WIDENER LIBRARY
HX 5R2I G

Slav E101.58(5)

HARVARD COLLEGE
LIBRARY
◆ ◆
PURCHASED FROM THE
SUSAN A. E. MORSE FUND

Дрогаиит.

NASTAVNI VJESNIK

ČASOPIS ZA SREDNJE ŠKOLE.

NA SVIJET IZDALI:

GLAVNI UREDNIK

Dr. A. MUSIĆ

KR. SVEUČ. PROFESOR

I

SUUREDNIK

O. KUČERA

KR. REALNO-GIMN. PROF.

KNJIGA V.

NAKLADA KR. HRVATSKO-SLAVONSKO-DALMATINSKE ZEM. VLADE.

U Zagrebu 1897.

KRALJ. ZEMALJSKA TISKARA.

Slav 8101.58 (5)

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
7 Oct 1957

Morse Fd.

Sadržaj V. knjige.

Članci.

Strana

Dr. *I. Scherzer*, Nabožna djela I. Đorđića 1, 101
V. Dukat, O Herondinim mimijambima 15
Đ. Körbler, O Euripidovu Heraklu i Sofoklovim Trahinjankama . . 34, 110
Dr. *J. Golik*, Misli o obrazovanju srednjoškolskih učitelja 63
D. Hirc, Građa za narodnu nomenklaturu i terminologiju životinja . 160, 296
Dr. *A. Langhoffer*, Prilog za nomenklaturu kukaca u opsegu srednjoškolske obuke 175, 305
M. Mikšić, Metodika u mjerstvenom risanju i u opisnom mjerstvu na milenijskoj izložbi u Budimpešti g. 1896. 189
O. Bošnjak, Još jedna o uzornoj poslovnici u višim trgovačkim školama . 197
Dr. *J. Golik*, Koncentracija obuke 203, 336
Dr. *T. Maretić*, Narodna imena mjesecima 241
Dr. *S. Tropsch*, O najobičnijim pogrješkama u njemačkom jeziku 253
Đ. Šurmin, Riječi muškoga roda od ā-osnova u hrvatskom jeziku . . . 268
D. Radović, O antiprizmama, koje su Arhimedovi poliedri 316
M. Zdelar, O primjeni jednoga poučka iz planimetrije u deskriptivnoj geometriji 320
Đ. Majcen, Parabola kao resultat polarne recipročnosti 326
S. Plivelić, O nekim pokusima u prostoru s razrijeđenim zrakom 330
M. Medić, Prirodopis u višim trgovačkim školama 333
Dr. *L. Car*, Neke primjedbe na članak „Koncentracija obuke“ 350
Dr. *A. Langhoffer*, Zaključni odgovor g. dru. Goliku 351
F. Bučar, Moderni tjelesni uzgoj u sred. školama austrijskima i ugarskima 352
Dr. *J. Golik*, Mladež za vrijeme razvoja puberteta 363

Književne obznane.

I. *A. Virag*, Општа историја за више разреде средњих школа од Ст. Ловчевића. Књига друга: Римљани. Београд 1895. 80
II. Dr. *J. Modestin*, Utuk na odgovor g. Hranilovića na ocjenu 2. izdanja II. tečaja Umlauft-Manojlovićeva zemljopisa 83
III. *R. Pinter*, Dr. Ivan Hoić: Opća povjesnica za niže razrede srednjih učilišta. Treće prerađeno i popunjeno izdanje. Zagreb 1896. 215
IV. Dr. *J. Golik*, Načela pedagogike po Naegelsbachu osobito za srednje škole prikazao Dr. Ivan B. Zoch, ravnatelj kr. realne gimnazije u Petrinji. Osijek 1896. 220
V. *D. Franić*, Kraljevine Hrvatska i Slavonija na tisućgodišnjoj zemalj. izložbi kraljevine Ugarske u Budimpešti 1896. Izdao „Zem. izložbeni odbor“. Zagreb 1896. 366
VI. *D. Franić*, Bosna i Hercegovina na milenijskoj izložbi u Budimpešti g. 1896. Izdanje izložbenog ureda bos.-herceg. zemaljske vlade. (Uredio Kosta Hörmann, vladin savjetnik) 368
VII. *D. Franić*, Rijeka Kupa i njezino poriječje. Napisao prof. dr. M. Šenoa. U Zagrebu 1895. 373

Različne bilješke.

Strana

I. *Đ. Šurmin*, Nešto o Vitezovićevoj „Novljančici“ 86
II. *D. Pavličić*, Prilozi kamatno-kamatnomu računu 87
III. *K. Karamat*, Elementarno izvođenje formule kod njihala 90
IV. Dr. *J. Golik*, Kolegij bar. Josipa Eötvösa u Budimpešti 92
V. Dr. *I. Scherzer*, Razgovaranje meju papistu i jednim luteranom . . 224
VI. *M. Mikšić*, Prilog k napomeni o kosokutnom sferičnom trokutu . . 226
VII. *F. Bučar*, Razgovaranje meju papistu i jednim luteranom 374
VIII. *S. Miholić*, Petitio principii ili circulus in demonstrando iz Hočevarove geometrije za gimnazije. Beč 1891. 375
IX. Dr. *J. Golik*, Pedagoške mrvice 376

Ogled. Dr. *F. Iveković*, Rječnik Hrvatskoga jezika iz književnih djela Vuka Karadžića i Gjura Daničića skupili i obradili I. B. i F. I. . . . 227

Prijegled časopisâ.

Od Dr. *A. Musića* 93, 236, 379
Od *O. Kučere* 94, 239, 380

Nabožna djela I. Đorđića.

1. Uzdasi Mandalijene pokornice.

„I gle, žena, koja bješe grješnica, doznavši, da je Isus u kući farisejevoj, donese sklenicu mira. I stavši kod nogu njegovijeh plakaše, i stade prati noge njegove suzama, i kosom od svoje glave otiraše, i cjelivaše noge njegove, i mazaše mirom. I okrenuvši se Isus k ženi reče Simonu: Vidiš li ovu ženu? Ja uđoh u tvoju kuću, ni vode mi na noge nijesi dao; a ona suzama obli mi noge, i kosom od glave svoje otr. Cjeliva mi nijesi dao; a ona, od kako uđoh, ne presta cjelivati mi nogu. Uljem nijesi pomazao glave moje; a ona mirom pomaza mi noge. Za to kažem ti: opraštaju joj se grijesi mnogi, jer je veliku ljubav imala; a kome se malo oprašta, ima malu ljubav. A njoj reče: Opraštaju ti se grijesi".

Ova žena, o kojoj nam pripovijeda Luka VII, 37—50., bila je po Hrisostomu, Ireneju i Grguru Velikom Marija Magdalena. Nju je i Đorđić opjevao. Može li čovjek i pomisliti ljepši dokaz ljubavi Isusove? Evo Mandalijena, koju narod prezire, koju zove grješnicom, ponizno se približuje Isusu te čini pokoru, a on joj pun neograničene ljubavi mnogo oprašta, jer je mnogo ljubila. Za to i nije čudo, što se osobito ovaj prizor iz Svetoga pisma narodu duboko u srce utisnuo, što gotovo svi crkveni oci o njemu govore i što su ga mnogi pisci obradili u prikazivanjima, u epskim i lirskim pjesmama, pa i na latinskom jeziku opjevao ga je već u 10. vijeku kanonik Flodoard u svom prekrasnom djelu: De triumphis Christi. I najglasovitiji slikari slikali su rado prizore iz života sv. Mandalijene n. pr. Correggio, Tizian, Rubens, van Dyck. U hrvatskoj književnosti opjevao je Mandalijenu i Bunić Vučićević, koji je u tri „cviljenja" napisao, što se o njoj znade iz Svetoga pisma.

Đorđićevo djelo tiskano je prvi put u Mlecima god. 1728. pod naslovom: „Uzdasi Mandalijene pokornice u spili od Marsilje", a drugi ga je put izdala Matica ilirska god. 1851. Na str. VIII. drugoga izdanja čitamc ove riječi, koje nam svjedoče, da je pjesnik silno ljubio svoj jezik i narod: „Ovo[1]) ti sve pripovidjeh, neka poznaš, da moje književno nastojanje za sve o druzijeh naucijeh

[1]) Citati su ispravljeni po 1. izdanju.

zabavljeno uzdržalo je sveđ osobitu ljubav svomu rodnom jeziku i svojoj Adrijano-slovinskoj pokrajini, koju premda i sada prionut latinski i talijanski pisati razlika nepogrdiva umohitrenja, držim srčano i dobrohoćno sveđ prid očima: i sve što pišem, činim, da nju gleda, da nju utišti, da nju hvali i uzmnaža u plemenitoj scijeni i svijetlu imenovanju pred svijetom".

A sada da vidimo, kako je Đorđić obradio svoj predmet.

I. pjevanje *„U spoznanju"* počinje se s naukom o vjeri i invokacijom. Sveta vjera naša prečista je, lijepa i draga; njoj su različni narodi podložni, a ona je svakomu smrtniku vesela provodnica. Poradi nje i jest Mandalijena ostavila svoje grješne putove te se zakopala u raspukle hridi. Pjesnik veli, da će pjevati Mandalijenu, ali tim, što nju slavi, slavi i vjeru, za to neka mu ona pomogne, da zasluži rajski lovor. U Franačkoj je marsiljska spila: tu su kamenite gore, silni vjetrovi i divlje zvijeri. Ovamo je došla Mandalijena, koju je Isusovo lice preporodilo; ona ne može naći pokoja, jer je njezin pokoj već prošao. Sada nam pjesnik upravo vještački pokazuje sveticu prema prirodi. Grmlje i naježeni dubovi uče je, kako će kosu nositi; kao što vjetar udara o pećine, tako ona bije tijelo; ona gleda plahe zvijeri u gori i sama postaje zvijer za boga. Jedno jutro ustane Mandalijena, zaokruži okom po pustoši i stane uzdisati. To li je Magdal, to li su mladići i djevojke, koje su te dvorile? Ali pravo je, da živi kao zvijer, tko se grijehom zvijer učinio. Sve me ovdje sjeća mojega grijeha: cvijeće da sam ga dragima dala, sunce, da su me suncem zvali, a zvijer me sjeća moje slobode. Svemu si zlu kriv ti, griješe! Ti si mi oteo boga, poradi tebe je prvi čovjek rastrovao pleme čovječansko, poradi tebe je potop uništio cijeli svijet. Vi, strme stijene, srušite se na me, a ti povjetarce, pretvori se u kužni dah i zadavi me! Vi, stvorovi dobri i stvorovi zli, pomozite mi u pokori, ta pomogli ste mi i u zloći! Grijeh je teži od kazne; ja je rado trpim, ona će proći, ali krivina nikada. Mandalijena prestane uzdisati i počne se nadati milosti božjoj znajući, da iz crnih oblaka obilna kiša pada.

II. pjevanje *„U spovijedanju"*. Jako se vara grješnik, ako misli, da će s malo suza oprati svoj grijeh. Tako ne misli Mandalijena, nego ona bez prestanka vapije: „prosti" i priznaje svoje stare zloće. Čuvajte se, djevojke, početka, jer prije bi mogao uzdržati trijes, koji pada, nego djevojku, koja je ljubav prigrlila. Sada nam pjesnik opisuje, kako je Mandalijena u grijeh pala. On na str. VIII. tumači, za što je umetnuo to pjevanje posve svjetovnoga sadržaja: „Rijet će tkogod, da drugo uzdisanje nije od izgleda prem duhovnoga. Ali nije tako: pokli na ti način ne b bila od prem duhovnoga izgleda ni zrcala od ispovijesti, koja u sebi uzdrže sve vrste od grijeha izbrojene i prikazane. Znaj dakle, da kako moralisti pripovijedaju i prikažuju te grijehe za štioce privesti na izpovidjenje i pokajanje, tako i ja htjeh stavit diklicam

prid oči prilijepo i prikorisno ogledalo: neka se čuvaju i od malijeh početaka i neka bježe općenje od zlijeh družica, i ako se ćute, da su što skrivile, isplaču, iskaju, ispokore svoj grijeh zajedno s grešnicom i pokornicom mladom, lijepom, gizdavom gospodičnom Mandalijenom". Ovo je tumačenje Đorđićevo sasvim opravdano, jer kad nam prikazuje pokoru te svetice, za što nam ne bi prikazao i njezin grijeh, ta on je baš uzrok njezine pokore? Pjesnik nam prikazuje mladost Mandalijeninu veoma živo i zanimljivo, i svaka strofa odaje, da je bio dobar poznavalac života, ali prikazivanje mu je sasvim moderno. Prvi uzrok grijehu bijaše tanac, a za tim se svetica uzoholila, jer je čula, da družbe slave njezinu ljepotu; a mi znamo, da je takovih družbi bilo u Dubrovniku. Ona je imala dvorkinju, koja je postala potajnicom njezina srca. U to dođe iz Egipta krasan plemić, brat njezine dvorkinje. On joj se stane udvoravati i slati joj darove i ljubavna pisma, a ona mu odvrati ljubav. Ali pjesnik ističe, da je sagriješila samo mišlju, a ne djelom, jer svijet misli, da se svak, tko se bori s valovima, mora i utopiti. Mandalijena je izgubila sram, taj vijenac od ružica, i postala licemjerka, ona ide u crkvu, samo da vidi pogrješke drugih ljudi. Ali u to je stigne kazna božja, narod saznade za njezine grijehe te je nazove grješnicom. Ona je uvrijedila boga, najveće dobro, pa da su joj vjetri uzdasi, a more suze, ne bi mogla oprati svoga grijeha. Jedina joj je utjeha to, da Bog može više oprostiti nego jedan čovjek sagriješiti.

III. pjevanje „*U pogrdjenju*". Ovo se pjevanje razlikuje od drugih tim, što ovdje nalazimo barem nešto radnje, jer nam Mandalijena pripovijeda, kako se resila i kitila, samo da bi se svidjela mladićima. Ostavi, čovječe, zemaljski ures, bog će ti u zamjenu dati nebeski ures! Tako je i krasna Mandalijena ostavila zemaljski ures. Ona veli, da je gòrâ od kamena, jer on vjerno čini službu, za koju ga je bog odredio. Svemu zlu kriva je ljepota; ona je zid na snijegu, a snijeg na vodi. Svijet zove čelo zorom, a oči danicama i pjeva o grudima od snijega. Ali poradi te ljepote izgubila sam uzor svake ljepote: raj i dvorane nebeske. Noću nijesam mogla spavati, jer sam na to mislila, kako ću se drugi dan zaodjenuti. Cijela četa dvorkinja bavila se mnome, mirisave vode, masti, zrcalo, koprena, biserje povećavalo je moju krasotu. Ali, bože, ja se kajem; mjesto mirisnim vodama ja umivam lice suzama; evo sada nemam zlatnih oprava, nego gola umirem u toj pustoši. Svijet mi je poradi mojega tijela izgrdio dušu, a ja ću sada tijelo — i stane se tući, dok joj ne padne bič iz ruke, a snaga iz tijela.

IV. pjevanje „*U napastovanju*". Naša duša ima tri zlotvora: svijet, hudobu, sama sebe. Jedne strašne noći navale napasti na Mandalijenu. Ona ih tjera, ali jedna je napast ipak stane ovako vabiti: ostavi tu pustoš, zove te tvoja sestra Marta, koja u Franačkoj svuda pomoć dijeli i čudesa tvori, zove te rodna zemlja,

a narod će te poštovati kao boga. Mandalijena odgovara: zar da ja tražim slavu u jevrejskoj zemlji, gdje je moj spasitelj poginuo, zar ću ja biti sva u zlatu, gdje je on bio u trnju, i na njegovoj krvi graditi zgradu svoje tašte slave? Ljepote s vremenom nestaje, u prijateljstvu je malo vjere, mladost leti putem starosti, a stalnost je samo gore u raju. Bježite, misli, od mene, vi ste brže od strijele i vjetra, ali ja se nadam, da mene pridobiti ne ćete, jer imam pomoći rajske. U to joj se smiluje san i smiri njezin nemir, dok ga opet zrak sunčani ne probudi.

V. pjevanje *„U razmišljanju"*. Blago onomu, tko iz svijeta vadi med božje uspomene, kao pčela iz cvijeća. Mandalijena misli neprestano na boga. Prekrasno je proljeće: slavuj pjeva, nebo i zvijezde, kopno i more gore u slatkoj ljubavi, hajde i ti ostavi tu pustoš i beri cvijeće! Zar da još više dušu odvratim od boga? Oj drago proljeće, bio dan ili noć, ljeto ili zima, meni je sve jedno, jer je cijelo vrijeme određeno za moju pokoru. Ja mrzim na te, jer je tvoje trnje okrunilo glavu Isusovu, tvojim su ga prućem šibali, u tvojem se skutu uzgojio dub, na kojem je on umr'o, a ljubim te, jer mi se u tvojem cvijeću ukazao. Od svih dobara božjih najvrednija je milost; bez nje ne možeš u nebo. Milost je uzrok, za što tako živimo, da bogu ugodimo, i ako griješimo, da se pokajemo. Ah milosti, uđi u me, daj mi snage, da mogu podnositi pokoru i naći nove vrste pokore! Ali milosti svatko ima, jer tko misli, da je bez nje, on je tjera od sebe.

VI. pjevanje *„U požaljenju"*. Ovdje nam pjesnik pripovijeda jednu epizodu iz života sv. Mandalijene. Pravednici mogli bi nam grješnicima zavidjeti, jer je Isus poradi nas postao čovjekom. Kada nam Ivan javi, da su Isusa uhvatili, padoh bez snage, ali videći, da djevica Marija od žalosti umire, stadoh je tješiti, ali ona silom htjede da pođemo u Jerusalim. Kad dođosmo, združi se s nama četa pravovjernih žena, a poslije toga sretosmo rulju hudih građana i redovnika. U to dođe i Petar sav zdvojan, što je zatajio spasitelja, te otide na pokoru. Sada Ivan javi, da je Isus osuđen na smrt te doda, da se Juda objesio. To mi je bila utjeha. Kliknula sam: crkao si na visini, jer te zemlja nije htjela. Na to sretosmo Isusa, koji je u pratnji vojnikâ morao nositi teški križ. On se sruši, a ja dotrčim do njega i primim križ; pristupi i blažena djevica, ali to sve ne ganu vojnike, nego oni Isusa odvedoše na Kalvariju i pribiše ga na križ. Mandalijena svrši pripovijedanje i stane grliti kip propetoga spasitelja s takvom silom, kao da ga hoće u dno srca da usadi.

VII. pjevanje *„U ljubjenju"*. Sve, što imamo, dar je svemoguće ljubavi. Ima i nezahvalnih ljudi, ali među njih ne pripada Mandalijena. Njezin je pogled upiljen u raspelo, ona kliče: tu se uči prava ljubav, rajski ljubovniče! Kada suze lijem, ćutim neku slast, kao što morska voda, kad provali u gore, s druge strane slađa izađe. Za zlato, dostojanstvo, ljubav, baštinu čovjek svako

zlo podnosi, ali za boga ne će, ako i jest narav čovjeka tako udesila, da mu je sav život ljubav. I ja sam gledala sunce, mjesec, zvijezde, i divila se njihovoj ljepoti, ali nijesam pomislila, da mora onaj, koji je sve to stvorio, biti ljepši. Ali od sada ne ću prestati ljubiti boga, pa sve da me smjesti na dno pakla, ljubit ću ga na sramotu paklenoj neljubavi. Od slasti svladana padne Mandalijena na zemlju, ali je dignu nebeski dvorani.

VIII. pjevanje *„U uživanju"*. Vjera, ufanje i ljubav vode čovjeka, pa i Mandalijenu nose na vječno uživanje. Pjesnik veli: „Ja ću tvoje uživanje opisati, a ti, sretna ljubovnice, koja si u visini blažena, spusti jedan trak i prosvijetli me u pjevanju". Rajske su slasti neizmjerne; da se sve anđeoske i ljudske misli sastanu, ne bi mogle izreći, što će duša uživati u raju. Mandalijenu su anđeli još za života njezina odnijeli u raj Isusu na cjelov. Ona kliče: gdje sam, što sam, kako sam još na svijetu! Ti si, bože, moja kruna, slava i ufanje. Ti, dušo, mene pitaš: što je bog? On je neizrečen, nepočet, nedobiven, nepomičan. On je neizmjeran i rodio je u sebi istoga, a to je vječni sin. Obojica odišu vječnom ljubavlju, i trojica su u jednom, a jedan u trojici. Ah ljubi tvoga ljubovnika, čezni, kopni, gini za njim! Ona ne može podnositi slasti, nego primivši pričest od Masimina umre od ljubavi, da za uvijek steče svoga ljubovnika. Evo, svetice, tako sam te opjevao. Znam, da moje pjevanje nije tebe vrijedno, ali ti primi volju za djelo i daj, da ja svoj grijeh žalim tvojom žalošću i da u nebu ljubim tvoga ljubovnika tvojom ljubavlju.

Kao što vidimo, od Đorđića doznajemo samo toliko, da je Mandalijena, pošto su je Židovi protjerali, živjela u marsiljskoj pustoši, da joj se brat zvao Lazar, a sestra Marta, da je oplakivala Isusa, da je nosila njegov križ, da joj se on prikazao i da je napokon u svojoj spili umrla. Iz Svetoga pisma pak (Ivan 19, 25. i Marko 16, 1—4.) znamo samo to, da je pod križem plakala za Isusom i da se on njoj prvoj ukazao. Istom kasniji latinski pisci pripovijedaju, da je ona oko godine 62. pobjegla na ušće Rhone i nastanila se u jednoj pećini kod Beaumea, a ovdje u teškoj pokori živjela trideset godina pa umrla. Za njezina brata Lazara vele, da je bio biskup u Marsilji, a sestra joj Marta da je živjela u Arlesu. Očito je, da je Đorđić slijedio te vijesti. Grčki pisci pak pripovijedaju, da je Mandalijena poslije smrti Isusove pratila sv. Ivana u Efez, gdje je i umrla, a car Leon filozof da je njezine ostatke dao prenijeti u Carigrad.

Đorđićevu Mandalijenu moramo ubrojiti među čiste lirske pjesme, jer u njoj ne nalazimo gotovo nikakve prave radnje; ja bih pače rekao, da je pjesnik hotimice svoj predmet tako obradio. Evo kako sam opravdava svoj postupak na strani VII. „Bogu hvala, moja Mandalijena malo ne sve mudre nađe za proslavnike, ali za sve to ne minu je, tko reče, da uzdisanje Mandalijenino nije naravno i da tko plače nazbilj svoj grijeh, nije moguć ure-

šeno bolovati. Nu ne sasma dotaj probro misli: pokli otole slijedi (dim za špotu), da razboričnije i uljudnije, neg svoj grijeh u mojijeh pjesnijeh Mandalijena, plače u popijevkah kneza Nikolu kneginja Vidosava, koja naravnom i neredbenom bolesti kidajuć vlase, mećući ih za se leleka i bugari: Jaoh ve si njoj žalosnoj. Dakle sveti bogoslovac Grgur, aliti mudarac Apollinario zađe, kad u prikazanju muke Gospodinove stavi u usta od boleznivijeh nasljednika tužbe i mudroznane i urešene? Dakle Jerolim Vida i Sanazar i Mantuan i tolici ini sagrubiše skladnopjevajući suze i uzdisanja od svetijeh i ne slijedeći nered od naravnjega hukanja i jaukanja, koje urnebesno iz srca žalostiva uzbuknjiva i oglasiva se? U kratko: kad bi tako bilo, ne bismo nikad imali složiti nijednu tužbu u pjesan; er naravnijem načinom zaisto nitko ne poje tužeći se. Bi i još tko reče, da Mandalijena neprilično besjedi, pokli duboko bogoslovstvo aliti teologija, koja se pod meštrom uči, malo se nahodi u ženah, premda priesvetijeh. Snebivam se na taj govor; er Mandalijeni, koja Isukrsta istoga za učitelja u bogoslovstvu imala je, ako ikomu, podoba se na učiteljsku bogoslovno besjediti".

Đorđićevo je razlaganje sasvim ispravno. Sličnih pjesama nalazio je on u narodnoj poeziji, u „Partus virginis" od Sannazara, u Kristijadi od J. Vida, a prije svega u latinskoj crkvenoj poeziji, gdje se takove, ako i manje, pjesme zovu „luctus", n. pr. „luctus virginis, luctus Magdalenae", u uskrsno doba pak pjeva crkva: „pone luctum Magdalenae". Prema tomu crkvenomu „luctus" pjevali su dubrovački pjesnici ili „uzdisanje", ili „plač", ili „cviljenje". Malo prije rekosmo, da je o sv. Mandalijeni u Sv. pismu veoma malo poznato, ali i to malo Đorđić nije htio da upotrebi. On je bio vanredno uman i sposoban pjesnik, te je mogao upravo umjetnički i epski prikazati n. pr. bijeg Mandalijenin u Marsilju ili onaj prizor, kad joj se Isus prvoj prikazao kao vrtar i t. d., ali on je, kao što vidimo, htio da obradi svoje gradivo u „uzdisanjima". Druga njegova tvrdnja pak, da Mandalijena, učenica Isusova, može s tolikom teologijskom učenošću govoriti, osnovana je na jako slabom temelju, jer će jamačno svatko priznati, da je teologija, koju nalazimo u „Mandalijeni" sasvim druga nego li je za života svetičina bila.

Prema svojoj odluci, da Mandalijenu prikaže u lirskoj pjesmi, odabrao je pjesnik i strofu od šest osmeraca; inače bi bio poput Gundulića i drugih uzeo epsku strofu po četiri stiha ili bi bio pjevao stihički. U epskoj strofi izriče pjesnik obično jednu misao kao cjelinu, strofa od šest stihova pak je nešto preširoka, ali s druge strane lirskomu pjesniku dobro služi, da u posljednja dva stiha dade oduška svomu čuvstvu, da još jednoć u kratko, ali jezgrovito navede sadržaj pređašnjih stihova Evo za primjer dvije strofe, ali napomenut ću, da je u „Mandalijeni" dobra polovica strofa takova:

str. 9. strf. 4.

Er samo ono rijet se može,
Da ima u sebi bitje svoje,
Što 'e bez grijeha; pokli, o bože,
Dobro tebi prikladno je:
Grijeh i grešnik tim ništa su,
Er bez dobra svakoga su.

str. 20. strf. 6.

Jedna vrhu svijeh diklica
Bješe između skupa toga,
Moga srca potajnica,
Pače srce srca moga:
Ma poguba za rijet bolje
I sva napas me svevolje.

Osobito je krasna kompozicija „Mandalijene“: simetrija i harmonija, kojom je vezano jedno pjevanje s drugim i pojedine česti pjevanja među sobom, upravo je divna, te nam dokazuje, da je estetska svijest Đorđićeva bila jako velika. No budući da ta simetrija ni u prvom ni u drugom izdanju nije označena tiskom ili rasporedom strofa, za to su je čitatelji do sada i pregledali. U svima pjevanjima čine prve tri strofe jednu cjelinu, a sadržina im je općenita, osim u V. pjevanju, gdje pjesnik već u drugoj strofi govori o Mandalijeni. Tako u prvom pjevanju u prve tri strofe pjesnik govori o vjeri, u drugom o pokori, u trećem o ljepoti, u četvrtom o neprijateljima čovjeka, u petom o mislima na boga, u šestom o grješnicima, u sedmom o ljubavi prema bogu, u osmom opet o vjeri. U 4. i 5. strofi prvoga pjevanja veli nam, da je Mandalijena baš poradi vjere ostavila svijet; za tim slijede dvije strofe, u kojima moli vjeru, da mu pomogne u pjevanju, a sa osmom strofom započinje pjevanje opisujući marsiljsku pustoš. U svima drugim pjevanjima čine druge tri strofe također jednu cjelinu, u kojoj nam pjesnik kazuje, kakovi su ljudi ili Mandalijena prema nauci, koju je rekao u prve tri strofe. Iza tih šest strofa počinje se pjevanje; tako se sa sedmom strofom drugoga pjevanja počinje opomena Mandalijenina mladim djevojkama; u trećem pjevanju, kako je kiša stala prati pećinu marsiljsku; u četvrtom, kako su Mandalijenu stisli noćni dusi; u petom opis proljeća; u šestom muka Isusova; u sedmom ljubav prema bogu; u osmom pak pjevanju slijede, kao u prvom, još dvije strofe, u kojima pjesnik veli, da su njegove sile preslabe, da bi pjevale nebo, te moli pomoć od Mandalijene, onda istom slijedi opis raja. Prvo je i osmo pjevanje, kao što vidimo, svojim oblikom usko svezano, a u svima drugima čini prvih šest strofa uvod, iza kojega se počinje pravo pjevanje.

Ali i pojedina pjevanja pokazuju nam jasno, da je pjesnik pomno pazio na simetriju. Baš poradi teologičkoga sadržaja mislio bi čovjek, da će naići na silan nesklad u obrađivanju pojedinih pitanja, a kad tamo, mi nalazimo toliku simetriju, da moramo umjetnost pjesnikovu u velike cijeniti. Da to dokažem, pretresti ću dva pjevanja: peto i osmo, pa molim čitatelje, da s knjigom u ruci pomno slijede moje razlaganje, jer bih ih rado uvjerio o svojoj tvrdnji.

V. pjevanje. Govor se Mandalijenin počinje s osmom strofom. Ona najprije govori o proljeću: 1. strofa. Evo ponovljena je narav

puna radosti, a ljepota vodi tanac po livadama. 2. Hajde i ti, Mandalijena, ostavi svoj grob, beri cvijeće i pleti vijence. 3. Slavuj je slavio tvoju ljepotu, a suncokret je gledao tvoje oči mjesto sunca. 4. Zar bi ti, Mandalijena, htjela, da još više duša ugrabiš bogu, i da tvoja ljepota, štetna nebu i zemlji, ne umre? 5. Grješnice, pazi, da se poradi tvoje strahote proljeće ne promijeni u zimu. -- Iza ovih pet strofa, koje čine jednu cjelinu, slijede ove: 1. strofa. Proljeće nije za te ono, što je prije bilo; sada je za te drugo vrijeme, za to u svom drugom srcu misli druge misli. 2. O moja ljepoto, jednaka proljeću, poradi tebe ne mogu naći časa, koji mi ne bi prošao bez žalosti. 3. Bio dan ili noć, ljeto ili zima, zar sve vrijeme moram provesti u plaču? 4. Plačem ljeti, jer moj duh ne gori za bogom, plačem zimi, jer je moje sunce daleko. 5. Plačem u jesen, u vrijeme ploda, jer je moje srce neplodno, plačem poradi dana i svijeta, koji su uzrok teške nesreće moje. — Tim se svršuje ovaj odsjek, u kojem Mandalijena govori o svojem odnošaju prema proljeću, a vidimo, da se raspada na dva dijela po pet strofa.

Sada slijedi apostrofa proljeća: strofa 1. O proljetna diko mila, ti nebeska vjerenice zemlje, ti bisernom rosom i rumenom ružom kitiš krila. 2. Ti mladosti vremena, ti si ufanje zemlje, kruna ljeta, slika od raja i raj svijeta. 3. Ti si nebu milo vrijeme, vrijeme sveto i blaženo, kad je bog naš spas započeo. 4. Tvoja je čast velika, jer sa svima stvorovima zajedno slaviš boga. 5. Ti mjeriš nebo i zemlju i sjajiš se u novim zvjezdama u prozračnom licu voda. — Iza te hvale proljeća u pet strofa slijedi opet pet strofa, u kojima se opisuje, kakvo je proljeće i Mandalijena prema bogu: 1. strofa. Ti, proljeće, nosiš bogu u zelenom skutu svomu prvi plod od svega. 2. Ti sa slavujima žuboriš previšnjemu i s hiljadom cvjetnih očiju gledaš rajsko sunce. 3. U mojem srcu pak raste svaki čas zima i mraz, a u svijesti oblak svih bolesti. 4. Ja ne zavidim tvojoj sreći, nego te molim, da poradi mene još više boga ljubiš. 5. Ali s toga se tužim na te, što sam te nekoć zlo uživala, te mi još i sada daješ nekaku slast.

U pet strofa, što slijede, koje su opet jedna cjelina, opisuje Mandalijena razliku između sebe i proljeća: 1. strofa. Ja ne ću ni da mislim o tvojoj ljepoti; što je drago i dobro, dajem tebi, a što je bolesno, ostavljam sebi. 2. Moj je čemer, tvoja travica, za tebe su ruže, za mene drača. 3. Ja sam otišla iz tvoga krila, neka onaj uživa tvoju ljepotu, koji znade boga slaviti svojim djelima, a ne vrijeđati. 4. Da bih dozvala sebi u dušu sav svoj jad, mislim na to, što je bog poradi mene pretrpio. 5. Ti, početak svih vremena, svršio si tvorca nepočeta. — U drugih pet strofa veli nam Mandalijena, za što ljubi proljeće i za što mrzi na nj: 1. strofa. Tvoje trnje probilo je njegovu preslavnu glavu, u tvojem se skutu uzgojio dub, na kojem su ga razapeli. 2. Tvoju je zelen on najprije poškropio svojom krvi, po tvojem je cvijeću spustio

s križa pet kladenaca. 3. Za to na te mrzim, ali drago si mi ipak, jer si i ti uvenulo, ta bilo si mi kao tužan drug. 4. Drago si mi, jer sam tvojim cvijećem iskitila njegove rane. 5. Drago si mi, jer se u tvojoj zeleni meni prvoj Isus ukazao.

Onda se počinje nov odsjek, u kojem Mandalijena govori o milosti božjoj: 1. strofa. Proljeće, ti si mi nada sve drago, jer si slično vječnomu blagu božanstvene milosti. 2. Ni s čim se milost, koja od grješnika stvara blaženike, ne može tako usporediti, kao s tobom. 3. Milost je nerazdjeljiva od slasti, a ti si razbluda zemlje. 4. Za proljeća se svatko u jesen nada voću, a milost je obećanje neumrloga blaga. 5. Tobom se odijeva lug i cvijeće, ti pokazuješ vedre dane, a milost boga bez cijene. — Poslije ovoga uspoređivanja, koje također obuhvata pet strofa, slijedi razmatranje o duši i milosti: 1. strofa. Što je duša bez milosti? Dub na pržini, perivoj na ledu, sjena vječne smrti. 2. Čini, što hoćeš, napuni čemerom usta, skupi sve, što raniti i mučiti može, u jednu misao, 3. rastvori tijelo u prah, predaj ga gvožđu, lavu, zmaju, za te ne ima u nebu plaće, ako ne imaš milosti. 4. Sva naša pravda ne vrijedi pred bogom ništa, samo milost imade snagu i cijenu. 5. Ovo je milost, kojom bog dariva ljude; ona je najveći dar nebesa. — Nastavlja se razmatranje o djelovanju milosti u duši: strofa 1. Rekla sam, da bog dragovoljno daruje milost, dakle ni za dug ni za plaću, jer bog nije nikomu ništa dužan. 2. Ali takav se dar ne daje lijenštinama, nego i duša mora da nešto radi. 3. Slaboj duši ide milost u pomoć, da je grijeh ne svlada. 4. Ona skrovno u nama djeluje i podžiže potajnim plamom. 5. Vodi nas pravim putem, da ne izgubimo krunu božanske ljubavi.

Na to slijedi odsjek od deset strofa, koji se raspada na dva dijela po pet strofa. U prvom se opisuje moć milosti, u drugom moć ljubavi, a obadva se počinju s „ona“: 1. strofa. Ona (milost) budi najprije vjeru u ljudima, da mogu boga ljubiti. 2. Poradi nje čine ljudi sve bogu za volju; kad sagriješe, umiru od pokore i vole sve prije nego boga izgubiti. 3. Ta ljubav božanska k njima hrli, da ih k svomu srcu prigrli. 4. U kratko, glavna je milost, o kojoj ja govorim, ljubav, pravi put u raj. 5. Ovo je milost, koja duh iznova obasjava, i koju sve neumrle časti grle kao majku. — 1. strofa. Ona (ljubav) kiti dušu i stere joj pirnu pernicu u srcu božjem. 2. Ona gradi duši stan od zvijezda, daje joj za pir vječnu radost, za družbu raj, a za dar boga. 3. Ona obraća zlobne i krive u pravedne i čiste, sluge u kraljeve, mrtve u žive, protivnike u sinove. 4. Ona množi bogu crkve, crkvama svece, a svecima znanje. 5. Ona očituje otajstva nebeska te slavnom slobodom vodi proročansku svijest u ponore skrovnoga udesa.

U zadnjem odsjeku, koji se također raspada na dva dijela po pet strofa, govori Mandalijena o milosti i sebi: 1. strofa. Ako

koji svetac uživa sred žalosti, ako koje dijete hrli umrijeti za boga, ako koja djevojka svoju ljepotu bogu posvećuje, 2. ako koji čudotvornik koje vrhunaravno djelo učini, sve je to tvoj dar, o milosti! 3. Ti kćeri srca božjega, ti knjigo božjom krvi napisana, ti cijeno rajske sreće! 4. O milosti, ta ja ne ištem drugo, nego da bog primi moje skrušene suze. 5. Ja ostavljam svecima čudesa, a za se ištem samo malo snage, da mogu podnositi pokoru i naći nove načine pokore. — 1. strofa. Ja ne tražim vječne časti, ja se za ljubav svoga dragoga odričem istoga raja. 2. Moja je želja bez plaće za boga trpjeti; sva mi je plaća, da mu se svidi moja pokora. 3. Neka on uživa u najvećim mojim mukama. 4. Rosite nebesa milost na me, neka procvate iz niče a moja neplodna svijest u proljetno vrijeme proljećem nebeskim 5. U ovo je doba muka božja izlila najveću milost, pa bila i za me plodna!

Sada slijedi zaključak u dvije strofe, u kojima govori Mandalijena samoj sebi: 1. Vidi, Mandalijena, sreće! Ti primaš milost božju, jer što je milost drugo, nego toliko težiti za njom. 2 Ali bilo kako mu drago, ja ću bez prestanka imati plačno lice i držati se za grješnicu, jer tko misli, da ima milosti, on je tjera od sebe.

Ako s ovim pjevanjem isporedimo *pjevanje VIII.*, doći ćemo do istoga rezultata Već prije rekosmo, da se u ovom pjevanju počinje razmatranje o raju u devetoj strofi: 1. strofa. Rajsko stanje ne ima mjere. 2. Ono je nebo od neba. 3. Ono je zgrada tolika, kolik je prostor nad svijetom, gdje ne ima ljudi. 4. Na tu je zgradu istrošio bog sav 'ures, što ga može dati. 5. Ako se bog čudi toj zgradi, čudi se svojoj vlasti, svojoj svemogućnosti. — Kao što vidimo, izrečena je u tih pet strofa misao o ljepoti zgrade, a sad pođimo dalje te uzmimo strofu za strofom: 1. strofa. Tu duh imade svoju najslađu čast i slast. 2. Tu srce vidi svoje najveće dobro. 3. Tu duša ljubovnica nalazi sladost, radost i blaženstvo. 4. Neka zemlja bude list, more crnilo, a sunčane zrake pera, i neka svi pisci pišu, sve, što napišu, naći će tu. 5. Neka se anđeoske misli sastanu sa ljudskima, ne će moći izmisliti, što će duša tu naći.

S tim odsjekom, u kojem se u jednoj cjelini od pet strofa opisuje, što će duša u raju naći, svršen je i cijeli opis „rajskoga stanja“, koji se, kao što vidimo, raspada na dva dijela po pet strofa, a za tim nam pjesnik pripovijeda, da je Mandalijena još za života vidjela raj: 1. strofa. Anđeli su na svojim krilima odnijeli Mandalijenu njezinomu ljubovniku. 2. Sve, što je lijepo, vidjela je u licu višnjega. 3. Kao što cvijet od zore prima život, tako i ona nepomično gleda vječno sunce. 4. Sve, što je prosila i za čim je uzdisala, sada je stekla. 5. Ali ona nije umrla, jer onaj ne može umrijeti, koji vidi sve dobro uza se i žive bogom, bogu, u bogu. — U drugom dijelu od pet strofa opisuje nam se Mandalijena poslije ovoga priviđanja, da je vidjela boga: 1. strofa. Ona je uz-

višena na neko božanstvo. 2. Ona je opojena slavom te ne zna za drugo, nego da uživa. 3. Kao što slavuj pjeva zori, i kad je zašla, tako i Mandalijena od raja rastavljena još raj ćuti. 4. Poradi boga uzdisat će ona od sada bez gorkosti. 5. Ona se za to i ne obzire na umrle stvorove, nego hoće da dade svomu srcu oduška.

Sada se prikazuju Mandalijenina čuvstva: 1. strofa. Gdje sam, što sam, jesam li još na svijetu, jesam li ja grješnica smjela gledati vječno lice? 2. Vidjeh i nevidjeh te, bože, jer kako će ograničen vid vidjeti neograničenu diku? 3. Ako sam te vidjela, jesam li bila živa u tijelu? 4. Kako sam vidjela, ne znam, ali znam, da je ono, što sam vidjela, istina, i u meni ostade plam ljubavi. 5. Ah tako te ljubim, da u meni srce i život jest i nije, a moj duh, koji te ljubi, više je u tebi nego u meni. — Drugi dio: 1. strofa. Ali ljubi te i moje tijelo; ono suze roni i uzdiše za tvojom ljubavlju. 2. Ti si moja svrha, kruna i ufanje, veličanstvo, slava i cijena. 3. Tebe molim i zazivam, prosim i slijedim. 4. Ali to sve ne može pokazati moju ljubav, ja te želim više ljubiti nego što mogu. 5. Da mi plam još više uzbukti, moja svijest uvijek pita: što je bog?

Na to slijedi, kao što nam ove zadnje riječi kažu, razmatranje o biću božjem: 1. strofa. Ja odgovaram srcu svomu: bog je najveća slava. 2. Ako i malo o bogu znadeš, dosta je, da ga ljubiš. 3. Bog nadvisuje ne samo riječi, nego i pamet ljudsku. 4. Boga najbolje poznajemo, ako mislimo na ono, što bog nije. 5. Bog nije ni blago ni zlato, nego prečudna slava, milost i ljepota. — U pet strofa, što slijede, ima odgovor na drugo pitanje duše: 1. Što je bog, pitaš? On je, tko je, a sve smo od njega primili. 2. Što je bog? On je prelijep duh, koji je sada, što je uvijek bio, i uvijek će biti, što je sada. 3. Što je bog? On je slava velika prije vijeka u beskrajnoj neumrlosti. 4. Što je bog? Pitaj sve, što vidiš, i sve će ti reći, da je on sve u svemu. Pitaj rajske svijesti, i kazat će ti, 5. dá je nepočet, nepodložan, nedobitan, nepomičan.

Iza ove cjeline od pet strofa slijedi razmatranje o svojstvima božjima: 1. strofa. Preuzvišeni bog prebiva skriven u svojoj svjetlosti, uvijek slavan, zamjeran i neizmjeran. 2. On svaki čas stvara novo stvorenje; riječ mu je djelo, pogled znanje, život, radost i uživanje 3. On nije vani, on nije zatvoren i svuda je, samo ondje nije, gdje stanuje grijeh i zloba. 4. Njegova je osveta blaga, pa ako nas i kazni, on nas zove k svojoj milosti. 5. On je svuda i uvijek; kuda prođe, ne pridođe, otkle pođe, ne dohodi. — Drugi odio: 1. strofa. On neviđen sve vidi, on je bez mjere, svrhe i mjesta. 2. Sreća i zakon, volja i sve časti ovoga svijeta vise o njemu. 3. Ista smrt njemu služi, isto „ništa“ na njegovu riječ postane plodno. 4. On na krilima vremena hrli, i vremenitim krugom vije, što je bilo i što će biti. 5. Vrijeme ne prestaje hrliti, dok i njega nestane u vjekovitosti.

Sada nam se prikazuje u pet strofa vječnost: 1. strofa. Vječnost se ne će nikada svršiti, kao što se nije ni počela. 2. Ali i ona nije mjera za boga, jer se ne može mjeriti onaj, koji sabira u svoje krilo sve, što jest, što biti ima i što je bilo. 3. Još prije nego je iz ništa probuđena svjetlost zlatom obasjala sva nebesa, 4. još nije ni sinje more okružilo zemlju, niti je zemlja imala gora, ni gore drveća, ni drveće ploda, 5. a on je svojom neprestanom mudrošću, on bog neizmjeran, rodio u sebi sebe istoga. — Za tim nam pjesnik opet u cjelini od pet strofa govori o sinu i duhu svetomu: 1. strofa. Ovo je vječni sin, sve od svega, dobro od dobra, bog od boga. 2. Otac ljubi sebe i sina, a sin istom ljubavlju ljubi sebe i oca, i tako oni čine ljubav, koja je slična njima. 3. Ovo je ljubav, koju srce slijedi i koja odozgo ulazi u naše duše. 4. Oni su nerazdjeljivi; gdje je jedan, tamo su sva trojica. 5. Trojica su u jednom, a sva su trojica skupa bog jedan, sva trojica bog napose. — Iza ove cjeline slijedi pet strofa o trojstvu: 1. strofa. Bog je je krasan dvor na tri strane, rijeka u tri traka, dub u tri grane. 2. Prvi je život živ, drugi život slavni, treći je od života oživitelj slavni. 3. Kao što je u nama duša jedna, a uz to htijenje, razbor i spomen, tako su u bogu sred jedinstva trojica, a sva trojica isti. 4. Ovo je, srce zatravljeno, raj tvoga pokoja. 5. Ovo je bog tvoj, o kojem govoriti ne mogu se zasititi.

Napokon vidimo, da i ovdje, kao u V. pjevanju, slijede dvije strofe kao zaključak. U njima Mandalijena sebe potiče na ljubav prema bogu, a prva se strofa počinje sa „Tijem“ — znak, da je ona početak novoga odsjeka: 1. Tijem ljubi, ljubovnice, čezni, kopni, veni, gori! 2. Njega ljubi, jer je on sve blago, njega slavi, jer je on sva slava!

Ja se nadam, da sam čitatelje uvjerio o velikoj simetriji, koju nalazimo u „Mandalijeni“. Sva „razmatranja“ raspadaju se na dijelove od pet strofa, a svi su ti dijelovi jednaki i oblikom i ljepotom, te čine jednu veliku cjelinu, u kojoj je pjesnik nanizao misao na misao kao kristal na kristal. Ovu simetriju nalazimo u čitavom djelu, ali bi bilo preopširno, da to razložim tako potanko, kao u ova dva pjevanja. Jedino u VI. pjevanju „U požaljenju“ ne ćemo naći takove simetrije, jer mu je sadržaj većinom pripovijedanje i jer više osoba govori. Ali i u tom pjevanju sklad je veoma velik ako i jest druge vrste: za to ja po svojim nazorima o ljepoti i ne časim nazvati „Mandalijenu“ oblikom najsavršenijim djelom dubrovačke književnosti.

Ako se govori o originalnosti Đorđićevoj, smije se misliti samo na originalnost njegova stila, a ne sadržaja. Da pravo kažemo, on i nije mogao biti originalan! Evo sadržaja njegovih razmatranja: sram, ljepota, vrijeme, muka Isusova, milost božja, ljubav prema bogu, raj, bog sam. U najviše ovih razmatranja morao se on dakako držati onoga, što uči katolička crkva; nauka

crkve pak je već odavna tako ustaljena, da se nije smio od nje udaljiti. Iste ideje o bogu, milosti i t. d. nalazimo u svakom katekizmu, a pjesnik ih je jedino mogao ljepše i šire obraditi. Veoma je znamenita izjava pjesnikova u pristupu k „Saltijeru slovinskomu" str. XIV. „Ne nadaj se ni manje odi izgovaranju cvijetjem nakitjenu, ni se čudi, ako u momu spjevanju ne sreteš onijeh hitro-govornijeh naprava, koje si sretat naučio u mojoj Mandalijeni, dočijem tuj iz moje, a odi iz tuđe pameti govorim". Pjesnik dakle sam kaže, da mu je stil drugi u „Mandalijeni", a drugi u „Saltijeru", a svakako se mogao u „Mandalijeni" slobodnije kretati, premda se morao držati nauke crkve, nego li u „Saltijeru", gdje se morao držati teksta. Osim toga našao je Đorđić pobude također i u crkvenim himnama, u kojima se iste i slične nauke često pjevaju, n. pr. u pjesmi sv. Franje Ksavera:

Cur igitur non amem te,
O Jesu amantissime,
Non ut in coelo salves me,
Aut ne aeternum damnes me,
Nec praemii ullius spe;
Sed sicut tu amasti me,
Sic amo et amabo te,
Solum quia rex meus es
Et solum quia deus es.

Istu misao nalazimo u Đorđića str. 66. i 67.

Čestitosti vječne ne ću,
S kom se družiš ti svudijere:
Svaku ostavljam čes najveću,
I božije zrak zamjere:
I za ljubav draga moga
Odričem se raja istoga.

Ma je želja, ma je odluka,
Neplaćeno za nj jadati:
Bud ma njemu draga muka,
Nek moj život za sveđ pati:
Ne ištem plate, ma plata je,
On da uživa na me vaje.

Slog u „Mandalijeni" veoma je poetičan; najbolje je uspjelo II., a najslabije VI. pjevanje. Osobito oživljuje prikazivanje veliko mnoštvo retoričkih pitanja i dijalogizmi. Evo nekoliko primjera tropa: str. 2. Zima kruni sijedo čelo oblacima; str. 5. pokora je razorila perivoj moje ljepote; str. 6. svakdanji biči ljuti poraziše lijere od puti; str. 12. svaki odihaj moj pije boli teške i smrt plahu; str. 25. sram, gizdavi stražnik djevojačkog perivoja; str. 45. a ti lomiš tvoj cvijet mlada trijeskom, vihrom truda i jada. — Osobito lijepe su poredbe: str. 5. ako je ikad tko vidio perivoj pun miline, gdje je poharan ublijedio pod udarcim zle godine, gdje slomjen čemin s ružom cvili te gorko izdiše uz ljubicu ljubdrag, takva je Mandalijena u pustoši; str. 11. Mandalijena se boji kraj sve milosti božje, kao brodar, koji se iza silne bure još uvijek boji pogibli, sve da je i prva zora donijela tišinu; str. 20. Kao što lovor s vatrom dug boj bije, tako se i Mandalijena borila sa svojom ljubavlju. Isporedi još str. 24, 25, 28, 30, 33, 44, 79, 80, 87, 89, 97, 99, 100, 106.

Od figura ljubi Đorđić osobito gomilanje riječi slična značenja, bile to imenice, pridjevi ili glagoli, na pr.

str. 29. Što ne motrih! Što ne činih!
Smetah, grabih, raspe budih,
Moreć blaznih, blazneć hinih,
Hineć ljubih, ljubeć udih
Sebi i druzijem sa svom moći:
Mislim, djelim, u dne, u noći.

str. 101. Tebe molim i zazivam,
Ištem, prosim, slijedim, stižem,
Mislim, žudim, spomenjivam,
Štujem, klanjam, dim, uzdižem,
Častim, dvorim, cijenim, gledam,
Slavim, glasim, pripovijedam.

Isp. još str. 3, 4, 38, 44, 60, 80, 81, 86, 103.

Kada pjesnik hoće da istakne koju riječ, onda je ponavlja u više stihova ili u svima stihovima strofe, n. pr.

str. 39. Puna b l a g a bjeh svakoga,
Uz to b l a g o da se ukaže,
Koliko je b l a g a od toga
Me lijeposti b l a g o draže:
A pod b l a g o m tijela moga
Mraše od tuge duša uboga.

str. 102. Tijem najbolje b o g a znamo,
Kad mislimo, što b o g nije:
Nije b o g svjetlos, ku gledamo;
Nije b o g nebo, ke nas krije;
Nije b o g sunce, komu plami
Sunčani su pod nogami.

Isp. još str. 6, 9, 10, 19, 21, 28, 30, 31, 52, 58, 79, 89, 91, 100.

Sadržajem svojim slično je „Mandalijeni" Gundulićevo djelo „Suze sina razmetnoga", kojega se drugo pjevanje zove „u spoznanju", kao prvo uzdisanje u „Mandalijeni". U Gundulića nalazimo istu strofu, kao u Đorđića, a i prikazivanje je u oba djela slično. Jednake misli nalazim:

Gund. I. 40—41.

Veće božje da je smiljenje,
Neg sve ljucko sagriješenje.

Đorđ. str. 31.

Prostit možeš vele veće
Neg ja tužna sagriješiti.

Gund. II. 85—91.

Jedan stabar, ki neplodan
Samo u sjen se širi i stere;
Sladost gorka, ijed ugodan;
Glas bez riječi, riječ bez vjere;
Hip u viku svijeh godišta;
Vjetar, magla, sjen, dim, ništa.

Đorđ. str. 35.

Grob pozlatjen, štetna mama,
Medni čemer, smrt žudjena,
Pjena, magla, vjetar, slama,
Plam, hip, san, glas, prah, dim, sjena,
S malo slave i godišta
Zemlja iz zemlje, ništa iz ništa.

Gund. III. 415—421.

Zarosite, o nebesa,
Milos vrhu srca moga,
I vi oblaci puni uresa
Jur daždite pravednoga:
Zemlja, otvor' se i veselja
Puna plodi spasitelja.

Đorđ. str. 67.

Zarosite, o nebesa,
Na me milos dara ugodna,
Da procvjeta iz ničesa
Ma svenuta svijes neplodna,
I u proljetno zene vrijeme
Primaljetjem nebeskijeme.

Kraj svega toga ne bi nitko mogao ustvrditi, da je Đorđić ovisan o Guduliću, jer su ovi slučajevi, koje sam napomenuo, i nastali tako, da su se obojica ugledala u jedan uzor, kao u trećoj strofi, gdje oba pjevaju po onoj „Rorate coeli desuper" (Isaija 45, 8.), koju je Gundulić točnije preveo. Još mi je dodati, da mi nije bilo moguće isporediti Bunićevu Mandalijenu sa Đorđićevom i da sam u III. knjizi 3. svesku „Nastavnoga Vjesnika" već isporedio Kanižlića sa Đorđićem.

Dr. *I. Scherzer.*

(Nastavit će se).

O Herondinim mimijambima.

Do pred kojih pet godina od prilike bio nam je pjesnik Heronda gotovo samo po imenu poznat. Po vijestima starijeh pisaca znalo se, da je Heronda pisao mime i da se za njih služio jambima, pa s toga mu ih prozvaše mimijambima[1]). Odlomaka iz djela njegovih sačuvalo nam se svega neko desetak, a po ovijem neznatnim ostacima bilo je dašto teško odrediti pjesnički karakter njegov. S toga nije čudo, da su noviji pisci književne povjesti grčke različito o njemu sudili (isp. od prilike od najnovijih Sittla. Geschichte d. griech. Literatur I, 283. i Christa u Iwana Müllera „Handbuch d. klass. Altertumswiss." sv. VII, 119, 465). Da je bio omilio i Rimljanima i Grcima, dokazuje Plinije, koji ga u jednom pismu svom (Ep. IV, 3, 3) poredi sa samijem Kalimahom: ita certe sum adfectus ipse, cum Graeca epigrammata tua, cum iambos („mimiambos" Gruter ex Palatini „micuambos") proxime legerem. Quantum ibi humanitatis venustatis, quam amantia, quam arguta, quam recta! Callimachum me vel Heroden vel si quid his melius tenere credebam; quorum tamen neuter utrumque aut absolvit aut attigit. Pored toga znalo se, da su se za njim povodili i neki latinski pjesnici (Mattius [Matius]; isp. Schanza u Iwana Müllera „Handbuch" VIII, 1, 134).

Istom u ovo najnovije doba, koje je već nekolike praznine u nasljedstvu klasične knjige ispunilo važnijem otkrivenjima, desila nam se prilika, da se izbliže upoznamo s tijem otajstvenim takmacem Kalimahovim. I tu su opet nekropole misirske posredovale između klasične starine i moderne nauke. Ima tomu nekoliko godina, kako su u mjestu Deyrût u Egiptu iskopali sarkofag, u kome je bila sahranjena mumija nekoga Sarapa, sina Sarapionova, koji je, kao što kazuju natpisi, umr'o četrnaeste godine vladanja Augustova (god. 13. pr. Kr.). Pored mumije nađoše svitak papyrusa s grčkijem pismom. Poznato je, da su se balsamovana tjelesa kadšto zamotavala u komade papyrusa, a za taj je posao, čini se, često služila stara i zabačena roba misirskih knjižara. Pomenuti papyrus prekupi londonski „British Museum", i tu ga prvi pročita F. G. Kenyon, poznati izdavač Aristotelova papyrusa. Plod truda svoga obznani on u knjizi:

[1] Te su vijesti skupljene u izdanju Crusiusovu (Otto Crusius, Herondae mimiambi, Lipsiae 1894[2] Tb.) str. 3, 4.

Classical texts from papyri in the British Museum including the newly discovered poems of Herodas (London 1891; iste godine izađe: Additional fragments of Herodas u „Classical Review" V, 480). Iz ovoga djela doznajemo, da onaj papyrus (na kome imade četrdeset kolumni pisma) sadržava sedam pjesama ili, da tačnije rečemo, mima one vrste, što su ih stari zvali mimijambima, a da pored tijeh potpunih mima imade na njemu još početak osmoga i devetoga mima i nekoliko manjih odlomaka istoga pjesnika. Ime pjesnikovo nije zabilježeno, ali kako se od ono deset do dvanaest citata, što su nam ih stari pisci sačuvali iz djela Herondinih, gotovo polovica (svega pet) našla u ovijem novo otkrivenim pjesmama, nije moglo biti sumnje, da ti mimijambi doista potječu od pjesnika Heronde. Rukopis je dašto dosta oštećen, nešto krivnjom nevještoga prepisivača, nešto utjecajem onijeh devetnaest vijekova, što ih je papyrus proveo u grobnici, ali nastojanju naučnjaka — koji su se, otkako je ugledala svjetlo „editio princeps", revno prihvatili te zadaće — pošlo je za rukom, te se koješta dotjeralo i izgladilo. Oko ispravljanja teksta trudili su se pored mnogijeh drugih najviše sâm Kenyon pa zemljaci njegovi Rutherford, Ellis, Headlam, Jackson, Palmer i Nicholson; Francuz Weil; Nijemci Blass, Bücheler, Crusius, Diels, Meister i Rus Zielinski.

Naslovi su pojedinih mima evo ovi: 1. Svòdnica (*προκυκλὶς ἢ μαστροπός*) 2. Podvodnik (*πορνοβοσκός*) 3. Učitelj (*διδάσκαλος*) 4. Žene u Asklepijevu hramu (*Ἀσκληπιῷ ἀνατιθεῖσαι καὶ θυσιάζουσαι*) 5. Ljubomorna (*ζηλότυπος*) 6. Dvije prijateljice (*φιλιάζουσαι ἢ ἰδιάζουσαι*) 7. Crevljar (*σκυτεύς*). Ona dva nepotpuna mima zovu se: 8. San (*ἐνύπνιον*) i 9. Posni doručak (*ἀπονηστιζόμεναι*). Da se upoznamo s karakterom Herondinih mima, ogledat ćemo iznajprije u kratko sadržinu njihovu.

1. Prvi nas mim vodi u kuću građanke Metrihe, koja sa služavkom svojom Treisom (Tračankom) sjedi za poslom. Muž njen Mandris otplovio je već prije deset mjeseci u Misir, a od onda mu nema ni traga ni glasa. U to neko pokuca na vrata i u sobu upade starica Gilida (Gyllis), koja je negda, čini se, bila dadilja Metrihina, ali sad je po zanatu svòdnica. Kad su se žene pozdravile, dade se Gilida odmah na posao, koji ju je doveo Metrihi. Opisavši joj živijem riječima bogatstvo, krasotu i raskošni život u Aleksandriji, počne joj lukavo govoriti, da ju je Mandris u razbludnom Misiru valjada zaboravio, a šteta je, da ona, mlada i pristala žena, i dalje samoćuje. Za to je došla, da joj kaže, da ju je zavolio lijepi i bogati mladić Grilo, koji je već u pet agona bio pobjednik, i da je moli, ne bi li se htjela sastati s njime. Ali čestita Metriha odlučno odbije nepoštene ponude Gilidine. Prekorivši je oštrijem riječima, što ovako sramoti sijedu kosu svoju, zabrani joj, da dalje o tom govori, no najzad hoće da se pomiri, i stoga je pri rastanku ponudi čašom slatkoga vina.

Mudra Gilida prijazno prihvati čašu i lijepo se oprosti s Metrihom — jer znade, da će joj kod Mirtale i Sime bolje poslužiti sreća.

2. U drugom je mimu glavno lice podvodnik Batar, slika i prilika Gilide. Batar je čovjek vrlo gnusna karaktera, ali pored svega toga pripada ova sličica među najzanimljivije mime Herondine. Batar stoji pred sudom, da tuži Frižanina Talesa, koji ga je ljudski izbio pa mu onda oteo djevojku Mirtalu. Vještački sastavljeni govor njegov čini se kao da je parodija gòvôrâ, kakijem su atički govornici znali braniti klijente svoje. „Ne radi se tu o meni ili o Talesu", veli lukavi Batar, „već o časti grada. Zakoni zajamčuju svakomu građaninu sigurnost života i imutka, a te je zakone, koje poštuju i građani i plemići, taj doseljeni beskućnik varvarski surovo povrijedio. Odbijete li me s tužbom mojom, povrijedili ste i vi zakone, a dobra glasa nestat će ovomu gradu za vazda. Ja znam, da sam podvodnik, kao što su bili i otac i djed moj, i da je zanat moj zazoran, ali ovdje pred sudom govorim u ime građanstva koskoga (pozorište mima je sudnica na ostrvu Kosu), a vaša je dužnost, suci, da osudite toga Frižanina, koji je varvarsko ime svoje Artim promijenio u lijepo helensko Tales — jer što je meni na žao učinio, to je mogao učiniti i drugomu, čestitomu građaninu". Da suce još više podbode, dovodi pred sud robinju Mirtalu onako razderanu i rasčupanu, kako se otela iz šaka Talesovih. Ne znamo, kako se parnica svršila, jer se mim u jedan put prekida, ali se mora priznati, da je previjana lukavost Batarova izvrsno karakterizirana.

3. Treći nam mim opisuje školu i učitelja njena. Mati je dovela nevaljalca sina, da bi ga učitelj ljudski izlijemao, jer voli ići u krčmu nego u školu. I ova je sličica dosta zanimljiva i šaljiva, samo što bi naše moderno osjećanje tražilo, da mati bude nešto manje okrutna prema jedincu sinu svome.

4. Sasvijem osobito mjesto zaprema četvrti mim. Žena Kokala došla je sa strane u Kos, da u slavnom hramu boga Asklepija prikaže žrtvu. Nju je dopratila u hram prijateljica njena Kina (ili Kinida), građanka koska, pa dok se žrtva prikazuje, šeću obje žene po hramu, da razgledaju slike i kipove. Imade u hramu remek-djela svake ruke, ali žene se najvećma dive djelima efeskoga umjetnika Apela, koja su tako lijepo izrađena, te bi mislio, da je živo, što je naslikano. Kad je žrtva svršena, vraćaju se žene kući. — Ovo je jedini mim, u kome je, kao što se čini, Heronda skinuo obrazinu stroge objektivnosti, pod kojom se drukčije brižno sakriva. Zanosna hvala umjetnika Apela ne čini se sasvijem prirodna u ustima proste građanke koske, i za to većina naučnjaka misli, da ovdje na usta Kinidina govori sâm pjesnik. Ovo se mišljenje utvrđuje i tijem, što Kinida na jednom mjestu oštro napada protivnike i dušmane efeskoga slikara. No drugi kažu, da je hvala Apelova u riječima neobrazovanih žena sasvijem opravdana, kad pomislimo, da je Apel bio slikar realističkoga smjera,

a poznato je, da se proste čeljadi u svakoj umjetnosti najviše prima realističko prikazivanje[1]). Bilo kako mu drago, svakojako se mora uzeti, da je mnijenje onijeh žena o Apelu k jednu i mnijenje Herondino.

5. Peti nas mim vodi u kuću bogate i otmjene građanke Bitine, koja je okružena cijelom četom robova i služinčadi. Između robova izabrala je jednoga, Gastrona, da bude ljubavnik njezin, ali ta čast nije nimalo ugodna za bijednoga roba, jer je Bitina vrlo ljubomorna, pa kad se raspali, onda će strast njena prevršiti svaku mjeru. Taku nam scenu ljubomornosti prikazuje peti mim. Dozvavši Gastrona počne mu Bitina ljuto prebacivati, da joj je nevjeran i da hodi za drugom. Zaludu Gastronu svaka obrana: što se više brani, to više raste srdžba njena, dok ga najposlije ne dade sapeti drugijem robovima i ne osudi na tešku kaznu šiba. Gastron u nevolji slâžê, da je odista pogriješio, misleći tijem ublažiti ljutitu gospodaricu, ali ni to mu ne pomaže, jer mu Bitina pooštri kaznu, naloživši, da mu se udari žig na čelo. U posljednji čas, kad robovi već hoće da odvedu Gastrona, isprosi mu robinja Kidila milost, sjetivši Bitinu, da se primiče blagdan Gerenija (dan mrtvih). Na njenu molbu odgodi Bitina kaznu do poslije blagdana, a iz riječi se njenih vidi, da će mu je i sasvijem oprostiti. — Premda nas Heronda u ovom mimu vodi u otmjenije redove, opet nigdje jezik nije onako krupan i prostački, kao baš ovdje. Nešto će tomu biti razlog, što Bitina govori s robovima, jer i u drugijem mimima razbiramo, da su lica Herondina prema robovima vazda vrlo surova, ali još je vjerojatnije, da je pjesnik u onom prostačkom govoru htio prikazati strasnu putenost te žene, koja ne poznaje ni stida ni ponosa, kad joj prijeti, makar i umišljena, pogibao, da će joj se predmet strasti iznevjeriti. Puteni karakter Bitinin izbija na površinu i u onom divljem gnjevu, u kome se bijednomu Gastronu prijeti najtežim i najokrutnijim kaznama. Kao psihologijska studija pripada ovaj mim među najbolje sličice Herondine.

6. Šesti je mim najneprijazniji za naše moderno osjećanje. Građanka Metra došla je u pohode prijateljici svojoj Koriti. Pošto su se žene pozdravile i Korita, kao što je običaj u ovijem mimima, čestito ispsovala robinje svoje, Metra sjedne, i one udare u prijateljski razgovor. Metra bi rado doznala, ko je napravio neki predmet, što ga imade Korita, a ona ga je vidjela u neke prijateljice. Korita se iznajprije neća, ali poslije joj priznaje, da je ono napravio majstor Kerdon. — Kaki je to predmet, o kome se tu radi, ne može se tačno kazati, jer je riječ, kojom se označuje, nepoznata (*βαυβών*). No valjada ne ćemo pogriješiti, ako uzmemo, da je to onaj isti predmet, koji je pri nekijem orgijastičnim misterijama helenskima vršio vrlo znamenitu službu.

[1] Isp. o tom: Dalmeyda, Les mimes d'Hérondas, Paris 1893, str. 28. i dalje.

7. Najdulji je i po sadržini svojoj najprijatniji od sviju mima sedmi, s naslovom „σκυτεύς“. Prikazuje nam se dućan crevljara Kerdona (valjada onoga, koji se pominje u pređašnjem mimu), komu Metra (i to će biti ona iz šestoga mima) dovodi dvije nove mušterije. Kerdon im pokazuje bogatu i krasnu robu, tuži se vrlo lukavo na zla vremena i na porodične neprilike svoje, a najposlije učini vrlo dobar pazar. Metri, koja mu je dovela te nove mušterije, obećava osobitu nagradu. Karakter previjana trgovca izvrsno je ocrtan, a Kerdon nas vladanjem svojim živo sjeća današnjih trgovaca u južnijem stranama evropskijem.

8. Od osmoga mima sačuvan je samo početak i nešto odlomaka. Seljakinja gazdarica budi u zoru robinje Psilu i Megalidu i tjera ih na posao, a onda dozivlje drugu robinju Anu, da joj pripovijeda čudnovat san, koji je usnila. Što je dalje, tako je nepotpuno sačuvano, te nema nade, da će se ikad moći odgonenuti.

9. Deveti mim imade naslov „Posni doručak“. Glavna su lica žene, kao u najviše mima Herondinih, a dolazi i malo dijete, ali iz ono malo stihova, što se na papyrusu dade pročitati, ne može se ništa stalno reći o sadržini njegovoj.

Pored ovijeh mima sačuvano je nekoliko stihova iz „proemija“ k drugoj knjizi.

Mjesto, na kome se događa ono, što se pripovijeda u mimima Herondinima, čini se da je većim dijelom grčko ostrvo Kos. U nekim se mimima naročito pominje Kos (u drugom i četvrtom), a kako se po nekim znacima dade nagađati, da i peti i šesti mim imadu isto zaleđe, ne ćemo pogriješiti, ako u opće uzmemo, da je Kos pozorište, na kome se odigravaju glume našega pjesnika[1]). Ovo mišljenje utvrđuju imena lica, jer se ista ili slična imena nalaze na grobnijem natpisima koskijem[2]). Po tome se isprva sudilo, da je i sâm Heronda bio rodom iz grada Kosa, osobito kad i ime njegovo glasi dorski, a na Kosu je nastavalo dorsko pučanstvo. Da je pjevao jonskijem govorom (dašto ne čistijem; imade u njega i dorskijeh oblika), ne treba nam smetati, kad znademo, da je kod starijeh Helena gotovo za svaku vrstu pjesničku tradicijom bio određen osobiti dijalekat, pa su se prema tomu jambografi služili jonskijem dijalektom. No pored svega toga ne dade se to pitanje stalno riješiti. Ime pjesnikovo piše se Herondas, Herodas i Herodes (Ἡρώδης ὁ ἰαμβοποιός kod Zenobija i Ateneja; isp. u pomenutom izdanju Crusiusovu str. 3.), a imade opet znakova, po kojima bismo morali tražiti rodno mjesto

[1]) Drukčije sude Rutherford i Meister; Blümner (Bilder aus dem altgriechischen Leben, Nord u. Süd LIX, 1891, str. 370.) pomišlja pored Kosa na Kizik i Lezbo.

[2]) Paton and Hicks, Inscriptions of Cos, 1892; isp. u Crusiusovu izdanju str. 90. i dalje.

pjesnikovo u drugom kraju[1]). Svakojako je izvjesno, da je Heronda dulje vremena proveo na Kosu. Čini se, da je ostrvo Kos u helenističko doba bilo neko vrijeme znamenito literarno ognjište. Znamo, da je ovdje živio pjesnik i naučnjak Fileta, komu je Ptolemej I. povjerio odgoju svoga sina i koga je poslije grad Kos počastio spomenikom, a vjerojatno je, da se oko njega skupilo veće literarno kolo[2]). Zenodota i Teokrita zovu učenicima Filetinima; da je i Teokrit neko vrijeme proveo na Kosu, dokazuje nam onaj lijepi idil njegov, što je po broju sedmi[3]). Prema tomu nije ništa neobično, da je Heronda baš u tom živahnom i bogatom trgovačkom gradu, što su ga misirski Ptolemejci vrlo milovali, tražio uglede za mimska lica svoja. Drukčije nam nije ništa poznato o životu njegovu. Da je bio i u Aleksandriji, dokazuje jedno mjesto u prvom mimu (I, 26 i dalje)[4]). Po ovom se mjestu dade k jednu od prilike odrediti vrijeme života njegova. Pjesnik nabraja na usta Gilidina krasote i raskoši misirke pa između ostaloga pominje „*θεῶν ἀδελφῶν τέμενος*“, a za tijem „čestitoga kralja“ (*ὁ βασιλεὺς χρηστός* I. 30). Nema sumnje, da se tu radi o hramu Ptolemeja II. Filadelfa i sestre njegove Arsinoje, a „čestiti kralj“ bit će Ptolemej III. Everget. Ptolemej III. počeo je kraljevati god. 247. pr. Kr.; prvi mim dakle nije mogao biti pjevan prije te godine[5]). Dok se nije našao ovaj papyrus, nagađalo se, da je Heronda živio mnogo ranije; neki su ga stavljali ća u vrijeme Ksenofontovo (n. pr. Bergk, poet. lyr. graec. II[4] 505; isp. Sittla, Gesch. d. griech. Lit. I, 283).

Svak će priznati, da je otkrivenje Herondinih mimijamba vrlo znamenita tečevina ne samo za filologiju, već u opće za poznavanje klasične starine. Niko se nije smio nadati, da će nas otadžbina Faraona jednom obdariti tako rijetkijem draguljima. Djela Sofrona, začetnika literarnoga mima, čini se da su među samijem Grcima dugo vremena bila zaboravljena; pored sve revnosti, kojom je Platon rasturivao slavu njegovu po svijetu, prošla su čitava dva stoljeća, dok se među Helenima opet našlo trudbenika, koji su pošli utrenikom sirakuskoga pjesnika. Aleksandrinsko doba ide hvala, da je iznova poseglo za Sofronovim mimom. Karakter ove pjesničke vrste vrlo je dobro prijao karakteru i smjeru aleksandrinske poezije, koja nije bila podobna, da stvori štogod veliko i uzvišeno, ali se za to odlično istakla u čednijim vrstama pjesničkijem. Otkako je za uvijek propala politička slo

---

[1]) Crusius pomišlja na Efez; isp. Die Mimiamben des Herondas von O. C., Göttingen 1893, u pripomenku str. XXIV.

[2]) Immisch, Blätter f. lit. Unterhaltung (Ein classischer Findling aus Aegypten) 1892, str. 98.

[3]) U izdanju Fritsche-ovu 1881[3] str. 115; isp. i tumačenje k tomu idilu.

[4]) Mjesta navodim redovno po pomenutom izdanju Crusiusovu.

[5]) Crusius (die Mimiamben d. Her. str. XXV.) uzima god. 272. za terminus post quem, jer je po njemu „čestiti kralj“ sâm Filadelfo.

boda grčkoga naroda, pošla je i poezija i sva umjetnost njegova novim putem pa mjesto ljepote, za kojom su težili stari pjesnici, tražila je cilj svoj u istini i u što vjernijem nasljedovanju prirode. A mim je pjesnička vrsta, kojoj je od iskona bila određena zadaća, da što tačnije crta prirodu — otuda i dolazi, da je baš u Aleksandriji uskrsnuo na nov život.

Dojako nam je mim bio vrlo malo poznat. Sofronova su se djela sasvijem izgubila, a od aleksandrinskijeh nasljednika njegovih poznavali smo samo Teokrita. Stari kazuju, da je Teokrit u mimima vjerno nasljedovao uglednika svoga, no ne da se poreći, da je u njega bilo još liječak onoga pjesničkoga zanosa, koji se s preziranjem odvraća od svega, što se kosi sa strogim idealom ljepote. Taj se zanos opaža u izboru mimskijeh lica njegovih, koja su dašto prosta karaktera, ali drukčije većim dijelom prijazna i bezazlena, a vidi se i u tome, što je surovu prozu Sofronovu zamijenio zvonkim, glatkim heksametrom. K jednu treba istaknuti, da su pjesme Teokritove posvuda prožete nekijem ljupkim humorom, u kome najjasnije izbija na površinu fino pjesničko osjećanje pjesnikovo. U svemu tome, čini se, imademo tražiti razlog, da se Teokrit doskora sasvijem odbio od crtanja gradske čeljadi, u koje imade toliko iskvarenosti i toliko mana, i zaklonio se u tihe gajeve i dubrave, da u čistom zraku, udaljen od buke i prašine gradske, pjesmom svojom proslavi srećni i mirni život pastirski. Tako se rodi „bukolski" idil (jer isprva je idil isto što mim), koji je iznajprije samo niža vrsta mimskoga pjesništva, ali se domala nastojanjem samoga Teokrita stvorio samostalnom pjesničkom vrstom pored mima. Danas, kad se pomene ime Teokritovo, niko i ne misli na drugo, već da je Teokrit otac one „pastoralne" poezije, koja je poslije u drugijem narodima evropskijem našla toliko zanosnih štovalaca i nasljedovača, koliko ih „otac mima" nije našao među samijem zemljacima svojima.

Sasvijem drugojačijega je karaktera pjesništvo Herondino. I Heronda je nasljednik Sofronov, kao i Teokrit, ali ako poredimo jednoga s drugijem, naći ćemo, da su pored istoga uglednika svaki od njih od iskona krenuli osobitim putem. Heronda je pravo čedo svoga vremena. U njega nema nikakvih estetičkijeh ideala; on nije satirik, a nije ni moralni propovjednik: njega vodi težnja za istinom i ništa drugo. Imade, dašto, u pjesmama njegovijem kašto mrvo krupna humora, ali humor njegov izbija iz prikazane situacije, te se ne može reći, da je potekao iz sopstvene duše pjesnikove. Kako Heronda nije težio ni za kakvom ljepotom, lako je razumjeti, da se nije žapao ni najgnusnijih karaktera i predmeta, kadgod mu se činilo, da su zavrijedili, da ih opiše pero njegovo. Prema tome i ne rade krivo oni, koji Herondu porede s modernijem naturalistama i veristama. Heronda je odista verista, pa ako i nije otac, a ono je za cijelo najčistiji

zastupnik klasičnoga ili, da pravije kažemo, aleksandrinskoga pjesničkog verizma. Povodeći se tačno za prirodom nastoji pjesnik, da pored samoga karaktera ocrta i okolicu njegovu sa svijem sitnicama njenima — ono, što se u moderno doba zove „milieu“ — a govor lica primijenjen je vazda karakteru njihovu. Imade u njega sva sila krupnijeh i prostačkijeh riječi, jer je Heronda motrilac hladne krvi, koji se nigdje ne trudi, da bi koju riječ ili scenu ublažio prema nježnijemu osjećaju čitalaca svojih. Ali svakojako treba pjesniku dvoje u hvalu upisati: jedno, da je vazda strogo objektivan (izuzevši ono mjesto u četvrtom mimu), a drugo, da je odista vjeran crtač prirode. Pjesnik nas vodi gotovo u sve redove građanstva koskoga i pokazuje nam, kako ono živi, o čemu misli i o čemu se razgovara, a mi još i sada poslije toliko vijekova, kad čitamo te opise, osjećamo, da je pjesnik siguran vođ, u koga se možemo bez straha pouzdavati. Lica mima njegovih kao da stoje živa pred nama: svaka je kretnja njihova neusiljena i prirodna, svaka riječ taka, kako je traži situacija prizora i sopstveni karakter njihov. Dalmeyda, francuski prevodilac Herondin (u pomenutom djelu str. 55.) lijepo veli, da nas mimi njegovi sjećaju holandijskih slikara i njihovih brižno izrađenih slika iz seljačkoga života holandijskoga. U njima nam se prikazuje vjerna slika privatnoga života grčkoga građanstva, a u tome stoji velika kulturna znamenitost ovoga novog otkrivenja. Herondini mimi ispunit će nam opet jednu stranicu u knjizi kulturne povjesti helenske, u kojoj na žalost imade još mnogo praznijeh listova.

Pored svega toga, što su Teokrit i Heronda u obrađivanju Sofronova mima svak krenuli osobitim putem, imade nešto, u čemu se obadvojica slažu, a to je, što je i Heronda Sofronovu prozu zamijenio ritmičkim stihom. Ali i u toj sličnosti ističe se razlika karaktera njihova. Dok se Teokrit služio mirnim, glatkim heksametrom, što su ga posvetili vijekovi epske poezije, odabra sebi Heronda osobitu vrstu jampskoga šesterca, što ga Grci zovu „hromim šestercem“ ili „hromim jambom“ (*χωλίαμβος* ili *σκάζων*). To je jampski senar, u kome mješte šestoga jamba redovno stoji spondej (kašto trohej), i tijem se pravilni ritam stiha pod kraj naglo prekida[1]). Prvi kažu da se tijem holijambom služio Hiponaks iz Efeza. Hiponaks je čudna pojava u povjesti poezije grčke, i Dalmeyda ga (u pom. djelu str. 21.) vrlo zgodno poredi sa starim francuskim pjesnikom Villon-om, kojega nas sjeća i životom i načinom pjevanja svoga. Sačuvan nam je jedan fragmenat Herondin, u kome se pjesnik s ponosom priznaje učenikom Hipo-

---

[1]) U modernijem bi jezicima bilo vrlo teško pjevati tijem stihom, jer bi se u šestoj stopici morale sastati dvije arse, dok je u grčkom arsa vazda na kraju šeste stopice. Shema je ovaka:

⏑ –́ | ⏑ –́ | ⏑ –́ | ⏑ –́ | ⏑ –́ | – ⏓ |

naksovim (u otkrivenom „proemiju“ st. 10. Cr.). Hiponaksu je čudni holijamb vrlo dobro pristajao za satirično pjevanje njegovo, a da ga je i Heronda izabrao za pjesničke tvorevine svoje, lako ćemo razumjeti, kad se sjetimo, da se ritam „hromoga šesterca“ najviše primiče čistoj prozi. Heronda je dakle u nekoliko ustupio mišljenju svoga vremena, kad je nevezani govor zamijenio vezanijem, ali je ostao vjeran karakteru svoje pjesničke vrste izabravši stih, u kome se ritam nahvalice u svakom retku zaustavlja i u kome je od iskona bilo dopušteno zavoditi novijeh promjena, koje su sve više narušivale pravilnost i blagoglasje njegovo. Po ovom su stihu Herondini mimi dobili novo ime mimijamba.

Zanimljivost i kulturna znamenitost Herondinih mima bile su uzrok, te su ih malo vremena poslije otkrivenja njihova počeli marljivo prevoditi na moderne jezike. Danas imade, koliko mi je poznato, prijevoda francuskijeh [Boisacq[1]), Dalmeyda, Ristelhuber[2])] i njemačkijeh [Blümner[3]), Crusius[4]), Meister[5]), Mekler[6])]; nešto je prevedeno i na novogrčki [Polites[7])]. Od ovijeh sam prijevoda izbliže ogledao Dalmeydin, Blümnerov, Crusiusov i Meklerov. Sasvijem je prirodno, da nijedan prevodilac nije pokušao, da Herondu prevede holijambom, jer je, kao što sam prije pomenuo, vrlo teško, da ne kažem nemoguće, sastavljati holijambe u modernom kojem jeziku, u kome se ritam veže na akcenat. Prema tomu je većina prevodilaca naprosto prevodilo prozom, samo dvojica, Crusius i Mekler, kušali su, da ga prevedu takvijem stihovima, koji se dadu bolje primijeniti akcentovanomu ritmu modernijeh jezika. Ali tu mi se čini, da ni jedan ni drugi nijesu najbolje uradili. Svakojako je Crusiusov pokušaj kud i kamo zgodniji. Crusius se naime služio jampskijem petercem (kao što se njime služe njemački dramski pjesnici), koji je amo tamo za jedan slog duži, ili mješte njega dolazi i šesterac, a pored toga zamjenjivao je jambe kašto trohejima i daktilima, kako se baš desila prilika. Nije dakle čudo, da su mu stihovi gdjegdje vrlo nepravilni, ali je prevodiocu i bilo do toga, da se

---

[1]) Ém. Boisacq, Hérondas. Traduction française, Paris 1893.

[2]) P. Ristelhuber, Les mimes de Hérodas, traduits etc. Paris 1893.

[3]) H. Blümner. Die neu aufgefundenen Gedichte d. Herondas, Nord u. Süd LIX, 177, 350. i dalje.

[4]) O. Crusius, Di Mimiamben des Herondas. Deutsch etc. Göttingen 1893. K tomu isp. ocjenu Rzachovu u ZföG. 1895, 209. i dalje.

[5]) R. Meister, Die Mimiamben des H. u Abhndlgen der k. sächs. Ges. der Wiss. Bd. XIII, N. VII, S. 654—673, Leipzig 1893.

[6]) S. Mekler. Herondas Mimiamben. Wien 1894. Isp. k tomu ocjenu Haulerovu u ZföG. 1894, 1079. i dalje.

[7]) N. G. Polites, *Ἐκ τῶν μιμιάμβων τοῦ Ἡρώνδου*, *Ἑστία* 1892, 6, str. 89. i dalje.

u nepravilnijem stihovima njegovima ogleda neskladni ritam „hromoga jamba“. Primjera radi navodimo prva tri stiha trećega mima:

Grč.: *οὕτω τί σοι δοίησαν αἱ φίλαι Μοῦσαι,*
Λαμπρίσκε, τερπνὸν τῆς ζοῆς τ' ἐπαυρέσθαι —
τοῦτον κατ' ὤμου δεῖρον, ἀχρὶς ἡ ψυχὴ . . . κ. τ. λ.

Crusius: Mögen die lieben Musen dir, Lampriskos,
Viel Freude schenken und Genuss am Leben,
Leg aber Diesen über und gerb ihn durch . . . i t. d.

Nema sumnje, da je Crusiusov pokušaj lijepo zamišljen, no svakojako je bilo nužno, da prevodilac bude manje slobodan u upotrebljavanju svoga stiha i da brižnije izgladi nepravilnost njegovu, jer bi se ovako po mom mnijenju još bliže primakao karakteru svoga originala. Drugi je nedostatak Crusiusova prijevoda, što su stihovi njegovi kraći od grčkijeh, i za to treba po dva po tri stiha, da kaže misao, koja se u grčkom kaže jednim stihom, a u drugu ruku previše rasteže misli, kadgod mu u stihu ostaje zališna praznina. Prijevod trećega mima, koji u grčkom originalu broji 97 stihova, imade ih kod Crusiusa 115, sedmi 148 (u originalu 129).

Manje mi se sviđa Meklerov pokušaj. Mekler je preveo Herondu u slikovanim jampskijem četvercima, kakvima se služio Hans Sachs, a Nijemci ih zovu „Kurzzeile“. Početak trećega mima glasi kod Meklera:

So mögen Dir mit Liebesblick
Die Musen gönnen jedes Glück
Und jede Lust, Lampriskos, nur
Den Schlingel da nimm in die Cur . . . i t. d.

Prijevod je drukčije vrlo elegantan i gladak, ali pored te forme i pored sasvijem modernoga slika nema karakteru klasičnoga mima ni traga više.

Ja sam pokušao, da u hrvatske stihove prevedem dva mima Herondina, a izabrao sam ona dva, koji sadržinom svojom najmanje vrijeđaju moderno osjećanje naše: treći i sedmi. Ni ja se, dašto, nijesam mogao riješiti, da složim prijevod u čudne i za naš jezik neobične holijambe, već sam mješte „hromoga“ šesterca naprosto uzeo obični jampski senar dramskijeh pisaca grčkijeh. Ovako mislim da se nijesam previše udaljio od forme grčkoga originala. Broj stihova u prijevodu trećega mima sasvijem je jednak broju stihova u originalu, samo u sedmom je mimu prijevod za tri stiha dulji, jer sam jedno mjesto, kao što je u bilješci pomenuto, morao nešto slobodnije prevesti.

Neka drugi sude, jesam li pravo uradio, a ja ću biti zadovoljan, potakne li moj pokušaj kogakod i u nas na izučavanje toga staroklasičnog „veristićkog“ pjesnika.

Učitelj[1]).

Lica:

Lamprìsko, učitelj.
Metròtima, građanka.
Kȍtalo, njezin sin.

Nijema lica:

Evtije, Kokalo, Filo, saučenici Kotalovi.

Pozorište prikazuje školsku sobu. Na stijenama su slike ili kipovi Muza. Lamprisko sjedi na katedri. Pred njega stupa Metrotima, vodeći Kotala za ruku.

Metrotima.

Ud'jèlile ti drage Muze život dug,
Lamprìsko moj, i sreću vazda čestitu:
Al' toga ljudski pròšibâj, dok ȍpâka
Na ústa taman nȅ izâđê duša mu.
Poròbio je b'jednoj meni kuću svu,
Da prȍigrao! Nije njemu dovoljno
Tek kockanje, Lamprìsko moj, za većim sad
Mu teži duh. Za ùčiteljev ne zna stan,
Na trideseti mjeseca gdje moram, ah,
Školàrinu namírit ja, ma rîdala
Ko Nanako[2]), al' dobro pamti krčmicu,
Gdje lèvêntujû odbjeglice robovi
I služnici — jer 'vamo svakog vodit zna.
A jadna ploča, što je svakog mjeseca
Presvúći moram voskom, ta samòćuje
Za krèvetom pri zídu — û kût bačena,
Da ne bi kašto — okom ko da gleda had —
Išárao, ne piso — ìzgrebao svu.
Al' kocke mu da vidiš — sve se blistaju
U mjehovima svojim i u mrežama,
Još ljepše od uljàrice mi, što se njom
Dan nȁ dan služimo. A čita l', slovo „A"
Pročìtat će — kad petput mu ga pònovîš.
Tek prȅkjučê kazívo mu je čovjek moj,

[1]) Prevodio sam u glavnome po izdanju Crusiusovu (od 1894[2]), jer mi se konjekture Crusiusove u iskvarenijem dijelovima teksta čine najvjerojatnije. Gdje sam se povodio za drugim tumačenjem, označio sam to u bilješci.

[2]) Za Nanaka su Grci kazivali, da je bio frigijski kralj davno prije Deukaliona i da je unaprijed znao, da će bogovi potopiti svijet, pa zaradi toga neprestano plakao i jadikovao. Mekler dodaje, da je ime Nanako živjelo na ostrvu Kosu (isp. Cr.[2] str. 90.).

Da ime „Maron“ nàpîšê, a momče gle
Napísa „Simon“![1]) Vajme, lude l' glave tê,
Što në dade, da uči gonit magarce,
Već mješte toga ù školu dovèdoh ga,
Jer mišljah, e će s'jedoj bit mi ù pomôć.
A kad mu kažem, da ko dobro čëdânce
Izrèče pjesmicu — il' kaže čovjek moj
(Ta starac već je on i pola sl'jep i gluh),
Tad pölako će, ko da c'jedi, kap po kap:
„Apòlon — lovče —“[2]). Mudrosti li velike:
To baka zna, a čitat nije učila,
Il' kakav Frižanin[3]). A kad se zàgrozîm,
Tad kroz tri dana bježi kuće naše prag
I baku, b'jednu staricu, obìlazî
Pa gleda, ne bi l' nòvâcâ izmámio;
Il' nà krôv sjëdâ, nogama poìgrâvâ,
Pa dolje bleji — ama pravo màjmûnče.
Dabòme, vjeruj, plače srce majčino,
Kad sve to ùgledâm — a za nj i nè mârîm,
Al' gràvalja se kida baš ko pògača,
Pa kada zima nàvâlî, tri emeta[4])
Za svàku moram platit ja ćeràmidu.
Jer ù kući svi jednim glasom gòvorê:
„Metròtimin je Kotal to urádio“.
I pravo je, tu nema ni da pîsnêš što.
A gledaj samo ùprljâne krpe tê!
Ta ù šumi je vazdan, tamo plândujê,
Ko starac ribar delski kad je nà moru[5]).
Al' praznike i svece bolje poznaje
Od svih, što zv'jezde vrebaju[6]), a sprema l' se
Vaš blagdan školski, nà oči mu ne će san.
No hoćeš li, Lamprìsko, da t' blagòslovê
Tvoj zanat tê (pokazuje na slike Muza), a svîjet da te pòhvâlî,
De ovog sad —

[1]) Za Marona misli Crusius, da je bio onaj junak kod Termopila, koga pominje Herodot, a „Simon“ krstili bi Grci previjane varalice. (Dalmeyda tumači, da je Simon „un terme de jeu, le nom d'un coup de dés“).

[2]) *Ἀπολλον ἀγρεῦ* (ovako čita većina izdavača; Crusius[2] imade *αἰρεῦ*). Ovo je valjada početak kakve pjesme (tragedije?), koja se u ono vrijeme rado kazivala naizust.

[3]) t. j. rob. Frižani su uopće bili zazorni Helenima.

[4]) *τρί' ἥμαιθα* (Hesych. *ἥμαιθον · ἡμιωβέλιον*).

[5]) slobodno prevedeno. U originalu: *οἷα Δήλιος κυρτεὺς ἐν τῇ θαλάσσῃ ἰῶμβλὺ τῆς ζοῆς τρίβων*. U prevođenju riječi *τὠμβλὺ τῆς ζοῆς* povodio sam se za Dalmeydom, koji ih tumači: „la partie émoussée de la vie“ c'est-à-dire la vieillesse. Blümner kaže: der sich seinen kärglichen Lebensunterhalt sucht. Mekler: ein del'scher Taucher, karg Sein Brod verdienend. Crusius ne prevodi tê riječi nikako.

[6]) *τῶν ἀστροδιφέων*.

Lamprisko.

Ma ne boj se, Metròtima,
Bre platiti će on. Ej, gdje je Evtije,
Gdje Kokalo, gdje Filo? Ne ćete li zar
Na léđa s mjesta s njim? Il' mjesec čekate,
Ko sâm Akèzej?[1]) — Valja t' poso, Kòtalo!
Gle zàsitî se, da se bacaš kockama,
Ko ovi tu, i ù krčmu ćeš ravno sad,
Sa služnicima novac svoj da pròpućkâš?
Al' čekaj, djèvojâkâ bit ćeš krotkiji,
Ni travke ne ćeš dirat, kad te pòslûžîm!
Haj, gdje je oštri kàiš, ljuta kàndžija,
Što njome nèpokôrnu čeljad l'ječit znam?
Hajd ovamo je brzo, dok ne prèvrî jed!

Kotalo.

Ne, molim te, Lamprìsko, Muze prìzîvljêm
I tvoju časnu bradu, život Kotidin[2]),
Ta nemoj oštrom, onom drugom izbij me.

Lamprisko.

Jok, Kotalo, tvrdòglav si i zázoran
I onome, za ròba ko te prèkûpî,
Ma bio ìz kraja, gdje gvožđe glòđê miš[3]).

(Bije ga).

Kotalo.

A kòliko ćeš, aj Lamprìsko, molim te,
Natovarit mi —?

Lamprisko.

Ne znam, ovu pitaj tu.

Kotalo.

Aj majko, kòliko ću, kaži —?

Metrotima.

Vjere mi,
Dok ŕđava se koža ta ne òderê.

---

[1]) Akezej bijaše krmilar Nelejev, a kazivalo se za nj, da je vazda htio da dočeka uštap, prije nego će otploviti.

[2]) Ovo je mjesto nerazumljivo. Možda je Kotida žena ili ljubavnica Lampriskova. Dalmeyda pomišlja, da mu je kći. (Cr.[2] piše *τῆς Κουτίδος ψυχῆς*), jer se ova forma imena nalazi na natpisima.

[3]) Grčka poslovica: čudesni, neobični kraj. I Rimljani su je poznavali: Senec. apocol. 7: venisti huc ubi mures ferrum rodunt.

Kotalo.

Lamprìsko, prèstani —

Lamprisko.

De ì sâm prèstani
Bit jògunast.

Kotalo.

Već nikad ne ću, kunem se,
Svjedòčile mi Muze, ako pòrečêm.

Lamprisko.

(bije ga dalje).

Gle jezičine, alaj znade tòrlati;
Još r'ječ, i mišem[1]) ću ti usta zàbiti.

Kotalo.

Ta šutim već, (Lamprisko ga udari) tek nemoj da me ùbijêš.

Lamprisko.

(prestaje biti).

Sad pusti, Kokalo.

Metrotima.

Ne, nemoj pustit ga,
Lamprisko, deri, dokle sunce nè zâđê.

Lamprisko.

Šarèniji je kud i kamo zmìjê on,
Pa treba još i zà knjigôm da dobije
Tek malo, kojih dvádestoro, recimo.
Ma i od Klije bolje čitat umio.
Hajd idi samo, umij jezik ù medu[2]).

Metrotima.

Kazívat sve ću ovo tačno starcu mom
Otìšâv kući, ali skoro doći ću,
Da okova donèsêm, da ga mrske mu
Tê časne vide (pokazuje na Muze), kako sputan skàkućê.

---

[1]) Ovo će biti tehnička riječ za čep (Knebel), da se zaprječi vikanje.

[2]) t. j. slatke ti riječi ne će ništa koristiti. Tekst je sačuvan, ali se čini da je iskvaren. Preveo sam po Cr.[2], ali drugi su izdavači, pa i Crusius u prvom izdanju, drukčije raspoređali te stihove. Lamprisku se ostavlja 89, a sve ostalo daje se Metrotimi. Mjesto ἐς μέλι (u medu) pomišljao je Crusius na konjekturu ἐς μέλαν (u tinti), a ovako je preveo to mjesto Dalmeyda.

Crevljar[1]).

Lica:

Kèrdôn (Kerdòna), crevljar.
Metra, znanica njegova.
Dvije mlade žene.

Nijema lica:

Pisto, kalfa Kerdonov.
Drimilo, rob.
Eveterida, igračica (kitarašica).

Pozorište je dućan Kerdonov.

Metra
(ulazi u dućan s dvije mlade žene).

Dovèdoh ti dv'je mlade gospe, Kèrdone,
De pònudi im štogod tvoje robe tu,
Al' vr'jedna da je, znaj.

Kerdon.

U dobri bilo čas!
Blagòdârîm. (Robu:) Hajd veću klupu na polje
Za gospe tê! Ej, spavaš li? Ma, Drimilo,
Zar nè čujêš? (Kalfi:) De zvôcni ga po nosini,
Moj Pisto, neka s' čestito otrésê sna;
Il' trnjem[2]) mu poškàkljâj malo krv
Tu nà šiji!
(Drimilo skoči.)
Oj, pròbûdî se l'jenština;
Sad makni brzo nogom, jer ću màhom ja
Zasvírat nà spomên ti zvekom lânâcâ.
(Drimilo primakne klupu i prigne se, da je otre.)
Gle, sad će da je čisti tek ugùrsuz taj!
Isprášit ću ja tebi leđa, lopove! (Udari ga.)
Hajd, Metro, sjednite! (Žene posjedaju.) Otvòri, Pisto, de
Mi orman taj[3]) (Pisto ide najbližemu ormanu) —
ne taj, već onaj tamo gle;
Kerdòna vr'jednu robu, gospodára svog,

[1]) Prvih pedeset stihova ovoga mima vrlo je iskvareno. I ovdje sam se povodio najviše za konjekturama drugoga izdanja Crusiusova.
[2]) Tu treba svakojako pomišljati na kakvo crevljarsko oruđe.
[3]) U originalu *πν(ϱ)γἰδα*, a to je ormanić u obliku tornjića.

Donèsi brzo amo! (Metri:) Ao, dušice,
Sad pazi, što ćeš ùgledat.

(Okrene se k Pistu, koji nosi sanduk)

Hajd pòlako
Otkljùčâj škrinju sàndâlâ!

(Izvadi par sandala.)

No, Metro. gle,
Ne pristaje li savršeno potplat taj?
Ta pògledâjte i vi, gospe, peticu
Tu čvrstu; nuto òpute, što njom je sav
Oplèten sandal taj; a nije jedno tek
Lijèpo, drugo ne, već sve je najljepše.
A boja, je l? — ma dala vama božica,
Da s' ùžijête sv'jeta, dok je volja vas —
Al' takvo što ne nađoste! Ni šafran sâm
Ni vosak lje ne sv'jetli tako. Moro sam
Tri mine platit Kandasu[1]) za kožu tu,
Kad uzeh glavom pravit ih — a boja tad
Bijaše drukčija i mutna —

(Žene se smiješe.)

Kunem se
Svim, što je sveto, istinu da gòvorîm,
Jer nikad n'jesam niti hoću slàgat što.
A da sam slàgo kad — haj, neka živa bog
Kerdòna kazni sâm — ne rodila mu čast
Ni sreća tu[2])! Al' što ću, kad ti kòžâri
Sve veću traže dobit, a uz manji rad;
Svu korist našeg posla imaju, a mi
Ko ràbotnîci pravi radeć dan i noć
Se mùčîmo, da prìvr'jedimo jad i glad.
Sve dò veče si grijem klupu — ne znam sâm
I ù zoru da l' spavam — taman glasni p'jev
Mikìonova[3]) p'jetla ìz sna budi me.
Pa i to: trinaest svega hranim robova,
Jer djeca moja, znajte, poso nè volê,
Tek pjevat znadu, kadgod Zevso spusti dažd:
„Ej daruj, ako dàrîvâš“ — dembèlišû
Ko pilad vazdan, leđa svoja grìjûći.

[1]) Ime kožara.

[2]) Stih 35. i polovica 36. vrlo su iskvareni, te mi se nijedna konjektura ne sviđa. I reveo sam slobodnije.

[3]) Crusius pomišlja, da Mikionovi pijetli nijesu obični pijetli, već da je Mikion po svoj prilici vježbao pijetle za borbu. K jednu navodi Archäol. Zeitung 1878. T. XXI, 1. gdje se nalazi slika, na kojoj je prikazana borba pjetlova, a pod njom stoji napisano ime *Μιχίων*.

Al' kažu, da ne vr'jedi pazar r'ječima,
Već novcem. Ako vam se par taj nè svîđâ,
Pa neka, Metro, drugih, novih dònesê,
Dok s' ùvjerîte same, laže l' Kerdon kad.
Donèsi amo, Pisto moj, sve sànduke
Sa sàndalima, neka pàrê po volji
Si oči gospe, sve dok kući nè odû!
Sad samo gledajte, što svega ima tu:[1])
Ambràkijskih i sîkiônskih sàndâlâ,
Šarènih, s konopljanim vezom, jonskijeh,
Što s' vežu oko lista: nut za šetnju tê,
A tê su zà kuću — i zà noć, trebaš li,
Tu ima pàpûčâ; visòkih crevalja
Do glèžnjêvâ; crvènih kò rak, grimiznih,
Iz Arga dòbavljenih; tê su zà kišu,
A tê su, gle, za djevojke — ta kažite,
Što srce svake od vas želi; znade svak
— Je l', gospe? — za što kožu vaške grîskaju[2]).

Prva žena.

A pošto daješ par, što s' prije donio,
Da pòkâžêš? Tek nemoj odviš gromko reć.
Jer lako ù b'jeg pòtjero bi nas.

Kerdon.

De sama kazuj, gospo, c'jenu, molim te[3]),
Zac'jènîv pravo, što je vr'jedan sandal tâj.
Kom to je s voljom, ne će htjeti varat te.
Majstòrsko ako želiš, gospo, djelo baš,
Poštìvaj poso, štedi s'jedu glavu tu,
Na kojoj se je lija već ugn'jezdila[4]).

(Za se:)

Daj nama radnicima hljeb da stèčêmo,
O Herme mîlostivî, Pejto štitnice,
Jer ako muhe ù mrežu ne ùhvatîm,
Ej onda ne znam, hoće l' lonac biti pun

[1]) Stih 57—61. (originala; u prijevodu 57—64.) morao sam prevesti nešto slobodnije, jer tu se u originalu navodi neko petnaest vrsta sandala i crevalja, svaka s osobitim tehničkim imenom. Kako u hrvatskom za to nema riječi, morao sam stvar opisati.

[2]) Imade poslovica u grčkom: *χαλεπὸν χορίου κύνα γεύειν* (Teokrit X, 11.), koju čitamo i kod Horacija (Sat. II, 5, 83.):

Canis a corio nunquam absterrebitur uncto.

Kerdon se služi tom poslovicom vrlo slobodno.

[3]) Blümner vrlo dobro podsjeća na italijanske trgovčiće, koji još i danas tako rade.

[4]) Ćelavu glavu zvali su Grci lisičjim gnijezdom.

Prva žena.

Što gunđaš tu? Zašt' òtvoreno nè kâžêš
Cijènu, kako hoćeš da t' se plati trud?

Kerdon.

Za c'jelo jedna mina[1]) nije odviše.

(Žena gleda očajno u nebo).

Ma gledala ti gore ili dolje — ni
Za prebit nóvčić ne ću ja da pòpustîm,
Pa da Atena dođe tu da kùpujê.

Prva žena.

Sad dobro znadem, rašta li je dućan tvoj,
Moj Kẽrdone, pun stvárcî tako l'jepih i
Skupòcjenih — (ironički) tek pazi, otet će ih ko!
Na dvádesetî Taùreôna[2]) prìprêmâ
Za Àrtakenu svadbu Hekata, a njoj
Će trebat obuće, i tu ćeš, tvrdico,
Pazárit štogod, znam, al' sašij vreću de,
Da ne bi láse[3]) ràznijele mine ti.

Kerdon.

Ma došla Artakena ili Hekata.
Tu neńa fajde — svak će bome minu dat.

Druga žena.

(prijazno:)

Ne daje li ti dobra sreća, Kẽrdone,
Dotàć se noški, što ih Eros dražima
Ukrásit znade sv'jem? al' ti si šeprtlja.
S tog hajde išti mene ma i dvostruko.
Al' ovoj dat ćeš evo onaj drugi par —
A po što? kaži riječ vr'jednu časti ti
Majstòrskê!

Kerdon.

Pet statéra smjesta, vjere mi,
Igràčica bi dala Evetèrida.

---

[1]) Blümner dobro primjećuje, da su cijene, što se u tom mimu traže plaćaju za sandale, odista goleme i neobične.

[2]) U aleksandrinskom kalendaru, koji su valjada i neka ostrva prihvatila, imade jedan mjesec Taureon (po zviježđu bika).

[3]) Lasica je bila kod Grka, što je kod nas domaća mačka.

Da šeće ů njima — no ja je nĕ volîm,
Pa da mi četiri darejka[1]) òbreknê,
Jer ona ženu moju nav'jek òpadâ
I pòtvorâ. Al' tebi kad su po volji,
De uzmi ih. Za tri darejka dat ću ti
— Tolìkô mene stoje — tê i one još,
A sve rad Metre i tih tvojih ůsânâ —
Zavèle bi me, kamen hladni, duše mi,
Da t' otmem cjelov i polètîm k zvjezdama;
Jer usne tvoje baš su pehar naslade:
Božànskî s' onom òtvorâ na zèmlji raj,
Kog' usne tvoje milo ljube dan i noć.
De pruži nošku, da ti potplat nàmjestîm.

(Učini joj.)

Ćop! Gle, ne pristaju l' ko da su sàlîte?
Ljepòti vazda, l'jepo što je, pristaje.
Ta rekla bi, Atena sama izreza
Taj sandal tvoj.

(Onoj prvoj ženi:)

Daj i ti nogu — šůgavo
Je kopito i vô, ko gŏd ga napravi.

(Skida stare sandale i privezuje nove).

Pa da sam nà sâm potplat sandal izrezo[2]),
Kerdònova mi ognjišta, ma ne bi taj
Ni zà vlâs mogo ljepše tebi prìstajat.

(Na vratima dućana pokazala se žena, valjada pomenuta Eveterida, koja kao da je prisluškivala razgovoru).

Ej ti, što ceriš zube poput kljuseta,
Gle. sedam zà tê (pokazuje joj neke stare sandale)
dat ćeš mi darèjkova.

(Okrene se opet k ženama).

Nut, gospe, treba l' opet vama skoro što,
Il' sandalića, papučica, ů kući
Što nosite: tek robinju mi pošljite.

(Žene odu; Kerdon potiho Metri, koja mu dovodi nove mušterije:)

Ti svàkojâko, Metro, doći devetog
I dobit ćeš crvènih par — kabànicu,
Što grije, svako mudar òkrpiti zna.

---

[1]) Zlatan novac istočni, koji imade ime po Dariju.

[2]) Crusius sjeća, da imade slika na jednoj vazi, na kojoj žena stoji nogom na komadu kože, a majstor prirezuje nožem svojim sandal pravce oko noge njene (Schreiber, Kulturhistor. Bilderatlas I, LXXI, 6; isp. Baumeister, Denkmäler, III, 1587).

Vladoje Dukat.

O Euripidovu Heraklu i Sofoklovim Trahinjankama.

I. Priča o Heraklu u umjetnosti i literaturi grčkoj do Sofokla i Euripida.

ὅτι καλὸν φίλον ἀεί. —
Euripid, Bakhe, st. 881.

Heraklo bijaše u svako doba mezimac grčke priče, a ona je, živa i plastična, kaka je bila, oko mezimca svoga savila čitav vijenac junačkih doživljaja, te najzad nije bilo junaštva, kojim se nije njezin Heraklo proslavio, ni naroda, koji ga nije upoznao po njoj. Slava se Heraklova raširila ne samo po cijeloj Grčkoj, nego je doprla i do najdaljih naroda tada poznatoga svijeta. Ne samo u Rimu, gdje se kult Heraklov duboko ukorijenio, nego i u Hispaniji, na obalama Crnoga mora i u dalekim krajevima skitskima nahodimo traga priči o Heraklu. U samoj Grčkoj pak nije bilo gotovo uglednije porodice, koja nije držala Herakla za svoga praoca. Spartanski kraljevi, mnogi beotski plemići, tesalski Aleuadi, kraljevska porodica u Argu, maćedonski, pa i lidijski se kraljevi ponošahu, da u njihovim žilama teče Heraklova krv. U kratko u cijeloj grčkoj mitologiji ne nahodimo boga ni heroja, o kom bi se pripovijedalo toliko priča, koliko ih doznajemo o Heraklu.

Ali upravo poradi velikoga opsega, što ga je priča o Heraklu dobila za mnogo vijekova svoga života, teško je odrediti, u kojem je grčkom plemenu nikla i koji su dijelovi priče stariji, a koji mlađi. Već je mitograf Diodor razabrao mnoge poteškoće, što se nameću istraživaču Heraklove priče, kad kaže započinjući je pripovijedati (*Βιβλιοθήκη ἱστορική*, IV, 8, 1.): *οὐκ ἀγνοῶ δ' ὅτι πολλὰ δύσχρηστα συμβαίνει τοῖς ἱστοροῦσι τὰς παλαιὰς μυθολογίας, καὶ μάλιστα τὰς περὶ Ἡρακλέους. τῷ μὲν γὰρ μεγέθει τῶν καθεργασθέντων ὁμολογουμένως οὗτος παραδέδοται πάντας τοὺς ἐξ αἰῶνος ὑπερᾶραι τῇ μνήμῃ παραδοθέντας. δυσέφικτον οὖν ἐστι τὸ κατὰ τὴν ἀξίαν ἕκαστον τῶν πραχθέντων ἀπαγγεῖλαι καὶ τὸν λόγον ἐξισῶσαι τοῖς τηλικούτοις ἔργοις, οἷς διὰ τὸ μέγεθος ἔπαθλον ἦν ἡ ἀθανασία.* Dok nahodimo taki sud o Heraklovoj priči u pisca, koji je mogao da crpe građu o njoj iz spisa starijih mitografa, kojih djela mi poznajemo jedva po naslovima, ne treba da se čudimo, što se

uza sav uspješni napredak klasične nauke nije doslije našao učenjak, koji bi se bio prihvatio mučnoga zadatka, da ispita pravo znamenovanje priče o Heraklu i da poda povjest mnogovjekoga razvoja njezina. Ne ću tim da reknem, da se nitko uopće nije bavio Heraklovom pričom, jer je u svako doba bilo učenjaka, koji su je istraživali, ali su iznijeli tako čudnih nazora o njezinu podrijetlu i znamenovanju raspravljajući o feničkom, asirskom, egipatskom i ne znam kakvom još Heraklu, te držim, da ih ne treba ovdje napose da spominjem Dva su samo učenjaka stekla trajnih zasluga istražujući priču o Heraklu: K. O. Müller i Filip Buttmann; oni su rasvijetlili novim svjetlom mnogu tamnu stranu njezinu, ako i nijesu mogli da s uspjehom riješe pitanje o njezinu podrijetlu. Müller (Dorier, I. 411.—458.) bio je Heraklo uzor junaka, kaki se rodio i razvio među Doranima; po njegovu mišljenju dakle treba da se podrijetlo priče o Heraklu potraži u dorskom plemenu. Buttmann je (Mythologus, I. 253. i d.) držao, da je grčka priča prozvala Heraklom etički uzor savršena čovjeka, što ga je s vremenom stvorila t. j. da je priča o Heraklu stvor cijeloga grčkoga naroda, a ne samo pojedinoga plemena.

U novije se doba umni U. von Wilamowitz Moellendorff, jedan od najuglednijih radnika na polju klasične nauke, dao na tegotni posao, da istumači Heraklovu priču (Euripides Herakles, Bd. I. Berlin 1889., str. 258. i d.; zweite Bearbeitung, Bd. I. Berlin 1895., str. 1. i d.). Pored toga je učeni arheolog Ad. Furtwängler u Roscherovu mitološkom zborniku (Lexikon der griechischen und römischen Mythologie) pod riječju „Herakles" napisao veoma uspjelu raspravu, u kojoj podaje vjernu sliku o razvitku Heraklove priče u grčkoj umjetnosti.

Wilamowitz je pokušao da ujedini oprečne nazore dvaju svojih predšasnika: Müllera i Buttmanna, pa drži Herakla za uzor savršena čovjeka junaka, kaki se razvio u dorskom plemenu grčkoga naroda (o. c. I², 19. i d.). Wilamowitz iznosi više dokaza, da potkrijepi tvrdnju svoju, od kojih držim da su najjači ovi:

1. Priča se o heroju Heraklu najdublje ukorijenila u onih naroda grčkih, koji pripadahu negda dorskomu plemenu, koje se po njegovu nazoru dosta kasno naselilo u Grčkoj: u Tesalaca, Beoćana i peloponeskih Dorana. Ostala su grčka plemena upoznala i preuzela priču o Heraklu od Dorana istom u kasnije doba, pa su i u kasnije doba osjećala nešto tuđe u dorskom biću njegovu.

2. Najstarija epska poezija, dok je još živjela na sjevernim maloazijskim obalama kod Eoljana i Jonjana, nije poznavala priče o Heraklu, nego ju je upoznala i uvrstila u vijenac svojih priča istom onda, kad je dospjela do dorskih maloazijskih naseobina na jugu, poglavito do onih na otocima Rodu i Kosu, kamo su je peloponeski Dorani presadili već veoma rano.

*

3. Wilamowitz drži za najstariji dio priče o Heraklu onu skupinu priča, što su se pripovijedale o službovanju Heraklovu kod mikenskoga kralja Euristeja, na kojega je zapovijed morao da vrši svakojake mučne poslove. Budući da ih je Heraklo vršio u samoj Argolidi ili u najbližoj okolini njezinoj, drži Wilamowitz, da su sve te priče nikle kod argivskih Dorana. Poslije je broj Heraklovih radnja, što sastavljahu pomenutu skupinu, narastao na dvanaest, pa se nazivahu ἄθλοι, dok su sva ostala junačka djela njegova u opreci prema ἄθλοι ostala uvijek samo πάρεργα ne imajući u priči o Heraklu nigda tako odlična mjesta, kao ἄθλοι, premda su sama po sebi bila katkada znatnija od njih. Borba Heraklova s Gigantima, u kojoj je naš junak pomogao samim bogovima, rvanje s morskim bogom (priča o Tritonu i o Aheloju), osvojenje Ehalije i mnoga slična junačka djela ne dospješe u onu skupinu, nego ostadoše i u kasnije doba samo πάρεργα Heraklova.

Wilamowitz drži, da je i dorsko pleme grčkoga naroda moglo da razvije neku narodnu poeziju u vezanom ili u nevezanom slogu, što je Niebuhr (Röm. Gesch. I^5, 283. i d.) pokušao da dokaže za Rimljane, koji su veoma srodni s grčkim Doranima po konservativnoj ćudi svojoj i po drugim nekim državnim uredbama. U toj je dorskoj narodnoj poeziji Heraklo bio jedno između najodličnijih lica. Što joj se u poznije doba zameo gotovo svaki trag, treba da odbijemo na snažni utjecaj homerske poezije, koja je, doprvši iz Male Azije u pradomovinu svoju, naskoro zavladala cijelim poluotokom grčkim zatirući ili primajući u sebe sve različne elemente priča, što su se razvile u samoj Grčkoj. I dorska se narodna poezija nije mogla da odrve jačoj sili maloazijske epske poezije, nego je morala negdje veoma rano da izumre, te danas i ne znamo, da je igda živjela i kaka je bila. Ali zajedno s njom nije zamr'o i stvor njezin Heraklo, θεῖος ἀνήρ, nego je i u homerskoj poeziji dobio odlično mjesto kao heroj, koji je živio prije homerskih. On je živio i u homerskoj poeziji krepkim životom, pa prodirući i u nedorske pokrajine postizao malo po malo i božanske časti. U nekim se pokrajinama grčkima, poglavito u onima, u koje je priča o Heraklu kasnije dospjela, kao n. pr. u Atici, rano razvio osobiti kult Heraklov, koji ga je poštovao kao boga, pomagača u svakoj nevolji, a καλλίνικος i ἀλεξίκακος postadoše najznačajniji ukrasni pridjevi njegovi.

Tako misli u glavnom Wilamowitz. Njegovo je raspravljanje duhovito, pa je razjasnilo mnogo doslije nejasnih činjenica u priči o Heraklu Ali u jednom mislim da je i on pogriješio, što drži — povodeći se za Müllerom i Buttmannom — da je heroj Heraklo prius, a bog Heraklo posterius t. j. da je Heraklo postao bogom istom onda, kad se već na daleko rasprostranio glas o njemu kao heroju. Ali u cijeloj grčkoj mitologiji ne ćemo naći

heroja, koji bi bio makar na koji način postao od smrtna čovjeka besmrtnim bogom, dok su se mnogi bogovi s vremenom i pod utjecajem različnih prilika prometnuli u heroje. Tako se danas drži za dosta pouzdano, da su Helena, Agamemnon i Menelaj bili isprva zapravo nekaki spartanski bogovi i da su istom pod utjecajem epske poezije, u koje se opaža živa težnja, da počovječi bogove i svu prirodu, postali herojima, koji se ni po čemu ne razlikuju od drugih Grka, što su živjeli u doba cvjetanja epske poezije. Odisej se i Penelopa isprva poštovahu kao bogovi u Arkadiji, a odanle ih je istom epsko pjesništvo preselilo na pustu Itaku i učinilo smrtnim ljudima. Pa i Dioniz se s vremenom prometnuo gotovo u obična, nešto smješnijega čovjeka (isp. E. Meyer, Geschichte des Alterthums, Bd. II. Stuttgart, 1893. §§. 67. bilj., 121. i bilj., 132., 274. i bilj., 227. i bilj.).

Po tom treba da tražimo i priči o Heraklu domovinu ondje, gdje nahodimo tragova božanskomu poštovanju njegovu, jer gotovo nema sumnje, da je i Heraklo morao da dijeli jednaku sudbinu s onim bogovima, koji su se s vremenom preoblikovali u heroje, dok nahodimo u nekim grčkim pokrajinama i u kasnije doba pored herojskoga kulta duboko ukorijenjen i božanski kult Heraklov. Heraklo se držao za boga i kao taki poštovao poglavito u istočnom dijelu srednje Grčke, gdje se najranije razvilo poštovanje prirodnih bogova, koji vjekuju na zemlji, ali doživljuju jednake promjene s ostalom prirodom (isp. E. Meyer, o. c. §. 75.). U Beotiji je i u Atici bilo u svako doba osobitih Heraklovih svetišta. Wilamowitz doduše dokazuje (Euripides Herakles, I², 34. i d.), da su sva svetišta Heraklova u Beotiji podrijetlom svojim mlađa ili da se Heraklo u njima poštovao mjesto nekih starijih božanstava. On se odlučno protivi tvrdnji Meyerovoj, da je Heraklo bio isprva neko prirodno božanstvo, nazivajući je „eine Ausgeburt widergeschichtlicher Geschichtsmacherei und religionsloser „Mythologie“ (o. c. I², 35.). Ali Wilamowitz priznaje i sada, da je u Atici bilo veoma starih svetišta Heraklovih. Pored toga znamo, da se Teba, u kojoj je božanski kult Heraklov bio veoma živ, držala svagda i svagdje za Heraklov zavičaj, pa i onda, kad je argolska priča o Heraklu s pomoću epske poezije preotela mah. Sve znatnije ličnosti, što ih nahodimo upletene u Heraklovu priču, pripadaju isprva ili Tebi samoj ili bar Beotiji i Atici. Hera je podrijetlom svojim beotska božica, Iolaj, drug Heraklov u svima poslovima, pravi je Tebanac, a i Atena je moćna božica Atičana i Beoćana. Kult Alkmenin, koja se svagda i svagdje držala za mater Heraklovu, udomio se osobito u Tebi, pa je i ona isprva mogla biti kaka beotska božica. Pa i megarski se stari bog Ἀλκάθοος razlikuje od našega Herakla samo po imenu (isp. Wilamowitz, E. H., I², 49. bilj. 84., 86.).

Dok je božanski kult Heraklov bujno cvjetao u istočnoj srednjoj Grčkoj, ostao je gotovo sasvim nepoznat i uvijek više

ili manje tuđ ostalim plemenima grčkima. U Tesaliji, u Epiru, starom sijelu dorskoga plemena, u zapadnoj srednjoj Grčkoj, u Peloponezu, u Eolidi, u Joniji, u Pamfiliji i na kiparskom otoku ne poznaje i ne poštuje nitko živ „boga“ Herakla. Stanovnici ovih pokrajina poznaju samo „heroja“ Herakla, pa ga i časte jednako s drugim svojim herojima: prinose mu žrtve, kake se prinose pokojnicima, jer i heroji su bili samo ljudi, pa se moraju poslije smrti da pokore vladi podzemnih bogova (isp. E. Rohde, Psyche, Seelenkult u. Unsterblichkeitsglaube. Freiburg i. B u. Berlin. 1894, str. 137. i d.). Ali upravo u Argolidi i u Lakoniji, gdje se herojski kult Heraklov tako silno razgranao, ne nahodimo ni jednoga svetišta njegova. Doznajemo samo za nekoliko izuzetaka, da se u nekim mjestima pomenutih pokrajina udomio božanski kult Heraklov, ali to se dogodilo dosta kasno i u malo mjesta (E. Meyer, o. c., §. 166.).

Još treba da odgovorimo na pitanje: Kaki je bog bio Heraklo? Sudeći po božanskom kultu njegovu, kaki je u kasnije doba živio u istočnoj srednjoj Grčkoj i u Italiji, poglavito u Rimu, dažao se Heraklo isprva za jakoga boga pomagača, koji pomaže svojim vjernima u svakoj nevolji i na njihovu se korist upušta u borbu s različnim pogubnim nemanima, pa ih kao silan bog sve redom savlađuje. Za to ga seljani i pastiri istočne srednje Grčke poštuju već od najstarijih vremena kao moćna boga, koji odbija od njihova posjeda i stoke svaku pogibao. Oko Ete se pače vjerovalo, da Heraklo utamanjuje kobilice, što zatiru poljski usjev, a vinogradari u jonskoj Eritri, gdje se bog Heraklo poštovao od najstarijih vremena (isp. E. Meyer, o. c., II, §. 166., Wilamowitz, E. H, I², 20 bilj. 40.), vjerovali su, da uništuje crviće, što rastaču drveće, pa i vinovu lozu (*ἀμπελοφάγοι ἵπες*, isp. Strabona XIII, 1, 64.). Pastiri mu prinose žrtve živo vjerujući, da odbija od njihova stada sve grabežljive zvijeri. U njegovu se zaštitu utječu putnici moleći ga, da ih prati na putovima i čuva od opakih ljudi i razbojnika (*Ἡρακλῆς ἡγεμόνιος*, koji se češće pominje u Ksenofontovoj Anabazi, n. pr. IV, 8, 25. i dr.). Iz takoga su se vjerovanja mogle lako da razviju nebrojene one priče o Heraklovim borbama s najrazličnijim zvijerima, opakim ljudima i nemanima, a najzad se vjerovalo u nj kao u dobra boga pomagača, koji se bori uopće protiv svakoga zla, koje bi moglo da naudi vjernim štovaocima njegovima. Već se u Hezioda nahodi vijest, da je Zeus rodio Herakla, da bude *ἀρῆς ἀλκτῆρ* bogovima i ljudima (*Ἀσπὶς Ἡρακλ.* st. 27.). On i pomože bogovima, jer da ne bijaše njegove pomoći, bili bi ih drski Giganti nadjačali, a pomažući ljudima učini nebrojena čudesa. Go i goloruk — lavskom ga je kožom zaodjela priča 7. ili 6. vijeka, a i lukom i strjelicom bit će da se kasnije naoružao (isp. Roscher, Ausführl. Lexikon, str. 2145. i d.) — zameće borbu s lavovima, bikovima, Kentaurima i t. d., da očisti zemlju i osigura ljudima njihov imutak.

Posve je razumljivo, da se iz take vjere o Heraklu razvilo ono veliko poštovanje njegovo po cijeloj istočnoj srednjoj Grčkoj, poglavito u Beotiji i u Atici. Kad bi Atenjanina snašla kaka nevolja, prizvao bi pomagača Herakla. *Ἡράκλεις* bi Atičanin povikao često u životu, kad bi se nečega bojao i potrebovao tuđe pomoći ili kad bi se čemu osobito čudio. Kasnije se dakako povik *Ἡράκλεις* čestom uporabom prometnuo u običnu, nešto blažu psovku (u Aristofana češće: *Νεφέλαι*, st. 184., *Ἀχαρνῆς*, st. 284., *Σφῆκες*, st. 420. i dr.), ali nigda se nije posve zameo trag isprvičnomu znamenovanju njegovu. I Suida znade za nj, dok bilježi uz riječ *Ἡράκλεις· ὡς ἀλεξίκακον τὸν Ἡρακλέα εἰς βοήθειαν ἐκάλουν γενομένης βίας*. Atenjanin piše još u prosvijetljeno Periklovo doba, pa i kasnije, nad kućnim vratima riječi: *ὁ τοῦ Διὸς παῖς καλλίνικος Ἡρακλῆς ἐνθάδε κατοικεῖ· μηδὲν εἰσίτω κακών* (Diogen Laerćanin, VI, 50.; sličan se natpis našao u Pompejima, isp. C. I. L. IV., br. 733.). Dopuštam, da je Atenjanin u kasnije doba radio tako samo za to, što je već zavladao taki običaj, ali činjenica ova dokazuje jasno, da se negda u Ateni i vjerovalo u veliku moć boga Herakla, kojega ne može nikako zlo da nadjača. A da je i u Tebi vjera u Herakla, boga pomagača, bila veoma živa i stara, razbira se odatle, što se njegova topuzina postavila u gradski grb (Ksenof., *Ἑλλ.* VII, 5, 20.), a lik se njegov kovao na gradskom novcu do razorenja grada. Sa sličnih vrlina poštovahu i Rimljani i podanici njihovi svoga Herkula. Hoćemo li da vjerujemo Ciceronu (govor in Verrem, IV., 43, 94.), mjedeni se kip Herkulov u Agrigentu nije manje istrošio od nebrojenih poljubaca i zagrljaja, kojima ga ponizni štovaoci obasipahu od dana do dana, nego noga sv. Petra u rimskoj Petrovoj crkvi.

U Apolodora (Mythographi graeci, Vol. I. Apollodori Bibliotheca, ed Richardus Wagner, Lipsiae 1894., II, 73.) nahodimo zanimljivu vijest, da se Heraklo prije službovanja kod Euristeja nazivao *Ἀλκείδης*, a imenom ga je *Ἡρακλῆς* nazvalo istom delfsko proročište, kad je poslije ubistva Ifiklove i svoje djece došao, da pita Pitiju, što bi trebalo da uradi, da se izbavi grijeha. Slično pripovijeda Diodor (Bibl. hist. IV, 10, 1.), da su Argivci prozvali Herakla tim imenom, kad su doznali, kako je kao nejako dijete udavio dvije zmije, što ih je Hera poslala, da usmrte mrskoga dječaka (*ὅτι δι' Ἥραν ἔσχε κλέος*), a prije toga nazivao se *Ἀλκαῖος*. Wilamowitz (E. H., I², 47. i d.) drži poradi suglasnih ovih dviju vijesti, da je Heraklo dobio ovo ime istom u argivskoj priči, dok se prije toga mogao u istinu nazivati *Ἀλκαῖος* ili kako slično, kao što i megarski bog *Ἀλκάθοος* nije drugo nego Heraklov alter ego, koliko možemo razabrati iz učuvanih vijesti o djelima njegovim. Što već u 8. vijeku sva grčka plemena poznaju ime *Ἡρακλῆς*, odatle se razbira, drži Wilamowitz, da je argivska priča o Heraklu preotela mah nad ostalim istovrsnim pričama Uz ovo bih mišljenje Wilamowičevo bio i ja spreman da pristanem, premda

Meyer poriče vjerojatnost njegovu (§. 166. bilj.), jer za najstariji dio Heraklove priče, kako ga određuje Wilamowitz (E. H., I², 40. i d.), ime Ἡρακλῆς nema pravoga znamenovanja. U priči o borbi s nekakim lavom, s nekim golemim divom i s morskim starcem, pa u priči o Heraklovu polasku u hesperidsku zemlju nema još traga božici Heri i mržnji njezinoj. Nju su, čini se, istom Argivci ishitrili, da bi potkrijepili i opravdali Heraklovo službovanje kod slaboga Euristeja. Priča je o nekakom službovanju Heraklovu po svom postanju veoma stara, te se pripovijedala još o bogu Heraklu, kao što se kazivalo za Apolona, da je morao služiti mrtvačkomu vladaru Admetu, a obilježuje promjenljivost, kojoj su prirodna božanstva podložna tako isto, kao i priroda, pa s toga doživljuju s njom jednake promjene. Ali Argivci nijesu mogli da razumiju, kako se moglo zbiti, te je snažni Heraklo dospio u službu bića slabijega od sebe, pa su počeli pripovijedati, da je božica Hera tako odredila mrzeći na svoga pastorka. Ali Heraklo se upravo po mržnji Herinoj i progonjenju njezinu „proslavio", i tako se lako moglo dogoditi, te je beotski bog Ἀλκαῖος ili Ἀλκείδης u Argivaca dobio ime Ἡρακλῆς (Heroslav). Ali po mom mnijenju ime Ἀλκαῖος ne znači ispvra samo „jaki" ili „snažni", nego upravo „pomagač" t. j. naznačuje najznačajnije svojstvo srednjogrčkoga boga, kao što i megarsko ime njegovo Ἀλκάθοος znači bez sumnje „spreman na pomoć". Drugo je dašto pitanje, nije li već srednjogrčka priča o Heraklu poznavala kaki utjecaj Herin na djelovanje Heraklovo i je li Heraklo svoje ime dobio upravo poradi njezine mržnje.

Priča je o bogu Heraklu veoma rano dospjela u pokrajine, u kojima se prije toga nije ništa znalo o njemu. Osobito je rano morala doprijeti do najbliže Argolide i ovdje se dosta rano udomiti. Ali zajedno s pričom nije se širio i božanski kult Heraklov, pa se Heraklo počeo u Argolidi držati samo za heroja. Drukčije nije moglo biti. Argivcu, koji je upoznao Herakla samo po pripovijedanju, priča je o njemu imala posve drugo znamenovanje, nego Beoćaninu ili Atičaninu, kojima je dobrostivi bog Heraklo po živoj vjeri njihovoj pomogao u nebrojenim prilikama. Sadržina se priče o Heraklu nije opirala shvaćanju argivskih Dorana, jer se mogla lako da primijeni svakomu heroju. Pošto se pak priča u Argolidi već udomila, bijaše posve prirodna posljedica, kaku nahodimo u narodnoj priči svakoga naroda, da su se djela Heraklova počela premještati iz srednje Grčke ili u Argolidu samu ili u najbližu okolinu njezinu, kako se već najzgodnije dalo. Tako se borba s kiteronskim lavom prenijela u Nemeju i preoblikovala u borbu s nemejskim lavom, ulaz u podzemni svijet iz Lafistija (za koji znade još Pauzanija IX, 34, 4.) u Tenar, Hermionu ili Trozen, kentaurska borba iz Tesalije u elidsku Foloju i t. d., jer rijetko je koji Argivac znao što o Kiteronu, a još manje o neznatnom beotskom mjestancu Lafistiju ili o udaljenoj

Tesaliji, dok je svaki poznavao Zeusu posvećenu dolinu nemejsku ili tenarski ponor, koji se može biti već prije toga držao za nekaki ulaz u podzemni svijet. Argivci su morali imati neki osobiti razlog, te su smjestili kentaursku borbu u Foloju. Zanimljivo je, da još Euripid poznaje i tesalsku i elidsku kentaursku borbu, pa da je u istoj tragediji smješta i u Foloju (*Ἡρακλῆς*, st. 184.) i u Tesaliju (st. 364.). Ali ona je priča o elidskim Kentaurima, kako je poznaju Apolodor (II., 83.—85.) i Diodor (IV., 12, 3.), umjetnička tvorba nekoga pjesnika iz 7. ili 6. vijeka, po svoj prilici Stezihora (isp. Wilamowitz, E. H., I², 51., bilj. 86.). Da su je Grci u tom prerađenom obliku osobito zavoljeli, dokazuju mnoge slike na učuvanom posuđu grčkom.

Priča se o Heraklu nije ukočila među peloponeskim Doranima, nego se s vremenom postupno razvijala. U nju su se počele prenositi različne peloponeske priče, pa se pripovijedalo, da je Heraklo ubio zloglasnu lernejsku hidru, da je rastjerao pogubne stimfalske ptice, da je živu uhvatio Artemidinu košutu i erimantskoga vepra, da je očistio Augijine staje, da je u Mikenu doprtio kretskoga bika i mnogo štošta drugo. Danas znamo dosta pouzdano, kako treba da tumačimo ove priče. Priča se o kretskom biku prenijela na Herakla iz skupine priča o Tezeju, koji je po svojim djelima i onako *ἄλλος Ἡρακλῆς* (isp. Preller, Griech. Mythologie, 3. Aufl. von E. Plew, II, 285. 302; Ed. Meyer, o. c., §§. 164, 167.; Wilamowitz, E. H., I², 64.), ali na ovu priču ima Tezej više prava nego Heraklo, jer se upravo on borio s kretskim bikom (isp. Preller-Plew, II, 293. i d.). Sve su ostale priče mjesne peloponeske, koje su može biti starije i od dorske seobe. Peloponez je naime, a navlastito gorovita Arkadija, obilovao gorskim jezerima i rijekama, koje su poslije svake nešto veće kiše nabujale i mnogim poplavama uništavale usjev po okolnim dolinama. U Arkadiji je pored toga bilo mnogo bara i močvara, koje su smradom svojim na daleko okuživale cijelu okolinu. Rano se već moralo nastojati, da se ova nevolja ukloni umjetnim podzemnim prokopima i da se urede riječna korita. Dašto da je to morao biti mučan, ali i koristan posao, pa su mogle o njemu u Peloponezu kolati različne priče još prije dorske seobe, koje su Dorani uz druge kulturne stečevine naslijedili od predašnjih stanovnika peloponeskih. A kad su upoznali Herakla, prenijeli su ih na nj, jer je sadržina njihova morala biti bar donekle srodna s onim djelima Heraklovima, što su ih upoznali iz pridošle tuđe priče o bogu Heraklu.

Neke su priče o Heraklu Argivci sami ishitrili, ali to se moglo dogoditi istom u kasnije doba, kad se u njih rodila želja, da učine Herakla pravim Doraninom. Rod se njegov izvodio od Perzeja, argivskoga praoca, pripovijedalo se, da su Alkmena, mati Heraklova, i Amfitrion, muž njezin, bili zapravo Tirinćani, pa se ishitrila i priča o bijegu njihovu u Tebu, gdje se poslije toga

rodio Heraklo. Ali Alkmenin se kult najživlje razgranao upravo u Beotiji, poglavito u Tebi, te nam se sama po sebi nameće misao, da je ona isprva mogla biti nekaka božica, koja je istom poslije, osobito utjecajem epske poezije, postala obična, nešto ljepša žena. I priča se učuvala, da ju je Zeus prenio u Elizij, da je ondje uda za pravednoga Radamanta, ili da boravi na Olimpu zajedno sa sinom (isp. Roscher, Ausführl. Lexikon, 248.; Preller-Plew, II^3, 281.). Amfitrion pak čini se da je istom od nevolje postao poočimom Heraklovim, pošto se Alkmena počela držati za smrtnu ženu, pa joj je trebalo naći i takoga muža. U starijoj je grčkoj priči Amfitrion morao biti posve samostalan i veoma ugledan junak, koliko se razbira iz njegovih djela, što su upletena u priču o Heraklu (isp. o njima Roscher, o. c., 321. i d.; Preller-Plew, II, 176. i d.), u kojoj se on u ostalom nahodi samo od nužde (Wilamowitz, E. H., I^2, 53, II^2, 227.). Zanimljivo je, što se po Diodoru (IV, 9. 6. i d.) i Heraklo rodio u Tirintu, jer ako Diodor to i ne kaže izrijekom, razbira se odatle, što je po njegovu pripovijedanju Amfitrion pobjegao iz Tirinta u Tebu istom poslije rođenja Heraklova. Lako se moglo dogoditi, da su Argivci izmislili i priču o rođenju Heraklovu u Tirintu, ali ona nije više mogla da istisne priču o rođenju njegovu u Tebi, koja se bila duboko ukorijenila po cijeloj Grčkoj, pa je nahodimo u svih pisaca grčkih, koji govore o Heraklu, osim Diodora.

Već se iz ovih nekoliko primjera razbira, kako se priča o Heraklu znatno promijenila na dorskom zemljištu. Ali u njoj se još kod Beoćana značaj Herakla, boga pomagača, ukorijenio tako duboko, te ga mnoge promjene, što ih je priča doživjela među Doranima, nijesu mogle sasvim da izbrišu. I dorskomu heroju Heraklu ostade glavni zadatak cijeloga života, da na opću korist ljudi očisti zemlju i more od svakoga zla i pogibli. S tom je namjerom Heraklo izvršio sve one mučne poslove, što mu ih je naložio Euristej. Upravo ova crta u značaju dorskoga heroja Herakla dokazuje, da je on isprva bio nekaki bog, jer običan čovjek ili kaki heroj ne može da očisti zemlju i more, nego samo bog. Osim toga ne nahodimo u cijeloj grčkoj priči heroja, kojega bismo mogli da isporedimo s Heraklom, kaki se ogleda u dorskoj priči: svi vrše drukčija djela nego li su ona Heraklova u dodekatlu, a nijedan ne poznaje onako plemenite svrhe, kaka je usađene u Heraklovu srcu: korist svega ljudstva bez najmanje sebičnosti. Oni teže većim dijelom na to, da se sami proslave i okoriste ili da radom svojim koriste domovini, a i u ljubavi domovinskoj ima nešto sebičnosti. Pa dok svi ostali heroji grčki umiru i poslije smrti dolaze u podzemni svijet, dorski se heroj Heraklo, ubravši zlatne hesperidske jabuke, jedini domogao besmrtnosti i dospio među bogove (isp. Wilamowitz, E. H., II^2, 94. i d.). Samo je Heraklu dopušteno, da se bez kazni bije s bogovima, pa ih je često i nadvladao. Nadjačao je morskoga

boga ili starca (Tritona, Nereja, isp. Roscher, o. c., 2192.), natjerao je u bijeg demona starosti (kao što se razbira iz nekih slika na učuvanom posuđu, isp. Roscher, o. c., 2215., 2234. i P. Hartwig, „Herakles und Geras", Philologus, Jg. 50., N. F. IV, 185. i d, gdje se nahode i snimci tih slika), prijetnja se njegovih pobojao i bog Helije, pa mu prepustio svoj vrč, da se u njemu preveze preko Okeana, smrt se ne usuđuje približiti njegovoj sili, pošto ju je jednom iskusila, kad joj je oteo žrtvu njezinu Alkestidu. Ostali se pak heroji grčke priče i ne usuđuju da samo pomisle na borbu s bogovima, pa ako su je kad zametnuli, skupo su platili drskost svoju. Naprotiv Heraklo pokazuje veliku srodnost s nekim bogovima. Atena su i Hermes vjerni pratioci njegovi u svakoj pogibli i dionici slave njegove. Šta više, u staro se doba pričalo i o Ateninoj ljubavi ka Heraklu (isp. Preller-Plew, II, 160. i d.). Ali najveću srodnost pokazuje Heraklo s Apolonom. I Apolon mora da se odmah poslije rođenja bori s mržnjom božice Here, koja je poslala zmaja, da ga uništi, ali ga je Apolon lako svladao (Roscher, o. c., 428.) kao što je dječak Heraklo udavio dvije zmije. Kao Heraklo, tako je i Apolon izvrstan strijelac (Hom., Θ, 224.); i on plovi preko Okeana sjedeći na tronogu, kao Heraklo u Helijevu vrču; i on mora poradi nekakoga ubistva da služi mrtvačkomu vladaru, kao što mora i Heraklo s istoga razloga da sramotno služi čovjeku slabijemu od sebe, ili pače ženi. I o Apolonu se u nekim mjestima pripovijedalo, da tamani proždrljive kobilice i crviće drvotočce. A jednako se, kao Apolon, i Heraklo držao za ljubitelja glazbe (*Ἡρακλῆς Μουσαγέτης, Ἀλλοφόρος*, isp. Preller-Plew, II., 269. i d.), pa ga često nahodimo na slikama atičkih posuda, gdje poput Apolona udara u kitaru. Šta više, oba su se Zeusova sina nekom zgodom pobila, ali ni jedan ne može da nadjača drugoga dok se najzad izmireni ne raziđoše (isp. Preller-Plew, o. c., II., 162. i d., Roscher, o. c., 2189. i d., 2213.). Srodnost ćemo ovu lako razumjeti, sjetimo li se, da su i Apolon i Heraklo u prastaro doba bili prirodna božanstva (bogovi svjetla u opreci prema bogovima tmine, s kojima se neprestano bore; Apolon se u kasnije doba držao za boga proljeća, isp. Roscher, o. c., pod riječju: Apollo), koja doživljuju s prirodom jednake promjene; pa kao što priroda zimi zamire, a u proljeće se opet rađa na nov, krepčiji život, tako moraju i prirodna božanstva bar na neko vrijeme da dođu u vlast protivničkoj sili. Ova se crta javlja u priči o Heraklu u najrazličitijim oblicima. Priča pripovijeda, da je Heraklo u mahnitosti, koju mu je poslalo neko neprijateljsko božansko biće (Hera), poubijao ženu i djecu svoju, da je dospio u sramotno službovanje, da je morao otići u podzemni svijet, da se sam spalio na lomači. Ali Heraklo nije ostao za uvijek robom svojih protivnika, nego je opet došao k sebi, izbavio se mrskoga službovanja, ranio podzemnoga gospodara, svladao Kerbera i svezana

ga doprtio na gornji svijet, a najzad se uspeo na Olimp (sjedište bogova svjetla), gdje je dobio za ženu Hebu — vječnu mladost i blaženstvo.

* * *

Veoma je zanimljivo razmotriti, kako je priča o Heraklu utjecala na umjetnost i književnost grčku. Heraklo se prikazivao na najstarijim umjetninama posve gô. Najstariji je kip Heraklov, koliko znamo, bio onaj u Eritri, gdje se nahodilo i proročište Heraklovo, u kome je on objavljivao budućnost u snu. Lik se Heraklov nahodi i na mnogim starim grčkim novcima: Heraklo stoji gô na splavu držeći u desnoj ruci kijaču, a u lijevoj koplje. Kasnije se Heraklo prikazivao odjeven ili u cijelu opremu ili bar s kratkim hitonom, dok nije negdje u 7. ili 6. vijeku prihvatio lavsku kožu kao stalno obilježje svoje, valjada pod utjecajem feničkim, pošto se stao, osobito na otocima Kipru i Rodu, pomijerati s feničkim sunčanim bogom Melkartom. U ovo je doba kosa i brada njegova na umjetninama posve kratka, a rijetko se kada u starije doba pokazuje golobrad. U petom su vijeku umjetnici prvi put pokušali, da zajedno prikažu znamenitu onu skupinu od dvanaest Heraklovih radnja. Radnje su ove bile prikazane na metopama Zeusova hrama u Olimpiji, od kojih se učuvalo i u novije doba otkrilo dosta znatnih ostataka. U četvrtom se stoljeću Heraklo javlja u umjetnosti grčkoj opet posve gô: lavsku kožu nosi samo kao ures obješenu o lijevo rame, a u desnici drži kijaču. Taki su gotovo svi kipovi Heraklovi, što su ih stvorili najveći umjetnici grčki. Praksitel je prvi pokušao, da u kamenu obilježi i duševnu stranu Heraklovu (isp. Furtwängler, Meisterwerke der griech. Plastik. Kunstgesch. Untersuchungen. Leipzig-Berlin. 1893, 575. i d.). Skopas je pošao još i dalje od Praksitela, pa prikazao Herakla kao ponosna i srčana pobjednika, kojega ispunjava snaga, srčanost i naslada najugodnijega života (isp. Furtwängler, Meisterwerke, str. 429. i d.). Lizip je najzad nastojao, da prikaže Herakla u gipku i pokretnu položaju. Od njega potječe po svoj prilici i uzor onomu kipu Heraklovu, koji se obično naziva „Farneskim Heraklom", a načinio ga je Atenjanin Glikon. Kasnija umjetnost i grčka i rimska nije stvorila ništa novo, nego se slijepo povodila za umjetnicima prvacima 5. i 4. vijeka (isp. Roscher, Ausführl. Lexikon, pod riječju „Herakles in der Kunst", Wilamowitz, E. H., I^2, 95. i d.).

Najstarija epska poezija nije još poznavala priče o Heraklu, kao što lijepo razlaže Wilamowitz (E. H., I^2, 29. i d.), nego ju je primila istom od dorskih maloazijskih naseobina, poglavito onih na otocima Kosu i Rodu, a još bolje ju je upoznala onda, kad je dospjela u samu Grčku. Posve je prirodno i lako razumljivo, da je ona prihvatila ne boga, nego heroja Herakla, i to onakoga, kaki se nahodio u dorskoj priči, jer je bio naj-

sličniji njezinim herojima i jer je ona sama dotle već mnoge bogove preoblikovala u heroje, a i one bogove, koje je ostavila na Olimpu, zaodjela u ljudsko ruho (isp. E. Meyer, o. c, §. 273. i d.). Epska je poezija snažno utjecala na kulturni razvitak grčkoga naroda uopće, a osobito na vjeru. Istom pod njezinim se utjecajem razvila ona općena grčka vjera, koja drži Olimp za sjedište bogova, dok je to isprva mogla biti samo vjera Tesalaca, a druga su grčka plemena imala prema različnim prilikama svoga prebivališta različnu vjeru i predodžbe o bogovima. Epska je poezija sa sobom raširila i priču o Heraklu i pripovijedala o njemu kao o slavnom heroju, koji je svladavši sve muke i nevolje dospio na Olimp. Na osnovi se takoga pripovijedanja kult Herakla „heroja" raširio po cijeloj Grčkoj, koja ga je poštovala i častila kao snažna i nestrašljiva junaka, kao uzor neumorna borioca. Utjecaju se epske poezije nije mogla ni kolijevka Herakla „boga" da opire, nego je i ona prihvatila kult „heroja" Herakla, ali u njoj se kult starijega „boga" Herakla učuvao i poslije toga, te je još Herodot mogao kazati (II, 44.): *δοκέουσι δέ μοι οὗτοι ὀρθότατα Ἑλλήνων ποιέειν, οἳ δισσὰ Ἡράκλεια ἱδρυσάμενοι ἔκτηνται, καὶ τῷ μὲν ὡς ἀθανάτῳ, Ὀλυμπίῳ δὲ ἐπωνυμίην θύουσι, τῷ δὲ ἑτέρῳ ὡς ἥρωι ἐναγίζουσι.*

U najstarijim spomenicima epske poezije grčke: u Ilijadi i u Odiseji ne nahodimo još obrađene priče o Heraklu, nego su samo mimogred napomenute neke čestice iz nje; tako nahodimo različne dijelove njezine u oba epa. Oba epa znadu, da je Heraklo bio sin Zeusov i Alkmenin (*Ξ*, 250., 323., 324.; *T*, 98.; *E*, 396.; *λ*, 266. i d., 620.; *φ*, 25., 36.;), da je bio snažan junak, koji se proslavio bezbrojnim junačkim djelima (*E*, 639; *Ξ*, 250; *λ*, 267, 270; *φ*, 25.) i koji se usudio upustiti u borbu sa samim besmrtnim bogovima, pa im je često zadao ljutih boli svojim strjelicama (*E*, 392 i d.; *Θ*, 224 i d.). *Θρασυμέμνων, θυμολέων* (*E*, 639.; *λ*, 267.), *καρτερόθυμος* (*φ*, 25.) i *κρατερός* nazivaju ga redovno i Ilijada i Odiseja. Oba epa pripovijedaju o Heraklovu službovanju kod Euristeja, po kojega je zapovijedi imao da izvrši mnoge mučne radnje, a najzad je doprtio svezana Kerbera iz podzemnih tmina na sunčano svjetlo gornjega svijeta, u čemu mu je pomagala vjerna pratilica Atena (u Odiseji i Hermes, isp. *Θ*, 363 i d.; *O*, 639 i d.; *λ*, 617. i d.). Ali dok Ilijada osobito istavlja mržnju Herinu, koja progoni Herakla još u materinoj utrobi (*T*, 95. i d.; *Ξ*, 253.; *O*, 27.; *Σ*, 119.), Odiseja je za čudo nigdje ne spominje. U oba je epa Heraklo nešto stariji od njihovih junaka. U Odiseji je Heraklo stariji vršnjak Odisejev (*φ*, 13. i d.), a u Ilijadi se pripovijeda o vojni njegovoj na Troju kao o događaju, koji se zbio nešto prije one vojne, što se crta u njoj (*E*, 638 i d.; 648 i d.; *Y*, 145. i d.). U Ilijadi se spominje samo Heraklova suložnica Astioheja, koju je zarobio osvojivši grad Efiru i s kojom je rodio sina Tlepolema (*B*, 657 i d.;

E, 628, 639.), a Odiseja poznaje već i ženu njegovu Megaru, kćer Kreontovu (λ, 269. i d.). Kad se Heraklo vraćao s trojanske vojne, spremi mu Hera mnoge nevolje na moru, pošto je prije toga uspavala Zeusa, pa ga najzad vjetrovima baci na otok Kos. Kad se Zeus probudio, kazni strogo drsku ženu okovavši je zlatnim okovima i objesivši je o nebeski svod, a Herakla odvede natrag u Argos (Ξ, 249. i d., 266; *O*, 18. i d.). Odiseja znade već opširno pripovijedati o tom, kako je Heraklo pogubio Ifita. Ubio ga je kao gosta i u svojoj kući, kad je došao k njemu tražeći ukradenu ždrebad. Poradi riječi *οὐδὲ ἠδέσατ' ... τράπεζαν, τὴν δή οἱ παρέθηκεν* možemo držati, da je i po onoj priči, što ju je poznavao pjesnik Odiseje, Heraklo ubio Ifita za svojim stolom kod gozbe. kako to nahodimo prikazano na učuvanoj nekoj posudi iz 5. vijeka (φ, 22. i d.; 36. i d.; Roscher, o. c., 2232.). Eurit, otac Ifitov, umr'o je davno prije sina. Ubio ga je Apolon, što se usudio natjecati s njim u strijeljanju (Θ, 226 i d., φ, 32.) Heraklo je vojevao i na Pilos, Nelejev grad, pa poubijao sve Nelejeve sinove osim Nestora (Λ, 689. i d.). Ali premda je Heraklo bio osobiti ljubimac Zeusov, nije mogao da izbjegne smrti: i njega svlada sudbina i ljuta mržnja Herina (Σ, 117. i d.). Odisej ga vidi u podzemnom svijetu, gdje naoružan lukom, strjelicom i mačem vrši najmiliju zabavu svoju: odapinje strjelice. Pjesnik dodaje doduše odmah, da je samo sjena Heraklova došpjela u had, dok on sam uživa sve slasti među bogovima uz lijepu svoju ženu Hebu (λ, 602. i d.), ali iz svega se razbira, da je pjesnik Odiseje nalazio nešto ljudsko u Herakla, kad je dopustio, da makar samo sjena njegova dolazi u podzemni svijet. Pored toga nema sumnje, da su ova tri stiha, ako i jesu veoma stari po postanju svome, u Odiseju dospjeli kasnije nego ostale vijesti o Heraklu, dok je pjesnik Odiseje poznavao samo heroja Herakla. U ostalom i rastresene ove vijesti, što ih nahodimo u Homerovim epima, pokazuju jasno, da je priča o Heraklu bila veoma opsežna u ono doba, kad ju je epsko pjesništvo upoznalo.

Pod imenom se Homerovim učuvala još zbirka od 34 himni. Među njima se nahodi jedna kratka (XV., ima 9 stihova) „*εἰς Ἡρακλέα λεοντόθυμον*“, koja se u starije doba držala za početak neke izgubljene Herakleje (Groddeck, Commentatio de hymnorum homericorum reliquiis, Gottingae 1786.). Ali već Baumeister (Hymni Homerici, Lipsiae 1860., 89. i d.) držao ju je za produkt nekoga atičkog pjesnika iz kasnijega doba, a noviji je izdavači drže za još kasniji produkt (Alb. Gemoll, Die homerischen Hymnen herausgeg. u. erläutert. Leipzig 1886, 329.; on je postavlja u bizantinsko doba) Pjesnik slavi Herakla, sina Zeusova i Alkmenina, koji je, pošto je po Euristejevoj zapovijedi izvršio mnoga junačka djela i pretrpio mnoge nevolje, dospio na Olimp i oženio se Hebom.

Ne možemo odrediti, kako se priča o Heraklu razvila u kikličkim epima, jer se iz njih učuvalo premalo ostataka.

U Proklovoj se Hrestomatiji kaže, da je u kikličkom epu *Κύπρια* Nestor pripovijedao Menelaju među ostalim o Heraklovoj mahnitosti (*τὴν Ἡρακλέους μανίαν*, isp. Kinkel, Epicorum graecorum fragmenta, Lipsiae 1887., I, 18.). Ali ugled se Proklov u novije doba veoma potresao, otkako su Wilamowitz (Hom. Unters., 331. i d.) i Bethe (Proklos und der epische Cyclus, Hermes XXVI, 593. i d.) dokazali, da Proklo nije sastavio svojih izvadaka čitajući sam kikličke epe, kojih jamačno u njegovo doba nije već ni bilo, nego da ih je gotovo doslovno prepisao iz nekoga mitološkoga zbornika, koji je upotrebio i Apolodor, jer se njegovi nedavno nađeni ulomci često doslovno podudaraju s Proklovima (isp. Apollodori bibliotheca ed. Wagner, 238. i d.). Po tom nije ujamčeno, da nam Proklo podaje onaku sadržinu kikličkih epa, kaka je u njima doista bila; tako nam još manje koristi ona i onako oskudna vijest Proklova.

Iz starijega doba potječe i ep „*Οἰχαλίας ἅλωσις*“, u kom se pripovijedalo, kako je Heraklo osvojio Euritov grad Ehaliju i oteo lijepu Iolu, kćer Euritovu. U starim se vijestima spominje pjesnikom Samljanin Kreofil, ali se pjesma držala i za Homerovu, po čemu možemo suditi, da nije bila bez vrijednosti. Iz ove pjesme, koja bi bez sumnje mnogo doprinijela boljemu razumijevanju Sofoklove dramatske umjetnosti uopće, a njegovih Trahinjanaka napose, učuvao se na žalost samo jedan stih, po kome ne bismo nikako mogli da odredimo sadržinu njezinu, da ne imamo o njoj još nekoliko vijesti u drugih pisaca (isp. Kinkel, I. 60. i d.). Iz sholija k Sofoklovim Trahinjankama (st. 266. ed. Papageorgius) doznajemo, da je Heraklo po Kreofilu imao samo dva sina s Dejanirom. Welcker (Der epische Cyclus oder die homerischen Dichter, Bonn 1865, I, 218. i d.) drži, da je Kreofil prvi podigao Herakla na Olimp, ali kako nemamo ostataka od same pjesme, ne možemo da sudimo o tome.

Već je Hezi od, rođen u Beotiji, poznavao opsežniju priču o Heraklu od one, što je nađosmo u Homerovim epima. Heziod pripovijeda već opširno o događajima, što su se zbili prije Heraklova rođenja, kako je naime Amfitrion morao da bježi iz Tirinta u Tebu (*Ἀσπὶς Ἡρακλέους*, 1. i d.; 40., 80 i d.) i kako je Alkmena zatrudnjela i od Zeusa i od Amfitriona, pa rodila blizance Herakla i Ifikla (*Ἀ. Ἠ*, 27. i d.). Od djela, što ih je Heraklo izvršio služeći Euristeju, poznaje Heziod borbu s nemejskim lavom (*Θεογονία*, 327. i d.), ubistvo lernejske hidre (*Θεογ.*, 313. i d.), troglavoga Geriona (*Θεογ.*, 287. i d.; 978. i d.) i zmaja, koji je čuvao zlatne hesperidske jabuke (*Θεογ.*, 333. i d.). Heziod znade, da je Heraklo izbavio Prometeja ubivši proždrljivoga jastrijeba, koji je bez prestanka izjedao njegovu jetru (*Θεογ.*, 521. i d.), i da je, izvršivši zadatak svoj na zemlji, dospio na Olimp među bogove, gdje živi sretno i zadovoljno uz lijepu i stidljivu ženu Hebu (*Θεογ.*, 949. i d.). Pored toga Heziod opi-

suje opširno i pojedine zgode iz Heraklova života. U pjesmi *Ἀσπὶς Ἡρακλέους* pripovijeda se u drugom dijelu Heraklov boj s Kiknom, Aresovim sinom, u kojem je Heraklo ubio Kikna, pošto je ranio Aresa, koji je došao u pomoć sinu (*Ἀ. Ἡ.*, 370. i d.). Veći dio cijele pjesme zaprema opis Heraklova štita (139.—318.), u kojem se Heziod poveo za Homerovim opisom Ahilejeva štita (*Σ*, 478. i d.). Ali dok se Ahilejev štit izrađuje pred našim očima, te sami motrimo njegovo postajanje, Heraklov nam se već gotov i izrađen iznosi na ogled. Pa dok na Ahilejevu štitu gledamo sliku iz svakidašnjega života, pojedine ratne prizore, zanimljivu berbu i veselu svadbu, nahodimo na Heraklovu štitu većim dijelom bojne ličnosti iz grčke priče: borbu Heraklovu sa zmijama, pa s Lapitima i Kentaurima, Apolona u kolu Muza, Perzeja, gdje se dao u bijeg pred Gorgom i t. d., te Heziodov opis zaostaje daleko iza Homerova (Lessing, Laokoon oder über die Grenzen der Malerei und Poesie, ed. Reclam, 98. i d.). U pjesmi *Κήυκος γάμος*, koja je živjela pod Heziodovim imenom, pripovijedala se svadba trahinskoga kralja Keika, na koju je iznenada došao i Heraklo (isp. Kinkel, o. c., 146. i d.). U pjesmi najzad *Αἰγίμιος*, koja se također držala za Heziodovu (učuvala se i vijest, da ju je spjevao Kerkop Milećanin), pjevao se boj dorskoga kralja Egimija s Lapitima, kojemu je Heraklo pomogao i srećno završio ljutu borbu (isp. Kinkel, 82.). Nema nikakve sumnje, da je Heziod dobro poznavao dorsku priču o heroju Heraklu (Wilamowitz, E H., I², 90. i bilj. pomišlja, da je Heziod crpao građu iz dorske narodne poezije, ali po mom će mnijenju dorska narodna poezija i dorska priča biti jedno isto), ali je morao poznavati i srednjogrčku priču o njemu, poglavito beotsku. Ta Heziod je bio Beoćanin, pa je mogao u svoje pripovijedanje uplesti i po gdjekoju mjesnu priču, koja se pričala o bogu Heraklu, dakako davno prije njega, primijenivši je heroju Heraklu, kakoga je poznavalo starije epsko pjesništvo.

Bilo je i osobitih epa, u kojima se slavilo Heraklovo junaštvo, a nazivahu se obično *Ἡράκλειαι*. O njima znademo veoma malo iz nekoliko porednih vijesti, a učuvalo se nije ništa do nekoliko nepouzdanih imena sastavljača njihovih (isp. Kinkel, o. c., I, 212. i d.).

Nešto više doznajemo o Pizandrovoj i Panijazisovoj Herakleji. Po vijestima iz starine imala je Pizandrova pjesma dvije ili vjerojatnije dvanaest knjiga. U toj se Herakleji Heraklo prvi put javlja zaogrnut lavskom kožom i oružan kijačom, a Heraklova su djela sabrana u određenu skupinu od dvanaest radnja, ali iz samih se malobrojnih ostataka ne možemo o tom uvjeriti (isp. Kinkel, o. c., I, 249. i d.) ni govoriti o vrijednosti njezinoj. Stari su je veoma cijenili. Ali Wilamowitz je u novije doba dosta pouzdano dokazao, da Herakleja, što se spominje pod Pizandrovim imenom, nije mogla biti starija od 6. vijeka (isp. Hom.

Unt., 347.; E. H, I², 59. i 66. s bilj. 121.). Po tom Pizandrova Herakleja gubi dakako mnogo od svoje vrijednosti za razvitak i oblikovanje priče o Heraklu, jer pada u doba poslije Stezihora, pa tako pripada ovomu zasluga, da je u koječem promijenio ličnost Heraklovu u priči. Pauzanija (II, 37, 4.; Kinkel, I, 250, 2.) kaže, da je Pizandar lernejskoj zmiji podao više glava „*ἵνα τὸ θηρίον τε δοκοίη φοβερώτερον καὶ αὐτῷ γίγνηται ἡ ποίησις ἀξιόχρεως μᾶλλον*“ i da Heraklo po Pizandru stimfalskih ptica nije poubijao, nego ih samo rastjerao „*ψόφῳ κροτάλων*“ (Pauzanija, VIII, 22, 4.; Kinkel, 251, 3.). U drugoj se knjizi Pizandrove Herakleje spominjao Helijev vrč, u kojem je Heraklo plovio preko Okeana (Aten. XI, 469. C.; Kinkel, 251. 5.). U njoj je bilo govora i o kentaurskoj borbi, kako se razbira iz riječi: *νοῦς οὐ παρὰ Κενταύροις*, što su se iz nje učuvale u Hezihija. Osim toga možemo iz Apolodorovih riječi (I. 75.): *ἐγεννήθη δὲ ἐκ ταύτης (Περιβοίας) Οἰνεῖ Τυδεύς. Πείσανδρος δὲ αὐτὸν ἐκ Γόργης γενέσθαι λέγει· τῆς γὰρ θυγατρὸς Οἰνέα κατὰ τὴν βούλησιν Διὸς ἐρασθῆναι* — zaključivati, da se u Pizandrovoj Herakleji govorilo i o Dejaniri. Ali poglavito je radila o atlima Heraklovima, jer još sada možemo iz veoma neznatnih ulomaka razabrati, da se spominjala Heraklova borba s nemejskim lavom i s lernejskom hidrom, lov posvećene košute i razgon stimfalskih ptica, pa putovanje njegovo po hesperidske jabuke (spominje se zmaj, koji ih je čuvao).

Panijazis je živio u prvoj polovini 5. vijeka, pa bi po tom bilo zgodnije, da govorim o njemu istom poslije lirika, ali držeći se eidografske metode spominjem ga ovdje. Panijazis je bio veoma darovit pjesnik, i stari su ga veoma cijenili, što je obamrlu već epsku poeziju zadahnuo novim životom (Suida: *ὃς σβεσθεῖσαν τὴν ποιητικὴν ἐπανήγαγε*). Njegova je Herakleja po starim vijestima imala 14 knjiga. a 9000 stihova, ali se učuvalo veoma malo ostataka (isp. Kinkel, o. c., I, 254. i d.). Učuvala se vijest, koja kaže, da je Panijazis upotrebljavao Kreofilovu pjesmu „*Οἰχαλίας ἅλωσις*“ (isp. Kinkel, 254.). Kako je Panijazis živio poslije velikoga lirskoga pjesnika Stezihora i poslije Pizandra, koji su znatno preoblikovali priču o Heraklu. razumije se po sebi, da i u ostacima njegova djela nahodimo traga njihovu utjecaju. U tri se veća ulomka (Kinkel, br. 12., 13. i 14.) slavi vino i njegove slasti; po Panijazisovu je mišljenju pravi junak onaj, koji je jednako:

ἐν δαιτὶ καὶ ἐν πολέμῳ θοὸς ἀνήρ,
ὑσμίνας διέπων ταλαπενθέας, ἔνθα τε παῦροι
θαρσαλέοι τελέθουσι μένουσί τε θοῦρον Ἄρηα. (br. 12. 4—6).

A vino mu je:

πυρὶ ἶσον ἐπιχθονίοισιν ὄνειαρ,
ἐσθλόν, ἀλεξίκακον, πάσης συνοπηδὸν ἀοιδῆς·
ἐν μὲν γὰρ θαλίης ἴλαρὸν μέρος ἀγλαΐης τε,
ἐν δὲ χοροιτυπίης, ἐν δ' ἱμερτῆς φιλότητος (br. 12, 12 i d.).

Pored toga je Panijazis pripovijedao o službovanju Heraklovu kod Omfale. Heraklo je u službi njezinoj obolio, a izliječio se s pomoću Hila, lidijske rijeke, pa s toga je dva sina svoja nazvao njezinim imenom (isp. Kinkel, I, 261., br. 17.). Smrt je djece Heraklove Panijazis pripovijedao onako, kao Stezihor, a ne onako, kao tebanska predaja (Pauz. IX, 11, 2; Kinkel br. 22.). Poradi vijesti, da je građu crpao iz Kreofilove pjesme, možemo držati, da se u njegovoj Herakleji pripovijedalo i osvojenje Ehalije. Ali Panijazis sam nije već znatno utjecao na dalji razvitak priče o Heraklu. Wilamowitz (E. H., I², 67.) drži, da je on priču o Heraklu raširio nekim karijskim i likijskim mjesnim pričama, jer je bio rodom iz pojonjenoga karijskoga grada Halikarnasa, pa je lako mogao preoblikovati gdjekoju mjesnu priču svoga grada i uvrstiti je među Heraklove priče.

Korska se lirika u Grka razvila na osnovi i pod utjecajem epskoga pjesništva. Vijekovi su dašto protekli prije nego li se rodila, a rodila se u onaj čas, kad je subjektivno čuvstvovanje pjesnikovo preteglo nad objektivnim pripovijedanjem. Kako se razvila na osnovi epske poezije, ne ćemo se začuditi, kad opazimo, da je od nje baštinila najznačajniju svojinu njezinu: junačku priču. Po svoj je prilici priča isprva bila glavna, a može biti i jedina sadržina korske lirike, jer ako i opažamo u nekih kasnijih lirika, poglavito u Pindara, da se priča obično pripovijeda poradi sveze svoje s realnom sadašnošću, možemo još o Stezihorovim pjesmama po učuvanim ulomcima i naslovima (Ἆθλα ἐπὶ Πελίᾳ, Γηρυονηίς, Ἐριφύλα, Ἰλίου πέρσις, Κύκνος, Ὀρέστεια, Ἑλένα) tvrditi, da je u njima priča zauzimala odlično mjesto. Pa o Stezihoru kaže i Kvintilijan (I. O., X., 1, 62.): epici carminis onera lyra sustinuit. Samo ne smijemo nigda zaboraviti veoma znamenitu činjenicu, da se prema duševnomu razvitku naroda grčkoga uopće i priča grčka morala mijenjati prilagođujući se suvremenim težnjama i nazorima njegovima.

Lirska je poezija, napose korska lirika, i priču o Heraklu baštinila od epske poezije, ali danas ne možemo sasvim pouzdano da odredimo sve promjene. što ih je učinila s njom, jer onu bujnu i bogatu liriku grčku poznajemo samo po malobrojnim i oskudnim ostacima. Sudbina nam je bar donekle bila sklona, kad je učuvala velik dio Pindarovih pjesama. Ali kao što se kadšto iz ruševina neke građevine može da razabere predašnji oblik njezin, tako razbiramo i iz ovih neznatnih ostataka, da se priča o Heraklu u lirici bitno preoblikovala. I sada je doduše Heraklo snažan junak, koji hrli od bitke do bitke nadvlađujući sve protivnike, ali u njega nema više nikakvih uzvišenijih ciljeva, on teži samo na svoju slavu. Uz to je kadšto veoma razmažen: neumjeren je u jelu i pilu, a lijepe su mu žene milije od svega (isp. Pindarov fragmenat u Bergka, Poetae lyrici graeci, Vol. I⁴. Lipsiae. 1878., 185., br. 118.). U kratko Heraklo se

prometnuo u plemića, kakih je u Grčkoj od 7. vijeka bilo izobila. Od njih se on razlikuje samo po neobičnoj odjeći i oružju: odjenuo se lavskom kožom, a naoružao kijačom, lukom i strjelicama. ali njegove su misli i osjećaji posve srodni s njihovima.

Ne poznajemo dovoljno povjest starije lirske poezije, da bismo mogli sasvim pouzdano odrediti, koji je pjesnik najznatnije preoblikovao priču o Heraklu, ali sudeći po vijestima iz starine i po nekim sitnim ulomcima bit će da je to bio pjesnik Stezihor. O njemu doznajemo, da je živio za Solona (640.—550.) i da je veoma samovoljno prerađivao priče nastojeći, da na junacima svojima pokaže etička načela, što ih je rodio sedmi vijek, pa poradi toga mijenjao sve, što mu se nije svidjelo bud s moralnih ili s religioznih ili s pjesničkih razloga, a dodavao i neke nove momente, koji mu se činjahu potrebni. Atenej (XII, 512. F.) kaže, da je Stezihor prvi opremio Herakla lavskom kožom i kijačom, dok je još Ksanto, *ὁ μελοποιὸς πρεσβύτερος ὢν Στησιχόρου, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Στησίχορος μαρτυρεῖ*, poznavao samo Homerovu opremu Heraklovu. Osim toga doznajemo od Pauzanije (IX, 11, 1.), da je Stezihor smrt Heraklove djece pripovijedao sasvim drukčije (*οὐδέν τι ὁμοίως*), nego li se pripovijedala u Tebi. Dvije su pjesme bez sumnje obrađivale građu, crpenu iz priče o Heraklu: *Γηρυονηίς* i *Κύκνος*. U Gerioneidi se sudeći po naslovu i učuvanim ulomcima (isp. Bergk, o. c., III[4], 207. i d.) govorilo, kako je Heraklo ubio gorostasa Geriona i dopremio u Mikenu mnogobrojno njegovo stado, a isticala se i vještina njegova u pilu (isp. Bergk, o. c., br. 7.). Učuvao se i jedan duži ulomak, koji spominje zlatni pehar Helijev, u kojem je Heraklo plovio preko Okeana, kad je išao tražiti stado Gerionovo. U Kiknu se crtala Heraklova borba s Kiknom, sinom Aresovim, kako doznajemo od Pauzanije (IX, 11, 1.; isp. Bergk, o. c. III[4], 225, br. 53.). Po pripovijedanju Stezihorovu Heraklo je isprva nagao u bijeg pred Kiknom, kojemu je pomagao otac Ares, ali ga je naskoro, pošto se Ares udaljio, nadvladao i pogubio. Iz ove pjesme ne poznajemo nikaki ulomak (isp. Bergk, o. c., III[4], 210, br. 12.). Učuvali su se još naslovi dviju pjesama njegovih: *Κέρβερος* i *Σκύλλα*, ali kako nemamo o njima nikakih drugih vijesti, možemo samo nagađati, da se u Kerberu pripovijedao Heraklov polazak u podzemni svijet, a u Skili, kako je Heraklo putujući ka Gerionu svladao sicilsku Skilu. Osobito je zanimljivo, da je pripovijedanje Diodorovo o Heraklovu putovanju u podzemni svijet veoma kratko, dok Diodor inače pripovijeda opširnije od Apolodora uplećući u pripovijedanje različne epizode. Polazak je u podzemni svijet po njegovu pripovijedanju jedanaesti posao Heraklov u Euristejevoj službi (dvanaesti je posao putovanje po zlatne jabuke hesperidske); o njemu kaže on (IV., 26, 1.): *οὗτος γὰρ κατὰ τοὺς παραδεδομένους μύθους καταβὰς εἰς τοὺς καθ' ᾅδου τόπους, καὶ προσδεχθεὶς ὑπὸ τῆς Φερσεφόνης ὡς ἂν ἀδελφός, θησέα μὲν ἀνήγαγεν*

ἐκ δεσμῶν μετὰ Πειρίθου, χαρισαμένης τῆς Κόρης, τὸν δὲ κύνα παραλαβὼν δεδεμένον παραδόξως ἀνήγαγε καὶ φανερὸν κατέστησεν ἀνθρώποις. Naprotiv Apolodorovo je pripovijedanje (II, 122. i d.) veoma opsežno; on pripovijeda, kakvo je obličje Kerber imao, kako se Heraklo u Eleuzini posvetio i došao u podzemni svijet, gdje pred njim pobjegoše sve sjene pokojnikâ osim Meleagrove i Gorgonine, na koju htjede Heraklo da navali mačem, ali ga Hermes uputi, da je to samo prazna sjena; kako je Heraklo izbavio Tezeja, a Piritoja nije mogao, jer se potresla zemlja, kad je htio to da učini; kako je Askalafa izbavio od teškoga kamena, koji se slegao na njegova leđa; kako je najzad, pošto je duše pokojničke napojio krvlju jednoga od Hadovih volova, došao k Plutonu, koji mu je dopustio, te je bez oružja svladao strašnoga Kerbera i doprtio ga na gornji svijet, pa pošto ga je pokazao Euristeju, pustio kod Trozena opet u had. Apolodorovo nas pripovijedanje u koječem sjeća Homerove Nekije i nema sumnje, da je crpeno iz nekoga umjetnoga pjesničkoga produkta, koji je postao na osnovi Homerove Nekije. O Stezihoru pak znademo, da je u koječem nasljedovao epsko pjesništvo Homerovo, te ga još Longin (*περὶ ὕψους*, 13, 3.) naziva: *ὁμηρικώτατος*. Po tom je bar vjerojatno, ako se i ne može nepobitno dokazati, da je priča o polasku Heraklovu u podzemni svijet, kako je nahodimo u Apolodora, bila sadržina Stezihorove pjesme Kerbera, iz koje ju je Apolodor uzeo ili neposredno ili posredno preko kojega starijega mitografa.

I u drugim se lirskim vrstama Heraklo morao često da spominje. Već je pjesnik Arhiloh slavio Herakla spjevavši pjesmu Heraklu pobjedniku, u kojoj je slavio njegovu i Iolajevu pobjedu nad Augijom. Ova je himna bila veoma priprosta i kratka, ali pripjev njezin: *τήνελλα καλλίνικε*, u kojem prva riječ izražava zvuk frule ili kitare, a druga označuje pobjednika, svidje se suvremenim Grcima tako, te su ga kod olimpijskih igara dovikivali prijateljima pobjednicima (isp. Bergk, II[4], 418. i d., br. 119.). Osim toga obradio je Arhiloh priču o Heraklovoj borbi s Ahelojem i Nesovo ubistvo. U venetskim se sholijama k Ilijadi (*Φ*, 237.) kaže, da je Aheloj po Arhilohovu pripovijedanju izišao u borbu s Heraklom prometnuvši se u bika, a iz sholija k Apoloniju Rođaninu (*Ἀργοναυτικά*, I, 1212.) doznajemo, da je i po Arhilohu Heraklo morao da bježi iz Kalidona ubivši preko volje lijepoga peharnika Enejeva Kijata nešto jačom ćuškom. Bježeći dođe Heraklo do Kentaura Nesa, koji je imao ženu njegovu prenijeti preko rijeke Euena. Ali kad je strast obuzela Nesa u sredini rijeke, te je požudno segnuo za Dejanirom, prizove ona u dužem govoru Herakla, da je izbavi, opominjući ga svih boli i nevolja, što ih je jadna pretrpjela, dok ju je Aheloj prosio u oca i dok se Heraklo s njim borio za njezinu ruku. Već su stari ocjenjivači zamijetili, da je taj dugi govor Dejanirin veoma ne-

pouzdan (isp. Diona Hrisost., 60.. 1.: *φασὶ γὰρ τὸν Ἀρχίλοχον λῆρεῖν ποιοῦντα τὴν Δηιάνειραν ἐν τῷ βιάζεσθαι ὑπὸ τοῦ κενταύρου πρὸς τὸν Ἡρακλέα βαψῳδοῦσαν, ἀναμιμνήσκουσαν τῆς τοῦ Ἀχελῴου μνηστείας καὶ τῶν τότε γενομένων*). Pored toga spominje se Heraklo još u ulomcima pjesnikâ: Tirteja (Bergk, o. c. II[4], 15., br. 14: *Ἀλλ' Ἡρακλῆος γὰρ ἀνικήτου γένος ἐστέ*), Alkeja (Bergk, III[4], 185., br. 118., gdje se spominje vijest, da je po Alkejevu pripovijedanju lernejska zmija imala devet glava), Simonida Kejanina (Bergk, III[4], 525., br. 203., gdje se govori i o pedeset glava hidrinih), Bakhilida (Bergk, III[4], 581., br. 33. i 587., br 60) i Antimaha (Bergk, II[4], 290., br. 8.), ali su svi ovi ulomci tako neznatni, te ne možemo po njima da razpoznamo, kakvo je mjesto priča o Heraklu zauzimala u spomenutih lirika.

Tim više treba da budemo zahvalni sudbini, što nam je učuvala dio Pindarovih pjesama. Pindar ne obrađuje doduše nigdje neposredno priče o Heraklu, ali polazeći od realne sadašnjosti i dižući se postupno dolazi dužim ili kraćim lancem srodnih misli k priči ili k događajima, koji su veoma udaljeni od onih prilika, od kojih je pjesnik izašao. Pindaru se tako često podala zgoda, da pored drugih heroja spominje i zemljaka svoga Herakla. Priča je o Heraklu, kako se ogleda u Pindara, veoma opsežna. I po Pindarovu je pripovijedanju Heraklo rodom Tebanac (istm. I, 13 i d., VII, 1. i d.) i Zeusov sin (olimp. VII, 40. i d.). Dok je naime Amfitrion vojevao na Teleboje, dođe Zeus, primivši njegovo obličje, u kuću njegovu, pa obljubi mladu i lijepu ženu Alkmenu (nem. X, 19. i d., istm. VII, 5. i d.). Alkmena zatrudnje i od Zeusa i od Amfitriona, koji se dan iza toga povratio kući, pa rodi blizance Herakla i Ifikla (pit. IX, 148. i d.). Odmah iza rođenja pošalje Hera dvije zmije, da usmrte mrskoga dječaka. Dok su se svi ukućani prepali od straha i nijesu znali, kako da pomognu, smioni ih dječak obje udavi. Kad je Amfitrion za to doznao, dozva Tireziju, da mu razjasni čudo, a on mu proreče cijelu budućnost dječakovu ispričavši mu sva junačka djela, što će ih Heraklo izvršiti, da najzad steče vječnu slavu na Olimpu dobivši ruku Hebinu i pribivajući božanskim gozbama (nem. I, 49. i d.). Pindar spominje s nekim ponosom, da je Dirkino vrelo odgojilo junaka Herakla (pit. IX, 153. i d.). Heraklo se već u mladosti odlikovao srcem smionim i spremnim na borbu sa svakim protivnikom (istm. IV, 83. i d., pit IV, 304., olimp X, 31.). Oženio se Megarom i rodio s njom osam sinova, ali ih je naskoro sam poubijao (istm. VI, 108. i d.). Naoružao se kopljem, lukom, strjelicom i kijačom, a odjenuo lavskom kožom, kao i u Stezihora (isp. istm. VI, 50, 53. i d., 69.; olimp. IX, 45.; nem. I, 102.). Prvi se put proslavio ubivši nemejskoga lava, kojega se kožom zaodjenuo (istm. VI. 69. i d.). Kad je svladao elejskoga kralja Augiju, koji mu nije htio da dade pogođene plaće, proslavi pobjedu sjajnim igrama, koje su bile zametak olimpijske

svetkovine (olimp. X, 29. i d.; VI, 109. i d.). Pošao je u lov na Artemidinu zlatorogu košutu, koju je gonio do Istrije. Odavle pođe k Hiperborejima, od kojih nakon mnogih molba dobi maslinovu grančicu, koju zasadi u Olimpiji, da sjenom borce olimpijske zakriljuje od sunca, a lišćem kiti glave pobjednikâ (olimp. III, 24. i d.). Na više se mjesta u Pindara spominjala Heraklova borba s Gerionom. Pindar drži, da je Gerion vredniji pohvale od Herakla, ali budući da je Zeus odredio, da Gerion pogine, ne će da govori o onom, što je protiv volje Zeusove (Bergk, I[4], 399., br. 81.). Tom je zgodom Heraklo podigao stupove, da za sva vremena posvjedočavaju daljinu njegova puta (nem., III, 38. i d., istm., IV, 95. i d.). Iz Tebe je zaputio u žitorodnu Libiju, da obuzda Anteja, koji je Pozidonu gradio hram od glava putničkih, što ih je poodsijecao (istm., IV. 90. i d.). Kad je došao u goste Koronu, izjede cijeloga vola, te nije ostala ni kost (isp. Bergk, I[4], 438., br. 168.). Kad je krenuo na vojnu protiv Troje, pridružiše mu se sinovi Eakovi Pelej i Telamon, s kojih je pomoću naskoro razorio grad (istm. V., 45. i d.). U toj se vojni odlikovao Telamon, pošto je ubio Laomedonta (istm. VI, 38. i d.; nem. III., 61. i d.; IV., 40. i d.). Kad je Heraklo došao k Telamonu, da ga pozove na vojnu, nađe ga kod obilne gozbe. Telamon ponudi došljaku, kojega je pokrivala lavska koža, zlatnu čašu, napunivši je vinom, na što Heraklo podiže ruke k nebu moleći Zeusa, da dade gostoljubivu Telamonu junačkoga sina. Zeus usliši molitvu i pošalje orla, a Heraklo radujući se dobromu znaku svjetova Telamona, da sina po orlu (*αἰετός*) nazove Ajantom (istm., VI, 38. i d.). Telamon pomože Heraklu i u vojni na Amazonke (nem., III., 64. i d.). Iz sholija k Ilijadi (*Φ*, 194.) doznajemo, da je Pindar obradio i priču o Dejaniri, ali pjesma se izgubila. Sholije kazuju bar sadržinu Pindarove pjesme (*ἡ ἱστορία παρὰ Πινδάρῳ*): Heraklo se u podzemnom svijetu sastao s Meleagrom, sinom Enejevim, koji ga nagovori, da se oženi njegovom sestrom. Heraklo ga posluša i vrativši se na gornji svijet pođe u Kalidon, nadjača Aheloja, neutrudljivoga prosca Dejanirina, koji se borio u obličju bikovljem, te mu u rvanju otkine jedan od njegovih rogova, za koji poslije dobi u zamjenu čudotvorni rog Amaltejin; a najzad se sam oženio Dejanirom. Heraklo se za života borio s bogovima Pozidonom, Apolonom i Plutonom (olimp., IX, 43. i d.). U borbi je s Kiknom, premda je bio snažan junak, nagao u bijeg (olimp., X., 19. i d.). Pošto je izvršio zadaću svoju na zemlji, dospje na Olimp, da provodi srećan život u kolu bogova kao muž lijepe božice Hebe. Pindar kaže izrijekom (istm., IV, 98. i d.):

νῦν δὲ παρ' Αἰγιόχῳ κάλλιστον ὄλβον
ἀμφέπων ναίει, τετίματαί τε πρὸς ἀθανάτων φίλος,
Ἥβαν τ' ὀπυίει,
χρυσέων οἴκων ἄναξ καὶ γαμβρὸς Ἥρας. —

Još u Pindarovo doba Tebanci prinose žrtve Heraklu i djeci njegovoj, što ih je rodio s Megarom (istm., IV., 104. i d.), a Heraklo ima osobito svetište u Tebi (nem., IV., 31. i d.).

Istom pošto je epsko i lirsko pjesništvo gotovo već ocvalo, rodi se proza grčka, i to najprije povjesna. Prvi se povjesnici grčki pojavljuju oko polovine 6. vijeka, a bave se većim dijelom sabiranjem zanimljivih priča (*λόγοι*), koje pripovijedaju o pradjedovima nekih slavnih porodica grčkih (*γενεαλογίαι*) ili o osnivanju gradova (*κτίσεις*), pa se poradi toga i nazivlju logografima (isp. Strabona, VIII, 524.: *πολλὰ μὲν οὖν καὶ μὴ ὄντα λέγουσιν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, συντεθραμμένοι τῷ ψεύδει διὰ τῆς μυθογραφίας· διὰ δὲ τοῦτο καὶ οὐχ ὁμολογοῦσι πρὸς ἀλλήλους περὶ τῶν αὐτῶν*; Diodor, I, 37., 3.: *οἱ μὲν γὰρ περὶ τὸν Ἑλλάνικον καὶ Κάδμον, ἔτι δ' Ἑκαταῖον, καὶ πάντες οἱ τοιοῦτοι, παλαιοὶ παντάπασιν ὄντες, εἰς τὰς μυθώδεις ἀποφάσεις ἀπέκλιναν.*). Kako su pak mnoge porodice grčke držale Herakla za svoga pradjeda, koji se uz to držao i za osnivača nekih gradova, ne ćemo se čuditi, što su ga svi logografi i povjesnici prije Herodota, pa i Herodot sam, često spominjali, koliko možemo razabrati iz oskudnih učuvanih ulomaka.

Najstariji je povjesnik grčki bio po svoj prilici Akuzilaj Argivljanin, koji je živio nešto prije perzijskih ratova. Spominje se djelo njegovo *Γενεαλογίαι*. Apolodor (II, 94 i d.) pripovijeda, da se u Akuzilaja spominjalo, kako je Heraklo svladao kretskoga bika. Akuzilaj je držao, da je ovaj bik po odredbi Zeusovoj prenio Europu preko mora. Heraklo je po pripovijedanju Akuzilajevu kod Tena pogubio Zeta i Kalaisa, sinove Borejeve (Apolodor, III, 199.). Osim toga govorio je Akuzilaj i o Telefu, sinu Heraklovu, što ga je rodio s Augom (isp. Müller, Historicorum graecorum fragmenta. Parisiis, 1874. I, 103., br. 27.).

Među najstarije se povjesnike grčke broji Hekatej Milećanin, koji je živio negdje u doba jonskoga ustanka. Suida (pod riječju *Ἑκαταῖος*) kaže, da upravo on *πρῶτος ἱστορίαν πεζῶς ἐξήνεγκε*. Priča se o Heraklu češće spominjala u njegovu djelu *Γενεαλογίαι*, koje je sudeći po učuvanim vijestima imalo najmanje 4 knjige. I Hekatej je poznavao priču o lernejskoj zmiji (isp. Müller, o c., I, 27, br. 317.), a vijest o erimantskom vepru čini se da je u njega najstarija (Müller, I, 27, br. 344.). U Hekateja se pojavljuje već neki rasudni duh, jer više puta opažamo u njega težnju, da istumači pojedine priče ili da ih promijeni prema prilikama svoga doba. On je tvrdio za Geriona, da nije živio u Hispaniji i uopće nigdje izvan Okeana (*ἔξω τῆς μεγάλης θαλάσσης*), nego da je vladao pokrajinom oko Ambrakije i Amfilohije, pa da ga je Heraklo ovdje pogubio i oteo mu stado. Hekatej je nastojao, da istumači i priču o Kerberu, pa je pripovijedao, da se kod Tenara nahodila golema zmija, koja se nazivala *Ἅιδου κύων* za to, što je od njezina ujeda svatko morao poginuti. Heraklo je

pred Euristeja dovukao ovu zmiju, a ne samoga Kerbera (Müller, I, 27., br. 346.). Ehalija se po njegovu pripovijedanju nahodila na eretrijskom polju (Müller, I, 8., br. 106.). Hekatej je poznavao i priču o Augi, kćeri Alejevoj, koju je Heraklo obljubio, kad je došao u Tegeju. Auga zatrudnje i rodi sina, a otac je poradi toga zajedno s djetetom zatvori u kovčeg i baci u more. Kovčeg dopliva do Teutranta, koji je vladao u pokrajini oko rijeke Kaika. Teutrant zavolje lijepu Augu, pa se njom i oženi (Müller, I, 27., br. 345.). Već je Arhiloh poznavao Telefa, sina Heraklova i Augina, ali Hekatej je morao ovu priču znatno promijeniti, jer od Pauzanije (VIII, 47., 696.) doznajemo, da su se mnogi pisci grčki razlikovali od Hekateja pripovijedajući priču o Augi (*οὐχ ὁμολογοῦντες Ἑκαταίῳ τὰ ἐς αὐτήν*).

I u malobrojnim se ulomcima Harona Lampsačanina nahodi bar jedna vijest iz priče o Heraklu. Haron je naime pripovijedao *ἐν τοῖς Ὥροις*, da se u Lakedemonu još u njegovo doba pokazivao vrč, što ga je Zeus darovao Alkmeni, kad ju je obljubio u obličju Amfitrionovu.

Suida drži, da je u ovo staro doba zajedno s Akuzilajem i Hekatejem živio Dionizije Milećanin, od kojega se učuvalo nekoliko vijesti o Heraklu, ali bit će vjerojatnije, da je taj Dionizije živio negdje oko god. 100 pr. Kr. i da ga je Suida pogrješno izjednačio s Dionizijem Milećaninom, koji je napisao spis *Περσικά* u jonskom dijalektu. Naš je Dionizije znatan već poradi toga, što je Diodor veoma mnoge vijesti crpao iz njegova spisa. Heraklo je po Dionizijevu pripovijedanju bio vođa argonautski, te je s mnogim hrabrim junacima otplovio u Kolhidu, gdje je Jazonu pomogao ugrabiti Medeju (Müller, o. c., II. 7., br. 1.). Dionizije je poznavao i priču o ubistvu Finejevu. Heraklo se naime po njegovu pripovijedanju sastao sa sinovima Finejevim, koje je rođeni otac njihov prognao, pošto ih je žena njegova Skićanka teško obijedila. Heraklo ih odvede natrag u očinski dom, ali kad ih Finej nije htio da primi, nego je pače odlučio, da baci jednoga od njih u more, pogibe od Heraklova udarca (Müller, II, 7., br. 3.). Dionizije je zabilježio i priču o Linu, učitelju Heraklovu. Heraklo se zajedno s Tamirom i Orfejem učio kitaranju kod Lina, ali kad se nije mogao ništa da nauči i kad ga je učitelj poradi nemarnosti izbio, razgnjevi se Heraklo, te kitarom ubije staroga učitelja (Müller, II, 8., br 6.). Sve je ove priče Diodor vjerno prihvatio od Dionizija, a i priču o Amaltejinu rogu pripovijedao je po njemu.

Među starije povjesnike grčke možemo da ubrojimo i Ferekida, koji se po svoj prilici rodio na otoku Leru, a Atenjaninom se nazivao s toga, što je veći dio života proživio u Ateni i ondje napisao glavno djelo svoje, koje se spominje u starih pisaca pod naslovima: *Ἱστορίαι*, *Γενεαλογίαι*, *Αὐτόχθονες*. U ovom se djelu, koje je bilo napisano jonskim dijalektom u 10 knjiga, govorilo o

junacima, koji su potekli od bogova. U trećoj se knjizi raspravljalo o Heraklu. Ferekid je znao osobito mnogo pripovijedati o zgodama, što su se zbile prije Heraklova rođenja. Teleboji su krivnjom Amfitrionovom ubili Elektrionova sina, a brata Alkmenina. Za to Alkmena ne će da se uda za Amfitriona, dok on ne kazni Teleboje. Tako mora Amfitrion da krene u rat na Teleboje. Dok je on izbivao, dođe neke noći Zeus primivši njegovo obličje s čašom (*καρχησίῳ*), koju je namijenio Alkmeni. Alkmena držeći, da je to doista njezin muž, zapita ga, da li je poubijao Teleboje. Sada joj Zeus poče pripovijedati različne ratne zgode i dade joj čašu kazujući, da ju je primio od vojnika kao odlikovanje za svoju hrabrost. Na to Zeus obljubi ženu, koja se osobito obradovala njegovu daru. Ali tek što se bog udaljio iz kuće Amfitrionove, vrati se i Amfitrion iste noći iz boja, pa obljubi ženu, koja je poslije toga rodila blizance Herakla i Ifikla (Müller, o. c., I. 77, br. 27.). Ferekid je poznavao i priču o zmijama, što ih je dječak Heraklo udavio, ali se udaljio od predaje, dok pripovijeda, da je Amfitrion, a ne Hera, metnuo zmije dječaku u kolijevku, da bi doznao, koji je od njih njegov, koji li Zeusov sin (Müller, I, 77, br. 28.). Heraklo je po Ferekidovu pripovijedanju rodio s Megarom petero djece (Müller, I, 78, br. 30.). Ferekid je pripovijedao i o zlatorogoj košuti (Müller, I, 78, br. 31 a.), o stimfalskim pticama, za koje se ne slaže s Mnazejom, da su bile žene, nego drži, da su u istinu bile ptice, koje je Heraklo rastjerao primivši od Atene *πλαταγήν* (Müller, I. 78, br. 32.), pa o vojni na Amazonke, s kojima se Heraklo pobio prije Tezeja (Müller, I. 55, 76.). Kad se Heraklo putujući po zlatne jabuke htio da preveze preko Okeana, upravi strjelicu prema Suncu. A Sunce mu naloži, da ukloni luk, i kad ga je Heraklo poslušao, dade mu zlatni vrč (*τὸ δέπας τὸ χρύσεον*), u kome se sámo u noći s konjma vozi od zapada do istoka. Heraklo zaplovi u tom vrču preko Okeana, ali kad se našao na pučini, poče ga Okean, da bi iskušao njegovu snagu, zasipati valovima. Ali Heraklo upravi protiv njega svoj luk, i sada se Okean tako prestrašio, te ga je stao zaklinjati, da se umiri (Müller, I, 80, br. 33 h.; isp. Makrobija, Saturn, V, 21.: poculo autem Herculem vectum ad *Ἐρύθειαν* Hispaniae insulam navigasse et Panyasis egregius scriptor Graecorum dicit et Pherecydes auctor est: quorum verba subdere supersedi, quia propiora sunt fabulae, quam historiae.). Veoma je opširno Ferekid pripovijedao o Heraklovu putovanju ka Hesperidama (Müller, I, 78. i d., br. 33.) i o sudjelovanju njegovu kod argonautske plovidbe (Müller, I, 88, br. 67.). Ferekid zna i za ljubav Heraklovu k lijepoj Ioli. Ifit, sin Euritov, traži po svemu svijetu konje, koje mu je netko ukrao. Premda ga je prorok Poliid opomenuo, da ne pođe u Tirint, gdje ga čeka pogibao, dođe Ifit i u ovaj grad. Ovdje ga Heraklo pozove, da pođe s njim razgledati zidine gradske, pa ga strovali sa zida, jer se bi-

jaše odavna rasrdio na nj, što mu on i otac njegov Eurit nijesu htjeli da dadu Iolu za ženu. Zeus se na to razgnjevi na Herakla, što je ubio gosta, pa naloži Hermu, da ga proda u ropstvo. Hermes ga proda Omfali, lidijskoj kraljici. Poslije službovanja dođe Heraklo k Euritu u Ehaliju, grad, koji stoji ἐν Θούλῃ u Arkadiji, pa zatraži kćer njegovu Iolu za ženu sinu svomu Hilu. A kad je Eurit nije htio da dade, razori Heraklo Ehaliju i pogubi sinove njegove (Müller, I, 80, br. 34.). Vraćajući se Heraklo iz Troje i ploveći Egejskim morem, udari Hera na nj silnom olujom. Heraklo htjede da se zakloni na otok Kos, ali mu to ne dopusti Euripil, sin Pozidonov. Ali Heraklo se iskrca i protiv zabrane njegove, pa pogubi Euripila i sinove njegove, a kćer Halkiopu obljubi i rodi s njom sina Tesala (Müller, I, 81, br. 35.). Ferekid je najzad pripovijedao i o Amaltejinu rogu. Amalteja, kći Hemonijeva, imala je čudotvoran bikovlji rog, koji je imao tu moć, te je pribavljao jela i pila svake vrste, kako je već tko želio (Müller, I, 82, br. 37.).

I Helanik je Mitilenjanin često spominjao pojedine priče o Heraklu, samo se o njemu učuvalo manje vijesti. Helanik je bio nešto stariji suvremenik Herodotov, a živio je još god 407. Napisao je više spisa, od kojih je za priču o Heraklu najznatniji Φορωνίς. U desetoj su se knjizi ovoga spisa spominjala imena sinova Heraklovih, što su mu ih rodile Testijeve kćeri (Müller, I, 45, br. 4.). Od djela Heraklovih spominje Helanik: ubistvo hidrino, uništenje stimfalskih ptica (Müller, I, 53, br. 61.), obuzdanje Diomedovih konja (Müller, I, 58, br. 98.) i ubistvo Gerionovo (Müller, I, 58, br. 97.). Kad je Heraklo ubijao hidru, Hera je po pripovijedanju Helanikovu na njega poslala raka. Heraklo ne bi bio mogao da svlada dva tako silna protivnika, da mu ne pomože Iolaj. Odatle nastade grčka poslovica: πρὸς δύο οὐδ' ὁ Ἡρακλῆς (Müller, I, 50, br. 40.). I po Helaniku je Heraklo prije Tezeja ratovao s Amazonkama. Ali Helanik pripovijeda, da su se svi Argonaute s Heraklom borili protiv junačkih žena (Müller, I, 55, br. 76.; 49, br. 33.). Helanik pripovijeda opširno o vojni Heraklovoj na Troju. Pozidon se razgnjevio na prevrtljivoga kralja trojanskoga Laomedonta i poslao užasnu nakazu morsku, koja je uništavala i ljude i životinje. Laomedont zapita proročište, a ono mu objavi, da će se izbaviti od propasti, ako nemani izloži kćer svoju Hezionu. Laomedont izloži kćer, ali obeća onomu, tko ubije neman i izbavi Hezionu, besmrtne konje, što ih je Zeus dao Trosu za Ganimeda. U to dođe Heraklo i pogubi neman uz pomoć Ateninu. Ali sad htjede Laomedont da prevari Herakla, pa mu dade obične konje mjesto besmrtnih. Heraklo opazi varku, udari na Troju, i pošto ju je razorio, odvede one besmrtne konje (Müller, I, 64, br. 136.). Prije nego li je Heraklo provalio u Troju, razori Telamon dio zida i prodre u grad. Heraklo se na to razgnjevi, i bio bi strogo kaznio Telamona, da se on u dobar

čas ne sjeti, pa od ruševina podiže gomilu, a kad ga Heraklo zapita, što radi, reče, da diže žrtvenik Heraklu ἀλεξικάκῳ. Heraklo se na to umirio i dao Telamonu Hezionu za ženu (Müller, I, 64, br. 138.). Kad se Heraklo vraćao iz Hispanije goneći stado Gerionovo i došao u Italiju, pobježe od stada jedan od najljepših junaca i prepliva preko tjesnaca na Siciliju. Heraklo se dao u potjeru za njim i svagdje je revno pitao stanovnike, da li su gdje vidjeli njegova junca. Ali stanovnici italski poznavajući slabo grčki govor nazvaše po znakovima, po kojima im je Heraklo razjašnjivao, što želi, junca „vitulus" (οὐῖτουλον), pa se po toj riječi i cijeli onaj kraj prozvao Οὐῖταλία (Müller, I, 58, br. 97.). Helanik je znao i za podrijetlo imenu grada likijskoga Akele, koji se tako prozvao od Akela, sina Heraklova, što ga je rodio s Malidom, robinjom Omfalinom (Müller, I, 58, br. 102.). Zanimljivo je, da je Helanik peharnika Enejeva, kojega je Heraklo ubio jednim udarcem, nazvao u djelu Ἱστορίαι Arhijom, a u djelu Φορωνίς Herijom (Müller, I, 45, br. 3.).

Najznatniji je ipak povjesnik grčki u ovo starije doba otac povjesnice Herodot Halikarnašanin, kojega se djelo Ἱστορίη učuvalo do nas gotovo posve neoštećeno. Znamenitost Herodotova djela ne stoji samo u tom, što je pisac svagdje nastojao da iznađe pravi uzrok pojedinim činjenicama, nego i u tom, što je umio da odijeli istinite vijesti od izmišljenih, a ništa se nije usudio ustvrditi, što nije sam vidio ili čuo. Ipak se Herodot u crtanju i izjednačivanju pojedinih božanstava često prevario. Nahodeći neke sitnije sličnosti između pojedinih bogova u različnih naroda Herodot je držao, da je jedan narod prisvojio vjeru drugoga, pa tako i bogove njegove. Na osnovi ovakoga mišljenja ustvrdio je Herodot, da ima ne samo grčki, nego i egipatski i fenički Heraklo, pa je nastojao, da ih u povjesnici svojoj strogo odijeli i tačno obilježi. Kako se prosvjeta, a s njom i vjera grčka rano raširila daleko preko granica grčkih, moglo se doista veoma lako zbiti, da su neki narodi mijenjali svoju vjeru prema grčkoj izjednačujući svoje bogove s grčkima. Tako se izjednačio egipatski Amun s grčkim Zeusom (Herodot, II, 42.), Osiris s Dionizom (Her., II, 144.), Bubastida s Artemidom, Oros s Apolonom, Izida s Demetrom (Her., II, 137, 156.), Apis s Epafom (Her., II, 153.; III, 27. i d.), Dom s Heraklom. i u Feničana Melkart s Heraklom. A kad su se jednom dva različna božanstva bar donekle izjednačila, moglo se lako dogoditi, te su se i imena njihova izmjenično upotrebljavala. Vjera se egipatska združila s grčkom osobito za vlade Psametihove, koji se kralj prvi poslužio pomoću grčkom i zavolio prosvjetu grčku tako, te je htio da je makar na koji način presadi u Egipat. Njegovim je tragom poslije udario Amazis, koji je volio Grke od svojih Egipćana (Her., II, 154, 163; III, 11, 160; II, 177, 180—182.; III, 47.). Negdje u to doba prihvatili su Egipćani od Grka njihova Herakla, pa ga izjednačili

sa svojim bogom Dsomom, a poslije su zaboravili na to, pa već u Herodotovo doba držali Herakla za staroga svoga boga, kojega su Grci od njih, a ne oni od Grka prihvatili. Sličnim su načinom morali i Feničani da izjednače svoga Melkarta s grčkim Heraklom.

Herodot nije nigdje u Egiptu ništa čuo o grčkom Heraklu. S toga je živo uvjeren, da je Heraklo zapravo egipatski bog, koji je istom kasnije dospio do Grka. Egipatsko podrijetlo Heraklovo razbira Herodot odatle, što i roditelji Heraklovi: Amfitrion i Alkmena izvode lozu iz Egipta, dok Egipćani sami ne poznaju ostalih bogova grčkih, kao n. pr. Pozidona ili Dioskure, koje bi poradi brodarenja morali većma da štuju od Herakla (II, 43.; isp. II, 146.; VI, 53. i d.). Heraklo nije samo heroj egipatski, nego stari bog iz drugoga roda bogova, kojih ima dvanaest; otkako se pak Egipćanima rodilo dvanaest bogova — prije toga bilo ih je samo osam — prošlo je do Amazisa 17.000 godina (II, 43, 145.). Samo na jedan dan u godini žrtvuju Egipćani jarca, i oderavši mu kožu zaodijevaju njom kip Zeusov (Amunov), do kojega za tim donose kip Heraklov. Kad se to izvrši, svi svećenici nariču za jarcem, a onda ga sahranjuju. Herodot pripovijeda, da Egipćani vrše taj obred kao uspomenu na to, što se Zeus u tom obličju pojavio Heraklu na mnoge molbe njegove (II, 42.; isp. IV, 181.). Egipćani su Herakla držali i za boga proroka, koji je imao osobito proročište u Egiptu (II, 83.). Kod kanopskoga ušća Nilskoga nahodio se Heraklov hram, pa ako se koji rob u nj zaklonio i obilježio svetim znakom, kojim se predavao u službu božju, nije ga se smio nitko da takne. U ovaj se hram i Aleksandar s Helenom zaklonio (II, 113.). Perzej, pradjed Heraklov, častio se kod Hemićana (*Χεμμῖται*. II, 91.).

Kad je Herodot čuo, da ima i u feničkom Tiru sveti hram Heraklov, otplovi i u ovaj grad. U ovom je hramu vidio mnoge zavjetne darove, među kojima se osobito odlikovahu dva prekrasna stupa, jedan od zlata, a drugi od smaragda. Kad je Herodot zapitao svećenike, kako dugo već hram stoji, rekoše svećenici, da je sagrađen zajedno s gradom Tirom prije 2300 godina. Osim toga vidio je Herodot u Tiru drugi hram Herakla Tašanina, a taki je našao i na Tasu, za koji je doznao, da su ga osnovali oni Feničani, koji su podigli i grad Tasos, kad su krenuli da traže Europu. Ovo se zbilo pet vijekova ljudskih prije, nego li se rodio Heraklo, sin Amfitrionov i Alkmenin (II, 44.).

Grčki Heraklo najzad nije bog, nego heroj i čovjek. S toga drži Herodot, da najbolje štuju Herakla oni Grci, koji grade dvovrsne hramove Heraklove i žrtvuju Heraklu i kao besmrtnomu bogu i kao heroju (II, 44. i d.). Heraklo je jedan od najmlađih bogova grčkih, vršnjak Dionizov, koji se poštuje u Grčkoj najviše 900 godina (II, 145.). Da je Heraklo doista egipatski bog, razbira Herodot odatle, što Grci pripovijedaju, da su ga Egipćani, kad

je došao u Egipat, ovjenčali vijencem i odredili za žrtvu Zeusu. Heraklo je neko vrijeme mirovao, ali kad je zamijetio, što Egipćani namjeravaju s njim da učine, raspali se te ih sve poubija. Herodot nastavlja iza toga (II, 45.): *ἐμοὶ μέν νυν δοκέουσι ταῦτα λέγοντες τῆς Αἰγυπτίων φύσιος καὶ τῶν νόμων πάμπαν ἀπείρως ἔχειν οἱ Ἕλληνες· τοῖσι γὰρ οὐδὲ κτήνεα ὁσίη θύειν ἐστὶ χωρὶς ὀΐων καὶ ἐρσένων βοῶν καὶ μόσχων, ὅσοι ἂν καθαροὶ ἔωσι, καὶ χηνῶν, κῶς ἂν οὗτοι ἀνθρώπους θύοιεν; ἔτι δὲ ἕνα ἐόντα τὸν Ἡρακλέα καὶ ἔτι ἄνθρωπον, ὡς δή φασι, κῶς φύσιν ἔχει πολλὰς μυριάδας φονεῦσαι*; Herodot je u beotskoj Tebi na nekom tronogu, kojih bijaše više u hramu Apolona Izmenija, sâm vidio natpis, koji je bio napisan kadmovskim slovima, a glasio je: *Ἀμφιτρύων μ' ἀνέθηκεν ἐὼν ἀπὸ Τηλεβοάων* (V, 59.). O Perzeju, Amfitrionu i Heraklu pripovijeda Herodot štošta: VI, 53. i d. i VII, 150., a o različnim doživljajima, što ih je Heraklo doživio među Skitima, u kojih je zemlju dospio vraćajući se s Gerionovim stadom: IV, 8. i d. Herodot tvrdi, da svi Skite poštuju Herakla kao boga (IV, 59.) i da pokazuju trag njegove stope, što se otisnuo u nekom kamenu blizu rijeke Tira, a dva puta je veći od traga obične ljudske stope (IV, 82.). Kad se Heraklo kod Magnezijskoga zaliva iskrcao, da potraži pitke vode, ostaviše ga Jazon i ostali argoplovci te otpliviše dalje bez njega (VIII, 193.). Kad je lomača, na kojoj se Heraklo spalio na gori Eti, dogorijevala, razli se rijeka Dira te ugasi lomaču (VII, 198.). Od sinova se Heraklovih Hilo često spominje u Herodota. Od njega potječu lakedemonski kraljevi Leonida i Leutihid (VII, 204, 208, isp. 220.; VIII, 131.). Spominje se i Alkej, sin Heraklov, što ga je rodio s Jardanovom robinjom (I, 7.; isp. 13, 14.). Čitav Erički kraj na Siciliji pripadao je negda Heraklovim sinovima. Kad je to u kasnije doba doznao Dorijej, koji je pripadao kraljevskoj porodici lakedemonskoj, odluči, da se preseli onamo i osnuje grad Herakleju, ali bi svladan i ubit od Feničana i Segešćana (V, 43. i d.). Herodot poznaje *Ἡρακλήϊον* u Kinosargu i na Maratonskom polju (V, 63.; VI, 116.). Na podnožju termopilskom bijaše neko toplo vrelo, koje se nazivalo *Χύτροι*, a blizu njega žrtvenik Heraklov (VII, 176.).

Od poznijih su povjesnika Herodor, a neko vrijeme iza njega Efor, veoma često spominjali pojedine dijelove iz priče o Heraklu. Herodor je napisao i osobito djelo *περὶ Ἡρακλείας*, kojemu je priča o Heraklu bila glavna sadržina. Ali kako su ovi povjesnici živjeli i pisali iza velikih tragičkih pjesnika grčkih i po tom nijesu mogli da utječu na njih, ne ću ovdje da se upuštam u izbrajanje učuvanih vijesti iz njihovih djela, koje su sabrane u Müllera, o. c. II, 27. i d., pa I, 234. i d.

Dok smo u epskom i lirskom pjesništvu svagdje nalazili snažna junaka Herakla uza sve one promjene, što su ih neki lirski pjesnici izveli u priči o Heraklu, dramatsko je pjesništvo prihvatilo isprva samo onaj dio priče, u kojem se He-

raklo javljao kao neki čudak i većim dijelom smiješno lice, za koje se dosta dugo nije moglo da nađe mjesto u ozbiljnoj drami. Heraklo dolazi isprva samo u satirskoj drami, a još radije u komediji na pozornicu grčku. Tako se pojavljuje i u Ionovoj satirskoj drami *Ὀμφάλη* kao sluga Lidanke Omfale. Pravi je čudak taj Heraklo! Tri su reda zuba izrasla u njegovim ustima, i taki je proždrljivac, te proždire ne samo sve pečenje, što se ispeklo kod neke žrtve, nego i pepeo od drva, na kome se ispeklo (isp. Nauck, Tragicorum graecorum fragmenta, Lipsiae 1889², 737. i d., br. 28. i d., osobito br. 29. i 30.). I tragik je Ahej napisao satirsku dramu *Ὀμφάλη*, od koje se na žalost učuvalo još manje ulomaka nego od Ionove, ali toliko možemo da razberemo, da Heraklo nije u njoj bolje prošao nego u Ionovoj (Nauck, o. c., 754. i d,, br. 32—35.). Po Ateneju bilo je već u Stezihora traga takomu Heraklu (isp. Aten., XII, 513.), ali u grčku je dramu dospio po svoj prilici preko Epiharma, koji je rado crpao građu iz grčke priče izlažući bogove i heroje njezine ruglu i smijehu svojih gledalaca. Njegov je ljubimac bio i Heraklo, junak jednako nezasitan u jelu i u piću, glavno lice u komedijama njegovima: *Βούσιρις* (isp. Mullach, Fragmenta philosophorum graecorum, Parisiis 1875., I, 135., st. 13. i d.), *Ἡρακλῆς ὁ παρὰ Φόλῳ* (po Mullachu *παραφόρος*, I, 138, st. 109. i d.), *Ἡρακλῆς ὁ ἐπὶ τὸν ζωστῆρα* i *Ἅβας γάμος* (Mullach, o. c., I, 136, st. 48. i d.). Glavni je dio posljednje komedije bio opis obilne gozbe bogova s najraznovrsnijim slatkim jestvinama i najskupocjenijim ribama kod ženidbe Heraklove s Hebom.

Heraklo je dosta kasno dospio u ozbiljnu tragediju grčku i dobio mjesto, koje je bilo dostojno one velike časti, što ju je užival u epskoj i lirskoj poeziji. U učuvanim se Eshilovim tragedijama Heraklo spominje samo u dva stiha Agamemnona (1040 i d.), gdje Klitemnestra kaže, da je i Alkmenin sin morao negda da robuje. U tragediji *Προμηθεὺς δεσμώτης* spominje se doduše više puta, da će junački sin Zeusov spasti Prometeja (st. 510., 770. i d., 781 , 871. i d., 1026 i d.), ali imenu Heraklovu nema još traga. Više se moralo govoriti o Heraklu u tragediji *Προμηθεὺς λυόμενος*, u kojoj se kao u nastavku predašnje tragedije pripovijedalo, kako je Heraklo izbavio Prometeja, ali ova se drama izgubila do neznatnih ulomaka (Nauck, o. c.², 63. i d.).

Sofoklo i Euripid krenuli su isprva smjerom predšasnika i suvremenika svojih, pa iznosili Herakla na pozornicu u satirskim dramama. Učuvalo se nekoliko ulomaka od Sofoklove satirske drame *Ἡρακλῆς ἐπὶ Ταινάρου* (Nauck, o. c.², 178. i d., br. 205.—213.), pa od Euripidovih *Εὐρισθεύς* (Nauck, o. c.², 474. i d., br. 371.—378.) i *Συλεύς* (Nauck, o. c.², 575. i d., br. 687.—694.). Oskudni ostaci prvih dvaju komada upućuju nas preslabo o njihovoj sadržini i o značaju Heraklovu, kaki se nahodio u njima,

ali sudeći po sadržini Sileja, koja se učuvala, Heraklo se njihov nije bitno razlikovao od Ionova ili Ahejeva. I u Sileju se sastajemo s nezasitnim Heraklom. Hermes ga je po Zeusovoj odredbi prodao Sileju, koji šalje svoga roba, da okopa vinograd. Ali Heraklo čini se da nije vičan takomu poslu, jer mjesto da radi po nalogu gospodarovu, on iščupa svu lozu, a poslije toga prigotovi obilnu gozbu svomu nezasitnomu želucu, za koju je zaklao najljepšega vola gospodarova i donio iz njegova podruma najboljega vina. A kad se po volji najeo i napio, dade se na pjevanje, pa mu ne smeta ni dolazak gospodara, koji je došao, da ogleda posao svoga roba. Heraklo pozva i njega, da se zajedno s njim poda veselju i užitku, ali se doskora razgnjevi na Sileja, što je razrok, pa ga poče psovati i tući. Kad je pak Silej stao prizivati u pomoć, da kazni neposlušnoga roba, potopi Heraklo njega i svu družinu u rijeci, što ju je naveo protiv njih. Tako je satirska drama grčka izvrnula i preoblikovala onu priču, što je doznajemo u starijem obliku od Apolodora (II, 132.) i Diodora (IV, 31, 7.), da je Silej silio putnike, da preko dana kopaju u njegovu vinogradu, a u večer ih ubijao, dok se nije namjerio na Herakla, koji je pogubio njega.

Đ. Körbler.

(Nastavit će se).

Misli o obrazovanju srednjoškolskih učitelja

uz osvrt na knjigu: *Die Vorbildung der Lehrer für das Lehramt* von *Dr. Fries*, Direktor der Francke'schen Stiftungen zu Halle a/S. München, 1896. C. H. Becksche Verlagsbuchhandlung.

Već sam u „Hrvatskom učitelju" god. 1895. br. 3—6. nastojao pokazati, kako bi trebalo i kandidate srednjoškolskoga učiteljstva drukčije obrazovati, nego li je do sada bio običaj. Ko je ono pročitao, jamačno će mi dopustiti, da nije dostatno oduševljenje za učiteljsku službu, koje — mimogred da spomenem — raste s uspjehom obuke, nego da bude valjana ploda od uzgojne obuke, jer samo takovu priznaje danas pedagogija, treba da učitelj poznaje i put, kojim će udariti, a mora imati donekle i pedagoškoga iskustva, hoće li, da se o njemu kaže, da je uzgajatelj. Toga naši mladi učitelji nemaju, a ne mogu ni imati. Pa odakle bi ga i uzeli? Na sveučilištu imaju filolog, prirodoslovac, historik, matematik i dr. veoma malo prilike, da se bave oko pedagogije, pa ako su i slušali koji pedagoški kolegij, praktične vježbe

nemaju nikakve. To je baš veoma čudno! Najsiromašnije dijete u najsiromašnijoj općini ima učitelja, koji je bar prilično obrazovan i teorijom i praksom, da znade, kako će se spustiti i sniziti do shvaćanja djetetova i polaganim ga i neprekidnim razvojem novih predodžbi s pomoću zrenja raširiti, a dijete u srednjim školama šaljemo mirne duše k učiteljima, koji su donijeli bogato i obilno znanje sa sveučilišta, gdje su učili prije sve nego umijeće, kako bi svoje znanje predali mladim glavama, a zna se, da ih upravo to znanje priječi, te se ne mogu spustili do naivnoga shva ćanja djetetova.

Za to sam bio naumio, da u glavnim crtama prikažem, kako su u Njemačkoj i drugdje nastojali oko obrazovanja učiteljskih sila, ne bi li se, što je dobro, i k nama prenijelo na korist naše mladeži i lijep glas našega školstva. Često sam se o tom zadatku razgovarao s prijateljima, koji su me poticali, da saberem tuđe iskustvo i našemu ga učiteljstvu pregledno podadem; razgovarao sam se i s pređašnjim gosp. urednikom „Nastavnoga Vjesnika", koji me je ponukao na taj rad baš u zgodan čas, kad se imala otvoriti druga gimnazija u Zagrebu, koja bi po želji i visoke vlade i učiteljstva imala biti rasadnica novih sila. Za tu sam se radnju pomnjivo pripravljao, ali je poradi mnogo posala nijesam mogao dovršiti, a to mi je sada donekle i drago, jer mi je sada zgoda, da u jedan mah obavim dva posla: da prikažem tuđe iskustvo i da obznanim spomenutu knjigu, koja se oko toga pitanja bavi. Oboje ću spojiti pa priopćujući sadržaj spomenute knjige istaknuti, gdje treba, i druga mišljenja i iskustvo, i navesti literaturu za to pitanje.

U prvom odsjeku govori Fries o sveučilišnim naucima i spominje, da se istom 1787. godine na poticanje poznatoga ministra Zedlitza uredio „Ober-Schulkollegium", najviša školska oblast, koja je prva odredila, da treba da položi ispit iz svoje struke, ko želi, da bude namješten. Fr. A. Wolfa samo spominje, pa ću ga popuniti. Već je Fr. A. Wolf bio zamislio, da uredi seminar. Ali kako je tada bilo rašireno i učvršteno vjerovanje, kao što je gdjegdje još i dan danas, da će umjeti valjano poučavati, ko zna valjano predmet, sasvijem je razumljivo, da se u seminarima radilo samo za učene škole, a praktički se nije vježbalo. Pa i danas nije puno bolje. Ne može se doduše poreći, da je za uspješnu obuku potrebno i temeljito znanje predmeta, ali to još nije dosta. Većina mladih učitelja nema druge praktične obuke, nego nasljeduje svoje negdašnje učitelje, pa s toga nije ni malo čudno, da su im prvi pokušaji bezuspješni. Gdje, kada treba predavati, kako započeti, da zabavimo cijeli razred, kako treba postavljati pitanja, da dobijemo valjan i određen odgovor i t. d., sve su to činjenice, kojih ne smijemo primati od koga mu drago, nego je nužno, da ih kandidat pod vodstvom iskusna i zato obrazovana učitelja nauči poznavati, uputivši se dakako prije u metodiku obuke,

da može sebi stvoriti načela, koja će biti sudije i njegovu radu. Za to je potrebno, da u seminaru kandidat upozna općena načela metodike, a osobito specijalnu metodiku svojih predmeta. Kako je po tom nužna vježbaonica, da bude uspjeha, treba seminar spojiti sa školom, kojom upravlja ravnatelj seminara (Otto Schulz: Erinnerungen an Fr. A. Wolf). I Aug. Gottl. Spilleke drži, da bi trebalo mutatis mutandis urediti seminare i za učene škole (gimnazije), kako su uređeni i za niže škole. (Diesterweg: Wegweiser zur Bildung f. deutsche Lehrer I. 12.). Lijepo je izrekao potrebu seminara i Herbert Spencer: „Za gotovljenje cipela, za građenje kuća, za upravljanje brodom ili parostrojem potrebno je dugo vrijeme učenja. Zar je razvoj ljudskoga bića i dušom i tijelom tako jednostavna pojava, da bi ga tko bez ikakve priprave mogao nadzirati i njim upravljati?“ Toliko mi se činilo zgodno, da popunim Friesa.

Edikt od 12. srpnja 1810. uredio je ispite kandidata srednjoškolskoga učiteljstva, gdje se službeno istakla stručna obrazovanost: filološka, historička i matematička. Tako je taj edikt određivao, da učitelji treba da budu stručnjaci. Ta je odredba bila pogubna, jer su učitelji postali odviše jednostrani, pa su kasnije odredbe išle za tim, da učitelji steku neku općenu naobrazbu, i za to su određivale neko znanje u filozofiji i u povjesti. Općena naobrazba imala je učitelja čuvati od pretjeranoga cijenjenja svoje struke, a mogao je, koliko je bilo do njega, i on doprinijeti svoju, da se postigne općena svrha škole. Ipak se u tom pogledu pošlo predaleko. Ta kandidat je svršivši srednju školu dobio već temelj općenoj obrazovanosti, pa se državni ispit odviše opterećivao tolikim predmetima. Za to su se zahtjevi morali stegnuti, te je ostala samo filozofija i pedagogija, koliko je najnužnije, neko znanje vjere kandidatove konfesije i najnužnije u njemačkom jeziku.

Na str. 5.—7. govori Fries o ispitu iz nauka vjere i njemačkoga jezika, što nas ovdje ne zanima. — Na str. 8.—10. govori o ispitu iz filozofije. Svrha mu je, da kandidat poznaje najznatnije logičke zakone, najglavnije pojave empiričke psihologije i najbitnije pravce, koji služe za filozofsko tumačenje njezino. Pored toga je nužno, da je kandidat s razumijevanjem pročitao koji filozofički spis pa da se zna orientirati u glavnim momentima povjesti filozofije. Fries pristaje uz mnijenje onih, koji drže, da bi toliko iz filozofije trebalo da ostane predmet državnoga ispita, a ne slaže se sa Schraderom, koji hoće, da bude predmet drugoga ispita. Kako je s tim pitanjem u Austriji i u Ugarskoj, isp. Kármán: Beispiel eines rationellen Lehrplans für Gymnasien str. 30. i d.

Što se tiče ispita iz pedagogije, drži Fries, da bi ga trebalo prenijeti na kasnije vrijeme (str. 11. i d.). Dok je đak u sveučilištu, ima toliko posla sa svojim stručnim predmetima, da bi

njegov interes i sabranost bili odviše rastrgnuti, kad bi se bavio i oko filozofičkih temelja pedagogije i didaktike. Za to Schrader s punim pravom zagovara, da se đak u sveučilištu bavi samo oko svoje struke i zanima se za filozofička predavanja, kojih mu knjige ne mogu nadoknaditi, a ostalo neka bude predmet drugoga ispita, koji bi kandidat imao načiniti poslije praktičke naobrazbe svoje. Tako je i po Friesovu mnijenju nužno, da se taj posao dijeli. Samo je pitanje, je li baš nuždan taj drugi ispit!

Na str. 13. i d. govori Fries o stručnoj naobrazbi i o metodi nauka pa o tako zvanim seminarima, kakvi su sada u sveučilištu, te se predlaže štošta, što je vrijedno, da se razmisli.

U drugom se dijelu govori o praktičnoj pripravi, koja će budućega učitelja valjano opremiti za njegov rad. Taj je posao razdijeljen na troje: 1) prijegled povjesnoga razvitka pedagoške naobrazbe učiteljâ; 2) prijegled književnosti o tom pitanju; 3) iskustvo i sud. Počnimo s prvim dijelom, koji je podijeljen na dvoje: α) seminari spojeni sa sveučilištem; β) seminari spojeni sa školom.

Ad α). Najstariji je seminar uredio J. M. Gessner u Göttingenu. Postavljen za upravitelja seminara napisao je: Institutiones rei scholasticae, kompendij, koji se temelji na izučavanju Ratkea, Komenskoga, Lockea, ali pokazuje oštar i zdrav sud piščev. Osobito se obazirao na didaktiku. U filološkom se seminaru radilo troje: bilo je stručne obuke u filologiji, pa pedagoške i praktične obuke, koja je posljednja bila u obučnim pokusima u gradskoj školi. Taj je seminar dao dosta dobrih učitelja.

Seminar u Halli prošao je mnogo razvojnih faza. Ovdje je Semler već 1765. nastojao, da u teološkom seminaru uredi i pedagoški. Najprije su se slušala samo filološka predavanja, a kandidati su se vježbali u latinskom jeziku i tumačenju pisaca, ali su skoro uredili i vježbaonicu, a čitala su se i predavanja iz pedagogije. Naskoro je ta škola došla na zao glas i danomice propadala. U to je bio pozvan Fr. A. Wolf na čelo zavodu, te je uredio filološki seminar. Premda je oblast željela, da u zavodu u prvom redu odlučuju praktični obziri, ipak nije to postigla, jer se sve jače isticala filološka strana. Znatan su napredak učinili H. A. Niemeyer mlađi, pa Kramer, koji su se revno trsili oko praktične naobrazbe kandidatâ. Seminariste su morali slušati ravnateljeva predavanja, koja su zasijecala u pedagogiju, didaktiku i povjest pedagogije, a pored toga su se vježbali i u sastavcima i referatima. Držala su se i praktična predavanja, koja su prosuđivali drugovi, a najposlije ravnatelj; hospitovali su i u razredima vrsnijih učitelja, a opet je bilo zgode, da i samostalno obučavaju.

U Helmstedtu utemeljio je god. 1779. Wiedeburg filološko-pedagoški institut. Članovi (10) bili su obvezani slušati različita predavanja, tumačili su klasike, vježbali su se u latinskom i njemačkom stilu, zahtijevalo se i poznavanje književnosti i umjetnosti

pa lijepo predavanje. Za praktične vježbe bijaše pedagogij, gdje su stariji članovi kao učitelji poučavali, a dolazili su na red i mlađi. Na predavanja su se nadovezivali razgovori o pitanjima uzgoje i obuke pa metodične rasprave. Kad je sveučilište ukinuto, nestalo je i seminara (1810.).

U Heidelbergu uredio je 1809. poznati pedagog Schwarz pedagoški seminar. Tečaj je trajao dvije godine, pretezala su predavanja, manje se obučavalo praktički. Poslije njegove smrti nastojao je Köchly, da uredi filološki seminar, od kojega bi bilo koristi i za obučnu praksu, ali nije pošlo za rukom ni njemu ni Stoyu, da ga urede. Od god 1876. upravlja seminarom Uhlig. Seminariste slušaju njegova predavanja, a on ih u gimnaziji praktično vježba. Počinje u srednjim razredima, za tim u nižima, a najposlije u najvišima. Po naputku ravnateljevu pripravi se pojedinac pomno za predavanje, a i hospituje. Kod predavanja su nazočni ravnatelj i stručni učitelj. Kritiku obavlja ravnatelj. Pored toga ima i zajedničkih pedagoških razgovora u nedjeljnim sjednicama. Zadaće za referate i rasprave određuju se početkom semestra, n. pr. iz općene didaktike, iz starojezične lektire, o metodi gramatične obuke, o higijeni, ručnom radu, igrama . . . . . Slični su seminari u Freiburgu i u Karlsruhe (Sallwürk).

Veoma je interesantan bio seminar u Königsbergu, koji je uredio Herbart, a razlikovao se od svih drugih. Tu se počinjalo s grčkim jezikom, gramatika se učila na štivima, a cijeli je zavod imao više obiteljski značaj. S Herbartom nestalo je i zavoda.

Osobito treba istaknuti pedagoški seminar u Jeni, koji je došao na glas poradi vrsnoće svojih upravitelja. Prvi je Brzoska, učenik Herbartov, držao pedagoška i psihološka predavanja i pedagoške vježbe. Istom Stoy uredio je vježbaonicu od nekoliko dječaka građanske škole, sam je predavao, a seminariste su hospitovali. Ali naskoro je nastojanje Stoyevo s financijalnih razloga propalo. God. 1874. vratio se Stoy opet u Jenu i iznova uredio seminar, koji je cvao do njegove smrti 1885. Nasljednik mu je Rein, koji je seminar donekle preuredio. Posao se dijeli na theoreticum, practicum i criticum. U praktiku se čita zapisnik predašnje sjednice, određuje se pensum za budući tjedan i kazuju se opaske, koje se tiču i obuke i cijele škole. Zatim se kritizuju pokusna predavanja ovim redom: autokritika kandidatova, kritika određenoga recenzenta, slobodni razgovor ostalih članova, konačni sud ravnateljev. U tom su seminaru napredniji pučki učitelji, stranci i učitelji viših škola, koji se još vježbaju praktički i u gimnaziji pod vodstvom ravnatelja Richtera. Kod samoga Reina uče općenu teoriju uzgoje i obuke i uporabu njezinu na praksu u vježbaonici.

U Leipzigu ima više seminara; najznatniji je Zillerov, kojega je znamenitost dovoljno poznata. Danas upravlja njim Glöckner.

*

U Strassburgu je uredio seminar Ziegler, ali nema vježbaonice, nego dolazi 8—10 đaka u određeno vrijeme pa ih jedan od kandidata obučava. Danas nema više toga seminara.

U Pragu upravlja O. Willmann pedagoškim seminarom. Vježbaonice nema, nego se vježbe obavljaju svakih 8—14 dana sa 15—20 gimnazijskih učenika u subotu poslije podne. Tema se za predavanje odredi prije u teoretičnoj sjednici, a kritizuje se odmah poslije pokusnoga predavanja. Katkada daje i sam ravnatelj uzorne lekcije.

U Ugarskoj se također svojski brinu oko naobrazbe učitelja. Već je 1870. u budimpeštanskom sveučilištu bio uređen seminar za gimnazijske učitelje, a na politehnici za realačke. God. 1873. bili su organizovani zajednički, a bio je uređen i seminar u sveučilištu u Kološvaru. Upravitelji stručnih seminara čine kolegij, sastaju se više puta na dogovor, kako bi uredili nauke svojih slušatelja. Seminar je bio isprva uređen samo za teoretičku naobrazbu, kasnije su ga preuredili i spojili s vježbanicom. To je nepotpuna gimnazija, razredi joj se mijenjaju, ima do 100 đaka, dobre učiteljske sile: ravnatelja, 6 redovnih profesora i dva pomoćna učitelja. Ovdje kandidati hospituju, na osnovi pismenih preparacija predaju, a poslije se kritizuju. Kármán je u sveučilištu profesor filozofije i pedagogije. On upravlja teoretičkom naobrazbom kandidata, a praktičnih primjera radi obučava i sam u vježbaonici i pribiva sjednicama. Poslije stručnoga ispita moraju kandidati provesti još i petu godinu ili u vježbaonici ili u kojem javnom zavodu, a osposobljenje dobivaju, kad su načinili filozofsko-pedagoški ispit. U novije vrijeme dolaze kandidati u seminar, pošto svrše kvadrijenij, a ponajviše i pošto načine stručni ispit.

Ad *β*). Od ove vrste seminara najznatniji je seminarium praeceptorum u Halli, koji je već Francke zamislio. Njegove povjesti ne ćemo potanko pratiti, jer je veoma obilna, samo ćemo spomenuti, da ga je Dr. O. Frick god. 1881. uskrsao na nov život, te danas upravo cvate. Frick je upravo uredno upućivao kandidate u buduće zvanje njihovo. Teoretički ih je obučavao u didaktici općenoj i specijalnoj, upućivao ih je u pedagošku književnost, a praktičan je rad bio u urednom hospitovanju i u pokusnim predavanjima. Najviše je cijenio hospitovanje, a hospitovalo se i u pučkim školama, gdje su učitelji držali i uzorna predavanja. Ovdje je i nastala misao, da se urede gimnazijski seminari, kako ih danas ima Pruska. Njegov je seminar dvogodišnji, a to je dašto moguće samo u Halli, gdje su kandidati dotirani stipendijama i potporama, a za toliko zavoda treba i mnogo nadzorna osoblja.

U Berlinu su već izdavna nastojali, da urede seminar, kušalo se svakojako, ali stalnosti nije bilo nikakve. Istom Bonitz je donio više života. U seminar su se primali kandidati, koji su

načinili ispit. Svake su godine morali predati po jednu raspravu iz svoje struke i po jednu pedagošku. Teme su odabirali kandidati sami, samo ih je valjalo prijaviti ravnatelju. Pedagoške nijesu smjele biti općene, nego specijalne, konkretne. Svaku je radnju ocjenjivao referent, a u sjednicama povela bi se o njima riječ. Raspravljalo se i o knjigama i tumačili su se pisci. Praktične su vježbe radi kandidati hospitovali, a pored toga morao je svak preuzeti i šest sati obuke na tjedan. Takvih je seminara bilo više, tako u Vratislavi, Danzigu, Stettinu, Göttingenu i dr. U Göttingenu je seminarom upravljao Hampke, koji je u Neue Jahrbücher 126. priopćio zapisnike toga seminara. Pored seminara bila je i druga uredba, koja je išla za tim, da se kandidati praktično upute u obučavanju, a za to je bila pokusna godina, koja je 1826. uvedena u Pruskoj, odakle su je primile i druge države, n. pr. Austrija, Švedska, Finska i dr.

Da kandidat bude namješten, potrebno je, da je prije obavio pokusnu godinu, da bi tako upoznao buduće zvanje svoje. Tim mogu i oblasti steći neki sud o vještini kandidatovoj. Bez nagrade obučavaju kandidati šest do osam sati, a u drugom polugodištu mijenjaju razrede. Ravnatelj ih ima nadzirati, upućivati, pomoći im svojim iskustvom i svjetom i uputiti ih u pedagošku i didaktičnu literaturu. Ravnatelju pomažu razrednici i učitelji, u kojih razredima kandidati obučavaju. Kandidati se drže za ravne ostalim učiteljima, ocjenjuju učenike pod nadzorom razrednikovim i pribivaju sjednicama. Koncem školske godine šalje ravnatelj oblasti izvješće o praktičnoj vrsnoći kandidatâ, o radu njihovu, o vladanju spram učenikâ, o marljivosti, točnosti i t. d. Budući da se seminari nijesu mogli svagdje urediti, valja priznati, da je i takva uredba bila dobra. Ipak nije donijela željenih plodova, a uzroka je bilo više. Prije svega upotrebljavali su, kad je trebalo, kandidate kao potpune učiteljske sile, ravnatelj nije mogao da svagdje prema propisima prati njihov rad, a i oni sami nijesu imali vremena, da bi se i praktički i teoretički naobrazili. Trebalo bi bilo, da hospituju, kako bi za vremena stekli pogled u cjelokupni organizam školski, a to nije bilo moguće. U drugu su opet ruku ravnatelji bili u neprilici s kandidatima, pa nemajući jedni vremena, da bi se oko njih bavili, a neki ni volje, davali su im kojekako satove i držali njihovu uzgoju tek za sporedan posao. Tako je ova uredba ostala bezuspješna.

Školske su oblasti uvijek imale pred očima pitanje o obrazovanju učiteljâ, kušale su svakojako, ali pouzdanih resultata nije bilo. God. 1876. došao je u Giessen ravnatelj H. Schiller, koji je u svojoj gimnaziji uredio seminar. On nam sam opisuje svoj trud i nastojanje oko toga posla. Seminaru je dvostruka zadaća: uvesti u pedagošku teoriju, unaprijediti stručnu obrazovanost u obučne i uzgojne svrhe i uputiti u praktičnu uporabu stečenoga znanja. Onaj prvi posao zapada samo ravnatelja, a ostali njega i

učitelje, kojima se povjeri. Teoretične sjednice (jedan ili više puta u tjednu) bave se kritikom predanih pedagoških rasprava i pedagoškim razgovorima. Kandidati hospituju, kasnije drže barem 3 pokusna predavanja u nazočnosti ravnatelja, učiteljâ i drugova, a kritizuje se, ako je moguće, odmah. Na teoretičnu naobrazbu troši Schiller mnogo vremena i truda, jer drži svakoga tjedna dva puta dvosatnu sjednicu, gdje se na osnovi njegova Handbucha svestrano raspravlja opća pedagogija i didaktika pa metodika pojedinih predmeta. Oblik je sjednicama različit: to su ili referati ili razgovori. Godišnje pedagoške radnje prislanjaju se o praksu, a raspravlja se i o njima u sjednicama. Praksa se započinje s hospitovanjem, a onda s pokusima. Kandidati počinju u najnižim razredima pa napreduju polagano sve do sekunde, tako da svakoga kandidata godimice zapadne od prilike 30 pokusnih predavanja. Pokusnim predavanjima pribivaju drugovi iste grupe, učitelj i ravnatelj, a poslije predavanja se kritizuje. U Giessenu dakle kandidati ne obučavaju savezno, ali ipak se hospitujući postupno nauče poznavati obučni tijek svoje struke. Sasvijem je u skladu s načelima Schillerovima, da svi članovi seminara hospituju u onim predmetima, koji su zgodni za koncentraciju, poimence u geografiji. Pored toga stvorio je Schiller i stručne odjele, koji popunjuju sveučilišne nauke više u školske svrhe. Tako se primjerice jednom u dvosatnoj sjednici raspravila jedna glava iz Ciceronova spisa „De oratore“ i dio latinske stilistike. Kandidati se vježbaju i u gimnastici, a i poučavaju. Svi priznaju, da se u Giessenu kandidati valjano vježbaju i svestrano obrazuju, a prilike su povoljne baš s toga, što se za učitelje u seminaru uzimaju negdašnji članovi njegovi, pa je postupak jedinstveniji. Dašto da je Schiller u početku imao dosta neprilika, dok nije sebi stvorio valjanih sila, a poslije 10 godina posao mu je znatno uspio. Ravnatelj dobiva 900 maraka nagrade, a učitelji za svaki sat teoretično-znanstvene obuke 3 marke, a za svako pokusno predavanje, za koje treba i priprave i kritike, 4 marke i pol.

Red je, da progovorimo i o državnim gimnazijskim seminarima u Pruskoj i drugdje. Pruska je školska oblast uvijek nastojala oko naobrazbe učitelja te je i izdala: Načela reda za praktičnu naobrazbu kandidatâ učiteljske službe u višim školama (isp. Lehrproben svez. 23. str. 119. i d.). Školska oblast nije htjela, da bi se dobre uredbe pokusne godine uništile, nego je nastojala, da se spoje dobre strane i pokusne godine i seminara. Ona odredi dakle, da se zgodnije udesi pokusna godina, tako da bi kandidati svršili iznajprije seminar, gdje bi se temeljito teoretički i praktički naobrazili. Tako je 1890. izdala: Red za praktičku naobrazbu kandidatâ. Seminarska se godina obavlja u kojem seminaru, a ima ih 11. I velika vojvodina Sachsen-Weimar uredila je seminar i pokusnu godinu. Kandidat treba da se upozna s načelima uzgoje i obuke s obzirom na više škole, a osobito s me-

todikom pojedinih predmeta; seminari pak valja da kandidatima pružaju uzornu obuku i upućuju ih u nju. U tima seminarima ima ipak nekih razlika od pruskih: 1) kandidati posjećuju zbirke, da nauče poznavati obučna sredstva i školske predmete; 2) uče risati, da uzmognu zorno prikazivati na ploči; 3) u pojedinim slučajevima može ministarstvo vrsnim kandidatima oprostiti neko vrijeme priprave. Ovo popuštanje poteklo je odatle, što je Richter izjavio, da će dobro uređena seminarska godina biti dostatna za vrsne kandidate. U sjednicama se opširno govori o općenim školskim i obučnim pitanjima, referira se, a koncem godine predaju kandidati pedagošku raspravu. O raspravama se vodi opširan zapisnik, koji se na početku buduće sjednice pročita. Tu ima uzornih predavanja, pouke, vježbi i kritike. Uzorna i pokusna predavanja počinju se s njemačkim jezikom u 3. razredu, a s grčkim u 4., onda istom u 1. Kasnije prepušta Richter kandidatima, da i sami samostalno i neprekidno obučavaju u nekom opsegu pod nadzorom stručnoga učitelja. Tu su zapravo dva čovjeka, Rein i Richter, i kandidati moraju polaziti i sveučilišni i gimnazijski seminar. To može dakako biti samo ondje, gdje su upravitelji složni, ali su ipak kandidati dosta opterećeni.

Da vidimo jošte, kako je s tim pitanjem u drugim zemljama. U Austriji je ministar nastave Stremayer g. 1871. sazvao enquêtu za sveučilišne seminare, u koju su bili pozvani i pedagozi Vogt, Stoy, Ziller i dr. Prvo je pitanje glasilo: Jesu li za naobrazbu učiteljâ srednjih učilišta nužni sveučilišni seminari ili se samo preporučuju? Učesnici se nijesu složili. Nitko nije sumnjao, da treba nešto učiniti, ali su se mnijenja razilazila, treba li praktičnu naobrazbu spojiti sa sveučilištem ili sa gimnazijom. God. 1876. uređene su u bečkom sveučilištu pedagoške vježbe, koje su se ipak ograničile na samu teoriju. Takove su vježbe uredili i u praškom njemačkom sveučilištu g. 1877., a g. 1882. u češkom. God. 1884. preudesili su pokusnu godinu. To je pitanje ponovno pokrenuo Loos u Zeitschr. f. öst. Gymn. 1892. i 1893., gdje je zagovarao, da se pokusna godina uredi seminaristički. Loosu povjeri ministarstvo upravu gimnazije u 9. kotaru i dopusti mu, da u njoj provede svoje osnove (isp. Zeitschr. f. öst. Gymn. 1893. str. 830. i d.). Kandidate je Loos pridjeljivao pojedinim stručnim profesorima, a on ih je nadzirao. Prvih su tjedana kandidati samo hospitovali, za tim su počeli sami pokušavati tako, da su se za te pokušaje pismeno pripravljali, a najposlije su držali pokusna predavanja. U drugom polugodištu dobivaju kandidati po odredbi ravnateljevoj samostalniji posao. Pored toga ima dogovora sa stručnim učiteljima i nedjeljnih sjednica s kandidatima i učiteljima pod predsjedanjem ravnateljevim, gdje se kritizuju predavanja i raspravljaju različita pitanja. O sjednicama se vodi zapisnik. Učitelji dobivaju nagrade, a kandidatima su obećane potpore. Ministarstvo je za pokus odobrilo to proširenje pokusne

godine, a Loos je izdao izvješće u članku: Erstes Seminarjahr u Zeitschr. f. öst. Gymn. 1895. Ravnatelj je držao u svemu 29 dvosatnih sjednica, prošao je disciplinu i obuku tako, da je za svakim referatom slijedio i koreferat i diskusija, a obaziralo se i na literaturu. Zapisnik je bilježio svaki put drugi kandidat. Profesori su izvješćivali u tima sjednicama o sedmičnom radu. Predmeti, o kojima se raspravljalo, bili su raznovrsni. Kandidati su hospitovali u svima razredima ne obziruć se samo na svoju struku, a polazili su i obuku u tjelovježbi i u igrama. Pokusna su predavanja bila 22, a kad je tko samostalno obučavao, promijenio je predmet poslije 8 tjedana. Kandidati su pribivali sjednicama, ispitima, inspekcijama i t. d. Zaključnu radnju odabirao je svak po volji. Profesori (3) dobivali su po 300 for. nagrade, tri kandidata 25 for. mjesečne potpore, a biblioteka 120 for.

Tako se i ravnatelj drž. gimnazije u Krakovu Kulczýnski svojski brine oko naobrazbe učitelja. Kulczýnski je privatni docent te čita predavanja o općoj pedagogiji, psihologiji, povjesti uzgoje i školstvu. Pored toga uveo je i praktičke vježbe, osobito za staroklasičnu, njemačku i poljsku obuku. Na osnovi austrijskih instrukcija i školskih knjiga razređuje se građa na pojedine tjedne i mjesece, izrađuje se za nekoliko obučnih sati pa se predaje; sudrugovi kritizuju, opažaju i t. d. Kad su se kandidati tako pol godine vježbali, idu u gimnaziju hospitovati, a kasnije obučavaju 3—8 sati na tjedan pod nadzorom i stručnoga učitelja i ravnatelja, i to u nižim i u srednjim razredima. Hospituju i kod drugih učitelja, upućuju se u dužnosti razrednika i uređenje školsko, a pribivaju i sjednicama.

U Belgiji nema pokusne godine. Đaci slušaju u sveučilištu povjest pedagogije i metodologiju, a neku mjeru znanja moraju posvjedočiti i na ispitu. Pred ispitnom komisijom drže i pokusno predavanje. Praktične obuke ima samo u sveučilištu u Lôwenu pod vodstvom prof. Collarda, koji je mnogo putovao po Njemačkoj te svoja opažanja izdao u knjizi: La pédagogie à Giessen, Louwain 1893. Đaci hospituju, obučavaju u nazočnosti razrednika i ravnatelja; ocjenjuju ih drugovi, a najposlije sam Collard. Tu je barem početak praktične naobrazbe učiteljâ.

U Danskoj ima pokusni tečaj od pol godine. Teoretička se obuka tiče pedagogije, najviše 4 sata na tjedan, a to obuhvaća i ispitivanje i pismeno vježbanje. Taj je teoretički tečaj ili sam za se ili je spojen s praktičkim. Praktički se kandidati vježbaju u kojoj školi, koju ministarstvo odredi, a vježbama upravlja ravnatelj. Kandidat je dužan pribivati obuci svoje struke, raspravama o predavanjima, a predaje i sam pod nadzorom stručnoga učitelja tako, da obučava u svakom predmetu 4 tjedna, najviše 6 sati na tjedan. Koncem pokusnoga tečaja pravi ispit pred ravnateljem, stručnim učiteljem i izaslanikom ministarstva, koji treba da se razumije u školstvo. Ispit se obavlja tako, da kandidat

obučava jedan razred 14 dana, komisija pribiva obuci, i to za svaki predmet barem 2 sata. Na to se kandidatu daje svjedodžba, koja ga osposobljuje za učiteljsku službu. Toga ispita ne treba, ako je kandidat već 2 godine služio u kojoj školi i pred komisijom pokazao svoju vještinu.

U Norveškoj se za praktičnu naobrazbu nije učinilo gotovo ništa. Tu je doduše još g. 1845. Zugge zahtijevao reformu, ali nije uspio. U novije vrijeme bavi se mnogo oko toga pitanja Voss, koji je po nalogu svoje vlade putovao u Njemačku, ali se do danas ipak nije ništa učinilo, premda je on izdao krasno izvješće o svojem putovanju, koje je i na njemački jezik prevedeno: Die pädagogische Vorbildung zum höheren Lehramt in Preussen und Sachsen. Norvežani snuju naime najprije o reformi škola, a onda će istom riješiti ovo pitanje. To je mnijenje po našem sudu sasvim krivo, jer što koriste najbolje reforme, što najbolji objekti, ako nemamo za njih zgodnih subjekata. Glavno je pitanje, kako da se obrazuju učitelji, a kad jednoć budu učitelji valjano naobraženi, otpasti će mnoga reforma sama od sebe. Borba između humanizma i realizma ili se ne bi nikada bila zametnula ili bar u tako neznatnoj mjeri, da se ne bi bilo vrijedno na nju ni obazirati, da su učitelji bili pedagoški obrazovani. Kad jednoć prevlada u učiteljstvu uvjerenje, da se jezik može — a i mora — učiti samo spojen sa stvarnom obukom, nestat će jaza između tih protivničkih struja.

Energičnije se oko toga pitanja bave u Švedskoj. O tom je izvijestio rektor Sjöberg iz Stockholma samoga Friesa, a ima rastresenih vijesti i u drugim časopisima. Ministar određuje kandidatima škole: Upsalu, Lund i Stockholm. Dva su tečaja, teoretički i praktički. Upravitelj je praktičkoga tečaja ravnatelj škole, a upravitelja teoretičkoga tečaja imenuje ministar. Praktički tečaj obuhvata slušanje obuke u različitim razredima i obučavanje, bilo za vježbu ili za pokus. Osnova se određuje početkom polugodišta, a izvodi se s pomoću stručnih učitelja. Koncem polječa izvješćuje ravnatelj o radu i predlaže za nagrade. Upravitelj praktičkoga tečaja i upravitelji teoretičkih tečaja u Upsali i Lundu dobivaju 1000 kruna, upravitelj teoretičkoga tečaja u Stockholmu 1500 kruna, a pojedini učitelji već prema radu do 500 kruna. Obuku, određenu za vježbu, započinju učitelji, a razrede i trajanje određuje upravitelj praktičkoga tečaja, koji upravlja i sastancima, na kojima se raspravlja o predavanjima kandidatâ i o metodici pojedinih predmeta. Učitelji su u tim sjednicama nazočni. Upravitelj teoretičkoga tečaja predaje barem dva puta na tjedan o najznatnijim dijelovima teorije pedagogije i njezine povjesti s osobitim obzirom na razvoj švedskoga školstva, ali se i s kandidatima raspravljaju pedagoška pitanja. Polovicom drugoga polugodišta moraju kandidati predati jedan ili dva sastavka o lakšim pedagoškim ili metodičnim pitanjima, a određene su i sjednice,

u kojima se ti sastavci ocjenjuju. Teoretički se tečaj završuje ispitom iz teorije i povjesti pedagogije. Upravitelji i učitelji mogu pribivati i sjednicama i konačnomu ispitu. Svjedodžbe osposobnice izdaju obadva upravitelja pitajući za savjet i učitelje. Ko dobije zlu ocjenu, ima malo nade, da bi bio namješten.

U Finskoj su se rano počeli baviti oko toga pitanja. Već g. 1864. otvoren je u Helsingforsu zavod s tom zadaćom. Carskom odredbom od 29. svibnja 1873. ima Finska dva normalna liceja, jedan s nastavnim jezikom švedskim, a drugi s finskim, koji su za uzor ostalim zavodima. Tu se kandidati praktično vježbaju. Nadzor nad tima zavodima ima s nekim ograničenjem profesor pedagogije i didaktike u sveučilištu, a podređeni su mu nadučitelji, koji su putovali u strani svijet te se za to naobrazili. Pored svoje obuke dužni su oni upravljati praktičnim vježbama kandidatâ, nadzirati svaki u svojoj struci obuku i metodički je urediti. Tečaj traje jednu godinu; kandidati hospituju, obučavaju najprije za pokus, a onda suvislo, a pored toga dužni su vježbati se u pjevanju, risanju i gimnastici, da mogu kasnije biti učitelji tih predmeta. Kandidati pribivaju sjednicama, koje drže nadučitelji svakoga tjedna, a profesor pedagogije svakoga mjeseca s ovim programom: izvješće o hospitovanju, kritika pokusnih predavanja, rasprava o metodama i školskim knjigama, didaktične vježbe i raspravljanje uzgojnih pitanja; profesor drži i slobodna predavanja i ocjenjuje pedagoške rasprave. Poteškoća je velika u tom, što je previše kandidata (16—18). Isp. Böök, Über die Ausbildung von Lehrern an höheren Schulen in Finnland, Lehrproben H. 26. str. 1. i d.

Pored ovakih praktičnih pokušaja ima dosta osnova i prijedloga o tom pitanju. Raspra se ponajviše vrti oko pitanja, imadu li seminari biti u svezi sa školom ili sa sveučilištem. Navesti ćemo samo najznatnije spise, i to najprije zagovaratelje sveučilišnih seminara, a onda školskih. Glavni su spisi o tom predmetu: Schiller, Über pädagogische Seminarien, Reinove opaske Brzoskinu djelu, a osobito Adamek, Die pädagogische Vorbildung für das Lehramt an der Mittelschule (Graz 1892.), koji je i literaturu gotovo svu iscrpao.

I. Zagovarateljima sveučilišnih seminara začetnik je Herbart. Njegov učenik Brzoska (Die Notwendigkeit pädagogischer Seminare auf der Universität und ihre zweckmässige Einrichtung, Leipzig 1836.) nastavio je to pitanje, ali bez uspjeha. Istom god. 1887. izdao je opet Rein njegovu knjigu, koja je sada stekla priznanje. Njegov je seminar ideal, koji se ne može dostići, pa je kasnije i sam snizio zahjeve. Stoy i Ziller izrekli su svoje nazore u tezama, a Vogt pristaje uz Zillera (Jahrb. d. Vereins f. wiss. Pädag. IV. str. 316., XV. str. 271.). Willmann drži, da je sveučilišnomu seminaru zadaća: 1. sastavljanje i ocjenjivanje sastavaka i predavanja iz opće pedagogije, didaktike, povjesti pedagogije i školstva;

2) čitanje, tumačenje i kritika filozofsko-pedagoških spisa; 3) slobodni razgovori i disputacije; 4) tumačenje zakonâ i naredaba, koje se tiču školstva. To pak treba popuniti dvojim: 1) da se obrađuje općena metodika u vježbaonici, u kojoj nijesu samo elementarni, nego i gimnazijski razredi; 2) da se u metodičnom seminaru obrađuju školske znanosti. Spoj svega daje po njegovu mnijenju ideal (Ispor. Zeitschr. f. G.-W. 1881. str. 371.). Rein hoće, da bude seminar u sveučilištu (Isp. Lehrproben 16. str. 1. i d.). Od ostalih spomenut ćemo još Adameka, koji zahtijeva, da đaci za kvadrijenija slušaju logiku, psihologiju, etiku, općenu pedagogiju, fiziologiju, a možda još nešto iz antropologije i školske higijene. Iz tih predmeta treba da načine i ispit, ali oni ne pripadaju državnomu ispitu. Tada se počinje praktička naobrazba u akademičkoj seminarskoj srednjoj školi, koja ima gimnazijski i realački odio, a Adamek zahtijeva, da bude u njoj i elementarnih razreda. Tom školom upravlja profesor pedagogije, koji je i sam bio učitelj u srednjoj školi, ali ga treba riješiti svih upravnih poslova. Zbor je sastavljen od stalno namještenih sila. Ta srednja škola pripada doduše pod nadzor države, ali ima potpunu slobodu u unutrašnjem uređenju. Kandidati ostaju u zavodu godinu dana. Teoretična i praktična obuka treba da idu uporedo. Metodiku im predaje ravnatelj ili koji stručni učitelj. Pored toga predaje im ravnatelj povjest pedagogije, ocjenjuje znamenite pedagoške spise, a higijenu predaje profesor higijene. Koncem godine dobivaju kandidati svjedodžbe, ali im ne treba osobitoga ispita. (Isp. i opširnu recenziju toga spisa u Zeitschrift f. G.-W. 1893. str. 538. i d. od Dettweillera).

II. Kao zagovaratelje školskih seminara već smo spomenuli Franckea i Fricka u Halli. Jednako govori i Erler (N. Jahrb. CXIV. str. 417. i u Schmidovoj enciklopediji u članku „Probejahr"), pa Beyer (Pädag.-Archiv 1876. str. 1.) i Schiller u pomenutom već djelu, u Zeitschriftu f. G. W. 1883. str. 577., za tim u Lehrproben svez. 10. str. 109. i u Handbuchu der Pädagogik str. 49. On toplo zagovara gimnazijske seminare, a on je auktoritet, jer je pokazao lijep uspjeh u svojem seminaru. Najviše ih je zagovarao Frick; tako u spisu „Seminarium praeceptorum", u članku Zeitschrifta f. G. W. 1883. i 1884. i u Lehrproben sv. 5, 6, 8, 16, 18, 19. I Perthes je u 24 teze zagovarao pedagoške akademije (Zeitschrift f. G. W. 1883. str. 20.) On zahtijeva, da kandidati prije pokusne godine pol godine polaze pripravni tečaj, gdje uredno hospituju, a katkad drže i pokusna predavanja. Zavod se zove pedagoška akademija, a mora zadovoljavati ovim zahtjevima: on treba da ima izvrsne učiteljske sile pa osobito vrsna i pedagoški obrazovana ravnatelja. Vježbanje se počinje u najnižem razredu pa napreduje do najvišega tako, da kandidati hospituju kod svih predavanja pojedinoga razreda te nauče poznavati individualnost učenika s raznih strana. Pored toga upotrebljava

ravnatelj indukcijom stečeni materijal, da ih uputi u metodične i pedagoške zahtjeve. Ko ne dobije povoljne svjedodžbe, ne može nastupiti pokusne godine, nego mora tečaj ponavljati u kojoj drugoj akademiji. Da bi obavio pokusnu godinu, prelazi kandidat u drugu školu te obučava u jednom razredu 12—14 sati, ali nastavlja. hospitovanje. Kad je minula pokusna godina, pravi znanstveno-pedagoški ispit. Ko propadne, mora pokusnu godinu ponavljati.

H. Meier izdao je na svijet svoje teze u Lehrproben sv. 20. i 24., pa i on razlikuje seminarsku i pokusnu godinu. Grupa kandidata treba da po mogućnosti pripada svima predmetima. Teoretična obuka obuhvaća ovo: 1) ravnatelj obučava o tehnici i metodi obuke, o disciplinarnom i uzgojnom radu, o higijeni; 2) ravnatelj i stručni učitelj upućuju u specijalnu metodiku predmeta, ali taj posao ne obavljaju sistematski, nego se nadovezuje na razgovore o uzornim i pokusnim predavanjima. Pored urednoga hospitovanja treba da kandidat 4 sata na tjedan sam obučava pod vodstvom i uputom stručnoga učitelja. Poslije toga započinje kandidat pokusnu godinu, gdje predaje samostalno 12—16 sati, a 4 sata na tjedan hospituje u svima razredima i strukama, za koje je osposobljen. Drugi ispit Meier zabacuje.

Zange (Lehrproben 20. sv.) kazuje svoje mišljenje i iskustvo. Općenu pouku daje ravnatelj, a specijalnu stručni učitelj. Hospituje se kod svih učitelja za običnih kao i za uzornih predavanja. Samostalno počinje kandidat obučavati odmah i ne prestaje cijele godine, a od vremena do vremena drži pokusno predavanje, koje se svestrano kritizuje. Zange je svoj posao uredio tako, da se za svako pravilo dobiva potvrde u obuci.

O tom pitanju ima još obilje druge literature, n. pr. u Lehrproben, u sastancima filologa i učitelja, u Zeitschriftu f. G. W. (tako od Muffa u sv. XLV., XLVI., XLVII., od Vogela u sv. XLVIII. (1894.) i od Rusa Skworzowa u sv. XLV.), ali bi bilo preopširno sve potanko nabrajati, a glavne smo misli ipak sve uhvatili.

Prošavši u kratko povjesni razvitak ovoga pitanja vidjeli smo, kako su ga različito kušali riješiti. Ipak je ostalo neriješeno pitanje, treba li urediti sveučilišne ili školske seminare. Slijedit ćemo Friesa, koji na str. 114. kazuje razloge za jedne i za druge. Zanimljiva je u tom pogledu bila bečka enquêta, gdje je Miklošić bio za školski seminar, a Stoy za sveučilišni, a za jedan je i drugi prijedlog bilo po 6 glasova. Koji zagovaraju sveučilišne seminare, ponajviše su zastupnici znanosti. Njihovo je zvanje i zanimanje, da pribave pedagogiji samostalno mjesto u sveučilištu. Oni tvrde, da je sveučilište središte, koje je zgodnije za kandidate, nego da se raspršaju na različne strane. Ovdje mogu slušati predavanja i imadu obilno književnih sredstava. Istina je, da su novčani razlozi za sveučilišne seminare. Drugi je razlog, koji po Stoyu spo-

minje Rein, da se padagogija može znanstveno predavati samo u sveučilištu. To je doduše istina, ali se teorija ne smije odijeliti od prakse, jedna drugoj daje život, pa i Adamek priznaje, da pedagoški sveučilišni seminar bez vježbaonice nema vrijednosti. Istina je, da bi vježbaonica, prislonjena o sveučilište, imala i drugu zadaću, da bude polje, gdje će se bolje razvijati pedagoška znanost, iskušavati metode, skupljati iskustvo i tako znanosti koristiti. Tako se radilo u Jeni, gdje je pedagogija znatno napredovala. Ali nešto drugo zadaje neprilike. Upravitelj je odviše zaokupljen; on drži filozofska i pedagoška predavanja, upravlja teoretskim sjednicama, pregleda veće i manje rasprave kandidata i ocjenjuje ih, nadzire cijelu organizaciju škole, a osobito prati pokusna predavanja, kako su određena, a to iziskuje to veći posao, što je seminar brojniji; a po mogućnosti morao bi i sam obučavati. Ne obzirući se na druge manje poslove, sav taj posao zahtijeva tako opsežno obrazovanje, tako golem napor, da će ih malo biti, koji će ga trajno moći savlađivati. A kako je s članovima seminara? Očevidno je, da za ovakovu naobrazbu nema vremena, dok slušateljima traju nauci. Predočimo sebi mlade ljude, koji su u isto doba zabavljeni i znanstvenim naucima i praksom, pa ćemo morati priznati, da bi to i za njih bilo preteško. Tako veli Mützell, da je najveća zapreka uspjehu sveučilišnoga seminara u Halli bilo to, što su se đaci, polažući temelje svojoj znanstvenoj naobrazbi, u isto doba upućivali i u praktično vršenje budućega zvanja. I Uhlig je u raspravi u Giessenu izrekao želju, neka ne bi vježbanje đacima otimalo mnogo vremena, jer od toga trpi samo stručno školovanje njihovo. I Rein drži, da je taki posao pregolem za mlade ljude (Lehrprob. sv. 16.), te želi, da članovi seminara, ako je ikako moguće, prije svrše svoje stručne nauke. Za Nijemce vrijede još i drugi razlozi, da se seminar ne prisloni o sveučilište, pa uz to mnijenje pristaje i Fries, premda drži, da je pravo, da sveučilišni seminari, gdje ih ima, i u napredak ostanu, odakle će dolaziti nov život i pobuda za pedagogiju.

Pokusna godina, kako je u običaju bila, a još je gdjegdje i danas, nije svagda ispunjavala ono, što se od nje iščekivalo. Kandidati su se poslije svršenih nauka dodjeljivali kojemu zavodu, i premda je zamisao bila valjana, nije donijela željenih plodova, jer u onakvim vježbama nije bilo pravoga jedinstva, a sva pravila, što ih je kandidat dobio, nijesu imala unutrašnje sveze ni znanstvena opravdanja, pa tako nije izlazila prava naobrazba učiteljâ. Uspjehu se valja nadati samo onda, ako kandidat ima dara i pravoga veselja za zvanje pa ako nađe ravnatelja, koji svoje zvanje shvata idealno te se, upućujući kandidata, potpuno žrtvuje. Za to bi se oblasti morale pobrinuti, da takove ravnatelje nađu, i da ne povjeravaju kandidate onakovima, koji nijesu voljni primiti na se taki teret; za tijem bi trebalo da ima

u zboru ljudi, koji bi htjeli i znali pomoći ravnatelju. Tada bi bilo lako postići sporazumak u nekim načelima kazujući jedan drugomu svoje iskustvo, te bi se pokusna godina razvila u seminarsku, kakva je uvedena u Pruskoj.

U Pruskoj su uređeni seminari, kojima upravljaju provincijalni školski savjetnici. To je dosta praktična uredba, jer su školski savjetnici prije svega ljudi velika iskustva, a kandidati pokazuju mnogo više mara, jer su uvijek na očima organima, koji ih i namještaju. Sistematičnu teoretičnu obuku i praktične pokuse imadu školski savjetnici, a nadzor i uputu u pojedinostima imadu ravnatelji. Nedostatak je samo u tom, što je uprava i vodstvo podijeljeno na dvije ličnosti. Ako i jest upravitelj seminara u doticaju i u sporazumku s ravnateljem zavoda, ipak mu nedostaje uske sveze sa školom i tako ne može svoj nauk direktno osvijetliti i utvrditi praktičnim primjerima. A tim nestaje trajne i neposredne sveze između teorije i prakse. Zato je tajni savjetnik Todt u konferenciji saskih ravnatelja izjavio, da je po njegovu mnijenju najbolje, ako je ravnatelj seminara ujedno i ravnatelj zavoda. Budući da se osjećala potreba naobrazbe učiteljâ, uređeni su gimnazijski seminari. Ziegler je sumnjao, hoće li se naći dovoljno ravnatelja, spremnih za taj posao, ali je iskustvo pokazalo, da je imao krivo. Načinivši stručni ispit mora se kandidat praktički naobraziti. Praktična naobrazba traje dvije godine, koje se zovu seminarska i pokusna. Seminarska je godina određena za to, da se kandidati u kojem pedagoškom seminaru ili u srednjoj školi, za to određenoj, upoznadu sa zadaćom uzgoje i obuke, osobito s metodikom pojedinih predmeta, te postanu i sami vrsni učitelji gledajući uzorna predavanja, a kušajući i sami.

Provincijalni školski kolegij, ravnatelj zavoda i učitelji, za to određeni, odgovorni su za uređenu obuku i vježbu kandidatâ. Cijele godine, izuzevši ferije, poučava ih ravnatelj ili koji učitelj najmanje dvije ure na tjedan u pedagogiji. Pribivati mogu i drugi učitelji, ako im ravnatelj dopusti. Tu se raspravljaju najznatnija načela uzgoje i obuke i uporaba njihova u srednjoj školi s osobitim obzirom na obučni postupak glavnih predmeta kandidatovih i s povjesnim ogledom na znamenitije zastupnike novije pedagogije (počevši od 16. vijeka); govori se o pripravi za pojedine obučne sate, ocjenjuju se pokušaji kandidatâ, spominju se načela discipline s obzirom na idividualnost. Seminariste u kratko referiraju n. pr. o naučnim osnovama, o znamenitijim pojavama u pedagogiji, o metodama, o obučnim sredstvima, o načelima škol. higijene i t. d. Za vrijeme te godine izradi svaki kandidat radnju, koju mu zadade ravnatelj iz pedagogije ili obukoslovlja, ali zadatak treba da je konkretan. Pored toga polaze kandidati predavanja ravnateljeva i onih učitelja, koje im ravnatelj odredi, a kušaju i sami obučavati, pošto im je dana potrebita uputa.

Takvim pokusnim predavanjima pribivaju i ostali kandidati, ako ravnatelj drukčije ne odredi, a nadzire ih ravnatelj ili za to određen učitelj. U koješta upućuju se kandidati i u sjednicama. Ravnatelj šalje školskoj oblasti izvješće o kandidatima, u kojem po propisu ne treba ništa prešutjeti. Ako kandidat uspije, školska mu oblast odredi zavod, gdje će obaviti pokusnu godinu. I za vrijeme pokusne godine ima dosta zgode, da se kandidati praktički upute u svoje zvanje, pa je i u tom pogledu ta odredba zanimljiva. Pazi se, da im se povjere njihovi predmeti, a daje im se odmah u početku samostalniji posao, 8—10 sati na tjedan. Taj posao nadziru ravnatelj, nastojnik razreda i stručni učitelj, u kojega razredu kandidat obučava. Kandidati pribivaju sjednicama, a opet se učitelji s ravnateljem sastaju u sjednice, gdje se kazuju mnijenja o kandidatima i određuje se, što bi bilo podesno za njihov napredak. Koncem godine šalje ravnatelj izvješće o praktičnoj valjanosti kandidatâ, a na temelju toga izvješća osposobljuje ih školska oblast za učiteljsku službu ili im ne priznaje sposobnosti.

Pruska naredba ne dopušta, da bi se za vrijeme praktične naobrazbe njegovala i stručna, kako se primjerice radi u Giessenu (isp. Hüter, Lehrproben sv. 35.). Fries zahtijeva, da se znanje, stečeno u sveučilištu, upotpunjava znanjem, koje kandidat sebi stječe u kojem srednjem zavodu. On predlaže, da kandidat u sveučilištu sluša i ispit načini iz logike, psihologije i etike, a ostalo pripada u praktičnu naobrazbu. I Perthes je zahtijevao nešto slično, ali je i te nauke smjestio u pedagoške akademije, samo treba spomenuti, da nije lako naći ravnatelja, koji bi u sve to bio tako upućen, te bi mogao i suvislo predavati. Za nj je dovoljno, ako prati napredak tih nauka te ga upotrebljava za svoj praktički rad.

Što Fries govori o Herbartovoj didaktici i o metodici pojedinih predmeta, to ćemo mimoići upućujući čitatelje na taj dio, gdje se nabraja i stručna literatura. Dodat ćemo i to, da je vrijedno popuniti Friesovu literaturu izvješćem Frickovim u Lehrproben, gdje on potanko opisuje, kako je upućivao kandidate. Što Fries govori o hospitovanju, o pokusnim predavanjima, o preparacijama i ostalom praktičnom radu, o sjednicama i bibliotekama, pročitat će svatko s najvećim interesom te ne će požaliti ni vremena ni novaca. Tom zgodom ne možemo da ne spomenemo, kako će svakomu učitelju, a osobito mlađima, biti od velike vrijednosti, ako se upoznadu s plemenitim nastojanjem pokojnoga Fricka oko naobrazbe učitelja i usavršenja didaktike srednjoškolske, a naći će ga u Lehrproben, u Zeitschriftu f. G. W. i u njegovim raspravama.

Ako se toliko snuje i umuje drugdje o praktičnoj naobrazbi srednjoškolskih učitelja, mnogo je nade, da će se i u nas pokušati riješiti to pitanje, jer nastojanje naše školske oblasti oko

napretka naših srednjih škola ne će dotle imati pravoga uspjeha, dok se i to pitanje ne privede kraju. Učitelj, koji je pedagoški i praktički obrazovan, ne će ni s lošim knjigama opterećivati mladeži, dok će učitelj, koji nema pred očima cilja niti poznaje djetinju narav, i s najboljima uraditi mnogo zla. Ako nam je prosto reći, mi držimo, da je danas upravo prvo školsko pitanje: Kako da udesimo praktičnu naobrazbu srednjoškolskih učitelja?

Dr. *J. Golik.*

Književne obznane.

I.

Општа историја за више разреде средњих школа од **Ст. Ловчевића.** Књига друга: Римљани. Београд 1895. str. 251.

U kritici ove knjige možemo biti kraći, jer njome pisac nije išao ni za kojom sporednom svrhom, kao kod prvoga dijela (v. Nastavni Vjesnik, k. III., sv. 4., st. 365.), već samo za tim, da sastavi valjan udžbenik, što je u glavnom i postigao. U rešanju gradiva nije se kod rimske povjesti davala prilika, da toliko odvoji od ostalih udžbenika. Kulturnoj povjesti daje se s punim pravom više mjesta nego političkoj. Izuzevši doba vojničke anarhije, koje se pregleda, ne griješi se nigdje protiv historičkoga reda u pripovijedanju niti ima onoliko suvišnjega kritičkoga razbiranja, kao u I. dijelu. Kad je pisac tako stupao putem utrtim od ostalih udžbenika, nije mario ni povjesti kraljeva kidati od povjesti ustava: prvo doba republike nije bolje ujamčeno od posljednjega doba kraljeva. Djelce je i stvarno ispravnije od predašnjega. Napose bi trebalo ispraviti ovo:

Str. 3. „Svojom prirodnom severnom granicom, Alpima, ide (Italija) dalje na s. od Balkanskoga poluostrva za 6° (?!); na j. prelazi za 2° južnu širinu najjužnijega rta grčkog (rt Spartivento pod 38° s. š.)“. Ni drugi dio ove izreke, ovako složen, ne stoji, jer će svatko držati, da je Italija Spartiventom segla za 2° južnije od Grčke, mjesto sjevernije. — „Manji zatoni kod gradova Kume i Pestuma“ nijesu zgodno određeni. — Str. 5. Među primorskim rječicama Jonskoga mora spominje se baš neznatnija „Bradan“. — „Lago maggiore“ se prevodi, pa još „Veliko (?) jezero“. — Str. 6. „Bolonija“ mj. „Bononija“. — Str. 7. „Latini primljivi za novine i ako su u osnovi ipak bili konzervativan narod“. — Str. 8. „S alpiskih okomaka, gdje su prvo živeli (Retija) Etrurci . . . .“ (?). — Str. 19. Uz lično „klijenstvo“ ne valja

stavljati državno, da se ne pomjeri, a nije ni prema ovomu vremenu. — Među uzrocima, s kojih je potekao Servijev ustav, najbitnija mu posljedica, da po njemu plebejci dolaze do političkih prava, jedva se zamjećuje. — Str. 20. Equites = vitezovi. Ako i jesu jedni u čemu nalik na druge u svojim počecima, kasnije im se izmijenilo značenje. Za što da se ne ostane kod lat. naziva? — Str. 24. „Konsulska je vlast umanjena i ustanovom dvojice kvestora". To jedva vrijedi za prvo doba republike. — Str. 25. „prvosvještenička vlast nije ni data konsulima; za prvosvještenika je sada biran . . . rex sacrificulus". Tu nije govor o vlasti, već o časti; ali mimo sve naslove jedna je i druga bila u najvišega magistrata stare države (v. La cité antique p. Fustel de Coulanges 8. izd. s. 211.). — Str. 31. „Patriciji najzad pokušaše da plebejce zadovolje nekim ustupcima: dopustiše im, da imaju 10 tribuna" ... kao da su plebejci time što dobili! — Str. 33. „Centuriska skupština od tada (448.) kao gornji dom?" Do Hortenzijevih rogacija bila bi ta poredba bolja za kurijatne komicije. — Čemu na str. 39. već u oči samnitskih ratova ono poziranje na žalosno unutrašnje stanje rim. države za građ. ratova? — Str. 40. „Reformama u vojsci" bilo bi prikladnije mjesto iza rata s Galima. Taktična prednost novoga bojnog rasporeda nije ni spomenuta. — Str. 46. „Glavni je uzrok sukobu (u II. samnitskom ratu) bio primorski grad Paleospolj". Povod su dali još prije Rimljani osnutkom kolonije Fregele. — Str. 48. „Ovi rim. građani bili su podeljeni najprije na 21 tribu" (? v. Schwegler, Röm. Gesch. I. s. 735. i ove Опште истор. s. 19.). — Str. 52. Mjesto „Rimljani su bili koliko pobožan . . . narod" možda bi bolje stajalo religiozan narod? — Str. 59. Ratu s Ilirima ne kazuje se pravi povod, kao ni tomu, da je tim ratom Rimljanin prvu čvrstu stopu uhvatio na Balk. poluotoku — Str. 68. Tu je prikazano, kao da je Scipion, vrativši se iz Španije, ravno iz Rima udario na Afriku, i to s dopuštenjem senatskim. Scipion je to učinio istom kao namjesnik Sicilije, a na svoju odgovornost. — Kratkoće radi još se koja takova pogrješka potkrala u polit. povjesti; s istoga razloga izostao je življi ocrt odsudnih bitaka, kao farsalske, mundske: za to je suviše na s. 37. izbrojeno, koliko je ko liktora imao, kolik je u koje doba bio broj pretora; za to su i značajevi careva, kao Tiberijev, Kaligulin, razbirani na tanko i lijepo, ali i preko potrebe. — Str. 81. Pergam uzeše Rimljani „poslе četverogodišnje borbe": dakle ne g. 133., već g. 129. — Str. 83. Za što je ljudima iz neplemićkih porodica bilo teško doći do kurul. časti, ne razbira se ni iz ovoga udžbenika, kao ni iz drugih. — Str. 89. Kod reforama Tiberija Grakha ne spominje se 30 jugera, što bi ih imao siromašni građanin dobiti, a ne bi ih imao prava ni prodati ni založiti: dakle baš najbitniji ustuk protiv osiromašivanja. — Str. 96. „Melije" mjesto „Memije" bit će tiskarska pogrješka, kao i na str. 57. „Priks" mj. „Eriks", samo što ni ta gora

nije kod Panorma, već na zap. obali Sicilije. — Str. 113. Valerije Flak jedva je dospio, da održi koju pobjedu nad Mitridatom. — Str. 117. Kod Sulinih reforama ne spominje se isključljiva inicijativa, koju je senat dobio u zakonarstvu, kao ni netaknute reforme Sulpicija Rufa, koje su se ticale Itala. — Str. 122. „Kras najzad u jednoj bitci (u Apuliji) nadbi Spartaka". Ova bitka nije bila u Apuliji, već Brutiju (v. Mommsen: Röm. G. 6. izd. III. str. 89.). — Na str. 124. moglo se spomenuti, da je dio Sicilije već od 102. god. bio u rimskim rukama. — Na str. 126. prati pisac Lukula do Artaksate, ali mu pobjede ne spominje. — Tako je na str. 125. pisac mogao spomenuti Manilijeve rogacije i na str. 131. sjetiti učenika Ciceronovih govora protiv Katiline. — Na str. 166. ne bi trebalo pretorske edikte prevoditi: službene naredbe. — „U neimarstvu nisu Rimljani stvorili nikakav nov stil"; ali onda ne valja na str. 9. dvoumiti: „svod kao da je njihov (Etruraca) iznalazak". U ostalom vidi o tome L. Ranke, Weltgeschichte II. 2. 406—416. — Str. 204. . . . „Arabiji, koja bude oglašena za rimsku provinciju". Da ne bude pomutnje, trebalo je točnije odrediti pojam Trajanove Arabije. — Str. 214. „Sirmijumu" moglo je izostati. — Tigar nije trebalo prikazati kao trajnu istočnu među rim. imperiju. — Na str. 221. pomjeren je Plinije mlađi sa starijim, jer stariji je Plinije znamenit prirodnjak i pisac „Naturalis historiae, koji je 79. pos. Is. poginuo. — Na str. 231. veli se za Aleksandra Severa, da je povratio raniji značaj senatu, a ne veli se za Septimija, da mu ga je oteo. — Str. 235. Za Kara nije utvrđeno, da ga je stigla ista sudba, kao i Proba. — Str. 241. „Pobeda hrišćanstva" nije rastumačena onako, kako bismo je mimo crkvenu povjest rado vidjeli i u udžbenicima. — Str. 250. Propisi kaluđerstva: poslušnost, čednost (?). siromaštvo. — Str. 251. „Života i snage bilo je u varvarskih plemena" . . . sjeća nas njem. historika, koji bi nas rado uvjerili o regeneraciji društva za one duševne tame i razvratnoga sredovječnog divljaštva.

U jeziku nema toliko nastranih izraza, kao u I. dijelu; ali germanizama još uvijek dosta, kao: ustanak uze opasne razmere, Oktavijan lukav i povučen i obazrivo išo svojim putem, Tiberij istaknutiji čovek, senat odmah dade svoj pristanak i t. d. — Imena sopstvena još se uvijek dosljedno ne pohrvaćuju: pored „Alpe" ima „Alpi", „Jadransko" i „Jadrinsko" more, padanska nizija, Tibar i Silara.

A. Virag.

II.

Utuk na odgovor g. dr. H. Hranilovića („Nast. Vjes." IV. 352—353.) na moju ocjenu 2. izdanja II. tečaja Umlauft-Manojlovićeva zemljopisa („Nast. Vjesn." IV. 171—180.).

Iz odgovora g. Hranilovića na moju ocjenu 2. izdanja U.-M. zemljopisa, što ga je on priredio, razabiram, da ga se moja ocjena nemilo kosnula. Žalim veoma, jer mi to nije bila namjera, već sam samo za to nastojao, da istaknem pogrješke, da bi to djelo, ako još koji put izađe u ponovnom hrv. izdanju, nagrđivalo što manje pogrješaka. Da je drugo hrv. izdanje doista puno pogrješaka, priznaje u svojem odgovoru i sam g. Hranilović.

Što sam g. Hraniloviću prebacio, da je za podlogu uzeo 2. a ne 4. njem. izdanje, misli on ispričati odredbom vis. kr. zem. vlade, „da i 2. hrv. izdanju ima biti podloga 2. njem. izdanje". Dopuštam, ali očito stvarne pogrješke 1. hrvatskoga izdanja imao je, tako mislim ja, ispraviti priređivač 2. hrv. izdanja g. Hranilović; navlastito anahronizama istaknutih u mojoj ocjeni ne može opravdati nikako. G. je Manojlović 2. hrv. izdanje I. tečaja Umlauftova zemljopisa priredio po 4. njem. izdanju.

Najviše se čovjek u odgovoru g. Hranilovića mora čuditi onoj bilješci njegovoj: „Da je o meni (Hraniloviću) zavisilo, ja ne bih ni jedno (njem. izd. Umlauftova zemljopisa) upotrebio, i to s razloga, *što Umlauftov zemljopis našim prilikama slabo odgovara*". Da je makar tko drugi to kazao, g. Hranilović nije smio. Ili je možda zaboravio, kako je on sam to djelo hvalio i u zvijezde kovao, kad je trudom g. Manojlovića izašlo u hrv. ruhu? Evo izvatka iz njegove ocjene:

„Zaista, kog zapadne, da u I. razredu kojeg srednjeg zavoda zemljopis podučava, taj je dovoljno izkusio onih potežkoća, koje Instrukcije glede toga predmeta ističu. Baš tih potežkoća radi neznam, koga bi se sada više nahvalio, dal g. Umlaufta, koji je majstorskim načinom sastavio knjigu, *ili g. Manojlovića, koji je sretnom rukom upravo ovu knjigu za naše škole priredio*" . . . „*U cijeloj literaturi ne bi g. Manojlović mogao naći bolje knjige*" ... „Nema dvojbe, da jezgrovitost jezika, didaktični ustroj i shodni izbor materijala Umlauftovu knjigu čini izvrstnim učevnim sredstvom". . . . „*G. je prevodilac vanrednim trudom udesio njem. knjigu za naše potrebe*". Po tom nabraja g. Hranilović neke pogrješke, pa završuje ovako: „Ovdje spomenute pogrješke tako su neznatne, da veliku didaktičnu i znanstvenu vriednost knjige umanjiti ne mogu". (Vidi „Hrv. učitelj" XV. br. 24.). — Što sam doslije naveo, to se tiče I. tečaja, a II. tečaj Umlauft-Manojlovićeva zemljopisa isti je gospodin ovako hvalio:

„Nisam na skoro imao knjigu u ruci, koju bi bio tolikim interesom i upravo uživanjem pročitao kano Manojlovićev zemljopis. *One vrline, koje sam u ocjeni prvog tečaja istakao, rese i ovaj drugi tečaj*". . . . „Da bi trebao in nuce kazati svoj sud o radnji g. prevodioca, rekao bih, da mi se čini, da je jošte izvorno djelo — koliko bilo izvrstno — nadkrilio". (Vidi „Hrv. učitelj" XVI. br. 7.). Za tim ispravlja neke pogrješke, pa završuje: „I sada se opraštam *od ovog remek-djela naše školske literature*, koje po svome sadržaju piscu na diku, a po jeziku i obliku prevodiocu na čast služiti može, sa željom . . ." (Vidi „Hrv. učitelj" XVI. br. 8.). Iza tako jakih i jasnih izjava g. Hranilović se ne žaca sve đuture prevrnuti i kazati: *„Umlauftov zemljopis našim prilikama slabo odgovara"*, a po tom još i priznati, kako je visokoj vladi predočio, da je Umlauft-Manojlovićev zemljopis tako pun pogrješaka, te bi nužno bilo, ne da se knjiga ispravi, već da se na novo napiše.

G. Hranilović veli o mojoj ocjeni, da se od veće česti sastoji od ispravaka, a ti su ispravci ponajviše neosnovani, a podaci neispravni. Priznajem, da moja ocjena sastoji od veće česti od ispravaka, i držim, da takova ocjena puno više vrijedi nego li ocjena puna hvale i slave, koju kasnije sam ocjenjivač poriče, kao što je učinio g. Hranilović prema Umlauft-Manojlovićevu zemljopisu. Dalje svoje tvrdnje o neispravnosti i neosnovanosti mojih ispravaka g. Hrani-

*

lović nije ničim dokazao, već ju je samo izrekao. Ono nekoliko primjera, kojima misli svoju tvrdnju potkrijepiti, ne govore joj ni malo u prilog, već upravo dokazuju, da su moji ispravci doista osnovani a podaci ispravni. Da ih ogledamo!

1) „G. Modestin traži, da se mjesto *Kuèn-Lun* piše *Küèn-Lün*, kao da je to jedini oblik toga imena . . .“ G. Hranilović dopustit će, da ja nijesam ustvrdio, da je *Küèn-Lün* jedini oblik toga imena; ja sam samo naznačio, da se *Kuèn-Lun* ispravi u *Küèn-Lün*, jer držim, da je tako ispravno. Isp. dr. J. J. *Egli*, Nomina geographica, 2. izd.

2) Ja sam u svojoj ocjeni kazao, da valja „*Vajgačka vrata*“ ispraviti u „*Jugorska vrata*“, jer je to najobičniji i neprijeporni naziv za ona vrata između evropskoga kontinenta i otoka Vajgača. Da li pak stoji tvrdnja g. Hranilovića: „*Vajgačka su vrata ono, što i Jugorska*“, o tom bi se dalo raspravljati; isp. *Stielers* Hand-Atlas No. 6 i 8: na obje karte stoji „*Jugorsche Strasse*“ između evrop. kontinenta i otoka Vajgača, a „*Waaigat Strasse*“ stoji na No 6 ondje, gdje na No. 8 stoji „*Karische Strasse*“, t. j. između otoka Vajgača i Novaje Zemlje. A da se na kritičnom mjestu (Umlauft II. 55) misle vrata između evropskoga kontinenta i otoka Vajgača, dakle „*Jugorska vrata*“, vidi se odatle, što se tamo radi o *trupu* Evrope, u koji dakako ne pripada *otok* Vajgač.

3) U ocjeni svojoj ja sam kazao, da se „*Froward*“ ispravi u „*Forward*“, a g. se Hranilović brani: „*rt Froward ne ćemo ispraviti u Forward*“. G. Hraniloviću valjada nije poznata poruka dra. J. J. *Egli*-ja: „Der Schlendrian versäumt es zwar, in den gebotenen Werken nachzuschlagen (E. misli ovdje na prvom mjestu poznata Nomina geographica); lieber stellt man in eine Zeitschrift Fragen, die längst beantwortet sind. Aus dem Reisebericht des Entdeckers habe ich nachgewiesen, dass die Südspitze des amerikanischen Continents nicht *Fro-*, sondern *Forward* getauft worden und dass *Froward* lediglich ein (gut zutreffendes) *Wortspiel* ist wie Hindukusch zu Hindu Khu“. (Zeitschr. f. Schulgeogr. XV. 102**).

4) „*Ni Pireneje*“, veli dalje g. Hranilović, (ne ćemo ispraviti) „*u Pirineje*“. U (školskoj) geografskoj onomatologiji, kad pišemo hrvatski latinicom, držim, da jedno od glavnih pravila ima glasiti ovako: „Imena, koja pripadaju germanskim i romanskim jezicima, ili su pod trajnim utjecajem kojega od njih, pišu se (uz neke izuzetke kao Rim, Beč i još koje) onako, kako ih piše onaj narod, u kojega se području nalaze“. Na francusko-španjolskoj međi ima gorje, koje Francuzi zovu „*Monts Pyrénées*“, a Španjolci „*Montes Pirinéos*“. Prema rečenome pravilu točna je ortografija: *Pyreneji* ili *Pirineji*, a ne *Pireneji*. Pisanje *Pireneji* bilo bi prema francuskom izgovoru dopušteno samo onda, kad bismo ime pisali fonetski; ali g. Hranilovića moram podsjetiti, da se on sam u lanjskom „Hrv. učitelju“ izjavio, da se protivi pojavi, što se kod nas opaža, da se i imena pišu fonetski. Tako mislim i ja. — Što sam na kritičnom mjestu (Umlauft II. 74.) predložio upravo ispravak „*Pirineji*“ prema španjolskome, a ne „*Pyreneji*“ prema francuskome izgovoru, razlog je taj, što se tamo radi o „*Pirinejskom*“ poluotoku, na kojem žive većinom Španjolci.

5) „Rt „Buru“ ne ćemo g. Modestinu za volju maknuti iz njegova položaja, pa u *1°* namjestiti, kako on čini“. Nijesam ja ustvrdio, da rt „Buru“ stoji na 1° šir., već se stvar imade ovako. U II. tečaju Umlauftova zemljopisa na 1. str. kaže se: „Od južnoga rta do najjsjevernijega ima (Azija) 76 stupanja šir.“; na to sam ja primijetio, *neka se 76 ispravi u 77*, pokazujući na I. tečaj str. 44., gdje stoji „rt Buru (*1°* sj. šir.), rt Čeljuskin (78° sj. šir)“. Zna prof. Umlauft, zna prof. Manojlović, a znam i ja, da je rt Buru nešto sjevernije od 1° sj. šir., a rt Čeljuskin nešto južnije od 78° sj. šir.; daljina između oba rta ipak se više približava broju stupanja *77* nego *76*, na što sam ja upozorio, a to već i s toga, da se uspostavi sročnost između I. i II. tečaja školskoga zemljopisa: *78 — 1 = 77*. — Pa da i dopustim, da sam *ja* ustvrdio: „Rt Buru (1° sj. šir.), rt Čeljuskin (78° sj. šir.)“, bih li tijem bio pogriješio? Ne, jer se radi o knjizi za 1. i 2. gimn. i real. razred, gdje dostaje naznaka po stupnjevima, a nije nužno mlade moždane ubijati i brojevima minuta i sekunda, tâ i bez toga imade u zemljopisu dosta drugih brojeva, što ih moraju pamtiti.

Još veli g. Hranilović: „Kritika g. Modestina pokazuje, da on znade „*kojekakve*“ podatke po „*različnim*“ knjigama naći, ali ne zna prosuditi, koliko su ti podaci vjerodostojni, i ne zna granice naći, do koje smije ići ispravljanje školske knjige“. Kakvi su ti po g. Hraniloviću „*kojekakvi*“ podaci, i da li su vjerodostojni, pokazao sam na ogledanim primjerima, kojima je g. Hranilović mislio da može prebaciti neosnovanost i neispravnost; a te „*različne*“ knjige? Tko moju ocjenu makar i letimice prođe, vidjet će, da su to u geografskoj literaturi poznata odlična djela: *Stielers* Hand-Atlas, *Haardtova* mapa Alpa, *Wagnera* i *Supana* Die Bevölkerung der Erde, *Egli*-jeva Nomina geographica, *Seydlitz* Grössere Schulgeographie i priznato glasilo za školsku geografiju „Zeitschr. f. Schulgeogr.“, što ga izdaje prof. *Seibert* — Da ne znam granice naći, veli g. Hranilović, do koje smije ići ispravljanje školske knjige. Ta je granica kod ideala, da školska knjiga bude bez pogrješaka, — tome se idealu g. Hranilović po svojem vlastitom priznanju u izdanju Umlauftova zemljopisa nije ni izdaleka prikučio.

„Tako se za cijelo ne može povladiti g. Modestinu, kad on predlaže, da se riječi kao: crnac, dan, na, nad, more, duhati, ništica i t. d. uvrste u školski geografički terminologički rječnik!“ Na tu primjedbu g. Hranilovića ne odgovaram, jer u prijepornoj ocjeni ja to nijesam predložio.

„Napomene g. Modestina o visinama dokazuju, da on slabo poznaje metode, po kojima se određuju, te da pada u pogrješku, koja je za kritika najubitačnija: on na ime slijepo vjeruje u autoritet onih podataka, koje „*slučajno gdje*“ nađe, a ne zna ih poredити s drugima ni kritički ispitati temelje, na kojima su sagrađeni“. Koja sam djela kod ocjene upotrebio, već sam naznačio; a ne radi se ovdje o metodama, kako se mjere visine, znam li ih ja ili ne (kako može g. Hranilović kazati, da ih ne znam?), već je g. Hranilović, ako je htio pokazati, da ja slijepo vjerujem u auktoritet . . ., morao iznijeti visine, koje sam tobože ja krivo ispravio; on nije ni jedne takve visine iznio, a nije ni mogao, jer krivo ispravljenih visina u mojoj ocjeni nema.

G. mi Hranilović prebacuje ispravak *140* m u *150* m za visinu Keopove piramide. Točna je visina Keopove piramide 147 m; prema tome Umlauft i Perthes uzeše niži okrugli broj *140* m (razlika od istine *7* m), a ja sam to ispravio u viši okrugli broj *150* m, jer je bliže istini (razlika samo *3* m) i lakše se pamti.

„Ispravci g. Modestina ne zadovoljavaju ni metodom, kojom su složeni, ni svojom istinitošću zahtjevima stručne kritike“. Držim, da sam naprijed dokazao istinitost svojih ispravaka i dovoljno rasvijetlio razliku između moje i Hranilovićeve metode kritiziranja. Uvijek su mi na pameti Tommaseove krasne riječi: „Ljubi istinu više nego zlato“; s toga se ja u onu drugu metodu kritiziranja (hvaljenja pa kuđenja, izvraćanja i podmetanja) doista ne razumijem niti hoću da se razumijem, jer bogme ne služi na čast nikome.

Konačno mi g. Hranilović prikričuje: „malo manje kritiziranja, a malo više sopstvenoga rada!“ Pokazao sam, primjerice polemizirajući s g. Hranilovićem, da stvarna i mirna kritika nije u nas ni malo suvišnja, a da istome gospodinu dadem račun o svojem radu, ne znam s kojim pravom može on to od mene tražiti.

Dr. *J. Modestin.*

Različne bilješke.

I.

Nešto o Vitezovićevoj „Novljančici".

U našim se knjigama, što pribiru vijesti za literarnu povjest, čita, da je Vitezović, taj pokretnik hrvatskoga pokreta, među ostalijem djelima hrvatskim napisao i „Novljančicu". To bi djelo imale biti „najstarije novine hrvatske, u prilici knjižice", ali im do danas nije niko ušao u trag, a ne spominje se, da li su tiskane. Kako je svaka vijest za ovoga znamenitog radnika XVII. i XVIII. vijeka vrijedna spomena, tako sam po različnim svojim bilješkama što iz rukopisa u akademiji što opet iz djela njegovih, mislim, donekle ušao u trag „Novljančici".

U tiskanu latinskom djelu Vitezovićevu „*Plorantis Croatiae saecula duo* carmine descripta ab equite Paulo Ritter" od god. 1703. vidimo, da je Vitezović tu prikazivao znamenitije događaje XVI. i XVII. vijeka iz hrvatske povjesti. Kronika njegova ide do godine 1696. U navedenom latinskom djelu od str. 83. do 90. u stihovima su prikazani događaji, ili bolje borbe s Turcima, do god. 1700. Onaj primjerak, što je u biblioteci kr. sveučilišta u Zagrebu, ima na korici zadnjoj latinsku bilješku, da je god. 1717. dne 19. septembra bio sukob Hrvata s Turcima kod Divuše kod sv. Katarine, pa oko Kostajnice; tu je pao u boju s nekim drugim odličnim muževima Hrvatima i Kristofor Pernakoci. Tu sam bilješku, koja nije od Vitezovića, naveo za to, što se sličnih bilježaka nalazi u hrvatskim rukopisnim djelima Vitezovićevim, a mlađe su od godine 1696. Po ovim mi se bilješkama čini, da „Novljančica" nije drugo, nego „res novae" prema onomu, što je zabilježeno u djelu „Kronika aliti spomen vsega svita vikov". Vitezović je, kako ja po njegovim bilješkama mislim, htio nastaviti svoju Kroniku, poradi čega je bilježio vijesti i događaje. Gosp. Ivan Tkalčić mi reče još svoju misao, da bi Vitezović mogao ovake vijesti na osobitim listovima i tiskati, ali da i po njegovu mišljenju nema govora o novinama. Ono, što su „Plorantis Croatiae saecula duo" u latinskom jeziku, to bi „Novljančica" imala biti u hrvatskom, ali ne opsežući više vijesti od god. 1696. Opominjem se, da je i pokojni prof. Broz mislio, da to ne mogu biti

novine, nego samo kratke vijesti, ali nije pomišljao na nastavak „Kronike“, kako ja mislim na osnovu bilježaka. — Ime „Novljančica“ mislim, da je od drugih pisaca, a to poradi toga, što su naišli na vijesti pobilježene prema onima, što su u „Kronici“. Bude li zgode, može biti će se moći još što jasnije i sigurnije pokazati. Tim k jednu ispravljam svoje pitanje u Nast. Vjes. IV. str. 323.

Đ. Šurmin.

II.

Prilozi kamatno-kamatnomu računu.

Opazio sam, da učenicima mnogo smetaju logaritmički prekinuti izrazi, koji dolaze u kamatno-kamatnom računu. S toga sam u sve ovakove izraze uveo goniometričke funkcije, da im tim računanje olakšam. Evo pojedinih slučajeva:

1.) Ako neko ulaže n godina svake godine svotu r uz dobitnu mjeru e, to izlazi iz toga konačno svota:

$$a_n = \frac{r\,(e^n - 1)}{e - 1}$$

Ovaj je izraz logaritmički prekinut. Da ga pretvorimo u izraz zgodan za logaritmovanje, stavimo:

$$\frac{1}{e^n} = e^{-n} = \sin \alpha^2$$

Onda je:

$$e^n = \frac{1}{\sin \alpha^2}$$

$$e^n - 1 = \frac{1}{\sin \alpha^2} - 1 = \frac{1 - \sin \alpha^2}{\sin \alpha^2} = \operatorname{ctg} \alpha^2$$

Dakle je:

$$a^n = \frac{r \operatorname{ctg} \alpha^2}{e - 1}$$

Ovaj izraz nije više logaritmički prekinut.

N. pr. $r = 100$; $p = 6$; $n = 10$. Tu imamo ovaj račun:

$$1{\cdot}06^{-10} = \sin \alpha^2$$
$$-5 \lg 1{\cdot}06 = \lg \sin \alpha$$
$$-5 \lg 1{\cdot}06 = -0{\cdot}12655$$
$$\lg \sin \alpha = 9{\cdot}87345$$
$$\alpha = 48^0\ 21'$$
$$\lg \operatorname{ctg} \alpha = 9{\cdot}94910$$
$$2 \lg \operatorname{ctg} \alpha = 9{\cdot}89820$$
$$\lg r = 2{\cdot}00000$$
$$1{\cdot}89820$$
$$\lg (e-1) = 0{\cdot}77815 - 2$$
$$\lg a_n = 3{\cdot}12005$$
$$a_n = 1318{\cdot}4$$

2.) Za sadašnju vrijednost rente imamo jednadžbu

$$a = \frac{r\,(e^n - 1)}{e^n\,(e-1)}$$

koja je također logaritmički prekinuta. Ona se najprvo dade ovako transformirati:

$$a = \frac{r}{(e-1)}\left(1 - \frac{1}{e^n}\right)$$

Stavimo li sada $\frac{1}{e^n} = e^{-n} = \sin \alpha^2$, to dobivamo

$$a = \frac{r}{e-1} \cos \alpha^2$$

$$r = \frac{a\,(e-1)}{\cos \alpha^2}$$

N. pr. $n = 20$; $r = 1200$; $p = 4\%$.

Tu ćemo ovako računati:

$$1{\cdot}04^{-20} = \sin \alpha^2$$
$$-\ 10 \lg 1{\cdot}04 = \lg \sin \alpha$$
$$-\ 10 \lg 1{\cdot}04 = -\ 0{\cdot}17\,030$$
$$\lg \sin \alpha = 9{\cdot}82\,970$$
$$\alpha = 42^0\ 30'\ 9''$$
$$\lg \cos \alpha = 9{\cdot}86\,761$$
$$2 \lg \cos \alpha = 9{\cdot}73\,522$$
$$\lg a = 3{\cdot}07\,918$$
$$2{\cdot}81\,440$$
$$\lg 0{\cdot}04 = 0{\cdot}60\,206 - 2$$
$$\lg a = 4{\cdot}21\,234$$
$$a = 16306$$

3.) Za premiju b, koju valja da plaćamo nekomu zavodu m godina, da iza toga možemo n godina uživati rentu r, imamo jednadžbu:

$$b = \frac{r\,(e^n - 1)}{e^{n+1}\,(e^m - 1)}$$

Ako opet stavimo

$$\frac{1}{e^n} = e^{-n} = \sin \alpha^2;\quad \frac{1}{e^m} = e^{-m} = \sin \beta^2$$

to dobijemo

$$e^n - 1 = \operatorname{ctg} \alpha^2;\quad e^m - 1 = \operatorname{ctg} \beta^2$$

Dakle je $b = \frac{r}{e^{n+1}} \operatorname{ctg} \alpha^2 \,.\, \operatorname{tg} \beta^2$

N. pr. $m = 21$; $n = 8$; $r = 600$; $p = 4{\cdot}5$ (Heis §. 84. 64 α)

$$\sin \alpha^2 = 1{\cdot}045^{-8}$$
$$\lg \sin \alpha = -\ 4 \lg 1{\cdot}045$$
$$-\ 4 \lg 1{\cdot}045 = -\ 0{\cdot}07\,648$$
$$\lg \sin \alpha = 9{\cdot}92\,352$$
$$\alpha = 56^0\ 59'\ 7''$$
$$\lg \operatorname{ctg} \alpha = 9{\cdot}81\,276$$
$$2 \lg \operatorname{ctg} \alpha = 9{\cdot}62\,552$$
$$\sin \beta^2 = 1{\cdot}045^{-21}$$
$$\lg \sin \beta = -\ 10{\cdot}5 \lg 1{\cdot}045$$

$$
\begin{aligned}
-\ 10{\cdot}5 \lg 1{\cdot}045 &= -\ 0{\cdot}20076\\
\lg \sin \beta &= 9{\cdot}79924\\
\beta &= 39^0\ 2'\ 22''\\
\lg \operatorname{tg} \beta &= 9{\cdot}90898\\
2 \lg \operatorname{tg} \beta &= 9{\cdot}81796\\
\lg r &= 2{\cdot}77815\\
2 \lg \operatorname{ctg} \alpha &= 8{\cdot}62552\\
2 \lg \operatorname{tg} \beta &= 9{\cdot}81796\\
&\quad 2{\cdot}22163\\
9 \lg 1{\cdot}045 &= 0{\cdot}17208\\
\lg b &= 2{\cdot}04955\\
b &= 112{\cdot}08
\end{aligned}
$$

4.) Ako se premije uplaćuju svake $^1/_4$ godine, to se jednadžba 3.) mora još umnožiti sa $\frac{\sqrt[4]{e}-1}{e-1}$. Dobivamo dakle:

$$b = \frac{\sqrt[4]{e}-1}{e-1} \cdot \frac{r}{e^{n+1}} \operatorname{ctg} \alpha^2 . \operatorname{tg} \beta^2$$

Sada stavimo opet

$$\frac{1}{\sqrt[4]{e}} = e^{-\frac{1}{4}} = \sin \gamma^2$$

Onda je: $\sqrt[4]{e} - 1 = \operatorname{ctg} \gamma^2$, a

$$b = \frac{r}{(e-1)e^{n+1}} \operatorname{ctg} \alpha^2 \operatorname{tg} \beta^2 \operatorname{ctg} \gamma^2$$

N. pr. $r = 1000$; $m = 15$; $n = 20$; $p = 6$

$$
\begin{aligned}
1{\cdot}06^{-20} &= \sin \alpha^2\\
-\ 10 \lg 1{\cdot}06 &= \lg \sin \alpha\\
-\ 10 \lg 1{\cdot}06 &= -\ 0{\cdot}25310\\
\lg \sin \alpha &= 9{\cdot}74690\\
\alpha &= 33^0\ 56'\ 28''\\
\lg \operatorname{ctg} \alpha &= 0{\cdot}17197\\
2 \lg \operatorname{ctg} \alpha &= 0{\cdot}34394\\
1{\cdot}06^{-15} &= \sin \beta^2\\
\lg \sin \beta &= -\ 7\,5 \lg 1{\cdot}06\\
-\ 7{\cdot}5 \lg 1{\cdot}06 &= -\ 0{\cdot}18983\\
\lg \sin \beta &= 9{\cdot}81017\\
\beta &= 40^0\ 14'\\
\lg \operatorname{tg} \beta &= 9{\cdot}92740\\
2 \lg \operatorname{tg} \beta &= 9{\cdot}85480\\
1{\cdot}06^{-\frac{1}{4}} &= \sin \gamma^2\\
-\ \tfrac{1}{8} \lg 0{\cdot}06 &= \log \sin \gamma\\
-\ \tfrac{1}{8} \lg 1{\cdot}06 &= -\ 0{\cdot}00316\\
\lg \sin \gamma &= 9{\cdot}99684\\
\gamma &= 83^0\ 5'\\
\lg \operatorname{ctg} \gamma &= 9{\cdot}08389\\
2 \lg \operatorname{ctg} \gamma &= 8{\cdot}16778
\end{aligned}
$$

$$\begin{array}{rl} \lg 1000 = & 3{\cdot}00000 \\ 2 \lg \operatorname{ctg} \alpha = & 0{\cdot}34394 \\ 2 \lg \operatorname{tg} \beta = & 9{\cdot}85480 \\ 2 \lg \operatorname{ctg} \gamma = & 8{\cdot}16778 \\ \hline & 1{\cdot}36652 \\ & -\ 0\ 27186 \mp 1 \\ \hline \lg b = & 2.09466 \\ b = & 124{\cdot}35 \end{array} \qquad \begin{array}{rl} \lg 0{\cdot}06 = & 0{\cdot}77815 - 2 \\ \lg 1{\cdot}06^{21} = & 0{\cdot}49371 \\ \hline & 0{\cdot}27186 - 1 \end{array}$$

5.) Za premiju b, koju plaćamo da iza m godina dobijemo asekuraciju a_n, imamo formuju:

$$b = \frac{a_n (e-1)}{e (e^m - 1)}$$

Istom transformacijom, koju smo upotrebili gore, dobivamo:

$$b = \frac{a_n\ (e-1) \operatorname{tg} \alpha^2}{e}$$

6.) Ako se premije u slučaju 5.) plaćaju svake $^1/_4$ godine, služi nam formula 5.) umnožena sa $\frac{\sqrt[4]{e} - 1}{e - 1}$ t. j.

$$b = \frac{(\sqrt[4]{e} - 1)\ a_n \operatorname{tg} \alpha^2}{e}$$

Ili ako stavimo $\sqrt[4]{e} - 1 = \operatorname{ctg} \beta^2$, dobivamo:

$$b = \frac{a_n}{e} \operatorname{tg} \alpha^2 . \operatorname{ctg} \beta^2$$

7.) Kod pretvorbe jedne rente u drugu imamo za novu premiju formulu:

$$x = \frac{r (e^n - 1) e^m}{(e^m - 1) e^n}$$

Ili ako uvrstimo $e^n - 1 = \operatorname{ctg} \alpha^2$; $e^m - 1 = \operatorname{ctg} \beta^2$, dobivamo

$$x = r e^{m-n} . \operatorname{ctg} \alpha^2 \operatorname{tg} \beta^2$$

Tu sam evo nanizao nekoliko primjera, koji će, mislim, olakšati izradbu kamatno-kamatnih zadataka učenicima srednjih škola, olakšati i pamćenje pojedinih formula i izvježbati ih u porabi logaritmičkih tablica.

D. Pavličić.

III.

Elementarno izvođenje formule kod njihala.

U „Zeitschrift für den physikalischen und chemischen Unterricht“ od Poske-a god. III. 1890. str. 192. izvodi W. Salzmann elementarno formulu za trajanje njihaja. Koliko je ova formula izvedena elementarno, mogla bi se upotrebiti i u našim školama, ipak mislim, da se sumacija u izrazu

$$T = 2 \sqrt{\frac{l}{g}} \sum_{x=0}^{x=n} \frac{1}{\sqrt{x (2n - x)}}$$

na način, koji ovdje priopćujem, može lakše izvesti, ako i jest u cjelini svojoj slična onoj Salzmannovoj.

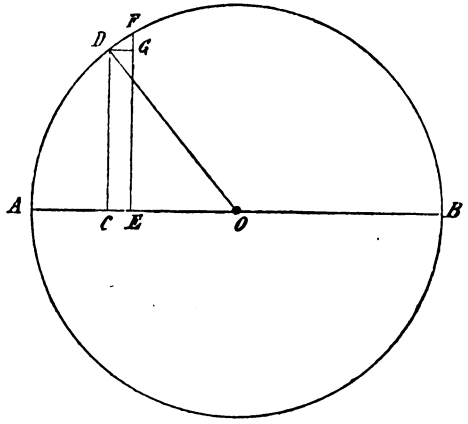

Da dobijemo $\Sigma \frac{1}{\sqrt{x(2n-x)}}$, uzet ćemo krug sa radijem $AO = 1$ pa ga razdijeliti na n jednakih dijelova ξ, tako da je $n \,.\, \xi = 1$. Neka je C x-to djelište, onda je $AC = x \,.\, \xi$, a $CB = (2n - x)\,\xi$. Povučemo li okomicu CD, to je ona $= \xi\sqrt{x(2n-x)}$. Uzmimo, da je $CE = \xi$, pa povucimo iz E okomicu EF na AB, a iz D okomicu DG na EF; dobivamo dva slična trokuta $DGF \sim CDO$, a iz njih razmjer $DG : DF = CD : DO$. Ako je AB na neizmjerno mnogo n-dijelova razdijeljeno, to je $\xi = DG$ neizmjerno maleno, te možemo stranicu DF s lukom $DF = \sigma_x$ izjednačiti, tako da dobivamo $\xi : \sigma_x = \xi\sqrt{x(2n-x)} : 1$, što daje

$$\frac{1}{\sqrt{x(2n-x)}} = \sigma_x$$

a sumacija će dati

$$\sum_0^n{}_x \frac{1}{\sqrt{x(2n-x)}} = \Sigma\sigma_x.$$

Pošto se ova sumacija svodi na sumaciju lukova, koji su u jednom kvadrantu, to je $\Sigma\sigma_x = \frac{\pi}{2}$, i tako dobivamo za trajanje njihaja opće poznatu formulu

$$T = \pi\sqrt{\frac{e}{g}}.$$ [1])

K. Karamat.

[1]) Isp. za ovu sumaciju: *Reis*, Elemente der Physik i *Reis*, Lehrbuch der Physik. *O. K.*

IV.

Kolegij bar. Josipa Eötvösa u Budimpešti.

Školske godine 1895/96. otvoren je u Budimpešti nov zavod za kandidate gimnazijskoga i realnog učiteljstva pod imenom „kolegij barona Josipa Eötvösa". U tom su internatu vrijedni slušatelji budimpeštanskih visokih škola, koji se pripravljaju za zvanje učitelja srednjih škola, gdje imadu prilike, da se pored svojih nauka u visokim školama praktično i teoretično naobraze za svoje zvanje. Kolegij uzdržava država i stoji pod neposrednim nadzorom kuratora, kojega imenuje ministar. Uprava je zavoda povjerena ravnatelju, koji sporazumno sa sveučilišnim profesorima i stručnjacima, koji u kolegiju rade, nadzire sveučilišne nauke članova zavodskih i upravlja njima, daje im savjet, kad sastavljaju svoj naukovni plan i upućuje ih, kako će korisno upotrebiti te nauke i udesiti svoje privatno učenje. On organizuje i nadzire vježbe u kolegiju, kojima je svrha, da se članovi valjano okoriste sveučilišnim naukama, da ih popune i steku individualnu pripravu, koja je nužna za učiteljsko zvanje. On se neprestano brine, da razvoj članova odgovara njihovu zvanju i u ćudorednom i društvenom pogledu. Pored ravnatelja za sada su u kolegiju namještena još i 4 stručna predstojnika. Njima je dužnost, da budu u zavodu cijelo vrijeme, koje je određeno za privatno učenje, te članove u naucima ili pojedince ili u grupama podupiru, a ako ustreba, drže i konferencije ili predavanja. Konferencije i predavanja uređena su prije svega za to, da se članovima dade zgoda, da u sistematskoj svezi sebi prisvoje temeljne pojmove i nužnu pripravu za znanosti, koje su odabrali kao struku, pa da se vježbaju u uporabi njihovoj, najposlije da sebi prisvoje znanstvenu građu, koja je nužna za obuku u srednjoj školi. U kolegiju se brinu i za to, da članovi dalje razvijaju svoju literarnu naobrazbu te se vježbaju i usmeno i pismeno u uporabi tuđih jezika, u prvom redu njemačkoga i franceskoga. Kolegij se stara i oko zdravlja i tjelesnoga razvoja članova te im pruža priliku, da se vježbaju u risanju, glazbi, pjevanju i tjelovježbi.

Ove je godine zavod otvoren u najmljenim prostorijama, a ima 30 članova, od kojih većina uživa blagodati zavoda na državni trošak. U Ugarskoj se nadaju, da će se s tom uredbom znatno popraviti naobrazba srednjoškolskih učitelja. Do sada je ta naobrazba bila sasvijem povjerena sveučilištu i politehnici, pa premda su profesori ovih visokih škola držali za kandidate specijalne kolegije i seminarske vježbe, ipak nije u njihovim znanstvenim naucima bilo sveze sa budućim zvanjem, te je bilo partija, znamenitih za obuku u srednjim školama, na koje se nijesu ni obazirali. Druga je neprilika bila za naobrazbu učitelja, da su mladi ljudi u velikoj skupoći kukavno živjeli, premda im je država

davala stipendije (400 for. god.), te su bili prisiljeni, da se bave poučavanjem i informatorstvom, pri čemu su dakako njihovi nauci trpjeli. U takovim prilikama nijesu kandidati imali zgode, da steku društvenu obrazovanost i uglađenosl, koja je za srednjoškolskoga učitelja nužna, jer je zvan, da u obrazovanim krugovima živi i njihovu djecu obučava. Za to se vesele u Ugarskoj tomu zavodu, jer se nadaju, da će on odstraniti te nedostatke. Ljudi, kojima je uprava povjerena, dorasli su svojoj zadaći, te je nade, da će taj zavod u svezi s visokim školama i uzornom gimnazijom pripravljati valjane srednjoškolske učitelje.

Dr. *J. Golik.*

Prijegled časopisâ.

Zeitschrift für das Gymnasialwesen, herausgegeben von H. I. Müller. Berlin 1895.

Dvanaesti svezak. K. Schenck: *Uber die angeordneten Belehrungen auf wirtschaftlichem und gesellschaftlichem Gebiet* razlaže, kako bi u višim razredima valjalo udesiti raspravljanje socijalnih i narodno-gospodarskih pitanja u savezu s historijom. Pisac želi, da bi učenici izlazili iz gimnazije upućeni u pitanja, koja danas zanimaju društvo, pa se nada, da će pomalo doći do toga, te će se u najvišem razredu narodno gospodarstvo učiti kao osobiti predmet (2 sata). — A. Waldeck: *Die induktive Behandlung der Dass-Sätze im Lateinischen* pokazuje, kako bi valjalo postupati, da bi učenici lakše razumjeli one sintaktične oblike, koji u latinskom jeziku zastupaju njemačke rečenice sa „dass". Osobito preporučuje pažnju na razliku između izrične i željne rečenice. — Među književnim obznanama nema ništa, što bi za nas bilo od osobitoga interesa.

Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik. Zweite Abteilung. Herausgegeben von Richard Richter. Leipzig 1895.

Deseti i jedanaesti svezak. R. Richter završuje svoj članak: *Die deutsche Gymnasialpaedagogik in ihrer neuesten Fassung* baveći se potanko knjigom G. Mathiasa: Die praktische Paedagogik für höhere Lehranstalten. Ovu knjigu namijenjenu poglavito učiteljima početnicima pisac u velike hvali. Ona mu daje povod te i sam kaže koješta, što se tiče gimnazijske pedagogike. Osobito je zanimljivo ono, što govori o odnošaju učitelja prema roditeljima. On traži, da škola nastoji oko toga, da u porodice probudi zanimanje za svoj rad. — H. F. Helmolt: *Georg Fabricius und Adam Siber* crta život i djelovanje ove dvojice znamenitih pedagoga 16. vijeka, od kojih je prvi bio rektor u Meissenu, a drugi u Grimmi. — Th. Klähr: *Die Lateinschulen zu Eton und Winchester im 16. Jahrhundert* razlaže, kakva su bila u 16. vijeku dva najstarija humanistička učilišta engleska. — P. Dörwald: *Zur Behandlung von Schillers Braut von Messina im Unterricht* brani Schillerovu tragediju od prigovorâ, koji se obično na nju dižu, da je naime kor u njoj krivo upotrebljen i da je to tragedija sudbine, pa razlaže, kako valja učitelj da postupa čitajući je u školi. — Napokon se oglašuju neke knjige, koje za nas nemaju osobitoga interesa.

Dvanaesti svezak. Th. Klähr završuje svoj članak: *Die Lateinschulen zu Eton und Winchester im 16. Jahrhundert.* — O. Schulze: *Der Ausdruck Begriff in unsern Grammatiken* pokazuje, kako se u gramatikama često krivo upotrebljava riječ „Begriff". — R. Gast nastavlja svoj (u 8. svesku započeti) članak: *Kleine Beiträge zur lateinischen Schulgrammatik* te pokazuje, da historički prezent ne zastupa samo historički perfekt, nego i imperfekt, i da nije opravdana dioba vremenâ na glavna i sporedna. — Pod natpisom: *Das Metaphorische in der Psychologie* oglašuje Alfred Biese dvije knjige Joh. Rehmkea: Unsere Gewissheit von der Aussenwelt, i: Lehrbuch der allgemeinen Psychologie. — W. Schaumberg oglašuje 2. izdanje 1. dijela *Cauerove Odiseje*, koju drži za kud i kamo najbolju od svih sadašnjih izdanja. Iz Buddeova oglasa Münchove knjige: *Methodik des Französischen* (Baumeister, Handbuch der Erziehungs- und Unterrichtslehre, Bd. III., Abt. 2.) valja spomenuti, da se recenzent posve slaže s piscem, koji hoće da posreduje između gramatičke i praktičke metode u učenju francuskoga jezika. — Napokon oglašuje W. B. Schmidt 1. godišnjak *Hettnerova geografskoga časopisa.*

Revue internationale de l' Enseignement publiée par la Société de l' Enseignement supérieur. Paris 1895.

Dvanaesti svezak donosi na prvom mjestu govor, kojim je *Darboux* svečano otvorio predavanja u Faculté des sciences de Paris. Govornik preporučuje đacima, da izabravši jednu granu znanosti ne zanemare ostalih, jer znanost je jedinstvena, a onda govori o reformi ispitâ. — *G. Compayré* prikazuje, kako su uređena sveučilišta u Americi. — *Ed. Dreyfus-Brisac* odgovara Espinasu na njegove članke o sistemu J.-J. Rousseau-a, priopćene u ovom časopisu. — *E. Levasseur* govori u članku (upravo govoru) pod natpisom *L'enseignement des jeunes filles et M. Duruy* o zaslugama pokojnoga historika Duruya za nastavu djevojačku, što ih je stekao kao nastavni ministar francuski od g. 1863—1869.

Dr. **A. Musić.**

Zeitschrift für mathematischen und naturwissenschaftlichen Unterricht von I. C. V. Hoffmann. Siebenundzwanzigster Jahrgang. Leipzig 1896.

III. Svezak. Dne 18. ožujka 1896. proslavljen je spomen-svečanošću u Bernu 100. rođendan velikana sintetične geometrije Jakoba Steinera. U članku *Zum 100. Geburtstage Jakob Steiners* pripovijeda F. Bützenberger veoma zanimljivo na temelju nađenih školskih bilježnica njegovih, kako je Steiner kao devetnaest-godišnji mladić došao Pestallozziju u Yverdon i što je ondje naučio. — Böklen pokazuje u članku *Graphische Darstellung des Ohm'schen Gesetzes*, da se Ohmov zakon može grafički predočiti pravokutnim koordinatama hiperboličnoga paraboloida; svaka njegova točka predočuje u oktantu positivnih dijelova osi ili jedan element sâm ili dopunjak-element jedne od tri kombinacija, koje se po ovom zakonu mogu načiniti prema tomu, da li se elementi usporedo ili jedan za drugim ili u grupe sastavljaju. Promijeni li se broj elemenata ili grupa, opisuje mjesto elementa-dopunjka (Ersatzelement) u prva dva slučaja hiperbole, a u trećem prostornu krivulju četvrtoga stupnja, prorez paraboličnoga valjka s tom plohom. — U odsjeku *Kleine Mitteilungen* naći ćeš dvije zanimljive matematične bilješke. Urednik Hoffmann u bilješci *Ein neuer Satz? Oder welchen Sinn kann der Satz haben: „Jede Wurzel beliebigen Grades lässt sich durch Ziehen einer unendlichen Anzahl von Quadratwurzeln berechnen?"* pokazuje, kako se može ovaj poučak upotrebiti, da se svaki racijonalni razlomak pretvori u niz razlomaka, kojih svaki ima za brojnik 1, a za nazivnik potenciju od 2. N. pr. $\frac{1}{7} = \frac{1}{8} + \frac{1}{8^2} + \frac{1}{8^5 12} + \frac{1}{8^{10} 98} + \ldots$ — Bennecke pokazuje u bilješci *Über ein einfaches Verfahren zu Durchschnittsalters-Ermittlungen* novu, veoma zanimljivu metodu, po kojoj se može srednja dob cijele hrpe osoba brzo

izračunati. Na to ga je navela zadaća, da je morao za školu s 20 razreda, a u svakom poprijeko 35 učenika, izračunati srednju dob razredâ. Svima, koji moraju to raditi, doći će dobro ova nova metoda. — *Aufgaben Repertorium* rješava zadaće 1394—1401, zadaje nove zadaće 1489—1502 i donosi iz stranih časopisa zadaće 741—748 zajedno s riješenjima. — *Litterarische Berichte* imaju najprije recensije i obznane knjiga; među ovima ističem: Hoffmannovu o knjizi: Wolf Dr. R. Taschenbuch der Mathematik, Physik, Geodäsie und Astronomie, Zürich 1896; Thaerovu o knjizi znamenitoj za učitelja: Simon, Didaktik und Methodik des Rechnen- und Mathematikunterrichts, München 1895; Richterovu o knjizi: Kiessling, Didaktik und Methodik des Physikunterrichts, München 1895, na koju ću se i ja još povratiti u ovom časopisu; Hoffmanovu o knjizi: Müller, Lehrbuch der kosmischen Physik, 5. Auflage von C. V. Peters (20 M.); Hoffmannovu o knjizi: Wüllner, Lehrbuch der Experimentalphysik, 5. Auflage. I. Bd. Allgemeine Physik und Akustik (12 M.), II. Bd. Die Lehre von der Wärme (12 M.). — *Programm-Schau* izvješćuje o programskim radnjama u provincijama Pruskoj, Poznanjskoj i Šleskoj za god. 1895. — *Zeitschriftenschau* referira o časopisima: Poskeovom Zeitschr. für phys. und chem. Unt., o Mathematische Annalen Bd. 45. und 46. i o Himmel und Erde VIII. — Završuje pak ovaj literarni odsjek bibliografija za siječanj i veljaču 1896. — U *Pädagogische Zeitung* preštampan je iz amerikanskoga Educational Rewiev zanimljivi članak Smithov *Sex in Mathematics.*

IV. Svezak. U članku, akutnom za školske prilike u Njemačkoj, gdje postoji velika struja, da se u primu realaka i realnih gimnazija uvedu počeci diferencijalnoga i integralnoga računa, *Über die Tragweite der Formel* $\frac{1}{n}\frac{n=\infty}{\sum_{n=1}} n^p = \frac{1}{p+1}$, *ein Beitrag zur Entscheidung über die Zulässigkeit der Differential und Integralrechnung auf höheren Schulen* protivi se Holzmüller odlučno uvođenju tih računa i pokazuje, kako gornja formula može elementarno riješiti sve zadaće, za koje se inače misli, da treba u srednjoj školi diferencijala i integrala. Članak je veoma zanimljiv i ima jamačno fundamentalnu vrijednost za srednjoškolske prilike u ovom pitanju. — U odsjeku *Kleine Mitteilungen, Sprech- und Diskussions-Saal* imaju dvije bilješke: *Zur Auflösung kubischer Gleichungen,* u kojoj Sepp razlaže novu metodu za riješenje ovih jednadžbi, i *Über die Zerlegug ungerader Zahlen in Faktoren* od Wertheima, u kojem se Fermat-ov postupak općeno izvodi. — *Aufgaben-Repertorium* rješava zadaće 1402—1410 i zadaje nove 1503—1516. — Iz odsjeka *Litterarische Berichte* spominjemo Güntherovu obznanu knjige Wolf Dr. R., Handbuch der Astronomie, ihrer Geschichte und Literatur, Zürich 1892., Hoffmannove o knjigama: Tyndall, Das Licht, sechs Vorlesungen. Braunschweig 1895. i Lange, Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart, 5. Auflage. — *Programm-Schau* (provincija Saska 1895.), *Zeitschriftenschau* (Poske IX, Schwalbe, Unterrichtsblätter für Math. und Naturw. Bd. I. i II.) i *Bibliographie* (za ožujak i travanj 1896) ispunjavaju velik dio ovoga odsjeka — *Pädagogische Zeitung* ima predavanje F. Kleina: *Die Anforderungen der Ingenieure und die Ausbildung der Lehramtskandidaten,* držano 20. travnja 1896. u Hanoveru, i *Eine Mahnung für unsere Jugenderzieher an höheren Schulen* od X. Ovdje urednik Hoffmann svraća pažnju učitelja na dva spisa k reformi srednjega školstva od nekoga *Alethagorasa* (klasičan filolog). U prvom *Unser Gymnasialunterricht,* 2. Aufl., raspravlja pisac o tom, kako su tobože nenadoknadljive klasičke studije kao uzgojno sredstvo mladeži pa dokazuje, da položaj klasicizma u gimnaziji sa sobom nosi mnogovrsne štetne utjecaje na uzgoj naše mladeži. On oduzimlje drugim strukama zrak i svjetlo; nedostatna je u gimnaziji obuka matem.-prirodoslovna, povjesna pa ona u narodno-gospodarstvenim i državoslovnim stvarima. Plod je današnje klasične obuke štetno brkanje moralnih pojmova, a pošljedica, da se stari svijet na gimnaziji neistinito idealizira. Na korist pogansko-materijalističkoga shvaćanja svijeta Grkâ i Rimljana potiskuju se posvema neopravdano natrag nazori kršćanstva; klasicizam je po piscu prehodnik i suradnik mnogo raširenomu pesimizmu. Na koncu upozoruje i na socijalne utjecaje današnje školske orga-

nizacije. Teške su zaista objede, što ih pisac diže protiv sadašnje srednje škole, ali preko njih prijeći na dnevni red bio bi grijeh protiv mladeži. S toga preporučuje spis stručnjacima, da ga prouče. U drugoj kujižici *Gymnasiale Bildung und sittliche Erziehung* dokazuje Alethagoras, da se uzgojua vrijednost klasičkih studija umanjuje, kako pada vrijednost klasicizma u duševnom životu sadašnjega vremena. S toga ište bolju duševnu hranu za našu mladež i pristaje uz prijedlog Bahnscha (klas. filologa), da grčki jezik postane fakultativan. Prije svega ište, da moralni uzgoj mladeži postane posvema drugačiji. Da to bude moguće. treba cijelu obuku pojednostručiti, a mjesto toga više se obazirati na njegu *čuvstva i mašte* u mladeži. *Duboko moralno osjećanje* neka bude vrhovni cilj sve obuke. — Program skupštine društva za unapređivanje obuke u matematici i prirodnoj nauci, držane od 25.—28. svibnja 1896. u Elberfeldu i 68. skupštine njemačkih prirodoslovaca i liječnika u Frankfurtu od 21.—26. sept. 1896. završuju uz neke sitnice ovaj svezak.

V. Svezak. U veoma zanimljivom članku *Die Basis der Bürgischen Logarithmen ist e, der Neperschen* $\frac{1}{e}$. *Ein Mahnruf an Mathematiker* dokazuje Kewitsch najprije, da logaritmi obretnikâ Bürgija i Nepera u svom prvom ruhu nijesu prema kasnijoj od Eulera razvijenoj teoriji, koja shvaća logaritmiranje kao drugi obrat potenciranja, pa ište, da bude $\lfloor 1 = 0$ i ${}^b\lfloor b = 1$ ($\lfloor$ = novi znak za log!). U njih je $\lfloor 10^8 = 0$ i $\lfloor 10^7 = 0$, a pojma base u opće i nema. Uzrok je tome, što su oni svoje logaritme dobili sastavljanjem aritmetičke i geometričke progresije, u kojoj možeš prvi član, kvocijent i diferenciju po volji odabrati, kao i basu potencije. Prema tomu imamo dvije vrste logaritama, koje su jednako zgodne za računača. Obje su se vrste složile, kad je Neper u svezi s Briggsom uzeo za prve članove obiju progresija brojeve 1 i 0, a $q = 10$ i $d = 1$ odabrao. Kad su kasnije prepoznali (Euler) logaritmiranje kao drugi obrat potenciranja, postao je pojam „base" log. sustava tako znamenit, da su i za stare logaritme tražili basu. Ako se Bürgi-jevi brojevi dividiraju na 10^5 i 10^8, a Neperovi oba puta na 10^7, izlazi za basu Bürgijevih logaritama broj $\left(1 + \frac{1}{10^4}\right)^{10^4} = 2{\cdot}71814593$, a za basu Neperovih broj $\left(1 - \frac{1}{10^7}\right)^{10^7} = 0{\cdot}367879$, koji se brojevi veoma približavaju brojevima $\left(1 + \frac{1}{n}\right)^n_\infty = e$ i $\left(1 - \frac{1}{n}\right)^n_\infty = \frac{1}{e}$. Isporedi o tom i 72. odsjek u II. svesku Cantorove Geschichte der Mathematik. — I. Versluys dokazuje u članku *Neue Beweise für die Hauptsätze der Normal-Axonometrie* Weissbachov poučak novim i veoma jednostavnim načinom, koji ne ište nikakva znanja iz goniometrije ni iz novije geometrije. Sličnim načinom obrađuje pisac još ova tri problema: 1) Neka se konstruira aksonometrički sistem osi, ako je zadan smjer dviju osi i kut među njima; 2) dvostruki kvadrat prave dužine osi jednak je sumi kvadrata svih triju projekcija osî; 3) Neka se konstruira aksonometrički krst osi, ako su zadane tri projekcije osi svojom dužinom. Oni se problemi rješavaju elementarno i čisto geometrički. — U *Kleine Mitteilungen* ima veoma lijepi člančić *Zur Dezimalteilung des Winkels*, u kojem Schülke historijskim putem dokazuje, da decimalno dijeljenje kuta polako ali postojano napreduje, pa dolazi do zaključka, veoma znamenitoga za praktičnoga učitelja: *decimalno dijelenje kuta podaje sredstvo, s kojim se bez povrede ikakovih interesa obuka može u jednoj stvari jednostavnija učiniti, pa se vrijeme i snaga učenika može upotrijebiti za znamenitije zadaće matematične obuke.* Odobravam posvema i svraćam pažnju kolega na ovu za matem. obuku u srednjoj školi po mom sudu veoma znamenitu stvar. U člančiću *Die Erzeugung der Mathematischen Fläche und des mathematischen Körpers mittels Multiplikation von Strecken* razvija izdavač Hoffmann novo shvaćanje o postajanju prostornih veličina. On uvodi novi pojam *transversalne multiplikacije dužina*, pa ga primjenjuje na plohe i tjelesa. — *Aufgaben-Repertorium* rješava zadaće 1411—1418. — Iz odsjeka *Litterarische Berichte* iztičem ocjene djela: Staeckel, Die Theorie der Parallellinien von

Euklid bis auf Gauss, Leipzig 1895.; Loew, Didaktik und Methodik des Unterrichts in der Naturbeschreibung (ocjenjuje Dietel pohvalno); Strassburger, Noll, Schenk, Schimper, Lehrbuch der Botanik für Hochschulen (Dietel ga označuje izvrsnim djelom). — *Programmschau* referira o programskim radnjama Rheinprovinz-a i Hohenzollern-a za g. 1891 (12 radnja), a zatim dolazi bibliografija za svibanj i lipanj 1896. — *Pädagogische Zeitung* ima početak opširnoga izvještaja o petoj glavnoj skupštini društva za unapređivanje obuke u matematici i prirodnim naukama, držanoj od 25.—27. svibnja u Elberfeldu od Leonharda. Na skupštini je bilo 93 profesora. Tu se izvješćuje o Holzmüllerovu predavanju *Beziehungen des math. Unterrichts zur Ingenieur-Vorbildung* sa 8 rezolucija. Njima se je opr'o *Schwalbe*, koji zabacuje u srednjoj školi *izbor* i *obrađivanje* gradiva s obzirom na makar koje *određeno* zvanje. — Iz spomenice prof. Frischaufa o matematičnom seminaru u sveučilištu gradačkom otisnuto je lijepo obrazloženje njegovo — Nekrolozi *Mehleru* i *Brockmannu* završuju uz neke poslovne opaske ovaj svezak.

Zeitschrift für den physikalischen und chemischen Unterricht von Dr. F. Poske. Neunter Jahrgang. Berlin 1896.

III. Svezak. U članku *Neue physikalische Apparate* opisuje Hartl nekoje nove aparate za optiku i hidromehaniku. 1) Optička je ploča za refleksiju svjetla na ravnim i sferičnim zrcalima, za lomljenje svjetla i zakon lomljenja, za lomljenje svjetla u plan-paralelnim pločama, lomljenje i dispersiju u prizmi, djelovanje leća sabirača i raztresača i za tumačenje dûge (cijena 33 fl.). Aparat se čini praktičan i jednostavan. 2) Aparat za prolaz svjetla u krivulji kroz sredstvo nejednake optičke gustoće (cijena 23·5 M.). 3) Precizni aparat za tlak na dno, koji sâm pokazuje visinu tekućine i tlak na dno (cijena 74 M.). 4) Aparat za dokaz zakona, da hidrostatički tlak visi o dubljini tlačene plohe ispod površine, a ne o naklonu njezinom prema površini (cijena 75 M.). 5) Plivač, aparat za razjašnjenje uvjeta plivanja i za razliku između hidrostatičnoga i hidrauličnoga tlaka (cijena 15 M.) Svi su ovi Hartlovi aparati instruktivni i jednostavni. Gradi ih sve mehanik Julius Antusch u Reichenbergu u Češkoj po naputku piščevom. — v. Hefner-Alteneck opisuje u člančiću *Apparat zur Beobachtnng und Demonstration kleiner Luftdruckschwankungen* (Variometer) vanredno jednostavan aparat, koji lijepo pokazuje nagle promjene u tlaku zraka, kojih nijedan barometar i ne osjeti. Aparat ima za školu veliku vrijednost. Gradi ga: Warmbrunn, Quilitz et Comp. u Berlinu, Rosenthalerstrasse 40. za 3·6 M. — Ducrue opisuje svoj novi globus za matematičnu geografiju u članku *Kopernikanischer Himmelsglobus mit verstellbarem Rotationshorizonte* i pokazuje, kako se s ovim aparatom u svakom satu školskom mogu učenicima pokazati pojave, koje su u svezi s rotacijom zemlje po Kopernikovoj teoriji Gradi ga firma Böhm i Wiedemann, mechanische Werkstätte in München, Kaufingerstrasse No. 20 za 60 M. — U članku *Zur Kreiselbewegung* izvodi Koppe računom statički moment, što ga izvede zvrk, kad mu se os zavrne. — U zanimljivom članku *Versuche über elektrische Sthralen* opisuje Spielmann nov raspored za Hertzove pokuse, po kojem se mogu lako pokazati svojstva električnih zraka. — Rosenberg opisuje u članku *Ein Apparat zur Veranschaulichung der magnetischen Inklination* veoma zgodan aparat za niži stupanj u srednjoj školi, kojim se magnetička inklinacija eksperimentom može imitirati za svaku geografsku širinu. Gradi ga firma W. J. Rohrbeck's Nachfolger (L. Ehmann et A. Obermayer) Beč, Kärntnerstrasse 52. — U odsjeku *Kleine Mitteilungen* ističem kinegraf od Engelmeyera, kojim se kod sastavljanja dviju gibanja mogu po volji mijenjati veličine komponenata i njihov kut, a aparat resultantu sam crta. Za školu veoma zgodan aparat, koji je u ruske škole već ušao. Firma E. Leybold's Nachfolger u Kölnu gradi ga za 100 M. — Sellentin priopćuje u bilješci *Bildung von Salpetersäure und salpetriger Säure aus atmosphärischer Luft durch die Wirkung elektrischer Funken* nov aparat, kojim se ova pojava može pokazati za 2 minuta. Hammel opisuje lijep *Apparat zur Demonstration der Abhängigkeit*

der Siedetemperatur vom Druck, s kojim učenik može bar jedan dio krivulje napetosti za vodenu paru izvesti. — Iz odsjeka *Berichte* ističem pokuse Elstera i Geitela o strujama visoke napetosti, Rönischovu spravu za dijelenje kuta na tri jednaka dijela (Central-Zeitung für Optik und Mech. XVI, 253.), izvješće o dalnjim pokusima s Röntgenovim zrakama, o Le Bon-ovom tamnom svjetlu, o Lecherovoj studiji o unipolarnoj indukciji i o Thomsonovoj znamenitoj radnji o elektrolizi plinova (Electrician 35, 578. 1895). Iz povijesti nauke ima referat o Volkmannovoj raspravi: Franz Neumann, ein Beitrag zur Geschichte deutscher Wissenschaft, gdje se crta život i rad staroga Neumanna. Iz područja obuke i metodike izvješćuje se o Boehmovoj programskoj radnji *Das Harmonium im akustischen Unterricht* (Programm des Andreas-Realgymnasium in Berlin, Ostern 1895, Pr. No. 93), u kojoj su vrijedni prilozi za primjenu ovoga instrumenta u obuci fizikalnoj. Kratke obznane knjiga završuju svezak.

IV. Svezak. U članku *Neue Beiträge zur Technik des Unterrichts* opisuje C. G. Müller 3 nova aparata: 1) aparat za rastezanje cijevi toplinom, s kojim se može odrediti i mehanični ekvivalent topline; 2) jednostavan aparat za elektrometrične demonstracije i 3) nov raspored pokusa o postajanju amonijak-sode. Svi se aparati odlikuju velikom jednostavnošću i tim preporučuju za obuku. — H. Hartl u članku *Ein Apparat zu messenden Versuchen über Reaktionsdruck, Ausflussgeschwindigkeit und Ausflussmengen* opisuje aparat, s kojim se veoma zgodno može potvrditi, kako tlak reakcije u vodi, koja istječe, visi o veličini otvora i o visini tekućine, koja tlači, pa dodaje potanki opis pokusa (Gradi ga Max Kohl u Chemnitzu za 60 M). — Brandstätter pokazuje u prilogu *Chemische und physikalische Schulversuche*, kako se jednostavno i lijepo mogu izvesti ovi pokusi: 1) dokaz, da u tamnoj jezgri plamena ima gorivih plinova; 2) tvorenje salmijaka iz amonijaka i klorova vodika; 3) svjetlo od sumporova vodika i dušikova oksida; 4) jednostavan aparat za praskavac; 5) izgaranje amonijaka; 6) razvijanje i izgaranje acetilena; 7) pokus o trošenju topline kod ishlapljivanja i produciranju topline kod kondensacije. — Članak *Zwei Normalverzeichnisse physikalischer Apparate* donosi najprije popis Bečkoga društva za unapređivanje fizikalne i kemičke obuke, koji se dijeli na tri hrpe: *A* za niže razrede srednjih škola, *B* za više razrede srednjih škola, *C* za nešto bogatije zavode. Odjeli *A* i *B*, što bi ih morao imati svaki potpuni zavod, stoje 5488 fl do 7400 (prema izvedbi aparata), za utenzilije treba 157 fl do 249 fl, a odio *C* stoji 1521 fl do 1864 fl. Odio *A* (samo za niže razrede) stoji 2531 fl do 3700 fl. Drugi je popis postao poticanjem njemačkoga društva (Berlinskog) za unapređivanje obuke u matematici i prirodnim naukama. Razdijeljen je na dvije hrpe: u hrpi *A* oni su aparati, koje su svi učesnici proglasili nužnima za obuku, a u *B* su oni, koje je velika većina učesnika proglasila za potrebne. Minimalna je cijena zbirci udarena na 5000 M. Ako se i ne bude svaki učitelj slagao s ovim zbirkama, ima u njima veoma zgodno mjerilo, da sazna, kaki je njegov kabinet prema onomu, što ga po tim zbirkama treba da ima uređena srednja škola. (Isporedi o tom moju radnju: O normalnoj zbirci fizikalnoga kabineta u srednjoj školi. Nast. Vj. IV. str. 132 i 243). — Od *Kleine Mitteilungen* spominjem Hammerlov aparat za napetost para u nejednako ugrijanim spojenim posudama i Haasov aparat za demonstraciju uzgona u plinovima. — U odsjeku *Berichte* na prvom je mjestu Dierbachov novi oblik Bunsenova žiška. Poske izvješćuje u članku *Röntgensche Strahlen* opširno o daljim radnjama na tom preznamenitom polju. Jaummanova radnja Longitudinales Licht (Wied. Ann. 57, 147, 1896) dokazuje, da su zrake katode longitudinalne električne zrake. Opširan referat *Brechungsexponenten elektrischer Wellen in Flüssigkeiten* izvješćuje o primjeni svih triju metoda za taj posao, osobito o lijepoj metodi Coleovoj (Wied. Ann. 47, 290, 1896). Warburg opisuje u bilješci *Verwendung des Bariumplatincyanürschirmes* primjenu ovoga zastora u obuci optike za dokaz, kako staklo absorbira ultravioletne zrake. Urednik Poske izvješćuje o djelu Goldbeckovom: Kepplers Lehre von der Gravitation, i o zanimljivim za učitelja radnjama od Pietzkera: Das Lehrbuch im Physikunterrichte, i od Schwalbea: Über die Schulbuchfrage. Prvi je protivan metodičkim knjigama i želi samo neku vrstu repetitorija, što mu Poske ne odobrava. Drugi naglašuje, kako je teško

pisati školske knjige (dobre), pa ocjenjuje dosadašnje knjige, te ište centralnu biblioteku školskih knjiga. — Ocjene knjiga, izvješća o dva stručna društva, vijesti iz radionica i nebeske pojave za srpanj i kolovoz 1896. završuju ovaj svezak.

Zeitschrift für das Realschulwesen. Herausgegeben von Dr. Josef Kolbe. 21. Jahrgang. Wien 1896.

IV. Svezak. Weinberg obrazlaže u članku *Bemerkungen zur Hygiene des Unterichts* tezu: higijena je nužni dopunjak prirodoslovne obuke našega doba, pa je dužnost svakoga učitelja te struke posvetiti osobitu pažnju ovomu znamenitomu dijelu obuke — te pokazuje, kako se to može raditi kod obuke prirodopisa i kemije. — Ellinger razlaže u članku *Welchen Nutzen hat für einen Lehrer des Englischen die Theilnahme an einem Summer Meeting der University Extension Students in Oxford* svoje iskustvo o ovim tečajevima, pa preporučuje austrijskim učiteljima, da idu onamo. — *Schulnachrichten* donose novi statut za kr. ug. zemaljsko školsko vijeće od 10. siječnja 1896. Veću polovicu sveska izpunjuje obilni *Bücher-, Zeitungs-, und Programmschau.* Ističem veće ocjene o ovim knjigama: Goerlich, Materialien für freie französische Arbeiten i Freie französische Arbeiten (5 M i 2 M) (referira Bechtel i veli, da su zahtjevi previsoki); Spamers Illustrirte Welgeschichte, II. Bd. (hvali veoma Dr. Strobl); Handl, Lehrbuch der Physik, 5. Aufl. (ocjenjuje Dr. Zahradniček dosta nepovoljno sa strane školske); Kraus, Methodik und Didaktik des Unterrichts in der Geometrie und im geom. Zeichnen. Wien 1895, Pichlers Witwe (1·60 fl.) — Prijegled časopisa (Die neueren Sprachen) i obznane od 13 cislitavskih programskih radnja završuju svezak.

V. Svezak. U lijepom članku *Eine Bitte um Recht für die Realschule* tuži se Nagele na položaj realke u sadašnjem školskom organizmu, zove jedinstvenu srednju školu monstrum pa ište, da se realka oslobodi od *dosadašnje orisnosti* i dobije *pravo slobodne eksistencije.* Onda će iz nje izlaziti širenje moderne osobine i naobrazbe, koja daje zdravu podlogu javnoga mišljenja, a ovo je opet podloga, na koju se oslanja moderna država. Prema tomu pisac kritizira obuku povjesti, gramatike, geografije, njemačke literature pa pokazuje, kako bi trebalo to učiti u realci. — Frischauf razvija u članku *Anzahl der Variationen zu einer bestimmten Summe* formulu za broj varijacija k-toga razreda k sumi s, ako su zadani elementi 0, 1, 2 . . . n, gdje je $n < s$. s pomoću integralnoga računa. — Lesky izvodi u člančiću *Zur Normalenconstruction* der Ellipse dvije relacije, iz kojih izlaze dvije konstrukcije za normalu elipse u zadanoj točki, koje su tako jednostavne, da se mogu upotrijebiti i u srednjoj školi. Isti pouči vrijede i za parabolu i hiperbolu. — *Schulnachrichten* imaju program odjela (XVII.) za povjest školstva na švicarskoj izložbi u Genfu (1. svibnja do 15. listopada 1896.) — U odsjeku *Bücher-, Zeitungs- und Programmschau* ističu se veće recensije: Rethwisch, Jahresberichte über das höhere Schulwesen (rec. uredništvo), Samlung Goeschen (sv. 42. 40. 41. 45) (obznanjuju Oberländer i Bechtel pohvalno; Heinemann, Goethe, 2 Bd., 1895. (hvali Strobl); Hettner, Geographische Zeitschrift. I. Jahrgang (obznanjuje i hvali Nagele); Hochstetter-Bisching, Leitfaden der Mineralogie und Geologie, 11. Aufl. (ocjenjuje Rothe i ističe dosta velike promjene od izdavača ovoga izdanja Toule; odobrava promjene i veli, da ostaje knjiga i sada jedna od najboljih); Jahrbuch der Erfindungen, XXXI. Jahrg. (ocjenjuje Wallentin i ističe zaslugu ovoga izvrsnog djela za širenje novih tekovina prirodne nauke); Gajdeczka, Lehrbuch der Geometrie für die oberen Klassen der Mittelschulen 1894. (označuje Bergmann kao izvrsno djelo; samo u nekoliko točaka treba popune i popravka, da bude jedna od najboljih knjiga za gometriju) — Prijegled časopisa (Zeitschr. für franz. Sprache und Literatur, XXVII. Bd) i cislitavske programske radnje (4 radnje) završuju svezak.

VI. Svezak. U članku *Darstellung der lautlichen und syntaktischen Eigenthümlichkeiten der französischen und englischen Umgangssprache im Anschluss an Felix Franke's „Phrases des tous les jours" und True und Jespersen's*

„*Spoken English*“ složio je Ellinger, u čemu su po nazoru Jespersena slobode u glasovnom i sintaktičnom smjeru francuskoga i engleskoga govora u općenju inteligencije. — Schuster prigovara u članku *Zum Rechnen mit ungenauen Zahlen* obradbi ovoga pitanja u školskim knjigama, da su pravila nepouzdana; tomu nalazi uzrok u jednoj teoretičnoj pogrješki i u tom, da se ne pazi na razliku između *granice pogrješke* potpuno razvijenoga i dotičnoga pokraćenoga resultata. Ova radnja je lijep prilog, da popuni teoriju računanja sa zaokruženim brojevima i obična pravila za to računanje nadomjesti boljima, koja zajamčuju prave resultate. — *Schulnachrichten* donose u *Französische Feriencurse der Alliance française zu Paris im Jahre 1896* program II. ciklusa; onda program novo-francuskoga ferijalnoga tečaja u sveučilištu u Luusanne-u; uredbu učiteljske škole društva za ručni rad dječaka u Leipzigu i naredbu cisl. ministarstva o ispitu zrelosti za ženskinje. *Bücher-, Zeitungs- und Programmschau*, obilan kao svagda, obznanjuje mimo ino: Toischer, Theoretische Paedagogik und allgemeine Didaktik i Fries, Die Vorbildung der Lehrer für das Lehramt (oboje iz Baumeisterova Handbucha der Erziehungs- und Unterrichtslehre für höhere Schulen; ocjenjuje oboje Bouvier povoljno); Cantor, Vorlesungen über Geschichte der Mathematik. III. Bd. (obznanjuje pohvalno Glöser). — Prijegled časopisa (Zeitschrift für die öst. Gymn. 46. Jahrg. 3.—10.) i programske radnje (9) cisl. srednjih škola.

VII. Svezak. Wilhelm se u članku *Professor Angelo Mosso und das „deutsche“ Turnen* osvrće na žestoke napadaje ovoga profesora fiziologije u Turinu na tjelovježbu, što ih on diže u svom spisu „Die körperliche Erziehung der Jugend“ (pr. I. Glinzer na njemački), gdje tvrdi, da tjelovježba ne ispunjava svrhe, da je bezsmislena i neprirodna, da jednostrano goji gornje ekstremitete, mjesto da razvija cijeli organizam; za to da se može preporučiti još jedino švedska tjelovježba; no bolje su od svake tjelovježbe *igre*. Wilhelm izvješćuje o polemici, koja se u stručnim krugovima na to nadovezala. — Ellinger svršava svoj u predašnjem svezku započeti članak o govoru francuskom i engleskom. — U *Schulnachrichten* izvješćuje Kemény o rasporedu školskoga odsjeka milenijske izložbe u Budapešti. — Program novo-francuskoga ferijalnoga tečaja u Genevi 1896. — Naredba ugarskoga ministra za bog. i nast. o srednjoškolskoj obuci žena i o pripuštanju njihovu k profesorskim ispitima za srednje škole. — *Bücher-, Zeitungs- und Programmschau* ima uz ino književnu obznanu: Winckelmann, Handbuch der Physik, 1896. (Wallentin ocjenjuje konac ovoga djela od 5 svezaka (cijena 117 M) i zove ga na veliko zasnovanim djelom, koje ispunjava davno osjećano prazninu, pa će svakomu zahtjevu udovoljiti. I ja mogu ovo djelo za učiteljske knjižnice osobito preporučiti. Jedva će mu se danas naći premac u svjetskoj literaturi). — Prijegled časopisa (Deutsche Rundschau für Geogr. und Statistik, XVII. Jahrg.) i 9 programskih radnja.

VIII. Svezak. Kemény se u članku *Die Einheitschule — ein Monstrum?! (Eine Abwehr)* obazire na gore spomenutu tvrdnju Nagele-ovu i dokazuje shodnost ove škole veoma živo. — Vogrinz ocjenjuje u članku *Zur Frage der Herstellung einer französisch-lateinischen Parallel-Syntax* pokuse Seegerove u tom smjeru, što ih je učinio u dvije svoje školske knjige. — U bilješci *Berechnung des Volumens der Pyramide* izvodi Schwendenwein poznatu formulu rastvaranjem piramide na krnje piramide i jednu piramidu. — U *Schulnachrichten* izvješćuje Hersmann o skupštini delegata „des allgemeinen deutschen Realschulmännervereines“ u Dortmundu (8. i 9. travnja 1896.) i o četvrtoj skupštini njemačkih historika u Innsbrucku. — *Književne obznane:* Willmanns, Deutsche Grammatik, 1896 (ocjenjuje Burghauser); Kreibig, Lehrbuch des kaufmännischen Rechnens I. II. III. Wien 1896 (ocjenjuje Bergmann i preporučuje pomno izrađenu knjigu pažnji stručnih kolega. — *Prijegled časopisa* (Pädagogische Archiv XXXVII. i XXXVIII. i Zeitschr. für öst. Volkskunde I. i II. Jahrg.) i 10 *programskih radnja.*

O. Kučera.

Nabožna djela I. Đorđića.

(Nastavak i svršetak).

2. Život sv. Benedikta.

Obično se prije napominje „Saltijer slovinski“, a ja ću prije govoriti o „Sv. Benediktu“. Evo što Đorđić o tima djelima govori u predgovoru pred „Sv. Mandalijenom“ str. VIII. „Još imam i Saltijer slovinski, to jes istomačenje od sto i pedet pjesni Davidovijeh, koga uzdam se da ću ti iz pritištaonice na svjetlos iznesena ne nakon vele vremena dobrovoljno pokloniti. Ne propustih ni u razdriješeno i prosto govorenje štogodi slovinski upisati, i među ostalo život preblaženoga ćaćka Benedikta“. „Saltijer“ tiskan je doduše još za života Đorđićeva, a „Benedikt“ istom poslije njegove smrti god. 1784., ali iz toga se ne mora zaključivati, da je onaj prije ovoga bio i napisan. Iz rečenoga mjesta vidimo bar toliko, da je „Benedikt“ bio gotov, kad i „Saltijer“, a pjesniku, koji poradi skupoće nije mogao sva djela svoja na jednoć izdati, bilo je valjada prije svega do toga stalo, da mu izađu pjesnička djela, a za njima prozaička. On napominje u „Benediktu“ psalme; n. pr. na str. 107. psalam 17. „Misit sagittas suas et dissipavit eos, fulgura multiplicavit et conturbavit eos“. Đorđić je to preveo ovako: „Tisnu treskove od riječi svojijeh i raspršа njih, uzmnoži munje od svojijeh pogleda i smete njih“. Prijevod je u Saltijeru sasvim drugi, pače i način je prevođenja drukčiji. a ja ne vidim, za što Đorđić ne bi bio, da je prijevod psalama onda već bio gotov, to mjesto samo prepisao. U 2. izdanju „Mandalijene“ nalazimo na str. 173. prijevod pjesme „Laeta quies magni ducis“, koja se pjeva u crkvi na blagdan sv. Benedikta, a na str. 175. „Život sv. Benedikta“ složen poput litanija. što dokazuje, da se već onda pjesnik živo zanimao za Benedikta; napokon je na str. 179. tiskan jedan jedini psalam, i to 135., a i on je u izdanju psalama nešto prerađen. Poradi svega toga držim, da je „Sv. Benedikt“ bio prije napisan od prijevoda psalama.

Sv. Benedikt, kojemu život Đorđić opisuje, rodio se god. 480. u Nursiji, god. 528. pošao je na Monte Cassino i ondje sagradio glasoviti manastir, a umr'o je 21. marta god. 543. Red, koji je on utemeljio, nije bio znatan samo za crkvu, nego i za prosvjetu pojedinih naroda Tu mi pada na um, koliko su benediktinci Notker u St. Gallenu i Otfrid u Weissenburgu privrijedili

staroj njemačkoj knjizi! Đorđić je imao i osobit povod, da napiše to djelo, jer je i sam iz reda isusovačkoga prešao u benediktinski. Knjigu je razdijelio na četiri dijela: U I. govori u 21 poglavlju o životu Benediktovu, u II. u 13 poglavlja o njegovim krepostima, u III. u 15 poglavlja o njegovoj moći, a u IV. u 10 poglavlja o njegovoj brizi za ljude u opće, a za njegov red napose, pa o pjesmama, koje se njemu na čast u crkvi pjevaju. Već prije Đorđića, a i poslije njega bavilo se sv. Benediktom cijelo mnoštvo crkvenih pisaca. Ja ću napomenuti samo dvojicu: Grgura Velikoga, koji je u drugoj knjizi svojih „Dijaloga" mnogo toga iz života Benediktova sakupio, i Mabillona: Annales ordinis Scti Benedicti, Lucae 1739., koji je u tom golemom djelu (731 strana in folio) najbolje i najopsežnije obradio život i red sv. Benedikta. Đorđić se u velike poveo za Grgurom; istini za volju valja pače priznati, da je velik dio njegove knjige prijevod iz Grgurovih „Dijaloga". Poslužio sam se djelom: Patrologiae cursus completus sive bibliotheca universalis, integra, uniformis, œconomica etc. accurante I. P. Migne, Patrologiae tomus LXVI, Parisiis 1847. Evo jednoga primjera, koji će nam dokazati, da je Đorđić doista prevodio iz latinskoga, i pokazati, kako je prevodio.

Grgur, Dial. II str. 190. „Gothorum quidam, Galla nomine, perfidiae fuit Arianae, qui Totilae, regis eorum temporibus, contra catholicae ecclesiae religiosos viros ardore inanissimae crudelitatis exarsit: ita ut quisquis ei clericus monachusve ante faciem venisset, ab ejus manibus nullo modo vivus exiret. Quadam vero die avaritiae suae aestu incensus in rapinam rerum inhians, dum quemdam rusticum tormentis affligeret eumque per supplicia diversa laniaret, victus poenis rusticus, sese res suas Benedicto Dei famulo commendasse, professus est, ut dum hoc a torquente creditur, suspensa interim crudelitate ad vitam horae raperentur. Tunc idem Galla cessavit rusticum tormentis affligere, sed ejus brachia loris fortibus astringens ante equum suum coepit impellere, ut quis esset Benedictus, qui ejus res susceperat, demonstraret. Quem ligatis brachiis antecedens rusticus duxit ad sancti viri monasterium eumque ante ingressum cellae solum sedentem reperit et legentem. Eidem autem subsequenti et saevienti Gallae rusticus dixit: Ecce, iste est, de quo dixeram tibi, Benedictus pater. Quem dum fervido spiritu cum perversae mentis insania fuisset intuitus, eodem terrore, quo consueverat, acturum se existimans, magnis coepit vocibus clamare dicens: Surge, surge et res istius rustici redde, quas accepisti. Ad ejus vocem vir Dei oculos protinus levavit a lectione eumque intuitus mox etiam rusticum, qui ligatus tenebatur, attendit: ad cujus brachia dum oculos deflexisset, miro modo tanta se celeritate coeperunt illigata brachiis lora devolvere, ut dissolvi tam concite nulla hominum festinatione potuissent. Cumque is, qui ligatus venerat, coepisset subito adstare solutus, ad tantae potestatis vim tremefactus Galla ad terram corruit et cervicem crudelitatis rigidae ad ejus vestigia inclinans se orationibus illius commendavit. Vir autem sanctus a lectione minime surrexit, sed vocatis fratribus eum introrsus tolli, ut benedictionem acciperet, praecepit. Quem ad se reductum, ut a tantae crudelitatis insania quiescere deberet, admonuit".

Đorđić str. 137. „Bijaše među vojvodam kralja Totile, o komu besjedismo odizgara, jedan opak vitez, na ime Galla: koji ognušen poluvjernosti arijanskom tolikom zlobom goraše suprot crkvenjacima pravovjernijem, da kad bi mu koji od njih upo u nekte, ne bi se otole živ i s glavom oslobodio. Ovi koliko za krvi pravovjernom, toliko za tuđijem zlatom smagnjivaše, ter budući jednom zateko njekoga nevoljna seljanina, zače u njega i prijetnjom i djelima iskat

blago. Pridružen teškom silom nesrećni gorštak, i videći svoj život na ishodu, promisli ovu privaru za iskopat se iz ruka toliko nesmiljenijeh. Reče dakle, da svoje svekoliko imanje bijaše pridо u pohranu božijemu sluzi Benediktu. Tom začu to Galla. mahnu se na konja, i budući tvrdo svezo ruke seljaninu, uze ga prid sobom goniti, da kaže Benedikta i Benediktovo pribivalište. Dođoše tako do manastijera Kasinskoga, prid kojijem nađoše samoga Benedikta posadjena, gdi šti svete knjige; koga netom ugledaše, reče seljanin svomu silniku: ono je Benedik, koga išteš. Tad Galla vas naoštren u licu, i ognjevitom nemilosti nakostrečen, mneći svetoga ćaćka pristrašiti, sta u sve glase revat iz daleka: ustani, ustani, Benedikte, pospješno vrati tuđe blago, koje hraniš. Na zvek od vapaja, kojijem se gora razlijegaše, podignu oči slavni čudnotvorac i pogleda Gallu, za tijem pogleda i seljanina. Ali netom svrati pogled na ovega, jakno trijeskom udareni raspuknuše se u jedan hip svi vezi, kijem bjehu mu ruke zapućene i osta potpuno oslobodjen. Naježi se od straha Galla, videći očito mogućstvo od pogleda Benediktovijeh, i bojeći se sebi skoči s konja i pade na koljena pridan, proseći mil srdje. Dobri Benedik dozva tada svoje redovnike i zapoviđe im, da ga uvedu u manastijer i iza duga puta na prijateljsku pogoste ljubežljivo. Na rastanku poslije ćaćko blaženi ljupko pokara tega vrlovitoga bojnika veleći mu, da ne srti unaprijeda na nemilosti i da ne hlepi za tuđijem, neg miran u sebi mira iskrnjemu ne smeta". Isporedi osim toga Đorđića str. 17, 28, 38, 83, 90, 109, 110, 112, 113, 119 i t. d. i Grgura str. 128, 134, 146, 172, 174, 154, 156, 142, 144, 166 i t. d.

Đorđić je postupao tako, da je priče, što ih je našao u drugoj knjizi „Dijaloga", poređao po sadržini pa po njima nazvao svoja poglavlja. Grgur n. pr. pripovijeda, da je Benedikt imao oštar pogled, a Đorđić ima poglavlje pod naslovom „Mogućstvo (Benediktovo) u pogledijeh" pa za tim pripovijeda jednu priču. Priče za njega i nijesu drugo nego ilustracija Benediktovih kreposti, a poglavlja često nemaju više od nekoliko riječi pristupa, iza kojega odmah slijedi priča. Za čudo mi je, što Đorđić, koji u dogmatskim pitanjima često „Dijaloge" kao svoje vrelo napominje, ne naznačuje ih kao vrelo i za priče, koje je, kao što vidjesmo. iz njih prevo lio.

Treba priznati, da je Đorđić bio izvrstan poznavalac crkvene književnosti; on u „Benediktu" spominje na stotine pisaca, a među njima i takovih, kojih ni glasoviti Mabillon ne poznaje, tako da od svih naših redovnika pisaca možemo s njim isporediti jedino A. Kanižlića, koji je u svomu „Kamenu smutnje" također rijetku učenost pokazao (isp. moju radnju o Kanižliću u „Nastavnom Vjesniku" III. knjizi, 3. svesku). Osim toga je Đorđić za svoga boravka u Italiji pohodio neka mjesta, gdje se Benedikt bavio, tako da nam o mnogim stvarima govori iz vlastitoga iskustva. Na str. 12. pripovijeda, da još sada ima s one strane Tibere ostataka od kuće Benediktovih roditelja i da je sada ondje kuća, u kojoj se primaju gosti iz manastira; na str. 40. govori o manastiru Kasinskom: „Ja koji očima vidjeh toj čestito pribivalište i celivah poniženijem ustima mjesta posvećena od stupanja Benediktovijeh, ne mogu inoj stvari bolje prilikovati vrh od gore Kasinske, neg istomu raju, pokli po trudnu putu na nj se uzlazi, nu u njemu nahode se svaka dobra i svake lijeposti". Isp. još str. 14, 63, 70.

*

Đorđić dosta vješto piše, a trudio se, da mu slog bude što živahniji. Nalazi se i više pjesničkih mjesta. Na str. 1. veli, da Bog ne će ostaviti svojih stvorova pa uspoređuje čovjeka s brodarom u najvećoj oluji; na jednoć udari blijesak te rasvijetli tminu, i brodar vidi, gdje je; na str. 15. veli, da svetosti ne možemo pomisliti bez poniženja, jer što više drvo svoju plodom okrunjenu glavu u vis diže, to mu je dublje žilje i t. d. Pored toga nalazimo često usklike, pitanja, dijalogizme, a na početku poglavlja lijepe pouke; n. pr. str. 24. „Primudra majka narav svakoj živućoj vrsti poda način, kojijem bi se mogla u nezgodah sahraniti: lavu jakos, kuni hitrinu, košuti tijek, čovjeku mudros, a lijepos ženi, koja najslabija među živijem, najmoguća ishodi po njekoj skrovnoj kreposti, kojom srca priuzima". Isp. str. 64, 76, 89 i t. d.

Kao što vidimo, trudio se Đorđić, da nam na što ugodniji način opiše život i rad sv. Benedikta, ali na str. 6. veli, da je za to napisao to djelo, da se učitelji njim okoriste, jer nas baš uzori svetaca mogu na pravi put privesti, a ja bih rekao, da njegov „Benedikt" nije mogao biti za narod od velike koristi, jer mu prikazivanje nije svuda jednako. Po cijeloj knjizi nalazimo veoma mnogo latinskih citata, koje on doduše većinom prevodi, ali osobito u drugom dijelu nalazi se često samo latinski tekst. Osim toga imade poglavlja, kojih ne može drugi nego svećenik razumjeti, n. pr. 13. pog. II. dijela str. 97—107., gdje nam s velikom učenošću dokazuje, da su kreposti Benedktove bile poglavite, a na mnogim se mjestima upušta i u polemiku, n. pr. na str. 9. s Bozijem, na str. 20. s učenim Baronijem, a na str. 132. pače sa sv. Tomom Akvinskim i t. d.; a sve je to cilju, kojemu je knjiga namijenjena, na štetu.

Pokraj sve svoje učenosti Đorđić sve vjeruje, štogod nađe u svojim vrelima; tako na strani 1. sasvim ozbiljno pripovijeda, da ima na sjeveru ptica, po koje glasu ljudi znadu, koje je doba dana, jer ondje nema sunca; na str. 32. pak pripovijeda, da su mnogi ljudi čuli, kako su Benedikt i Skolastika već u utrobi materinoj pjevali svete pjesme; zanimljivo je, da na str. 82. tvrdi, da su Goti bili Slovini pa nastavlja „S razlogom dakle slovinski narodi uzeše ime od slave, budući natekli slavom prislavni Rim, slavu od gradova, i svu njegovu slavu svojoj slavi neprimjernoj uharačili". Dakle već u Đorđića ova etimologija!

U sv. Benediktu ima također mnogo iz latinskoga jezika prevedenih pjesama. Đorđić se većinom držao metra originala, a na str. 57. spjevao je u 14 strofa po šest osmeraca i originalnu pjesmu u čast sv. Skolastike. Jezik u „Benedikta" ne smijemo još nazvati „krasnom" prozom, nego moramo razlikovati jezik u samostalnim i u prevedenim dijelovima knjige. Istina je, da on dosta okretno prevodi, ali mu jezik zanosi na latinski, što se vidi osobito po poretku riječi i po tom, što često na početku izreke

meće relativnu zamjenicu mjesto demonstrativne, pa po prijevodu *nekih* riječi, n. pr. str. 21. starovječnik (senator); str. 31. dub *od roda* (Stammbaum); str. 52. glavorednica (nastojnica manastira); str. 97. gospodične kreposti (virtutes praedominantes). *Ali* imade i dosta mjesta, koja su pisana čistim narodnim govorom, a kad pomislimo, da Đorđić pripada među početnike dubrovačke proze, moramo priznati, da je s vanrednom vještinom pisao pa i mlađe slavonske prozaiste kud i kamo natkrilio. Pri kraju napominjem, da je on i „Osmana" poznavao, jer na str. 89., gdje govori o pustinjačkom životu, dodaje četiri stiha „mudroga Gundulića", a u primjedbi veli „Io. Gundula in Osmano illirice cantato cantu 13". To su stihovi XIII. 65—69.

Kučke, u kijeh je žensko lice,
Psi troglavi, zmaji hudi,
Poluribe, poluptice,
Poluzvjeri, poluljudi.

3. Saltijer slovinski.

Taj je prijevod Đorđićev već za to znatan, što je jedini prijevod svih psalama. Na str. XVII. novoga izdanja (u Zagrebu 1851.) želi pjesnik, da učenjaci pođu njegovim putem i narodnomu govoru prokrče put k znanosti, a na str. XIV. kaže, za što je preveo psalme: „Prvo, bivši to pismo među svijem inijem pritrudno i priduboko, i budući u njegovu tomačenju malosrećni bili dosleka svi slovinski spjevaoci, stavih se kušati, ide li mi od znanja i od ruke proz taj tijesan put protisnut se naprijeda i toliko mučnu, premda priplemenitu stvar neopsjenjeno, uljudno i svršeno izgovoriti. — Treće (i ovo mi bi uzrok najpoglavitiji) nastojah, da ovijem bogomolnijem pjesnima zaplatim u redovništvu sve, što skrivih njekada isprazno i razbludjeno pjevajući na svijetu". Pred prijevodom nalazi se „Život slavnoga proroka i kralja Davida". Đorđić veli na str. XXVI., da mu je izvor za taj životopis bilo Sveto pismo, Paralipomena, Josip Flavije i tumači Sv. pisma. Život Davida pripovijeda nam se u knjigama o kraljevima, i to u I. c. 16. do III. knjige, pa u Paralipomenima I. knj. c. 11—29. Đorđićevo se prikazivanje bitno razlikuje od onoga u Sv. pismu. Ono je prije svega mnogo kraće; tako u njemu nema opisa Davidova bijega u Najot, epizode o Nabalu i Abigaili, smrti Samuelove i drugoga. Đorđić pripovijeda, da se David uvukao u šator Saulov, uzeo oružje pa ga predao slugama naloživši im, da jave Saulu, da je on bio u njegovu šatoru i da ga je mogao pogubiti; u knjigama o kraljevima pak čitamo, da se David razgovarao sa Saulom samim; Đorđić najprije pripovijeda, da su djevojke pjevale: Saul je ubio hiljadu, a David deset hiljada Filisteja, a za tim, da je sin Saulov branio Davida, a u knjigama o kraljevima pripovijeda se to obratnim redom i t. d. U Đorđića

ne nalazimo nijedne crtice iz Paralipomena, a po gotovo mogu tvrditi, da se nije poslužio Josipom Flavijem, koji u VI. i VII. knjizi svojih „Antiquitatum judaicarum ll. XX“ veoma opširno i s mnogo novih crtica, od kojih nijedne ne nalazim u Đorđića, pripovijeda život Davidov. Pjesnik je valjada htio samo to da reče, da su mu bila poznata vrela za životopis Davidov, a napisao ga je po tom, što je njemu svećeniku bilo otprije iz Sv. pisma o Davidu poznato.

Sada slijedi prijevod psalama, koji ćemo promatrati sa dvije strane: po obliku i po sadržaju. Poznato je, da psalmi u originalu nemaju za pravo nikakva metra, oni se jedino svojim uzvišenim jezikom i paralelizmom između dva dijela izreke razlikuju od proze. Đorđićev je pak prijevod baš s te strane veoma raznolićan. Promotrit ćemo strofe redom po broju stihova: 1) Najmanja je strofa dakako ona od dva stiha, a nalazimo je svega u 9 psalama. Stihovi su dvanaesterci, koji se raspadaju na dva šesterca, tako da imadu i unutrašnje i izvanjske slikove, koji su bez ikakva reda i pravila sad muški, sad ženski, a često veoma loši i po naglasu i po glasovima, koji se slikuju. Ova je strofa bez dvojbe pjesniku najmanje uspjela; čovjek bi s prvoga maha pomislio, da to i nijesu strofe, ali dva su i dva stiha ne samo tiskom odijeljena, nego je pjesnik pomno pazio, da i sadržajem čine jednu cjelinu. — 2) Strofa od tri stiha imadu dvije vrste: a) Tri dvanaesterca; u prva dva stiha slikuju se unutrašnji i izvanjski šesterci muškim ili ženskim slikom, u trećem se pak dvanaestercu slikuje prvi šesterac s drugim. U toj strofi preveden je jedini psalam 22. b) Jedan šesterac i dva dvanaesterca; slik je u sva tri stiha isti. muški ili ženski; ps. 13. — 3) Strofe od četiri stiha: a) Četiri osmerca sa ženskim slikom a b a b. U toj običnoj dubrovačkoj strofi prevedeno je 39 psalama, a po čistoći stihova i slika vidi se, da je Đorđić vikao u njoj pjevati. b) Ista strofa sa slikom a b b a. c) Četiri dvanaesterca s unutrašnjim i izvanjskim slikovima; izvanjski su svagda ženski, a unutrašnji većinom muški. Muški su slikovi loši, jer su većinom posljednji slogovi trosložnih imenica i glagola. n. pr. napunit, vjekovit i t. d.; ps. 35. i 124. d) Isti stihovi, ali se slikuju drugi i četvrti stih, a prvi i treći samo unutrašnjim slikom; ps. 53. e) Ova strofa od četiri osmerca osobito je umjetna; prvi se stih slikuje sa četvrtim, drugi pak i treći raspadaju se na dva četverca, koji se slikuju; n. pr. od razbludne rijeke čudne, pune dara svacijeh zgara. Čovjek se mora upravo čuditi, otkud je pjesnik smogao toliko slikova, koji su prilično dobri; ps. 45. f) Prvi su i treći stih dvanaesterci, a drugi i četvrti peterci, koji se slikuju ženskim slikom, u drugim se pak stihovima slikuju šesterci, na koje se stihovi raspadaju; ps. 60. g) Četiri dvanaesterca: u prva tri slikuje se sredina stiha s krajem, a treći i četvrti imadu osim toga na kraju ženski slik; ps. 81. h) Četiri dvanaesterca: drugi i četvrti

imadu ženski slik, a u prvom i trećem slikuje se sredina s krajem; ps. 87. — 4) Strofe od pet stihova: a) Tri osmerca, četverac. osmerac; slikovi su ženski, i to dosta dobri: a b a b b; ps. 20. b) Stihovi isti kao u 4) a), u prvom se stihu slikuje sredina s krajem, a drugi imadu slik a b b a; ps. 55. — 5) Strofe od šest stihova upotrebljava Đorđić najčešće: a) Šest osmeraca sa ženskim slikovima a b a b c c. U toj strofi preveo je najviše psalama; ona mu je i najbolja; u njoj je, kao što znamo, spjevao i „Sv. Mandalijenu". b) Ista kao pređašnja, samo je slik a b b a c c. U njoj je prevedeno 15 psalama. c) Prvi je stih osmerac, drugi četverac, treći i četvrti osmerci, peti četverac, šesti osmerac. Slikovi su ženski a a b a a b; ps. 8. d) Ista strofa sa tri ženska slika a a b c c b; ps. 33. e) Šest osmeraca; drugi, četvrti i šesti stih imadu ženske slikove. a u prvom, trećem i petom slikuje se sredina s krajem; ps. 100. f) Strofa ista kao pod a), ali imade tri ženska slika a a b c c b; ps. 107. g) Prvi stih osmerac, drugi četverac, a treći do šestoga opet osmerci; slikovi su ženski a a b b c c; ps. 119. h) Šest šestaraca; slikovi dosta loši, sad muški, sad ženski; red a b c a b c; ps. 123. i) Šest osmeraca, dva ženska slika a a b a a b; ps. 125. j) Šest šesteraca; slikovi bez ikakva reda sad muški sad ženski i veoma loši, red a a b c c b; ps. 127. — 6) Strofe od osam stihova: a) Sami osmerci i tri ženska slika s istim redom kao u stanzi a b a b a b c c; ps. 9, 47, 85, 117. b) Sami osmerci sa četiri ženska slika a b c a b c d d; ps. 63. c) Prvi stih osmerac. drugi četverac, treći i četvrti osmerci, peti četverac, a šesti do osmoga opet osmerci; četiri ženska slika a a b c c b d d; ps. 49. — 7) Strofa od jedanaest stihova: 1. je četverac, 2. osmerac, 3. četverac, 4. i 5. osmerci, 6. četverac, a 7.—11. osmerci; pet ženskih slikova redom a a b b c c d d e e e; ps. 26. i 121.

Osobita je oblika psalam 116. U njemu ima 28 stihova, koji su veoma različite veličine, a to sve za to, da psalam dobije oblik križa, koji se prema sredini i kraju znatno raširio. To nije izum Đorđićev; slične oblike nalazimo i u starijim katoličkim i protestantskim pjesnicima, koji su svojim pjesmama davali oblik križa, srca, kaleža i t. d.; tim su se bavili i ljubavni pjesnici 16. i iz početka 17. vijeka, a Đorđić je jedan od posljednjih, koji su tu igrariju nasljedovali.

Kao što vidimo. oblik ovoga prijevoda veoma je raznoličan; svega imade 29 vrsta strofa. Što je Đorđića na to ponukalo? Evo što on veli na str. XIV. „Složih svekoliko u razlike vrste od pjesni za štiocima bolje udvorit s razlikosti, za uzmnožit slovinsko pjesništvo novijem uredbam od pripijevanja i za povratit na svjetlos njekoliko davnijeh dubrovačkijeh načina od pjetnomjerja, jur malo ne sasvijem u nescijenu i u zabitje pometnutijeh". Đorđić je valjada mislio na D. Ranjinu, koji je bio također velik umjetnik u građenju stihova i rado upotrebljavao veće strofe i

miješao osmerce sa četvercima, pa možda i na H. Lucića, koji je također dva dvanaesterca s unutrašnjim slikovima držao za cjelinu. S druge strane pak znademo, da vještina Đorđićeva nije puno koristila književnosti, jer je on sam posljednji veliki dubrovački pjesnik. Ali mi treba da kažemo, jesu li opravdani razlozi, koje on navodi? Je li on činio pravo. što je u jednom djelu upotrebio toliko strofa, da ugodi čitatelju, da uskrsne neke stare strofe i da izumije nove? Ja mislim, da se na to mora odlučno odgovoriti „ne" i da nije zaslužena hvala, koja mu se obično za to daje. Pjesnik treba prije svega da pazi na to, da mu oblik bude u skladu sa sadržajem. Istina je, da nijesu ni svi psalmi jednakoga sadržaja i da su pjesnici prevodeći ih na latinski i na druge jezike upotrebili teže forme, a neke pače preveli u obliku ode, pa nitko i ne će Đorđiću zamjeriti, što je recimo za ps. 26. odabrao tako umjetnu strofu, ali tako raznoličan im sadržaj ipak nije, da bi trebalo uzeti 29 strofa, jer se psalmi, kao što je po znato, mogu razdijeliti najviše na pet vrsta, pa i one su slogom veoma slične. Prema tomu, kako je Đorđić postupao, morao je trpjeti ili oblik ili sadržaj. Evo primjera:

Ps. 122. 5. Bud slavno trojstvo *sad*, ko s prva slavno *bi*,
Ah da čes htjela *bi*,
Da slava ta *nikad* pod suncem ne osla*bi*.

Ps. 123. 1. Da Boga s nam ne bi,
(Sad reci puče moj)
Da ne bi s nam Boga,
Proždro nas žive bi
Bijes, sila, rat i boj
Od mnoštva zlobnoga.

Zar ne vidi svak na prvi pogled, kako su loši slikovi u prvoj strofi i kako je poradi slikova ono malo sadržaja u drugoj strofi razvučeno kroza šest stihova? A takovih primjera imade mnogo! Zanimljiv je i prijegled strofa, koji nam pokazuje, da je najviše psalama prevedeno u običnim dubrovačkim strofama od četiri ili šest stihova, da se najumjetnije strofe nalaze na početku i prema sredini prijevoda i da je pri kraju sila pjesnikova ma laksala, jer od psalma 125. nalazimo opet samo obične strofe.

Đorđić zove svoje djelo prijevodom Davidova psaltira, premda se već u njegovo doba znalo, da nije sve psalme David spjevao, nego da im postanak seže od Davida do Ezdre, ali on veli: Crkva ih tako zove, pa ću i ja. Kao katolički svećenik morao se dakako držati vulgate, pa za to i nalazimo između njegova i Lutherova prijevoda bitnih razlika. On se nije htio točno da drži latinskoga teksta. Evo što veli na str. XIV. „Za to da mi se ova svršenije zbudu i steku. ne hajah u momu izgovaranju riječ po riječ prinositi; pokli bi to bilo ne htjeti bit razumjen i u izvršenju moje odluke malo manje neg truditi zaludu. — Druzijem riječi gole, meni bi ugodno Davidovu miso i srce nasljedovati".

A sada da isporedimo prijevod sa tekstom! Prvo je, što opažamo, da je prijevod kud i kamo veći od teksta. U tekstu nalazimo 2508 redaka, u prijevodu pak 2886 strofa t. j. prijevod je bar četiri puta veći od teksta. Za što je prijevod izišao tako opširan? Jedno, što Đorđić u posljednjoj strofi svakoga psalma slavi Sv. trojstvo, tako da je pridošlo 150 strofa, kojih, kao što je poznato, u originalu nema. Uzrok je tomu, što je nauka: „tri osobe, jedan Bog" jedna od temeljnih dogmi katoličke crkve, koja se veoma često spominje kod mise i u crkvenim pjesmama „Hymni et cantica"; n. pr. Benedicamus Patrem et Filium cum sancto Spiritu. — Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto. — Virtus, honos, laus, gloria Deo Patri, Filio sancto, simul Paraclito. — Laudetur sancta Trinitas, Deo dicamus gratias. — Deo Patri sit gloria et Filio, qui a mortuis surrexit, ac Paraclito. — Laus Patri sit ingenito, laus ejus Unigenito, laus sancto sit Spiritui, trino Deoque simplici. — Uni trinoque Domino sit sempiterna gloria, qui vitam sine termino nobis donat in patria i t. d. U Đorđića nalazimo iste misli, kao u ovim primjerima, ali ipak se treba čuditi velikoj njegovoj umjetnosti, kojom je isti sadržaj na 150 načina obradio, n. pr.

Ps. 4. Ocu, sinu, duhu: trima
Jedna hvala, čas i dika,
Ko bi, ko jes, ko bit ima
Od početka do vik vika.

Ps. 99. Otac i sin i duh sveti
Primi krunu slave i dike,
Ko s prvine segaj svijeti,
Sad i vazda po sve vike

Đorđić obično sadržaj jednoga reda prevodi u strofi od četiri stiha, ali ako je red veći, onda uzme i dvije strofe, n. pr. ps. 5, 7. Za to mu i jesu strofe od šest stihova prevelike, te on u zadnja dva stiha dodaje svoje vlastite misli i dodatke, n. pr. ps. 2, 1. Quare fremuerunt gentes et populi meditati sunt inania; ps. 2, 2. Asisterunt reges terrae et principes convenerunt in unum adversus Dominum et adversus Christum ejus. Đorđić:

Ps. 2, 1. Čemu puci tamni i kleti
Gnjevno reže, skupno ustaju
I smamljenoj u pameti
Misli isprazne prevraćaju:
Ko da mogu svom nesvijesti
Određenja božija smesti?

Ps. 2, 2. S poglavicam sjedinjeni
Kralji ustaše rad poraza
Protiv Bogu, protiv meni,
Koga kraljom Bog pomaza,
I za moju krunu rvati
Podigoše stijege od rati.

Znademo, da imade još većih strofa, pa nam je sada jasno, za što je prijevod izašao tako velik. Osim toga Đorđić često prevodi upravni govor neupravnim, i obratno (n. pr. ps. 3, 3. 96, 4.), a često jezgroviti tekst na šire izvodi; tako prevodi u ps. 1, 3. „Et erit tamquam lignum": „Bit će on jakno dub zeleni"; — „quod fructum dabit in tempore suo":

Ki će pronijet svoje u vrijeme
Slatko voće, kitno cvijetje,
Za okrunit veselijeme
Vijencim jesen i proljetje.

U „Saltijeru“ imade puno prekrasnih mjesta, osobito u strofama od šest stihova, u kojima je Đorđić bio navikao pjevati; ta nam mjesta dokazuju, da je on ne samo prevodio, nego i pjevao, a u tome, što mu je pošlo za rukom tako pjevati i prevoditi, da svatko razumije i ćuti ljepotu psalama, koji su u originalu rekao bih previše uzvišeni, stoji vrijednost prijevoda. Zaista ne bi imao lošu misao onaj, koji bi mogao Đorđićev jezik preudesiti prema sadašnjemu, koji bi slik gdjegdje ispravio pa „Saltijer“ iznova ponudio narodu; ponudio bi najljepšu nabožnu knjigu na hrvatskom jeziku!

Dr. *I. Scherzer.*

O Euripidovu Heraklu i Sofoklovim Trahinjankama.

(Nastavak i svršetak).

II. Euripidov Heraklo.

Dok su se Grci bili već priučili, da u glumištu gledaju nezasitnoga Herakla, koji ih je smiješnom pojavom svojom poticao više na smijeh nego na kaku sućut, bilo je veoma teško iznijeti Herakla na pozornicu u ozbiljnoj drami. Uz to se onaki Heraklo, kaki se nahodio u starijoj epskoj i lirskoj poeziji, bitno razlikovao od ostalih junaka grčke priče. Proslavio se mnogim borbama s različnim zvijerima, nemanima i divovima, a u svemu je tomu bilo veoma malo tragičnih motiva, jer taka se djela držahu u doba cvjetanja grčke tragedije prije za znak neke surovosti i prostote nego junaštva. Trag se tragičnomu motivu nahodio jedino u onoj priči, koja je pripovijedala, kako je Heraklo sam poubijao djecu svoju, pošto mu je božica Hera, ljuta neprijateljica njegova, pomutila pamet, premda i u njoj ima traga nekoj surovosti, pa u priči o tragičnoj smrti njegovoj na lomači. Ali dramatski je pjesnik morao i ove dvije priče znatno promijeniti, ako je htio da od Herakla stvori u istinu tragičnu ličnost, koja bi bila bar donekle slična drugim ličnostima dotadašnje dramatske poezije. Euripid se prvi dao na taj mučni posao i odlučio, da u opreci prema komediji i satirskoj drami učini Herakla glavnim junakom u ozbiljnoj drami, odstranivši iz značaja njegova sva ona obilježja, po kojima je bio postao komičnom ličnošću. Ova je odluka Euripidova tim neobičnija, što još u njegovoj Alkestidi (isp. st. 750. i d., 820. i d., 1015. i d.) susrećemo Herakla, koji istom onda, kad se izobila naužio i jela i pića, polazi, da otme

smrti požrtvovnu Alkestidu. Plod smione odluke Euripidove bijaše tragedija *Ἡρακλῆς*, koja sadržava priču o Heraklovoj mahnitosti, u kojoj je junak Heraklo poubijao vlastitu djecu i ženu Megaru. U njoj se prvi put na ozbiljnoj pozornici grčkoj pojavio nepobjedljivi junak Heraklo, koji je izvršio već mnogo nadčovječnih radnja i kojega se slava raširila po svemu svijetu, jer je uza silan trud i mnogo muke očistio zemlju i more od svega zla na korist cijeloga roda ljudskoga. Razumije se, da je Euripid građu za svoju tragediju crpao iz pjesnika, koji su prije njega obradili istu priču. Ona se već spominjala — sudeći po Proklovu ekscerptu — u epu *Κύπρια*, a poznavahu je i lirski pjesnici Stezihor i Pindar, logograf Ferekid i mlađi epski pjesnik Panijazis. Poradi oskudnih vijesti ne možemo svagda pouzdano odrediti, kako su oni oblikovali spomenutu priču, ali bit će, da se pripovijedanje njihovo nije bitno razlikovalo od Apolodorova (II, 70, 72.) i Diodorova (IV, 10, 6; 11, 1.), po kome se Heraklo oženio Megarom i poubijao djecu svoju prije službovanja kod Euristeja, u koje je zapao po odredbi proročišta, da se očisti upravo od ovoga zločina (Apolodor. II, 73; Diodor IV, 11, 2, 3). Po Apolodoru se dakle i Diodoru pravo junaštvo Heraklovo otpočinje istom poslije ubistva vlastite djece. Euripid je dašto prema odluci svojoj i prema bistvu grčke dramatske poezije u opće bitno promijenio priču, kaka je dospjela do njega, i evo kako ju je oblikovao:

Dok je Heraklo pošao u podzemni svijet, da izvrši posljednju zapovijed gospodara Euristeja (kojemu služi, da dobije natrag očevinu, koju je otac njegov Amfitrion izgubio ubivši Elektriona), t. j. da pred njega doprti Kerbera svezana, pronio se glas, da je zaglavio u podzemnom svijetu. Buntovni su Tebanci među tim postavili za kralja nekoga Eubejca Lika, potomka negdašnje kraljevske porodice tebanske. On je već pogubio dojakošnjega kralja Kreonta, tasta Heraklova, a bojeći se osvetnika zaprijetio smrću cijeloj Heraklovoj porodici. Otac Heraklov Amfitrion i žena njegova Megara pokušali su doduše izbjeći okrutnosti Likovoj, zaklonivši se s tri nejaka sinčića Heraklova kod žrtvenika, što se dizao pred njegovom kućom u Tebi. Ali opaki Liko ne poznaje svetinje, nego im prijeti, da će ih spaliti na samom žrtveniku, ne predadu li se svojevoljno. Kad su oni najzad od nevolje pristali na taj zahtjev, dopusti im Liko, da se nakite mrtvačkim nakitom u Heraklovoj kući, iz koje ih je nedavno silom istjerao, i da poginu prije djece. Oni su se već nakitili pa čekaju spokojno, da dođe krvnik njihov Liko, kad se iznenada pojavi Heraklo, sva njihova nada i ufanje, koji se upravo povratio iz podzemnoga svijeta, pošto je svladao Kerbera i izbavio Tezeja. On ubi okrutnoga tiranina Lika i izbavi svoje od smrti. Ali se nova nevolja svalila na njegovu glavu. Stara je neprijateljica njegova Hera poslala služavku svoju Iridu s Lisom, božicom

mahnitosti, da Heraklu pomuti pamet, što ova posljednja i učini, te Heraklo ubi u mahnitosti vlastitu djecu i ženu držeći ih za porodicu mrskoga svoga gospodara Euristeja. On bi bio ubio i oca, da ga nije uspavala božica Atena kamenom, kojim ga je pogodila u prsi, na što ga je Amfitrion sa slugama svezao o neki stup u kući. Sa strojem *ἐκκύκλημα* iznosi se sada na pozornicu unutrašnjost Heraklove kuće. Heraklo leži u sredini tvrdo spavajući i svezan o stup, a oko njega žrtve njegove mahnitosti. Kad mu se s vremenom povratila svijest, te je od Amfitriona doznao za počinjeni zločin, htjede da ubije i sam sebe, jer mu ne ima više mjesta među živim ljudima. Ali u zgodni čas dođe Tezej, koji je među tim doznao, da je Liko zavladao Tebom i da prijeti smrću Heraklovoj porodici, pa je za to pohitio, da pomogne svomu spasitelju. Na prijateljevo se nagovaranje Heraklo najzad predomisli, i pošto je Amfitrionu povjerio pokop svoje porodice, odluči, da pođe s njim u Atenu, pa da ondje, očistivši se od groznoga ubistva, proživi u miru preostale dane svoga bijednoga života.

Već iz ove kratke sadržine razbira se dosta jasno, koliko je Euripid preoblikovao priču, kakva je dospjela do njega. Dok su je prethodnici njegovi postavljali u doba prije Heraklova službovanja kod mikenskoga kralja Euristeja, smješta je Euripid pod kraj istoga službovanja, koje se već i dovršilo, jer je Heraklo zadovoljio i posljednjemu nalogu Euristejevu svladavši Kerbera, samo je još trebalo, da mu ga pokaže. Kako je Euripid ubistvo djece postavio pod kraj Heraklova života, morao je izmisliti i drugi uzrok njegovu službovanju. Pa njegov Heraklo zaista služi Euristeju, da mu povrati očevinu, što ju je Amfitrion izgubio. Heraklo, kaki se pojavljuje u Euripidovoj drami, učinio je dotle gotovo sva slavnija junačka djela. Zadavio je zmije, što ih je Hera poslala na nj (1266. i d.). Izbavio je Tebance od sramotnoga danka, što su ga imali svake godine da plaćaju Minjanima (48. i d., 220. i d., 560.). Uhvatio je u mrežu i zadavio nemejskoga lava (359. i d., isp. 153 i d., 579., 1271.). Otrovnim je strjelicama poubijao Kentaure (364. i d., isp. 181. i d., 1273.). Razveselio je Artemidu ubivši zlatorogu košutu (375. i d.). Ukrotio je ljudoždere konje Diomedove (380. i d.). Zametnuo je borbu s Kiknom (*ξεινοδαΐκτης*, 391.) i usmrtio ga strjelicama (389. i d.). Pošao je u hesperidsku zemlju, da ubere zlatne jabuke, i ubio zmaja, koji ih je čuvao. Postavio je daleko na zapadu svoje stupove, došao do Atlanta i snažnim leđima svojima podupr'o nebeski svod (394. i d.). Razbio je vojsku Amazonaka i kraljici njihovoj oteo plašt i pojas prepasač (408. i d.). Ognjem je i strjelicama pogubio mnogoglavu lernejsku hidru (419. i d.; isp. 152, 579, 1188, 1275). Ubio je eritrejskoga pastira Geriona (423. i d.). Borio se zajedno s bogovima protiv opakih giganata i pobijedivši ih s bogovima slavio pobjednu slavu (177. i d., 852. i d., 1190 i d., 1271. i d.).

Što više Heraklo je već i Ehaliju razorio (472. i d.), ali Dejanire nije Euripid mogao nigdje da uplete u svoju dramu, jer je Megara žena Heraklova za cijeloga života njegova, pa tako nije bilo mjesta za Dejaniru. U kratko Euripidov Heraklo nije novajlija na bojnom polju, nego prokušani junak, koji je junaštvo svoje zasvjedočio u nebrojenim prilikama. Taki je junak bio i potreban grčkoj drami, da se u gledalaca pobudi što življe zanimanje za nj i što jača sućut, kad ga snalazi velika nevolja bez njegove krivnje. Euripid je Heraklovu bijedu još i povećao, jer njegov je Heraklo ubio u mahnitosti ne samo djecu, nego i ženu Megaru. Ova je najznatnija promjena, što ju je Euripid učinio na baštinjenoj priči, a iz nje su potekle sve ostale, što ih još nahodimo u njegovoj tragediji.

Da u gledalaca svojih pobudi što veći interes za junaka Herakla, Euripid je morao što življim bojama ocrtati veliku nevolju, u koju je njegova porodica zapala, dok je on pošao u podzemni svijet. A to mu je divno uspjelo po tom, što je izmislio novu ličnost: Lika. Euripid priznaje gotovo i sam, da je Liko njegov stvor, dok kaže, da je on potomak negdašnjega tebanskoga kralja Lika, muža Dirkina, kojega su beotski Dioskuri Zeto i Amfion istisnuli s prijestola. Kad se on na nepravedan način, s pomoću opake mladeži tebanske, domogao vlasti u Tebi, prvi vladalački čin njegov bijaše, da je pogubio kralja Kreonta, Heraklova tasta, i sinove njegove. Tako nestade Heraklovoj porodici svake pomoći protiv Likovih napadaja, jer je u Tebi uz njih pristajalo samo nekoliko nemoćnih staraca, koji su i sami potrebovali tuđe pomoći, a njihov Heraklo boravi daleko od njih u podzemnom svijetu; što više u novije je doba u Tebu došao dosta vjerojatni glas, da je Heraklo u podzemnom svijetu poginuo. Oko Lika se naprotiv okupila sva tebanska mladež, koja je spremna, da za nj sve uradi, a Liko je i sam veoma drsko i opako čeljade, jer ne poznaje razlike između dobra i zla ni drugoga zakona do svoje volje. On ne poznaje svetinje na ovom svijetu, ali ipak želi, da se svaki čin njegove volje drži za opravdan. Odluku svoju, da pogubi Heraklovu porodicu, opravdava tim, što drži za veoma razboritu namisao, da se za vremena riješi svakoga, od koga bi ga mogla stići kazan ili, kao što on kaže: osveta. Kad su se Amfitrion i Megara s djecom zaklonili kod žrtvenika, Liko ih isprva opominje, da uzalud odgađaju čas smrti, kad im ni od kuda ne može doći željena pomoć, jer bi rad, da ih milom nagovori na svojevoljnu smrt, ali kad ne uspje, spreman je, da ih spali na samom žrtveniku. Drzost se njegova najjasnije razbira u smionom napadaju na dojakošnju slavu Heraklovu, kojega drži za prostoga varalicu, koji je samo s pomoću lažnoga hvastanja došao na glas. Liko živo vjeruje vijesti, da je Heraklo zaglavio, pa se sad ne boji nikoga na svijetu, a najmanje nemoćnoga oca njegova ili nekolicine iznemoglih staraca tebanskih,

kojima dostaje jedan nešto oštriji pogled njegov, da ih sjeti slabosti njihove. Poznajući dobro veliku moć svoju ne kuša ni jednom riječju da se obrani od Amfitrionovih napadaja i psovaka, koji je ustao na obranu miloga sina. Ni tebanske starce ne drži za vrijedne makar kakoga odgovora. Bit će da je samo jedan put udario Amfitriona, te je on iznenada od psovaka zapao u tužno jadikovanje (217. i d.), a starcima je trebalo tek rukom da zaprijeti, te su svi umuknuli. Pa i zašto da se s njima uzalud prepire, kad je i onako život njihov u njegovoj vlasti. Ali on želi, da se pokaže i dobrostiv, pa s toga na Amfitrionovu molbu određuje, da najprije poginu Amfitrion i Megara, a istom iza njih da se pogube djeca, i dopušta Megari, da okiti djecu mrtvačkim nakitom u Heraklovoj kući. Nije mu toliko stalo do blaga, koliko do neokrnjene vlasti, pa za to i dijeli milosti, samo da što lakše poluči svrhu — smrt Heraklove porodice. Što više, on ih na neko vrijeme ostavlja bez nadzora: bit će da se ne boji, da bi mogli pobjeći. U opće Liko je junak, dok osjeća, da nema nikoga jačega od njega, koji bi se mogao s uspjehom opirati njegovoj volji, ali naskoro se očitovala prava ćud njegova. Kad je iznenada i ne sluteći pao u Heraklove ruke, plah je i bojažljiv, te se u silnom strahu i plahosti i ne kuša da brani, nego pogiba uz kukavne jadikovke i povike.

Samo uz takove prilike možemo razumjeti onaj očajnički govor starca Amfitriona, u kojem se tuži na okrutnu sudbinu. Nije njemu toliko do svoga života, samo kad bi mogao spasti ženu i djecu Heraklovu, kojima je postavljen za branitelja i čuvara, ali njegova mu starost ne dopušta ni toga. Samo na taj način doima nas se bolno ono tužno naricanje bijedne majke Megare, koja sjećajući se negdašnjih srećnih dana i mnogih nada, što ih je tada gojila njegujući milu djecu, tim mučnije podnosi gorku sadašnjost, koja prijeti smrću ne samo njoj, nego i djeci, a od koje ih i silna ljubav njezina ne može spasti. Samo tako možemo shvatiti Megarinu odluku, da se sama preda smrti, jer odakle se može nadati spasu, kad je njezin Heraklo poginuo! Ona je spremnija, da umre od mača, nego da gleda milu djecu, gdje se muče u plamenu lomače, dok se protivnici podruguju njihovim patnjama. Euripid je bez sumnje želio, da što življe predoči bijedu Heraklove porodice, a to je postigao tim, što je protivnika njihova Lika označio veoma moćnim, dok se oni više i ne nadaju spasu. Tako je postao potresniji onaj čas, kad se iznenada i mimo svako očekivanje pojavio Heraklo noseći smrt tiraninu, a spas svojima, pošto se već Megara posljednji put izljubila s milom djecom, a Amfitrion oprostio s poštenim starcima tebanskima, svjetujući ih, da nigda ne računaju na postojanost sreće, nego se naužiju svega, dok smiju i mogu.

Euripid je još u jednom bitno promijenio priču o Heraklu: u tom, što je uveo Tezeja, atenskoga kralja, koga je Heraklo

prije malo vremena izbavio iz podzemnoga svijeta i koji sada od zahvalnosti spasava Herakla svjetujući ga, da strpljivo podnosi tešku sudbinu, pa da se iz Tebe preseli u Paladin grad Atenu, gdje može i dalje živjeti u miru, dok ga smrt sama ne pokosi. Priču, da je Heraklo izbavio Tezeja, kad je pošao u podzemni svijet po Kerbera, nahodimo po Pauzinijinoj vijesti (X, 29, 4.) već u Panijazisa. Ali nigdje u priči o Heraklu ne nahodimo vijesti, da se Tezej odužio Heraklu. To je u nju unio istom Euripid. Tezej, kaki se pojavljuje u njegovoj tragediji, ne odlikuje se osobitim obilježjima. On je samo vjeran prijatelj Heraklov, koji želi, da se što prije oduži dobročincu svomu. Tek što se povratio u Atenu i doznao za najnovije događaje u Tebi, odmah je sabrao četu ljudi. da pomogne spasitelju svomu protiv opakoga tiranina. A došao je upravo u zgodno vrijeme. Kad je doznao za najnoviju nesreću Heraklovu, nije promijenio svoje odluke, nego želi još i više. da ga izbavi. On se ne boji, da bi ga Heraklov grijeh mogao oskvrniti, jer dobro zna, da *οὐδεὶς ἀλάστωρ τοῖς φίλοις ἐκ τῶν φίλων* (1234.). Što više, on drži za svetu dužnost svoju, da bude dionik prijateljeve nesreće. Tako je Euripid podao najjači dokaz protiv Amfitrionove i Megarine tvrdnje, da čovjek u nesreći nema prijatelja (55, 559.), jer Tezej ne samo da ostaje i dalje prijatelj Heraklov, nego ga i spasava u času, kad već i Amfitrion i starci tebanski ne znaju, kako da ga odvrate od namisli njegove, da sam učini kraj bijednomu životu svomu. Taki je prijatelj bio i potreban bijednomu Heraklu, da ga iznemogla osokoli na dalji život. Euripid ga je stvorio u Tezeju, a tim je ujedno proslavio svoj rodni grad, jer Tezej je Atenjanin. Kako se pak neobično ugodno moralo dojmiti njegovih gledalaca Atenjana, kad su čuli iz usta tuđinca Amfitriona onaku pohvalu svoga rodnoga grada, da je srećna država, koja je rodila takoga čovjeka, kaki je Tezej!

Tragedija se Euripidova naziva *Ἡρακλῆς*. U rukopisima nahodimo natpis *Ἡρακλῆς μαινόμενος*, ali danas je već pouzdano dokazano, da taj natpis ne potječe od Euripida, koji svojih drama nije nazivao dvjema imenima, nego je nastao u kasnije doba prema natpisu Senekine tragedije: Hercules furens. Ali i Seneka je pomenutu tragediju svoju nazvao samo jednim imenom: Hercules, a dodatak se „furens“ izmislio u kasnije doba, da bi se ova tragedija lakše razlikovala od druge tragedije Senekine: Hercules Oetaeus (isp. Wilamowitz, Analecta Euripidea, 59.; E H., I², 166.). No premda se tragedija Euripidova naziva Heraklovim imenom i premda je cijela posvećena samo njegovoj slavi i djelima, ipak se može u prvi mah učiniti, da Heraklo nije u njoj glavna ličnost. Njegovu je ulogu glumio treći glumac, kao što se jasno razbira iz dramatske radnje, a na samoj pozornici boravi Heraklo razmjerno dosta kratko vrijeme, jer se javlja istom u drugom epizodiju, a odmah se iza toga udaljuje. te ga opet ne

vidimo do svršetka drame, gdje se s pomoću stroja iznosi na pozornicu. Nema sumnje, da je Heraklo glavni junak Euripidov. jer se sva dramatska radnja tiče njega, ali tragediji je bila potrebna i taka ličnost, koja će dramatskoj radnji podavati neko vidljivo izvanje jedinstvo ostajući na pozornici od početka pa do kraja prikazivanja. U Eshilovoj i Sofoklovoj drami taku ulogu obično preuzima kor, koji živo prati razvoj radnje i kojega su pjesme s njom u najužoj svezi. U Euripida je naprotiv kor posve izgubio svoje isprvično značenje. Njegove su pjesme većim dijelom proste epizode, koje gotovo nigda ne potječu iz same radnje, nego ih samo neki slučaj spaja s njom. On sam često služi pjesniku za to. da može preko njega oglašivati subjektivna čuvstva i filozofske nazore svoje o svijetu i ljudskom životu. Taki kor nije mogao ni prividno podržavati jedinstvo dramatske radnje. Kor u tragediji *Ἡρακλῆς* bez sumnje je najsnažniji i najbolji od svih korova Euripidovih, pa i on slabo utječe na razvoj radnje. Sastavljaju ga tebanski starci, koji su ostali vjerni Heraklovoj porodici. Kad su doznali za najnoviju bijedu njezinu, da joj je Liko zaprijetio smrću, pohitješe ka Heraklovoj kući, da izreku svoju sućut, kad uz najbolju volju ne mogu pomoći djelom. Ta već ih je ovaj kratki put tako utrudio, da se jedva drže na nogama, pa s toga se tuže na nesrećnu starost, koja je satrla svu negdašnju snagu njihovu (107. i d.). Kad ih je Liko nazvao robovima svoje volje, silno su se razljutili, te ne mogu da prešute gnjev svoj, nego mu vraćaju milo za drago nazivajući ga prostim nametnikom u Tebi i prijeteći mu izgonom iz grada. Ali brzo su osjetili slabost i nemoć svoju protiv jakoga Lika, te iznova zapadaju u pređašnje očajavanje i jadikovanje, s kojim su otpočeli svoju prvu pjesmu (252. i d.). Ovo je jedini primjer u Euripida, da kor učestvuje u samoj radnji. Drukčije u cijeloj tragediji ne govori ništa, već ako se katkada nabaci kojom općenom rečenicom (isp. 236 i d., 583. i d.), nego redovno šuti, dok teče govor ili razgovor pojedinih dramatskih lica, kao da ga i nema. Zadaća je njegova, da zabavlja gledaoce u međučinima, kad na pozornici nema glumaca ili bar ne govore. Taj se zadatak jasno ogleda u njegovim pjesmama. Kad su Megara i Amfitrion odlučili, da se svojevoljno predadu krvniku Liku, da ih pogubi, i dok se u Heraklovoj kući opremaju za bližnju smrt, kor se tebanskih staraca sprema, da savije nadgrobni vijenac Heraklu, pa izbraja mnoga junačka djela njegova, a to izbrajanje završuje nešto umjerenijom tužbom na mrsku starost (348. i d.). Kad je Heraklo iza nenadnoga povratka svoga pošao s porodicom u kuću, da prinese bogovima žrtvu zahvalnicu, slavi kor u prekrasnoj trećoj pjesmi divnu mladost, i iznova se tuži na mrsku starost. Da su bogovi pravedni, dali bi dobrim ljudima dvostruku mladost, da bi ih svatko mogao razlikovati od zlih (637. i d.). Ali ako kor i jest ostario, radosni ga sadašnji trenutak nagoni,

da se poda pjesmi i plesu slaveći Herakla, koji je vrlinama svojima zavrijedio božansku čast, a po tom i vječnu mladost (673. i d.). Iza ubistva Likova, kojega pogibao kor prati živim opaskama, kao da se zbiva pred njegovim očima, radujući se propasti tiranina, slavi u trećem stazimu božansku pravednost, koja zatire svaku silu i blago, ako se ne osniva na pravdi, te poziva građane tebanske, da se raduju najnovijoj pobjedi Heraklovoj, pa ističe odlično podrijetlo njegovo od vrhovnoga boga u opreci prema nepoznatomu rodu Likovu (763. i d.). Kor je još sasvim opojen silnom radošću, kad se nad krovom Heraklove kuće iznenada pojaviše Irida i Lisa. Na prvi ga je pogled snašla neka tjeskoba u srcu, a kad je doznao za strašnu namjeru Herinu, da upropasti Herakla, može u silnoj smetnji samo požaliti Tebu i Heladu u opće, koje će domala izgubiti najvećega junaka i dobrotvora svoga, i s bolnim uzdisajima pratiti buku i povike, što iz kuće dopiru do njega, tumačeći ih s nekim višim, nadčovječnim nadahnućem prema Lisinim riječima, kao da svojim očima motri cijeli događaj (874. i d.). Kad je od glasnika doznao za sve strahote, što su se zbile u kući, ne može od velike boli drugo nego zgražati se nad strašnim djelom, kojemu ravna nije svijet doslije ni vidio ni čuo (1016. i d.). A kad mu se s pomoću stroja otvorio vidik u unutrašnjost kuće, te je zamijetio strašni prizor, gdje Heraklo spokojno i tvrdo spava pored žrtava svoje mahnitosti, ne može opet od užasa ništa drugo nego plakati i jadikovati (1044. i d.). Taki je kor mogao samo spajati pojedine čine među sobom, a to nije dostajalo dramatskomu pjesniku, kaki je bio Euripid. On je držao za nužno, da iznađe ličnost, koja će stajati u najtješnjoj svezi i s Heraklom i s njegovom porodicom i koja će izričući bolna čuvstva svoja s njihove nevolje pobuđivati u gledalaca sućut ne za sebe, nego upravo za Herakla, pa tako podržavati jedinstvo dramatske radnje. Taka je ličnost Euripidov Amfitrion, koji jedini sve do svršetka radnje sad jače, a sad slabije utječe na njezin razvoj, dok sva ostala lica tragedije ili ranije iščezavaju (Liko, Megara) ili se kasnije pojavljuju na pozornici (Heraklo, Irida, Lisa, glasnik, Tezej).

Amfitrion, kaki se pojavljuje u Euripida, nemoćan je i iznemogao starac, ali za mlađih je dana bio hrabar i krepak junak, a u tragediji se osobito istavlja junačka vojna njegova protiv Tafljana (60, 1080.), u kojoj se proslavio. Ovo je spominjanje negdašnje snage i vrline njegove bilo i potrebno u drami, da nam ne dosadi slabi starac postojanim jadikovkama i tužbama na starost. Euripidov se Amfitrion ipak bitno razlikuje od ostalih staraca njegovih, jer dok oni većim dijelom samo nariču i jadikuju, te nas više sjećaju starih baka nego ostarjelih junaka, Amfitrion brani smjelo i mudro napadnutu čast junačkoga sina svoga Herakla protiv drskoga Lika (170. i d.). Vrijeme mu je doduše istrošilo svu negdašnju snagu, ali u srcu se njegovu

još uvijek učuvao trag pređašnjega junaštva, a ruka njegova nekako sama seže za mačem. Kad im je Liko zaprijetio smrću, ne žali on sebe — ta kakva šteta za slabi starački život — nego mlađahnu dječicu Heraklovu. Njega boli, što mu starost i slabost ne dopuštaju, da ih brani od Likova nasilja, premda ga je Heraklo postavio za njihova čuvara i pomagača. Premda se u tragediji i po više puta spominje, da je Zeus Heraklov otac, pravi je otac njegov za pravo Amfitrion, jer onako, kako on ljubi Herakla, može samo otac ljubiti. Pa Heraklo ga i drži za svoga oca, kad mu kaže: *πατέρα γὰρ ἀντὶ Ζηνὸς ἡγοῦμαί σ' ἐγώ* (1265.). Njemu je sin njegov sve na ovom svijetu. Megaru i djecu njezinu ljubi jedino poradi sina. Poznajući dobro vrline njegove ne može vjerovati, da je poginuo i da bi u hadu bio tko jači od njega. On se nada povratku njegovu još i onda, kad je već i ženi Megari nestalo svake nade, pa za to je i svjetuje, da valja što dalje odgađati čas pogibli, jer tko zna, ne će li se Heraklo među tim povratiti, da ih spase! Istom kad je Liko na mnoge psovke i poruge njegove odgovorio kratkom odlukom, da će ih odmah spaliti na samom žrtveniku i kad ga je Megara molila, da se radije svojevoljno preda smrti, nego da ih nakon mnogih muka polagano uništi vatra, ponestaje i u njemu nade, te pristaje na njezinu molbu, samo traži od Lika, da njega pogubi prvoga, da ne mora svojim očima gledati dječije muke. Ali dok posljednji put polazi u negdašnju Heraklovu kuću, ne može se uspregnuti, nego upravlja oštri prikor na Zeusa, koji ne će da pomogne porodici svoga djeteta, te mu dovikuje pogrdne riječi; *ἀμαθής τις εἶ θεός, εἰ δίκαιος οὐκ ἔφυς*. U njega je nestalo svake vjere u božansku pravednost, pa za to i svjetuje prijatelje svoje, tebanske starce, neka se naužiju svakoga časa sreće, jer *μικρὰ μὲν τὰ τοῦ βίου* (503.), a sudbina je svih ljudi bez razlike jednako promjenljiva. A kad se u najodlučnijem času pojavio Heraklo, od silnoga je i brzoga preokreta duševnih čuvstava gotovo zanijemio. Njemu se od usta otkida samo kratki pozdrav, koji u nekoliko riječi najjasnije odaje ona prerazlična ugodna čuvstva, što su se rodila u njegovu srcu. Ali premda ga je nenadna radost svega svladala, nije u njega nestalo staračke razboritosti, pa kad silno razgnjevljeni Heraklo hoće odmah da kazni drznika Lika, svjetuje ga on, da najprije u kući zahvali bogovima na sretnom povratku, a Liko će i onako sam doći, da izvrši svoju odluku. On se boji za svoga sina, da ne bi izgubio glave u borbi s mnogim pristašama Likovima, pa za to mu preporučuje ovo nešto manje slavno sredstvo, kako da se riješi protivnika. A kad je obijesni Liko došao, da ih pogubi, lukavo ga je namamio, da sam pođe u kuću po Megaru, gdje ga je čekala osvetnička ruka Heraklova. Pa i u najvećoj pogibli za svoj život nije ostavio sina. Dok mahniti Heraklo ubija u kući ženu i djecu, čuju se iz unutrašnjosti uz dječji plač i lomljavu porušenih stupova kratki i bolni povici njegovi, koji živo odaju

neizmjerne patnje njegove poradi sinove nesreće. Kad se pak Heraklo iza tvrdoga sna pomalo osvijestio, pripovijeda mu uz mnoge suze strašni zločin njegov. Ali on i poslije toga jednako ljubi sina, pa kad Heraklo hoće da se sam ubije, zaklinje ga, da obuzda lavsko srce svoje. Za nj nema gorčega časa i veće kušnje, nego kad se mora rastati s milim sinom; tješi se jedino obećanjem njegovim, da će se naskoro opet sastati s njim i da će mu mili sin njegov na samrti zaklopiti oči.

Zajedno s Amfitrionom odmah u početku dramatske radnje pojavljuje se Megara, žena Heraklova. I ona ljubi strasno svoga muža, ali u nje prevlađuje sveta ljubav materinska. Za djecu je spremna sve žrtvovati, i najgorča joj je misao, da ih sada ne može spasti od propasti. Dobri se poznavalac ženskoga srca i ćudi Euripid nije iznevjerio vrsnoći svojoj crtajući značaj Megarin. U prvom se govoru njezinu ogledaju sve boli i patnje, što ih trpi nježno materinsko srce njezino; u njemu gotovo nigdje ne nahodimo sveze između pojedinih misli i rečenica, a to je i posve prirodno, jer gdje se izriču čuvstva, ondje nema mjesta strogoj logici. Izlazeći od općene misli o neizvjesnoj sudbini ljudskoj i sjećajući se gorkoga udesa očeva dolazi najzad do nemile sadašnjosti, u kojoj smrtna pogibao prijeti njezinoj djeci, a da bi bilo bar kake nade spasu! Da bi što življe istavila kobno izbivanje Heraklovo, kazuje, kako djeca od nekoga vremena nestrpljivo očekuju očev povratak, i kako ona nastoji, da ih raztrese bajkama, ali uzalud: tek što zaškripaše kućna vrata, djeca već hrle, da vide, nije li se povratio otac. Ona je živo uvjerena, da im nema spasa, jer ne mogu uteći gustim stražama Likovima, a slaba im je pomoć od prijateljâ. Ipak više od uljudnosti pita starca Amfitriona, ne zna li kaki izlazak iz te bijede. No kad joj je Amfitrion, koji se još uvijek nada povratku Heraklovu, rekao, da treba što više otegnuti vrijeme života i da ne valja do zadnjega časa gubiti nade, gotovo ga prekorava s prevelike ljubavi za svoj život i prebacuje mu starcu isprazno gajenje lažnih nada. Ona je izgubila nadu, da bi se Heraklo povratio, jer tko se igda povratio iz podzemnoga svijeta! Pa za to moli Amfitriona, kad ih je Liko odlučio sažeći, neka se i on odluči za što skoriju smrt, jer kaka im je korist opirati se odredbi sudbine: *ὃ χρὴ γὰρ οὐδεὶς μὴ χρεὼν θήσει ποτέ*! Smione li žene, koja tako odlučno gleda smrti u oči! Ali ona želi smrt samo za to, da sebe i djecu izbavi od dalje bijede. Ženska se narav njezina odaje opet, kad moli Lika, da joj dopusti djecu prije smrti opremiti mrtvačkim nakitom: i u smrtnom času želi, da djeca njezina budu lijepo i pristojno odjevena. U cijeloj tragediji bez sumnje nema ganutljivijega mjesta od posljednjega govora njezina (451. i d.), u kojem se za uvijek rastaje s milom djecom. Ona se sjeća nekih srećnih minulih časova i lijepih nada, što su ispunjavale srce njezino: ona već naprijed odabira sinčićima žene, a sebi snahe, i u duhu ih motri

kao moćne i ugledne vladaoce. Pošto je u mislima preletjela ugodnu prošlost, povraća se s tim većom bolju ka gorkoj sadašnjosti, koja prijeti propašću ne samo njoj, nego i najdragocjenijemu blagu njezinu: drobnim i nedoraslim sinčićima. Najzad još jedan put priziva muža Herakla, neka dođe, da spase djecu, jer će za čas ili dva biti već prekasno. Ona, koja je malo prije gotovo zahtijevala, da se što više pospješi čas smrti, koju drži za jedini spas od bijede, u zadnji je čas posve klonula i ne može drugo nego plakati i jadikovati. Ona je ipak samo plaha žena, a uz to još i majka! A kad se Heraklo u istinu pojavio, kao da je čuo posljednji poziv njezin, ona se isprva smela jednako, kao i Amfitrion, ali se sabrala brže od njega, pa poziva djecu, da pohite u susret jedinomu spasitelju svomu. Pošto se pak Heraklo začudio neobičnoj odjeći njihovoj, ona mu u kratkom razgovoru pripovijeda svu bijedu, što su je za njegova izbivanja pretrpjeli od opakoga Lika. Velika se materinska ljubav njezina očitovala najjasnije u onom času, kad je mahniti Heraklo navalio na vlastitu djecu, da ih pogubi. Heraklo je već ubio dvoje djece. Ona želi, da spase bar jedno, što je još preostalo, ali plemenitu želju svoju platila je smrću, jer ju je zajedno s djetetom probola strjelica mahnitoga muža.

Glavni je junak Euripidove tragedije sam Heraklo. On se doduše na pozornici pojavljuje razmjerno veoma kasno: istom u drugom epizodiju, pošto je pjesnik u prologu i u prvoj korskoj pjesmi izložio situaciju, s kojom se dramatska radnja počinje, i pošto je u prvom i većim dijelom u drugom epizodiju ocrtao postupno rastenje bijede, u koju je Heraklova porodica zapala za njegova izbivanja. To je bilo potrebno za to, da gledaoci s većom napetošću očekuju Heraklov povratak i da se povisi vrijednost njegovu djelu, kojim je porodicu svoju izbavio od smrtne pogibli. On je dakle morao doći baš u času najveće nevolje. Bilo je još i drugih razloga, s kojih se Heraklo tako kasno pojavio. Tako je n. pr. pjesnik svakako morao iznijeti na pozornicu i okrutnoga Lika, da bismo, upoznavši zvjersku ćud njegovu, pravije razumjeli nevolju, na koju se Amfitrion i Megara toliko tuže. Uz to slušajući zlikovca Lika bolje upoznajemo plemenitost i dobrotu protivne stranke. Neka je opreka bila potrebna u dramatskoj radnji. Nje pak Euripid ne bi bio mogao polučiti, da je n. pr. Heraklu dao mjesta već u prvom epizodiju, jer u prologu se Liko nije mogao pojaviti, dok je Euripidovu prologu jedini zadatak, da pouči gledaoce o događajima, što su se zbili prije same radnje. Da se pak Liko u prvom epizodiju na pozornici sreo s Heraklom, nema sumnje, da bi ga ovaj prema ćudi i značaju svome morao s mjesta na pozornici pogubiti, što bi bilo protiv svakoga dramatskoga pravila. Povrh toga bilo bi u tom slučaju u isto vrijeme odviše lica na pozornici. Po tom se Euripidu gotovo sama od sebe nadavala onaka razdioba radnje,

kaku zaisto nahodimo u njegovoj tragediji, te se Heraklo mogao pojaviti istom pod kraj drugoga epizodija, pošto smo iz predašnje radnje upoznali gotovo sav dojakošnji život njegov.

Heraklo se vraća kući veseo, što će se poslije dugoga vremena opet moći izljubiti s djecom, ženom, ocem, i što će se naskoro za uvijek riješiti mrskoga službovanja kod Euristeja, pošto je već udovoljio posljednjemu nalogu njegovu. Ali silno se začudio, kad je mile svoje našao odjevene u mrtvačko ruho i zaplakana lica, pa za to se prije pozdrava obraća k ocu s pitanjem, da bi što prije doznao, za kaku li im je nevolju. Doznavši iza kratkoga razgovora s Megarom za uzrok njihovim suzama i planuvši gnjevom htjede odmah da obračuna s Likom i njegovim pristašama. Tà bila bi prava sramota, da on, koji je učinio toliko junačkih djela stranu čovjeku za volju, ne osveti odmah nevolju porodice svoje. Ali poslušavši razboriti savjet Amfitrionov odluči da pričeka, dok Liko sam dođe po zasluženu plaću. Pošto je odgovorio na mnoge upite Amfitrionove, kako je u hadu svladao Kerbera i izbavio Tezeja, hoće da pođe u kuću, da prinese bogovima žrtvu zahvalnicu, ali djeca su se tako tvrdo prihvatila njegove odjeće, te ne može da korakne. Tako se boje, da ih ne bi opet ostavio, pa što ih on više moli, da ga puste, to ga ona tvrđe drže. A on silni junak pretvara se u najnježnijega oca, koji dragu djecu diže u naručje, pa ih tako sve troje nosi u kuću, govoreći uz put divne ove riječi od trajne vrijednosti (633. i d.):

πάντα τἀνθρώπων ἴσα·
φιλοῦσι παῖδας οἵ τ' ἀμείνονες βροτῶν
οἵ τ' οὐδὲν ὄντες· χρήμασιν δὲ διάφοροι·
ἔχουσιν, οἳ δ' οὔ· πᾶν δὲ φιλότεκνον γένος. —

Kaki je pozorišni učinak mogao postići taj ganutljivi prizor, možemo lako pomisliti. A kolika se ipak ironija krije u njemu! Otac nosi spasenu djecu radosna srca ne znajući jadan, da ih nosi na stratište, na kome će ih sam pogubiti. On i ne sluti, da ih je spasao za to, da domala njihovom krvlju oskvrni svoje ruke. Tako je okrutna, a slaba ljudska priroda!

Heraklo ne ubija Lika na pozornici, nego u kući, ali tako, te se čuju bolni povici njegovi. No tek što se kor obradovao propasti okrutnoga tiranina, zamijeti nad kućnim krovom dva strašna bića, od kojih ga je u prvi mah zazeblo u srcu. To bijahu božice Irida i Lisa. Irida hoće da ga osokoli pripovijedajući svrhu svoga dolaska. One su došle u Tebu po Herinoj zapovijedi, da upropaste Herakla prije, nego se izvrši službovanje njegovo kod Euristeja, poslije kojega mu je imao dopasti srećan i bezbolan život. Najzad poziva Lisu, da što savjesnije izvrši zapovijed Herinu. Lisa ne će isprva da izvrši Herinu želju opominjući Iridu bezbrojnih dosadašnjih zasluga Heraklovih, ali kad ju je Irida

prekorila, što se usuđuje protiviti se najvećoj božici, istom tada postaje Lisa prava božica mahnitosti. U trohejskom mjerilu, koje divno pristaje bijesnoj ćudi njezinoj, priziva sunce, da bude svjedok nedužnosti njezine, a odmah iza toga crta u kratko, ali veoma značajnim riječima strašno umijeće svoje i opisuje mahnitost, koja će za čas upropastiti Herakla, a najzad moli Iridu, da se bez brige povrati na Olimp, jer će ona vjerno izvršiti Herinu zapovijed.

Irida je glasnica bogova. Ona služi bogovima osobito za međusobni saobraćaj njihov i za općenje s ljudima. Kći je Taumantova i Elektrina (Heziod, *Θεογ.*, 265.). U prvom redu služi Zeusu i Heri, a u kasnije su je vrijeme držali samo za služavku Herinu. Euripid je umio vješto u nekoliko riječi istaviti značaj njezin. Premda nije drugo nego prosta služavka, rado ističe svoje sopstvo, te se stavlja u isti red s gospodaricom svojom (st. 832, 841, 855.). Euripid je ovdje vješto pogodio ćud služinčadi u opće, koja govoreći o gospodaru rado govore „mi“ ispoređujući se na neki način s njim. Lisa, kaka se pojavljuje u Euripida, dok govori mirno, božica je kao i sve ostale. Što više, ona razborito razlikuje dobro od zla, što se sasvim opire pravomu značaju njezinu, jer razborita je Mahnitost pravi logički nesmisao. Prava ćud njezina izlazi na vidjelo istom onda, kad izjavljuje, da je spremna izvršiti okrutnu namisao Herinu. Neobično trohejsko mjerilo, kratke rečenice i većim dijelom brzi prijelaz od jedne misli na drugu, sve to lijepo obilježuje strašnu božicu mahnitosti, kako je zamišljahu stari Grci bilo pod kojim mu drago imenom.

Ali mahniti se Heraklo u Euripidovoj tragediji ne pojavljuje na pozornici. Euripid se uklonio takomu prikazivanju, ne možda za to, što se bojao mnogih poteškoća — ta Pentej i Agaua u njegovim Bakhama dokazuju, da ih je bio vrstan svladati — nego za to, što Heraklo u mahnitosti ubija ženu i djecu, a ubistvo se nije moglo ni na koji način izvršiti na pozornici grčkoj. Ćutljivi se Grci u tome bitno razlikovahu od našega doba, jer dok nas ne umara ni po osam ubistava, što ih svojim očima motrimo u gdjekojoj Šekspirovoj tragediji, njihovi nježni živci ne bi bili mogli podnijeti na pozornici ni jednoga. To je bio poglaviti razlog, te je Euripid mahnitost Heraklovu smjestio u kuću, ali tako, da mi, premda ne vidimo ništa, ipak pratimo i na neki način duhom motrimo strašne zgode, što se zbivaju unutra. Iz kuće se čuju bolni povici, buka i štropot, a kor, koji je u tom ravan ostalim gledaocima, prenosi se duhom u samu kuću, pa kao da vidi pojedine momente Heraklove mahnitosti, izriče bolna čuvstva, što su se s njih porodila u njegovu srcu. Pjesnik je umio i s pomoću drugih sredstava gledaocima vjerno objaviti Heraklovu mahnitost. Odmah nakon nesvijesnoga zločina Heraklova dolazi glasnik, ličnost veoma obična u grčkoj drami, pa pripovijeda tebanskim starcima o nesreći, što se čas prije zbila u

kući. Pripovijedanje je njegovo uzor epskoga pripovijedanja u opće te nam podaje živu sliku o Heraklovoj mahnitosti od početka pa do kraja njezina sa svima pojedinostima. A možemo li i zamisliti ljepši i potresniji prizor od onoga, u kojem se s pomoću stroja ἐκκύκλημα otvora unutrašnjost kuće, te se našim očima ukazuju strašne posljedice Heraklove mahnitosti, a kor s malo riječi, ali vjerno opisuje prizor, što se pojavio pred njim, ne mogući pri tom suzdržati staračkih suza? A kako nas se istom doima, kad slušamo bijednoga oca Amfitriona, gdje moli i zaklinje starce prijatelje, da prestanu s jadikovanjem i da se za vremena udalje, dok se Heraklo ne probudi, kojega bi mahnitosti mogli i oni postati žrtvom, a pri tom jadnik sam najviše nariče i uza svu pogibao ni na čas ne ostavlja nesrećnoga sina, pa ni onda, kad se pomalo počeo buditi.

Heraklo se među tim probudio. U prvi se čas ne sjeća, što se malo prije dogodilo — dà on i ne zna, gdje se nahodi. Već se boji, da je iznova došao u had, ali nigdje ne može zamijetiti Sizifa, Plutona i Demetru: bit će dakle, da je negdje drugdje, samo bog bi znao, gdje? Ali kad je u razgovoru s ocem doznao sve, što je u mahnitosti počinio, spreman je u prvi čas, da s mjesta dokrajči svoj bijedni život, no u njegovoj ga odluci zapriječi prijatelj Tezej. Pred prijateljem se Heraklo poradi najnovijih događaja tako zastidio, te je zastr'o glavu gustom koprenom, da bi se uklonio njegovu pogledu. Ne vjeruje, da bi mu odsele itko na svijetu mogao ostati prijatelj, ali se prevario, jer dobri i plemeniti Tezej ne samo da i sam trpi s prijateljevih patnja, nego pače drži za svetu dužnost svoju, da ga izbavi od dalje bijede. Kad Heraklo nije htio sam da odstrani zastor, kojim je omotao glavu, Tezej mu ga skida gotovo na silu i na svaki ga način kuša odvratiti od najnovije odluke, da se sam liši života. Na to Heraklo u vješto sastavljenom govoru, koji bi u ostalom bez sumnje bolje pristajao kakomu branitelju na sudu nego satrtomu i potištenomu Heraklu, hoće da dokaže prijatelju, kako je on suvišno i beskorisno biće na ovom svijetu, za koje bi bilo mnogo bolje, da se nije nigda ni rodilo. Još od kolijevke progoni ga ljuta srdžba opake božice Here, koja ga je u dojakošnjem životu obdarila već mnogim nevoljama. Ali bi ih sve lako mogao podnijeti, da ne bješe ove posljednje. Pa gdje da se poslije nje nastani? U Tebi, u Argu odsele nema za nj mjesta. Zemlja će ga i more odbijati od sebe, da ih ne oskvrni stopom svojom. Najzad dovikuje podrugljivo nebožici Heri, neka se sada po volji raduje i naslađuje na Olimpu, kad joj je zaisto uspjelo, te je za uvijek satrla prvoga junaka helenskoga, pa završuje još podrugljivije:

τοιαύτῃ θεῷ
τίς ἂν προσεύχοιθ', ἥ γυναικὸς εἵνεκα,
λέκτρων φθονοῦσα Ζηνί, τοὺς εὐεργέτας
Ἑλλάδος ἀπώλεσ', οὐδὲν ὄντας αἰτίους.

Vješto izrađeni govor, u kome posve jasno razbiramo umjetničku diobu sadržine na tri dijela, nekako čudno i neprirodno zvuči u ustima Herakla, koji je nesrećom tako srvan, te se ne može sam ni pridići ni bez tuđe pomoći hoditi. Misli, što ih Heraklo izriče u tom govoru o starim grčkim bogovima, veoma su smione. U srcu njegovu nema više traga predašnjoj vjeri grčkoj u Zeusa i ostale bogove, što stoluju na Olimpu. I on se usuđuje, da bar djelomice izreče one kobne stihove iz Euripidove Melanipe (fr. 483.): *Ζεύς, ὅστις ὁ Ζεύς· οὐ γὰρ οἶδα πλὴν λόγῳ κλύων*, kad kaže u st. 1263.: *Ζεὺς δ', ὅστις ὁ Ζεύς* i t. d. Hera je po njegovu sudu opaka žena sa svima manama i slabućama ljudskima. Ali naskoro ispravlja sama sebe, kad ispovijeda vjeru svoju. Ako ima bogova, oni ne mogu u svom bistvu imati ništa, što bi sjećalo ljudskih pogrješaka: *δεῖται γὰρ ὁ θεός, εἴπερ ἔστ' ὄντως θεός, οὐδενός* (st. 1345.) — to je vjera skeptične duše njegove. Sve su pak one najrazličnije bajke o mržnji, preljubima, prevarama i svađama bogova izmislili istom pjesnici u kasnije doba, da njima istumače različne prilike u ljudskom životu. Istom pjesnici su od bogova stvorili obične ljude, a pravo je božanstvo u svemu različno od ljudi. Tim je dakako Heraklo porekao i podrijetlo svoje od Zeusa i Herinu mržnju kao uzrok svojoj nevolji, dà i vlastito sopstvo svoje, jer je poteklo iz ljubavi između boga i smrtne žene, koju su istom pjesnici mogli ishitriti, a u zbilji je nigda nije ni bilo. Tim je on sam oborio one ružne psovke, kojima se čas prije nabacio na Heru, koje u istinu i nema, a nekmo li je ona uzročnica njegove nesreće, nego ova je posve prirodna posljedica općene slaboće ljudske, kojoj nema lijeka do smrti. Ali on je uvjeren, da se pravi čovjek ne smije podložiti toj slaboći, nego valja da joj se snažno opire do posljednjega časa strpljivo podnoseći sve bijede, što ih ona donosi sa sobom. Cijeli je život ljudski samo jedna neprekidna borba s nevoljom. S toga je i on odlučio, da se ne liši sam bijednoga života, nego da ga podnosi, makar kako gorak bio, pa da s Tezejem pođe u Atenu, jer dobro zna, da je mnogo teže, ali i dostojnije čovjeka, da i iza najveće nesreće ustraje u životu, nego da joj se podloži, pa da se sam liši života. — *νῦν . . . τῇ τύχῃ δουλευτέον* to je zaključak njegova umovanja, na osnovi kojega se odlučuje na dalji, bilo kako bijedni život. Tako je snažni Heraklo, kojemu nije ništa na svijetu moglo odoljeti, svladao i sam sebe, ne podloživši se ljudskoj slaboći. Euripidov je Heraklo samo čovjek, kao i svi ostali, kojemu nema mjesta među olimpskim bogovima, ali koji se među ljudima odlikuje dobrim poznavanjem zadatka, što ga ljudski život ima, da na ime podnosi nevolju za nevoljom. On ne nahodi na svijetu ništa dobra, nego samo zlo. U kratko: on je pesimista Euripidova duha, koji propovijeda općenu bijedu ljudsku do smrti.

Pošto se Heraklo sam, a nipošto na Tezejevo nagovaranje odlučio na strpljivo podnošenje daljega, makar kako jadnoga

života, ali izvan Tebe, oprašta se sa starim ocem, kojega moli, da odsele sam upravlja gradom i da što ljepše sahrani žrtve njegove mahnitosti, pa s nesrećnom dječicom, koju je, čini se, samo za to rodio, da ih sam pogubi, i s milom ženom, kojoj je čistu ljubav i vjernost naplatio groznim ubistvom. U to zamijeti nesrećno oružje svoje, s kojim je učinio strašni zločin, i nova se bol rodi u srcu njegovu. Ne zna, što da učini s njim, jer ponese li ga sa sobom, sjećat će ga uvijek bijedne dječice i žene, koji izdahnuše pod njim, a ostavi li ga, izvrći će se goloruk pogibli od slabijih neprijatelja. Jedno je i drugo jednako bijedno! Najzad zamoli Tezeja, da mu pomogne otpremiti Kerbera k Euristeju, jer sam se više ne ćuti dorastao tomu poslu, a Tebance, da u obilnom broju pribivaju pogrebu nesrećne porodice njegove. Iza toga odigrao se na pozornici veoma ganutljiv prizor. Heraklo, još prije nekoliko časova najsnažniji junak helenski, tako je oslabio od nenadnoga udarca sudbine, te se ne može sam podići s tala, nego mu treba pomoći prijateljeve. Ali i u tom se trenu ogleda plemenita ćud njegova: on se boji, da ne bi okrvavljenim rukama prijatelju zaprljao odjeće. Još je ganutljiviji onaj kratki, ali čuvstveni oproštaj između oca i sina, kad jadni Amfitrion pita sina, tko će sahraniti njega, kad umre, pošto ga on, sva nada i ufanje njegovo, ostavlja, ali se bar donekle smiruje istom na obećanje Heraklovo, da će i njega pozvati u Atenu odmah, kako sahrani ženu i djecu. Na to se slabi Heraklo, podupirući se u hodu o Tezejevo rame, daje na daleki put u svoje novo prebivalište Atenu, a i starci se tebanski spremaju na odlazak, izgovarajući uz put još posljednja dva stiha. Amfitriona je pak i Heraklove žrtve stroj ekkiklema povukao natrag u unutrašnjost kuće.

Heraklo, s kojim se ovdje rastajemo, obračunao je za uvijek s dojakošnjim junaštvom svojim. Velika je nesreća u njemu utrnula i najmanji tračak pređašnje snage, te je sada sličniji slabu djetetu nego čas prije neustrašivu i nepobjedljivu junaku, dok ne može sam ni da se pridigne s tala, ni da bez tuđe pomoći hodi. Iza nenadne nesreće tjelesno je tako oslabio, te se sada ne bi usudio pomisliti na rvanje s nemejskim lavom ni na borbu s drskom četom gigantskom. Snaga je njegova tako malaksala, te ne može ni svladanoga već i svezanoga Kerbera sam otpremiti k Euristeju, nego potrebuje prijateljeve pomoći. Euripidov se Heraklo rastaje s nama ne kao moćni i ugledni junak, koji uzlazi na Olimp, pošto je zadovoljio svima dužnostima na zemlji, da od bogova primi zasluženu nagradu, nego kao istrošeni i nesrećom srvani slabi stvor, podajući nam najjasniji dokaz o promjenljivoj sreći ljudskoj i općenoj slabosti, kojoj ni on, slavni junak, nije mogao izbjeći.

Dramatska se radnja u Euripidovu Heraklu raspada na dva glavna dijela, među kojima nema unutrašnjega jedinstva, nego drugi slijedi iza prvoga dosta neočekivano i bez prave uzročne

sveze. U prvom se dijelu crta postupno rastenje bijede, u koju je porodica Heraklova zapala za njegova izbivanja i nenadni povratak njegov, da spase svoje, a ubije Lika. Drugi se dio počinje s nekom vrstom prologa, što ga govori Irida, izlažući najnovije osnove Herine, koje je zamislila na Heraklovu propast. Ali i ovaj se dio iza mnogih potresnih prizora najzad završuje izmirno, jer Heraklo, ako mu je srce i satrto, ipak odlučuje, da se i dalje pokorava okrutnoj sudbini, pa podnosi bijedni život. U prvom dijelu dakle Heraklova slava postiže vršak, jer pošto je Heraklo izvršio mnogo junačkih djela, spasava najzad svoju porodicu od smrti. Ali brzo iza toga valjalo je Heraklu očutjeti ljudsku slabost svoju, da se uvjeri, da je i on samo slab čovjek. Da bi se Heraklovim primjerom ljudska slaboća učinila što veća, trebalo je svakako, da junaka Herakla iznenada zadesi velika nesreća, koja će ga lišiti sve ljudske snage njegove i u kratko vrijeme učiniti slabićem. Zato je Euripid na pozornicu izveo božice Iridu i Lisu, koje pojavom svojom opravdavaju onaj iznenadni i potpuni prekret sreće u nesreću i pospješuju brzi pad Heraklov. Da se i Lisa pored Iride pojavljuje na pozornici, možemo objasniti tim, što Euripid nije naumio na pozornicu iznijeti mahnitoga Herakla, pa je trebalo, da gledaoci upoznaju bar strašnu božicu mahnitosti, da pravije razumiju nesreću, što od nje prijeti Heraklu i porodici njegovoj, te upoznavši strašnu ćud njezinu lakše prate i sa starcima tebanskima dijele ona bolna čuvstva na povike, što se čuju iz kuće, uvjereni budući, da Heraklo u mahnitosti počinja grozna djela. Svakako nas se ovaki neočekivani prekret dramatske radnje, pa zbio se i s pomoću stroja, doima mnogo potresnije, nego da se već u prologu pojavilo kako božanstvo, pa unaprijed iskazalo sve dobro i zlo, što će doskora zadesiti Herakla, kao što čini sama božica Junona u Senekinu Herkulu, jer samo onda, ako bez ikakih crnih slutnja motrimo bijedu i odmah iza toga sreću Heraklove porodice, možemo s njom iskreno dijeliti i bol i radost i žaliti nesreću junaka, koji u času, kad se nada najvećoj sreći i blaženstvu: slatkoj slobodi i srećnomu životu obiteljskomu, iznenada i bez svoje krivnje zapada u najveću bijedu jedino za to, što se od rođenja krije u njemu neuklonljiva i općena slaboća ljudska.

Iz starine se nije učuvala nikaka vijest, po kojoj bismo znali za vrijeme, u koje je Euripid stvorio svoga Herakla. Od hipoteze učuvao se samo početak, pa i on je bez vrijednosti za naše pitanje. Ipak je umnomu Wilamowitzu (E. H. I², 132. i d.) uspjelo, da bar približno odredi vrijeme, u koje je Euripidov Heraklo postao, našavši nekoliko podataka za to u samoj drami. U prvoj nas se na ime i u trećoj korskoj pjesmi nekako čudno doima ona posve prirodna tužba na starost, što je kor tebanskih staraca izriče, i ona neobična želja, da bi bogovi dobrim ljudima dali dva puta mladost; ali ni starost ne može njega, sijedoga pjevača

(γέρων ἀοιδός, st. 678.) zapriječiti u pjevanju. Bijeda i mrzost starosti ocrtana je tako vjerno, te smijemo s pravom naslućivati, da je pjesnik dao oduška najskrovitijim čuvstvima svoga srca t. j. da je pjesnik, koji tako žestoko proklinje starost i vjerno crta bijedu njezinu, morao i sam biti starac ili se bar ćutjeti takav. Pa i one riječi: γέρων ἀοιδός protežu se bez sumnje na samoga pjesnika. Euripid pak nije mogao ni zaisto biti ni ćutjeti se starac prije godine 424. t. j. prije šezdesete od prilike godine života svoga, dok znamo, da je u krepkom zdravlju doživio duboku starost, napisavši još godine 408. svoga Oresta. Heraklo je po tom plod kasnijih dana Euripidova života i nije mogao postati prije godine 424.

Pored toga nahodimo u Heraklu dosta dugu prepirku između Lika i Amfitriona, od kojih prvi drži strjelicu i luk za nejunačko oružje, dok ih drugi hvali kao najbolje oružje, ističući u opće veću vrijednost lako oružana vojnika od hoplita. Mnogoreku ovu i govorničkim duhom zadojenu prepirku možemo samo onda pravo razumjeti, ako se sjetimo, da su Atenjani god. 424. doživjeli ljut poraz kod Delija baš s toga, što nijesu imali lako oružane pješadije, koja bi kod uzmicanja zakrilila nespretne hoplite, dok su gotovo u isto doba postigli lijep uspjeh kod Sfakterije s pomoću lako oružane vojske, natjeravši u tjesnac spartanske hoplite. U Ateni je u ono doba bila osobita stranka s Demostenom Afidnjaninom na čelu, koja je revno nastojala, da se osnuje što veća i jača lako oružana vojska. Rječita se ona prepirka u Heraklu po tom osnivala na tadašnjim političkim prilikama i morala se osobito sviđati Demostenovim pristašama, kad se svršivala s onako povoljnim sudom o lako oružanoj vojsci. Ovo je Wilamowitzu drugi dokaz, da je Euripid Herakla napisao poslije god. 424.

Na ovo nas doba pjesničkoga stvaranja Euripidova upućuje i broj razriješenih stopica u jampskim stihovima, jer po njemu pada naša tragedija u doba između Hekabe (oko god. 425., isp. Christa, Gesch. d. griech. Litt., str. 225², bilj. 8.) i Hiketida (oko god. 421. ili 420., isp. Christa, str. 227²), a i neke druge metričke osobine odaju ovo vrijeme (Wilamowitz, E. H. I², 143. i d.).

Po ovim bi podacima vrijeme, u koje je Euripidov Heraklo postao, bilo omeđašeno godinama 424. i 421., da nije Wilamowitz iznio još jedan znatan momenat. U Heraklu na ime nahodimo takih nazora o ništavilu ljudskoga života i o slaboći ljudskoj, kakima nema još traga u Erehteju i u Hiketidama (g. 421.), dok se isti nazori u pooštrenom obliku pojavljuju u Trojankama, koje su se prikazivale god. 415. Wilamowitz misli na osnovi ove pojave (E. H. I², 134. i d.), da je Heraklo postao negdje između god. 421. i 415., ali da se godina prikazivanja po dojakošnjim podacima ne može pobliže odrediti. Dieterich (Schlafscenen auf der attischen Bühne, Rh. M., N. F., 46. st. 42.) naslućuje, da se

Heraklo prikazivao zajedno s Hiketidama i Erehtejem god. 422. ili 421. i da je s njima sastavljao prekrasnu trilogiju u pohvalu Atene (ἐγκώμιον Ἀθηνῶν nazivaju se Hiketide u hipotezi). Christ pače drži, da je Heraklo stariji od Hiketida (isp. Gesch. d. griech. Litt., 227[2]), a dokaz za to crpe odatle, što se u obje tragedije izriče mržnja atenska na Tebu. Ali ova mi se misao čini nevjerojatna već s toga, što je silna mržnja na Tebance, koji nakon bitke kod Delija nijesu htjeli Atenjanima da izruče trupla poginulih junaka atenskih, bila upravo osnova Euripidovih Hiketida, a u Heraklu se očituje u tako slabu i blagu obliku, te je u prvi čas pravo ne zamjećujemo. Hiketide su dakle svakako morale postati u vrijeme bliže onim događajima, na osnovi kojih su nikle, nego Heraklo, u kojem je mržnja atenska na Tebu već znatno zastarjela. Objema se pak tima mnijenjima (Dieterichovu i Christovu) opire spomenuta već pojava, da se filozofski nazori u Heraklu razlikuju od onih u Hiketidama i u Erehteju, te nipošto ne smijemo pomišljati, da bi Euripid u isto vrijeme bio mogao iznijeti tako različne nazore na pozornicu. Treba dakle da se zadovoljimo tim, što nam je uspjelo, da odredimo vrijeme postanju Euripidova Herakla razmakom između godina 421. i 415.

Ni o tom, s kakim se uspjehom Euripidov Heraklo prikazivao u atičkom glumištu, nemamo nikake vijesti. Da se Heraklo svidio Atenjanima, možemo lako razabrati odatle, što opažamo u drugom dijelu Sofoklovih Trahinjanaka posve očitih tragova, da je pjesnik toga dijela nasljedovao Euripidovu tragediju, ali o tom poslije, kad se bolje upoznamo s Trahinjankama. U tančine ne možemo pratiti povjest Euripidova komada, no sudeći po vijesti, da ga je još Plutarh revno čitao, pa znajući, da ga je Seneka preradio na latinskom jeziku i da je ća Filostrat (srednji, živio za cara Aleksandra Severa [222.—235.] i još za Filipa [244.—249.]) u spisu *Εἰκόνες* (II, 23.) ubistvo Heraklove djece i žene ispripovijedao vjerno po Euripidu, napokon sudeći u opće po tom, što se i Heraklo nahodi u zbirci učuvanih Euripidovih drama, možemo naslućivati, da je Heraklo imao i u kasnije doba obilan broj zahvalnih čitatelja. No na dalje oblikovanje priče o Heraklu nije mogao utjecati u jednu ruku s toga, što je bilo u njemu odviše znatnih novotarija, koje se nijesu mogle dovesti u sklad s pričanjem starijih pjesnika i logografa, a u drugu ruku s toga, što je priča o Heraklu već prije Euripida dobila stalan oblik, koji se nije više dao mijenjati. Tako nije ni Euripidov stvor Liko mogao prodrijeti u priču, nego se morao zadovoljiti s ono malo života, što mu ga je podao Euripid i po njemu kasnije Seneka. U sholijama k četvrtoj Pindarovoj istmijskoj odi (IV, 104.) čitamo doduše, da su neki pisci pričali, da je kralj Liko pogubio djecu, što ju je Heraklo rodio s Megarom (*οἱ δὲ Λύκον τὸν βασιλέα φασὶν αὐτοὺς φονεῦσαι*), ali bit će, da su to bili kaki neznatni kasniji mitografi, kojih je bilo izobila i u aleksandrinsko i u

grčko-rimsko i u bizantinsko doba grčke književnosti i koji su od Euripidove ličnosti uzajmili samo ime, a u priči joj dali posve drugu ulogu. Njihov rad teško da ih je preživio.

Zanimljivo je, da je Rimljanin Seneka po Euripidovoj tragediji napisao svoga Herkula (H. furens), zadržavši u glavnom sve osobine njegove. Samo je građu u koječem drukčije podijelio. Tako se u njegovoj drami odmah u početku pojavljuje Junona s Furijama, od koje unaprijed doznajemo za svu nesreću, što će zadesiti Herkula. S ovom se promjenom Seneka htio da ukloni onoj prividnoj diobi dramatske radnje na dva dijela, kaka mu se činila u Euripidovu Heraklu poradi Iridine i Lisine pojave. No da je preradba Senekina više na uštrb nego na korist interesu, što ga drama ima pobuditi bilo u gledalaca bilo u čitalaca, već sam spomenuo, jer dok je Seneka uklonio prividno cijepanje radnje, on je umanjio interes čitalaca, koji znadu već unaprijed, da Herkula čeka zla kob, pa ne mogu iskreno dijeliti s njim radost kod povratka iz podzemnoga svijeta. Pa i Liko se njegov bitno razlikuje od Euripidova. On nije tuđinac, nego rođeni Tebanac, kojega je Kreont negda poradi mnogih opačina istjerao iz grada, a on mu se za Herkulova izbivanja osvetio ubivši ga zajedno s dva sina njegova i zavladavši sam gradom. Megari je i djeci njezinoj zaprijetio smrću, što ne će da postane žena njegova. Euripidov je Liko lukav silnik, koji dočepavši se po nepravdi vlade želi, da se što više utvrdi, a Senekin je prosti zločinac i drski ženar. I Tezej se Euripidov u Seneke bitno promijenio. On se pojavljuje zajedno s Herkulom, svojim spasiteljem, i to rekao bih samo za to, da pripovijeda o junačkim djelima njegovima u podzemnom svijetu, dok je Herkul sam pošao da kazni Lika. Čini se, da Seneka nije htio, da se Herkul sam hvali, pa je za to tako rano uveo Tezeja, da ga on hvali, ili mu se nenadni dolazak Tezejev u Euripidovu Heraklu činio preslabo osnovan u stihu 619., pa je htio da se tomu ukloni. No u njegova Tezeja nema gotovo ni traga onoj iskrenoj i prijateljskoj sućuti za Herkula — ono malo, što je ima, baštinio je Seneka od Euripida —, pa i kao da ga spasava samo za to, što je po Euripidu moralo tako biti. Herkulovu je mahnitost sa svima strahotama Seneka iznio u samoj drami. To je lako učinio, jer je pisao drame samo za čitanje, pa se nije morao obazirati na kojekake pozorišne poteškoće, što bi ih tako prikazivanje zadavalo. Ali i Amfitrion njegov i Megara, pa i sam Herkul naslijedili su od Euripida sve, što ima lijepo u njihovu biću, premda ni iz daleka ne dostižu ljepote i plemenitosti njegovih ličnosti.

Sve to nije smetalo Lessingu, da uspoređujući Euripidovu tragediju sa Senekinom ne osudi Euripidova Herakla i pjesničku vrijednost njegovu ne zapostavi Senekinu, da tako rečem, prijevodu (isp. Patin, Études sur les tragiques grecs, Euripide, Tome IIe, Paris 1883. p. 44.: „une transformation complète de la tra-

gédie d'Euripide"; Lessing, Theatralische Bibliothek, II. 27.). Ne ću da se upuštam u pobijanje Lessingovih misli, koje su se već odavna preživjele, a teško da bi im i sam Lessing bio povladio u kasnije dane svoga života, kad je u opće usvojio posve druge nazore o dramatskom umijeću i obliku njegovu. Ali u povjesti grčke literarne historije nahodimo žalosnu pojavu, da je Lessingov sud gotovo sasvim prevladao. Nepovoljni sud o Euripidovu Heraklu u novijim literarnim historijama treba da odbijemo i na snažni utjecaj A. W. Schlegela, koji je, sudeći u opće veoma nepovoljno o Euripidu kao dramatskom pjesniku, osudio i ovu dramu njegovu, dok kaže o njoj (Vorlesungen über dram. Kunst und Litteratur, u Böckingovu izdanju njegovih djela V, 168.): „Ein andres Beispiel von zwei ganz getrennten Handlungen in derselben Tragödie sehen wir am rasenden Hercules. Die erste ist die Bedrängniss seiner Familie während seiner Abwesenheit und ihre Errettung daraus durch seine Zurückkunft, die zweite seine Reue über den in plötzlicher Raserei an seinen Kindern verübten Mord. Dies folgt zwar auf einander, aber keineswegs aus einander". Da je taki sud sasvim neopravdan i pogrješan, držim, da se dosta jasno razbira iz onoga, što sam doslije spomenuo o Euripidovu Heraklu. Još je nepovoljniji sud o Euripidovoj tragediji iznio Bernhardy u svom djelu „Grundriss d. griech. Litt." Halle 1872. II^3, 2, 489. i d. („löthet aber, noch kunstloser als in der Hekuba, zwei durch keinen inneren Zusammenhang verknüpfte Bruchtheile zusammen" i t. d.), no on joj priznaje i neke vrline. Nešto su blaže sudili o njoj Bode (Gesch. d. hellen. Dichtkunst bis auf Alexander d. Grossen, III, 1, 501. i d.), Klein (Gesch. d. Dramas, I, 441. i d.), K. O. Müller-Heitz (Gesch. d. griech. Litt., II, 2^3, 153.), Nicolai (Griech. Littgsch., I, 1, 193.), Sittl (Gesch. d. griech. Litt., III., 360.), pa spomenuti već Christ (o. c., 227^2). No dok se u Njemačkoj već stao izricati povoljniji sud o Euripidovu Heraklu, i pošto je već ugledala svjetlo epohalna knjiga Wilamovičeva „Euripides Herakles", najnoviji se francuski lit. historik Maurice Croiset ne ustručava još i sada o njemu izreći ovaj sud (Histoire de la litt. grecque. Paris, 1891. III, 299. i d.): „Mal composée, la pièce comprend en fait deux sujets distincts . . . Beaucoup de péripéties en somme et beaucoup de merveilleux, mais peu d'unité, et, ce qui est plus fâcheux encore, peu de sentiments vraiment interessants, des personnages effacés qui passent devant nos yeux sans q'aucun d'eux s'empare de notre attention. Il n'y a guère que la scène du réveil d'Héraclès, qui ait une véritable beauté morale". Ovaj me je prestrogi sud učenoga Francuza tim više iznenadio, što se on drukčije gotovo uvijek odlikuje oštroumnim i pravednim sudovima o djelima starih grčkih pisaca i što je upravo zemljak njegov H. Patin (Études sur les tragiques grecs, Euripide, II, 1—45.) prvi Euripidova Herakla estetski ocijenio tako, da se nije dao zavesti od jednostranoga suda njemačkih

literarnih historika, nego je Euripidovu originalu priznao veću vrijednost nego Senekinu prijevodu.

Trajne je zasluge za Euripidovu tragediju stekao istom Wilamowitz djelom „Euripides Herakles", u kojem je najprije pokazao razvoj Heraklove priče tijekom mnogih vijekova, a onda prvi pravo ocijenio stvaralačku maštu Euripidovu i pjesnički duh njegov, koji je umio ukloniti iz priče sve, što se protivilo filozofskim nazorima njegovima, a uplesti u nju mnoge nove momente. Wilamowitz je u kratko izrekao sud svoj o Euripidovoj veličini na str. 378[1] prve sveske, gdje kaže: „Die Heraklessage hat Euripides in sich aufgenommen, sie hat er aus seinem geiste neugeboren, nicht die vereinzelte geschichte vom kindermorde, sondern den innersten gehalt der ganzen sage. Mit gewalttätiger, man mag sagen, pietätloser hand hat er zerschlagen, was seiner weltanschauung nicht genügte, in anderem wieder ist die sage stärker gewesen als er. Ganz individuelles hat er eingemischt, ganz conventionelles hat er beibehalten. Ohne zweifel ist der eindruck nicht rein und nicht einheitlich, den das kunstwerk macht. Das merkt man nur um so besser, wenn man das einzelne versteht; aber hat er einen reinen eindruck erzielen wollen? In der seelenstimmung, welche aus der letzten rede spricht, wird ein dichter eher die disharmonie suchen. Vielleicht hat Euripides das getan". Koliko se ovaj umni sud razlikuje od onih, što smo ih prije spomenuli! Po Wilamowičevoj je zasluzi vrijednost Euripidovu Heraklu porasla, pa se možemo nadati, da će ga naskoro zapasti odlično mjesto među malobrojnim ostacima bujne i obilne dramatske poezije grčke.

III. Sofoklove Trahinjanke.

Drugi je tragički motiv, što ga nahodimo u priči o Heraklu, kobna smrt njegova na lomači. Ovaj motiv mora biti u priči veoma star i po svoj se prilici pričao još o bogu Heraklu naznačujući promjene, što ih on kao prirodno božanstvo doživljava s ostalom prirodom. Ali kao što se negdašnji bog Heraklo s vremenom prometnuo u obična heroja, tako je i ovaj motiv pomalo izgubio isprvično značenje svoje, pa se spojio s različnim pričama, koje negda ne bijahu s njim ni u kakoj svezi ili su pače mnogo kasnije došle u skupinu priča o Heraklu. Tako se s vremenom razvila ona zanimljiva priča o Dejaniri, lijepoj i miloj, no jednako ljubomornoj ženi Heraklovoj, koja ljubi muža nada sve na ovom svijetu, pa je za to tim više boli, kad doznaje, da vojno njezin ne mari baš mnogo za nju i da je drugo žensko biće zavladalo njegovim srcem. U velikoj boli i očajanju kuša jadna, ne bi li makar kakim sredstvima mogla iznova osvojiti muževlje srce, istisnuvši iz njega svaku suparnicu, a kad ovim sredstvima

preko volje uzrokuje mužu propast, ubija i sama sebe. U biću se njezinu ističe dvoje: velika ljubav i još veća ljubomornost. Divna je ona i neobična žena, kakoj ne nahodimo traga u cijeloj Homerovoj poeziji, bar koliko je poznajemo. Pa kako bi i bilo drukčije, kad samo žena Etoljanka, kaka je podrijetlom i Dejanira, može tako strasno ljubiti, tako živo osjećati svaku ugodnost ili neugodnost.

Danas je dosta pouzdano ujamčeno, da je i Dejanira čedo one divne prastare etolske narodne poezije, koja je morala u davna vremena bujno cvjetati u bajovitoj Etoliji, ali joj se žalibože poslije varvarske seobe dorske zajedno s lijepom kulturom, što se ondje rano razvila, zameo gotovo svaki trag. Tim više treba da budemo zahvalni sudbini, što nam je bar posredno preko Homerove poezije učuvala prekrasnu pjesmu etolsku o junaku Meleagru (Il. I, 529—99.), tomu etolskomu i Ahilu i Hektoru, koji u silnom gnjevu ne će da se bori za spas rodnoga grada, premda mu samo on svojim junaštvom može pomoći, dok se na očajničke molbe mile žene ne ublaži pa zaboravivši na srdžbu pođe u boj. Za čudo je, kako su već u ovom sitnom ostatku negda bez sumnje bogate poezije osobito živo ocrtana ženska lica. U njemu nahodimo Alteju, Meleagrovu i Dejanirinu majku, koju s braćom veže tako silna ljubav, te poradi njih proklinje i upropašćuje svoga sina, a njihova ubilca (565.—72), a malo vremena poslije toga, pošto su se izvršile kletve njezine, te je Meleagro žalosno poginuo, ubija sama sebe u bolnom kajanju s opaka i nepromišljena djela (isp. Diodora, IV, 34, 7., Apolodora, I, 72.). U njoj se sastajemo s nježnom Meleagrovom ženom Kleopatrom, koja jedina u cijelom Kalidonu može skloniti muža, te u času najveće pogibli polazi na obranu rodnoga grada (556., 590.—96.) i koja muža ljubi tako silno, te bez njega ne može živjeti (Apolodor, I, 73.). U pjesmi se o Meleagru spominje i Marpesa, žena Idova (557.—60.), koja muža svoga poštuje tako iskreno, da ga voli od samoga Apolona, kad joj Zeus dopušta slobodan izbor između njih (Apolodor, I, 61.). Koliko je takih žena moralo biti u bogatoj etolskoj poeziji, kad ih već tri upoznajemo iz malena ulomka njezina! I Etoljanka se Dejanira mogla samo u takoj poeziji roditi, a bila je u njoj bez sumnje jedna od zanimljivijih ličnosti, kad joj je i kasnije u priči o Heraklu zapalo tako odlično mjesto, te je postala žena prvoga junaka helenskoga.

No drugaricom se Heraklovom Dejanira morala razmjerno dosta kasno prozvati, jer je ni Homer ni Heziod ne poznaju, a i za Kreofilovu se pjesmu *Οἰχαλίας ἅλωσις* ne može pouzdano reći, da ju je spominjala. Kalimah je naime sadržinu njezinu označio stihom:

. . . . *κλείω δ' Εὔρυτον ὅσσ' ἔπαθεν*
καὶ ξανθὴν Ἰολείαν. — (Strabon, XIV, 638.)

Uzmemo li, da je Kalimah htio ovim riječima posve da iscrpe sadržinu Kreofilove pjesme, to je ona pripovijedala samo o Heraklovoj vojni na Ehaliju, da se osveti Euritu i na silu ugrabi kćer njegovu Iolu, a nije još spominjala Dejanire. Po oskudnim se pak vijestima o Kreofilovu epu ne može ni na kakav način utvrditi nagađanje Welckerovo, da se u njemu prvi put spominjala tragična smrt Heraklova na lomači, a po tom i Dejanira (Der epische Cyclus, I², 218. i d.), a slutnje njegove ne potvrđuje ni to, što nahodimo priču o Dejaniri u Sofokla, Diodora i Apolodora, jer su je oni mogli uzeti iz priče o Heraklu, kaka je živjela u usmenoj predaji narodnoj. Prvi se put bar donekle ujamčeno Dejanira spominjala u Pindara, kao što doznajemo iz sholije k Ilijadi Φ, 194. Od Ateneja doznajemo, da je logograf Helanik dječaka, što ga je Heraklo u Kalidonu usmrtio ćuškom, u historiji nazivao Arhijom, a u spisu Φορωνίς Herijom (isp. Aten. IX, 410, Müller, Fragmenta historicorum graecorum, Vol. I. Parisiis 1874. str. 45., br. 3.). Po tom je i Helanik, vršnjak Herodotov, poznavao i ispripovijedao priču o Dejaniri. Po Apolodoru (II, 148.) poznavao ju je i Ferekid, nešto stariji logograf, koji je pripovijedao o čudotvornom rogu Amaltejinu i moći njegovoj (Müller, I, 82, br. 37.). Po svima ovim vijestima, a donekle i po tom, što se priča o Dejaniri i u Diodora i u Apolodora nahodi gotovo na svršetku priče o Heraklu, možemo dosta pouzdano tvrditi, da je ona jedan od mlađih dijelova u priči Heraklovoj. Da je pak Dejanira i u kasnije doba lako mogla postati Heraklova žena, razbiramo odatle, što je Heraklo i u priču o Argonautima došao istom negdje u 6. vijeku, što je od prilike u to doba i argolska priča o Perzeju i Andromedi prenesena na nj i na Hezionu (Diodor, IV, 42, 6, 7.; Apolodor II, 104.; isp. Wilamowitz, E. H., I², 28. i d.) i što se istom u kasnije doba mogla u Etoljana roditi želja, da s kojekakih političkih razloga dovedu Herakla u svezu s junacima i junakinjama svoje priče.

Dramatski je priču o Dejaniri obradio slavni grčki tragik Sofoklo u svojim Trahinjankama. Ali s pričom, kaku nahodimo u Sofoklovoj tragediji, združene su još neke, koje su isprva bez sumnje bile sasvim samostalne, a u priči o Heraklu mnogo su starije od nje. No hajde da ogledamo, kaku je priču Sofoklo poznavao i obradio.

Pošto je Tebanac (126, 510 i d.) Heraklo, sin Zeusov (19, 139. i d., 288. i dr.), u borbi nadjačao Aheloja, riječnoga boga, koji se s njim takmio o lijepu Dejaniru, kćer etolskoga kralja Eneja, oženio se sam njome (9—26, 507—30.). S mladom je ženom odmah poslije svadbe krenuo u postojbinu svoju Tirint (562. i d.). Došavši do rijeke Euena sam lako pregazi rijeku, no ženu preda Kentauru Nesu, da je za plaću prenese. Ali Nesa, dok je na leđima nosio mladu ženu, osvoji strast, te je se požudno dotakne. Na Dejanirin se povik Heraklo obazre pa odapevši

otrovnu strjelicu probode prsi drskomu Kentauru. Umirući svjetova osvetljivi i zlobni Neso neiskusnu mladu ženu, da uzme nešto krvi, što se okupila oko njegove rane, jer će joj danas sjutra biti izvrsnim sredstvom, da trajno očuva Heraklovu ljubav samo za sebe, a ujedno je uputi kako treba da upotrebi tobožnje čarobno sredstvo. Dejanira povjerovavši opakomu Kentauru učini po njegovu savjetu i spremi krv njegovu u posudicu, u kojoj je već dugo vremena čuva, no doslije još nije iskušala njezine moći, premda joj se Heraklo već više puta iznevjerio (551.—81., 680.—87., 1141.—42.).

Naskoro poslije dolaska u Tirint morao je Heraklo ostaviti ženu pa po odredbi bogova poći u službu k Euristeju Dok je služeći Euristeju morao izvršivati mnoge mučne poslove, živjela je Dejanira u neprekidnom strahu, da ne pogine mili muž njezin (31—35.). Ali tek što se Heraklo izbavio jednoga službovanja, zapade u drugo još sramotnije. Pošto je naime na način nedostojan dojakošnjega junaštva svoga pogubio Ifita, sina Euritova, s kojim je već odavna živio u zavadi, odredi sam Zeus, da ima za kazan godinu dana službovati Lidanki Omfali (248.—53., 269.—79., 38., 69., 70., 353.—57.). Polazeći Heraklo u službu ostavi ženi pločicu, na kojoj je bila ubilježena posljednja volja njegova, i otkrije joj proroštvo, po kojem ga iza 15 mjeseci čeka izbavljenje od daljih muka (44. i d., 79. i d., 155. i d.). Dejanira se među tim, da bi se zaklonila od Euristejeve sile, naskoro morala iz Tirinta preseliti u Trahin, gdje boravi kod kralja Keika, dobra prijatelja Heraklova (38.—45., 1151. i d.). Odsluživši godinu dana kod Omfale, Heraklo spremi silnu vojsku pa udari na Ehaliju, grad Euritov (74 i d., 458—61.), da na silu ugrabi lijepu Iolu, kćer Euritovu, koje mu on nije prije htio da dade (351.—60.). Pošto je uzeo Ehaliju i ubio Eurita, posla slugu Lihu u Trahin sa zarobljenicima, među kojima je i Iola (188. i d., 244.—8., 431.—3., 472.—89.). Sam se zadržao na Eubeji, da prinese Zeusu pobjednu žrtvu (237. i d.). No i Dejanira dozna od nekoga glasnika, za što je Heraklo za pravo vojevao na Ehaliju, pa želeći, da učuva sebi ljubav muževu, posla po Lihi Heraklu na dar odijelo, koje je pomazala onim Nesovim sredstvom (490. i d., 531. i d., 1135.). Ali naskoro su je crne slutnje osvojile, jer je vunu, što ju je namočila u ono sredstvo, ljuti otrov izgrizao (663. i d.).

Slutnje su se njezine zaisto i obistinile. Kad je Heraklo kod svečane žrtve obukao ono odijelo, uhvatila ga je naskoro ljuta bol po cijelom tijelu, te je ubio nedužnoga Lihu, prokleo ženu i sinu Hilu, kojega je Dejanira nedavno poslala, da traži oca (61. i d.), zapovjedio, neka ga što prije otpremi kući. Hilo posluša oca, i pošto je odredio prijenos njegov u Trahin, pođe naprijed, da majci dojavi očevu nesreću. Na prijekor se njegov Dejanira udalji, ne rekavši ni riječi na svoju obranu, te se u najvećem

očajanju sama ubi (813. i d., 862. i d.). Na to vojnici donose Herakla, koji je putem tvrdo usnuo (964. i d.). Kad se probudio te su ga boli od otrova stale iznova mučiti, traži od sina, da dovede majku, da bi je i ovako bolan kaznio, ali Hilo mu sad javlja, da je poginula i da je preko volje uzrokovala nesreću njegovu (1114. i d.). Heraklo spozna sada, da se smrt približila i njemu, jer mu je Zeus negda prorekao, da će ga netko od mrtvih ubiti, a to se sada zaisto i zbilo, dok umire od davno mrtvoga Nesa (1157. i d.). Pošto je sina prisilio, da mu podigne lomaču pod uvjet, da je ne treba sam da zapali, i pošto je od njega primio obećanje, da će se oženiti Iolom, daje se nositi na goru Etu, da bude ondje spaljen.

Ovo je u kratko sadržina priče, kaka se ogleda u Sofoklovoj tragediji. Istu priču nahodimo ispripovijedanu u Diodora i u Apolodora. No Sofoklo se u svom pripovijedanju razilazi od obojice po tom, što je ženidbu Heraklovu s Dejanirom smjestio u doba prije službovanja njegova kod Euristeja, dok je i Diodor (IV, 34, 1. i d.) i Apolodor (II, 148.), a po sholijama k Ilijadi Φ, 194. i Pindar (Heraklo se istom u podzemnom svijetu upoznaje s Meleagrom, koji ga nagovara, da se oženi Dejanirom) postavljaju već pod kraj Heraklova života. Heraklovi se ἆθλοι po Sofoklu počinju istom poslije ženidbe s Dejanirom. Dašto da je Sofoklo po toj promjeni zapao u neka protivurječja, kakvo je ono, da Heraklo ubija Nesa strjelicom, umočenom u žuč lernejske zmije (574., 714. i d.), koju je po Sofoklovu pripovijedanju istom kasnije pogubio, ali s druge je strane ovom promjenom mnogo privrijedio za to, da u nas pobudi što veću sućut za glavnu junakinju Dejaniru. Dejanira nije istom od juče žena Heraklova, nego je u braku s njim proživjela već cijeli niz godina, a u to je vrijeme pretrpjela mnogo bijede i nevolje. Ali uza sve to ostala je još uvijek vjerna svomu mužu, kojega iskreno ljubi svim srcem svojim. Tako Dejanira u nas odmah u prvom času, kako je upoznajemo, pobuđuje najiskreniju sućut, dok čujemo, koliko je već doslije prepatila, i vidimo, da patnjama njezinima nema kraja. Pa dok je po Ferekidu, Helaniku, Herodoru (Müller, II, 36, br. 31.), Diodoru (IV, 36, 2.) i Apolodoru (II, 149.) Heraklo još duže vremena poslije ženidbe boravio kod tasta Eneja u Kalidonu i odanle morao otići za to, što je nehotice ubio Enejeva dječaka peharnika, a iza toga pošao u Trahin, po Sofoklu je odmah poslije svadbene svečanosti krenuo na put, i to ne u Trahin, nego u postojbinu svoju Tirint. Po tom nam se pričinja vjerojatnije, da je mlada i neiskusna žena poslušala medene riječi Nesove.

Priča o riječnom bogu Aheloju, dosadnom i mrskom proscu Dejanirinu, s kojim se Heraklo pobio, nije drugo nego etolski oblik priče o Heraklovoj borbi s morskim bogom Tritonom, kao što je Wilamowitz (E H. I², 23.) pouzdano utvrdio. A i Nesova poguba nije ništa drugo nego individualizirani oblik Heraklove

*

borbe s Kentaurima, kao što je opet Wilamowitz (E. H. I², 79.) dokazao. Zanimljivija je priča o Lidanki Omfali. Ova je priča u skupini priča o Heraklu veoma stara i u narodnoj predaji nije nigda bila u svezi s pričom o Dejaniri, kao što se posve jasno razbira iz Diodorova (IV, 31, 6.—8.) i Apolodorova pripovijedanja (II, 131.—133.). Dugo se držalo, da je ova priča, pošto spominje Lidanku Omfalu, u istinu lidijskoga podrijetla, dok nije u novije doba isti Wilamowitz (E. H., I². 71. i d.) sasvim pouzdano dokazao, da je postala u Grčkoj, i to negdje u okolini gore Ete, a istom kasnije, no svakako dosta rano, smjestio ju je neki pisac u Lidiju i zaodio lidijskim ruhom. No nigda joj se nije posve zamelo grčko podrijetlo. Diodor pripovijeda doduše, da je Omfala bila vladarica Meonjana, koji su se poslije prozvali Lidanima, ali po pripovijedanju istoga Diodora Heraklo je u Omfalinoj službi svladao Kerkope (IV, 31, 7.; isp. Apolodor, II, 132.), ubio Sileja (l. c.) i pokorio Itonjane (samo u Diodora), a kad se Omfala uvjerila o hrabrosti i junaštvu svoga sluge, pustila ga je na slobodu i dala mu se dapače obljubiti te rodila s njim sina Lama. No Itonjana nije nigda bilo u Lidiji, dok Diodor sam spominje tesalski grad Iton, koji je stajao na Malijskom zalivu i kod kojega se Heraklo borio s Kiknom (IV, 37, 4.). Što se tiče Kerkopa, Herodot (VII, 216.) poznaje *Κερκώπων ἕδραι* u Termopilama pored *λίθος Μελαμπύγου*. Sileju je pravi zavičaj na Peliju (Preller-Plew, II³, 229., bilj. 2.). Lamos je eponim grada Lamije (Wilamowitz, E. H., I², 74. i bilj. 135.), a ni Omfala nije drugo nego eponim mjesta Omfalija, koje Stefan Bizanćanin smješta u Tesaliju. Ovi Wilamowičevi dokazi, da je priča o Omfali grčkoga porijetla, tako su jaki, te držim, da ih protudokazi F. Cauera (Omphale, Rh. M., 46, str. 244. i d.) nijesu ni malo uzdrmali.

S pričom o Dejaniri združila se još jedna priča, koja je isprva bez sumnje morala biti sasvim odijeljena od nje. To je priča o svađi Heraklovoj s Euritom, o Ifitovoj propasti, o lijepoj Ioli, uzročnici Dejanirine ljubomornosti i o uzeću Ehalije. Da je ova priča bila negda posve samostalna, razbiramo odatle, što Homer poznaje lukavstvo, po kome je Heraklo ubio Ifita (*φ*, 13. i d.), i slavi Eurita kao vrsna strijelca (*ϑ*, 225.), a Heziod zna već i za Euritovu kćer „*ξανθὴν Ἰόλειαν*“. Ali ni Homer ni Heziod ne znaju ni riječi o kakoj Dejaniri. Već po tom možemo dosta pouzdano tvrditi, da je nije poznavao ni Kreofil, jer po svoj su prilici one sitne vijesti, što ih nahodimo u Homera i u Hezioda, umetnuli kasnije rapsodi (osobito onu u *φ*, 15.—38.), uzevši ih iz Kreofilove pjesme. Da je Kreofil pripovijedao o Dejaniri, jamačno bi kasniji rapsodi bili i za nju našli mjesta u Homerovim epima, a ni Heziod ne bi je bio propustio spomenuti bilo u kojoj pjesmi. Iz sholija k Odiseji *φ* 22. doznajemo, da je i logograf Ferekid opširno ispripovijedao priču o Ifitovu ubistvu, a u sholijama k Trahinjankama 364. čitamo, da po

Ferekidu Heraklo nije tražio Iole za sebe, nego za sina Hila. Ljubav k lijepoj Ioli podaje doduše neku unutrašnju svezu onim pričama, što ih nahodimo na okupu u Sofokla, ali odatle još ne slijedi, da je ona već odavna bila udružena s pričom o Dejaniri. jer ljubomornost je u Dejanire mogla pobuditi i koja druga od mnogih lijepih zarobljenica Heraklovih, što se spominju u priči, kao n. pr. čarobna Astidameja.

Sofoklo je Ehaliju, po svoj prilici po Kreofilu (Paus. IV, 2, 3.) smjestio na Eubeju. Homerovi epi poznaju Ehaliju u Tesaliji, u okolini Trike i Itome (*B*. 370.) i negdje u zapadnom Peloponezu (*B*, 596.; *φ*, 15. i d.), gdje su je pozniji pisci pokušali izjednačiti s nekim suvremenim mjestima (Strabon, VIII, 3, 6, 25.; Pauzanija, IV, 2, 2, 36, 4.), ali ne spominju Ehalije na Eubeji. Po svima je vijestima Ehalija morala stajati na povišem brdu (Sof., Trah., 327. *διήνεμος*, 354. *ὑψίπυργος*, 358. *αἰπεινή*). U novije smo doba o položaju Ehalije posve pouzdano obaviješteni po natpisu na tako zv. kamenu od Hipate, što ga je u novije doba Lolling na svijet izdao u Mittheil. A. I. IV, 209. i d. Po vijestima ovoga natpisa stajala je Ehalija u Tesaliji, u okolini rijeke Sperheja. Ove različite vijesti o položaju Ehalije dokazuju, da priča o Euritu i Ioli mora biti prilično stara (Wilamowitz, E. H., I², 76. i d.) Gospodarem Ehalije naziva se i u Ilijadi i u Odiseji Eurit. *Εὔρυτος Οἰχαλιεύς* (*B*, 596, 730.; *ϑ*, 24.) čini se da je bilo ustaljeno ime njegovo u epskoj poeziji. Bio je to strijelac na glasu; a od te njegove vještine izvodi Welcker i ime njegovo (*Εὔρυτος* mjesto *Ἔρυτος*, „der Bogenspanner", isp. Welcker, Der ep. Cyclus, I², 214.). Po Teokritu (24, 107.) i po Apolodoru (II, 63.) bio je on i Heraklu učitelj u streljačkom umijeću. Vijesti o smrti njegovoj veoma se razilaze. Po Odiseji umr'o je veoma rano (*ϑ*, 224.) i prije Ifitove pogube (*φ*. 32. i d.). Po Sofoklu ubio ga je Heraklo kod uzeća Ehalije (282., 364.), dok je i po Ferekidu i po Menekratu srećno pobjegao „*εἰς Εὔβοιαν*" (shol. k Trah. 354.), a po Diodoru pogubio je Heraklo samo tri sina njegova (IV, 37, 5.). Vijest se Apolodorova (II, 156.) podudara sa Sofoklovom. Svakako je Eurit bio znatnija ličnost u grčkoj priči i u starijoj epskoj poeziji.

Kuda je Heraklo otišao poslije Ifitova ubistva, Sofoklovoj je Dejaniri sasvim nepoznato. Ali ovaj joj je put preko običaja ostavio nekaku pločicu, na kojoj je tačno odredio, što ima pripasti ženi njegovoj, ako bi on umr'o, i kako treba da sinovi njegovi podijele imutak njegov (161.). Pored toga bilo je na pločici zabilježeno nekako proroštvo, što ga je Heraklu objavilo proročište u Dodoni, po kojem se poslije određenoga vremena imao izbaviti od svih daljih nevolja. Kad se posljednji put rastao sa ženom u Tirintu, da po Zeusovoj odredbi godinu dana služi Lidanki Omfali, trebalo je još 15 mjeseci do onoga roka, što ga je proročište odredilo. Heraklo i Dejanira drže, da proročište pod

μόχθων τῶν ἐφεστώτων λύσις (1170.) razumijeva bezbrižan i blažen život, što bi ga Heraklo imao provoditi, preživi li srećno onaj određeni rok. Dejanira se jedino boji, da bi muž njezin mogao zaglaviti prije onoga roka. Bojazan se njezina povećava tim, što joj Heraklo na rastanku nije ni jednom riječju spomenuo, kuda je namjerio, a ni sama nije doslije mogla ništa doznati o njemu. Strah ju je dakle, da se baš ovaj put dao na kaki presmjeli i mučni posao, pa da je prije roka poginuo. Ali kad bi srećno preživio ovih 15 mjeseci, nema sumnje — drži ona — da bi poslije živio bezbrižno, srećno i zadovoljno (80, 81, 166.—68.). Ona ne razbira, da je proroštvo dvolično, već jedino, kao i doslije, dršće za život svoga muža, o kome sada povrh toga ne zna ni gdje boravi. Jednako je i Heraklo uvjeren, da mu Zeusovo proroštvo poslije 15 mjeseci obećava srećan dalji život. Ali kako nije onda, kad se rastajao sa ženom, još ni sam znao, kamo će po Zeusovoj odredbi doći, pobrinuo se za svaki slučaj unaprijed za svoju porodicu te ostavio ženi onu pločicu. Kad ga je nesreća već stigla i pošto je razabrao, da je proroštvo pod *λύσις μόχθων* razumijevalo smrt, kaže on izrijekom u st. 1171. *καὐδόκουν πράξειν καλῶς*; on nije doslije nigda pomislio, da je značenje proroštva sumnjivo. Kor se trahinskih djevojaka prvi dovinuo ispravnomu značenju njegovu, pošto je razabrao, da je i smrt *λύσις μόχθων*, jer što bi čovjek mogao trpjeti poslije smrti? Proroštvo se ovo provlači kroz cijelu tragediju (45.—47., 78.—80., 157.—74., 1164. i d., 821.—30.), i upravo u tom stoji njezina tragičnost, što se i Heraklo i Dejanira živo uzdaju, da ih po proroštvu čeka u buduće ugodan život, a kad tamo upravo u času, kad drže, da se proroštvo već ispunilo, moraju razabrati, da je značilo nešto posve drugo. Držim gotovo za nepotrebno spomenuti, da je Sofoklo sam zamislio takovo proroštvo, jer mu ne nahodimo traga u pripovijedanju ni starijih ni mlađih pisaca grčkih.

Sofoklo je još u nekim drugim sitnijim momentima preoblikovao priču, kaka je, sudeći po Diodorovu i Apolodorovu pripovijedanju, živjela u tradiciji. Tako je na primjer po Diodoru (IV, 38, 1.) i Apolodoru (II, 157.) Heraklo sam poslao Lihu u Trahin, da donese svečanu odoru za žrtvovanje. Tom je zgodom Dejanira od samoga Lihe doznala za ljubav Heraklovu k lijepoj Ioli, te mu je svladana ljubomornošću poslala odjeću namazanu otrovnim sredstvom Nesovim. Sofoklo je ovu vijest znatno promijenio. Po njegovu je pripovijedanju Heraklo poslao Lihu, da u Trahin otpremi zarobljenice, među kojima se nahodila i Iola. Liha zataji Dejaniri pravi uzrok Heraklove vojne na Ehaliju, ali ona ga dozna od nekoga drugoga, i pošto se silno rastužila, preda Lihi po svojoj domisli i u najboljoj namjeri svečano odijelo, namazano Nesovom krvlju, da ga odnese kao dar Heraklu. Sofoklo je dalje štošta sam izmislio i upleo u priču. Njegova je tvorba ona vijest, po kojoj je Dejanira poslala sina Hila, da potraži oca

i da ostane uza nj, uspije li mu, da ga nađe. Sofoklo je umetnuo ovu vijest, da bi se skrb Dejanirina za muža učinila što veća. U Apolodora (II, 159.) nahodimo samo vijest, da je Heraklo na samrti prisilio sina, da se oženi Iolom, dok Diodor tom prigodom i ne spominje Hila. Ne možemo pouzdano odrediti, je li Sofoklo izmislio i vijest o Dejanirinu samoubistvu, jer premda joj ne nahodimo traga u ostacima njegovih prethodnika, spominju je suglasno Diodor (IV, 38, 3.) i Apolodor (II, 158.), pa je bar vjerojatno, da je živjela u tradiciji.

Pošto sam u najbitnijim crtama spomenuo neke promjene, što ih je Sofoklo učinio s pričom, kaku je našao u narodnoj tradiciji, držim, da ne će biti s gorega, ako se pobliže upoznamo s pojedinim licima njegove tragedije.

Odmah u početku dramatske radnje, koja se zbiva u Trahinu u Tesaliji pred dvorom kralja Keika, Heraklova prijatelja, upoznajemo nesrećnu ženu Heraklovu Dejaniru, koja je rano u jutru ostavila bijele dvore, ne bi li se pod vedrim nebom izbavila teških briga, što su je uznemirivale cijelu prošlu noć. Od nje same doznajemo, kake su to brige. Heraklo njezin izbiva već petnaesti mjesec, da ona ne zna, gdje je i kako mu je. No to joj ne bi bilo tako neugodno — ta za dojakošnjega bračnoga života svoga već se gotovo priučila na često i dugotrajno izbivanje njegovo — da joj nije upravo na posljednjem rastanku saopćio neko davno proroštvo, po kome bi trebalo, da se baš sada izbavi svih nevolja. Ona ljubi Herakla više nego sav ostali svijet. Njemu za volju, pošto ju je spasao od mrskoga Aheloja, ostavila je oca i krenula daleko u njegovu postojbinu. Cijeli je dojakošnji život njezin prošao u postojanoj bojazni za njegov život, dok je u tuđoj službi vršio mnoge mučne poslove, ali njezina ljubav k njemu nije ni malo ohladnjela za mnogih godina straha i patnje, dà još je i porasla. Bijedna žena poradi nebrojenih dojakošnjih patnja pobuđuje u nas najiskreniju sućut odmah, kako je upoznamo. Ali ona je i drukčije u opće plemenita žena. Kad je vjerna i odana robinja svjetuje, da pošalje sina tražiti oca, spremna je odmah poslušati dobar savjet, ako je i potekao iz usta robinje. A kako je dobra i nježna majka, razbira se iz riječi: *ὦ τέκνον, ὦ παῖ* (61.), kojima pozdravlja sina, kad je došao, da joj dojavi bar donekle utješljivu vijest, što ju je čas prije dočuo, da otac vojuje na Ehaliju, pošto je godinu dana služio nekoj Liđanki. Ali na ovu se vijest bijedna i zabrinuta žena ne može primiriti, nego saopćivši i sinu proroštvo tim ga silnije moli, da pođe k ocu i bude mu na pomoći u svakoj nevolji, dok ne mine kobni rok. Briga i bojazni njezinih ne mogu razbiti ni trahinske djevojke, mlade prijateljice njezine, opominjući je božanskoga podrijetla Heraklova od Zeusa, koji nije još nigda ostavio svoje djece. Što više, ona i njima otkriva patnje bolnoga srca svoga, što ih trpi poradi muževa izbivanja i pogibli, premda zna,

da ih mlade i neiskusne djevojke ne mogu pravo razumjeti. Već je na izmaku vrijeme, što ga je ono proroštvo odredilo, a u njezinu srcu sve više prevlađuje crna slutnja, da je Heraklo poginuo i da joj odsele valja osamljenoj živjeti. No još se nije izjadila, kad joj neki glasnik donosi preugodnu vijest. Dočuo je od samoga Lihe, Heraklova glasnika, da će se Heraklo naskoro zdrav i veseo povratiti kući, pošto je izvojevao sjajnu pobjedu. Za čas će joj to posvjedočiti i sam Liha, koji se preko volje nešto zadržao, pošto ga je mnoga ljubopitna svjetina opkolila navaljujući na nj svakojakim pitanjima. Ova je nenadna vijest Dejaniru tako razveselila, te u prvi čas ne nalazi riječi, da izreče ona ugodna čuvstva, što su se iznenada rodila u njezinu srcu. Samo s nekoliko riječi zahvaljuje Zeusu, što ju je izbavio mnogih briga, pa poziva sve ukućane, da zapjevaju kaku veselu pjesmu. Ta njezin je Heraklo živ i naskoro će se povratiti u njezino naručje: ima li dakle zgodnijega časa za pjesmu i ples! A kad dođe Liha, najprije ga pita, da li Heraklo doista živi. No i tom zgodom upoznajemo plemenitost njezina srca. Ni u sreći se nije uzobijestila, nego zamijetivši jadne i nesrećne zarobljenice, što ih je Liha doveo sa sobom, spopade je neka čudna sjeta i u srcu se njezinu rodi najiskrenija sućut za bijedne žene. Osobito joj zape oko na nekoj lijepoj i mladoj zarobljenici — to je bila sama Iola — pa upita Lihu, tko je ona i otkuda, a kad se on gradio nevješt, obrati se k samoj neznanici, ne bi li od nje štogod doznala. Ali brzo odustade od ispitivanja, bojeći se, da ne bi u nje pobudila slatke uspomene, koje bi je u sadašnjoj nesreći mogle još više rastužiti. Ipak je uza sve to, što je ne poznaje, pripravna učiniti sve, čim bi mogla olakšati bijedni položaj njezin. Ali naskoro ju je upoznala na najveću nesreću svoju. Pošto je naime odredila, da svi pođu u kuću, pa i sama htjela da uđe, ustavi je onaj glasonoša govoreći, da joj ima na samu nešto znatno da reče, pa joj saopći, da je Liha zatajio pravi uzrok posljednje vojne Heraklove i da je ona lijepa zarobljenica glavom Iola, poradi koje je Heraklo uzeo Ehaliju, a sad ju je poslao u Trahin, ali bez sumnje ne za to, da mu bude robinja. Na ovu poraznu vijest, Dejanira samo što nije onijemjela, ali se nije razljutila ni na muža ni na nedužnu djevojku, samo je boli, što ju je Liha tako ružno prevario. U silnoj uzbuđenosti duševnoj ne zna, što da uradi, pa kad je prijateljice svjetuju, da odmah Lihu povuče na račun, htjede već da ih posluša i da Lihu pozove iz kuće, ali on dođe i sam. Sada se između nje i Lihe zametnuo dosta živ, ali kratak razgovor, koji nastavi glasonoša. Ali i iz njega razbiramo, kako je Dejanira blaga i obzirna prema nižima od sebe. Premda je kao stroga gospodarica sluzi Lihi mogla zapovjediti, da joj s mjesta kaže svu istinu, trsi se, da ga milom skloni na to. Nju vrijeđaše pače i prostački način, kojim je glasonoša napao na Lihu, pa opet prihvati sama riječ, ne bi li ga umiljatošću

svojom sklonila na priznanje istine. Za čas je zatomila sva burna čuvstva, što su vrela u njezinu srcu, i gradeći se posve hladnokrvna opomenula Lihu, da nema posla s opakom i neiskusnom ženom. Zna ona, da je Heraklo slab i nepostojan u ljubavi, ali ga doslije nije nigda prekorila za to. Ipak bi je boljelo, da ne dozna istine. Ako i jest Iola takmica njezina u ljubavi Heraklovoj, ne će joj ona ipak ništa da učini na žao, jer se uvjerila, da je sirotica sasvim nevina i da sama najviše trpi. No dok joj je Liha, svladan blagim riječima njezinima, iskreno pripovijedao svu istinu, rodi se već u nje kobna odluka, da upotrebi neko davno sredstvo Nesovo, pa za to i moli sve nazočne, da pođu zajedno s njom u kuću, da bi mogla što prije spremiti darove Heraklu, dostojne sjajnoga dara njegova. Brzo ih je spremila i povratila se iz kuće, da se izjadi pred vjernim prijateljicama. Vijest, da joj se Heraklo iznevjerio, silno ju je potresla i tim više uznemirila, što zna, da je lijepa i mlada Iola veoma opasna suparnica njoj, već nešto starijoj ženi. No ni na kaki način ne može Heraklove ljubavi dijeliti s drugom ženom. Na sreću se dosjetila nekomu sredstvu, koje joj je negda dao Kentaur Neso, uputivši je, kako da se s njim posluži, da ljubav muževu trajno učuva samo za sebe. Ovo je sredstvo odlučila sada upotrebiti pa je po Nesovu naputku njim namazala svečanu odoru, što ju je naumila poslati mužu na dar. Prijateljice se ne opiru namisli njezinoj, samo ako se već i sama uvjerila o djelovanju Nesova sredstva, no kad Dejanira reče, da ga doslije nije doduše iskušala, ali da vjeruje Kentaurovim riječima, opominju je, da se ne posluži neprokušanim i sumnjivim sredstvom. Ali ona kao da je prečula njihovu opomenu, jer se u taj čas na kućnim vratima pojavio Liha i svojom nazočnošću prekinuo svako dalje svjetovanje. Dejanira ipak dobro osjeća, da ne radi pravo služeći se čarobnim sredstvima, dok moli djevojke, da je ne odadu. Želeći, da iz muževa srca istisne svaku suparnicu bilo makar kakim sredstvom odluči se brzo i preda Lihi u posebnom kovčežiću spremljeni dar, što ga je namijenila Heraklu: otrovnom krvlju Kentaurovom namazano odijelo, naloživši mu, da ga Heraklo obuče kod svečanoga žrtvovanja; zavjetovala se naime bogovima, da će muža zaodjesti novom i lijepom odjećom, povrati li joj se živ i zdrav. Na to joj Liha obećava, da će tačno izvršiti nalog njezin. Ali nije prošlo mnogo vremena, a Dejaniru saletješe crne slutnje, nova briga i bojazan. Naskoro se naime, no ipak već prekasno, uvjerila o ubitačnom djelovanju Nesova sredstva, jer je sasvim izgrizlo vunu, koju je slučajno u nj namočila. Sada se istom jadna dosjetila, da je Nesova krv bila otrovana otrovom hidrine žuči, u koju je Heraklo namočio svoje strjelice i koja uništuje sve, čega se dotakne, pa je i Hironu zadala ljutih boli. Sada je istom razabrala, da Kentaur nije imao nikakoga razloga, da njoj, uzročnici svoje smrti, povjeri kako korisno sredstvo, nego se po svoj prilici htio da

osveti ubojici svomu. No ako bi Heraklo nastradao njezinom krivnjom, spremna je, da i sama umre:

ζῆν γὰρ κακῶς κλύουσαν οὐκ ἀνασχετόν,
ἥτις προτιμᾷ μὴ κακὴ πεφυκέναι. (721. i d.)

Prijateljice kušaju doduše, da je primire, no uzalud, jer za čas dolazi Hilo donoseći strašne vijesti. Proklinjući majku naziva je očevom ubojicom, kojega je grozne boli sam vidio. Dejanira u prvi čas kao da nije razumjela njegovih kletava, ali naskoro razabra iz njegova pripovijedanja, kakim je posljedicama Nesovo sredstvo urodilo. Kad je naime Liha s darom njezinim došao na Kenej, Heraklo se upravo spremao, da Zeusu prinese pobjednu žrtvu. Kako se silno obradovao ženinu daru, zaogrne se odmah priposlanim peplom na najveću nesreću svoju. Pošto ga je naime kod žrtvene vatre oblio znoj, pogubno mu se odijelo prilijepi uz udove, a grčevito ga trzanje uhvati po čitavom tijelu, te je od boli gotovo pobjesnio. U prvoj bjesnoći pograbi nevinoga Lihu, koji se uzalud ispričavao nepoznavanjem Dejanirinih pletaka, pa ga baci o morske klisure, te se sav razmrskao. Kad se Heraklo nakon bjesomučnoga trčanja, valjanja, vike i najstrašnijih kletava na opaku ženu osvijestio, zamijeti sina te ga zamoli, da ga što prije otpremi s Eubeje, a Hilo ga je i poslušao, pa će ga njegovi ljudi naskoro donijeti u Trahin. Na iznovično proklinjanje sinovo Dejanira se mučke udaljila ne pokušavši se ni jednom riječju obraniti. Silna duševna bol, grižnja savjesti i ljuto kajanje poništilo ju je sasvim, te nužno potrebuje samoće, da se do volje izjadi i izvrši ono, na što se već otprije odlučila. A djevojke trahinske kao da su zaboravile Dejanirine riječi; ne sluteći u tihom odlasku njezinu nikakva zla, podaju se razmatranju Heraklove nesreće. No tek što su zamrli posljednji zvuci tužne pjesme, začuše iz kuće očajan jauk, a naskoro doletje iz kuće ona vjerna služavka Dejanirina javljajući, da je bijedna žena sama učinila kraj nesnosnomu životu. Sama je u potaji *ὡς πλησία παραστάτις* pratila posljednje časove njezine. Pošto je Dejanira plačući bez prestanka prošla cijelom kućom oprostivši se sa svim, što joj je bilo milo i drago za života, dođe najzad u Heraklovu ložnicu te se baci na bračni krevet. Sjetivši se za tim srećnih dana svoga braka i oprostivši se ganutljivo s krevetom zagali lijevu stranu prsiju. Služavka je odmah razabrala, što namjerava, pa pohitjela po Hila, da ga prizove u pomoć, ali kad se s njim povratila, Dejanira je bila već mrtva.

Sofoklova je Dejanira divan značaj, koji u svakoj i najsitnijoj crti svojoj odaje snažnu ruku velikoga umjetnika. U značaju se Dejanirinu osobito istavlja silna ljubav k mužu. Ona je uzor prave žene, koja u mužu nalazi najdragocjenije blago svoje. Što je njezina ljubav bila veća, to je se bolnije morala kosnuti vijest, da je vojno njezin krenuo vjerom. Sve se mišljenje njezino sakupilo u jednom, ne bi li makar na kaki način mogla opet pro-

drijeti u muževo srce. Ljubomornost je nagna, te se brzo odluči, da upotrebi čarobno sredstvo Nesovo, ne bi li njim izliječila muža od nevjere. Ali odmah, kako je Heraklu otpremila pogubni dar, osvojiše je crne slutnje, a kad je doznala, da joj je varavo sredstvo otelo ne samo ljubav Heraklovu, nego i njega samoga, ne može duže da živi bez muža. Ona je uzor žene, kao što je Antigona uzor prave sestre, a Elektra kćeri. Ipak se M. Croiset (o. c. III, 240.) povodeći se očito za nekim strogim sudijama Schlegelove škole o Sofoklovoj Dejaniri usudio kazati: „Le rôle de Déjanire est fin et intéressant, mais médiocrement dramatique, faute d'une passion soutenue". Priznajem doduše, da je Dejanira nešto manje odlučna nego Antigona ili Elektra, ali se ne razlikuje od njih bar u glavnom činu svoje uloge, kad se ne žaca ni od kakih sredstava, samo da bi se iznova domogla muževe ljubavi. Istina je dalje, da ona bolna čuvstva svoja neko vrijeme sakriva od Lihe, no zar se i mogla izdati pred njim? Ili zar je ljubomorna žena mogla drukčije nego potajno pokušati da navede muža na pravi put? Pa ona i ne radi tako potajno, dok sva čuvstva svoja, sve patnje i bolna osjećanja povjerava mladim prijateljicama, koje je odabrala za savjetnice, premda ih je čas prije proglasila za neiskusne (143. i d.). U kratko Dejanira je u nizu Sofoklovih bića dostojna družica Antigonina i Elektrina.

Uporedo s Dejanirom upoznajemo odmah u početku dramatske radnje staru dojilju njezinu. Ona je vjerna služavka, koja sa gospodaricom svojom dijeli svaku radost i žalost. Kao dojilja može i smije Dejaniri spomenuti obilni broj djece njezine i svjetovati je, da koje od njih pošalje, neka potraži oca. Ipak počinje savjet svoj s nekakom, rekao bih, molbom, da ga smije izreći. Ona je jedina pošla za gospodaricom, kad se poslije Hilova pripovijedanja mučke udaljila. Poznajući je dobro valjada se pobojala, da ne bi učinila kako zlo, pa se zaklonila i iz zaklona vjerno slijedila svaku kretnju njezinu. Taka je ličnost bila pjesniku potrebna već za to, da može po istini ispripovijedati strašno djelo njezino. Po običaju vjernih sluga vidi ona u nesreći, što je zadesila Heraklovu kuću, i svoju sopstvenu (871. i d.). Kako je već starija i iskusna žena, ona se ne ustručava, premda je robinja, pod kraj svoga govora podati moralnu pouku mladim djevojkama trahinskima. Kako je priprostija žena, iz njezina govora izbijaju očiti neki tragovi svakidašnjega govora (isp. 874. i d., 876b. 877b, 879a.).

Zanimljiva je ličnost onaj glasonoša, koji Dejaniri prvi donosi vijest o Heraklu. Pjesnik je umio s nekoliko crta obilježiti njegov značaj. Željan je nagrade pohitio, ne bi li mu uspjelo, da zabrinutoj ženi prvi dojavi ugodnu vijest i za to dobije kaki dar. Već iz ove proste težnje njegove razbiramo, da je on običan čovjek iz naroda, koji ne poznaje nikakih viših poleta, a o tom se još bolje uvjeravamo, kako otvoreno pripovijeda Dejaniri o ljubavi

Heraklovoj k Ioli, ne pomišljajući, da bi se pripovijedanje njegovo moglo žene neugodno dojmiti. Kako je uvjeren, da govori istinu, znade on pripovijedati rječito i s dosta snažnim sarkazmom (381. i d., 415.). Pravi je vještak u prepiranju, koji umije na zgodan način prisiliti protivnika Lihu na priznanje onoga, što je čas prije sam rekao.

Kao što je dojilja vjerna služavka Dejanirina, tako je i Liha odan svojim gospodarima. On je uvijek spreman, da kao glasnik brzo izvrši Heraklove poruke, i samo se preko volje nešto zadržao ne mogući se oteti silnoj navali svjetine. Znajući dobro, da bi rastužio gospodaricu, kad bi joj saopćio ljubav Heraklovu k Ioli, on je radije prešutio istinu. Uvjeren, da je pravo uradio, uporno se opire tvrdnjama nepozvanoga glasonoše. No ganutljivi ga govor Dejanirin skloni, te prizna svu istinu. Kako je on htio da prevari Dejaniru, tako je ona njega u istinu prevarila, jer mu je prešutjela, da je svečanu odoru namazala čarobnim sredstvom, i tako je on preko volje postao posrednikom Nesove osvete. A najzad je vjernost i poslušnost svoju morao platiti strašnom smrću. Sofoklo je i od Lihe umio stvoriti živo biće, koje bitno utječe na razvoj dramatske radnje i u nas pobuđuje bar nešto sućuti, dok čujemo, kako je poradi tuđe krivnje jadno poginuo; Liha je njegov nešto više nego običan glasnik grčke drame, koji dolazi i odlazi s pozornice, da ga i ne zamjećujemo.

Držim za nužno, da napose spomenem još jednu ličnost, koja znatno utječe na razvoj dramatske radnje, premda se samo na čas pojavila na pozornici, pa i onda kao *κωφὸν πρόσωπον*. To je bijedna Iola, kći Euritova, koja je preko volje uzrokovala pro past rodnoga grada i milih svojih, pa postala suparnica pleme nite Dejanire. Silna ju je nesreća sasvim srvala. Oči su se njezine od mnogoga plača već isušile i nepomično uprle u zemlju; ruke su joj se ukočile; u kratko ona više nalikuje mramornu kipu nego živu biću. Ali izvanredno je lijepa, i ljepotom je svojom u prvi mah svratila na se pozornost Dejanirinu, koja je odmah razabrala, da mora biti odličnijega podrijetla nego ostale zarobljenice, te joj pače i ljubazno progovorila pitajući je za oca i majku. Ali nije dočekala odgovora od nje: bolna su čuvstva začepila usta njezina, te stoji kao da je onijemjela. Sofoklo je dašto morao tako učiniti već za to, da ne povrijedi ono poznato pravilo grčke drame: ne quarta loqui persona laboret (Hor., epist. II, 3, 192.). Ipak nas je veliki pjesnik poslije znao uvjeriti, da se Iola nije pojavila bez svrhe, jer se to veća ljubomornost morala roditi u Dejanire, što joj je ozbiljnija pogibao prijetila od mlade i prekrasne suparnice. Pošto je Dejanira upoznala Iolu, koja je bujno cvjetala prvim cvijetom mladosti, mogla je tim lakše razabrati, da je sama već prilično poodmakla u dobi i izgubila mnogo od negdašnje ljepote, pa se morala tim više zabrinuti, da će izgubiti Heraklovu ljubav:

ὁρῶ γὰρ ἥβην τὴν μὲν ἕρπουσαν πρόσω,
τὴν δὲ φθίνουσαν· ὧν ἀφαρπάζειν φιλεῖ
ὀφθαλμὸς ἄνθος, τῶν δ' ὑπεκτρέπει πόδα (547. i d.).

Budući da se s pojavom Heraklom gotovo sasvim završuje uloga kora (1044 i d., 1112. i d. imamo općene sentecije euripidovske vrste, a o st. 1270.—78. ne može se sasvim pouzdano kazati, da su pripadali koru, dok je sholijasta zabilježio uza st. 1275. *χορός· τινὲς Ὕλλος.*) držim, da ne će biti s gorega, ako se s njim upoznamo prije, nego li prijeđemo na razmatranje o značaju Heraklovu. Kor sastavljaju mlade trahinske djevojke, iskrene prijateljice Dejanirine, koje su na glas o najnovijim brigama, što su snašle nesrećnu ženu, odmah pohitjele, ne bi li je kako utješile. Za to najprije zazivaju svevidnoga Helija, a iza toga kušaju utješiti milu prijateljicu opominjući je, da je sudbina svima ljudma jednako promjenljiva, pa neprekidno dijeli radost i žalost i Heraklu, sinu Zeusa, koji uvijek skrbi za svoju djecu. Ova je pjesma jedna od najljepših u dramatskoj poeziji grčkoj. Mlade djevojke zanesene ljepotom prirode ne mogu se uzdržati, da ne bi u pjesmi izrekle ugodne osjećaje svoje, pa za to počinju pjesmu s divnom slikom o crnoj noći, koja rađa i uspavljuje sjajno sunce (94. i d.), izpoređuju jadikovanje Dejanirino s turobnim biglisanjem slavuljevim (103. i d.), a Heraklov udes s morskom pučinom, koju su vjetrovi ustalasali. Možemo li zamisliti što ljepše i uzvišenije, nego kad mlade djevojke zazivaju sunce, koje sve vidi i sjajnim svjetlom svojim svuda prodire, pa mora bez sumnje i za Herakla znati, gdje je i kako mu je! Kad stiže prva radosna vijest o Heraklu i kad ih vesela Dejanira zamoli, da zapjevaju kaku pjesmu, rado je poslušaju te zapjevaju živahni hiporhem, prateći ga dražesnim kretnjama i izrazitim plesom. Pjevanje je njima najmiliji užitak, a frula je gospodarica mlađahnoga srca njihova (216. i d.). Ali zadatak njihov nije samo taj, da pjevanjem ispune prazninu između pojedinih epizodija, nego one preko svoje prednjačice utječu i na razvoj same dramatske radnje, kao što su i pjesme njihove u najužoj svezi s radnjom. Kad Dejanira na vijest o nevjeri muževoj ne zna, što da uradi, pita ih za savjet (358. i d.), a tako i nešto kasnije, kad je naumila Heraklu poslati Nesovo sredstvo (586. i d.). One opominju Lihu, da govori istinu (470. i d.), a u četvrtom su epizodiju neko vrijeme samo s Dejanirom na pozornici. Kad su nove boli stale mučiti Dejaniru, pošto je doznala za nevjeru Heraklovu, djevojke slave divnu snagu ljubavi navodeći za primjer mučnu borbu Heraklovu s morskim Ahelojem, koju je zametnuo jedino od ljubavi k Dejaniri (kao što se sada opet poradi ljubavi dao na tegotno osvajanje Ehalije). Ujedno crtaju nestrpljivo očekivanje Dejanirino, koji će od prosaca pobijediti, i radost njezinu, kad postade ženom pobjednika Herakla. Pošto se Liha udaljio, one svima stanovnicima ubave pokrajine navješćuju, da će se željno očekivani

Heraklo naskoro povratiti, a pod kraj pjesme žele, da Dejanirin dar poluči dobar uspjeh. No sve su se nade i želje njihove naskoro razbile, kad dođe Hilo i javi, što se dogodilo s Heraklom. Pošto se Dejanira mučke zavukla u kuću, a i Hilo otišao, da se spremi na skori dolazak bolnoga oca, promatraju one, kako se sada obistinilo ono davno proroštvo, koje je Heraklu poslije dvanaeste godine obreklo izbavljenje od daljih muka (isp. I. Oeri, Verschiedenes zu den Trachinierinnen. Fleckeisen Jahrbücher, 145, 514. i d., uz kojega pristajem u tumačenju riječi *δωδέκατος ἄροτος*). One prve razbiraju, da je i smrt *λύσις μόχθων*, a uvjerene su, da ni sam Heraklo ne će moći odoljeti hidrinu otrovu. Oko njihovo prodire i u kuću, pa u duhu motre nesrećnu Dejaniru, gdje plače i jadikuje s nesmotrenosti svoje. U cijeloj nesreći vide djelo Afroditino, koja je na taj način izvršila volju bogova. Poslije pripovijedanja služavkina o strašnoj smrti Dejanirinoj ne znaju, bi li više oplakivale muževu ili ženinu nesreću. One bi najvoljele, da ih nestane s ovoga mjesta, da ne bi morale motriti još i muke bolnoga Herakla, koji ima po Hilovim riječima naskoro doći. Još nijesu pravo ni izrekle svoje želje, kad zamijetiše, da se približava povorka stranih ljudi noseći oprezno na nosilima vođu Herakla, koji leži sasvim nepomično, te djevojke ne mogu razabrati, da li samo spava ili je može biti već putem izdahnuo.

Koru se Sofoklovih Trahinjanaka mnogo prigovaralo. Tako n. pr. Chr. Muff (Die chorische Technik des Sofokles, Halle 1877. str. 208. i 220.) prebacuje trahinskim djevojkama, da ne rade ništa i da su zaboravljive, ali sasvim pogrješno, dok nije mogao iznijeti ni jedan opravdan dokaz za svoju tvrdnju. Pa i Maurice Croiset kaže o njihovim pjesmama (str. 240.): „Les chants du choer, composé de jeunes filles de Trachis, sont assez courts et sans grande originalité“ — ali po mom mnijenju također krivo, jer u Sofoklovim tragedijama ima doduše i dužih pjesama od ovih u Trahinjankama, no ima kud i kamo više takovih, koje su im dužinom ravne, ako nijesu još i kraće. Što se tiče originalnosti pjesama, držim, da ni Croiset ne može dokazati, da prva ili treća pjesma n jesu originalne i k tomu lijepe, ako ostale pjesme i zaostaju za njima u ljepoti, dok su i one jednako originalne. Zanimljivo je, da se cijela tragedija prozvala po trahinskim djevojkama, ali o tom još i poslije.

Pošto su djevojke dovršile posljednju pjesmu svoju, približi se mučke i polagano povorka stranih ljudi, kojoj prednjači neki *πρέσβυς*, noseći bolnoga Herakla, koji je putem (pored svih strašnih boli) tvrdo usnuo. Hilo držeći, da je otac već izdahnuo, udari u tužno naricanje, no onaj ga starac opomenu, da se primiri, da ne probudi oca i ne obnovi patnje njegove. Hilo se ne može smiriti, jer njemu *ἐμμέμονεν φρήν*. Najzad se Heraklo probudio. U prvi čas ne zna, kuda je dospio. Strašne su ga boli počele iznova mučiti, i on prebacuje kenejskomu predbrežju, što mu

se tako nemilo odužilo za mnoge žrtve, pa priziva Zeusa, koji bi ga jedini mogao spasti. Ne mogući podnositi nesnosne boli, prekorava pratioce, što mu se ne smiluju pa ne učine kraj mukotrpnomu životu njegovu, dok je on sam svu životnu snagu svoju posvetio njihovim probicima. Kad na to opazi Hila, gdje mu se približio, zatraži i od njega, da ga ubije i izbavi od dalje muke, koju je bezbožna majka njegova skrivila. Najzad moli i Hada, brata Zeusova, da uskori njegovu smrt (1024. i d). Iza toga kao da su se boli njegove malo smirile; on u poduljem govoru promatra opakost ženina djela crtajući grozne patnje svoje i zahtijevajući od sina, da je dovuče amo, da bi je sam kaznio. Da bi se svi nazočni mogli uvjeriti o grdnim ranama, što mu ih je hidrin otrov zadao, htjede da otkrije tijelo, ali ga tako žestoke boli spopadoše, te iznova priziva Hada i Zeusovu strijelu, da ga što prije unište. Osjetivši, kako su ruke njegove klonule, sjeti se junačkih djela, što ih je njima srećno izvršio. Nakon ugodnih uspomena tim mu se mrža učini sadašnjost, u kojoj ga je snašla nevolja prijevarom slabe žene, i u njemu oživje iznova želja, da joj se osveti: još ima u njega toliko snage, da je kazni po zasluzi. Ali kad mu je Hilo dojavio, da se Dejanira, doznavši za njegovu nesreću, sama pogubila i da bijedna žena nije bila toliko kriva, koliko lukavi Neso, koji ju je zavarao lažnim obećanjima, vidi Heraklo, da boli njegovoj nema lijeka do smrti, pa moli sina, da sazove svu rodbinu njegovu, da joj saopći neka znatna proroštva. Budući da su svi osim Hila daleko, pripovijeda njemu, da se sada ispunilo davno neko proroštvo, koje mu je objavilo, da će ga netko iz podzemnoga svijeta ubiti, pošto su ga zadesile patnje od Nesa, kojega je prije mnogo godina pogubio. Sada istom razbira on, da je i ono drugo proroštvo pod *λύσις μόχθων* očito razumijevalo smrt. Pošto je izgubio svaku nadu, da bi se mogao izbaviti od nesnosnih patnja, zahtijeva od sina — pošto ga je prije na dosta silovit način prisilio na obećanje, da će se pokoriti njegovu zahtjevu — da ga što prije otpremi na goru Etu i ondje spali na lomači. Hilo je pokušao, da ga od vrati od navedenoga zahtjeva, ali pošto je vidio, da nema druge, obeća mu, da će se pobrinuti, da se podigne lomača, samo ga moli, da ga odriješi od dužnosti, da je i zapali. Heraklo se zadovolji i tim, ali zatraži od sina još to, da se oženi Iolom. Uzalud mu se Hilo opire spominjući, da mu sveta ljubav k roditeljima ne dopušta, da se oženi onom, koja je, ako i nehotice, uzrokovala njihovu propast. Heraklo, koji ne poznaje tuđe volje, zaprijeti mu pače prokletstvom, te jadnomu sinu ne preostade drugo, nego da mu se pokori. Najzad mu zapovjedi, da ga otpremi na lomaču prije, nego li se ponove ljute patnje, a onda, se sokoleći sam sebe na ustrpljivo podnošenje, za uvijek rastade od bojnih drugova, svjedoka nemarnosti bogova, *οἳ φύσαντες καὶ κληζόμενοι πατέρες τοιαῦτ' ἐφορῶσιν*. Na to ga vojnici podigoše na nosila, da

ga odnesu na Etu, gdje se imao izbaviti od svih životnih bijeda i nevolja — u plamenu lomače, a kor ga prati s općenom rečenicom o ograničenosti ljudskoga znanja.

Sofoklov je Heraklo doduše božanskoga podrijetla: na više se mjesta (n. pr. 19, 1148.) spominje, da je sin Zeusov, ali kao da je ljudska strana materina prevladala u njemu. On je po svojim djelima i čuvstvima tek običan čovjek sa svima slabоćama ljudskima. Prije još nego se pojavio na pozornici, uvjerili smo se po više puta, da je osobito odan lijepim ženama i da je u ljubavi veoma nepostojan. Iz ljubavi k lijepoj Dejaniri upustio se u vratolomnu borbu s bogom Ahelojem. Pošto se već oženio njome, ljubakao je s mnogim drugim lijepim ženama, a najzad ga je jedino ljubav k dražesnoj Ioli nagnala, da vojuje na Eholiju. U onoga pak Herakla, s kojim se upoznajemo na pozornici, ne razbiramo gotovo ni traga pređašnjemu junaštvu. Samo mu je neka surovost i prirođena ijetkost ostala od prije. Na nesmiljeni je način pogubio nevinoga Lihu, a ni Dejanira ne bi bila bolje prošla, da je se samo mogao dočepati. Kad je dočuo, kako je bijedno poginula, ne požali je ni jednom riječju, nego se gotovo razgnjevi, što se sama ubila i tako izmakla njegovoj osveti. On joj nije oprostio ni onda, kad ga je Hilo uvjerio o nedužnosti njezinoj. Kad Hilo nije htio da mu se s mjesta pokori, silno se razgnjevio i spreman je, da ga s neposlušnosti odmah prokune. U podnošenju tjelesnih boli veoma je nestrpljiv, pa nam već gotovo dosađuje neprestanim stenjanjem i jadikovanjem. Ne mogući dočekati prirodni završetak svojih boli, zahtijeva od pratilaca, od sina i od samih bogova, da makar na silovit način uskore njegovu smrt. A kad pratioci ne će da ga pogube, grdi ih i prekorava s nezahvalnosti, što ne će da ga poslušaju, premda se njima na korist mučio za cijeloga života. Pošto je razabrao, da se ne može izliječiti od hidrina otrova, želeći, da se što prije riješi nesnosnih patnja, prisili sina, da ga što brže spali na lomači. O apoteozi nema ni spomena u cijeloj tragediji (isp. Hense, Studien zu Sophokles, str. 36, 254. i d., 268. i d.), a bilo bi i čudno i posve nerazumljivo, da biće, koje čustvuje i trpi kao i ostali ljudi, napokon dođe među bogove, kao što nas se to upravo neugodno doima u tragediji Senekinoj, koji je po svoj prilici htio da ispravi nedostatak u Trahinjankama. U kratko: Heraklo ne može ni iz daleka pobuditi u nas sućuti, slične onoj, koju od prvoga časa ćutimo za nesrećnu Dejaniru. Mi ga žalimo videći, kako trpi grozne tjelesne boli; nas hvata neki užas, kad čujemo očajničke povike i bolno stenjanje njegovo; mi ga možemo sažaljavati kao slaba čovjeka, koji je u času, kad je mislio, da se za cijelo domogao žuđene sreće, zapao u bijedu goru, nego li je bila dojakošnja, i razabrao, da su sve lijepe nade njegove iščezle. Ali ni na kaki način ne možemo da trpimo s njim kao odličnim i na daleko proslavljenim junakom, jer ga kao takoga

upoznajemo samo po njegovu i to dosta hvastavom pripovijedanju. Na osnovi svega, što sam doslije spomenuo, držim, da smijem ovako završiti o Sofoklovu Heraklu. Po onim obilježjima, što ih ima u tragediji, sjeća nas u mnogom onoga Herakla, što smo ga češće sreli u starijoj lirskoj i dramatskoj poeziji grčkoj. Pored toga sjeća nas u koječemu Euripidova Herakla, od kojega je mnogo baštinio, kao što ćemo naskoro vidjeti, samo nije baštinio dušu njegovu, prosvijetljenu i plemenitu, nego je i dalje ostao prost i neuglađen.

Još treba da se upoznamo s jednim licem Sofoklove tragedije: sa sinom Heraklovim Hilom. Ne vjerujem, da je svijet igda vidio poslušnijega sina od njega. Osobito se odlikuje velikom ljubavlju k roditeljima, koje poštuje i cijeni više nego sav ostali svijet. Tek što je doznao za taku vijest o ocu, o kojoj misli, da bi mogla bar malo da primiri zabrinutu majku, pohitio je odmah, da joj je saopći. Kad ga je majka zamolila, da pođe i potraži oca, odmah ju je poslušao i krenuo na put. Što je silnije ljubio roditelje, to ga je više moralo boljeti, kad je po Lihinim izjavama stao pomišljati, da je majka namjerice upropastila oca, kojega je poslije mnogoga vremena jedva opet našao. Ljubav je k ocu na čas prevladala u njemu, kad je u neznanju prokleo majku, ubilicu očevu, tjerajući je ispred svojih očiju i želeći joj, da je stigne zaslužena kazan. Ali je naskoro imao okajati svoje kletve, pošto je doznao za namjere njezine. Dobri sin htjede bez sumnje da popravi svoju pogrješku i da moli majku, neka mu oprosti. U to doletje služavka i javi mu, što je vidjela u kući. On htjede da prepriječi strašnu odluku majčinu, da se sama ubije, ali je bilo već prekasno. Došavši do nje nađe je već mrtvu. Pošto je izgubio majku, boli ga tim više, kad misli, da je otac već putem izdahnuo, pa ga sve opomene starčeve ne mogu odvratiti od naricanja. I ocu je veoma poslušan. Da mu neposluhom svojim ne ogorči posljednje časove i ne navali na se teške kletve njegove, pokorava se zahtjevima njegovima, ako i vrijeđaju ona sveta čuvstva, što ih gaji prema roditeljima.

Cijela se radnja u Trahinjankama osniva na dva proroštva, koja je dodonsko proročište objavilo Heraklu. Jedno mu je obećalo, da će se poslije određenoga vremena izbaviti od svih nevolja, a drugo, da će umrijeti od nekoga, koji je već davno poginuo. Posljednje ga je proroštvo negdje slabo zabrinulo i naskoro ga je morao zaboraviti držeći ga za smiješno, kao što je i Macbetha Shakespearova slabo smelo proroštvo, što mu ga je duh — žrtva njegove okrutnosti — objavio, da ga ne će ubiti čovjek, koji se rodio od žene: dà ono mu je podavalo još veću srčanost. Ali prvo ga je proroštvo uznemirivalo to više, što se više približavao određeni rok, jer se bojao, da bi mogao poginuti prije, nego dođe taj rok. Za to ga je saopćio Dejaniri i pobrinuo se za budućnost svoje porodice polazeći k Omfali. Sudeći po Dejanirinim riječima u st. 76. i d. morala se i Ehalija spominjati u proroštvu

kao pobliža oznaka onoga roka. S toga se Dejanira još ozbiljnije pobojala, kad je čula, da Heraklo vojuje na Ehaliju. Ona je, kao i Heraklo, živo uvjerena, da poslije onoga roka čeka muža njezina bezbrižan i ugodan život, pa kad joj stigoše radosni glasovi o pobjedi, rasplinuše se sve dojakošnje brige njezine: ona drži, da je s vojnom minuo i kobni rok i da odsele ne može ništa pomutiti muževu i njezinu sreću. Ona se doduše i poslije toga smutila videći bijedu ehalijskih zarobljenica, ali smutila se jedino s pomisli da bi tako gorka sudbina mogla stići i njezinu djecu, a nije se ni najmanje pobojala ni za sebe ni za muža. I Heraklo misli, da je s uzećem Ehalije minuo proroštvom određeni rok i da se više ne treba bojati nikake pogibli, pa se veseo sprema na povratak kući, da otpočne odavna žuđeni mirni život. Ali brzo su se morali uvjeriti, da su krivo razumjeli proroštvo, poglavito one riječi „*λύσις μόχθων*“. U času, kad misle, da su polučili potpunu sreću, pokazuje se, da se njihovu tumačenju spomenutih riječi opire općeni zakon o ljudskom životu, po kome može samo smrt čovjeka izbaviti od svih nevolja. Po ovoj je misli naša tragedija srodna s oba Edipa. Edip kralj drži, da ga u životu prati rijetka sreća, dok ga potajna nesreća prati već od rođenja, što mora najzad i sam spoznati. Pošto je pak došao na Kolon i pretrpio posljednje udarce sudbine, dođe napokon smrt, da ga izbavi od dalje nevolje. I njemu je dakle smrt *λύσις μόχθων*, samo što je on i željno očekuje, dok Herakla dolazak njezin iznenađuje. Pa i u Trahinjankama se, kao u Edipima, dramatskom radnjom privodi k izvršenju odluka bogova, koju su oba proroštva Heraklu unaprijed objavila, ali se privodi tako, te se radnja u svom razvoju čini posve ljudska. Heraklo i Dejanira učinili su sami, te se upravo sada dogodilo ono, što su proroštva unaprijed odredila: Heraklo tim, što je poslao kući mladu djevojku, da mu bude ljubovca, ne obzirući se na vjernu i ćutljivu ženu, u koje se rodila najveća ljubomornost, a Dejanira tim, što je upravo sada upotrebila Nesovo sredstvo želeći, da samo za se učuva ljubav muževu bilo kojim mu drago načinom. Heraklo trpi i umire tako, te se smrt njegova čini posve prirodna posljedica njegova i Dejanirina djelovanja, a za pravo trpi i umire s toga, što su bogovi htjeli, da bude tako. Odluka bogova upravlja radnjom u Trahinjankama s tolike visine, te je u prvi čas pravo i ne zamjećujemo, dok se u raspletu ne otkriva posve jasno. I Trahinjanke pripadaju po tom u red onih učuvanih tragedija grčkih, što su ih Nijemci obilježili nazivom „Schicksalstragödie“, samo bi im po mom mnijenju bolje pristajao naziv „Orakeltragödie“, koji bi tačnije označivao način božanskoga utjecaja, a uklonio bi krivo razumijevanje, koje se i sada još kadšto pojavljuje poradi onoga naziva.

Nije se učuvala ni najsitnija vijest o vremenu, kada je naša tragedija postala. Osobite hipoteze čini se da nije nigda bilo, dok

u rukopisima na njezinu mjestu nalazimo doslovni prijepis priče o kobnoj smrti Heraklovoj iz Apolodorova zbornika (II, 148. i d.). Tako je novijim učenjacima bilo otvoreno široko polje, da iznesu različna, više ili manje utvrđena nagađanja o vremenu njezina postanja. Pa tako su jedni držali Trahinjanke za starije djelo Sofoklovo iz mlađih dana njegovih nahodeći u njima mjesta, koja odaju snažan utjecaj Eshilov (Gruppe, Ariadne, Berlin 1834. str. 268.; Bode, Gesch. d. hellen. Dichtkunst bis auf Alexander den Grossen, Leipzig 1838. III, 1, 406. i d.; Bergk, Sophoclis Tragœdiae, ed. Tauchnitz, Lipsiae 1858., str. XXXVI.). Drugi je smještahu u zrelije doba pjesnikova stvaranja (Volckmar C., Philologus VI, 359.; K. O. Müller, Gesch. d. griech. Litt., II, 1^3, 108. i d.; Ad. Schöll, Sophokles, sein Leben und Wirken, Frankfurt a. M. 1842., str. 234. i d.; Hense, Studien zu Sophokles, 284. i d.). Treći je najzad pripisivahu starijim danima Sofoklova života, kad je na pjesnika utjecao Euripid (Bernhardy, Grundriss d. griech. Litteraturgesch. II, 2^2, 375; O. Ribbeck, Sophokles u. seine Tragödien, Berlin 1869, str. 28.).

Istom prije nekoliko godina otkrio je Wilamowitz (E. H., I, 382. i d., isp. I^2, 152. i d.), da ima u Trahinjankama posve očitih tragova, da je Sofoklo nasljedovao Euripidova Herakla. Wilamowitz se samo mimogred taknuo toga pitanja, no ipak je napomenuo više srodnosti između jedne i druge tragedije. Kao Euripidov, tako je i Sofoklov Heraklo pomahnitao kod žrtve, i on čini u bjesnoći strašno djelo, i on se u posljednjim časovima života naslađuje uspomenama iz negdašnjega junačkoga vijeka svoga. Pa i u nekim stihovima Sofoklove tragedije razbira se snažan utjecaj Euripidova Herakla; tako n. pr. Trah. 1149.: Her. 339.; Trah. 1096.: Her. 181.; Trah. 1151.: Her. 1307. i d.; Trah. 1101.: Her. 1353.; Trah. 572.: Her. 1373.; Trah. 1112.: Her. 877. Wilamowitz se nije upustio u potanko utvrđivanje svojih misli, da su Sofoklove Trahinjanke postale pod utjecajem Euripidova Herakla i poslije njega, a ono, što je on napomenuo, ne dokazuje još, da je upravo Sofoklo bio nasljedovač, te bi lako mogao tko ustvrditi, da se Euripid poveo za Sofoklom, a nipošto ovaj za onim. U kratko: pitanje o vremenu Sofoklovih Trahinjanaka ostalo je neriješeno i poslije Wilamowičevih bilježaka.

Ipak je samo Wilamowičeva zasluga, što se naskoro bar donekle pouzdano riješilo. Potaknut kratkim, ali umnim izjavama njegovima bavio se istim pitanjem A. Dieterich (Schlafscenen auf der attischen Bühne, Rh. M., n. F., 46. [1891.], 25. i d.), pa mu je uspjelo, te je došao do pozitivna resultata, kojim se Wilamowičeve misli utvrđuju. Dieterich je naime potankom analizom onih prizora u Euripidovoj i Sofoklovoj tragediji, u kojima se Heraklo pojavljuje spavajući, pokazao, da u gradnji jednoga i drugoga prizora ima gotovo nevjerojatna sličnost, i to ne samo u nekoliko stihova, nego u cijelom prizoru. Tražeći pak nasljedovača

dokazao je, da je to ovdje mogao biti samo Sofoklo. Dok je naime spavanje Euripidova Herakla prirodna posljedica njegove mahnitosti (*ἱερὰ νόσος*, epilepsija), koju i neke stručnjačke vijesti iz starine potvrđuju spominjući za posljedicu njezinu tvrd san, gotovo nas iznenađuje, kad opažamo, da je Sofoklov Heraklo tvrdo usnuo, premda ga muče strašne boli od hidrina otrova. Jedino na vještinu pjesnikovu treba da odbijemo, što ne opažamo odmah, kako je spavanje izranjenoga Herakla neprirodno. Nema dakle sumnje, da se Sofoklo poveo za Euripidom. Uz to je Dieterich iznio mnogo više sličnosti u pojedinim stihovima između jedne i druge tragedije, nego li ih je Wilamowitz mimogred zabilježio. Osobito je onaj poduži govor Heraklov u Trahinjankama (st. 1046. i d.) prenapunjen stihovima, koji nas sjećaju Euripidova Herakla (Trah. 1058.: Her. 178.; 1061: 222. i d.; 1071—75.: 1354—56. i 1412.; 1095—6: 187.; 1097: 1277. i 611.; 1093: 369.; 1099—1100: 395.; 1101: 875.; 1112: 137.). Na osnovi toga zaključio je Dieterich, da su Trahinjanke postale svakako poslije Euripidova Herakla. On pomišlja na god. 419. obziruć se na neke političke prilike, što ih doznajemo od Tukidida (V, 51., 52.), a na to ga vrijeme upućuju i neke metričke osobine (str. 43., bilj. 3.).

Ali je znatno to, da u prvom dijelu Trahinjanaka t. j. prije Heraklove pojave ne nahodimo nijedan značajniji stih, koji bi pokazivao najsitniji trag utjecaju Euripidova Herakla. Wilamowitz je iznio samo jedan primjer sličnosti između Trah. 542.: *τοιάδ' Ἡρακλῆς — οἰκούρι' ἀντέπεμψε τοῦ μακροῦ χρόνου* i Her. 1373. *μακρὰς διαντλοῦσ' ἐν δόμοις οἰκουρίας* s obzirom na riječi *οἰκούρια* i *οἰκουρίαι*. Već je Dieterich (st. 25.) pokazao, da je ovaj primjer veoma slab, jer je već Eshil upotrebljavao riječi *οἰκούρημα* i *οἰκουρεῖν*, pa nas kod Sofokla može iznenaditi jedino srednji rod *οἰκούρια*. Svakako je sličnost samo jedne riječi veoma malena, osobito kad se ne da ni na kakav način odrediti, da je Euripid prvi upotrebio riječ *οἰκουρία* i kad je Sofoklo riječ *οἰκούριον* upotrebio očito u drugom značenju nego Euripid riječ *οἰκουρία*. Kad Wilamowitz tvrdi, da se Sofoklo poveo za Euripidom i u tom, što je i njegov Heraklo pomahnitao kod neke žrtve i u mahnitosti počinio strašna djela, ne mogu odlučno pristati uza nj. I tradicijom je naime, kaka se dosta vjerno ogleda u suglasnoj vijesti Diodorovoj (IV, 38, 1.) i Apolodorovoj (II, 157.), ujamčeno, da je Heraklo uzevši Ehaliju prinesao pobjednu žrtvu, a ista nam tradicija (Diodor IV, 38, 2.; Apolodor II, 158.) potvrđuje i vijest, da je Heraklo u mahnitosti na okrutan način pogubio nevinoga Lihu. Naprotiv se ni u kojega staroga pisca ne spominje, da je Heraklo pogubio djecu kod žrtve. Diodor (IV, 11, 2.) i Apolodor (II, 72.) kažu samo, da ih je poubijao u mahnitosti, ali ne spominju, kojom zgodom. Nemamo dakle razloga pomišljati, da se Sofoklo za Euripidom poveo u onom, što je već u narodnoj

tradiciji bilo spojeno s onim dijelom priče o Heraklu, koji je on dramatski obradio. I Dieterich je u prvom dijelu Trahinjanaka našao tri mjesta, za koja drži, da su postala pod utjecajem Euripidova Herakla. U stihu se naime 177. Sofoklove tragedije Heraklo naziva *πάντων ἄριστος φώς*, kao i u Euripidovu Heraklu st. 150.: *ἄριστος φώς*. Tako se i u Trahinjankama st. 119. i d.

ἀλλ' ἐπὶ πῆμα καὶ χαρὰν
πᾶσι κυκλοῦσιν αἰὲν ἄρ-
κτου στροφάδες κέλευθοι

nahodi slična misao, kao i u Heraklu st. 101. i d.:

κάμνουσι γάρ τοι καὶ βροτῶν αἱ συμφοραὶ
καὶ πνεύματ' ἀνέμων οὐκ ἀεὶ ῥώμην ἔχει
οἵ τ' εὐτυχοῦντες διὰ τέλους οὐκ εὐτυχεῖς.

Pored toga čitamo u Trahinjankama st. 919. *δακρύων θερμὰ νάματα*, a u Heraklu st. 265. *νάματ' ὄσσων*. Dieterich priznaje i sam (str. 40.), da su ovi primjeri preslabi, da bi se njima moglo dokazati, da su Trahinjanke postale poslije Herakla i pod njegovim utjecajem.

Zanimljivo je ogledati i to, s kakim se Heraklom upoznajemo u prvom, a s kakim u drugom dijelu Trahinjanaka. Ono, što doznajemo o Heraklu u prvom dijelu, sjeća nas u koječemu onoga junaka, što smo ga upoznali u korskoj lirici i u starijoj dramatskoj poeziji. Ljubav k lijepim ženama obladala je cijelim bićem njegovim. Ona ga je negda nagnala, te se poradi lijepe i mlade Dejanire upustio u krvavu borbu s jakim Ahelojem (9. i d., 507. i d.). Poradi nje pogubio je Kentaura Nesa (555. i d.). Dejaniri se nije samo jedan put iznevjerio, nego je ljubakao s kojekakim lijepim ženama (459. i d.; isp. 438. i d.). Ljubav k lijepoj Ioli natjerala ga je, da vojuje na Ehaliju (419. i d.; 361. i d.; 472. i d.), a ona ga je i upropastila, dok pogiba od ljubomorne žene. Poradi ljubavi učinio je strašan zločin ubivši u svojoj kući i na opaki način Ifita, sina Euritova, s kojim je živio u zavadi, otkako mu je uskratio svoju kćer Iolu (38., 270. i d.). Naprotiv junačka se djela njegova nigdje ne slave. Samo mimogred i posredno kazuje se, da je pogubio lernejsku zmiju (574.) i ranio boga Hirona strjelicom, što ju je umočio u njezinu žuč (714. i d.). Slavno se službovanje njegovo kod Euristeja spominje samo jedan put, pa i tada sasvim općeno (34. i d.). Prevario bi se, tko bi držao, da Sofoklo u prvom dijelu nije imao prilike, da nas izbliže uputi o junaštvu Heraklovu. Kad naime kor trahinskih djevojaka građanima dojavljuje, da će se Heraklo naskoro povratiti, pjesnik je imao dosta zgode, da u pjesmu njihovu uplete bar neka od slavnih djela Heraklovih, ali on to nije učinio, nego se zadovoljio s nekoliko općenih napomena o njegovim vrlinama. U opće opažamo u prvom dijelu, da pjesnik nije baš mnogo mario za Herakla i da mu je poglavito bilo stalo do toga, da što ljepše i tačnije ocrta glavnu junakinju tragedije Dejaniru, pa

je za to i radnju ostalih dramatskih lica stegnuo na nju i rekao bih koncentrirao u njoj, da bi je što jače istavio.

Tim nas više iznenađuje, što se Heraklo ipak pojavljuje na pozornici, i to spavajući po Euripidovu uzoru. Gotovo i preko volje pitamo se: koja je za pravo namjera bila pjesniku, te je i Herakla iznio na pozornicu? Zar ta, da sami vidimo strašne posljedice lakoumnoga djela Dejanirina, o kojima nas je već Hilo živim opisom sasvim pouzdano izvijestio? Ili da od samoga Herakla čujemo ono, što smo već prije doznali od kora, da je proročište pod *λύσις μόχθων* razumijevalo smrt (821. i d.)? Ili ta, da Heraklo istom na pozornici razabere, da mu nema spasa, pošto je čuo, da pogiba od Nesova lukavstva (spominjem iznovice, da je i ovo proroštvo pjesnik sam izmislio)? Ili da se upoznamo s Heraklovom prostotom, koja ne stoji ni u kakoj svezi s predašnjom radnjom? Ili ća da se junak pobrine za svoju ljubovcu, te joj osigura bezbjedan život? Apoteozi nema ni traga u tragediji, pa po tom nije ni ona mogla pjesniku biti svrha Heraklove pojave. Na više se mjesta doduše posve jasno razbira težnja pjesnikova, da što bolje istakne junaštvo Heraklovo povodeći se za Euripidom, ali upravo ova težnja stoji u najvećoj opreci s onim, što smo zamijetili u prvom dijelu, da je pjesnik sasvim zanemario Herakla. Pored toga čini se, da pjesnik povodeći se u drugom dijelu za Euripidom nije pravo shvatio njegova Herakla, dok je uza sve to od njega stvorio prosta junaka, u kojega nema ni malo plemenitosti. Pojavu ovu ne možemo nikako protumačiti, ako držimo, da su oba dijela tragedije postala u isto doba. Osim toga ne možemo razumjeti, kako se pjesnik u prvom dijelu mogao sasvim oteti Euripidovu utjecaju, dok mu se u drugom dao gotovo sasvim svladati. Ne možemo najzad razumjeti, kako je isti pjesnik i u isto doba mogao u prvom dijelu tragedije zanemariti junaka, kojega je naumio učiniti glavnim junakom u drugom dijelu iste tragedije. Da se uklonimo svima tima poteškoćama, ne preostaje nam drugo, nego pomišljati, da oba dijela tragedije nijesu mogla postati u isto doba, nego je prvi dio bar nešto stariji od Euripidova Herakla, pa po tom i od drugoga dijela, za koji je ujamčeno, da je mogao postati istom poslije Euripidove tragedije. Ali čemu da duljim? Prema svemu, što sam doslije napomenuo, držim, da su Trahinjanke postale ovako:

I. Sofoklo je neko vrijeme prije Euripidova Herakla napisao tragediju, u kojoj je glavna junakinja bila Dejanira, nesrećna žena Heraklova. Sadržina je ovoj tragediji u glavnom bila ista, koja je i danas prvomu dijelu, samo su pojedine česti bile izvedene na šire nego li su danas. Heraklo se nije javljao na pozornici, ali za to je pripovijedanje Hilovo (= *ἄγγελος*) bilo opsežnije te se ticalo i posljednjih časova Heraklovih i strašne smrti njegove. Na ovu me misao potiče to, što se Dejanira odmah poslije Hi-

lova pripovijedanja mučke udaljila i naskoro sama ubila, premda je od njega doznala samo to, da su od njezina dara Herakla spopale ljute boli, a ne, da je već poginuo. Pored toga i po pripovijedanju služavkinu (900 i d. = ἐξάγγελος) Dejanira jadikuje za mužem, kao da je već mrtav, i odlučuje se za smrt. U isprvičnoj se dakle tragediji na onom mjestu moralo kazivati, da je Heraklo već poginuo. Tako lakše razumijemo strašnu odluku Dejanirinu, koja ne može živjeti, kad zna, da je ona ubila muža. Isprvična se tragedija nazivala *Δηιάνειρα* po glavnoj ličnosti.

II. Euripid je pišući Herakla dobro poznavao spomenutu tragediju Sofoklovu, pa je i crpao iz nje štošta za svoju dramu. Tako je po Sofoklovu uzoru učinio, te i njegov Heraklo ubija djecu i ženu kod žrtve, a i Megari je podao gdjekoju crtu nesrećnice Dejanire, poglavito veliku ljubav k mužu i čeznuće za njim. Uz to je Euripid iz Sofoklove tragedije crpao misli, pa ih zaodijevao novim ruhom; tako je Sofoklova misao, što je nahodimo u st. 119. i d. današnjih Trahinjanaka, na šire razvio i zadojio svojim duhom u st. 101.

III. Euripidov se Heraklo morao negdje osobito sviđati atenskim gledaocima. To je potaklo ili Sofokla samoga ili vjerojatnije nekoga mlađega dramatskoga pjesnika, te je za neko kasnije prikazivanje preradio isprvičnu tragediju, pa po Euripidovu uzoru pridodao prizor, u kojem se Heraklo i sam pojavljuje. Tragedija je po tom dobila dvije ličnosti: Dejaniru i Herakla, koje su se pjesniku činile jednako znatne, pa je budući u neprilici, po kojoj da je prozove, tragediju prozvao po koru, i tako je postao današnji naziv njezin. Dašto da je taj prerađivač morao u koječemu prekrojiti neke isprvične česti njezine. Tako je pokratio govor glasnikov i izostavio sve ono, što se ticalo Heraklove smrti, a bit će, da je i što drugo izostavio, da tragedija ne bude preopsežna. On je pokratio i Lihino pripovijedanje o uzeću Ehalije, u kojem se poslije stiha 280. razbira neka praznina. Ne ću da se upuštam u potanje traženje praznina, jer je taki posao više ili manje problematičan. Radije ću spomenuti pojavu, koja je mnogo zanimljivija. Prerađivač naime nije mogao sasvim zamesti trag negdašnjemu završetku. Izprvična se tragedija završivala posve onako, kao i Sofoklova Antigona: Hilo (ἄγγελος u Antigoni 1155.) javio je smrt Heraklovu, na što se Dejanira mučke udaljila (kao Euridika u Antigoni poslije žalosne vijesti glasnikove isp. 1244. i d.), a naskoro se pojavila služavka javljajući njenu smrt (kao ἐξάγγελος u Antigoni st. 1277. i d. smrt Euridikinu). Velika sličnost između završetka učuvanoga prvoga dijela sa završetkom Antigone, koja se prikazivala od prilike godine 440. (isp. Christ, o. c., 203[2]), pa sličnost služavkina pripovijedanja (900. i d.) s onim u Euripidovoj Alkestidi od stiha 158. d. (Alkestida se prikazivala god. 438.) potiče me na misao, da je i ona isprvična tragedija postala negdje između godina

440.—35. Dašto da je to samo moje nagađanje, ali u takim pitanjima, u kojima nemamo nikake vijesti iz starine, i onako ne možemo ništa pouzdano ustvrditi. Da je prirediva bio neki mlađi pjesnik, a ne sam Sofoklo, zaključujem po nekim slabim stranama, što se opažaju u drugom dijelu, kao i po tom, što se pjesnik kadšto slijepo poveo za Euripidom, čemu nema traga u pouzdanim Sofoklovim tragedijama. Tako je slab i Sofokla nedostojan onaj prizor, u kojem Heraklo sili Hila, da se oženi Iolom. Već je Bergk (Griech. Litteraturgesch: Bd. III. Aus dem Nachlasse herausg. von Gustav Hinrichs, Berlin 1884. str. 395.) pravo opazio, da je Euripidov, a ne Sofoklov običaj završiti dramu srećnom ženidbom. Ni Wilamowitz (E. H. I², 111. bilj. 7.) ne nahodi ništa surovo ni neestetično u tom prizoru spominjući onaj poznati primjer iz Demostenova života (da je naime Demostenov otac na samrti odredio, da poslije njegove smrti udovicu njegovu uzme za ženu Afob, a kćer Demofont) kao potvrdu, da je Heraklov postupak po sudu starih Atenjana morao biti posve opravdan, ali zgodno, držim, dovikuje Bergk onima, koji se trude, da na taj način opravdaju onaj prizor, da Sofoklo nije postupao kao logograf, nego kao dramatski pjesnik i da kao taki nije mogao držati za svoju dužnost, da ispripovijeda sve, što je znao o kojem od svojih junaka, pa i ne bilo što u tješnjoj svezi s dramatskom radnjom. Još je slabiji završetak učuvane tragedije od st. 1259—74., o kome su se gotovo svi noviji ocjenjivači složili, da ne može biti Sofoklov, pošto stoji u opreci s religioznim čuvstvima Sofoklovima, kako ih poznajemo iz ostalih učuvanih tragedija, a prijekor je onaj na Zeusa u st. 1266. i d. stvoren sasvim po Euripidovu kalupu, pa nas sjeća Amfitrionova prijekora u Heraklu (339. i d.).

Već je Gottfried Hermann u prvom svom izdanju Trahinjanaka (Lipsiae 1822.) ustvrdio i pokušao dokazati, da je Sofoklo sam preradio našu tragediju i tako joj podao onaj oblik, u kojem je danas poznajemo. Tvrdnja je njegova podigla cijelu oluju među tadašnjim učenjacima, a najzad je Hermann sam odustao od nje, jer ju je u drugom izdanju Trahinjanaka (Lipsiae 1848.) gotovo sasvim prešutio.

Ali pitanje o Trahinjankama nije bilo tim za uvijek riješeno, jer je Theodor Bergk usvojio Hermannove misli i obnovio njegovu hipotezu u ocjeni drugoga Hermannova izdanja Sofoklovih Trahinjanaka (Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik. 1851. Bd. 61, 243. i d.) I on je ustvrdio, da su se Trahinjanke učuvale u obliku posve različnom od onoga, što su ga isprva imale. Najbolje se to razbira iz njihova završetka, gdje Heraklo sili sina, da ga spali na Eti i da se oženi Iolom. Bergk ne može vjerovati, da bi se Sofoklo tako slijepo poveo za običnom epskom pričom na uštrb dramatske ljepote. I sadržina anapestičkih stihova na završetku opire se vjerskim čuvstvima Sofoklovima.

Bergk je ujedno pokušao uspostaviti sadržinu završetka, kaki je isprva bio, da otkrije praznine i protivurječja, što su nastala poradi preradbe te pokazuju trag dvostrukoj recenziji. Iste je misli Bergk izrekao u predgovoru k svomu izdanju Sofoklovih tragedija (str. XXXVI.). Ovdje je naznačio i vrijeme, u koje drži da je Sofoklo mogao prvi put napisati našu tragediju, pa nahodi posve jasnih tragova, da prva obradba pada u mladost pjesnikovu. Potvrdu za to nahodi u tom, što se i u prerađenim Trahinjankama opažaju neke osobine, koje nas sjećaju Eshilove jednostavnosti i što u gradnji jampskih stihova nahodimo istu brižnost, kao u Antigoni i u Elektri.

Na čast služi Bergku, da je svojim mislima ostao vjeran do smrti, te ih nahodimo i u njegovoj posmrtnoj literarnoj historiji (III, 389—99.). I ovdje Bergk u glavnom pristaje uz prije spomenute misli, samo ih je stegnuo toliko, što nastavljaču (Fortsetzer), bio to Iofont ili koji mu drago drugi pjesnik, pripisuje jedino završetak od st. 1216. do 1278., budući da vrijeđa etička načela i ne odgovara umjetničkim zahtjevima. Sofoklo nije imao razloga spominjati ženidbu Hilovu s Iolom. Istom u nastavljača se morala roditi želja, da gledaoce uputi o budućoj sudbini Iolinoj, a nastavljač je dodao i one anapestičke stihove na kraju. Bergk sumnja, da bi i onaj dio, u kojem Heraklo sinu saopćuje posljednju volju, potjecao od Sofokla, jer već jezik ima neka Sofoklu tuđa obilježja. Ali rad se nastavljačev nipošto nije ograničio samo na završetak, nego je i u onom, što je potjecalo od Sofokla, štošta preoblikovao, dodao ili izostavio. No da je tragedija u istinu Sofoklova tvorba nema nikake sumnje, a razbira se već odatle, što u njoj proroštva imaju toliki utjecaj na razvoj dramatske radnje. Bergk drži, da se ne može pouzdano odrediti, kako je Sofoklo sam naumio završiti tragediju, ipak nagađa, da ju je namjeravao završiti prema onoj Ferekidovoj vijesti, što je čitamo u sholijama uza st. 354., po kojoj je Heraklo tražio Iolu ne za sebe, nego za sina Hila. Sofoklo je bez sumnje poznavao Ferekidove spise, pa je lako mogao upotrebiti ovaj motiv. Što se tiče vremena, u koje je Sofoklo napisao Trahinjanke, sudi Bergk onako, kao i prije, pa ih smješta u ranije doba pjesnikova rada. Tako je Bergk sudio o Trahinjankama pod kraj svoga života. Od predašnjih je svojih misli odustao samo toliko, što je nastavljačev rad donekle stegnuo na završetak tragedije.

I August je Nauck u šestom Schneidewinovu izdanju Trahinjanaka (Berlin, 1891.) na osnovi Leeuwenova, Wilamowičeva i Dieterichova rada izrekao mnijenje, da je prvi dio Trahinjanaka postao oko godine 430. (pristajući uz Henseovo raspravljanje o vremenu, u koje su Trahinjanke postale, isp. Stud. zu Soph., str. 284. i d.), a drugi najmanje 10 godina kasnije, dok o završetku (1259.—74.) drži, da je veoma kasna interpolacija (isp.

str. 27. njegova predgovora). Moram priznati, da me je upravo ova kratka bilješka Nauckova potakla, da se izbliže upoznam s pitanjem o postanju Trahinjanaka, i utvrdila me u mom uvjerenju. Ako teško pitanje i nijesam riješio sasvim pouzdano, ipak držim, da nijesam učinio krivo velikomu tragiku, kad sam pokušao, da ga riješim onoga dijela njegove tragedije, koji po sudu većine novijih učenjaka ne služi na čast umijeću njegovu. Treba samo da čujemo, što o njemu kaže Wilamowitz (E. H., I[1], 384.): „Deianeira macht die Trachinierinnen zu einem des Sophokles würdigen gedichte, da schafft er mit liebe aus dem vollen, und dieser partieen soll man sich freuen, ohne zu schelten, dass das drama nur kümmerlich durch orakelsprüche zu einer äusserlichen einheit zusammengehalten wird, dass der zweite teil an sich keinen hohen wert hat, und dass von Herakles und seinen taten wirklich nur noch die namen übrig geblieben sind".

Dok je o svakoj drugoj od učuvanih tragedija Sofoklovih iz starine do nas doprla bar po jedna vijest, kako se svidjela starim ocjenjivačima, o Trahinjankama ne doznajemo ništa. Pa i sholije su njihove mnogo mršavije nego sholije ostalih tragedija Sofoklovih (isp. Scholia in Sophoclis tragoedias vetera, ed P. N. Papageorgius, Lipsiae 1888., str. 278. i d.). To je Bernhardyja potaklo na tvrdnju (Grundriss, II, 2[3], 339.), da su se Trahinjanke morale već u staro doba slabije cijeniti od ostalih plodova Sofoklova duha, ali je njegova tvrdnja sasvim neosnovana, dok pouzdano znamo, da su ih još rimski pisci rado čitali i osobito cijenili. Ciceron je u Tuskulanama (II, 8, 20.) iz njih preveo potpunih 57 stihova (1046.—1102.). Da ih je Ovidije dobro poznavao, razbiramo najbolje iz devete knjige Metamorfoza (o devetoj se heroidi gotovo općeno sumnja, potječe li od njega), gdje Aheloj priča o Heraklu, pa i o Dejaniri, a mnoga nas mjesta živo sjećaju Trahinjanaka. Već o starom dramatskom pjesniku Akciju držalo se do nedavno, da je po Sofoklovu uzoru napisao tragediju Trachiniae. Pa i među Senekinim tragedijama nahodimo jednu: Hercules Oetaeus, kojoj je naša tragedija bila uzor. Ali Seneka je, čini se, htio u koječemu da ispravi i usavrši svoj uzor, pa je stvorio golemu dramu od 2006 stihova (ed. R. Peiper et G. Richter, Lipsiae 1867. str. 367. i d.). Seneka se od Sofokla udaljio poglavito po tom, što je dramatskoj radnji dodao i apoteozu Herkulovu i pod kraj radnje iznio novu ličnost: Alkmenu, majku Herkulovu, koja ipak kao da nema drugoga zadatka, nego da uzdiše i jadikuje za izgubljenim sinom, dok joj najzad Herkul iz nebeskih visina ne javlja, da je došao među bogove. Seneka je i početak drame udesio različno od Sofokla. Dok u Sofoklovoj tragediji radnju počinje sama Dejanira, te je poglavita pažnja naša posvećena postupnomu rastenju njezine ljubomornosti, u Seneke se odmah u početku pojavljuje sam Herkul, koji se u ništa manje nego 103 stiha sam hvasta

svojim junaštvom. Iza toga se upoznajemo s Iolom, ali ona ne ostaje nijema, kao u Sofokla, nego u podužem govoru jadikuje s nesreće svoje. Sada istom dolazi Dejanira, ali ne ona plemenita i vjerna Dejanira Sofoklova, nego neka ljubomorna i strastvena žena, kojoj kao da je više stalo do toga, da se osveti mužu, nego da sebi učuva njegovu ljubav. Seneka se nije obzirao na zakon o jedinstvu mjesta i vremena, pa se radnja njegove drame vrši i u Ehaliji i u Trahinu i na Eti. U opće Hercules Oetaeus tako je slaba drama, te je mnogi noviji učenjaci i ne drže za Senekinu (isp. Schanz, Gesch. d. röm. Litteratur bis Justinian, II, 266.).

U novije se doba o rijetko kojem djelu tako različno i većim dijelom nepovoljno sudilo, kao o Sofoklovim Trahinjankama. Za njih doista vrijedi ona poznata Auzonijeva rečenica: habent sua fata libelli. Već Scaligeru nijesu se osobito sviđale, dok on prigovara nazivu njihovu i onomu mjestu, na kojem se spominje strašna smrt Lihina (Poetica, III, 96.). U novije ih je doba prvi osudio A. W. v. Schlegel (o. c., 128. i d.) ustvrdivši, da ova tragedija po svoj prilici ne potječe od samoga Sofokla, nego od sina njegova Iofonta. Nepovoljni je sud njegov znatno utjecao gotovo na sve njemačke i francuske literarne historike, a rodio je posredno i Hermannovu hipotezu o dvostrukoj recenziji. Tako je već Bernhardy (Grundriss, II, 2^3, 373. i d.) Trahinjanke proglasio najslabijom tragedijom Sofoklovom. Nešto povoljnije glasi sud njemačkih literarnih historika K. O. Müllera (Gesch. d. griech. Litt., II, 2^3, 116.), Sittla (Gesch. d griech. Litt., III, 301. i d.), Christa (Gesch. d. griech. Litt., 208^2) i estetika Kleina (Gesch. d. Dramas, Leipzig 1865. Bd. I., 364. i d.). Od francuskih je literarnih historika najoštriji sud o Trahinjankama izrekao spomenuti već Maurice Croiset, koji ih (Histoire de la litterature grecque, tome III, Paris 1891., str. 239.) naziva „la plus faible des pièces subsistantes de Sophocle" i ne nahodi u njima upravo ništa vrijedno Blaži su od njega Burnouf (Histoire de la litterature grecque, Paris 1885^2, I, 379.) i osobito Pierron (Histoire de la litterature grecque, Paris 1879. str. 286.), koji ih veoma cijeni i ne priznaje nikakih slaboća u njima.

Trahinjanke su našle i uglednih branilaca protiv Schlegelovih napadaja i vatrenih poštovalaca, koji su sve u njima držali za izvanredno lijepo i ne priznavali nikakih nedostataka. Od starijih spominjem izrijekom Nijemce Gruppea (o. c., str. 185. i d.) i Bodea (o. c., III, 1, 404. i d.), pa estetika Francuza Patina (Etudes sur les tragiques grecs, Sophocle, Paris 1881^6, str. 58. i d.), koji ih je s estetičke strane veoma lijepo ocijenio. U novije su ih doba gotovo pretjerano cijenili: R. Schreiner (Zur Würdigung der Trachiniai des Sophocles, Znaim 1885.) i Wecklein, koji ih drži za vrednije od Elektre.

Đ. Körbler.

Građa za narodnu nomenklaturu i terminologiju životinja.

I. Narodna imena riba.

Naš je narod ribe nazvao različnim imenima; neke imadu mnogo, neke malo imena, a neke dapače samo jedno. Narod je ribu nazvao po boji tijela, kao *šaran, karas crni, karas žuti, bjelica* ili *bijelka, svjetlarica, sinjavac, zlatnica,* ili po obliku tijela, kao *buco, sabljarka, vretenar* ili *čep,* ili po drugim dijelovima tijela, što svjedoče imena *crvenperka, bulja, glavoč, žutoperka, crvenokica, krastavka, šljuka, nosvica, brkuša.* Ima i takovih riba, koje su dobile ime po postojbini, kao *moruna, kladnjača,* ili po gibanju tijela, kao *puza, lezibaba, vijun,* ili po sklizavosti tijela, što potvrđuju imena *linjak, balavac.* Ali ima među našim ribljim imenima i takovih, koja sežu u drevnu prošlost ne samo hrvatskoga naroda, već cijeloga slavenskoga plemena, te im je često nejasno i etimologijsko tumačenje, što je istaknuo i pokojni profesor Pančić, pišući u „Glasniku srpske slovesnosti" o ribama Srbije. Među takova imena valjada pripadaju *jez, pastrva, som, klen, bolen, mrena.*

Kad se traže i bilježe narodna imena riba, valja biti veoma na oprezu, jer ribari, ne upuštajući se u morfologijske tančine, nijesu vazda pouzdani, pa različne vrste nazivaju istim imenom. Tako gotovo sve ribe bijelih sjajnih ljusaka zovu *bjelice*; tako im je *jez* ili *jaz* i Leuciscus virgo i Idus melanotus. U nekim krajevima zovu *okuna* (Perca fluviatilis) *bulješ*, a u drugima zovu tako njemu sličnoga *balavca* (Acerina vulgaris), a to za to, jer imaju obje vrste izbuljene oči. Na Dunavu zovu *bolena* (Aspius rapax) *bucov*, u Osijeku spomenutoga *balavca*, dok je dru. Pančiću *bucov* ili *buconja* Alburnus mento; tako imamo tri vrste riba pod sličnim imenom. Tako je i sa *friljom*, koju po prof. Jurincu u Munjavi zovu *pijor*, a istim imenom nazivaju u Lici i Krbavi ribu Paraphoxinus Croaticus.

Premda sam mnogo godina prikupljao građu za narodnu nomenklaturu riba, opet ima imena ribljih, za koja ne znam, kojoj vrsti pripadaju. Takova su n. pr. imena *bijovica* i *zeka*, koja sam zabilježio na Uni kod Kostajnice godine 1876. Pančić (l. c. 587.) zove ribu Abramis ballerus (Spitzpleinzen) *beovica*,

a možda je to ista vrsta. Nije mi poznata riba, koju zovu *oldaš*, a živi u potoku Žirovcu u Banovini. Dalje ne znam, što je *kladnjača*, koja živi u Uni kod Jasenovca. Jedan mi ribar reče, da je vrsta klena, kojega u šupljim k l a d a m a love. Također mi nije poznata *podorka*, koja živi u Dunavu kod Dalja i u močvari Palači kod Čepina. Ribar Antun Schweizer u Dalju reče mi, da je b i j e l a riba. I Pančić nam je zabilježio slično ime *bodorka* za ribu, koja živi kod Gabele u Hercegovini. Nepoznata mi je i riba *mali krap* iz Reke kod Zlatara, pa *gonjuša* i *mali sulak* iz Gorskoga kotara. Ali ima i drugih meni nepoznatih riba, kao što su *sokva* i *marača* iz Drave kod Virja, ili *česika, pliska, sapača, gagavica* i *leza* s izvora Bosne („Vijenac" 1890., br. 40.).

Riblje tijelo.

Ribe živu u vodi, pa im je prema tomu udešeno i tijelo. Ono je u sredini najšire, od krajnica stisnuto, sprijeda završkasto, straga protegnuto. Ako se tijelo jako izduljilo, onda veli narod, da je riba *duga* (crvenperka duga), ako je otišlo više u širinu, onda je *široko*, n. pr. crvenperka široka, karas široki. Kad je tijelo debelo, onda vele ribari, da je *bucasto* (buco ili bucov), a kad je stisnuto, tanko, onda je *mršavo* (sabljarka). Ribe, koje živu u glibu, mulju, pijesku, koje pužu na dnu vode, te se puzući viju i previjaju, imaju ili *oblo* ili *splošteno* tijelo (naši piškori i jegulja).

Riblje tijelo, sastavljeno od različnih izvanjskih i unutrašnjih organa, dijeli se na *glavu, trup* i *peraje*.

Na prednjoj su strani glave obično usta, koja su u zmijulice (Petromyzon fluviatilis) zaokružena i za sisanje upriličena; usta su ili horizontalna ili kosa. U jesetara (Acipenseride) usta su s donje strane glave kao u kečige, morune, pastruge. Katkada su usnice *debele*, mesnate kao u šarana, katkada okružene kožnatim naborom, kao u podvusta. Usta su nepokretna, no ribe ih mogu *ispupčiti*, što se lijepo vidi u šarana, kad vodu potrebitu za dihanje guta. Neke ribe imadu oko usta končaste izrastke, koje ribari zovu *brkovi*. Brkuša (Gobio vulgaris; Grundl) ima dva takva brka, šaran i mrena po 4, puza i lezibaba po 6, čikov ili piškor 10. Som ima također 6 brkova, od kojih su oni gornje čeljusti osobito dugi, dok su na donjoj čeljusti 4 kraća brčića. Somu slični manjić (Lota vulgaris) ima na bradi jedan ili više brkova.

Na glavi razlikuju naši ribari *čelo*, do čela ima riba *tjeme*, a odozdo *bradu*. Između gornje su usnice i očiju *nosnice*. Na desnoj i lijevoj su strani *obrazi* (tako kažu dunavski ribari) ili *lica* (tako kažu primorski ribari).

Poklopac, što pokriva škrge, zove se u Kosinju gornjem, u Kapeli kod Bjelovara i u Bošnjacima *zaušnica*, u Čazmi i u Sunji

zaušnjak, u Lepoglavi i u Vukovaru *uho*, u Pčeliću *zaušnik*. Rese u škrgama zovu na Vuki i u Babinoj gredi *raljice*.

Kad voda prolazi škrgama, onda vele u Babinoj gredi, da riba vodu *guta* i *pušta*, u Osijeku, da je *hvata* i *pušta* i njome se *hladi*. U Zlataru vele, da riba vodu *požira*.

O očima nijesam u narodu ništa zabilježio, ako i znam, da je narod neke ribe po očima nazvao, n. pr. *crvenokica* (Leuciscus rutilus), *crnooka* (Abramis sapa), no riba mu gleda *bistro*.

Od ribara na Bosutu zabilježio sam, da lijevu i desnu stranu tijela zovu *krajnice*, ali donju stranu svagdje *trbuh*, gornju *leđa*.

Riba ima na svome tijelu i takove organe, kojima se giblje, a to su *plitve*, koje se po svom namještaju zovu grlene, trbušne, hrptene i t. d. Za te plitve zabilježio sam u narodu više imena. Oko Kapele kod Bjelovara, u Gundincima kod Broda i u Vukovaru zovu ih *pera*, na Bosutu i na Vuki *peraje*, u Račinovcima *vesla*, ali i *krila*, kao i u Babinoj gredi i u Križovljanima kod Varaždina; u Zlataru zabilježio sam ime *peruti*, u Božjakovini *peruške*, u Vidovcu varaždinskom i u Kloštru Ivaniću *splavoti*, u Bošnjacima *perjanice*, u Slunju *krila*.

Perajama riba pliva, ali osim plivanja ima u ribe i drugih vrsta gibanja. Ako se riba trbuhom povlači, ona *puže* (Severin kraj Kupe), ako se iz vode meće, onda riba *skače* (Gundinci, Bosut), ona se *praćka* (Srijem), *baca* (Vuka, Pčelić, Babina greda) ili, kao što vele u Sunji, ona *iskakuje*. Kad riba repom giblje, onda *šmiga* (Kapela, Bjelovar). Ako se ribe u vodi saberu i kruže, onda se *igraju* (Bosut), a kad riba *blisne*, onda se *talasi* (Račinovci), *sja se* (Gundinci), *titra se* (Tordinci), *bliska se* (Babina greda). Riba kažu da 8 dana prije osjeti vodu, a onda se *raduje* i *baca*.

A sada da razmotrimo unutrašnji organizam ribe.

U ustima ima riba *vilice*, a u njima (ali i drugdje) zube. Ali najznatnija je kost u tijelu *hrptenica* s rebrima, jer su prema njoj udešeni ostali dijelovi tijela. Ovu kost narod dobro poznaje, te ju je nazvao različnim imenima. U Čazmi joj vele *kičma*, na Vuki *trtenica*, u Srijemu *grbača* i *kičmenica*, u Babinoj gredi *rtišće*, u Lepoglavi *hrstelj*, u Zlataru *hrptišće*, u Kosinju gornjem *hrptenjača*, u Bariloviću *hrptenica*, a hrptenicu s rebrima u Križovljanima zovu *češalj*.

Od unutrašnjih organa naš narod dobro poznaje *riblji mjehur*, koji na Vuki zovu *pucarica*, u Bariloviću i u Srijemu *pucaljka*, u Sunji *plivalo*, u Banovcima starima *bešiga*.

Glavna je zadaća i ribljega života množenje, i za to se ribe, kad dozru, pare. Kad se one pare, vele u Kosinju donjem, da *idu na trlo*, jer se *taru*; ovu smo riječ zabilježili i u Jesenici kod Plaškoga. U Đakovštini vele, da se ribe *drope*, na Vuki, da se *mrkaju*, u Križovljanima i u Lepoglavi, da se *tepu*, da *idu na tep*. Srijemski ribari vele, da se riba *bije*, pa tako i

oko Osijeka, u Martincima kod Čepina i kod Koprivnice čuo sam, da se ribe *mrvaju*, a na jednom mjestu u Slavoniji (ali ne znam, kojem, jer sam izgubio bilješke), da se *rešu*. Kad dođe vrijeme parenju, postaju ribe živahnije, zbijaju se u hrpe, neke se dapače, kao pastruga, moruna, jesetre, sele iz mora u daleke rijeke i *kupe se* u *jazbinu* ili *brlog*. Tom se prilikom neki mužjaci zaodjenu u svadbeno ruho, koje je u naše *krastavke* (Leuciscus virgo, Nerfling), *frilje* (Phoxinus laevis, Pfrille) i *okruglice* (Rhodeus amarus, Bitterling) neobično lijepo. Kad se ribe taru, *prospe* mužjak *mliječak* (Križovljani), *mliječac* (Srijem; Osijek) na *ikru*, koju *pušta* (Osijek) ženka, na što se *ikre* ili *ikrice* razvijaju dalje. Takovu ribu, koja daje sjeme, zovu primorski ribari *sjemenica*, dok im je riba, koja još nije izrasla, koja se još ne bije, *zelena*. Kad su se ikre razvile, onda se riba *mrijesti* u rijekama, potocima, barama, ritovima. Mjesto, gdje ona to čini, zovu na Bosutu *mrijestilo*. Kad ikra ide iz tijela, vele ribari, da riba jaja iz tijela *tjera*, prepuštajući ih poslije sunčanoj toplini; kad je pak riba ugledala svjetlo, tada se *izlegla* (Osijek). Sitnu ribu zovu slavonski ribari *pljuckavica*; mladu ribu *ripče*, mlada soma *somče*, šarana *šaranče* (Osijek i okolica).

Imena slatkovodnih riba.

1. *Perca fluviatilis* (der Flussbarsch)[1]: *bandar* (Osijek, Valpovo, Sotin, Jasenovac); na Dunavu kod Banovaca zovu ga i *bandaš*. Bandar je u Staroj Dravi kod Osijeka veoma obična riba. Vidio sam jednom zgodom, kako su dva ribara udicom ulovila toliko bandara, da su ih na kolcima kući ponijeli. Bandar živi i u Mrežnici kod Generalskoga stola. Mrijesti se u travnju i svibnju, no ja sam 7. veljače 1896. u Zagrebu dobio jedan eksemplar s razvitim ikrama. Zabilježio sam za bandara još i ova imena: *buco* (ribari na Orljavi), *bucov* (Dalj), *bulješ* (Petrijevci na Karašici, Vuka, Gundinci), *bulja* (Bosut, Perkovci), *grgeč* (na Dunavu kod Banovaca), *okun* (ribari na Kupi, Korani i Mrežnici kod Karlovca, u Sisku, na Lonji, u Lepoglavi), *jokun* (zugrebački ribari i u Gračanici), *ostrug* (Orljava), *kostreš* (Vuka), *kostriš* (Čazma), *skres* (Voća), *strež* (Krapina). Ova se riba zove buco ili bucov, jer joj je tijelo *bucasto* t. j. puno, mesnato, a bulješ ili bulja, jer ima *izbuljene* oči. a po oku je valjada postalo ime okun ili jokun. Kostriš ga zovu, jer se, kad ga udicom izvuku, *nakostriješi* t. j. digne i rastegne peraje, navlastito hrptenu.

2. *Lucioperca sandra* (der Schiel ili Sander): u Dravi kod Ludbrega *ruca*, inače se zove *smuđ* (ribari na Savi kod Zagreba, Siska, Jasenovca, u Krapini, na Bosutu, u Sotinu), *šilj* (Dunav

[1]) Raspored po djelu: „Die Süsswasserfische d. österreichen Monarchie“ od Heckela i Knera:

kod Erduta), *šulj* (Drava kod Osijeka), a na Uni kod Kostajnice zabilježio sam ime *šiljar*. U Dunavu se smuđ mrijesti mjeseca svibnja. U Dravi kod Osijeka ulovili su 8. veljače 1894. šilja, koji bijaše dug do 1·5 m., a težio je 11 kgr.; iste su godine mjeseca srpnja u Savi kod Zagreba uhvatili dva komada, od kojih bijaše jedan 75 cm., drugi 65 cm. dug.

3. *Lucioperca volgensis*, kojega poznajemo iz Dunava kod Erduta i Dalja pa iz Drave kod Osijeka, zovu ribari njemačkim imenom *der Steinschiel*, a hrvatskoga imena nijesam mogao saznati.

4. *Aspro vulgaris* (Streber). Ribari na Savi kod Zagreba i u Krapini zovu ovu u nas dosta rijetku ribu *čep* (jer je nalik na čep); u Sisku zabilježio sam god. 1876. ime *baba*, na Korani kod Karlovca iste godine *vretence*, a u Jamnici u Banovini, gdje živi u potoku Žirovcu, *vretenar*, jer je nalik na vretence ili vreteno. Osječki ribari poznaju tu vrstu kao *fratarski šulj*.

5. *Aspro Zingel* (die Zingel) nalikuje na gornju vstu, ali joj nijesam doznao za narodno ime. Dunavski ribari kod Osijeka, Erduta, Dalja i Borova zovu obje vrste *zingel*.

6. *Acerina vulgaris* (Kaulbarsch) i

7. *Acerina Schraitzer* (Schrätz, Schrazen). Na zagrebačkom ribištu zabilježio sam za ove dvije vrste još g. 1873. ime *slinjak* (jer su slinava tijela), a u Karlovcu ime *šmrkir*. Ribari na Čazmi, koja utječe u Savu, zovu je *balava*, kod Sotina *balavac*, kod Osijeka *bulješ* i *buco*, a od Josipa Ettingera, umirovljenoga nadšumara, zabilježio sam god. 1881. ime *grgeš*, kako *Acerine* zovu na Dunavu kod Karlovaca. *Bucika* iz Bosuta bit će valjada ista riba. U Osijeku dobio sam 17. prosinca 1894. ženku od bulješa sa potpuno razvitim ikrama. Po Heckelu i Kneru mrijesti se u travnju i svibnju.

8. *Cottus gobio* (Koppe, Groppe) voli bistru, studenu vodu, pjeskovita ili kamenita korita. U Gorskom kotaru živi ova riba u Maloj vodi kod Mrzle vodice, u Ličanki kod Fužine, u Čabranki kod Čabra i Plešaca, u Kupi i Kupici kod Broda, Plemenitaša i Severina, gdje je zovu *manjak*, a u Dobri i na Vrbovskom *peleš*. U Munjavi, Mrežnici i Dobri kod Ogulina zovu ovu ribu *glavoč* i *glavač*, u Samoboru *peš*, pod kojim je imenom poznajemo i iz Jezera ili Jezernice (vode ponornice) kod Plaškoga. U Slavoniji našli smo glavoča u Dubočanki kod Velike, u Drenovcu kod Jankovca, u Vrbavi kod Pleternice i u Orljavi, gdje je zovu *peš* ili *glamoč*.

9. *Cyprinus carpio* (gemeiner oder Donaukarpfe) poznat je pod imenom *krap*. Oko Gračanice zovu ga *krapec*, inače i *šaran*, a ribari na Korani kod Barilovića *šaren*. Ribari ga ovim imenom zovu za to, što mu je ljuska *šarena*, a vele, da je *crn*, *bijel*, *žut*, prema tomn, kakva je voda. Ako je u vodi puno trave, onda je crn, ako je ima manje, žut; ako je u čistoj vodi, onda je bijel.

Po boji razlikuju ribari u Božjakovini i dvije vrste. Ako je po hrptu zelen, rekoše mi ribari, da je *siška*, ako li je bjelkast, da je *krap*. U Gački kod Otočca zovu šarana i *šaranac*. Ribari tvrde, da se u poklopcu od šarana, kad se osuši, vidi Majka božja s djetetom. Najveći i najljepši su u nas šarani u Dunavu, gdje se mrijeste mjeseca svibnja.

10. *Cyprinus hungaricus* (Theisskarpfen) živi u staroj Dravi kod Osijeka; jedni ga zovu *mršavi šaran*, a drugi *šaran dugi*.

11. *Carassius vulgaris* (Die Karausche). Ova vrsta ribe živi u Savi kod Zagreba, Siska i Jasenovca, u bereku Velikoj Orjavici kod Križovljana, u Odri i u Kupi kod Siska i Karlovca, u Petrinjčici i u Peckom jezeru kod Petrinje, u Korani kod Karlovca, u Krapini, oko Vidovca, Ivanić-kloštra, u močvari Palači, u ritovima oko Osijeka, Erduta, Dalja, u Lonji, Bosutu, Česmi, Glogovnici, Brzaju kod Gračanice, u Vuki, Karašici, Londži i druguda. Poznata je pod općenim imenom *karas*, koje svakako pripada i ribi *zlatnih* ljusaka iz Sovskoga jezera. Na Vuki je zovu i *karas žuti*, pa *blatar* ili *blatarka* (ovo sam ime zabilježio po pripovijedanju u Osijeku).

12. *Carassius gibelio* (der Giebel) u nas je rjeđi. Na Vuki je poznat kao *karas crni*, na Dunavu kao *široki karas*. Ovamo jamačno pripada i *plosnačica*, koje sam ime zabilježio u Voći.

13. *Tinca vulgaris* (die Schleihe) poznata je u nas kao *linj* i *linjak*. Živi u Savi, Dravi, Dunavu, Kupi, Mrežnici, Korani, Gački, Glogovnici, Lonji, Sunji, Velikom Strugu, Bosutu, Česmi, Vuki, Karašici. U Dunavu se linjak mrijesti mjeseca lipnja.

14. *Barbus fluviatilis* (die Barbe) živi u Savi, Dravi, Dunavu, u Kupi od Karlovca do Broda, u Londži, gdje se zove *mrena*. U Krapini je zovu *mrena bijela*, ali ne znam, kakva im je riba *mrena zelena*. U Dunavu bude mrena i do 20 kgr. teška, a mrijesti se mjeseca lipnja.

15. *Barbus Petenyi*. Putujući mjeseca kolovoza 1876. Banovinom, našao sam ovu vrstu u potoku Žirovcu kod Podova i Trgove, gdje je zovu samo *mrena*. Godine 1882. lovio sam je u Gorskom kotaru u Čabranki kod Plešaca i tu zabilježio ime *prasica*. Tako je zovu za to, što se, kad je rukom primiš, oglasi, kao da hrokće. U susjednom selu Horvatskom, gdje Čabranka utječe u Kupu, zovu je Slovenci *kula*, a u Dobri kod Ogulina zove se poradi šarenih ljusaka, *šaran*. Ima je i u Pasjaku kod Voćina, gdje je poznata kao *krkuša velika*. Možda je *zelena mrena* iz Krapine B. Petenyi?

16. *Gobio vulgaris* (Grundel, Gressling) poznata mi je riba iz potoka Medvešćaka i Bliznice kod Zagreba, iz Crneka kod Susjeda, iz Bistre kod Sv. tri kralja, u Banovini iz Moštanice. u Gorskom kotaru iz Kupe i Kupice kod Broda, iz Dobre kod sela istoga imena i s Vrbovskoga. Kod Broda zovu je *jarnečak*, kod Dobre *brkuša*. Kod Koprivnice također poznaju jarnečka i zovu

ga *švelka*, a Belostenec nam je u svom rječniku (p. 610.) zabilježio ime *svelka*. U Slavoniji živi u Londžici, gdje smo je lovili na Ravnim livadama sa friljom, a našli i u potoku Saoni kod Našica i u vlastelinskom ribnjaku. Sigurno je ima i u Požeškoj dolini, gdje je god. 1894. ljuto stradala, jer su mjeseca srpnja gotovo svi potoci bili presahli. Poznajem tu cijenjenu ribicu i iz Voćina (iz potoka Pasjaka, koji utječe u Voćinsku) kao *krkušu malu*.

17. *Rhodeus amarus* (der Bitterling). Prvi sam put ovu prekrasnu ribicu lovio u Banovini (1876.) u potoku Žirovcu kod Trgove i tu za nju zabilježio ime *okruglica*, a g. 1894. izvukao je mrežicom iz Londžice na istom staništu, kao i gornju vrstu. Poznata je ta ribica i iz Mrežnice kod Oštarija ogulinskih, gdje je narod zove *ogavčica* ili *gavčica*, jer mu je gorkoga okusa radi *ogavna* (po prof. Jurincu). Ribari na Strugu zovu okruglicu *crljenoguzica*, jer joj je dorepna plovka (Afterflosse) i okoliš živahno-crveno obojena.

18. *Abramis brama* (Brachsen). U Karlovcu zabilježio sam za ovu vrstu od ribara na Korani, pa i na gradskom ribištu, ime *sinjavac*, u Sisku *hanja*, u Voći *sivačica*; ribari na Česmi zovu je *anj*, na Dravi i na Dunavu u Slavoniji *deverika*, ali i *kesega*, a iz Gundinaca poznata mi je kao *sinjača*. Riba, koju u Dravi kod Virja zovu *sinjur*, valjada pripada ovamo.

19. *Abramis vimba* (Blaunase). Ovu nam je vrstu za Hrvatsku prvi zabilježio dr. Steindachner, ravnatelj dvorskoga muzeja u Beču; za Dravu kod Varaždina prof. Jurinac, koji je zove *diver gubičasti*. Ja je poznajem samo iz Dunava kod Dalja, a po Karoliju (peštanski muzej) i iz Save, i bit će u nas dosta rijetka riba, premda je inače daleko raširena Evropom, ali više u sjevernim krajevima, gdje živi u slatkoj, lužnatoj, ali i u morskoj vodi. Ribari na Dunavu zovu je *planas* (= Blaunase).

20. *Abramis ballerus* (Pleizen). Ovu vrstu poznajem samo iz Dunava kod Dalja, ali narodno joj ime, kao i gornjoj, nijesam mogao doznati. Tamošnji njemački ribari zovu je *Spitzer*, pod kojim je imenom poznata i ribarima u Osijeku. Živi i u Bosutu, otkuda ju je pokojni Schulzer poslao u peštanski muzej.

21. *Blicca argyroleuca* (Zobelpleinze). Ovu ribu poznajem iz Kupe kod Severina, gdje sam g. 1874. za nju zabilježio ime *plotica*. Iz razgovora s jednim ribarem u Božjakovini zaključujem, da bi ovamo pripadala i riba iz Lonje, koju zovu *jokuš* (ako nije: okun, jokun), a valjada ide ovamo i *lidra*, koju mi je kao ploticu opisao neki seljak iz Čigoča kod Siska.

22. *Pelecus cultratus* (der Sichling). Ova oblikom svoga tijela osobita vrsta živi u slatkim i slanim vodama, a ističe se ocalno-modrim ili modro-zelenim zatiljkom, sivo-zagasitim hrptom, osobitim srebrnastim sjajem, lako ispadljivim ljuskama, i zaklopcima, koji se prelijevaju poput sedefa. Hrptena i repna je peraja

siva, ostale crvenkaste. Po Heckelu i Kneru ova je riba rijetka u vodama naše monarkije, a rijetka i u našoj domovini. Budući da joj je tijelo jako sploštено, a po tome mršavo i puno koščica, naši je ribari ne love napose. Prvi eksemplar ove ribe vidio sam i kupio 13. studenoga g. 1875. u Sisku, gdje je zovu *sablja*; na Dunavu i na Dravi kod Osijeka zovu je *sabljar*, na Dravi kod Virja *sabljača*, na Lonji *sabljica*, na Savi kod Gračanice *sabljarka*, jer je nalik na sablju. Ali naši je ribari porede i s kosirom (kosijerom) i zovu na Velikom Strugu kod Mlake (nedaleko Jasenovca) *kosjerica*, a i s kosom, i za to je kod Gundinaca zovu *kosarica*. Poznajem tu ribu i iz Karašice kod Petrijevaca, gdje je zovu *peculjaš*, a varaždinski je ribari (po Sebišanoviću) zovu *zec*. Riba *kisir* (ili možda *kosir*), koju prof. Jurinac, po pripovijedanju ribarâ, spominje za Orljavu, jamačno pripada ovamo. U Dunavu se sabljarka mrijesti mjeseca lipnja.

23. *Alburnus lucidus* (Laube). Na Kupi i na Odri kod Siska zovu je *kleja*, na Kupi kod Karlovca i na Bednji kod Lepoglave *klija*. Dobio sam je i iz potoka Volovčice, koja kod Draganića utječe u Kupu. U Slavoniji našao sam ovu ribu u Londži kod Latinovaca, a poznajem je i iz Brzaja kod Slaze, ali narodnoga imena nijesam doznao.

24. *Alburnus bipunctatus* (Steinlaube) voli bistru vodu. Prvi sam je put lovio u potoku Žirovcu, gdje je poznaju pod imenom *paroklis*, a na Čabranki kod Plešaca zovu je *poplatar*. Paroklisa ima i u Jovanovici, pritoku Voćinske, gdje je zovu *bjelica*. Poznajem tu ribicu i iz Dobre kod Ogulina, ali bez narodnoga imena.

25. *Aspius rapax* (Schied) poznat mi je od g. 1876., kad ga mrežom izvukoše iz Korane kod Karlovca, a iste godine i iz Kupe kod Siska. Ima ga u Dunavu kod Dalja i kod Erduta i u Dravi kod Osijeka. U Karlovcu i u Sisku zovu tu ribu *bolen*, na Dunavu *bucov*, gdje se mrijesti mjeseca svibnja. Bolen voli tihu, ali bistru vodu. Kod Karlovca love ribu i na matuz, a naješkaju na udice klije, ali i male bolene.

26. *Idus melanotus* (der Gängling). U Savi kod Zagreba, Siska i Jasenovca, u Kupi i Korani kod Karlovca, gdje ga zovu *jez*; u Dunavu i u Dravi poznat je kao *jaz*; mrijesti se u svibnju.

27. *Scardinius erythrophthalmus* (das Rothauge) živi u nas u Kupi i u Korani, u Savi, u Dravi kod Osijeka, u bereku Velikoj Orjavici kod Križovljana i druguda. Karlovački je ribari zovu *jandrušica*, u Križovljanima *jandruga* i *jandrušica*, u Osijeku *crvenperka široka*. Budući da su u ove vrste trbušne i dorepna peraja crvene kao krv, zovu je u Gundincima i *krvoperka*.

28. *Leuciscus rutilus* (Rothfeder). Ima je u Savi kod Zagreba i kod Siska, u Kupi i u Korani kod Karlovca, u Dunavu, Bosutu, Vuki, Dravi, Strmenu, a osobito je brojna u Karašici kod Petrijevaca. U Dunavu se mrijesti u svibnju. Najobičnije je ime

ovoj ribi *crvenperka* ili *crljenperka* (Jasenovac), na Bosutu *crvenpera*, a osječki je ribari zovu *crvenperka duga*.

29. *Leuciscus virgo* (Nerfling). U Sisku dobio sam ovu ribu u svadbenom ruhu t. j. u vrijeme, kad se bije ili mrva, i to mužjaka, kojemu je u to doba gornja strana tijela (glava, hrbat, krajnice) posuta brojnim trnovitim kvržicama, koje poslije mriještenja padaju. Mnogo sam godina za ovu vrstu tražio narodno ime, dok nijesam doznao, da je u Gundincima zovu *krastavka* poradi krastava tijela ili poradi spomenutih kvržica.

30. *Squalius cephalus* (S. dobula; Altel). Ovu vrstu poznajem iz Save kod Zagreba, Siska i Jasenovca, iz Kupe kod Severina i kod Karlovca, iz Korane, Dunava i Drave, iz Londže kod Latinovaca, iz Dobre kod Ogulina, iz Globornice kod Gerova (nedaleko Tounja), iz Tounjčice, iz Dretulje kod Plaškoga i iz Jezera kod istoga mjesta. U svima je tima vodama poznata kao *klen*. Živi i u Maloj vodi kod Lokava, u Ličanki kod Liča i Fužine, u Munjavi kod Josipdola, u Jezu kod Modruša, gdje je zovu *klin*. U Tounjčici teži najveći klen $1^1/_2$ kgr., u Dobri kod Ogulina i 2 kgr. Tu se mrijesti mjeseca lipnja i srpnja.

31. *Telestes polylepis* (Steindachner u Sitzungsberichte d. k. Akad. d. Wissenschaften in Wien: Ueber eine neue *Telestes*-Art aus Croatien, 1866, Bd. LIV. Mit 1 Tafel, p. 300—302). Ovu prezanimljivu ribu otkrio je g. 1866. Josip Mann, kad je u ime bečkoga muzeja putovao Hrvatskom. Našao ju je u bivšoj gornjoj Krajini u Mrežnici, Dobri i Munjavi kod Josipdola i sabrao 6 komada. Ravnatelj dvorskoga muzeja u Beču, dr. Steindachner, prepoznao je u njoj novu vrstu, nazvao je gornjim imenom, naslikao i opisao. Ova je riba endemička, t. j. do sada nije nađena izvan granica naše domovine. Kad sam se g. 1874. vraćao sa prvoga svoga naučnog putovanja po Lici, zaustavih se poradi te ribe u Josipdolu. Ribario sam u Munjavi 8. rujna, ulovio 5 komada, a ujedno zabilježio i hrvatsko ime. Leđa su u ove ribe tamno-siva, prelijevajući se u ocalasto, krajnice srebrnasto-svijetle, pa kako je sva riba svijetla, zovu je *svjetlica*. Ovamo svakako pripadaju i imena *svjetlarica* i *svjetličica*, koja nam je zabilježio prof. Jurinac g. 1886., ali ih je pridjenuo vrsti *Phoxinus laevis*, jer svjetlice ribareći u Munjavi nije dobio[1]).

32. *Phoxinus laevis* (Pfrille.) Krasna ova ribica značajna je za vode naših brdovitih krajeva; voli bistru, studenu vodu, koturasta ili pjeskovita tla, a živi zadružno. Lovio sam je u Gorskom kotaru u Sokolici ili Sokolanki kod Tršća, u Čabranki kod Plešaca, u Maloj vodi u Mrzlim dolcima kod Mrzle vodice, u istom potoku kod Lokava, u Ličanki kod Liča[2]), u Dobri kod Dobre i

[1]) Prilog k fauni ogulinsko-slunjske okolice (Rad akad., knj. 83.).

[2]) Ličanka, koja uvire na Ličkom polju na dva mjesta, a izbija u Vinodolu kod seoca Sušika kao Fužinarka, izbacuje tu osim pastrva i manjaka, i frilje.

Vrbovskoga, gdje je zovu *frilja, friljak* i *frigalj*. U Moštanici (u Banovini) poznata je kao *zlatan*, u Munjavi kod Ogulina zovu je *zlatnica*, a ima je i u Tounjčici kod Tounja (frilja), u Jesenici kod sela istoga imena i u Dretulji kod Plaškoga, gdje su mi seljaci za ribolova rekli, da je *gavčica*. U Slavoniji našao sam ovu vrstu u Londžici na Ravnim livadama, a ima je i u Pasjaku kod Voćina, gdje je zovu *zelenka*, valjada za to, što je na hrptu (navlastito u svadbenom ruhu) i postrance zeleno obojena, a *zlatan* i *zlatnica* za to, što se prelijeva zlatasto.

33. *Phoxinellus* (Paraphoxinus) *Croaticus* (Steindachner, Zur Flussfischfauna von Croatien, Sitzungsberichte d. k. Akad. d. Wissenschaften, Wien 1865. Bd. LII. Mit 1 Tafel, p. 594—597). I ovo je endemička vrsta naše domovine, a otkrio ju je Zelebor u Lici. Našao ju je u rijeci Lici i Novčici kod Gospića, u Otuči kod Gračaca i u Ričici kod Štikade. Putujući god. 1874. Likom obratio sam ovoj vrsti osobitu pozornost i ribario u Novčici kod Gospića 26., 27. i 29. kolovoza, pa otpremio 9 komada u narodni muzej u Zagrebu, koji bijahu za taj zavod prvi. God. 1892., kad sam drugi put došao u Liku, našao sam ovu ribu i u Otešici kod Oteša i u potoku Jadovi, pritocima rijeke Like. Ima je u Lici i kod Kosinja donjega, gdje s drugom ribom propada u tamošnje ponore, a tu i tamo izbacuju je bezdna, kao Crno vrelo kod Kosinja, ali i neke vode, koje izbijaju na spilje i pećine. Lanjske godine našao sam ovu ribu i u potoku Jesenici, gdje je ima na stotine, a od kapetana Zergolberna, poznatoga ribara u Ogulinu (komu sam ribu pokazao u spiritu), čuo sam i zabilježio, da ih u Mrežnici kod Josipdola ima na hiljade. Budući da su te ribe trbušaste, vele u Lici, da su *kuljave*. Narod ne zove tu ribu *piur*, kao što bilježi Zelebor, već *pijor*, i to, kao što mi rekoše u Kosinju donjem, s toga, što se rado *pilja* oko kamena i mašine. U Jesenici zovu je *pijur*, a tako i u Plaškom, gdje živi u Baronovu vrelu. Mlade pijure zovu *pijurčići*.

34. *Chondrostoma nasus* (Näsling). Ovu sam vrstu vidio iz Kupe kod Severina, iz Save kod Zagreba, iz Drave kod Osijeka i iz Dunava kod Dalja. Usta joj stoje horizontalno ispod zaobljena nosa, pa se valjada za to i dostala imena *podvust*. U Dalju i kod Osijeka zovu je *patuc* (madž. paducz), u Tounjčici i Rudnici kod Ogulina *bjelica*, na zagrebačkom ribištu *tintaš*, i to, kao što mi reče jedan stari ribar, s toga, što joj je trbušna šupljina obložena kao *tinta* crnom mrenicom (kožicom). Kakova je riba *patuca*, koje ime dr. Pančić (l. c. p. 505) spominje za Liku, nije mi poznato, niti sam to ime čuo u Lici ni u opće u gornjoj Krajini.

35. *Thymallus vexillifer* (die Aesche). Plemenita ova riba, koju naši ribari zovu *lipan, lipljan* i *lipen, lipljen*, prebiva u bistrim i brzim vodama kamenita korita obično sa dvije drugarice pastrvom i mladicom ili glavaticom. Prvi sam put ovu ribu vidio 19. kolovoza g. 1875., kad je pokojni vlastelin Mane Vrani-

cani upriličio veliki ribolov na Kupi kod Severina, i uvjerio se, da lipen tu nije rijedak. Poslije sam lipena vidio u Kupeškom jezeru (izvor-jezeru rijeke Kupe) u Gorskom kotaru i uvjerio se na ribolovu, da je odavde pa do utoka Čabranke u Kupu uz pastrvu jedina riba. U Kupeškom jezeru živi samo *lipen*, a kad sam ribare pitao, za što tu ne živi i pastrva, rekoše mi, da im je voda *preljuta*, t. j. prestudena. Tu sam i gledao, kako se lipeni praćkaju, ali i opazio, kako se bacaju iz vode loveći vodene konjice. Lipena ima i u Kupici kod Broda, u Čabranki kod Plešaca, u Kupi i Korani kod Karlovca, u Bistracu kod Tounja, koji utječe u Dobru, gdje bude lipen do 2 klgr. težak. Po dru. Steindachneru živi lipen i u Uni kod Martinbroda. U Gorskom kotaru mrijesti se od travnja do svibnja.

36. *Trutta fario* (Forelle). *Pastrva* je riba naših planinskih rijeka, potoka i jezera, a prava joj je postojbina u nas na južnoj i jugo-zapadnoj hrvatskoj visočini, gdje nije rijetka, ako i ne tako brojna, kao što bijaše nekoć. U Gorskom kotaru, u krajevima, kuda prolazi karlovačko-riječka željeznica, pastrve su, a i druge ribe, za gradnje željeznice ljuto stradale, jer su ih ubijali dinamitom. U Voćinu zovu pastrvu *bistranga*, kod Samobora (ima ih u Gradni i Bregani) *bistranjga*. Boja pastrve mijenja se prema postojbini, hrani, a navlastito prema vodi, i za to imamo od nje više odlika, od kojih živu u nas dvije: *potočna pastrva* (Bachforelle) i *crna pastrva* (Trutta nigra; Wald-, Stein- ili Schwarzforelle). Budući da ćemo o ihtiofauni Hrvatske i Slavonije pisati na drugom mjestu, spominjemo ovdje samo to, da su crne pastrve najobičnije u vodama gornje Krajine, da živu tu i tamo podzemno i da ih vode prigodice i izbacuju.

37. *Salmo* (Epytominis) *hucho* (Huch). Plemenitu ovu vrstu Salmonida poznajem iz Save, Drave, Une, Kupe, Korane, Mrežnice, Dobre i Gačke. Savski ribari zovu je *glavatica* (Zagrebčani krivo *Lachsforelle*). Kod Severina zovu je *sulak*, kod Broda na Kupi i u Dobri kod Gojaka *sulica*, a u Kostajnici zabilježio sam (1876.) ime *mladica*. Među glavaticama ima i pravih orijašica, navlastito u Savi. 15. listopada 1890. ulovili su dvije glavatice u Savi dalje Susjeda, od kojih je jedna težila 17 klgr., a druga, koja bijaše duga 1 m. 18 cm., težila je nešto manje. Dvije takove orijašice bijahu na zagrebačkom ribištu i 28. prosinca god. 1894., jedna 7, druga 15 klgr. teška, a u Kupi kod Broda ulovili su jednu, koja je težila 30 funti stare vage.

38. *Esox lucius* (Hecht) *Štuka* ili *šćuka* živi po svoj domovini; u Slavoniji smo čuli i ime *štukar* (na Bosutu), a ribari nam rekoše, da tako zovu *mužjaka*. Kad štuka izađe u lov, što najradije čini iza jutra, vele ribari na Bosutu: „Izašo štukar *na zev*“ (Perkovci u Slavoniji), a ribari oko Osijeka: „Izašao je *u lov* ili *na stražu*“, dok sam na Vuki pribilježio riječ: „Štuka je *na prisedi*“. Kad je ona na zevu (a vidio sam je mnogo puta),

onda stoji u vodi kao mrtva, a kad joj se približiš, iščezne strelimice. Ribari vele, da se *utajila* (Perkovci), *potajila* (Kosinj), *pritajila* (Sunja) ili *umrtvila* (Vuka). Kad je u tom položaju, govore ribari, da *peca na ribu* (Perkovci), a kad je lovi, *baca se za ribom* (Vuka), kad pak ribe uplašene na stranu poteku, onda riba *sukne* k obali (Sunja). Štuka ima na glavi *križ* ili *krst* od kosti (Perkovci), i s toga kažu, da je Židovi ne vole. Za njju narod ne veli, da ima usta, već da ima *čeljust*. U Dunavu se mrijesti u svibnju. Veoma je proždrljiva; na Vuki su nekom zgodom u želucu njezinu našli cijeloga guša (Aeskulapschlange). Zanimalo me je znati, odkuda štuki ime! Profesor Sebišanović prvi je istakao, da je to ime onomatopoetično, jer štuka u vodi *šćukne*, kad se baci za drugom ribom. Kad sam ja jednoga ribara zapitao, za što se ta riba zove šćuka, odgovorio mi je ovo: „Kad *iščukne*, t. j. kad se iz vode pomoli, kihne kao vidra, i budući da *šćukne*, za to je *šćuka*". Ribari u Perkovcima kod Cerne, u Gundincima i Tordincima zovu je štuka zato, što je *duga* i *tanka*. Štuka je različno obojena, što visi o vodi, dobi njezinoj, vremenu godišnjem. Kad je štuka pjegava ili prugava, vele ribari, da je *šarena*, a može biti i gotovo *crna*. Takovih crnih štuka našao sam u bivšoj gornjoj Krajini.

39. *Cobitis* (Misgurnus) *fossilis* (Schlammbeisser) nahodi se u našim rijekama, potocima, barama, močvarama i ritovima. Zovu ga *piškor* (u Zagrebu i okolici, na Londži, u Poganovu polju kod Jasenovca) ili *čikov* (dravski i dunavski ritovi). Čikov se mrijesti s proljeća, ali ja sam 11. rujna 1895. u Osijeku dobio ženku s ikrama.

40. *Cobitis* (Nemachilus) *barbatula* (Bartgrundel.) U Munjavi kod Ogulina pribilježio sam za ovu vrstu ime *brka*, u Plaškom *cijuk*, u Moštanici *brkan* (Banovina). Na Lonji kod Božjakovine zovu je *skuza* (?), kod Severina (karlovačkoga) *puza* (?).

41. *Cobitis taenia* (Steinbeisser). Kod Fužine zovu ovu ribu *potajnica*, kod Ivanić-Kloštra *seka*, u Ludbregu *sekuš*, kod Jasenovca, Đakova i Voćina (na Voćinskoj) *lezibaba*. Kojoj vrsti čikova pripada ime *joza*, *pesak* (Tounj), *pesjaka* (Voća), *čiga* (Čazma, Glogovnica, Bosut) i *čigica* (Vrbava), nije mi poznato. Narod znade, da čikovi nijesu nijemi, pa veli, da *cvile* (Kosinj), *cvrče* (Čazma), *cmrču* ili *cijuču* (Plaški), a ne voli ih, jer kaže da je to guja devetoga koljena. Čikova ima i u Begovačkom jezeru (Blata) na Kapeli, ali kojoj vrsti pripadaju, ne mogu reći, jer ih nijesam vidio. Cijuka imam iz cjepova Dretulje.

42. *Silurus glanis* (der Wels, Schaiden) dostao se samo jednoga imena; zovu ga *som*, a usta njegova *ralje*. Za soma vele ribari, da je *mrk*, *žutkast* ili *bjelkast*; u kakvoj je vodi, onakovu boju ima. Som ima *brkove*. U Korani kod Barilovića bude som 12—15 klgr. težak, a bodu ga ostima. Ima ga i u Uni kod Kostajnice, u Sunjici kod Sunje i u Blinji kod Blinskoga

kuta, u Gački kod Otočca, u Mrežnici kod Generalskoga stola, ali najveći su poznati iz Dunava. U jednom somu, kojega su prije više godina ulovili u Dunavu kod Almaša, našli su ruku i nogu od utopljenika, a težio je 4 i $^1/_2$ centa. Poslije su na dravskom ušću kod istoga mjesta, u velikom jednom limanu (zatonu) uhvatili jednoga, koji je težio 6 centi. Uz Dunav, Dravu i druge naše vode raste i bijela topola. Kad joj rese popadaju u vodu, a som ih opazi, najede ih se, postane kao pijan i može poginuti. U Dunavu se mrijesti mjeseca lipnja, a od ribara F. R. iz Borova čuo sam, kad je lijepo, toplo vrijeme, i d v a puta, (ali se pita, da li isti somovi), što je on tvrdio i za druge neke ribe.

43. *Lota vulgaris* (Aalrutte, Quappe). Za ovu sam ribu pribilježio ova narodna imena: *menko* (Zagreb, Sisak), *len* (Krapina, Križovljani), *minko* (Voća), *mlić* (na Karašici kod Petrijevaca i Valpova), *manjić* (na Dunavu kod Sotina) *mamić* (na Dunavu kod Dalja), *kucin* (na Dravi kod Osijeka).

44. *Anguilla fluviatilis* (Flussaal) živi u dubokim vodama s muljevitim koritom. Ja *jegulje* do sada nijesam lovio, ali Heckel (l. c. 325) spominje, da ju je dobio iz Rijeke, a iz ruke prof. Carare. Čuo sam službujući u primorju, da ima jegulja u Vinodolki kod Crkvenice, u Bribirskoj Rječini kod Bribira i u Ličanki kod Fužine. Godine 1892. uloviše jednu jegulju u Dunavu kod Dalja.

45. *Acipenser ruthenus* (Sterlet, Stirl.) Obično zovu ovu ribu *kečiga*, u Banovini *kečuga*, na Dunavu kod Dalja *kečega*, na Dravi kod Virja *kačuga*, u Srijemu *čiga*, po I. Ettingeru i *čigra*, a po Pančiću i *nosvica*.

46 *Acipenser stellatus* (Scherg.) Ovu rijetku i najljepšu našu ribu selicu, koju dunavski ribari zovu *ribji kralj*, nijesu u Dunavu kod Erduta ulovili više godina, dok nijesu jedan primjerak izvukli 9. studenoga 1894. Ribu dovezoše u Osijek, gdje sam je ja označio po Heckelu i Kneru (l. c. p. 343—345, fig. 178—180), a poznajem je i iz muzeja u Pešti, gdje čuvaju nekoliko komada u žesti, a ima i na suho prepariranih 1 m. i 3—4 dm. dugih primjeraka. Ribari u Dalju zovu tu ribu *Donauforelle* i *Schirgel*, a ribar Antun Schweiger pripovijedao mi je, da je najveći komad, što ga je ulovio, težio 10 kilograma Mjeseca veljače god. 1895. ulovili su kod Dalja dva komada, od kojih je jedan težio 4, drugi 7 kilograma. Čuo sam od pouzdanih ljudi, da ova riba u Savi kod Broda nije rijetka. Ribari iz Borova i Vukovara zovu je *šureg*, i oni mi rekoše, da se mrijesti mjeseca lipnja. I Sebišanović, koji je službovao u Zemunu, poznaje šurega iz Dunava i Save, a zove ga *šerg*, *šarga* ili *zvezdan*, dok nam je dr. Pančić za nj pribilježio ime *pastruga* (l. c. p. 648.), koje čitamo i u Životinjarstvu od Živka Vukasovića.

47. *Acipenser Güldenstädtii* (Waxdick) također je vrsta jesetre, koja se iz Crnoga mora seli u Dunav, Dravu i Savu. Na Dunavu i Dravi kod Osijeka zovu je *tik* (madž. tok), a u Starim

Banovcima, gdje se mrijesti mjeseca lipnja, *jesetra*. U Dalju ulovili su primjeraka, koji su težili preko 50 kilograma.

48. *Acipenser huso* (Hausen) seli se također iz Crnoga mora u Dravu i Savu. Prije 5, 6 godina izvukli su iz Dunava kod Dalja jednu *morunu*, koja je težila 150 kilograma. Kad sam jednoga ribara iz Banovaca starih upitao, zašto se ta riba zove *moruna*, odgovori mi ovo: „Jer je valjada iz *mora* došla i tamo rasla". Moruna zalazi u Savu do Siska, gdje su jednu ulovili i g. 1874., a zovu je madžarskim imenom *viza*.

49. *Petromyzon fluviatilis* (Neunauge, Pricke). Ove ribe do sada nijesam vidio. Srbi je zovu *zmijulica* i *gujavica*, pa možda ovamo pripada i naš *zmičak*, koji živi u potoku Londži.

Dodatak. Među slatkovodnim ribama ima i bastardâ, a takav je i *Carpio Kollarii*, kojega su g. 1893. ulovili u Dravi blizu Josipovca (u Slavoniji). *C. Kollarii* = *Cyprinus striatus* postao je križanjem od *šarana* (Cyprinus carpio) i *karasa* (Carassius vulgaris[1]).

Nijesam vidio ribice *Gasterosteus aculeatus* (Stichling) iz Dunava, ali mi je tvrdio ribar H. iz Apatina, prvoga ugarskog ribišta, da je jedan komad ulovio g. 1882., a prije toga da je 12 godina nitko nije vidio.

Neka imena morskih riba.

Ova sam imena pribilježio. dok sam službovao u hrv. primorju (u gradu Bakru), ponajviše od bakarskih ribara.

1. *Myliobatis aquila* (Raja aquila). Riječki i bakarski ribari zovu je *golub*. Na bakarskom ribištu nije rijetka riba, a bude do 1 m. duga.

2. *Raja clavata* poznata je kao *kamenica*.

3. *Siphonostoma typhle: morska igla* (Bakar, Crkvenica).

4. *Hippocampus* vrsta *morskoga konjića* (Bakar).

5. *Conger vulgaris* (tal. gronzo); u našem ga primorju zovu *grum*, a morske šupljare, u kojima ta riba prebiva, *grunare*.

6. *Motella fusca*; ovu ribu zovu u Bakru *grumova mat*, u Dalmaciji *ugorova majka*, jer gruma tamo zovu *ugor*.

7. *Solea vulgaris* poznata je kao *šfolja* i *švoja*; istarski je ribari zovu *list*, *tabinja*.

8. *Dicentrarchus labrax* (Labrax lupus) primorskim je ribarima *lubin* (branzin).

9. *Serranus scriba* bakarskim je ribarima *lenica*.

10. *Mullus barbatus* zove se *trilja*.

11. *Chrysophrys aurata* (Sparus aurata) zove se *orada*.

12. *Sargus vulgaris* u Bakru je *šaraga* (talij. sargo ili sarago).

---

[1]) dr. Steindachner: Bemerkungen über verschiedene Fische d. Donaugebietes (Verhandl. zool.-bot. Gesellsch. Wien. Bnd XIII. (1863), p. 489.

13. *Box boops* vrsta je ribe, koju zovu *bukva.*

14. *Scorpaena scrofa: crljena škarpena,* a

15. *Sc. porcus*: *crna škarpena.* Tako na Rijeci; u Bakru *crveni* i *crni škarpoć,* u Trogiru *škrpun.*

16. *Trigla corax* (T. hirundo). Prekrasnu ovu ribu, koju ribari kod Bakra za moga službovanja izvukoše samo jedan put, zovu *lastavica* i *morska lastavica.*

17. *Dactylopterus volitans: leteći kokot.*

18. *Uranoscopus scaber.* Za ovu ribu pribilježio sam u Novom ime *ćaća.*

19. *Orycnus thynnus* (Thynus vulgaris) zove se *tuna,* a meso njezino *tunina.* Tuna bude duga 2—5 m. (I. V. Carus: Prodromus faunae mediterraneae, p. 657.) 14. rujna 1892. ulovili su u tunolovki (tunjici, tunari) P. Vlatkovića kod Novoga grada tunu, koja je bila 3 m. duga, 180 klgr. teška, i odvezli je u Zadar. 1. svibnja 1885. izvukli su na Bakarcu jednu, koja je težila 6 centi. Što ribari u jedan mah izvuku, zovu *struja.* 24. rujna 1890. izvukli su kod Bakra jednom strujom 1300 komada tuna; bio ih je pun donji grad.

20. *Sarda mediterranea* u Bakru je *polamida,* na Rijeci, *palanda.*

21. *Zeus Faber* poznat je u Bakru kao *kovač* Boje se jako njegovih bodalja, osobito u hrptenoj peraji; s toga ga ribari primaju prstima postrance, da ih ne ubode.

22. *Gobio paganellus* vrsta glavoča, koju u Bakru zovu *gulj,* a u Crkvenici *hulj.*

23. *Gobio ophiocephalus* zove se hrvatski *travenjak* (Bakar), ali ne znam, kojoj vrsti pripada ime *beljak* (Bakar). kako zovu glavoča bjelkasta tijela s crnim šarama. Možda je to *G. Buchichii,* kojega u Dalmaciji zovu *glavoč bijelac.*

24. *Mugil chelo* (talij. cefalo) zove se u Crkvenici *ćifalj* i *skočac;* iz mora zalazi u Vinodolku.

25. *Mugil cephalus* poznat je kao *mulj.* Ova riba živi u manjim jatima, a opazio sam, da rada pase u lužnatoj vodi.

26. *Scyllium canicula* vrsta je morske psine, koja je u cijelom primorju poznata kao *mačka.* Kožu svlače, raztežu i suše pa ribaju njome stolove, stolce i drugu drvariju.

27. *Scomber scomber* poznat je u Bakru i okolici kao *lokarda;* mlade zovu *golčić.* U Trogiru zove se *skuša* ili *lokarda pastrica.*

28. *Scomber colias* zove se *plavica.*

29. *Sargus lineatus* Bakranima je *ušata,* a

30. *Merlangus vulgaris*: *oslić.*

Ne znam, kakve su ribe *kužina, škarica, druzela, bijelac* (pesce mollo), *žabica* i *štrk.* Imenom *sardelica* ili *srdelica* zovu ribu *Clupea pilchardus; Rhombis laevis* u Bakru je poznat kao *rumbač, Dentex vulgaris* kao *zubac* i *zubatac.*

D. Hirc.

(Svršit će se).

Prilog za nomenklaturu kukaca u opsegu srednjoškolske obuke.

Ako tko uzme u ruke naše školske knjige za zoologiju, opazit će u čudu, da se u nomenklaturi svako izdanje razlikuje od svih predašnjih, očito na uštrb preciznosti naše nauke. Potrudio sam se i pobilježio nazive kukaca iz različnih naših školskih i srodnih im knjiga uz neka narodna imena, a sabrani materijal evo ovdje priopćujem. Kod nas se žalibože slabo raspravlja o našim predmetima, ali ja mislim, da predmet moga članka po gotovo treba diskusije. Da dadem zgodu za dopunjke i ispravke i da se stvar odviše ne zateže, stavljam evo i svoje prijedloge[1]) za pojedina imena, a do gospode je drugova, da moje prijedloge isprave i dopune, jer i sam ćutim, da ova nomenklatura nije dotjerana. Učinio sam, kako sam najbolje znao.

Služio sam se ovim izvorima:

1. Маринковићъ Вукъ. Єстествена повесница за младежь србску. У Београду 1851. = Mr.

2. (?) Naravopisje za porabu gimnazialnih učionicah u Hèrvatskoj i Slavoniji. U Zagrebu 1850. = N.

3. Accurti J. i D. Naravopis živinskog carstva za c. kr. austrianske nižje gimnazije. sastavio Věkoslav Pokorný, preveli —. U Beču 1856. = A.

4. Zippe F. X. M. Prirodopis za nižje realne škole (preveo Šulek). U Beču 1856. = Z.

5. Torbar Josip. Životinjstvo, to jest nauk o životinjah za više gimnazije i realke. U Zagrebu 1863. = T.

6. Mařik Věnceslav Zaboj. Prirodopis životinjstva sa 205 bojadisanih slikah. U Zagrebu 1865. = M.

7. Modec Ljudevit. Prirodopis za mladež. U Zagrebu 1867. = Md.

8. Петровић Јован. Наука о животињама за почетнике особито на нижим гимназијама и реалкама. По др. А. Покорноме. У Новоме Саду 1867. = Pr.

9. Torbar Josip. Prirodopis živinstva, bilinstva i rudstva. Za zreliju mladež. U Zagrebu 1868. = T_2.

---

[1]) Imena, što ih ja predlažem, štampana su *kosim* slovima.

10. Панчић Јосиф др. Зоологија по Милн-Едвардсу Агасицу и Лајнису написао —. У Београду 1872. = P.

11. V(ukasović) Ž(ivko). Dra Věkoslava Pokornoga prirodopis životinjstva sa slikami za niže razrede srednjih učionah (prema njemačkom devetom izdanju). U Pragu 1872. = V.

12. Schlosser-Klekovski Dr. J. Kr. Fauna kornjašah trojedne kraljevine. Izdala jugoslav. akad. U Zagrebu 1877—1879. = S.

13. Vukotinović Ljudevit. Fauna leptirah u okolišu zagrebačkom. Rad jugoslav. akademije 48. Zagreb 1879. = Vt.

14. Janda Josip. Dra Vjekoslava Pokornoga prirodopis životinjstva sa slikami za niže razrede srednjih učilišta. Četvrto hrvatsko izdanje. Zagreb 1886. = J.

15. Kišpatić M. Dr. Kukci I. i II. Izdala Matica Hrvatska. Zagreb 1886. 1887. = K_2.

16. Козарац Ђ. Зоологија за више разреде гимназија краљевине Србије са 409 слика. Београд 1888. = Kz.

17. Kišpatić M. Dr. Zoologija za više razrede srednjih učilišta od Dra Ivana N. Woldřicha. Drugo izdanje. U Zagrebu 1895. = K.

18. Korlević Ant. Dra Vjekoslava Pokornoga prirodopis životinjstva sa slikama za niže razrede srednjih učilišta. Šesto hrvatsko izdanje. U Zagrebu 1895. = Kr.

19. Миљковић Љубомир. Зоологија за I. разред гимназије и реалке са 240 слика у тексту. Друго допуњено издање. Београд 1895. = Ml.

20. Torbar J. Zaštitne boje i oponos u životinjstvu. Rad jugosl. akademije 123. U Zagrebu 1895. = T_3.

21. Podaci od g. Hirca imaju oznaku H.

22. Narodno ime za Procerus gigas priopćio mi je kolega g. Korlević, a izrazi za ose pilarice uzeti su iz njegove programne rasprave: Prilozi poznavanju hrvatskih opnokrilaca. Izvješće kr. velike gimnazije na Rieci 1884/85. U Zagrebu 1885. Ovi podaci imaju istu oznaku, kao oni pod br. 18. = Kr.

Imenâ u pojedinim raspravicama po različnim časopisima ni podataka iz različnih rječnika nijesam ovdje naveo, jer bi to bio golem posao, a mislim, da bi se tim stvar u bitnom malo promijenila.

Imena životinja navodim redom dodajući svagdje kraticu djela, koje mi je bilo izvor.

Uvodim nomenklaturu binominalnu, jer je ne samo shodna, već i nužna: nužna je, ako imamo od istoga roda više vrsta; shodna je pak, kao što nam pokazuje sabrani materijal, za to, da kukci ne budu imali čas jedno, čas dva, čas tri ili čak četiri i više imena, premda je u tom odlučni korak već učinjen u novim izdanjima zoologije od god. 1895. Binominalnom nomenklaturom postigla bi se jednoličnost u hrvatskim nazivima. Tri imena imale bi samo složenice n. pr. vodeni cvijet, konjska smrt i t. d.

Pošto sam imao pred očima srednjoškolsku obuku, zadržao sam većinom i razredbu i nomenklaturu, ako je mjestimice i zastarjela. Predlažem imena za sve one kukce, koji su navedeni u našim zoologijama od g. 1895, a dodao sam prijedlog i kod nekih drugih kukaca, navlastito onih, koji bi danas sutra lako mogli biti opet uvršteni u naše školske knjige.

Teško je za svaki genus naći zgodan hrvatski izraz, ali mislim, da to nije ni nužno, već je dovoljno, ako se viši odjeli razlikuju osobitim imenima. Molim svu gospodu, koja imaju čemu prigovoriti, da odmah to i obrazlože i svoj prijedlog priopće.

Nazive sve, i one iz knjiga pisanih ćirilicom, napisao sam, jednoličnosti radi, latinicom, a iz popisa izvora vidi se, kako je što napisano.

Neke druge primjedbe dodane su na kraju.

Insecta, insekti Mr. P. Kz. Ml. bube T. Z. M. Md. zareznici ili kukci A. zglavkari Pr. kukci V. J. K. Kr. zareznici N. *kukci.*

Hymenoptera, sa četiri opničava krila N. kožnokrilci A. opnokrilci Z. T. M. Md. V. J. K. Kr. Ml. kožokrilci Pr. himenopteri P. opnokrilci ili lilokrilci Kz. *kukci opnokrilci.*

Aculeata žalkari T. sa žaokom Kz. opnokrilci sa žalcem K. *opnokrilci žalčari.*

Sociales, družtveni A. Pr. udruženo živući opnokrilci, *zadružni opnokrilci.*

Antophila, pčele V. Kz. K. Kr. cvjetnice T. *opnokrilci cvjetari.*

Apis, pčela medarica K. *pčela.*

Apis mellifica, pčela Mr. A. T_2. M. Pr. V. J. Kr. Ml. pčela obična, medarica T. pčela medarica Z. obična pčela K. *pčela medarica.*

Bombus, bumbar Mr. Z. T. M. K. Kz. Ml. *bumbar.*

Bombus terrestris, zukalica A. bumbar Pr. M. T_2. bumbar, bumbara, búmbâk ili čmelj V. bumbar, búmbâk ili čmelj J. Kr. bumbar zemuničar K_2. zemni bumbar Kz. *zemni bumbar.*

Bombus lapidarius, bumbar kamenar T.

Solitares, pčele samotarke K. *pčele samotarke.*

Xylocopa, pčele drvenjarke K_2. pčele drvarice K. *pčele drvarice.*

Andrena, pčele pješčarice K_2. pčele zemljarice K. *pčele zemljarice.*

Rapientia, ose grabilice T. *ose grabilice.*

Vespida, ose K. Kr. zolje Kz. *ose.*

Vespa, zolja Mr. osa Z. M. Md. zolja ili osica Ml. osa Z. *osa.*

Vespa vulgaris, zolja ili os Pr. prava osa. T. obična osa A. obična osa ili zolja T_2. V. J. K. Kr. osa Kz. *obična osa.*

Vespa crabro, strš Mr. kostreš ili stršen A. stršen T. M. Md. K. stršljen Pr. P. Kz. Ml. strš, stršen ili stršljen V. J. stršen, stršljen Kr. *osa stršen.*

Pollistes gallica, galska osa A. mala ili galska osa Pr. poljska ili galijska osa V. poljska osa J. Kr. francuzka osa K_2. *osa zolja.*

Crabronida, ose kopačice K. *ose kopačice.*

Crabro cribrarius, osa sitarica T.

Ammophila sabulosa, pjeskorovka J. *tanka pjeskorovka.*

Chrysida, ose zlatarice K. *ose zlatice.*

Chrysis ignita, osa zlatarica T. osa zlatica T.

Formicida, mravi Z. T. Md. K. *mravi.*

Formica rufa, mrki mrav Mr. obični ili mrki gorski mrav (brdar) A. šumski mrav Pr. T_2. K. hrdjavi mrav T. ridji šumski mrav V. rusi šumski mrav J. Kr. šumski ili mrki mrav Kz *rusi mrav.*

Formica nigra, crni mrav T.

Formica flava, mali žuti mrav Mr. žuti mrav T. K. *žuti mrav.*

Formica (Tetramorium) caespitum, livadni mrav V. J. K. Kr. *livadni mrav.*

Formica (Myrmica) rubra, mali crveni mrav A. crveni mrav Pr. crvenkastožuti vrtni mrav V. J.

Formica omnivora, mrav požderuh T.

Formica (Atta) cephalotes, putnički mrav Mr. pohodni mrav A. mrav selac M debeloglavi mrav Pr. mrav četnik ili pohodnik V. mrav jatnik ili pohodnik J.

Formica (Camponotus) ligniperdus, smedji mrav Z. crni mrav V. J. Kr. *mrav drvotoč.*

Formica (Camponotus) herculaneus, veliki ili hrkulski mrav A. crni mrav Pr. veliki mrav T. *golemi mrav.*

Mutilla, mrav-pčelar T_3. mravi paučari K_3.

Terebrantia, svrljkari T. sa legalicom Kz., sa svrdalcem K. *opnokrilci svrljkari.*

Parasitica, nametalci A. mukte živeći kožokrilci Pr. *opnokrilci nametnici*

Ichneumonidae, podmuklice A. Pr. najezdnici T. ose najezdnice V. parazitske osice Kz. najeznice K. trutine H. *najezdnice.*

Ichneumon castigator, najezdnik dosadni T.

Ichneumon luctatorius, najezdnik hrvač T.

Ophion luteus, žuti najezdnik Z. M. Md. srpača žuta T. *žuta srpača.*

Pimpla persuasoria, pjegava podmuklica A. Pr. šarena golema najezdnica V. velika najeznica K. *pjegava najezdnica.*

Ephialtes manifestator, nepjegava golema najezdnica V. crna golema najezdnica J. Kr. *velika najezdnica.*

Microgaster glomeratus, žutonoga gusjenomora ili najezdnica V. J. leptirska osa Ml. žutonoga gusjenomora Kr. *žutonoga gusjeničarka.*

Pteromalus pupparum, gusjeničar A. T. čaurašica Pr. zlatnozelena čahuromora V. J. Kr. *zelena čahuromora.*

Bracon varius, Brakon promjenljivi T.

Inquilinae, uljezi ili stanari V. J.

Cynipida (Gallicola), šišarna zolja Mr. šišari A. šiškari Z. T. K. šišaruše Pr. šišarčine osice ili mušice Kz. šišarčine ose Ml. *ose šiškarice.*

Cynips calycis, šišar cvjetne čaške A. hrastov šiškar M. K. šiškar lužnikov V. J. Kr. *hrastov šiškar.*

Cynips folii, hrastov šiškar T. dubolisti šišaričar J. šišarak Kz. šišaričar hrastova lista K *lisni šiškar.*

Cynips tinctoria, iztočni šiškar, šišaričar pravi K. Kr. *pravi šiškar.*

Rhodites rosae, šišar ružah A. šiškar ružovac T. M. ružina šišaruša Pr. ružin babuškar V. J. K. *ružin babuškar.*

Tenthredinida, listna zolja Mr. listne ose A. ose listarice T. K. Kr. ose biljarice V. ose pilarice ili biljarice Kr. *ose biljarice* u širem smislu, *ose listarice* u užem smislu.

Tenthredo fulvicornis, osa šljivarica K_2. šljivarica K. *šljivova listarica.*

Tenthredo (Selandria) morio, crna listarica T.

Lophyrus pini, borova pilatka A. V. J. Kr. osa borovnica T. borova drvarica Pr. *borova listarica.*

Hylotoma rosarum, ružarica T. *ružina listarica.*

Cimbex variabilis, osa brezarica T.

Urocerida (Siricida), ose drvarice T. K. Kr. *ose drvarice.*

Uroceros gigas, drvena zolja Mr. velika drvna osa A. strigaljka T. divska drvarica Pr. golema strižavka ili strigaljka V. golema strižavka ili strigaljka J. Kr. golema strigaljka K *velika drvarica.*

Cephidae, ose travarice Kr. *ose travarice.*

Cephus pygmaeus, slamkarica mala T. osa strnarica K_2. *mala travarica.*

Coleoptera, bube Mr. sa posve tvrdimi krili N. tvrdokrilci ili kebri A. kukci ili guge Z. kukci M. Md. T. tvrdokrilci ili bube Pr. kornjaši ili kebri V. J. Kr. kornjaši S. K. koleopteri P. tvrdokrilci Kz. Ml. *kukci kornjaši.*

Pentamera, petočlani T. V. P. Kz. peteročlani kornjaši J. K. petočlane bube Pr. peteročlankovi A. *peteročlani kornjaši.*

Carabida, trčeći kebri ili trčki A. brzci T. K. trčuljci Pr trčci V. J. Kr. trčalci S. bauljari Kz. Ml. *kornjaši trčki.*

Carabus, brzonoge bube Mr. trčak S. pravi brzac ili trčak K. *trčak.*

Carabus auratus, zlatna brzonoga Mr. zlatni trčak A. zlatac T. zlatar V. zlatasti trčak S. J. Kr. *zlatni trčak.*

Carabus cancellatus, bakrenocrveni trčak A. crveni trčak V. J. Kr. trčak rešetkasti S. bakarni bauljar Ml. *crveni trčak.*

Carabus violaceus, ljubičasti trčak A. V. S. J. ljubičasti bauljar Ml.

Carabus granulosus, zrnac T. zrnati trčak S.

Carabus intricatus, zrnasti trčak Kr. *prepleteni trčak.*

Carabus (Procrustes) coriaceus, usonjak T. V. kožnjak zguživani S. kožnjak J. bauljar Kz. tamnocrni kožar K. *trčak kožar.*

Procerus gigas, dugoljan brazgoviti S., konjina, volina Kr. *golemi trčak.*

Calosoma, ljepovka S. gusjeničari K. *gusjeničari.*

Calosoma sycophanta, mošačar A. zlatac grabežljivac T. mirisava buba Pr. moščar ili ljepun V. ljepovka gusjeničarka S. moščar ili ljepovka gusjeničarka J. Kr. tamnomodri gusjeničar, moščar K. zlatar Ml. *gusjeničar moščar.*

Calosoma inquisitor, guseničar Mr. ljepovka prežalica S.

Brachinus, puckar T. S. K. *puckar.*

Brachinus crepitans, topdžia Mr. kebar kumbaraš A. puckar T. M. V. J. Kr. puckalo Pr. puckar zagasito modri S *obični puckar.*

Zabrus gibbus, hrbtaš zagasito vrani S. žuti trčak J. žitarac K. *mrki žitarac.*

Cicindela, peščara Mr. Ml. hitra S. trčuljka K_2 *hitra.*

Cicindela campestris, poljski brzac T. V. jasnozelena hitra S. poljska hitra J. poljski trčuljak K_2 zeleni bauljar Kz. *poljska hitra.*

Cicindela silvestris, šumski brzac T. mjedastocrvena hitra S. *šumska hitra.*

Hydrocanthari, vodeni kornjaši ili voduri V. J. Kr. *vodeni kornjaši.*

Dytiscida, plivači T. K. plovci S *kornjaši kozaci.*

Dytiscus, kozak S. K. *kozak.*

Dytiscus marginalis, kozak T. M. Md. plivač Pr. obrubljeni kozak V. S. J. Kr. *obrubljeni kozak.*

Dytiscus latissimus, vodeničar Mr. najširji plivači kebar A. ploštac T. najširji kozak V. plivač razmaknuti S. *široki kozak.*

Gyrinus, vrtica S. H. Kr. *vrtica.*

Gyrinus mergus, kolovrta T. vrtica visoko svedena S.

Gyrinus natator, plivač T. vrtica crna S. vrtica J.

Hydrophilina, povodnjaci T. S. vodene bube Kz. vodoljubi K. *kornjaši vodoljubi.*

Hydrophilus piceus, crni vodeni kebar A. obični povodnjak T. vrani vodoljub V. K. Kr. vodeničar Pr. piknjasti povodnjak T_2 vrani povodnjak S. vrani povodnjak ili vodoljub J. crna vodena buba Kz. vodena buba Ml. *vrani vodoljub.*

Brachelytra, kusokrilci T. V. J. K. Kr. kratkokrilci Kz. *kornjaši kusokrilci.*

Staphylinus, grabilac M. Md. grabić S. grabežljivac K. *kusokrilac.*

Staphylinus erythropterus, rudokrili grabilac T. štipalo Pr. crvenokrili grabilac V. crvenokrili grabić S. J. crvenokrili grabežljivac, grabić K. *rudokrili kusokrilac.*

Staphylinus caesareus, grabić žuto obrubljeni S. obični grabić Kr. *obični kusokrilac.*

Staphylinus nebulosus, pjegasti grabilac T. baršunasto pjegavi grabić S.

Ocypus similis, brzonogi grabilac T. listonoga crnomaljava S.

Clavicornia, kijaši T. K. kornjaši kijačici podobnih ticalah V. *kornjaši kijaši.*

Dermestida, kožušnjaci S. gagrice J. kožuškari K. *kornjaši gagrice.*

Dermestes lardarius, slaninar Mr. Z. Kz. Ml. obični slaninar A. kožojed obični, slaninar T. M. gagrica Pr. obični slaninar ili gagrica V. kožušnjak vrpčasti S. gagrica ili slaninar K_2 obični kožušnjak ili gagrica J. Kr. obični kožuškar ili gagrica K. gagrica, gagurica, bauk crni H. *gagrica slaninar.*

Attagenus pellio, ćurčia Mr. gagrica T., gagrica ili krznar T_2 grizlica petopjegava S. kožuškar K_2 *gagrica krznar.*

Anthrenus, sbirkari V. cvjetari S. cvjetari ili zbirkoštetnici J. Kr. *cvjetar.*

Anthrenus museorum, muzejnik M. Md. cvjetar žutopiknjasti S. kabinetarka K_2 *cvjetar zbirkoštetnik.*

Anthrenus scrophulariae, obična sapunjačevka V. cvjetar crvenoprugavi S. J. *crvenoprugavi cvjetar.*

Anthrenus varius, cvjetar tromanjasti S.

Byrrhus pillula, grudevalj T. vavoljčar smedji S.

Necrophorus vespillo, grobar Mr. Z. M. Md. V. J. Ml. groboder ili mrtvenjak A. strvokopac Pr. grobar krivonogi S. obični grobar K. *obični grobar.*

Silphida, strvinare Mr. strvinari T. K. poganci S. kornjaši strvinaši J. *kornjaši strvinari.*

Silpha, strvinar T_2 K_2 *strvinar.*

Silpha thoracica, smrdljivac baršunasti S. šumski strvinar K. *šumski strvinar.*

Silpha rugosa, strvinar nabrani T. smrdljivac smeružani S.

Pselaphina, sitnaši T. pipalice S.

Pselaphus fossulatus, obični pipač T. prekobrojac jamičasti S.

Claviger foveolatus, kijonoša T. ćulonoša rupičasti S.

Trichodes apiarius, pčelar T. pčelar svjetli S.

Nitidula aenea, svjetlac T. svjetlac ili repičar T_2.

Serricornia, pilaši T. K. kornjaši ticalah nazubljenih V. *kornjaši pilaši.*

Buprestida, krasnici T. S. J. K. *kornjaši krasnici.*

Buprestis gigantea, velika skakara Mr. golemi krasnik T.

Chalcophora mariana, borov krasnik, mjedonja dugoljastojajasti S. mjedonja J. *borov krasnik.*

Agrilus biguttatus, dvopjegavi krasnik T. poljar dvopjegavi S.

Elaterida, skakare Mr. klisnjaci T. J. Kr. kovači ili klisnjaci S. klisnjaci ili skočibube K. *kornjaši klisnjaci.*

Elater, poskok H. *klisnjak.*

Elater segetum, livadni skakavnjak A. prugasti klisnjak T. M. skočibuba Pr. poljski klisnjak V. J. divljak prugavi S. poljska skočibuba K_2 prugasta skočibuba K. *poljski klisnjak.*

Elater aeneus, rudasti klisnjak T.

Lacon murinus, sivi klisnjak T. šariš pusteni S. šariš J. klišnjak-šariš Kr. *klisnjak šariš.*

Pyrophorus, vatrene bube K_2 *svjetlac.*

Pyrophorus noctilucus, kukujo Mr. K_2 zapadno-indički svitnjak V. J. svjetlac *kukujo.*

Xylophaga, drvotoči K. *kornjaši drvotoči.*

Ptinoidea, drvotoči T.

Anobiidae, drvožderi J. *kornjaši kuckari.*

Anobium, vrtač T_2 *kuckar.*

Anobium pertinax, mrtvački sat Mr. bušar ili tvrdoglavac A. kuckalo T. M. Md. kucalo Pr. kuckar pravi, tvrdica V. tustošija žutopjegava S. kuckar pravi ili tustošija, tvrdica J. obični kuckar K_2 kuckar K. *kuckar tustošija.*

Anobium paniceum, hljebojed T. krušni kuckar V. J. K_2 tustošija crvenkastosmedja S. *krušni kuckar.*

Ptinus fur, brkić piknjasto prugavi S. svrdlar K. *mali brkonja.*

Ptilinus pectinicornis, knjigotoč T. peruš rastreseno-piknjasti S.

Clerida, prslučari S. šarenjaci K. *kornjaši šarci.*

Clerus formicarius, pčelojeda Mr. prslučar opasani S. mravar K *šarac mravar.*

Malacodermata, mekokrilci T. K. mekokožci J. Kr. mekokože bube Kz. *kornjaši mekokošci.*

Lampyridae, svitaljke S. *krijesnice.*

Lampyris, krijesnice S. K. *krijesnice.*

Lampyris noctiluca, svjetla bubica Mr. kriesnica ili svjetac A. kriesnica T. M. Md. kriesnica zagasito smedja S. svitac, svitaljka, svietica, kresnica ili kresjak V. kriesnica ili obična svitaljka J. Kr. kresnica ili svitac Pr. Kz. Ml. ivanjska krijesnica K. ivanjska iskrica, žitna sjetvica, svijećka, sjajna mušica, ivanjska mušica, sivaljka, svijetla mušica, krijesavac, žitnica, zvjezdica, svjetlica ivanjska, baguda sjajna, kresačica, iskrica, ivanjska krijes, baguda zlatna, zlatna baga, zlatna mušica, zlatna buba, sjajnica, svjetlac, sjajni gugac, svjećica, žitna sjetvica, svijetnjak, žižak, sjajni bauk. H, *ivanjska krijesnica.*

Telephorus, šoštar S. snježnjak K. *šoštari.*

Telephorus fuscus, snežna buba Mr. mrki snježnjak A. snježnjak T. M. mrki šoštar V. smedji šoštar S. J. *smeđi šoštar.*

Dasytes niger, malinar T. kosmatač crni S.

Limexylon navale, brodotoč, korabljanka T.

Lamellicornia, plojkaši T. kornjaši listićavih ticalah V. kitorošci S. Kr. kornjaši kitorošci J. listorozi K. listorošci Kz. *kornjaši listorošci.*

Cetonida, zlatokrilci S. mare K. *mare.*

Cetonia aurata, zlatna buba Mr. Ml. zlatak ili zlatna mara A. V. zlatna mara T. M. Md. Pr. S. Kr. zlatna Mara ili zlatac J. zlatni konjic, zlatna Mara H. *zlatna mara.*

Coprophaga, lajnaši T. baležari K. *baležari.*

Geotrupes stercorarius, gundevalj Mr. gundevalj ili govnovalj A. zujak T. J. K. govnovalj M. Md Pr. zujak, zunzak ili žužanka V. zujak tamni S. balegar Kz. Ml. *obični zujak.*

Geotrupes vernalis, proljetni zujak T. zujak polukrugljasti S.

Ontophagus fracticornis, vavoljčar rogati T. zunzak žutkasto maljavi S.

Sisyphus Schaefferi, vavoljčar Schäfferov, sabljar verižasto-prugavi S.

Aphodius, baležari K_2 balegaš S.

Aphodius fimetarius, gnojnjak T. lajnaš T_2 balegaš ozimni S.

Aphodius fossor, govnovalj T. balegaš veliki S.

Copris lunaris, gnojnjak rogati T. gnojnar rovašeni S.

Lethrus, makazar Mr. S.

Dynastida, gorostasi K. *gorostasi.*

Dynastes Hercules, div buba Pr. hreljo M. Md. V. rogač golemi T_2 *gorostas hreljo.*

Oryctes nasicornis, nosoroga buba Mr. nosorožac T. M. Md. nosorogac Pr. rogonjica V. nosorog sitnopiknjasti S. nosorog J. kukac nosorožac K. nosoroga Ml. *obični nosorožac.*

Melolonthida, listožderi T. gundelji S. listožderci K. *hrušti.*

Melolontha vulgaris, kokica Mr. hrušt A. Z. T. M. Md kokica ili gundelj Pr. Ml. hrušt, hrošć, gundelj, gundo, pop zûk ili šljivarka V. hrušt, šljivarka ili hrošć J. Kr. obični hrušt S. K. gundevalj, šljivarka, zlatan pop, kokica Kz. *obični hrušt.*

Polyphylla fullo, mlinar T. mlinar izšarani S.

Rhizotrogus solstitialis, lipanjski hrušt T. K_2 ugarnjak V. ugarnjak ili runjavi korienar S. J. šljivarka Ml. *runjavi korjenar.*

Lucanida, jelenjaci S. rogači K. *rogači.*

Lucanus cervus, jelenak Mr. Kz. Ml. rogač ili jelenjak A. Z. rogač T. M. Md. jelen Pr. rogač, rogljaš, jelenak ili božji volo V. S. J. Kr. jelenak ili jelen K. *rogač jelenjak.*

Heteromera, raznočlani T. P. nejednako člankoviti A. nejednakočlani kornjaši V. J. raznočlane bube Pr. Kz. raznočlani kornjaši K. *nejednakočlani kornjaši.*

Trachelophora, šijaši T.

Cantharida (Vesicantia) prištilci J. K. Kr. *kornjaši prištilci.*

Lytta vesicatoria, španska buba Mr. Pr. Ml. obični babak ili popić, španjolska muha A. babak T. M. K. babak, prištnjak ili zlatni popić Z. babak ili prištenjak Md. zlatna buba P. babak, popić ili zlatni pop V. J. Kr. babak zeleni S. zlatna ili španska buba Kz. *prištilac babak.*

Meloë proscarabaeus, majska buba Mr. kokica A. T. M. Md. V. J. K. Kr. smrdibuba Pr. kokica gužvasta S. obična kokica K_2 majak Kz. Ml. *prištilac kokica.*

Meloë variegatus, kokica šarena S. K_2.

Melanosomata, pomrčinare Mr. crnokrilci T. K. vranići V. *kornjaši crnokrilci.*

Tenebrio molitor. brašnar A. T. M. Md. Pr. Ml. brašnar ili brašnjak Z. mlinar V. K. mlinar ili brašnar J. Kr. tamčar brašnar S. brašenar Kz. *mlinar brašnar.*

Blaps mortisaga, kobar T. omara vrljikasta S. omara ili zloslutnik J. zloslutnik K. crvotok, čvrkavac, klopavac, poslenik, samostanac H. *crni zloslutnik.*

Taxicornia, ćulaši T.

Anisotoma cinnamomea, gomoljičar T. raznočlanac koričasti S.

Hypophloeus castaneus, podkornjak T. kornjak kestenasti S.

Stenelytra, uzkokrilci T.

Mordella fasciata, obični bodljar T. pikčar vrpčasti S

Oedemera lurida, stegnar žutkasti T. ostežnjak garavi S.

Pseudotetramera, četvoročlane bube Pr. četvoročlani P. četrčlani kornjaši V. četveročlani kornjaši J. nejasno petočlane bube

Kz. prividno četveročlani kornjaši K. *prividno četveročlani kornjaši.*

Rhynchophora, kljunovci T.

Curculionida, žužci ili kljunci V. riljevci S. riljevci ili pipe J. rilaste bube Kz. Ml. pipe K. Kr. *kornjaši pipe.*

Calandra granaria, žižak Mr. Z. žitar A. M. crni žitar T. žižak crni Md. crveni ili žitni žižak Pr. crni žitni žižak V. K. žitničar vrljikasti S. crni žitni žižak ili žitničar J. Kr. žižak zrnaš K_2 žitni žižak Kz. Ml. *žitna pipa.*

Calandra palmarum, pomotoč T. paomena žiška Kr. *paomena pipa.*

Apion frumentarium, crveni žižak M. Md. K. crveni žitar T. zubošilj žutkasto crveni S. *crvena pipa.*

Apion pomonae, zubošilj izbraždjeni S. sljivina pipa K. *šljivova pipa.*

Anthonomus pomorum, voćni žižak Kz. šljivov žižak.

Rhynchites, pintar H.

Rhynchites betulae, lastarska buba Mr. trsotoč A. M. vinski zavijač T. lozar Pr. trsotoč, trćon ili vinova pipa V. jablanar zeleni S. trsotoč, vinova pipa J. K. Kr. martinčić, skupljavac H. *pipa trsotoč.*

Rhynchites cupreus, šljivotoč ili bakrenobojna roguša A. šljivar Pr. šljivova pipa V. J.

Rhynchites bacchus, kljunovac jabučar T. jablanar cakleni S.

Rhynchites populi, jablanar T_2 jablanar dvomanjasti S.

Magdalis pruni, kljunovac šljivar T. magdar rovašeno prugavi S.

Bruchus pisi, žižak grahar A. M. žižak T. crni žižak Pr. graškov žižak V. Kz. K. Ml. graškar pjegavi S. graškov žižak ili graškar J. *graškov žižak.*

Balaninus, lješnikove pipe K. ljeskotoč S. *bušač.*

Balaninus nucum, lješnikar A. ljeskotoč T. lešnjikar Pr. lješnikov bušak V. lješnikov bušak ili ljeskotoč J. Kr. ljeskotoč jajasti S. lešnikov žižak Kz. Ml. *bušak ljeskotoč.*

Pissodes, ujmar T_2

Pissodes notatus, bielopiknjava roguša A. ujmar crvenkasto-vrani S.

Hylobius pini, velika mrka borova roguša A. kljunovac borovnjak T. borotoč Pr. veliki mrki borov kljunak V. velika mrka borova pipa J. hranko žuto pjegavi S. *borova pipa.*

Phyllobius mali, listojed jabučar T.

Phyllobius piri, listojed kruškar T. listar prugavi S.

Ceutorhynchus, sakrikljunac T. sisokrija S.

Entimus imperialis, kljunovac sjajni M. Md. preljevani kljunak V. brazilijska prelievajuća pipa J. *sjajna pipa.*

Xylophaga, drvožderi T.

Tomicidae (Bostrychida), drvenare Mr. potkornjaci V. J. K. Kr. lubojede Kz. *kornjaši potkornjaci.*

Bostrychus, jelotoč S. potkornjaci K. *potkornjak.*

Bostrychus typographus, tipograf Mr. omorikov jelotoč ili pisar A. jelotoč Z. Md. korojed T. M. drvomor Pr. omorikov pod-

kornjak ili pismenac V. J. jelotoč četverozubi S. omoričin potkornjak K. *omorikov potkornjak.*

Bostrychus chalcographus, pisar lašteći S. drvomor K. bakrorezac K_2 *potkornjak drvotoč.*

Bostrychus stenographus, veliki korojed T. jelotoč šesterozubi S.

Bostrychus dispar, raznoliki podkornjak K_2.

Hylesinus, šupljar S. bjelotoč K. *bjelotoč.*

Hylesinus piniperda, borov jelotoč A. likovac M. Md. borov granotoč V. J. *borov bjelotoč.*

Eccoptogaster, lubnjaci A.

Eccoptogaster pruni, šljivotoč T. vrtač svietli S.

Scolytus destructor, brezov podkornjak V. vrtač krupno piknjasti S.

Longicornia, strižibube Mr. Kz. K. Ml. dugorozi T. vrezci ili kozlići V. dugorožci ili kozlići J. Kr. brkači S. T_3 *kornjaši dugorošci.*

Lamia, dazulje K. *dazulja.*

Lamia (Acanthocinus) aedilis, dazulja T. V. brkulja pusteni S. *dugoroga dazulja.*

Lamia textor, dugoresa tamna S. strižibuba pokućnica J. *pokućna dazulja.*

Aromia moschata, strmeh A. strižibuba moškata T. M Md. V. J. Kr. zeleni skorak Pr. strižibuba moškata ili vrbov skarambeč V. strižibuba moskasta S. mirišljava strižibuba Ml. *strižibuba moškata.*

Cerambyx, strižibube K. *strižibuba.*

Cerambyx cerdo (heros), strižibuba velika T. brkan Pr. golema cvilidreta V. J. Kr. dazulja svietla S. *velika strižibuba.*

Rosalia alpina, skorak Pr. alpinska strižibuba V. J. K. Kr. kitoresa crnopjegava S. *alpinska strižibuba.*

Callidium violaceum, drvoglod modri T. srnko ljubičasti S.

Saperda carcharias, velika topolnica A. strižibuba valjkar, T. topolova cvilidreta J. topolnjak smedje-žuto pjegavi S.

Leptura, uzac T_2 S.

Leptura rubrotestacea, strižibuba hrdjava Md. uzac crveno jasno smedji S.

Chrysomelida, listare Mr. sjajnici T. K. svietlice ili li tarice V. zlatice ili listarice J. Kr. lisne bube Kz. Ml. *kornjaši zlatice.*

Chrysomela, zlatice A. T. S. K. *zlatica.*

Doryphora 10 lineata, korunova zlatica ili koloradovac J. krompirova buba Kz. Ml koloradovac K. *zlatica koloradovac.*

Chrysomela populi, zlatica topolčarica T. topolova zlatica V. J. Kr jastrovka crveno rtasta S *topolova zlatica.*

Chrysomela vitellinae, zlatica žukvarica T. jastrovka jamasta S.

Chrysomela tremulae, zlatica jasikarica T.

Cassida, štitarice K. S. *štitarica.*

Cassida viridis, štitarica zelena T. štitarica obrubljena S. *zelena štitarica.*

Lema merdigera, tankoroga lierovka T. lierovac T_2 lierovac žutkasto-crveni S.

Haltica, buhači T. M. S. Ml. buhače K. *buhač.*

Haltica oleracea, buač Mr. velika zemna buha A. buhač kupusnjak T. skokun Pr. veliki buhač V. J. K. Kr. kupusni buhač K_2 buhač zeleni S. buhač Kz. *veliki buhač.*

Haltica exoleta, badljač T.

Pseudotrimera, tročlankovi A. tročlani P. tročlani kornjaši V. J. nejasno četvoročlane bube Kz. prividno tročlani kornjaši K. *prividno tročlani kornjaši.*

Coccinellida, krugljaši T. K. Kr. janjašci S. *kornjaši ovčice.*

Coccinella. listne bube Mr. ovčice K *ovčica.*

Coccinella septempunctata, mara Mr. božja ovčica ili janjašce A. mara ili božja ovčica M. Md mara, božja ovčica sedmo piknjasta T. buba Mara Pr. P. Kz. božja ovčica, janješce, mara, baba, pata ili pućpura sa sedam piknjica V. božja ovčica, božje janješce, mara, bakica ili pudarka sa sedam piknjica J. Kr. božja ovčica sedmo piknjasta S. božja ovčica K. penica, peničica, pavenčica, kravica H. *božja ovčica.*

Coccinella 5 punctata, mara, božja ovčica 5 piknjasta T. S.
Coccinella bipunctata, dvopiknjasta T.

Neuroptera, mrežokrilci A. T. M. Pr. V. J Kz Kr. Ml. mrežnokrilci ili mrežnjaci Z. mrežnokrilci Md. nevropteri P. *kukci mrežokrilci.*

Plannipennia, plosnokrilci T. *mrežokrilci ravnokrilci.*
Plicipennia, naborkrilci T. *mrežokrilci naborkrilci.*

Metabola, savršenog preobraženja Pr. mrežokrilci potpune preobrazbe K. *mrežokrilci potpune preobrazbe.*

Hemimetabola, nesavršenog preobraženja Pr. mrežokrilci nepotpune preobrazbe K. *mrežokrilci nepotpune preobrazbe.*

Myrmeleontida, mravojedi K *mrežokrilci mravojedi.*

Myrmeleon formicarius, mraviji lav Mr. mravolav A mravojed Z. T. M. Md. Kr mravlji lav Pr. P. mravac V J. mravinji lav Kz. Ml. obični mravojed K. *obični mravojed.*

Hemerobius chrysops, vašičarka zlatica T.
Chrysopa perla, listoušna žderalica A. vašičarka obična T. obični vašičar V. J.
Chrysopa vulgaris, obični vašičar K_2.
Sialis lutarius, blatarica T.
Panorpa communis, kukača T.
Boreus hiemalis, kukasti cvrčac T.

Phryganida, vodeni moljci K. *mrežokrilci vodeni moljci.*

Phryganea, vodeni moljac K. *vodeni moljac.*

Phryganea grandis, proljetnica velika T.

Limnophilus, cjevuljak K. *cjevuljak.*

Limnophilus flavicornis, protuljetna muha sa žutimi rožćići A. vodeni moljac Pr. Ml. žućkasti vodeni moljac V. J. Kr. *žućkasti cjevuljak.*

Ephemerida, vodeno cvijeće T K. vodeni cvet Kz. *vodeni cvijet.*

Ephemera vulgata. vodeni cvjet Mr. Z M. Md Pr. P. Kz. Ml. Kr. kopčar ili jednodnevna muha A. obični vodeni cvijet T. V. J. K. *obični vodeni cvijet.*

Ephemera (Cloë) diptera, dvokrili vodeni cviet T.

Palingenia longicauda, dugorepi vodeni cviet, potiski cvijet V. J. Kr. *veliki vodeni cvijet.*

Pseudoneuroptera, nepravi mrežokrilci Kr. *nepravi mrežokrilci.*

Libellulida, vilenski konjici Mr. Kz. vodeni konjici T. K. *vretenca.*

Libellula, kačji pastir, kačji konj, vilenski konj, vilini konj, zmijski konj H. *vretence.*

Libellula quadrimaculata, konjic pjegasti T. četveropjegavo vretence J. Kr. *pjegavo vretence.*

Libellula vulgata, vodeni konjic obični T.

Libellula depresa, ploskalica T. plosno vretence V. vilenski konjic Kz. *plosno vretence.*

Callopteryx, iglenjak H.

Callopteryx splendens, konjska smrt, šarena želik-žena ili gospodjica J. Kr. konjska smrt K. *konjska smrt.*

Agrion virgo, gospodjica ili želik žena A. želik žena, vodeni konjic, gospojica Z. Md. želik-žena ili vodeni konjic M. vilin konjic Pr. P. konjska smrt ili šarena želik-žena V. vilenski konjic Ml.

Agrion puella, gospojica T.

Perla bicaudata, biserbuba dvorepa T.

Perla viridis, biserbuba zelena T.

Nemura nebulosa, proljetnica mrka T.

Corrodentia, glodaši T. Kr. *glodaši.*

Psocidi, knjižne uši K. Kr *knjižne uši.*

Psocus domesticus, drvena uš T. *knjižna uš.*

Troctes pulsatorius, pismotoč T.

Termitida, termiti A. T. Z. M. Md. P. K. beli mravi ili termiti Kz. *termiti.*

Termes bellicosus, ratoborni tarmeš ili termit V. J. ratoborni termit K. Kr. *ratoborni termit.*

Termes destructor, termit raztočnik T.

Termes lucifugus, termit mračar K. *termit mračnjak.*

Termes fatalis, termita Mr. termit kobni T.

Physopoda, mješičari T.

Thrips haemorrhoidalis, obični mješičar T. crni kupičar K_2.

Thrips fasciatus, prepasani mješičar T.

Orthoptera, pravokrilci Mr. A. Z. T. M. V. Pr. Kz. K. Kr. Ml. ortopteri P. *kukci ravnokrilci.*

Saltatoria, skakavci T. Pr. V. J. K. *ravnokrilci skakavci.*

Acridida, čegrtaljke K *skakavci čegrtaljke.*

Acridium migratorium, putnički skakavac Mr. Ml. skakavac selac Z. T. M. Md. skakavac Pr. šaška V J. K. Kr. *čegrtaljka šaška*

Acridium grossum, čegrtaljka obična T.

Tettix bipunctata, obični skakavac T.

Psopus stridulus, čegrtaljka crvena T. crveni skakavac Pr. čegrtaljka ili krieš V. J. Kr. čegrtaljka T_3 *crvenokrila čegrtaljka.*

Locustida, kobilice K. zrikavci Kz. *skakavci konjici.*

Locusta viridissima, zeleni skakavac Mr. M. Pr. Ml kobilica zelena A. T. zrikavac ili zeleni skakavac Z zrikavac ili skakavac

Md. zelena kobilica ili zeleni konjic V. K. skakavac zeleni, kobilica T_2 zeleni konjic, zelena kobilica ili vilenjski konj J. Kr. zrikavac Kr. zeleni skakavac T_3 *zeleni konjic.*

Locusta verrucivora, smedja kobilica K_2 zrikavac T.

Gryllida, popci Kz. šturci K. *skakavci šturci.*

Gryllus campestris, cvrčak Mr. šturak, stričić ili popak Z. poljski šturak ili stričak A. šturak Md. šturak ili cvrčak poljski M. zrikavac Pr. cvrčak poljski T. šturak, šturić ili ćurak V. šturak, šturić, šćurak J. Kr. poljski popac Kz. poljski šturak K. zrikavac ili poljski popac Ml. popić, šćurak. šćurac, stričak, čučak, smrček, smrčak, čuček, crčak, stričak divlji, poljski popak, crnjak, cmrček, poljić, stričić H. *poljski šturak.*

Gryllus domesticus, popak Mr., domaći šturak A. cvrčak Z. Md. cvrčak kućni T. M. kućevni zrikavac ili popac Pr. stričić, stričak, čučak, popac ili Popić V. stričak. čučak ili popić J. Kr. domaći popac ili popić Kz. kućni cvrčak, stričak K. stričak kućni H. *kućni šturak*

Gryllotalpa vulgaris, ronac Mr. Pr. P. krtinski šturak ili zemni rak A ronac. mrmak ili vrlac Z. vrlac ili ronac Md. vrlac M. T_2 vrlac, medo, medvirac, mrmak ili mrmolja V. vrlac, medo ili mrmoljac J. Kr. konjštak ili ronac Kz. medo K. rovac Ml. mede, vrljak, mrmac, medulj, mrmak, vrlec, škripac, hrčika, mrlac, strigavac, medur H. *obični vrlac.*

Gressoria, hodalice K. *ravnokrilci hodioci.*

Mantida, bogomoljke K. kobilice hvatalice T_3 *hodioci bogomoljke.*

Mantis, sljediboga H *bogomoljka.*

Mantis religiosa, bogomoljica A. hvatalica T. M. hvatalica ili bogomoljica Md. bogomoljka Pr. P. V. J K. Kr. *obična bogomoljka.*

Phasmida, nakaze V. J. K. skakavci strašioci T_3 *hodioci paličnjaci.*

Empusa, strašilac T_2

Phyllium siccifolium, bogomoljka izhodne Indie A. suv list Pr. listača T_2 letilist V. J. K. putujući list T_3 *indijski letilist.*

Phasma gigas, paličak K. *golemi paličnjak.*

Bacillus Rossii, južnoeuropejski paličak V. južnoevropski paličnjak J. dalmatinski paličak K_2 Rossi-ev štapić T_3 *evropski paličnjak.*

Cursoria, trkalci T. trčaci Pr. trčuljci V. J. Kz. K. *ravnokrilci trčuljci.*

Blattida, žohari K. *žohari.*

Blatta, brkonja H. *žohar.*

Blatta orientalis, švaba Mr. Pr obični kuhinski žohar A. švaba ili žohar Z. M Md. K_2 žohar T. žohar, žugor ili žužka V. J. Kr. obični žohar K. buba švaba Ml. *obični žohar.*

Blatta americana, amerikanski veliki žohar A divski švaba Pr. golemi žohar V. J. Kr. *amerikanski žohar.*

Blatta germanica, švaba T. J. Kr. rus K_1 *žohar švaba.*

Forficulida, uholaže T. Kz. K. *uholaže*
Forficula auricularia, škarica ili uholaža A. strižavka T. strižovka ili uvolaža M. uvolež Pr. obična uholaža V. J. K. Kr. uholaža Kz. uholaža Ml. škarica H. *obična uholaža.*
Forficula minor, mala strižavka T.

Aptera, beskrilci K *kukci beskrilci.*
Thysanura, repači T.
Lepismida, čekinjaši K. *beskrilci čekinjaši.*
Lepisma sacharina, sladoraš K. *čekinjaš sladoraš.*
Podurida, skokuni K. *beskrilci skokuni.*
Podura aquatica, vodeni skokun T. K. *vodeni skokun.*
Podura plumbea, sivi skokun T.
Desoria glacialis, ledenjački skokun K_2 *ledenjački skokun.*

Dr. *A Langhoffer.*

(Svršit će se.)

Metodika u mjerstvenom risanju i u opisnom mjerstvu

na milenijskoj izložbi u Budimpešti god. 1896.

I.

Polazeći u Budimpeštu na milenijsku izložbu imao sam poglavito na umu, da proučim metodički sustav u obuci opisnoga mjerstva, a napose da se upoznam sa sustavom mjerstvenoga risanja i crtežâ iz opisnoga mjerstva na osnovi izloženih risanaka.

Po našem je mnijenju svrha mjerstvenoga risanja i crtežnoga dijela opisnoga mjerstva dvojaka, na ime uz valjanu točnost (preciznost) treba da učenik u srednjem učilištu sebi pribavi i lijep ukus. Da se dalje bolje razumijemo, moramo posegnuti u prošlu povjest crtežne strane opisnoga mjerstva.

Godine 1870/1. boravio je pisac ovih redaka u visokoj tehničkoj školi u Beču. Tada su u toj školi opisno mjerstvo predavali profesori Rudolf Niemtschik i Dr. Rudolf Staudigl (danas već obadva pokojna), dok je učio nižu geodeziju (praktičnu geometriju) i upravljao crtnjom planova (Situationszeichnen) profesor Friedrich Hartner, koji je uz svojega prethodnika profesora Simona Stampfera osnovao katastralnu mjeračinu u austro-ugarskoj monarhiji. Do godine 1870/1. bio je običaj, da su samo u praktičnoj geometriji sjecišta rajonlinija zaokruživali t. j. sjecište rajonlinija shvatalo se kao središte vrlo male kružnice, koja je oko

njega opisana prostoručno olovkom; kod mjerenja s mjeraćim stolom polazi na ime iz stajališta (Standpunkt) *A* nebrojeno rajonlinija, a isto toliko iz stajališta *B*, a bilježimo n. pr. među inim samo sjecište rajonlinija A_5 i B_5, koje idu ka kolcu, koji ima broj 5. 1 u opisnom mjerstvu, a napose u obuci perspektive imamo više točaka, iz kojih polazi vrlo mnogo crta, a traži se sjecište samo dviju crta ili pak kakoga tračnoga snopića s inim trakom (t. j. tražimo niz točaka). Ovi su razlozi ponukali nas više tadašnjih drugova, da smo u mjerstvenom risanju i u crtežima iz opisnoga mjerstva i crnilom (tušem) zaokruživali sve točke, koje su se obilježivale slovima, i to tušem prostoručno ili pak s pomoću tako zvanoga nulenzirkela (odatle i ime *nulice*). No slovima obilježujemo samo takove točke u rečenim disciplinama matematičnima, koje su znatne za samu crtnju, ili su pak pošljeci (resultati) u crtežu; pošljednje smo točke zaokruživali dvostrukim nulicama.

U starijim djelima i risarijama iz mjerstvenoga risanja i u crtežima iz opisnoga mjerstva ne vidimo takovih nulica, o čemu se možemo uvjeriti, ako zavirimo u dotične francuske i njemačke knjige iz vremena od 1800. do 1870. godine. No *Franjo Tilscher* upotrebljava nulice u risarijama pridodanima njegovu djelu *System der technisch-malerischen Perspektive*, Prag 1865., a Dr. *L. Burmester* u svojem djelu *Theorie und Darstellung der Bedeutung gesetzmässig gestalteter Flächen* etc. mit Atlas, 2. Aufl. Leipzig 1875. u crtežima u velike upotrebljava nulice. Prvu akademičku raspravu u opisnom mjerstvu napisao je tehničar *Rudolf Skuhersky* pod naslovom *Die orthographische Parallelperspektive* (vidi Sitzungsberichte d. math.-naturwissenschaftl. Classe der kais. Akademie d. Wissenschaften, Wien, Oktoberheft, Jahrgang 1850.), ali u slikama, koje pripadaju toj raspravi, nema nulicama ni traga; ni daljim radnjama Skuherskoga iz opisnoga mjerstva priložene crtnje ne odlikuju se osobitom točnošću. Ne u svemu došljedno upotrebljava *K. Moshammer* nulice kod crtnje perspektivnih slika u radnji *Centralprojection der Linien zweiter Ordnung* (XLIX. Band d. Sitzungsberichte der kais. Akademie d. Wissenschaften, Wien 4. Februar 1864.); premda su ovoj radnji priložene slike vrlo malene, ipak ih rese ove nulice, kojima su pridodana i slova kao nužno obilježje stvarno znatnih točaka. Ni radnji profesora *Rudolfa Niemtschika: Studien über Flächen, deren zur Achse senkrechte Schnitte ähnliche Ellipsen sind* (LVII. Band d. kais. Akademie d. Wissenschaften II. Abth. 20. Februar 1868.) priložene risarije nemaju nulica oko točaka, kojima su pridodana slova; ali ih vidimo u slikama pridodanima radnji *Über die Construction der Durchschnittspuncte von Kreisen und Kegelschnittslinien* (LIX. Bd. der kais. Akademie der Wissenschaften II. Abth., Wien 7. Jänner 1869.), a i u crtežima priloženima daljim radnjama, napose u onima, koji su priloženi radnji

Über die Construction der einander eingeschriebenen Linien zweiter Ordnung (LXVII. Band d. Sitzungsberichte d. kais. Akademie d. Wissenschaften, Wien 6. März 1873.), vidi se, da je ovaj naučnjak upravo shvatio potrebu nulica u crtežnim slikama mjerstvenima.

Da se bolje razumijemo i da uzmognemo što kraće izložiti svoje nazore i eventualne prigovore risarijama, što smo ih vidjeli na izložbi, kazat ćemo još, kako mi postupamo u ovoj stvari.

Pomoćne crte izvučemo razrijeđenim tušem puno, a zadane crte crnim (gustim) tušem puno i tanko ili pak crto-točkama tanko, dok pošljetke (resultate) izvučemo crno-debelo puno ili crno-debelo crto-točkama; dolazi li u zadatku ili u resultatu više crta (linija) n. pr. pravci, tragovi ravnina i t. d., izvučemo ih crto-dvotočkama ili crto-trotočkama i t. d., da nam na prvi pogled udari u oči znatnost i različnost. Imademo li posla s plohama, mi ih razrijeđenim tušem šrafiramo osobitim strojem, koji sebi lasno prigotovi sam učenik, ako uzme jednostavno ravnalo i trokut; treba samo na uzdužnoj strani ravnala da izreže 2—3 milimetra prugu, koja je za $^1/_2$ milm. duža od jedne katete trokuta; kod istoga razmaka na ravnalu i iste dužine trokutne katete polučimo različne stupnjeve rasvjete ako uzmemo deblje šrafirlinije.

Ovakovim postupkom možemo samom varijacijom crta lasno doskočiti porabi različnih boja, te učenik nema još osobitih izdataka za boje, zdjelice i kistove; a u drugu ruku, — a to je za nas najglavniji razlog, — otpada potreba crtkanih ili samo točkanih linija, kod kojih učenik gubi i onako skupocjeno vrijeme i silno kvari vid. Da poraba boja kod mjerstvenoga risanja i kod izvođenja crtnja u opisnom mjerstvu nije umjesna, potvrđuje činjenica, da naučnjaci ne upotrebljavaju boja u crtežima priloženim djelima iz opisnoga mjerstva i iz crtežnih radnja jamačno s toga, što bi dotična djela silno poskupjela, a u ljepoti ne bi razmjerno mnogo polučili; a u drugu ruku vidimo upotrebljen razrijeđen tuš ili nešto slično u uzornim risankama što su propisane za početnu obuku u prostoručnom risanju u našim osnovnim učionicama. Ako se misli, da je neutralno crnilo (Neutraltinte) prikladnije za izvođenje pomoćnih crta u risarijama, mi to dopuštamo samo donekle zbog prividne jednoličnosti; ali prigovor, kao da učenik ne može svagda pogoditi jednako razrijeđen tuš, ne stoji bar kod jedne iste risarije, jer svaku risariju može dogotoviti učenik u 1 uri istim razrijeđenim tušem; u ostalom dobro je, da se učenici što prije upoznadu sa svestranom porabom tuša u svim mogućim nijansama.

II.

Sada ogledajmo risarije samo nekoliko zavoda u Hrvatskoj i Slavoniji, a onda one iz Ugarske, kako se prikazuju na milenijskoj izložbi, da možemo napokon isporediti njihove metode u

mjerstvenom risanju i u crtežima iz opisnoga mjerstva. Uzmimo ponajprije risarije iz mjerstvenoga risanja i opisnoga mjerstva, što ih je izložila vel. realna gimnazija zagrebačka u hrvatskom obrtnom paviljonu u Budimpešti.

Po našoj naučnoj osnovi u mjerstvenom risanju i u opisnom mjerstvu, koja je istovetna s naučnom osnovom u austrijskim realkama, a i s onom u Ugarskoj, počinje se u drugom razredu realke mjerstveno šestilno crtanje, a tome je dijelu matematične obuke namijenjena dvostruka svrha, naime vještina i točnost u mjerstvenom crtanju (konstrukciji) i napokon primjena mjerstvenih crtnja na mjerstveni ornamenat.

Ako ogledamo risarije iz mjerstvenoga risanja II. razreda realne gimnazije zagrebačke, uvjerit ćemo se, da je u crtežnom smjeru urađeno dosta malo i da nema onako izrično pravoga sustava u poretku konstrukcija, a o preciznosti ne ćemo ni govoriti, na koju bi ipak trebalo da priučimo učenika već u početnoj obuci mjerstvenoga risanja; nulicama nema ni traga, premda ima kod pojedinih točaka bilo kao takovih ili kao sjecišta pravaca slova, koja pokazuju znatnost točaka. Što se tiče primjene učenih konstrukcija na mjerstveni ornamenat, držimo, da nemamo u tome nikakva oslona ni u propisanoj naučnoj osnovi ni u poznatom djelu *„Das geometrische Ornament"* od prof. *A. Anděla* (koje je propisano kao naučno pomagalo u našim realkama).

Mjerstvene risarije III. razreda ne odlikuju se osobitom elegancijom. U III. razredu valja po naučnoj osnovi da uzmemo uz nastavak mjerstvenih konstrukcija još i pretvorbu i diobu ravnih mjerstvenih likova, pa da bismo pretvorbom dobiveni novi lik, dotično diobom dobivene česti isprvice zadanoga lika razlučiti mogli, nastaje potreba, da ih nekako i u crtnji istaknemo; ali na prvi pogled vidimo, da ono različno bojadisanje različnih ravnih likova kod pretvorbe i razdijeljenja ploha nije onako uspjelo, kako se mislilo i očekivalo; s toga i ne zadovoljavaju estetičnomu ukusu, i bolje bi uspjele takove risarije, da su šrafirane razriđenim tušem. Dakako da ni u ovim crtnjama znatnije točke nijesu zaokružene nulicama, premda su im pridodana slova, a ono točkanje pomoćnih crta baš ne resi risariju.

U mjerstvenim risarijama IV. razreda upotrebljavane su sad modre sad crvene boje kod izrisavanja pomoćnih crta; već se ovdje uvjeravamo, da poraba različnih boja u istoj risariji za estetički ukus nije zgodna. Ni u mjerstvenim crtežima ovoga razreda nema nulica, premda kod izrisanih čunjosječnica i istih slika stereometrijskih tjelesa ne nakazuju. već, ako su došljedno i spretno ponamještane, rese samu risariju, osobito kod uglastih tjelesa, gdje se u jednom uglu (vršku) stječe više bridova (izvodnica).

Risarijama iz opisnoga mjerstva u V., VI. i VII. razredu valja da prigovorimo zbog one neviđene nedošljednosti, jer su risarije iz opisnoga mjerstva izvođene samo olovkom i opet od istoga učenika i u istom razredu tušem, a i različnim bojama. Ni u ovim risarijama ne nalazimo došljedno zaokruživanje znatnih točaka, koje su slovima naznačene. U drugu smo ruku odlučno protivni točkanju pomoćnih crta crnim tušem s razloga, koji je već prije naveden. Šrafiranje olovkom ne može ispasti čisto i ne prikazuje stvari onako naravno, kao u risankama prostoručnoga risanja. Pa i ono koloriranje različnim bojama dosta je nečisto i također nejednako. Ima li koji učenik volju da radi bojama i kistom, tada ga valja uputiti, kako treba da radi samo neutralnim crnilom, tušem ili sepijom; a to ima smisla u opće onda, ako su određeni intenziteti rasvjete ravnih likova i susvjetljenice (izofote) kod oblih likova.

U predašnjim recima istaknuti tehnički nedostaci i stvarne nesavršenosti u risarijama zagrebačke realne gimnazije vrijede i za risarije realne gimnazije osječke; dakle točkanje ili crtkanje pomoćnih crta u risarijama V. razreda, za tim ona nejedinstvenost u risarijama VI. razreda, gdje jedni učenici izrađuju risarije samo olovkom, drugi crtkaju, treći šrafiraju, a četvrti kolorira u različnim bojama; sve se prikazuje u šarenim bojama i premalo ozbiljno, što se tiče samoga predmeta; posvema je neukusno koloriranje različnim bojama kod prodora u risarijama VII. razreda.

Kako je realna gimnazija rakovačka istom pod konac mjeseca listopada školske godine 1895./6. obaviještena, da joj valja risarskim radnjama učestvovati na milenijskoj izložbi u Budimpešti, mogla je otpremiti risarije iz mjerstvenoga risanja i iz opisnoga mjerstva samo iz prvoga polugodišta školske godine 1895./6.; dakle je ono, što je izloženo, izrađeno na brzu ruku. Začudili smo se i nedokučljivo nam je, što nijesmo mogli vidjeti mjerstvenih risarija IV. i III. razreda, a od istih risarija II. razreda vidjeli smo jednu teku-risanku; iz risanaka IV. razreda i iz crtežâ iz opisnoga mjerstva VI. razreda može se čovjek uvjeriti, koliko je osnovano naše dosadašnje razlaganje.

Mjerstvene risarije realne gimnazije zemunske nijesmo mogli vidjeti uza sve potraživanje i propitivanje.

III.

Kad smo prvi put unišli u paviljon, u kojem su bile izložene školske radnje učevnih zavoda ugarskih, imali smo na umu, da se upoznamo ne samo s načinom u postupanju kod izvođenja mjerstvenih crtnja u II., III. i IV. razredu i onih iz opisnoga mjerstva u V., VI., VII. i VIII. razredu tamošnjih realaka, nego da se uvjerimo poglavito o poretku i množini samoga gradiva u

obuci opisnoga mjerstva u osmorazrednim realkama, kakve ćemo naskoro imati i u Hrvatskoj i Slavoniji.

Kako je pregledanje i proučavanje risarija iz opisnoga mjerstva vrlo naporno, te se kod toga potroši dobrano vremena, odlučili smo se poslije generalnoga pregledanja mnogih risarija iz ugarskih realaka, da svestrano proučimo mjerstvene risarije i crtnje iz opisnoga mjerstva, što ih je izložila poznata uzorna realka budimpeštanska u VIII. kotaru, kojoj je ravnatelj Josip Jelsmann, a profesori opisnoga mjerstva Gustav Sacher i Rezso Fleszner. Risarije su uz stručnjaka profesora dotičnoga razreda potpisane i od ravnatelja i obilježene zavodskim pečatom. Ovaj nam se postupak vrlo sviđa, osobito ako je i ravnatelj stručnjak i ako ovo vidiranje ovršuje bar svakoga mjeseca, jer već tom prilikom može mlađega i neiskusnoga učitelja upozoriti na kojekakve nedostatke; on pače može upoznati i kazati mu uzroke, s kojih zapinje obuka i valjan napredak u ovom predmetu.

Pregledajući već mjerstvene risarije II., III. i IV. razreda rečene realke uvjerili smo se, da se naučna osnova u mjerstvenom risanju realaka ugarskih prilično podudara s onom realaka austrijskih Napose valja naglasiti, da je njihova metoda u obuci mjerstvenoga risanja u II., III. i IV. razredu toliko različna od naše, što se oni u velike obaziru na mjerstveni ornamenat; vidi se samo primjena onih crtnja, koje se uče, ali crtnje su izvedene vrlo čisto tušem ili u bojama, sve u najboljoj harmoniji i možemo reći ukusno.

Sada ogledajmo što je sve izloženo, a onda ćemo prema onomu, što smo vidjeli, i prema utisku, što smo ga primili, izreći posvema otvoreno svoje nemjerodavno mnijenje.

U V. razredu narisano je iz opisnoga mjerstva ovo: Projiciranje na jednu ravninu (kotirana projekcija), prikloni kut pravca i ravnine, prikloni kut dvaju pravaca, prikloni kut ravnine (br 1.); projiciranje ravnih likova, srodnost njihova (mnogokuti pravilni, kružnica i t. d.) (br. 2.); projiciranje na dvije ravnine (točke i pravca, br. 3.); pravci, koji se sijeku, i mimosmjerni pravci, usporedni pravci, razmak usporednih i mimosmjernih pravaca, pravac u ravnini, točka u ravnini (br. 4.); sutražnice, crtnja tragova ravnine, ravni likovi predočeni u dvije projekcije (br. 5.); prodor (proniknuće) pravca s ravnim likovima, prelaganje ravnih likova oko traga njihove ravnine (br. 6.); uglasta tjelesa, njihov prerez s ravninama (prometačama) i mreža prereza (br. 7.); prodor pravca s valjkom i čunjem, ravan prerez valjka i čunja s ravninama prometačama i mreža prereza (br. 8.); poraba onoga, što se do sada naučilo, na jednostavnijim primjerima iz graditeljstva (tlorisna osnova kuće, br. 9.).

U VI. razredu nalazimo ovo: Poraba treće ravnine projekcije, primjeri o projiciranju točke i pravca u tri ravnine pro-

jekcije, određivanje svih triju probodišta (br. 1. i 2.); treći trag ravnine (br. 3.); presjeci dviju ravnina s porabom treće ravnine (br. 4.); pomoćne crtnje kod određivanja presječnice dviju ravnina (br. 5. i 6.); osjenjivanje (br. 7. i 8.); kolotanje točke i prušca, zatim prušca i ravnih likova (br. 9. i 10.); transformacija i njezina poraba (br. 11. i 12.); prikloni kut pravca i dvaju pravaca, za tim prikloni kut pravca i opće položene ravnine (br. 13.).

U VII. razredu obrađeno je ovo: Prizma i valjak, piramida i stožac u dvije projekcije (br. 1.); prodor pravca s prizmom i valjkom, za tim s piramidom i stoščem u dvije projekcije (br. 2.); dirne ravnine na valjak i stožac (br. 2. i 3.); prerez ravnine s piramidom i mreža prereza (br. 4.); prerez prizme s ravninom i mreža prereza (br. 5.); prerez stošca s ravninom i mreža prereza (br. 6); prerez valjka s ravninom i mreža prereza (br. 7.); prerez kugline plohe s ravninom (br. 8.); sjena prušca na piramidu i na stožac (br. 9.); i napokon sjena različnih mjerstvenih tjelesa, napose pak sjena bačena u unutrašnjost šuplja polustošca, šuplje polukugle i u nišu (br. 10.).

U risankama VIII. razreda vidimo ovo: Osjenjivanje stuba (dakle primjena opisnoga mjerstva i osjenjivanja na predočivanje ahitektonskih predmeta) (br. 1.); perspektiva po prereznoj metodi točke, pravca (prušca) i tjelesa (br. 2.); perspektiva usporednih pravaca i linearna perspektiva točke i pravca (br. 3.); perspektiva tjelesa po prereznoj metodi (br. 4.); perspektiva predmeta po linearnoj metodi (br. 5.); perspektiva likova po linearnoj metodi (br. 6); perspektiva stuba (tehničkih predmeta) po linearnoj metodi (br. 7.); perspektiva mnogokuta, kružnice po linearnoj metodi, za tim druga poraba linearne metode (br. 8.); poraba linearne perspektive kod crtnje tjelesa (br. 9.); osjenjivanje u linearnoj perspektivi (br. 10., 11. i 12.); napokon osjenjivanje tjelesa u linearnoj perspektivi (br. 13.).

Nabrajajući risarije i njihov broj hotjeli smo da javno odredimo, koliko je potrebno da zgotovi risarija učenik godimice, ako uzmemo još, da je na svakoj risariji 12 slika. Uzmemo li, da se u svakom razredu poprijeko nariše 10 risarija i na svakoj 12 slika, tada imamo 120 slika u svakom razredu, dakle 480 slika u četiri razreda gornje realke; a tim držimo da je potpunoma izrcpeno učevno gradivo opisnoga mjerstva u crtežnom smjeru.

K ovim radnjama pripominjemo najprije, da je ono točkanje i crtkanje pomoćnih crta nespretno i ubitačno za vrijeme i zdravlje očnoga vida; ali o svemu, što smo vidjeli i ovdje napomenuli, možemo sa zadovoljstvom kazati, da je manuelno izvedeno tušem čisto i točno. A za rasporedbu ukupnoga učevnoga gradiva, što je namijenjeno nastavi u opisnom mjerstvu u gornjoj realci, držimo, da je po nas upravo poučna, pošto ćemo i mi naskoro imati osmorazredne realne gimnazije, te nam netom izloženi raspoređaj može donekle služiti ravnalom. Druga je stvar,

što da učimo i koliko da učimo iz opisnoga mjerstva u pojedinim razredima naših realnih gimnazija, i da li smijemo u opće tako daleko posezati, kao što se poseže u navedenoj budimpeštanskoj realci. O tome evo našega nemjerodavnoga mnijenja.

U V. se razredu realke poseže predaleko, jer se sudeći po risarijama uči o uglastim tjelesima u dvije projekcije, o ravnom prerezu uglastih tjelesa i o mrežama takovih tjelesa, za tim o valjku i stošcu, pa o prodoru pravca s ovim tjelesima, napokon o ravnom prerezu valjka i stošca s ravninama prometačama; svakako je neumjesno, da o tako zamršenim stvarima govorimo učenicima, koji su jedva jedvice pojmili ortogonsku projekciju točke i pravca na dvije ravnine; na primjenu onoga, što se uči iz opisnoga mjerstva u V. razredu realke, napose na graditeljstvo, dakle i na crtnju tlorisne osnove kakve zgrade, ne možemo ni pomisliti.

Poznato je još nekim učiteljima opisnoga mjerstva iz predašnjih vremena, koji su polazili nižu realku još prije godine 1870., dokle se učilo graditeljstvo u III. razredu realke, koliko su pojmili učenici od onoga, što se učilo iz graditeljstva, kako je učenik sebi predočivao tlorisnu osnovu kuće, a ponajpače one presjeke (Querschnitte). No i inih slika iz graditeljstva, kao što su svezovi gredica (Holzverbindungen) predočeni u zornim slikama, ili bolje govoreći u kosoj (klinogonalnoj) projekciji, nijesu doista pojmili tadašnji učenici (premda je tada učenik III. razreda bio doblju i duhom napredniji od učenika u današnjem V. razredu), već su crtali i kopirali mehanički prema izloženim predlošcima.

Ima u izobilju zadaća i tehničkih predmeta, koje možemo porabom jedne projekcije riješiti, dotično predočiti lasno i vrlo lijepo, a to se zgodno počinje sa crtnjom kružnice i trebalo bi, da se nastavi sa crtnjom elipse, parabole i hiperbole, te bi se tom prilikom mogao rasegnuti nauk i crtnja čunjosječnica, koje se uče nešto stegnuto u IV. razredu. U jednoj projekciji možemo posegnuti i do crtnje uglastih tjelesa, pače i do crtnje čunja i valjka, dakle ranije nego li u dvije projekcije.

Dosta je, ako se učenik u V. razredu upozna s bitnošću ortogonske projekcije točke i pravca, s opće položenom ravninom i na pošljetku s bitnim pojmovima o osjenjivanju (o bačenoj sjeni točke i pravca, a možda i trokutne i četverokutne plohe) na dvije prometne ravnine, pa sa zadaćama, koje ne nadmašuju njegovo shvaćanje. I ovo možemo obraditi samo onda, ako je većina učenika u razredu dobro nadarena, inače se moramo stegnuti na najnužnije.

U VI. razredu realke budimpeštanske uzeti dio iz opisnoga mjerstva nije najbolje obrađen; razvitak treće projekcije i njezina poraba dobro je izrađena, kao i kolotanje (rotacija), no transformacija bi imala doći kao uvod u učenje treće projekcije.

Nigdje nijesmo mogli vidjeti ni risarije ni slike, koja bi pokazivala, da se u VI. razredu ove realke uči trobridac, premda već u VII. razredu na prvom listu risarije dolaze crteži o prizmi i valjku, za tim o piramidi i stošcu u dvije projekcije (u br. 1.) i (u br. 2.) zadaci o ovim tjelesima; dalje vidimo i iz ostaloga učevnoga gradiva VII. razreda, da se ne uči aksenometrijska projekcija, koja je ipak u koječemu dosta znatna i nužna (n. pr. Mohsova projekcija kod crtnje ledaca).

Budući da su realke u Ugarskoj osmorazredne, može se u VIII. razredu posegnuti onako daleko u učenju linearne perspektive, kao što vidimo iz risarija VIII. razreda; ali iz navedenih risarija možemo razabrati, da ima u izvođenju same naučne osnove u opisnom mjerstvu nedostataka, čemu nije kriv učitelj.

Ugarska je naučna osnova u opisnom mjerstvu u svakom pogledu velik metodički napredak, kao što je u opće pedagoški i didaktički napredak osnutak osmorazrednih realaka, prema kojemu se moralo raspoređati učevno gradivo u opisnom mjerstvu, namijenjeno srednjoškolskoj nastavi. Milenijska je izložba u Budimpešti bila doista i poučna i zanimljiva po nas stručnjake iz Hrvatske, jer prema rečenoj naučnoj osnovi možemo udesiti i našu naučnu osnovu u opisnom mjerstvu u čas, kad valja da raširimo naše dosadašnje sedmorazredne realke u osmorazredne realne gimnazije

M. Mikšić.

Još jedna o uzornoj poslovnici u višim trgovačkim školama.

Zanimajući se za način obuke u knjigovodstvu, a osobito za provedbu gradiva u uzornoj poslovnici, posjetio sam početkom studenoga njemačku i češku trgovačku akademiju u Pragu, da na svoje oči vidim, kako su tamo uređene uzorne poslovnice. Na ovaj se posjet odlučih tim prije, što je za zagrebačku višu trgovačku školu, od kako je smještena u veće prostorije, došlo vrijeme, da se učine nužne pripreme za provedbu poslovnice prema načelima praktičnijima od onih, koja su u tome do sada vrijedila.

U IV. knjizi, 3. i 4. svesku „Nastavnoga Vjesnika“ istaknuo sam, da su načini predavanja u uzornoj poslovnici različni, i da je u austro-ugarskoj monarkiji praška trgovačka akademija jedini zavod, koji ima uzornu poslovnicu uređenu na oblik prakse. Budući da su u Pragu dvije trgovačke akademije, njemačka i češka, moram pripomenuti, da sam uređenu poslovnicu našao u njemačkom zavodu, a Česi je nemaju. U češkoj akademiji predaje

se knjigovodstvo po prilici onako, kao i kod nas, premda se i mi u koječemu razilazimo.

U njemačkom zavodu našao sam poslovnicu smještenu u dvorani zavodske zgrade s povisokim pisaćim stolovima i kozama mjesto stolica za 60 učenika; našao sam ormare s pretincima za sabiranje listova, što u poslovnicu dolaze, i ormariće za spremanje kruto vezanih trgovačkih knjiga, u kojima svaki posjetnik može razglédati i proučavati rad učenikâ u minulim školskim godinama. Informacije o tom radu primio sam od profesora Josipa Odenthala, starca od 73 godine, koji je više od 30 godina predstojnik tamošnje poslovnice, te drži taj posao za specijalnu svoju struku. On mi je s najusrdnijom pripravnošću koješta pokazivao i tumačio, te nastojao, da mi što jasnije predoči svoj učiteljski rad i dokaže uspjehe, koje je za vrijeme svoga učiteljovanja polučio s povjerenim mu trgovačkim podmladkom. Razumio sam, da je zadaća učitelja trgovačkih predmeta u nižim razredima, da s učenicima prođe svu teoriju i s njom spojenu praksu iz nauka o trgovini i iz poslovnih sastavaka, da obradi sve partije o trgovačkom dopisivanju pa o prostom i dvojnom knjigovodstvu, uvaživši pri tom one dijelove, koji se broje u specijalne slučaje uknjiženja, i da učenike uputi u različne zaključke trgovačkih knjiga. Ovako valjano pripravljenomu učeničkomu materijalu namijenjena je poslovnica, kojoj je on predstojnik u svome zavodu. Primivši u ljetnom poljeću 50 do 60 učenika u poslovnicu, razdijeli ih na 3 do 4 odjela (po od 15 učenika), tako da svaki odio prikazuje osoblje trgovačke tvrtke s drugim domicilom; n. pr. društvenu tvrtku, koja radi s domaćim i tuđim tvorinama u Pragu, drugu inokosnu, koja je smještena u Trstu, treću komisionu i spedicionu s domicilom u Hamburgu, a četvrtu komanditnu za bankovni posao u Berlinu. Razboritiji učenici namješteni su kao šefovi i prokuristе kod pojedinih odjela te moraju otvorati prispjele listove i potpisivati odaslane listove, mjenice i druge isprave. Svaki odio vodi kojih 15 knjiga praktična oblika i ustroja, tako da svaki učenik dobiva po jednu ili dvije, da ih vodi za vrijeme čitavoga poljeća.

Predstojnik ovako razdijeljene poslovnice ima složiti 3—4 zadatka za posao, koji traje $2—2^1/_2$ mjeseca, s praktičnim primjerima, koji vežu poslovni rad od sva četiri odjela. U tima zadacima eventualni računi nijesu izračunani, nego je postavljanje svih nužnih računa, koncipiranje listova i isprava pa knjižidbenih bilježaka na brizi učenicima, da ih kod kuće u brouillonu (olovkom) sastavljaju. Ovaj svoj domaći pismeni rad donose od sata do sata u poslovnicu, da ga ovdje, kako ga aprobira predstojnik, ispišu na čisto i uknjiže u zavodske trgovačke knjige. To se čini pod neprekidnim nadzorom predstojnika i nadzornikâ, koje je on postavio. Sva knjižidba obavlja se pri tom na temelju primljenih i odaslanih pismenih listova i sastavaka,

izuzevši onakove poslove, koji prikazuju lokalni promet obavljen na temelju direktnoga saobraćaja stranaka. Dopisuje se u glavnome na njemačkom jeziku, ali se pišu i primaju i engleski, francuski i talijanski listovi, koliko to sa sobom donose fingirane sveze s inozemstvom. Budući da u takovom radu nijesu svi učenici pojednako zabavljeni, nastaju za pojedine članove poslovnice radni odmori, koje su učenici dužni ispuniti tako, da za se na čisto prepisuju sadržaj zavodskih poslovnih knjiga svoga odjela. Ako bi se dogodilo, da učenici ne bi pravo shvatili dio zadatka te bi ga na pogrješan način uknjiživali ili izrađivali, predstojnik mora zaustaviti rad odjela, te svima protumačiti takove česti zadatka.

Kako u poslovnici rade samo 6 sati na nedjelju, nije moguće, da bi se učenici u poslu izmjenjivali po različnim odjelima, nego svaki ostaje kod svoga odjela za vrijeme čitavoga poljeća, vodeći one knjige, koje su mu na početku posla bile povjerene, i sudjelujući kod općega zaključka knjiga svoga odjela. Za vrijeme izradbe kolektivnoga zadatka izmjenjuju se po odjelima zapečaćeni listovi s fakturama, mjenicama i kontikorentima. Učenici šefovi i prokuriste pojedinih odjela kontroliraju računski rad svojih podložnih drugova, paze na točnu provedbu različnih kalkulacija i arbitraža te javljaju nađene pogrješke predstojniku poslovnice, da se pod njegovim nadzorom isprave.

Tim sam dovršio opisivanje rada u uzornoj poslovnici njemačke trgovačke akademije te upozorujem gg. kolege, da učenik u toj poslovnici radi doduše samostalno, slično kao u praksi, ali da sjedi prikovan uza svoju jednu knjigu, a sadržaj ostalih uči poznavati kod prepisivanja njihova sadržaja u svoje privatne knjige. Mislim, da je princip redovite izmjene učenika kod različnih knjiga i u odjelu napušten jedno poradi velikoga broja učenika, a drugo poradi krasnije izradbe knjiga, da u njima ne bude različnih rukopisa. To je svakako štetno po napredak učenika, koji bi mogli više naučiti, kad bi knjižeći poslove obredali knjige barem svoga odjela.

Poznajući neke rasprave, koje Odenthalovu comptoiru prebacuju teško držanje discipline za vrijeme obuke, upitah ga direktno, da li je ikada osjetio poteškoća u tome smjeru obuke. Starina mi reče, da među učenicima u poslovnici nije opazio većih neurednosti nego li u ostalim razredima pa da i u comptoiru kao didaktična tako i odgojna obuka visi svagda o individualnosti učiteljevoj. On preporučuje svakomu predstojniku poslovnice, da od sata do sata temeljito prouči one dijelove poslovne osnove, koje su baš u izradbi, dalje da posao među učenike podijeli prema znanju i vještini njihovoj, pa da slabije učenike zabavi lakšim poslovima, a nemarnike da stavi u blizinu valjanih učenika. Profesor Odenthal ističe, da je učiteljski posao baš u poslovnici težak i da nije svaki stručni učitelj za nj stvoren,

*

jer predstojnik mora radom od više u jednoj dvorani smještenih odjela podjedno ravnati i nadzirati ga. Kao primjer za ove poteškoće spominje, kako je jedna od austrijskih trgovačkih akademija prije 20 godina napustila uređenu poslovnicu s više odjela iz disciplinarnih uzroka, odlučivši, da se obuka u comptoiru ima temeljiti samo na didaktičnoj podlozi.

Tražeći riješenje pitanja o poslovnici posjetio sam i češku trgovačku akademiju u Pragu i u pratnji ravnatelja Emanuela Tonnera pribivao predavanjima u različnim razrednim paralelkama ovoga najvećega slavenskoga trgovačkoga naučnog zavoda, koji ove škol. god. broji 557 učenika. U III. a, b i c razredu predaje knjigovodstvo profesor Josip Talský, koji s učenicima obrađuje naučno gradivo na sličan način, kao što se obrađuje i u bečkoj akademiji. Pokazujući mi sve uredbe u zavodu, tumačio mi je profesor Talský i svoj način obuke u knjigovodstvu. Imajući na umu razvitak češkoga velikog obrta i tamošnjih novčanih prilika glavna mu je briga, da kod svojih učenika pobudi interes za shvatanje razgranjenih eksportnih i importnih posala kod tamošnjih industrijalnih pothvata, pa za one transakcije banaka, koje pomažu likvidaciju takovih posala. S toga obrađuje što intenzivnije knjiženje i zaključak knjiga za različna dioničarska društva, crtajući njihov rad što više s praktične strane na temelju podataka, koje susretljiva češka trgovačka društva svojevoljno periodički javljaju zavodu. Opazio sam, da Česi u školi izrađuju knjigovodstvene primjere olovkom u brouillone, da knjižidbene bilješke opisuju stenogramima (stenografija je u njih obligatan predmet), i da knjižeći i dopisujući upotrebljavaju pojednako češki i njemački jezik. Posljednje me je donekle iznenadilo, ali mi profesor Talský reče, da je to njihov prokušani i najuspješniji način pobijati Nijemce na polju trgovačke i industrijalne privrede, jer učenici češkoga zavoda lako pristaju u svaki češki i njemački comptoir, a to je uzrok i tome, te učenici i drugih narodnosti polaze češki zavod.

Kao zaglavak knjigovodstvene nauke provodi profesor Talský u III. razredu u 2. poljeću tromjesečni primjer trgovačke velike radnje, koja prvoga mjeseca radi kao inokosna, drugoga kao društvena, a trećega kao dioničarska ili komanditna tvrtka. Ovakav kombinirani posao i primjer sa svima pismenim sastavcima, koji njemu pripadaju, izrađuju učenici u svoje polukruto vezane trgovačke knjige. Budući da bih bio rado čuo, kako sudi o uzornoj poslovnici, koju sam proučio u njemačkom zavodu, upitah ga, što on o njoj misli, a on mi odgovori, da se iz disciplinarnih uzroka ne bi za nju zauzimao.

Time dovršujem opis načina, kako se knjigovodstvo predaje u III. razredu ovih trgovačkih zavoda, te prelazim na svoju pređašnjom zgodom iznesenu zamisao o uzornoj poslovnici. Istaknuo sam potrebu, da se naš dosadašnji način predavanja toga pred-

meta promijeni, sa željom, da se trgovačke škole u nas povedu za njemačkom trgovačkom akademijom u Pragu. Predložio sam, da se učenici III. razreda podijele na dva odjela, koji bi bili u poslovnoj svezi, ali ne bi bili smješteni u jednoj dvorani, nego u dvije susjedne sobe, i da pod nadzorom dvojice učitelja rade u zavodskim poslovnim knjigama. Tako sam mislio u vrijeme, kad se namjeravalo u novim prostorijama zagrebačke više trgovačke škole za uzornu poslovnicu prirediti više soba. Ali kod uređenja ovoga zavoda dopala je uzornoj poslovnici samo jedna dvorana s prikladnim namještajem, i tako moja zamisao, da se učenici po odjelima razmjeste u dvije sobe, barem za zagrebačku školu nema više osnove.

Uvjerivši se u Pragu o tom, da se praktički comptoir s više odjela učenika dade smjestiti u jednu dvoranu, i želeći, da ne odbijemo posvema dobre strane takovoga comptoira za unapriješenje trgovačke obuke, mislim, da ne bismo zlo uradili, kad bismo za nj prihvatili sve one valjane uredbe, koje sam imao priliku vidjeti i proučiti na svom putu. Za što da i mi ne damo prilike učenicima III. razreda, da se pod svršetak svoga školovanja priuče na čist i točan rad u praktičnim knjigama, te u njima pobudimo ozbiljno shvaćanje comptoirnih posala, koje se od njih traži, kako iz škole stupe u praktički život. Svojim sadašnjim postupkom želimo sve to postići, obrađujući knjižidbeni rad na teoretički način, premda je svakome od nas poznato, da praksa traži i voli donekle vještoga radnika, koji se znade snaći u comptoiru, nego li najvrsnijega teoretika, te praktici i nama svakom prilikom prebacuju, da se u stručnoj školi odviše držimo teorije. Ja mislim, da bismo i mi svojim radom postizali povoljniji uspjeh, kad bismo po željama prakse pored teorije išli i za praktičnim ciljevima te za naše prilike rad u uzornoj poslovnici udesili ovako:

Naša bi uzorna poslovnica kod maloga broja učenika mogla prikazivati comptoir samo jedne tvrtke, a kod većega broja učenika i comptoire za dvije tvrtke s različnim domicilima, koje bi bile u poslovnoj svezi, gdje bi sav pisarnički rad bio razdijeljen među učenike, kao što biva u praksi prema broju namještenoga osoblja.

U takovom comptoiru mogli bi se učenici izmjenjivati od sata do sata kod uknjiživanja posala u različne trgovačke knjige, bilo u svome ili u oba odjela. Ova redovita izmjena učenika kod knjiga držim da je temelj praktične obuke u comptoiru, a kod našega maloga broja učenika u III. razredu mislim, da ne bi smetala obuci niti bi bila uzrok disciplinarnim poteškoćama.

Pismeni izraci u comptoiru neka bi se bilježili na materijal, koji bi bio svojina zavoda i koji bi po formatu i nacrtu bio udešen prema praksi, a služio bi više školskih godina, dok se ne bi istrošio.

U poslovnici neka bi se iz didaktičnih obzira primjeri rješavali u roku od tri mjeseca, a opsezali trgovačke prilike domaćega obrta i industrije, uvaživši promet u samoj domovini našoj i onaj s inozemstvom, kojemu je predmet različna roba i bankovne vrednote. Prvoga mjeseca neka bi radila tvrtka inokosna, drugoga trgovačko javno društvo, a trećega dioničarsko ili komanditno društvo, jer bi učenici pri tom imali priliku isporediti različni zaključak knjiga.

U tom smjeru imao bi učitelj od godine do godine složiti zadatak što savršenijega sadržaja za jedan, eventualno za oba odjela comptoira, uvaživši pri tom one nedostatke, koje sa sobom donosi rješavanje fingiranih trgovačkih posala. Ovakav litografirani zadatak imao bi biti partitura u rukama učenika, a učitelj bi od sata do sata na temelju toga zadatka određivao učenicima njihov posao, upozorivši svakoga na tijek njihovih dužnosti. Sve računske operacije, koje bi se na osnovi zadatka imale izvesti u comptoiru, neka bi učenici kod kuće rješavali, a prije početka obuke morali bi se njihovi računi pod nadzorom učitelja isporediti pa ispraviti. Stanke, koje nastaju od nejednake diobe rada u poslovnici, mogao bi učitelj ispuniti tako, da bi u radnu osnovu uvrstio što više primjera, koji daju povod sastavljanju listova i drugih pismenih isprava, pa njihovom izradbom zabavio one učenike, koji su kod diobe rada dobili lakši ili kratkotrajniji knjižidbeni rad.

Da bi se učenici priučili njemačkomu i francuskomu jeziku, koje praksa ište, mogli bi se oni dijelovi korespondencije, koji se primaju iz inozemstva, pisati na tima jezicima, a dan dva prije izraditi pod satom i paskom učitelja tuđih jezika.

Kod ovakove osnove i ovakovoga načina obuke u uzornoj poslovnici mislim da bismo svoje učenike za naše prilike u dovoljnoj mjeri uvježbali u praktičnom radu i odužili se zahtjevima, koje nam praksa stavlja.

Ja sam nakanio pod svršetak ove školske godine u III. razredu više trgovačke škole zagrebačke, kako dovršim propisano naučno gradivo, ovaj način obuke praktički prokušati, da vidim, hoće li biti prema istaknutoj svrsi, a nadam se, da će isto učiniti i koji od gg. kolega na svom zavodu, ne bi li se tako unaprijedila obuka u knjigovodstvu.

O. Bošnjak.

Koncentracija obuke.

Držimo, da ne ćemo naći protivnika, ako ustvrdimo, da je svrha uzgoju i obuci stvarati značaje. Tko nam to dopusti, dopustit će nam jamačno još i to, da ne može biti govora o valjanom, dosljednom značaju, gdje nema jedinstva lica. Ali jedinstvo lica nije nam prirođeno, isprvično, nego nastaje i razvija se. Ta već je i naše „ja" nešto, što postaje, što se mijenja. To nam pokazuje iskustvo; „ja" dobiva dijete na nekom stupnju razvitka, jedno prije, drugo kasnije, a opet ima naše „ja" u različito doba i različit sadržaj. To dolazi odatle, što se različite predodžbe među sobom spajaju i tijem načinom jednostavna duša koncentrira vanjske utjecaje svijeta. Ta poznato nam je iz psihologije, da se sve, što učeniku pružamo u obuci, spaja u svijesti njegovoj, koja je jedinstvena; potrebno je, da se sve sveže u predodžbene nizove i tako sačinjava znanje učenikovo. Ali to još ne bi bilo jedinstvo lica, jer iskustvo pokazuje, da ima mnogo ljudi, koji nemaju toga jedinstva, nego im je lice u različitim životnim prilikama različito. Poznato je, da ima ljudi, koji su u društvu ovakovi, u obitelji onakovi, a drukčiji opet u zvanju svojem. Znamo i to, da ima u jednoga istog čovjeka i religioznih i političkih i drugih nazora, koji su sa svijem različiti, a u takoga čovjeka ne može biti govora o pravom jedinstvu lica. Ako stanemo tražiti uzrok toj činjenici, naći ćemo ga u različitosti predodžbi. Kakav je na ime čovjeku misaoni krug, takve su mu i težnje i rad. Ako je dakle misaoni krug slab, jedno ne zahvata u drugo; nema li složna djelovanja, nije moguće ni jako, bar razumno htijenje. Ono, što je u duši osamljeno, uzrokuje duševni nemir, djeluje samo za se pobuđujući samo slične predodžbe i spajajući se s njima. Odatle je pojmljivo, da su ljudi, koji imadu pojedinačno, nesuvislo znanje te u njihovoj glavi nema spoja mislî, ljudi žestoke i nemirne glave, koji ne mogu stvoriti ništa suvislo, nego se kadikad dadu na nešto žestoko, ali jednostrano, bave se oko toga neko vrijeme, pa opet skaču na drugo. Takovi su ljudi protivurječni sami sebi. Kako pak stjecanje predodžbi zapada ponajviše obuku, to smijemo tvrditi, da jedinstvo lica upravo nužno zahtijeva i jedinstvo obuke (Leutz, Erziehungs- und Unterrichtslehre, II. Theil, Konzentration).

Kao u fizičkom, tako i u duševnom svijetu možemo postići pravi uspjeh samo ondje, gdje sve sile složno rade. Ako načelo „viribus unitis“ vrijedi svagdje, za što ne bi vrijedilo i za dušu? Sloga, sklad podaju i slaboumnomu snagu, a nesloga čini sve naše naprezanje bezuspješno. S toga moramo već od prvoga sata obuke misliti o tom, da ne unesemo u dušu učenikovu samo kamenje, nego da ga kao umjetnici obradimo, uredimo i složimo, da se uzmogne u učenika stvoriti bar donekle razuman nazor o svijetu i o životu, koji će ga voditi u životu samom, a pokazivati mu i put preko života. Bit će dakle prije svega zadaća obuci, da od mnoštva predodžbi, što ih učeniku danomice pružamo u različitim predmetima, stvorimo uređeno znanje, koje će krepko utjecati na dušu, pokrenuti svima silama njezinima, a osobito podati volji čvrst i stalan pravac.

Ali ako želimo, da spomenuto jedinstvo lica nazovemo etičkim, treba da mu se pridruži i ćudorednost, jer je samo ćudoredan značaj pravi značaj. Ćudorednost isključuje svaku jednostranost, zahtijeva raznovrstan i obilan misaoni krug, jer se ne osniva samo na uviđavnosti, nego i na čistoj volji, koja opet zahtijeva obilat misaoni krug. Pravu ćudorednost, neovisnu o ljudskim hirima i domišljajima, nalazimo samo u kršćanskoj vjeri, za to je potrebno, da se i taj misaoni krug onomu pridruži.

Temelj je volji mar (interes); s toga je buđenje mara najznatnija zadaća obuke. A da među različitim marovima bude sklada, treba da je taj mar svestran. Volja je nužna za uzgoj značaja, volji je temelj mar, a on treba da je svestran — tako smo rekli. Ali budući da je potrebno, da obuka u jednu ruku uzgaja jedinstvo lica, koje se osniva na jedinstvu svijesti, a u drugu ruku budi svestran mar, koji opet zahtijeva mnogovrsnu obuku, to se vidi, kako to nije baš lak posao, jer obukom, koja teži za svestranim marom, lako izvrgnemo pogibli jedinstvo svijesti, a po tom i lica.

Da i ne spominjemo pogibli, koja nastaje za jedinstvo svijesti, ako obuka podaje upravo oprečne predodžbe, n. pr. ako se nazori stečeni u religiji protive nazorima dobivenima u prirodnim naukama, ali i nagli prijelaz od jednoga predmeta na drugi i podavanje nesuvislih, nevezanih predodžbi krije u sebi pogibao za jedinstvo lica. Tome se može doskočiti jedino tim, da taj prijelaz pripravimo, predodžbe među sobom spajamo te svima predmetima podamo neku cjelotu, neko jedinstvo. Taj posao, to nastojanje zove se koncentracija obuke.

Odatle se može razabrati, da je koncentracija obuke upravo nužna, da znanje bude jedno s drugim suvislo, da jedno utječe na drugo. To je zahtjev veoma znatan i za naučnu osnovu i za obučni postupak. Nužnost se koncentracije ističe danas jače no ikad, jer su se u modernoj školi predmeti tako umnožili, da se obuka gotovo reći mrvi i drobi. To u ostalom nije nikako čudo,

da su se predmeti umnožili, jer su mnogobrojne potrebe života, raznovrsna su zvanja i staleži, a najposlije i pojam prave, skladne obrazovanosti ljudske zahtijeva raznovrsnu obuku.

Već je Platon (Rep. VII. p. 537.) zahtijevao, da građa, što se podaje mladiću, bude srodna. Treba dakle obuku urediti, naučnu osnovu sastaviti po zahtjevima koncentracije. Naučne se osnove grade tako, da se predmeti pomeću jedan do drugoga, da im se odredi vrijeme, ali se ne pita, što će biti jedno do drugoga, kad se stane obrađivati, i hoće li se moći među sobom spajati. Takav je postupak očito nevaljao; didaktici ga zovu „didaktičnim atomizmom" (isp. Willmann, Did. II, 200.). I Ciceron je vidio, da su znanje i umijeća u nekoj svezi (De orat. III, 6, 21.); pa s toga u govoru Pro Archia poeta c. 1. veli: „Etenim omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum et quasi cognatione quadam inter se continentur". Slično govori i Vitruvije (De arehit. I, 1, 11.) i Kvintilijan (na više mjesta). Ali najljepše je nužnost koncentracije istakao Herbart veleći: „Samo onda imademo uzgoj u svojoj vlasti, ako umijemo u dušu učenikovu unijeti velik misaoni krug, koji je u svojim dijelovima vezan, te će ono, što je u okolini za nj nepovoljno, moći nadjačati, a što mu je povoljno, sa sobom stopiti i spojiti". — „Obrazovanost mora biti raznovrsna i različita; već i obična obuka naslućuje, da čovjeku, u kojem valja da se učvrsti ćudoredno-religiozno mišljenje, nije dosta samo obuka u nauku vjere, nego mu treba i neko mnoštvo svjetske i prirodne pa jezične obrazovanosti i smisla za oblike i brojeve". — „Učenik treba mnoštvo obrazovnih sredstava, samo to mnoštvo ne smije biti kakvogod, nego uređeno. Prema tomu je zadaća obuke, da se jedinstvo lica spoji s mnoštvom obučne građe". — „Jedinstvo je onda u tom, da je ono „mnogo" među sobom vezano i spojeno i da tvori mnoštvo predodžbi lijepo uređenih i suvislih, tako da jedne na druge utječu i zahvataju u njih". (Ziller, Grundlegung[2]).

Iz ovoga se razmatranja jasno razbira, da je koncentracija obuke upravo nužna, pa ćemo o njoj govoriti ne držeći se strogo reda i sistema, nego na lak način, iznoseći misli, koje su se do sada o njoj zamislile, jer moramo već unaprijed reći, da pitanje praktički nije još riješeno, premda nema sumnje, da je teoretički sasvijem obrazloženo i dokazano. No to nas ne smije uplašiti, kad znamo, da je najviše ljudskih otkrića, i to znatnih, najprije teoretički zamišljeno, a istom poslije je teoriju učvrstilo iskustvo. Tako će biti i u našem pitanju, koje još nije na čistac izvedeno. Kako se u obuci mnoge činjenice prepleću, ne će moći biti drukčije, nego ćemo se gdjegdje i ponavljati, ali to stvar i nit raspravljanja, koja nije strogo sistematična upravo zahtijevaju.

Kad dakle stanemo raspravljati o koncentraciji, treba prije svega istražiti dvoje, i to: obučnu građu i njezin spoj. Građu možemo razrediti dvojako: ili po načelu „jedno do drugoga“ ili po načelu „jedno za drugim“. Za koje ćemo se načelo odlučiti, poučit će nas nauk o maru. Mar je simpatetičan, socijalan i religiozan, za tim spoznajan, koji je opet empiričan, spekulativan i estetičan. Sućut ima svoj izvor i korijen u saobraćaju, a spoznaja u iskustvu. Saobraćaj nas u prvom redu upućuje na ljude, a iskustvo na prirodu. Nijedan mar ne smijemo zapustiti, jer inače nastaje sakata koncentracija, koja traži spasenje u tom, da jedan ili drugi obučni predmet dobro okrnji. Obuka mora dakle crpsti građu iz saobraćaja i iz iskustva t. j. iz ljudskoga života i iz prirode. Kako je pak u prvom redu nužno, da spoznamo Boga, koji je izvor svemu, to dobivamo tri glavne grupe: religiju, povjesnicu i prirodu. Ti su se kulturni elementi u školi različito razređivali. Tako su jedni slijedili načelo „od lakšega k težemu“, i premda je to načelo inače valjano, ipak nam ovdje ne jamči za dobar izbor i razređenje gradje. Po tom su načelu nastale koncentrične naučne osnove, te se mislilo, da se s pomoću njih može najbolje postići koncentracija. Treba dakle da i o tom kažemo koju.

Iskustvo je pokazalo, da u školama, koje rade po koncentričnim osnovama, mar otupljuje na svakom višem stupnju, te je obuka, u kojoj se pored nove građe neprestano ponavljala i stara, bila dosadna i učiteljima i učenicima. To nam svjedoči, da taj put nije dobar, jer u njemu nema podražaja novosti. Ali se čuje uvijek govoriti: „Repetitio est mater studiorum“, pa se pita: Nije li koncentrična naučna osnova provodila baš ovo načelo? Ne protivi li se ono, što malo prije rekosmo o dosadi, ovomu načelu? Nipošto, ako samo valjano skrbimo za ponavljanje, a u drugu se ruku čuvamo, da ne budemo dosadni, što je za uspješnu obuku najveći grijeh i najstrašnija pogibao. Prilike za ponavljanje ima u koncentraciji i bez koncentrične osnove.

Ali ćemo spomenuti i drugi razlog, za što zabacujemo koncentričnu osnovu; no prije svega valja nam riješiti veoma znatno pitanje. Tko misli, da je glavna zadaća obuke jedino u prisvajanju građe, da je obuka učinila svoju dužnost, ako djeca znadu pripovijedati biblijsku pripovijetku ili lekciju iz svjetske povjesnice, nabrojiti granice zemalja, rijeke i gradove, navesti oznake nekoga prirodnog predmeta, nadrndati deklinaciju, izbrbljati pravilo i t. d. te u tom na ispitu pokazati neku sigurnost, s njim ne možemo raspravljati, jer mu nije na umu uzgojna obuka. Mi doduše ne tajimo, da je i naša želja, da djeca to znadu, ali to nama nije svrha, nego samo sredstvo, da dođemo do glavne stvari, a to je pojmovna uviđavnost, to da iz pojedinačnoga vadimo općeno, bila to historijska istina, etičan zakon, religiozno uvjerenje ili jezično, prirodno ili matematično pravilo. Pojmovne

pak uviđavnosti ne možemo steći, ako se u stvar ne zamislimo, i baš o tom zamišljaju zavisi i vrijednost stvari. Zamišljanje pak i više manje letimično ponavljanje, kakvo je u koncentričnoj osnovi, velike su opreke. I mi dopuštamo, da djeca zaborave mnogi détail obučne građe — ta to je duševni zakon —, ali baš zaradi toga ne ćemo da tratimo vrijeme za posao, koji je i onako beskoristan. Treba dakle da se za svaki stupanj odabere kongenijalna građa, ali da se u nju učenik što jače zadube i njom što obilatije okoristi dobivajući iz nje građu, koja ima za obrazovanost općenu vrijednost. To znanje treba opet spojiti sa što više vezova i spona — a ni toga nema bez zadubljivanja — i ako se tako radi, ono općeno znanje čuva, da se ni konkretno ne zaboravi.

Kad smo dovršili neki odsjek, ako želimo, da sebi i više toga prisvojimo, u duševnom se životu novo oko onoga, što smo već stekli, ne može samo periferički naslagati. Ima zgodnijih prilika, da se novo sa starim asimilira, nego li je rad po koncentričnim osnovama.

Goethe veli na jednom mjestu, da dijete mora opet iznova početi i kao individuum proći epohe svjetske obrazovanosti. Istu misao nalazimo i u Herbarta, koji veli, da u svakom od nas živi prošlost, ili na drugom mjestu, da sućut ne može postati i razviti se u sadašnjosti, jer je krug djetinji još preuzan, te ga možemo brzo proći, a krug je odraslih ljudi za dijete previsok, niz vremenâ svršuje se pak i onako u sadašnjosti. Odatle izvodi tvrdnju, da je u počecima naše kulture, u Grka, u klasičnoj formi ideal dječaštva, a to dječaštvo treba da proživi i sadašnji dječak, jer je u Homerovim pjesmama jasno određena točka za cijelo kasnije potomstvo. Za to zahtijeva, da kronološki napredujemo od starijih k novima. Tu je Herbartovu misao dalje izveo Ziller i odredio kulturno-historijski razvoj obuke. Ako je ta misao Herbartova istinita, onda je očevidno, da se koncentrični krugovi ne mogu održati ni za biblijsku povjesnicu. Ako je po mnijenju Herbartovu nužno, da dijete najprije uvedemo u pređašnje kulturne stupnjeve, kako bismo s njihovom pomoću stvarali apercepciju za dalje stupnjeve, onda ne može biti govora o koncentričnim krugovima. Ako djetetu podajemo iste godine i staru i srednju i novu povjesnicu, koja prikazuje sasvijem druge kulturne prilike, među kojima nema sveze, onda smo napustili princip kulturno-historijskih stupnjeva. Pa i ono nesretno miješanje različitih i čudorednih i religioznih shvaćanja ne može buditi mara, jer se jedno neprestano ponavlja, poznato miješa s nepoznatim; poradi neprestanoga prekidanja ne napreduje se, jer koncentrični krugovi rastavljaju i raskidaju, što nužno pripada zajedno. U jednom predmetu preleti učenik u godini dana sve; svagdje samo kuša, a nigdje ne uživa; svega se dotakne, a nigdje se ne ustavi; koješta čuje i uči, ali nigdje jasno i valjano, jer se sve opreke sprečavaju i potamnjuju.

Herbart i dr. shvaćali su koncentraciju osobitim načinom. Oni drže, da bi imalo biti neko središte, a oko toga središta imalo bi se nanizati sve ostalo. Teškoća je samo naći to središte, oko kojega bi se morali skupljati ostali predmeti. Ako s toga gledišta razmotrimo obične predmete, bit će nam za cijelo jasno, da se to središte ne može uzeti među vještinama ili među formalnim strukama, nego mora pripadati stvarnoj obuci, a opet prema svrsi uzgoja treba da je vrsno utjecati na ćud. Budući da smo rekli, da je svrha i cilj uzgoju i obuci stvaranje ćudorednoga značaja, nužno je, da ćudoredne ideje budu središte obuke. Te ćudoredne ideje prisvaja učenik prije svega u nauku vjere i u povjesti, pa bi prema tomu ovi predmeti morali biti središte obuke. Uz njih bi se onda redala realia, jezične struke, dok bi matematika u toj strogoj koncentraciji imala prilično periferičan položaj. Takovu pretežnost jednoga predmeta nad drugima nalazimo doista u starijim školama, n. pr. u Sturmovoj, Trotzendorfovoj, gdje je pretezao latinski jezik, a u Francke-ovim zavodima nauk vjere. Naše današnje škole jedva da imadu kakvo središte. Herbartovci uzimaju za središte „Gesinnungsstoffe", ali je velika poteškoća u naučnoj osnovi, koju treba jedinstveno urediti, a i u razdiobi.

U novije je vrijeme strogu koncentraciju po Herbartovim načelima izradio Ziller, a praktično je za osnovne škole proveo Dr. Rein u „osam školskih godišta". Po njihovoj naučnoj osnovi treba da se svom snagom podaje zaobljena građa, koja je primjerena shvaćanju učenikovu, da mu ispuni svu dušu. U izboru građe pak vodi ih ideja kulturno-historijskih stupnjeva. Središta su ovim stupnjevima: 1. 12 gataka, 2. pripovijest o Robinzonu, 3. povjest patrijarhâ, 4. povjest sudaca, 5. doba kraljeva, 6. život Isusov, 7. povjest apostola, 8. povjest reformacije. Na tu građu nadovezuju se počevši od 3. godine i dijelovi svjetske povjesnice, domaće priče i povjest. Kasnije su Rein, Staude i dr. taj izbor promijenili, te su stari zavjet pokratili, a život Isusov raširili na dvije godine. Ziller opravdava taj izbor ovako: „Ako je potrebno, da kršćanstvo bude kvasac, koji će probijati u sve prilike života, mora se već škola za to pobrinuti, da ni religiozni misaoni krug ni onaj, koji smjera samo na praktičan život, ne stoje osamljeni jedan pored drugoga. Ta i u običnom životu držimo, da je nezdravo stanje, ako čovjek sudi i radi sad po praktičnim razumnim pravilima, sad opet prebujava religioznim čuvstvima; s toga je najprirodnije, da već škola na to svrati svoju pozornost te već u početku oslabi i uništi tu pogubnu diobu. — Ali i pored toga podaje biblijska povjesnica izvrsno sredstvo za koncentraciju. Ona je jedini predmet, koji učenika prati svagdje, jedina mu pruža u sebi zaobljen krug ideja, dok je sve ostalo znanje više manje samo ulomak. U nju se može đak uživjeti, poznate su mu sve prilike, lica, sudbina, dâ i osobiti govor. Kad se god pozovemo na

biblijsku povjesnicu, to je polje učeniku poznato, a kakvih sve ćudorednih sila nema u tima pripovijestima! To su dovoljni razlozi, da je učinimo temeljem obuke". — A radi li se tako? Ne klone li se učitelji često hotimice toga tla, tako poznata učenicima? Kako često bismo lako mogli, kad obrađujemo štiva, upozoriti na slične prilike u bibliji, potražiti ondje primjere, ali obično držimo, da je to posao učitelja vjere.

Ali ima nešto drugo, što otežčava takvu koncentraciju, dà čini je nemogućom. Odaberemo li takvu građu, tijem smo doduše duh koncentrirali, ali smo osakatili i suzili općenu obrazovanost, koja je, kao što rekosmo, nužna za ćudoredno-religiozni značaj. Nije dakle druge, nego valja nastojati, da se jedinstvo lica dovede u sklad s mnoštvom obučne građe, koliko je moguće. Treba dakle, da je ono „mnogo", što ga u obuci podajemo, među sobom spojeno i isprepleteno, da stvara predodžbeno mnoštvo, koje je uređeno u nizove, a oni su međusobnim zahvatanjem svojih dijelova u uskoj svezi, tako da ga je lako pregledati. Ako ovako sve spajamo, zaradi spoja jedno nas upućuje i sjeća na drugo, jedno ističe i osvjetljava drugo.

Ali viša škola mora da ima i stare i druge kulturne elemente pa i narodne, samo je potrebno, da budu u organičnom jedinstvu; kako su različiti, treba da je među odabranim odsjecima bar neki k o n t i n u i t e t. Tako primjerice nema vanjske sveze između gatke i Robinzona, ali ima kontinuitet. Dok gatke i basne odgovaraju razvitku djetinjega duha, gdje mašta preteže, daje Robinzon dosta zgode i mašti, da radi, ali ujedno zahvata kruta zbilja tako teško u život junakov, da se djetinjemu razumijevanju otvora značenje zbiljskih stvari za ljudsko djelovanje i mišljenje. Tu vidi dijete pojedinca čovjeka, kojemu život, pun doživljajâ, prati njegova sućut, a vidi u njemu i blagoslov ljudskoga društva, bar negativno, jer razbira, koliko sve Robinzon ne mora stradati za to, što je istrgnut iz ljudske zajednice, pa mu postaje jasno značenje zajednice u grčkoj priči, gdje se uspjeh postiže, ako se svi jednomu pokoravaju. Takav je odnošaj kontinuiteta i u religiji i u svjetskoj povjesnici, gdje se vidi, koliko se kršćanstvo uzdiže nad stari zavjet i poganstvo; tako se opaža napredak i u tom, kakav je položaj građanina u modernoj i u feudalnoj državi; vidi se svagdje prijelaz sirovih nazora i običaja ka humanomu mišljenju. Vidimo dakle, da među građom kulturno-historijskom ima vezova. Kontinuitet se razbira u različitim etičkim, religioznim, socijalnim i nacionalnim idejama, koje učenik po malo s razumijevanjem stječe. Ni s toga razloga dakle ne vrijede koncentrični krugovi, nego su više vrijedni kulturno-historijski stupnjevi.

Odatle slijede ovi napuci za naučnu osnovu:

a) Budući da je ćudoredno religiozno obrazovanje najviša zadaća obuke, a dade se u prvom redu postići historijskom građom: biblijskom i svjetskom povjesnicom, treba da je ta građa središte obuke;

b) Za čovjeka, koji istom čovjekom postaje, ima apsolutan mar samo postanje ljudske kulture, ako se prikaže u ogledalu ćudorednih sudova, pa je s toga nuždan kronološki red od starijih kulturnih stupnjeva ovoga razvoja do novijih, viših.

c) Postanje se ljudske kulture može istom onda shvatiti, ako skrbimo za zadubljivanje u pojedine stupnjeve, da učenici vide kontinuitet njihov.

d) Poradi zadubljivanja i napredovanja u obrazovanosti treba da historijska građa dolazi u suvislu mnoštvu i da se u obuci samo jedan put obradi.

Što se tiče točke b), razumijeva se, da su nužni samo glavni stadiji kulture. A što se tiče kronologije, ne mora se to shvatiti doslovce, jer ni razvoj kulture ne ide ravnim pravcem. Jedan je narod osobito razvio jednu stranu kulture, a u drugoj je zaostao; za to i ne može biti govora o strogoj kronologiji. Pod riječju „kulturno-historijski" ne razumijeva se povjest vladara ni ratova. Iz takove se obuke ne bi crplo razumijevanje sadašnjosti ni njezinih sastavljenih prilika ni valjano ocjenjivanje onoga, što se iz religioznih, socijalnih i političkih prilika u dugom nizu razvoja razvilo, a samo odatle može niknuti uviđavnost, što nam treba za budućnost i što treba da svaki član ljudskoga društva promiče i gdje da zahvata u cjelinu.

To bi za sada imala biti glavna načela, koja bi nas morala voditi u sastavljanju naučne osnove. Ali se ipak čini, da nijesmo mnogo učinili za koncentraciju, ako metnemo za faktično središte obuke suvislu kulturno-historijsku građu, jer nije glavno, da imademo središte, nego da ostalo sa središtem skladno spojimo. Stvar izlazi tim teža, što smo odredili dva središta: biblijsku i svjetsku povjesnicu. Ove se dvije povjesnice ne dadu stopiti, a nije ni potrebno, nego bi dapače bilo štetno. U opće se kulturni elementi dadu teško spojiti, jer bi lako mjesto reda nastao nered. Što dakle?

Koncentracija hoće samo to, da se ono, što je razdijeljeno i osamljeno, dovede u neko više jedinstvo. Lijepo je to u poredbi rekao Dörpfeld (Zwei dringliche Reformen 48.): Glavni centralni obučni put jednak je muzikalnoj melodiji. Pristupe li ostali predmeti kao skladni popratni glasovi, nastat će skladna lijepa cjelina. Idu li ipak popratni glasovi svojim putem bez obzira na glavni glas, mora nastati glazba, da od nje pobjesniš. To bi bio sasvijem kriv nazor o koncentraciji, kad bi nas ona vodila do toga, da bismo u istoj obučnoj uri zgrtali opeke, koje

se ne bi dale spojiti. Prava koncentracija zahtijeva samo to, da jedan predmet traži i nađe sveza u drugoga; da se građa, koju smo na jednom mjestu obradili, na drugom ponovi; da se građa, što smo je na jednom mjestu pripravili, na drugom dalje obradi i s drugih gledišta promatra. (Ziller, Allgem. Pädag. 345.)

Da vidimo, što se možemo odatle naučiti! Psihologija nas uči, da sve predodžbe, koje nijesu s drugima u nizove spojene, brzo iščezavaju. Nužno je dakle, da naučna građa bude među sobom spojena i svezana u pojedinom predmetu, a predmeti opet među sobom. Radi se dakle prije svega o tom, da naučnu građu u samim pojedinim predmetima spajamo. Amo brojimo prije svega predmete, koji imadu više dijelova. Tako ima n. pr. nauk vjere ove dijelove: katekizam, biblijsku i crkvenu povjesnicu, a hrvatski jezik ove: čitanje, obradbu štiva, književnost, slovnicu i sastavke. Ovi se dijelovi ne bi smjeli ukazivati samostalni, nego bi se morali učeniku uvijek pričinjati kao jedinstvena cjelina: katekizam kao skup biblijskih nauka; slovnica i sastavci čvrsto spojeni sa štivom itd. Takav se spoj ukazuje sam od sebe u matematici, gdje se pravila i dokazi, prije stečeni, upotrebljavaju za novo dokazivanje i s njim prepleću. Ti su spojevi pojedinih dijelova nekoga predmeta sasvijem prirodni, jer je n. pr. katekizam samo apstrakcija biblijske povjesnice, a ipak se u nas radi neprirodno, kad hoćemo da dijete najprije zna apstrakcije, a onda istom ono konkretno, od kojega su ona pravila i nauci apstrahirani. Spajati valja dakle ono, što po svojoj prirodi pripada zajedno. Premda je spoj pojedinih dijelova prirodan, ipak se često u praksi ne radi tako, nego se upravo griješi. Još se ni danas biblijska povjesnica ne obzire dovoljno na katekizam, a ni obratno. „Još se uvijek pomno dijele pojedine grane prirodoslovne obuke. Ako se ljeti uči botanika, nema ni govora o životinjstvu, dapače ni o onim životinjama, koje nalazimo, kad botaniziramo“. (Kern, Grundriss §. 14.) — „Sveza je u životu prirode najviši cilj prirodoslovne obuke. Zbiljska se priroda ne može pomišljati kao zgrada s osamljenim sobama, nego kao živa cjelina, u kojoj je svaki član ovisan i vezan o drugi“. (Dörpfeld, Grundlinien str. 120).

Tako sam mislio i ja, kad sam napisao članćić u Nastavnom Vjestniku III. str. 301—304., gdje sam drugovima prirodoslovcima preporučivao, da se zamisle u pitanje „životnih zajednica“ i koncentracije, za koju je baš njihov predmet veoma zgodan. Na taj su mi članćić odgovorili g. Dr. L. Car (Nastavni Vjesnik IV. 145—148.) i g. Dr. Aug. Langhoffer (isti svezak str. 148—151). Kern i Dörpfeld nijesu spomenuti nazor primili od Jungea, nego su ga razmišljanjem sami stvorili, jer ih je na to potaklo promatranje duševnih radnja — potakla ih je na to pedagoška psihologija. Ja bih sve prigovore, koje su rečena gospoda iznijela protiv ovoga didaktičnoga načela, što sam ga toplo preporučivao, sveo na jednu veoma znatnu pometnju, poradi koje su oni a

limine odbili to načelo. Ta je pometnja, koja se gospodi jamačno samo potkrala, u tom, da oni ne razlikuju koncentrične naučne osnove i koncentracije. Što držim do koncentrične osnove, navlaš sam sprijeda obilnije spomenuo i protiv nje iznio više i znatnijih prigovora nego gg. dr. Car i dr. Langhoffer, ali za to ipak i u napredak ostajem čvrsto na braniku koncentracije, u kojoj ima prirodopis odlično mjesto, ali jedino uz pogodbu, da se okani dosadašnje metode, sistema, pa poprimi princip životnih zajednica.

Prije svega valja mi se obazreti na neke prigovore gg. dra. Cara i dra. Langhoffera. Gosp. dr. Car dijeli nauke na moralne i prirodne. Pristajem; to hoće i pojam koncentracije i obuke, ali hoće i to, da se prirodne vežu među sobom, moralne među sobom, a jedne i druge opet među sobom. A da među njima ima sveza, vidjet ćemo malo kasnije. Gosp. dr. Car govori, da do jedinstvenoga nazora o svijetu vodi tek kakav filozofički sistem, a da se taj razumije, za to treba prije neku potrebnu množinu znanja steći. Mi pak velimo: jedinstven nazor o prirodi može sebi stvoriti svatko, ako ga vode pravim putem, pa ako taj nazor i ne ide u tančine, ali će biti razuman. No dosadašnja obuka u prirodopisu nije podobna, da pomaže stvaranju toga nazora. Isto se tako ne mogu složiti s gosp. Carem, da bi počeci nauka svuda bili teški i suhoparni. U tom i jest sva vještina obuke, da i početke učini zanimljive, a to će postići samo onda, ako polazi od iskustva djetetova, a to nije do sada činio prirodopis u onoj mjeri, kako bi mogao po novoj metodi životnih zajednica. Da priroda nema sama dosta čara u sebi, ako mi ne uzgojimo mara za nju, vidimo žalibože na svoje oči svaki dan, gdje ljudi prolaze mimo ljepota njezinih, a ne vide ih niti osjećaju. Treba dakle uzgoja i za to. Što gosp. Car zahtijeva, da knjige budu dobre, to želimo i mi, samo se ne slažemo u tom, što je „dobro". Po našem će mnijenju biti dobre istom onda, ako ne budu nauka pojedinih organizama i anorganizama, nego budu nauka prirode. Također bih se ja teško usudio reći, da je metoda u nižim razredima dobra, a u višima da bi trebalo preporučiti induktivnu metodu. Pa zar nijesu duševni zakoni u učenika nižih i viših razreda isti, te ako za učenike viših razreda vrijedi induktivna metoda. zar ne vrijedi u mnogo većoj mjeri za učenike nižih razreda? Baš obratno; u nižim razredima mora biti obuka induktivna, a u višima može biti prije sistematična.

Gosp. dru. Langhofferu moram odgovoriti, da mi nije došla u ruke knjiga „Streifzüge durch Wald und Flur", nego sam se o vrijednosti nove metode uvjerio proučavanjem pedagoških djela, poimence Jungeovih, Kiessling-Pfalzovih i Partheil-Probstovih. Potpuno se slažem s gosp. drom. Langhofferom, kad veli: „Zar ga ne veže mineralogija i geologija s kemijom, fizikom i geografijom, zar ne daje zoologija i botanika dodirnih točaka s higije-

nom . . . i t. d.", te priznajem, da ima dapače vrlo mnogo dodirnih točaka, samo želim, da ti vezovi, te točke ne budu na papiru i u glavama već učenih ljudi, nego da budu vidne i u obučnom postupku i u svijesti učenikovoj. Isto tako nije gosp. dr. Langhoffer shvatio koncentracije ni koncentrične osnove, jer drukčije ne bi bio napisao ono na str. 149. Mi smo jasno izrekli, da se svaki predmet obrađuje samo jedan put, i to temeljito, ali to hoće i dopušta i koncentracija, koja je još uvijek veoma vrijedno didaktično načelo. Što gosp. dr. Langhoffer veli o dodiru životinjstva i bilinstva (str. 149.), odobravamo sasvijem, samo želimo, da se pođe i korak dalje, pa da se tako i u školi radi, a i školske knjige prema tomu udese. Vidim, da se s gosp. drom. Langhofferom ne razilazim, a uvjeren sam, da će on sasvijem pristati uz novu metodu, ako se potanko upozna sa spomenutim djelima. Ta gosp. dr. Langhoffer priznaje, da je prirodopis geografiji tvrd i prirodan temelj. Samo naprijed, jer tim još nijeste prihvatili sve dobre strane nove metode, a i onako im priznajete vrijednost, kad velite, neka životne zajednice budu „dopunjak" (str. 151.)!

Toliko sam imao odgovoriti gosp. dru. Caru i dru. Langhofferu. U ostalom dodati mi valja još ovo. Prije Jungea nalazili su učitelji u prirodopisu samo formalno-obrazovnu snagu, a kad su izašla njegova djela, počeli su se intenzivnije baviti oko reforme prirodopisne obuke. Prije su se predmeti prirodni opisivali, a najviše se spominjalo, u kakom je odnošaju koji predmet prema čovjeku, da li mu koristi ili škodi. Što mari sistematik za mnoge pojave u prirodi? Ne pripadaju u sistem. Ako je prirodopisna obuka uzgojna — a to može i mora biti —, onda ne smijemo dopustiti, da učenik samo opisuje i uspoređuje i nešto praktična znanja steče. Mladi čovjek neka upozna i položaj predmeta u prirodi. S toga se mora upoznati s prirodnim zakonima, po kojima priroda svojim životom živi, a te zakone treba da opet prepozna u svom individualnom životu. Spoznaja tih zakona pokazuje mu ovisnost njegovu o prirodi, te ga uči, da prirodu upotrebi na svoju korist, ne ogrješujući se o zakone njezine. Pomislimo samo na napredak u gospodarstvu, tehnici i t. d. S toga je potrebno shvaćanje prirode kao cjeline, kojom ravnaju i proniču je unutrašnje sile.

Istina je, da se poslije Jungeovih djela stalo ozbiljno raditi oko reforme, stao se ostavljati sistematični put, a uzimati u obuku i biologija, i to različito — znak, da su pristalice ukočena sistema shvatili vrijednost novijih nazora. Ali sistematična biološka obuka ne dotječe za poznavanje prirode, jer iz nje ne doznajemo za mnoge vrlo interesantne pojave, iz kojih se vidi, kako je mudri stvoritelj prirodu obdario snagom samouzdržavanja. Jedna je od najvećih prednosti nove metode, da prati postanje i propadanje u prirodi, i pupoljak i cvijet i plod; i u zimi vrijedi za takovu

obuku botanika. Ali život u prirodi ne uvjetuju samo biološki i morfološki, nego i fizikalni i kemički zakoni. Tako je u takovom obučnom putu zgode spajati ili koncentrirati sve prirodoslovne grane. U obuci po životnim zajednicama dobivaju opažanje, ekskurzije i pokusi kud i kamo veću znatnost, nego kod sistematične obuke. Ta i u Sv. pismu čitamo: „Gospod Bog dovede sve zvijeri poljske i sve ptice nebeske k Adamu, da vidi, kako će koju nazvati". S toga je potrebno, da i mi prikažemo djetetu živi rad prirode, da ga uvedemo u nju. Nije nam do toga stalo, da o tom duljimo; dosta je, da smo istakli princip, a do stručnjaka, koji moraju biti ujedno i pedagozi, stoji, da osnovu prema tomu urede. Ko želi, da se u to uputi, spomenut ćemo mu najznatniju literaturu.

1. Naturgeschichte. Der Dorfteich als Lebensgemeinschaft von Fr. Junge, Kiel und Leipzig 1891.

2. Beiträge zur Methodik des naturkundlichen Unterrichts in Abhandlungen und Beispielen von Fr. Junge, Langensalza 1894.

3. Methodisches Handbuch für den gesammten naturwissenschaftlichen Unterricht von dr. Franz Kiessling und E. Pfalz, Braunschweig 1892. Osobito preporučujemo V. i VI. tečaj toga djela pomnomu proučavanju; s njim neka se isporede naše školske knjige, pa da vidite golemu razliku! Pisci umiju veoma zgodno spajati svu prirodoslovnu obuku. Prvo poglavlje govori o promjeni tvari i toplini, drugo o brizi čovječjoj za hranu, treće o kolanju tvari, koje omogućuje hranidbu svih živih bića, četvrto o brizi čovječjoj za toplinu, koja je potrebna za uzdržavanje života, peto o toplini, koja je uvjet svega života na zemlji. Ali kako je to suvislo, neprisiljeno i bez natege spojeno, a svaki put začinjeno kulturnopovjesnim prijegledima! Tu se zgodno spaja botanika, mineralogija, zoologija, kemija, fizika, tehnologija i higijena (tako n. pr. ventilacija, desinfekcija). Takovim načinom dopre učenik doista do nazora, da je svemir živo biće.

4. Naturkunde von Partheil und Probst, 3 Hefte, Kahles Verlag, Dessau 1894.

Ko prouči novu metodu, on će jamačno biti i uvjeren o valjanosti njezina principa, ako ga možda i ne zadovolji sasvijem čija razredba građe; ta do učiteljâ je, da prema principu građu odaberu i razrede.

Kad se radi o spoju dijelova nekoga predmeta, stoji sva vještina i umijeće prije svega do obradbe, i toliko pripada koncentracija u nauk o obučnom putu, ali je za to dužnost i naučne osnove, koja određuje građu, da se brine o tom, kako bi se lakše spajala. To će učiniti, ako odabere građu, koju možemo lako nadovezivati jednu na drugu, i jedno primjenjivati na drugo i uspoređivati s njim.

Predmeti se mogu spajati i tako, da se dva predmeta stope u jedan, pri čemu jedan ostaje glavni predmet. Ta se uredba doduše protivi zahtjevu, da predmeti moraju biti samostalni, ali se ipak katkada upotrebljava. Na geografiju kao glavni predmet može se nadovezati ili povjest ili prirodopis, te govoreći o zemlji spominju se i tvorovi prirode i povjest njezina. Za takovu asocijativnu znanost drže neki osobito geografiju. Ali se u takovom spajanju uvijek krnji i sakati koji predmet, te se ne može ni preporučivati. Gdje se na jedan predmet silom i umijećem nadovezuje svakakva građa, pa i heterogena, ondje nastaje rastresenost mjesto sabranosti; n. pr. kad se hoće na štivo nadovezati i obuka u povjesti, zemljopisu, prirodopisu, risanju i t. d. Jedino na najnižem stupnju može se držati za zgodno, ako jezična obuka i obuka u pisanju i čitanju čine jedan predmet.

Dr. *J. Golik.*

(Svršit će se.)

Književne obznane.

III.

Dr. **Ivan Hoić, Opća povjesnica** za niže razrede srednjih učilišta. Treće prerađeno i popunjeno izdanje. Zagreb 1896.

Mjesto predašnje tri knjige za povjesnu obuku u nižim razredima srednjih učilišta (Hannak-Klaić, Stari vijek; Klaić, Srednji vijek; Hoić, Novi vijek) izašla je evo od Hoića jedna knjiga, koja na 321 stranici sadržava sva tri vijeka, a od toga prvih 114 stranica otpada na stari, str. 115.—215. na srednji, ostatak na novi vijek. Stari je vijek dakle nešto veći od srednjega i od novoga.

Školske je god. 1892./3. naučna osnova za povjest u nižim razredima donekle promijenjena, jer dok se prije uz srednji i novi vijek tražio osobit obzir na povjest hrvatsku, slavensku i (uz novi vijek) na povjest cijele hapsburške monarkije, zahtijeva promijenjena naučna osnova od 23. kolovoza 1892., br. 8.593. osobit obzir samo za povjest zemalja krune sv. Stjepana; zahtijeva se pače, da bude u IV. razredu u povjesti novoga vijeka „povjest zemalja krune sv. Stjepana kao glavna jezgra obuke". Osim toga su prije bila i u III. razredu za povjest srednjega vijeka propisana 2 sata na nedjelju, kao i u II. i IV. razredu za stari i novi vijek, ali pomenute školske god. promijeni se i to, te od onda je u III. razredu za srednji vijek određen samo po-

*

drug sat, budući da se imadu povjest i zemljopis uzimati naizmjence — a oboje samo 3 sata na nedjelju.

Hoić nije napisao sasvim novo djelo, nego je ova knjiga treće prerađeno i popunjeno izdanje njegove predašnje opće povjesnice za nekadašnje građanske ili više pučke škole, a sada je ta knjiga uvedena i u niže razrede srednjih učilišta. Na prvi se pogled vidi, da je ova Hoićeva knjiga opsegom daleko manja od one tri povjesnice, što su se u nižim razredima srednjih učilišta prije upotrebljavale — a to se mora odobriti, jer uz mali broj sati na nedjelju — i ako nije bilo previše učenika u razredu — nije bilo nikako moguće, da se iz onih knjiga sve uzme — a kamo li ponovi i uvježba. Sada će se to moći lako i sigurno postići. Dalje se na tom djelu odmah razabire to, da se pisac trudio zadovoljiti promijenjenoj naučnoj osnovi i boljim načelima za povjesnu obuku u nižim razredima srednjih učilišta, koja zahtijevaju, da se povjesnička građa što više zaokruži i, koliko se dade, u pojedine skladne biografske slike slije. Pisac je doista najveći dio povjesti diljem svih triju vijekova biografski obradio. Taka je obradba zgodna za niže razrede, jer je učenicima mnogo shvatljivije, pa za to lakše i milije učiti povjest u biografskim slikama, nego li u stegnutim i isprepletenim prijegledima, nakrcanima pustijem činjenicama. Pripovijedanje je u ovoj knjizi živo i jasno, a to je važno u svakoj povjesnici, osobito školskoj; osim toga je i lijepo i dobro, što se ističu patriotski momenti, gdje je tome zgode i prilike, jer tako i mora biti. Pisac gdjegdje mjesto biografije podaje kulturnu sliku, na primjer „opis starog Egipta", „grčki bogovi", „kako su živjeli stari Rimljani" i t. d. — a to je zgodno i mora tako biti, jer se biografski način prikazivanja povjesti i ne da baš svuda bez velike sile provesti. Ali za što je pisac na koncu srednjega vijeka dodao povjest slavenskih država u sabitu prijegledu, nakrcanu imenima vladara i vladarčića, godinama i kratkim napomenama mnogijeh događaja? Taj dodani prijegled iznosi 31 stranicu, dakle trećinu srednjega vijeka u toj knjizi, a stoji o se i bez bliže sveze s prije obrađenom povješću srednjega vijeka. Odobravamo, što je opsežnije prikazana povjest slavenskih naroda, ali bi bilo bolje, da je ovaj prijegled izostao, a mjesto toga da su važniji događaji i znamenitiji vladari slavenski obrađeni organski s ostalom povješću srednjega vijeka u živijem i opširnijem slikama. Time ne bi bilo tako narušeno ono dobro načelo, po kome je inače knjiga izrađena, a korist od izučavanja slav. povjesti bila bi za mladež veća, nego li je ovako. Ima još amo tamo u toj knjizi takijeh odlomaka, gdje pisac sabija i niže jednu činjenicu na drugu, te podaje suhoparan prijegled događaja mjesto žive slike, koja bi mladeži duboko u pameti ostala. — Što se još tiče rasporeda građe, bolje bi bilo, da se slika o životu i vjeri starijeh Germana podala kod vlade Oktavijanove, gdje se pripovijedaju veliki ratovi Rimljana s njima,

— kao što je i u Hannaka, — nego li na početku srednjega vijeka, — kao što čini Hoić; jer tu je ta slika bez sveze, sama o se; iza nje dolazi članak o Slavenima, Samu, seobi Slavena, Klodvigu, Justinijanu, Muhamedu i t. d. Seobu je naroda Hoić sasvijem opravdano uvrstio u stari vijek, jer ga završuje god. 476., ali učenici treba da se prije seobe naroda upoznadu sa životom i vjerom starijeh Germana. Bilo bi dobro, kad bi se mladeži ovdje ondje — na zgodnim mjestima — spomenuli i povjesnički izvori, iz kojih mi znamo, da se ono, što povjest pripovijeda, baš onako zbilo; n. pr. Egipćani su živjeli tako i tako, — kao što se vidi iz natpisa u njihovijem grobnicama; stari su Gali po pripovijedanju Cezarovu bili taki i taki, stari Germani po opisu Tacita, velikoga povjesnika rimskoga, taki; Huni po crtanju Jordanesa, učena pisca gotskoga iz VI. stoljeća, taki i t. d. Koristilo bi to, jer bi se učenici time podsjećivali, da je povjest nauka, koja pripovijeda istinite činjenice iz vjerodostojnijeh i, koliko se može, suvremenijeh izvora. Hoić toga nigdje ne čini.

Osobito je zazorno to, što su u ovoj knjizi istorijske činjenice sasvijem pobrkane s mitologijskijem i junačkijem pričama. Mitologijske priče pripadaju u odsjek o vjeri, junačke i druge narodne opet u onaj odsjek, gdje se govori o književnosti onoga naroda. U poglavlju o prosvjeti, i to u odsjeku o književnosti, moglo bi se reći: „U to doba bilo je u toga naroda sva sila junačkijeh priča, od kojih ćemo važnije pripovijedati". Ako bi tko prigovorio, da djeca u II. razredu srednjih učilišta ne razumiju još ništa o književnosti, onda bismo mu odgovorili, da razumiju barem toliko, koliko i o graditeljstvu, državnom uređenju i t. d., što se sve u poglavlju o prosvjeti u školskim povjesnicama prikazuje. Učenicima u II. razredu dade se kratko i shvatljivo spram njihove dobi rastumačiti, što je književnost; da se to doista dade, uvjerio sam se više puta. Jedino istorijske anekdote, ako su inače vjerojatne i karakteristične, mogu se u školskoj knjizi za niže razrede uplesti u pripovijedanje istorijskih činjenica. U knjizi, o kojoj govorimo, izmiješane su priče, bajke i istinske činjenice bez ikakva reda tako, te nestručnjak — a nekmo li dijete — ne će ni znati, što je priča — dakle neistina, što li istina. Tu se samo rijetko gdje kaže, što je priča, niti je priča drukčije (sitnije) štampana, kao što je prije u školskim knjigama bivalo; u jedinstvenu cjelinu splinjuju se priče sa činjenicama. Na primjer p. 21. i d.: „. . . . podigoše se Perzijanci, predvođeni Cirom, da se oslobode. Djelo im uspje. Cir bijaše unuk kralju Astiagu. Astiag snivaše jednom, da je od njegove kćeri Mandane . . . ." i t. d. Ili p. 67. i dalje: „U pokrajini Latium (!), u srednjoj Italiji, bijaše stari grad Alba Longa, koji su sagradili pribjegli Trojanci (Askanij, sin Enein). U tom gradu vladaše u osmom stoljeću pr. Is. kralj Numitor. Mlađi brat, oholi Amulij, zbaci ga s prijestolja i ubi mu sina" i t. d. Tu se pri-

povijeda dalje, kako je Romul utemeljio Rim, Numa Pompilije uredio rimsko bogoštovlje (p. 69.), a Servije Tulije osnovao rimski ustav i t. d. Tako se diljem knjige pripovijedaju zajedno izmiješano priče i istinite zgode, da se jedno od drugoga ni u čemu ne razlikuje. Spartanski se Likurgo n. pr. prikazuje kao istorijska osoba, kao kralj, koji je dao ustav i običaje Spartancima; tako pripovijedaju priče grčke, ali mi znamo sigurno, da je Likurgo bio bog, a običaje i ustav, što se razvio iz tih običaja, stvorio je sebi narod sam tijekom dugoga razvoja (isporedi o tom E. Meyera, Forschungen I. p. 213. i dalje, pa E. Meyera, Gesch. d. Alterthums II. p. 293. i 564.). Tako se i mnogi drugi polubozi i junaci narodnijeh priča prikazuju kao istorijske osobe. Toga ne bi smjelo biti u školskoj knjizi, jer time u mladeži otupljuje smisao za svetost istorijske istine; ne čudimo se onda, da se i u tako zvane „inteligencije" nalazi čeljadi, koja drži povjest za neku čudnu i svojevoljnu zbrku onoga, što je bilo i čega nikada nije ni bilo.

Prelazeći na pojedinosti treba istaknuti, da ima dosta što neispravnijeh što zastarjelijeh podataka. Ovdje ćemo osim spomenutijeh primjera samo još neke stvari navesti. Tako se uči, da je u starijeh Egipćana bilo kasta (p. 8.), a toga mi ne smijemo vjerovati grčkim piscima, jer nas stari egipatski spomenici sami drugo uče (E. Meyer, Gesch. d. Alterth. I. p. 61., Maspero, Povjest istočnih naroda u prijevodu Manojlovićevu p. 92.—94., gdje se po natpisu u grobnici egipatskoj pripovijeda, kako neki starac opominje sina, da ne bude kovač ni klesar ni zidar ni tkalac, nego da se bavi književnošću, onda će imati najugodniji život. Ako je čovjek sebi mogao izabirati stalež, onda ne može biti govora o kastama). — Godine se u staroj egipatskoj povjesti u ovoj knjizi navode — ne svuda, ali većinom — po Lepsiusu; no bio taj veliki naučnjak po egiptologiju zaslužan, koliko mu drago, opet se njegovi konačni resultati u staroj egipatskoj kronologiji ne mogu uzeti kao sasvijem sigurni; danas pače znamo, da godina u staroj egipatskoj povjesti u opće ne možemo točno ni odrediti poradi toga, što u nizu vladara mnogijeh i ne znamo, a kamo li, da bismo znali, koliko su godina i kada vladali. Za to Maspero u spomenutom svome djelu u starijoj povjesti nigdje i ne navodi stalnih godina, nego samo po prilici, a kasnije, kad su izvori sasvijem sigurni, navodi ih, — a kako da taki nesigurni podaci pripadaju u školsku knjigu za niže razrede srednjih učilišta? Tako se navodi, da je Ramses II. vladao od 1388.—1322. (po Lepsiusu), a strogo naučno djelo E. Meyera navodi samo približno minimalne godine vladanja Ramsesa II. od 1300.—1230. (o. c. I. p. 45.). — Drugdje pak ne navode se godine vladanja katkada baš ni kod kojega velikoga vladara, koje sigurno znamo, tako kod persijskoga kralja Darija I. — Kadšto se opet vrlo važni događaji i činjenice i ne spominju; tako nije ni spomenut

kralj Amenemhat III. iz 12. dinastije, koji je iskopao jezero Meris i sagradio Labirint (ovaj se posljednji na kratko spominje p. 10. među građevinama, a jezero Meris nigdje). Ovoga kralja trebalo je svakako istaći i spomenuti, koliko znamo o Merisu i Labirintu; ta Herodot (II. 148.) kaže, da jedna piramida nadmašuje mnogo građevina grčkih, a Labirint i same piramide, dok za jezero Meris veli Herodot (II. 149.), da je još veće čudo i od samoga Labirinta. — Država asirska nije pala 625., nego 606. god. pr. Hr.

Jezik je dobar do nekih griješaka; no u školskoj knjizi ne bi smjela biti nijedna jezična griješka. Samo neke da istaknemo: „Kosciuszkoga izaberu" (p. 270.) krivo je, jer bi prema tome imao nominativ glasiti „Kosciuszki"; a budući da nom. glasi „Kosciuszko", mora se deklinirati kao „Nedjeljko". Hoić piše obično imena vlastita tuđa — bilo gradova ili osoba — hrvatskijem pravopisom, a u zagrade meće, kako se piše u onom jeziku, komu ono ime pripada. To bi bilo dobro tako, da je svuda došljedno i ispravno provedeno. Ali tu imade baš najviše griješaka. Tako (p. 217.) „Tičjan (Tician)", a moralo bi biti „Ticijan (Tizian)". Ibid. „Lorenzo il Magnifico (Slavni)" navodi se bez hrvatske transkripcije, a „Albreht Direr" ibid. samo hrvatski, dok se opet „Giulio Klovio, Schiavone" navodi samo talijanski (a *K*lovio?), a „Mazarin" samo francuski (p. 246. i d.); i „Turcune, Condé, Catinat, Villars, Vendôme, Vauban" navode se samo francuski (pag. 247.). U imenu „Verzaj" (Versailles) (pag. 249. i drugdje) krivo je *z*, jer se izgovara „Versaj". „Risvik" (p. 249.) napisano je samo hrvatski, i to krivo; jer holandeski se piše „Ryswyk", a izgovara se „Rajzvajg". — „Fridrikove pobjede kod Rosbaha, Leutena i na Kacbahu" (pag. 260.) — za što nije i „Leuten" napisano hrvatski, kao i ono drugo dvoje, ili došljednosti radi najprije hrvatski pa u zagradama njemački? Pag. 265. navedeno je svih 13 sjeverno-američkijeh država, što su se digle protiv engleskoga jarma, ali većinom engleskijem pisanjem bez hrvatske transkripcije (Newhampshire, Massachusetts, Rhode-Island i t. d.), koja bi baš ovdje vrlo potrebna bila. „Sanskrit" (p. 19.) — ispravno je „sanskrt". „Ganga" nije običan naziv za indijsku rijeku „Ganges" (p. 18. i dalje) i t. d.

Knjiga je urešena slikama iz kulturne povjesti, najviše iz povjesti graditeljstva; ali je šteta, što tih slika nema još više i iz različnijeh područja opće povjesti: ta to bi zahtijevalo načelo zorne obuke.

R. Pinter.

IV.

Načela pedagogike po Naegelsbachu osobito za srednje škole prikazao Dr. **Ivan B. Zoch**, ravnatelj kr. realne gimnazije u Petrinji. Tisak Drag. Laubnera u Osijeku 1896.

Nägelsbachova je pedagogika jamačno poznata svakomu srednjoškolskom učitelju, pa se nadamo, da će tim radije pročitati ove retke, veseleći se, da smo tu vrijednu knjigu dobili i u hrvatskom ruhu. I mi joj se radujemo, premda naše veselje nije čisto, nego pomućeno nekim refleksijama i opaskama, koje ćemo iznijeti. Da smo imali Nägelsbacha za hrvatske škole prirediti mi, pitali bismo se bili: Je li pravo, da se Nägelsbach prevede onaki, kaki je, ili ga treba popuniti, preudesiti, ispraviti i prema stanju i napretku znanosti i prema potrebama hrvatskih škola? Mi bismo se jamačno bili odlučili za ovo posljednje, premda ni onaj prvi posao ne bi bio na odmet. Čega se prihvatio g. dr. Zoch? Ni jednoga ni drugoga. Što se nalazi u njegovoj knjižici, naći ćeš i u Nägelsbacha, ali što nalaziš u Nägelsbacha, toga nemaš u dr. Zocha. Učitelju pored ljubavi k zvanju treba prije svega psihologije, kao liječniku somatologije i fiziologije, a onda mu treba metodike i didaktike. U knjizi dakle, koja je namijenjena učiteljstvu, treba da se obradi prije svega psihologija primijenjena na uzgoj i metodika primijenjena na obuku. Ovo ćeš dvoje uzalud tražiti u gosp. Zocha; još će pri tom najbolje proći filolog, a ostali će svi ostati praznih ruku. Kad je dakle knjiga presiromašna i preoskudna za filologa, za ostale nije upravo ni od kakve vrijednosti kod obuke. Gosp. je Zoch odabrao Nägelsbacha i iz njegove knjige izvadio neka poglavlja, koja je pokratio, žalibože često na uštrb jasnoći i razumijevanju, a dodao samo kratko poglavlje o realkama i realnim gimnazijama. Proći ćemo knjižicu, da se uvjerimo, što je u njoj.

Iza kratka uvoda piščeva i vrlo kratka životopisa Nägelsbachova upoznajemo se s uvodom Nägelsbachovim, koji raspravlja u istorijskim ekskurzima o zadaći i svrsi gimnazije, o obrazovanosti, koju označuje „raširivanjem osobne svijesti na opću", pa „kako se zbiva širenje svijesti?" Pri tom se ne bismo mogli složiti s onom tvrdnjom, da „pravo naobraženje kod svestranosti nije moguće". Istina je, da se sve ne može učiti, ali obuka treba da je ipak mnogostrana, ako hoćemo da učeniku podamo skladnu obrazovanost. U tom se čini da i jest problem obuke, da mnogostranost naučne građe složi s jedinstvom svijesti, koji je moderna pedagogija čvrsto uzela na oko te o njemu ozbiljno stala razmišljati. Princip za izbor građe, kako ga je Nägelsbach označio, negativan je, te nam ne daje pozitivnih uputa. Rečenica „neka se uči to, što je uvjetom duha učenikova" nerazumljiva je; što je to „uvjet duha"? Isto tako nije zgodan izraz „poslovi duha"

(str. 14.). I ova rečenica „razvoj duha zavisi dalje ne samo o sadašnjosti, koju može laglje pojmiti, nego i o prošlosti“ nije točna, kao što je netočno rečeno, da duh može lakše pojmiti sadašnjost. Što vrijedi za neke pojave i stvari, ne vrijedi za sve; ima vrlo mnogo pojava i prilika u sadašnjosti, koje su duhu nerazumljivije nego li prilike prošlosti. Govoreći o potrebi tuđih jezika govori gosp. pisac netočno o „inače sastavljenim jezicima“. Vrlo je zgodno istaknuto načelo za izbor građe, da se taj izbor ima udešavati prema vrsnoći učeničkoj, samo ne valja izraz, da se kod istorijske građe duh „vlada“ receptivno; to je germanizam. Isto je tako netočno: „duh čovječji ima spoznaju“, valjada moć, vrsnoću spoznavanja, jer spoznaja je nešto gotovo, a nije akcija, kad malo kasnije sam pisac razlikuje spoznavanje i spoznaju. (str. 15). Na str. 16. govori o principu didaktičnom „non multa sed multum“ pa prevodi: „ne mnoga nego mnogo“, ali to nije hrvatski. Istaknuvši potrebu prirodnih nauka u gimnazijama veli gosp. pisac neokretno: „Al dolazim u veliku oprijeku (?) s nesposobnošću čovječjega duha, da bude, naročito u mlado doba, univerzalnim. Što ćemo dakle? Ili da prikraćenjem jezične obuke mladi duh okrnjimo, ili da obuku prirodnih znanosti iz gimnazije ispustimo“. U originalu nalazimo odgovor na to disjunktivno pitanje, a gosp. ga je Zoch pregledao. Tako mu nije naravan prijelaz na misao, što slijedi. Na str. 17. pokratio je gosp. Zoch obilno original, s toga mu je razlaganje dosta nejasno i tamno. Što znači ovo: „U obuci vještina mora vladati zajednički princip klasicizma“? Gosp. Zoch nije pošao svagdje tragom originala, te je sastavio stvari, koje sasvijem drugamo pripadaju. Tako govori na str. 17. o razrednoj i stručnoj obuci, koja podnipošto ne pripada onamo, nego u didaktiku samu. Progovorivši još o moralnoj obrazovanosti dodao je gosp. pisac od svoga o realkama i realnim gimnazijama (str. 20—23.). O realkama rekao je gosp. pisac vrlo zgodno, kako su se razvile i koje nedostatke imadu. Ali se s njim nikako ne možemo složiti u pitanju o realnim gimnazijama. Lijepo je rekao, da realne gimnazije opterećuju mladež, pa da su s toga u višim razredima uveli bifurkaciju, koju on s punim pravom osuđuje, jer među ograncima nema organske sveze. Ali sada nastavlja, da su nastojali drukčije reformirati realke i složiti „jezični momenat sa realnim u organsku svezu s tim, što je uvela (na ime druga struja) fakultativno i paralelno jedan stari uz jedan moderni kulturni jezik . . .“ Gosp. Zoch drži, da za taj princip ima najviše nade, da će se iz njega stvoriti jedinstvena srednja škola. Ako je gosp. Zoch prije osudio bifurkaciju, što nema organske sveze, pitamo mi, imadu li stari i moderni jezik, koji su fakultativni i teku paralelno, organsku svezu, je li takva škola jedinstvena? To je očito protivurječje. Ako je zadatak jedinstvenoj školi, da uporedo pomeće fakultativne predmete, onda je problem brzo riješen i u napredak će

trebatl samo jedna škola, koja će obuhvatati sve predmete, a đaci će ih fakultativno učiti. Zar je današnja naša realna gimnazija jedinstven, organičan zavod? Zar je ženski licej jedinstven zavod? To su dva, resp. 3 zavoda, u kojima učenici neke predmete zajednički slušaju, a jedinstven zavod treba da ima za sve učenike isti cilj, a i ista sredstva. Svagdje se u svijetu i u prirodi radi o diobi rada i posla. samo neki bi htjeli, da se škola otme tomu nužnomu zakonu, pa da uniformira. Život nije uniforman, ne može dakle biti ni škola. To mnijenje gosp. Zocha diše švedskim i norveškim duhom, ali Norvežani su toliko razboriti, te ne će da im zavodi budu krparija; pa s toga su iz svojih škola uklonili klasične jezike, samo da im budu jedinstvene. A je li to učinjeno na korist općene obrazovanosti, to će nam pokazati budućnost. Na str. 23. počinje g. pisac govoriti o pučkoj školi, za koju veli, da ima u bitnosti ista uzgojna sredstva, samo su kvantitativno različita. Govoreći o povjesti, potkrala mu se pogrješka, što spominje „izvornu obuku". Kakva je to „izvorna obuka"? Original veli „Quellenforschung", ali to je nešto drugo nego izvorna obuka (valjada izučavanje izvora). Nägelsbach je zrelo tražio, da se t. zv. građanske škole ukinu, a osnuju obrtne, gospodarske, trgovačke škole, ali s potpuno stručno obrazovanim učiteljima (str. 25). Zdrave su i zgodne misli o pomoćnim zavodima, internatima i t. d., dakako izrečene gotovo aforistički. Na str. 28. veli gosp. pisac: „Jao učitelju, koji postane suigračem svoga učenika". To je nejasno. Misli li se, da mu ne smije biti suigračem u opće ili za obuke? Ako se misli ono prvo, onda bismo podvojili, da bi učitelja stiglo „jao", ako bi bio suigrač svojega učenika, dapače držimo, da bi bilo „blago" takomu učitelju. Ako se misli ono drugo, onda rado pristajemo. U drugom se dijelu govori o učitelju, što se zahtijeva od njega i koja ga svojstva moraju resiti, a to je prikazano toplo i uvjerljivo; s toga ovu partiju osobito preporučujemo svakomu, da je pročita; zadahnut će ga ponosom i ljubavlju k zvanju. Vrijedno je i ovdje zabilježiti ovu rečenicu: „S toga ima puno manje zbilja valjanih učitelja za elementarne nauke nego dobrih učitelja za predmete viših razreda". Mi se ne možemo složiti s mišljenjem Nägelsbachovim, da učitelj ne bi smio izučavati ništa drugo, nego svoju struku, ništa pisati, nego biti jedino učitelj. Gosp. je pisac to mjesto preveo bez opaske, a kasnije i sam ne pristaje uz to mišljenje (isp. str. 101. 102.). Na str. 41. govori gosp. Zoch, da je „sasma naravno, da je za svakoga filologa znanje jednoga ili više kulturnih jezika, studij staroslovenštine pa i sanskrita od velike koristi i onda, ako mu to ne spada na struku". Ali to nije mišljenje Nägelsbachovo, jer on na tom mjestu veli, da je to veliko pitanje, a barem neka (filolog) ne misli, da može tim ispričati prazninu u klasičnim jezicima. To znači nešto drugo! Lijepo su označene dužnosti učitelja u službi, a za mlade učitelje vrijedno

je spomenuti, da im Nägelsbach poručuje, neka se ispita ne boje, ako su samo savjesno radili, a nijesu uzalud tratili vremena.

U drugom se dijelu izlažu opća načela didaktike, i to: Kako se ima rukovoditi rad učenika? Posebna djelatnost učitelja jezika. Korekture. Zapreke kod obuke. Promicala obuke. Treći dio obuhvata disciplinu, njezina sredstva i mišljenja o naravi učenika. U Završetku daju se savjeti mladomu učitelju i prikazuje mu se svetost zvanja. Sustavnosti radi bilo bi možda bolje, da se završetak umetnuo u prvi dio, koji govori o učitelju.

Žalimo, što gosp. pisac na str. 47. nije potanje govorio o pitanju i odgovoru, premda je spomenuo ono, što ima u Nägelsbacha, jer su te dvije radnje u školi veoma znatne. Učiteljstvo bi mu bilo za to veoma zahvalno. Onomu, koji treba da upozna narav i bit pitanja, slabo će pomoći ovo: „Pitanja moraju biti stvarno i jezično korektna te duhovita i umna". Trebalo je potanje navesti svojstva dobra pitanja. Mi držimo, da ne će biti učitelja, koji bi mogao pitati: „Što je Homer?" — pa nije potrebno isticati onakove primjere, kojih valjada nitko ne upotrebljava. Osobito je bilo potrebno opširnije govoriti o odgovoru i upozoriti učitelja, na što ima paziti kod odgovora. Dobro se primjećuje, da „se odgovor mora vezati na pitanje ne samo stvarno, nego i jezično, s toga ne valja, ako učenik počinje svaki odgovor s „ako . . .", ali bi se to moglo i krivo razumjeti, kao da odgovor ne bi smio počinjati s „ako". Možemo li tražiti od učenika, da nam svaki put dade logičnu (realnu) definiciju, i je li to laka stvar? U obuci morat ćemo se ponajviše zadovoljiti genetičnom definicijom, jer nam je stalo samo do razumijevanja, a genetična je definicija znak razumijevanja i uviđavnosti, a za učenika je najlakša, te je često najbolje tumačenje. Govoreći o zaprekama obuke spominje se, da bi se razredi, koji imadu do 80 učenika, imali razdijeliti na dvije grupe, pa dok bismo u jednoj radili, neka bi druga izrađivala pismen zadatak. Mi držimo, da bi to bilo veoma nepraktično i neuspješno sredstvo, kao što nije zgodno ni ono drugo. O disciplini ima Nägelsbach veoma zdrava načela, te je vrijedno, da svaki učitelj pročita i ovo poglavlje.

Ne razumijemo, za što je gosp. pisac na str. 86. zamijenio imena, jer u originalu stoji, da je gospođa Genlis upitala Burkea, a g. Zoch tvrdi, da je pl. Stael pitala lorda Broughama.

Izvanjska je oprema knjige veoma ukusna. Šteta je samo, da gosp. pisac nije bolje pripazio na jezik, stil i sintaksu. Spomenut ćemo samo neke netočnosti. Na str. 10. veli: „učilo se svemu, *čemu* se mislilo, da može biti od koristi"; „služiti komu" a ne „u što" (str. 11.). Gospodin pisac prigovara pitanjima i odgovorima, a evo što on sam tvrdi: „Kako se zbiva širenje svijesti? *Kad* si prisvojimo . . . u kojima živimo kao *čovjek*". Nije lijepo rečeno: „Prvi temeljni odnošaj čovjeka je prema svome duhu . . ." Pridjeva posvojnoga kao da gosp. Zoch ne poznaje,

jer svagda upotrebljava genetiv. „Duhu predložiti“ germanizam je: „vorlegen“. Ne piše se „oprijeka“ (str. 16., 17.), nego „opreka“, ne kaže se hrv. n. pl. „mnoga“, nego se upotrebljava n. sing. „mnogo“. Što je to „domaćnost?“ „Škola posreduje naobrazbu“ germanizam je. Gosp. Zoch piše redovno akuz. pl. „nje“ (mj. njih). Germanizam je „gdje krjeposti vladaju“ mj. „pretežu“. Ne znam, jesu li baš zgodne kovanice: „samosebnost, tvorivost, bočan, inojezičan, sudilo, razbor (Gruppirung), navod (mj. uputa), tendenčan, razred (cursus), kazniło, policajt, ćutahljivac (?), postaja (mj. mjesto)“. Ne kaže se „udubiti“ nego „udupsti“, ne „na proti dobroćudnim“ nego „prema dobroćudnim“. Gosp. Zoch sklanja adverb verb. prez. „klecajućega“ (str. 33), „odgovarajućim“ (str. 58); isp. i „sadržaj čitanoga“ (str. 57.). Dalje mu nije poznat red riječi u hrvatskoj rečenici, osobito zamjenica „mu, se,“ glagola „su, je“ i t. d. U futuru piše on redovno posvuda „razviti ćemo“ i t. d. Ne razumijemo, za što toliko puta upotrebljava „svijest“ (mj. savjest), „svjestan“ (mj. savjestan). Negaciju piše često s glagolom zajedno, n pr. „nevaljaju“ (str. 47). Krivi su oblici „ulagođivaju (str. 67.), poštivaju (str. 72.), udaljivaju (str. 95.)“ i t. d. Ne znam, smije li se reći „publika je razmazanija“. Piše se „miješati“ (a ne mješati), „pogrješan“ (a ne pogriješan), „spasemo“ (ne spasimo), „spasti“ (ne spasiti), „obijest“ (ne objest), „svijestan“ (ne svjestan), i t. d. Isto tako ne razumijemo, čemu upotrebljava gosp Zoch toliko tuđih riječi, n. pr. „študovao, reprezentovati, kontrolovati, kontrolovanje, balove, anticipira, dominuju, študuje . . .“ U upotrebljavanju je oblika nedosljedan, čas upotrebljava oblike na *-ima*, čas na *-i*.

Završujući velimo: milo nam je, da je gosp. Zoch ovu knjižicu priredio, a još bi nam milije bilo, da je preveo i popunio čitavu knjigu Nägelsbachovu, a najmilije bi nam bilo, da je pri tom pazio još i na oblik i što veću jasnoću misli. Knjigu preporučujemo gg. drugovima, da je ne pazeći na istaknute mane pročitaju; poradi lijepih i plemenitih misli ne će požaliti truda.

Dr. *J. Golik.*

Različne bilješke.

V.

Razgovaranje meju papistu i jednim luteranom.

U XVII. knjizi „Starina“ priopćio je M. Valjavac gore spomenuto razgovaranje, koje je *stumačeno* po Antunu Senjaninu i štampano u Padovi god. 1555. To je razgovaranje jedan od najpristojnijih polemičkih spisa 16. vijeka, a važno je za nas,

jer je rijedak ostatak naše protestantske književnosti. O Antunu Senjaninu nije nam ništa poznato, ali za njegovo razgovaranje se može ustvrditi, da je parafraza ili prijevod; to nam kazuje već riječ „stumačeno", a ja bih rekao, da je prije prijevod nego li parafraza, i to, kao što nam pokazuju neke stilističke osobine, prijevod s latinskoga jezika. Ja ne poznajem latinskoga originala, ali evo što veli J. Vogt u svom djelu: Über Pasquille, Spottlieder und Schmähschriften aus der ersten Hälfte des sechzehnten Jahrhunderts, Fr. v. Raumers Historisches Taschenbuch. Neunter Jahrgang. Leipzig 1838. str. 359.: „Najpotpuniji je i do onda jedini zbornik polemičkih spisa 16. vijeka „Pasquillorum tomi duo", što je tiskan u Baselu god. 1544. U prvom dijelu toga zbornika nalaze se poetički, a u drugom prozaički spisi na talijanskom i latinskom jeziku". Na prvoj strani eksemplara, koji je Vogt upotrebio, stoji: „Autorem vel potius collectorem horum pasquillorum Coelium Secundum Curionem esse suspicatur Sallengre, quod ex pasquillo extatico, sub huius nomine 1544. edito, probabile videtur. D. Heinsius exemplari suo sequens distichon inscripsit:

Roma meos fratres igni dedit, unica Phoenix
Vivo, aureisque veneo centum Heinsio".

Ako čovjek pomisli, da je taj zbornik ugledao svijet 1544., dakle deset godina prije Senjaninova prijevoda, onda je vrlo vjerojatno, da je on svoje „razgovaranje" preveo iz toga zbornika, a vrijedno bi bilo, da netko, komu su velike njemačke sveučilišne knjižnice pristupne, taj rijetki zbornik potraži, ne bi li dokazao, što sam eto rekao.

Zanimljivo je i to, da je to isto „razgovaranje" prevedeno i na njemački jezik. Evo mu naslova: Gespräch eines Papisten und Lutheraners, gantz lüstig zu lesen, *gestellet* durch Georgium Pomerium. Ingolstadt 1594. 4. Evo napokon još nekoliko naslova sličnih djela za dokaz, da su se za vrrijeme reformacije ovakovi razgovori veoma voljeli; ta do sada ih je u samoj njemačkoj literaturi poznato 108 komada.

1. Klag und antwort von Lutherischen u. Bebstischen pfaffen über die Reformacion so neulich zu Regenspurg der priester halben aussgangen ist im Jar 1525. 4.

2. Ein fridsam und Christlich Gespräch eines Evangelischen und eines Wiedertäuffers, so sie des Eydschwurs halben mit einander thun. 1533. 8.

3. Ein sehr schön Gesprech eines evangelischen Bruders mit einem alten Papisten von der neuen evangelischen Lehr. 1551. 4.

Dr. *I. Scherzer.*

VI.

Prilog k napomeni o kosokutnom sferičnom trokutu.

Kao što smo u „Nast. Vjes." knjizi IV. svesku 1. na str. 18. na kraju „Napomene o kosokutnom sf. trokutu" obrekli, da ćemo pokazati izvođenje Eulerove formule:

$$\sin a \operatorname{tg} C - \sin B \operatorname{tg} c = \cos a \cos B \operatorname{tg} C \operatorname{tg} c,$$

dajemo za sada, da sebi osiguramo prioritet rješidbe toga zadatka, ovo računsko izvođenje.

Iz poznate formule u sf. trigonometriji:

$$\sin a \cos c = \sin c \cos a \cos B + \sin b \cos C$$

dobivamo, ako zamijenimo $\sin b$ njegovom vrijednošću $\sin c \cdot \frac{\sin B}{\sin C}$:

$$\sin a \cos c = \sin c \cos a \cos B + \sin c \sin B \cot C,$$

ili pak, ako razdijelimo cijelu jednadžbu sa $\cos c \cot C$, slijedi naprijed navedena formula:

$$\sin a \operatorname{tg} C = \operatorname{tg} c \operatorname{tg} C \cos a \cos B + \operatorname{tg} c \sin B,$$

koju lakšega pamćenja radi pišemo simetrički i ovako:

$$\sin a \operatorname{tg} C - \operatorname{tg} c \sin B = \operatorname{tg} c \cos a \cos B \operatorname{tg} C;$$

prema toj formuli dobivamo ove formule:

$$\sin a \operatorname{tg} B - \operatorname{tg} b \sin C = \operatorname{tg} b \cos a \cos C \operatorname{tg} B$$
$$\sin b \operatorname{tg} A - \operatorname{tg} a \sin C = \operatorname{tg} a \cos b \cos C \operatorname{tg} A$$
$$\sin b \operatorname{tg} C - \operatorname{tg} c \sin A = \operatorname{tg} c \cos b \cos A \operatorname{tg} C$$
$$\sin c \operatorname{tg} A - \operatorname{tg} a \sin B = \operatorname{tg} a \cos c \cos B \operatorname{tg} A$$
$$\sin c \operatorname{tg} B - \operatorname{tg} b \sin A = \operatorname{tg} b \cos c \cos A \operatorname{tg} B$$

Nešto osobito pokazuje se, ako kod ovih formula upotrebimo poznate jednadžbe:

$$a = 180 - A' \quad \text{i} \quad A = 180 - a'$$
$$b = 180 - B' \qquad B = 180 - b'$$
$$c = 180 - C' \qquad C = 180 - c'$$

Napose daje formula:

$$\sin a \operatorname{tg} C - \operatorname{tg} c \sin B = \operatorname{tg} c \cos a \cos B \operatorname{tg} C$$

ako upotrebimo ove analogije i podjedno izostavimo one crte:

$$\sin b \operatorname{tg} C - \operatorname{tg} c \sin A = \operatorname{tg} c \cos b \cos A \operatorname{tg} C$$

koju formulu imamo u sredini ove gromade.

U svakoj od navedenih formula dolaze četiri česti sferična trokuta, od kojih moraju biti poznate tri česti, i tako možemo odrediti četvrtu čest.

M. Mikšić.

Ogled[1])

Rječnik Hrvatskoga jezika

iz književnih djela

Vuka Karadžića i Gjura Daničića

skupili i obradili I. B. i F. I.

govòriti, gòvorîm, *v. impf. sprechen, loquor.* Rj. *v. pf. složena* dogovòriti, iz-, na-, nad-, o-, od-, po-, pod-, pri-, pro-, raz-, u-, zagovòriti; *v. impf. složena* dogovárati se, izgovárati, nagovárati, i t. d.

1. *uopće, kako se govori. Batinati*, govoriti koješta. Rj. 17a. *Benetati*, govoriti koješta. Rj. 22a. *Besjediti*, sprechen, sermocinor. Rj. 23a (govoriti, razgovarati se). Govori *u bespuće.* Rj. 23a. *Blutiti*, govoriti koješta bez prilike. Rj. 32a. *Brabonjčiti*, govoriti koješta. Rj. 38b. *Brgljati*, govoriti brzo da se ne može razumjeti. Rj. 41b. *Brzorek*, koji *brzo govori* ne misleći šta, pa rekne što rgjavo. Rj. 43a. *Bubnjaju* ljudi, t. j. govore koješta javno. Rj. 46a. *Budalisati, budaliti*, thöricht sprechen, stulte loqui. Rj. 46b (govoriti ludo). *Buncati*, govoriti koješta kao u snu. Rj. 49a. *Valatati*, oštro govoriti. Rj. (megju riječima nanovo dodatima). *Vrnčati*, 2) zornig sprechen, mussito. Rj. 76b (nezadovoljno čeljade vrnča, kad srdito i nerazgovijetno govori). *Gegavački* govoriti. Rj. 85a. *Govorkati*, dem. od govoriti. Rj. 91b. *Grájati*, vidi govoriti. Rj. 98a. *Gromotno* govori. Rj. 103a. *Žuborkati*, lispeln, susurro. Rj. 161a (tiho govoriti). *Zagrájati*, zagrajaše ljudi, t. j. stadoše govoriti. Rj. 170b. *Jeglenisati*, cf. govoriti, razgovarati se. Rj. 249b. *Lupati koješta*, t. j. govoriti. Rj. 335b (*isp. dolje* Posl. 171). *Navija na svoju ruku*, t. j. govori ono što je ponj dobro. Rj. 379b. *Naradati*, govoriti koješta, kao gatati. Rj. 403b. *Natuca* Njemački pomalo, gebrochen sprechen. Rj. 410b. *Nesklapno* govori kakav jezik, t. j. ne zna ga dobro. Rj. 418b. *Odrešito* govori, fertig, diserte. Rj. 447b. *Otržito*

---

[1]) Kako se doznalo iz novina, da sam se ja primio posla oko Hrvatskoga rječnika, koji je nećaku mome Dru. Ivanu Brozu iz ruku istrgla smrt, dosta me često i sa ne malom brižnosti prijatelji i znanci pitaju za napredovanje ovoga posla. Držeći da sam njima pa i ostalim prijateljima knjige naše dužan pokazati, koliko sam dosele uradio i kako, evo im četiri riječi za ogled.

Napisao sam namah i ime knjizi, zato što se iz njega vidi, odakle se crpe gragja rječniku: iz *svijeh* djela Vukovih i Daničićevih, t. j. i iz onijeh koje su oni samo izdali na svijet, n. pr. narodne pripovijetke i pjesme, poslovice, i t. d. pa *samo* iz djela njihovih. Valjalo je megje sebi postaviti, da dogješ na kraj a ne izgubiš se u pučini.

Do sad sam obradio slova A—K. Ako mi dobri Bog i u napriied da zdravlje, kako prošle tri godine, rječnik će se za tri četiri godine svršiti; moglo bi ga biti, koliko dva dijela Akademijskoga Rječnika.

Da se vidi, kako će od prilike ovaj rječnik biti prema Vukovu što se tiče broja riječi, napominjem, da u Vukovu ima kod slova *K* riječi 2905 (izostavivši one po istočnom i zapadnom govoru, n. pr. *kres* i *kris*; już. *krijes*), a u ovome ima ih 461 više.

U Zagrebu 19. studenoga 1896. Dr. *F. Iveković.*

govori, deutlich und bestimmt, clare et directe. Rj. 480a. *Rgjogrizati*, govoriti koješta, ponajviše rgjavo. Rj. 646a. Niti *romori* ni *govori*, er ist mäuschenstill, silet plane. Rj. 654a. Suočiti, sastaviti koga s kim da *govori* jedan drugom *u oči*. Rj. 726a. *Taljizgati*, polako govoriti koješta, (schimpflich)langsam reden. Rj. 730b. Govori kao *u tartanj*, in den Tag hineinsprechen, incomposite. Rj 733a. *U trabuni* govori; *trabuniti*, *trabunjati*, *trabunja* po cijelu noć, vidi buncati. Rj. 745a. Unjkav, koji *govori kroz nos*. Rj. 783b (*vidi hunjkav*). *Unjkati*, govoriti *kroz nos*. Rj. 783b (*vidi hunjkati*). Ne govori *na sva usta* (kad ko što zlo govori za u napredak). Rj. 790a. Govori *kao čekalo* (. . . onako *brzo govoriti* kao što čekalo odskače od kamena i zveči). Rj. 821a. Šunjav, koji *govori kroz nos*, cf. hunjkav. Rj. 849b. Kad (lisica) dogje pred košaru stane po običaju na vratima *tanko govoriti*: „Kobo, kobilice! otvori mi vrata". Npr. 177. Govori *kao bez vilica*. Posl. 43. Govori *kao Bog s nama*. (Tako *ludo*, kao da nije pri sebi, da mu se mora reći: Bog s nama!) 43. Govori *kao da nije sinoć večerao*. 43. Govori *kao iz badnja*. 43. Živ mi Todor da se čini govor. (Kad se što govori *u besposlicu*). 81. *Kao da mu je grlo vratilom provaljeno* (n. pr. govori). 130. *Kao preko bundeva*. (Kad ko što govori *bez slike* i *bez pravoga reda*, t. j. kao da se ide preko bundeva). 132. *Lupa* kao puto o lotru. (Kad ko što *ludo* govori). 171. (*isp. gore* lupati. Rj. 335b). *Mlati jezikom* kao pliska repom. (Kad ko *mnogo* govori). 180. Neslan čoek. (Koji govori *što mu na usta dogje*). 209. Šuto (je) šuteći, rogato (biće) *govoreći*. 362. Kada hodi, kako vetar veje; kad govori, *kako sabljom seče*. Npj. 1, 163. Djevojka je *tiho* govorila. 1, 264. Suze lila, *kroz plač* govorila. 1, 389. Kad se malo ponapiše vina, te im vince unigje u lice, a *rakija govoriti pogje*. 1, 541. Kad govori, *gromovi pucaju*. 1, 552. Pa on brže sitnu knjigu piše, a *u knjigu* Fati *govoraše*. 1, 564. Tvoja majka, prava žena, *pravo* govori. 1, 613. Nemoj, sine, govoriti *krivo* ni po babu, ni po stričevima, već *po pravdi* Boga istinoga. 2, 193. Al' se šure tebe nasmijaše, u jegleni *ružno* govoriše? 2, 267. On otide *Grčki* govoriti. 2, 449. *Po pjesmama* se govori, da su . . . ali oni sami dokazuju, da su od Mrnjavčevića. 2, 567 (Vuk). Kolovogja sestra Stojanova, a kakva je! da od Boga nagje! kad govori, *k'o da golub guče*. 3, 257. Tad govori lijepa gjevojka a *na uho* svom ručnom gjeveru. 3, 545. Dosta mene, što govoriš *rabro*. 4, 291 (*hrabro*). *Jetko* njima Jovo govoraše. Herc. 2. Niko nije mogao s njime *ljucki* govoriti. Danica 4, 26. Svi govore *razumljivo*. Priprava, 122. Tako je znao *redom* govoriti *kao da čita iz knjige* Sovj. 76. Sad možete suditi, da on to *iz svoje glave* ne govori. Straž. 1887, 14. Jer nam je poznato za ovu jeres da joj se svuda *na suprot* govori. Djel. Ap. 28, 22. Šta mu govori Božij *odgovor*? Rim. 11, 4. Jer ćete govoriti *u vjetar*. Kor. I. 14, 9. Jer se nadam da ću doći k vama i *iz usta u usta* govoriti. Jov. II. 12 (*tako u pregjašnjim izdanjima; u potonjima ima pogrješkom štamparskom*: . . . doći k vama i iz usta govoriti). *Usta njihova* govore ponosite riječi. Jud. 16. Govori *glasom velikijem*. Otkriv. 8, 13. Još *reče* Gospod Mojsiju *govoreći*. Mojs. III. 27, 1. Odnese *knjigu*, *koja* ovako govoraše: eto . . . Car. II. 5, 6. Slušajući što govori *zakon*. Nem. 8, 9. S bližnjima svojima *mirno* govore. Ps. 28, 3. Natpis i Carostavnik *tome na suprot* govore kazujući da je . . . DM. 50. Te ću govoriti s tobom *svojski* o onome. DP. 5.

2. *govoriti što*. — **a**) *objekat u akus*. Popovi koji Slavenski *misu govore*. Rj. 87b. A niko ne *govori* ni *reči*. Npr. 75. Kažu, sine, i *govore* ljudi u Turčina *treću vojsku silnu*. Npj. 2, 266. A Draško joj *riječ govoraše*. 4, 64. Koji *blage riječi govoraše*. 4, 237. Sva tri muče, *ništa* ne *govore*. 4, 323. Te se pomoli *govoreći one iste riječi*. Mat. 26, 44. *Šta* mu *govori* Božij odgovor? Rim. 11, 4. Koji *govori jezike* sebe popravlja, a koji prorokuje crkvu popravlja. Kor. I. 14, 5. Usta njihova *govore ponosite riječi*. Jud. 16. Kad on *povika*, *govoriše* sedam gromova *glasove svoje*. Otkriv. 10, 3. — *sa* se, *pass. Govori* se, man sagt, dicitur. Rj. Ja ću ovdje postaviti molitvu, *koja se govori*. Npj. 1, 77 (Vuk). Po narječiju *koje se* u narodu *govori*. Slav. Bibl. 1, 91. — **b**) *objekat u privezanoj rečenici*. Meni moja stara majka *govori*, *da* uranim svako jutro na vodu. Npj. 1, 386. Odande otišao u Bukreš *govorivši* po Srbiji svijem svojijem prijateljima, *da* on u Srbiju ne će doći. Sovj. 47. Nego će *govoriti što čuje*. Jov. 16, 13. — **c**) *objekat u govoru direktnom (oratio directa)*. Usud stane bacati po sobi sve

same dukate, *govoreći*: „Kako meni danas, tako njima do vijeka". Npr. 75. Ne *govori*: neka! prije nego vidiš na trpezi. (Ne govori da se ne daje ili ne donosi ono što još ne vidiš.) Posl. 197. Paštrovići obično *govore „ge"* mjesto *„gje"*. Npj. 1, 78 (Vuk). Djevojka je tiho *govorila*: „Daj mi, Bože, diziju dukata". 1, 264. Koji Srbi *govore „dijete"*, oni . . . 2, 251 (Vuk).

3. *govoriti komu, ka komu, megju sobom, izmegju se, jedan drugomu.* — a) *govoriti komu. Meni* moja stara majka *govori*, da uranim svako jutro na vodu. Npj. 1, 386. Kako je on take riječi *narodu govoriti* mogao. Straž. 1887, 14. Koji je . . . *govorio ocevima* preko proroka. Jevr. 1, 1. Ja ću *govoriti caru* za te. Car. I. 2, 18. — b) *govoriti ka komu. potvrda samo iz Vukova prijevoda Nov. Zavjeta.* Dok on još *govoraše k ljudima*, gle, mati njegova . . . Mat. 12, 46. A *k Izrailju govori*: vas dan pružah ruke svoje k narodu. Rim. 10, 21. Vrlo slobodno *govorim k vama*, mnogo se hvalim vama. Kor. II. 7, 4. Nigda iz laskanja ne *govorismo k vama.* Sol. I. 2, 5. — c) *govoriti s kim.* Odmakni se, kako bi *s ovom odrpanicom govorila*? Npr. 253. *Sa mnom* mladom ne *govori.* Npj. 1, 490. Tri tereta imam od švalera . . . drugi mi je, *ne govorim šnjime.* 1, 637. Niko nije mogao *s njime* ljucki *govoriti.* Danica 4, 26. Dva čovjeka *govorahu s njim.* Luk. 9, 30. Koji *s bližnjima* svojima mirno *govore*, a u srcu im je zlo. Ps. 28, 3. Te ću *govoriti s tobom* svojski o onome što mi je na srcu. DP. 5. — d) *govoriti megju sobom, rjegje izmegju sebe; jedan drugom.* Gorom jezde, *megj' sobom govore.* Npj. 1, 574. *Megju sobom* zbore i *govore.* 4, 81. I *megj' sobom* Turski *govorahu.* 4, 307. Tako se poplaše da stanu *megju sobom govoriti* i spremati se da ostave starješine. Sovj. 41. — Šute kao braća. (Jer se obično misli da braća *izmegju sebe* u kući najmanje govore). Posl. 362. Oni su *izmegju sebe* najviše *govorili* Turski. Danica 2, 95. — Suočiti, sastaviti koga s kim da *govori jedan drugomu* u oči. Rj. 726a. *Jedno drugom* na rastanku *govori.* Npj. 1, 402.

4. *govoriti o kome ili o čemu, za koga ili za što.* — a) *o kome ili o čemu.* U snu se ne snilo! (Kad ko *govori o čemu* što ne bi rad bio da mu se sni, n. pr. *o ribi* i t. d. Gjekoji kad *se govori o onome* što na javi ne bi bilo rgjavo, reku: u snu se ne snilo, a na javi se desilo!) Posl. 335. *O svaćemu govore*, ponajviše *o nama.* Npj. 1, 180. Dobri ljudi *o zlu govoriše.* 2, 431. *Govori* u vjetar i *o ortografiji.* Danica 1, 102. Pred svijetom da *govori o stvarima* od kojijeh ništa ne razumije. Sovj. 5. *Govoriću o otkrivenjima* tvojim pred carevima, i ne ću se stidjeti. Ps. 119, 46. — b) *govoriti za koga ili za što* (= *o kome ili o čemu*). Nije hteo ni slušati što baba *govori za svoju kćer.* Npr. 17. I posle toga steće mnogo, ali je *za sve govorio* da je Miličino. 79. Bijele ruke tugj posao muluju. (Ja mislim da *se* ovo najviše *govori za žene i za gjevojke*). Posl. 12. Koja se vrca ona i vrše (kobila, ali *se govori i za žene*). 140. Ne bi s kola skočila. (Reče se za gjevojku *za koju ko govori* da je još mlada za udaju.) 194. Tamo on. (Kad se izrijekom što ružno *za koga* kazuje ili *govori*). 311. Te se dimno Turci upitaše, *za junaštvo* Turci *govorahu.* Npj. 4, 316. Jer sam ja . . . sekretaru društva *za to govorio.* Pis. 22. Jer je to onaj *za koga je govorio* Isaija. Mat. 3, 3. Ne razumješe da *za njih govori.* 21, 46. *Govori* li djelo *za onoga* koji ga je načinio: nije me načinio? Is. 29, 16. Mnogi *govore za dušu moju*: nema mu pomoći u Boga. DP. 45. — *ali* govoriti za koga *znači i kao braniti koga, preporučivati ga. Za bapka* je riječ *govorio.* Rj. 15b. Ovo što ćemo sad reći, neka ne misle čitatelji da mi *govorimo za obranu* pismenice . . . nego samo da uvjerimo čitatelje, da . . . Nov. Srb. 1817, 542. Starajući se za dobro svojemu narodu i *govoreći za sreću* svega sjemena svojega. Jestir. 10, 3. Stvar *govori* sama *za sebe* DM. 75. To *ne govori* dobro *za njega.* 316. — *amo ne pripada ovaj primjer*: Tako se, n. pr. pripovijeda da su . . . još *se za istinitije govori* da su . . . Kov. 38.

5. *govoriti na koga, za kim, protiv koga.* — a) *na koga. pokazuje upravljanje, s kojim je pomiješano neprijateljstvo.* Ako on ne bude ukrao ono *što na njega govore*, ne će se ožeći ni malo. Rj. 341b. Da dokaže da je onaj *na koga on govori* zaista ono ukrao. Rj. 699b. Što ne bi čoek ni u snu snio (n. pr. *govori se na koga*). Posl. 358. Ne nalazim na ovom čovjeku ni jedne krivice što vi *na njega govorite.* Luk. 23, 14. Niti oni mogu posvjedočiti šta tebi

sad *na mene govore.* Djel. Ap. 24, 13. Za sve ružne riječi njihove koje bezbožni grješnici *govoriše nanj.* Jud. 15. Oni *govore* ružno *na tebe.* Ps. 139, 20. Nevaljalac o nevaljalstvu govori . . . *govoreći na Boga laž.* Is. 32, 6. *Govoriće* riječi *na višnjega,* i potiraće svece višnjega. Dan. 7, 25. — **b**) *govoriti za kim, misli se zlo, ako se i ne kaže izrijekom; već ako se reče suprotno.* Vuče se rep za njim. (*Govori se za njim* koješta ružno). Posl. 40. Da nije Turčin pod kapom? (Kad ko hoće za kim što zlo da kaže, i vidi se da je ovo najprije rečeno *govoreći* zlo *za Turcima*). 53. Kad čoek nema svoga dobra, tugje zlo premeće. (Kad čoek nema svoga posla, on *govori* koješta *za drugim ljudma*). 122. Ne otvori, Bože, dušmaninu usta! (Ne daj mu prilike da može *za mnom* zlo *govoriti*). 207. Poganijeh usta (n. pr. čoek, žena). (Kad ko rado *govori* zlo *za drugijem*). 250. Teško vuku za kime ne laju, i junaku *za kim ne govore*! 313. — Teško vama kad stanu svi *dobro govoriti za vama.* Luk. 6, 26. — *govoriti za kim znači ponavljati riječi njegove u ovijem primjerima*: Govori, *za popom govorio!* (Bolestan na ispovijesti?) Posl. 43. Govori, *za popom govorila!* (Reče se gjevojci, i misli se da bi za popom govorila na vjenčanju). 43. — **c**) *govoriti protiv koga.* Pomažem ti sprdati. (Kad ko šale radi drugome kome za ljubav *govori* što *protiv sebe*, što se javno vidi da nije istina). Posl. 253. Svak bi morao pomisliti, da on to *govori protiv mene.* Pis. 28. Šta je ona (Zora Dalmatinska) *govorila protiv* današnjega Zagrebačkoga pravopisa. Slav. Bibl. 1, 90. Zloba *govori* sama *protiv sebe.* Ps. 27, 12.

6. *govoriti u sebi, sam sebi, sam sa sobom, kao misliti.* Pogje da traži drugoga lova *govoreći u sebi*: „Kad se vratim, naći ću ja tebe". Npr. 44. Gjevojka sirota stane plakati *govoreći u sebi*: „Za ručak mi nije brige . . ." 127. Stane *u sebi govoriti:* „Hajde da je izvadim". 144. *Govorila u sebi*: „Bože moj, . . ." 205. Pak *sama sebi govori*: „Ah, mili Bože i dragi!" Npj. 1, 196. A *sam (s) sobom* bio *govorio*: „Avaj, Mitre, glavu izgubio!" 2, 606. Ne mislite i *ne govorite u sebi*: imamo oca Avraama. Mat. 3, 9. Jer *govoraše u sebi*: samo ako se dotaknem haljine njegove. 9, 21.

7. *govoriti čim.* Usta su da zbore a ruke da tvore. (*Ustima* možeš *govoriti*, ali rukama radi). Posl. 336. Kamo *jezik? njim ne govorio!* Npj. 2, 239. Bog Izrailjev koji je *govorio svojim ustima* Davidu. Car. I. 8, 15. — Neka dokazuje *kakijem su jezikom govorili* zemljaci i vrsnici Rema i Romula. Npr. III. *Jezik, što njim govori* narod. Rj.[1] V. *Narječije . . . kojim govore* svi Srblji. XVI. Da pišete narječijem *kojijem se* u narodu *govori.* Slav. Bibl. 1, 94. *Govorićete* novijem *jezicima.* Mark. 16, 17. Sad nema naroda koji bi *govorio* tijem *jezikom.* Dioba, 3.

kȁkav, kȁkva, kvo, *was für ein, qualis.* Rj. *kȁkî, kȁkā, kȁkô,* vidi *kakav.* Rj. (megju riječima nanovo dodatima). *kȁkov,* a, o, vidi *kakav.* Rj. 259b. *Cȅsov,* a, o, 2) vidi *kakav.* Rj. 823a. *isp.* ikakav, ikaki. — **1.** *kao zamjenica interrogativna.* — **a**) *u pitanju pravom.* Lijep je gledati, no *kakav je* mirisati? Posl. 169. Je li dobra bjelica šenica? *Je* li *kakva* Kopčića kaduna? Lijepa je bijela šenica, još je ljepša Kopčića kaduna. Npj. 1, 458. Tko odvede sestricu Jelicu? *Kakvi konji, kakvi li junaci?* Kud odoše, na koju li stranu? 2, 621. Je li *kakva* ta gjevojka? Herc. 261 (= *je li lijepa*?). Pitajući: *kakav je* to jezik? Pis. 83. Rječnik će biti malo više od 30 tabaka (ali *kakovih tabaka*? po 62 vrste na svakoj strani . . .). Straž. 1886, 1476. *Kaku će korist* imati čovjek ako . . .? Luk. 9, 25. Samuilo reče: *kakva je* to bleka ovaca u ušima mojim? i rika volova koju čujem? Sam. I. 15, 14. Pa reče: *kakvi su* to gradovi što si mi ih dao, brate? Car. I. 9, 15. — **b**) *u pitanju nepravom.* Začudi se *kakva* su to stvorenja. Rj. 147a. Kad je vidi *kakva je izmučena.* Npr. 84. Otmu mu se oči gledati gjevojku, *kaka je* vrlo *lijepa.* 191. Ja te gledam, sugjen gospodaru, *kakav* ćeš mi sada *nauk* dati, kako ću ti majci ugoveti. Npj. 1, 60. Te kazuje Starini Novaku, *kake* Grće sabira *svatove.* 3, 25. Imena . . . koja pokazuju *kakvo je što.* Nov. Srb. 1818, 391. Čimlija, (t. j. igla), ne znam *kaka je to igla.* Npj.[1] (1824) 1, 316. Namigivahu ocu njegovu *kako* bi on htio da mu nadjenu *ime.* Luk. 1, 62. Kazujući *kakvom* će *smrti* umrijeti. Jov. 18, 32. Vidite, *kakve* je *velike stvari* učinio za vas. Sam. I. 12, 24. — **2.** *kao zamjenica neodregjena, kao* koji, kakav god. Alija, spahijnska zemlja koja niti je naseljena niti pripada *kakome selu.* Rj. 4a. Žalučiti *kakovo jelo.* Rj. 182a. Opravi se konj *kao kaka tica.* Npr. 28.

Idite *u kakvu varoš* te zaslužite po maramu. 60. Ovde valja da je *kako veselje* ili slava. Npr. 73. Ovde mora biti *kaka bubica*. 83. Kad bi došla *kakva sirota* pred kuću 83. Misli da sam *kakva avet*. 135. Zagjem u šumu da ulovim *kaku zvjerku*. 161. Kako je digao rep kao da ga je obad ubo. (Kad se *kakav čoek* ponese ili raskomada). Posl. 125. Majmun je majmun, ako češ ga u *kakve haljine* oblačiti. 173. (. . . neka je lijepa, a u ostalom *makar kakva* bila . . .). 200. Pak ću otle četu povratiti . . . ne bi l' *kaka roba* zarobio. Npj. 3, 409. Budući da taj dan nijesu imali *kaka važnijega posla*. Danica 2, 127. *Kakova rijetka budalaština*! 2, 137. Imenujem: 2) barjaktara toga i toga (*od kaku junačkog roda*). Kov. 52. Kad . . . čuju da *kakav gospodin* govori drukčije od njih. Pis. 18. Za napredak naše literature bilo bi . . . potrebno, da se primi *kakav čovjek*, da štampa knjige o svome trošku. 73. Već ako je kome *kakav plašljiv seljak* što sam od svoje volje odnio. Slav. Bibl. 1, 89. Ako Vi za to ne primate Zagrebačkoga pravopisa što očekujete da se *kakav bolji* počne. 1, 90. Kad je ko imao *makar kaka posla* kod sovjeta. Sovj 9. Da ištu *kaka pravoga Rusa*. 24. (*malo niže*: neka ištu *kakoga pravog Rusa*). Da vam dam *kakav duhovni dar*. Rim. 1, 11. Ako ima još *kakva druga zapovijest*. 13, 9. Ako je *kaka krivica* na meni, ubij me sam. Sam. I. 20, 8. On se sada sakrio *u kaku jamu* ili na *drugo kako mjesto*. II. 17, 9. — *amo idu i ovi primjeri, u kojima* kakav *znači kao* kako, koliko: Bože moj, *kakva* je to *lepa bašča* i kako je uregjena. Npr. 205. *Kakav* je (*izdrpan*), oprosio bi njime bijeli svijet. Posl. 123. Ovaj *kakav je lud*, on će to i učiniti. Danica 1, 78. *Kakav* bi *jadan i žalostan* rod ljucki i ovaj svijet bio, da su svi ljudi ostajali onaki, kao što su i nji(h)ovi stari bili! 2, 2. Kad se car pred gospodom stane hvaliti *kakav je lijep* grad načinio. Kov. 31. — 3. *kao relativna zamjenica. korrelativ*: ovaki, onaki, onakov, taki, onako, tako; *i ponajviše bez korrelativa*. — Odvoji se od pobratima te *onaki kakav je* krenu. Npr. 96. Ondole će izlaziti na stotine *onake aspre kake* ti namijeniš. 96. Provrže se čovjekom *kakav* je i bio. 97. *Kakva* je *onako* sam je i nahranila, batinom. 143. *Kaka* je *taka* je; a može biti da će se u napredak što i popraviti. 144. Radi je (bašču) samo jedan čovek, pa još da je *kakav*, nego mali kao šušica. 205. Premećući *oni prsten, kakoga* još u svome vijeku nije vigjela, tako je bio lijep. 216. Da više ne će biti *onakov kakov* i do sad. 249. Ti se provrzi *kakva* si danas 260. *Kakav* gospodar *onaki* i mlagji. Posl 123. *Kakav* dan *taka* čast. 123. *Kakav* je ko *tako* i čini. 123. *Kakav* otac *taki* sin. 124. *Kakav* sam da sam, tvoj sam. 124. *Kakva* (je) duplja još dobre čele izlijeću. 124. U *kakvo* kolo dogješ *onako* i igraj. 332. *Kakav* tat krasti, *taki* se kleti DPosl. 44. Konj mu nije *kakvino* su konji Npj. 2, 249. Uz to još nagje se ljudi (*kakovih* se obično kod mlogih dvorova nalazi), koji se najviše o tom brinu. Npj.[1] (1-33) 4, XVI. *Kakovi* su današnji naši književnici, mogao bi koji reći. Pis. 6. *Onaki* ljudi, *kakovi* su jezik naš kvarili. 18. Zagrebački pravopis . . . još nije *onaki*, *kakav* bi trebalo da je. 21. Ova naša zemlja nije iznajprije bila *ovaka kaka* je sada. Priprava, 2. Oni će se poderati *onakovi kakvi su*. Rj.[1] VII. *Kakva* je, i kolika je, da je; uvjeren sam da će biti bolja od prve. XIV. *Kakovijem* sudom sudite, *onakovijem* će vam suditi; i *kakovom* mjerom mjerite, *onakom* će vam se mjeriti. Mat. 7, 2. Možemo li naći čovjeka, *kakav* je ovaj? Mojs. I. 41, 38. Popadaše (skakavci) . . . silni veoma, *kakih* prije nigda nije bilo niti će kad biti onakih. II. 10, 14 *Kakav* je dio onome koji ide u boj *taki* je i onome koji ostane kod prtljage. Sam. I. 30, 24. Skupi vojsku *kakva* je bila ona koja ti je izginula, i konje *kakvi* su bili oni konji, i kola *kao* ona kola. Car I. 20, 25.

kão, *wie, quemadmodum*. Rj — *kao* (izmegju *a* i *o* izbačeno je *k*; isporedi *preo* i *preko*). Korijeni, 31. *vidi* ka', kako, kano, k'o.

I. kao. **1. a)** *znači poregjenje ili jednačenje*. Potrže *kao* kebu iza pojasa. Rj. 268a. Koljevčar, *kao* nije junak, nego čuva ženu i kolijevku. Rj. 286a *(bez sumnje* kao: nije junak). Onda se broje svi konji, *kao* i kad se ubije patka. Rj. 617b. Ali ne govore čisto ni Bugarski *kao* ni Srpski Rj. 647b. Čobanin se samo kamenom ili čime drugijem baci na ćikavca, i on odmah potrči za njim *kao* i pušku kad čuje. Rj. 760b. Šarac, šaren konj, *kao* n. pr. šarac Kraljevića Marka. Rj. 833b. Megjed je jednako koješta donosio i dijete hranio, *kao* mu prije i mater. Npr. 1. On opet oživi *kao* i bio 70. Čuje u pećini klopot svako-

jakijeh veriga, tutnjavinu *kao* gromovi 95. Kad te car zapita kako može roditi vareni bob, a ti reci: „*kao* i iz varenijeh jaja izleći se piplad“ 105. Ona istrči, i videći gjevera koji bijaše isto *kao* brat . . . misleći da joj je muž. 118. Carica, *kao* svaka mati, skoči brže bolje. 146. Pa se učini *kao* mrtva. 155. Da je pamet do suda *kao* od suda! Posl. 50. Čuvaj lonca *k'o* i oca (kad je pun?). 350. Nije zmija guju dočekala, *kao* Čupić Memed-kapetana. Npj. 4, 193. Da legja moja od prilike toliko visoko budu *kao* u pseteta. Danica 2, 129. U Boci je odijelo gotovo tako različno *kao* i govor. Kov. 40. Kad se svatovi krenu s djevojkom, izbace se topovi *kao* i kad su došli. 78. Jer se „mom“ i „mome“ govori tako, *kao* i „mojemu“. Opit, XX. Upravo ovako mislite, *kao* i ja. Pis. 7. Da i Zagrepčani u ovome poslu svi misle onako *kao* V. B. Slav. Bibl. 1, 92. Da se morao bojati i Srba *kao* i Turaka. Sovj. 14. Ali i drugi put bude *kao* i prvi 28. Da bude volja tvoja i na zemlji *kao* na nebu. Mat. 6, 10. Dajite sebe Bogu, *kao* koji ste živi iz mrtvijeh. Rim. 6, 13. (Vidjeh) usred sedam svijetnjaka *kao* sina čovječijega. Otkriv. 1, 13 (similem filio hominis; einen der einem Menschensohne glich). Jagnje stajaše *kao* zaklano. 5, 6. Dade mi se trska *kao* palica 11, 1. (calamus similis virgae; gleich einem Massstabe). Ko je bio *kao* ovaj grad veliki? 18, 18. Skupi konje kakvi su bili oni konji, i kola *kao* ona kola Car. I. 20, 25. Ne bi takoga *kao* Ahav, koji se prodade da čini zlo. 21, 25. Sad pak . . . i on drukčije misli, i to onako *kao* i mi. DM. 17. — **b**) *savez* kao *ima uza se savez* da *ili* kad. *značenje kao poviše pod 1. a. i kao niže pod 2.* Pane pred njom na gola koljena *kao da* joj se umoli. Npr. 215. Vrisne baba da se sve brdo od jakote počne drmati *kao kad* je najveći potres. 221. Njega namjesti kod nekakva čoveka, *kao da* mu čuva ovce. Danica 1, 71 *(tobože). Kao da* si, veli, pred svakoga metnuo raskriljenu vreću taneta . . . tako često lete taneta. 3, 173. Potegne iz puške *kao da* ubije Katića, no ne pogodivši njega, ubije za njim Redžepova momka. 5, 28 *(tobože).* Iznesu nekako lažljivo pismo, *kao da* su Turci udarili na Banju. Miloš 23 *(tobože).* Izmami od ćaja-paše . . . dopuštenje, da otide do kuće, *kao da* dotera volove na vodu. 71 *(tobože).* Kad se u Srbiji podigne buna na Turke, i njemu *kao da* ugje sto šiljaka pod kožu. Npj.[1] (1833) 4, IX. Na mlogo mesta nema ni pravoga smisla ni reda, nego onako, *kao kad* čovek bunca u bolesti. 4, XXXVII. Gdjekoje njihove riječi pokazuju, *kao da* su se ondje njekad doselili od njekuda iz južnoga primorja. Pis. 86 *(od prilike).* Bog je šalu ostavio, a gjavo crkvu. (Koji ovo reče, onaj misli da se Bog ne šali, a gjavo da ne ide u crkvu; ali bi rad u šali onoga kome govori *kao da* prevari, da on misli, da je šala postala od Boga, a crkva od gjavola). Posl. 18 *(tobože).* Mrtva glava nizam daje. (Zločince ne plaši tako ni zatvor, ni boj, ni globa, *kao kad* vide pogubljena čoeka). 183. Muške pripovijetke . . . tako su izmišljene, *kao da* bi čovek rekao da su istinite. Rj.[1] IX *(čini se).* Nije mario ni za Milenka ni za Kara-Gjorgjija, *kao da* ih i nema na svijetu. Sovj. 15. I sad molim te, gospogjo, ne *kao da* ti novu zapovijest pišem, nego koju imamo iz početka. Jov. II. 5. Jer car *kao da* je kriv govoreći tako. Sam. II. 14, 13 *(čini se). Kao da* je bilo selo, s kojim je megjilo selo . . . D Rj. 2, 54 *(čini se). vidi* kanda. — **2**) kao *znači: od prilike, čini se, rekao bi, bojagi, tobože, tokorse.* Bojagi, *(kao,* rekao bi). Rj. 35b. Poslije toga je Grahovo *kao* i Tursko i Crnogorsko, ali je više Crnogorsko. Rj. 99a. Babu metnuo u bukagije, pa je pustio noću da ide po livadi: pa *kao* gdje bi se bukagije same od sebe otvorile, ondje mora biti raskovnik. Rj. 638b (*kao = bojagi).* Raspon u pluga ona prečaga iznutra više plaza, što *kao* raspinje ručicu od ručice. Rj. 641a *(= čini se, rekao bi).* Sukneżica, koji se *kao* zove knez a nije pravi. Rj. 724b. Pitaj aždaju gde je njezina snaga, pa sve ljubi ono mesto gde ti kaže da joj je snaga, *kao* od miline. Npr. 45 *(bojagi).* Počnu *kao* plakati. 112 *(tobože).* Ministar . . . malo se *ka* i prepane. 253 *(čini se, vidi se).* Smederevci i Šapčani bili su malo *kao* pod Srpskom vladom. Danica, 3, 220 *(činilo se). Kao* Srpski Plutarh, ili žitija znatnih Srbalja u Srbiji našega vremena. 4, 1 *(od prilike, eine Art . . .)* Kalugjer, *kao* uplašen, odgovori 5, 88. Tako isto, *kao* zapovedajući i preteći, stanu iskati (h)ranu i ostale potrebe. Miloš, 42. Samo što nije bio knez, nego onako *kao* serdar. 69 *(od prilike).* Miloševa šura, Jovan, koji mu je tada *kao* i pisar bio. 106. U ruci je nosila *kao* lûk na tri ugla iskićen

sav cvijećem. Pis. 32 *(od prilike).* — *s takvim značenjem može riječ* kao *biti i pred samim glagolom.* Streca n. pr. čir kad raste i gnoji se, pa *kao bocka.* Rj. 719a. Uskušljalo se žito (kad polegne, pa ne polegne sve na jednu stranu, nego se *kao zamrsi).* Rj. 789a. Kad *se* već sa Srbima *kao svrši* posao . . . onda Gušanac zapita Suleman-pašu. Danica, 3, 212. On *se kao pomiri* s Ali-begom. 3, 215. — *amo idu po značenju i neki primjeri poviše pod 1. b. gdje savez* kao *ima uza se savez* da. — 3) *savez* kao *pokazuje priročni (predikativni) dodatak, kojim se što steže na okolnost kakvu.* Ja sam još *kao dijete* slušao. Rj. 119a. Ja sam se *kao dijete* čudio gledajući u kući ikonu svetoga Arangjela. Rj. 597b. *isp.* Milica je *kalugjericom* pisala. DM. 106. Gjuro umre *kalugjerom.* 115. — *amo pripadaju i ovi primjeri:* Jakov stane Kara-Gjorgjiju poručivati, da mu *kao starešina* ne prelazi preko Kolubare. Danica, 5, 48. Ja ovo činim . . . *kao član* društva toga, po dužnosti. Pis. 22. Najviše mi je čudo, da se i Volić *kao konzistorijalni notarij,* potpisao na tu tužbu. Straž. 1887, 239. *Kao čovjek* govorim, za slabost vašega tijela. Rim. 6, 19. *i ovi primjeri:* Ali Bog *kao Bog* — hvala njemu i slava! — u oni čas . . . učini te . . . Npr. 131 *(Bog budući).* Bog *kao Bog,* vala njemu, oduzme mu vid očinji. 285. *a može pripasti i ovaj:* Poruči gostima da ne dolaze, nego ih pozove *kao sjutra,* te tako i bude. Sutradan kad bude sve spravno . . . Npr. 259.

II. *savez* kao *ima uza se savez* što *u privezanoj rečenici, koja ima glagol (čitav), a glagol je predikat. isp.* kako što, kako god što. — 1) *savez* što *stoji do saveza* kao: kao što. *Kao što* obično roditelji . . . djeci tumače, tako je i meni moj otac kazivao . . . ali njega (Bogatoga Gavana) ondje više nema, nego *kao što* je crkva . . . arana i paljena, na njegovom mjestu ispisan nekakav svetac. Rj. 81a *(kao što je crkva = kako je crkva = budući da je crkva).* I samu zemlju mogli su (seljaci) prodati s onijem teretom *kao što* su je oni držali. Rj. 826a. Putujući tako svrši na putu sve *kao što* mu je rečeno, i dogje pod onaj grad u drugome carstvu, i *kao što* mu je devojka kazala, on učini sve. Npr. 70. Koje su (verige) bile tako dugačke *kao što* je od prilike mislio da je more duboko. 158. Jeli takva *kao što* je hvalite. 172. Carska zemlja *k'o što* je i bila. Npj. 4, 296. Kakav bi jadan . . . ovaj svijet bio, da su svi ljudi ostajali onaki, *kao što* su i nji(h)ovi stari bili! Bog je samo bezumnim životinjama usudio, da ostaju do vijeka, *kao što* su im i stari bili. Danica 2, 3. *Kao što* vidite, moje odijelo nije baš najljepše. 2, 128. *Kao što* su ovi poturčenici prije u Hrišćanskome zakonu bili pobožni, tako isto postanu i u Turskome. Kov. 6. Ovo je upravo *kao što* neki današnji naši književnici pišu „Užica" mjesto „Užice"! 25. Budući da ovi pešaci, onako, *kao što* su u gomili bežali, nisu mogli na vrata ući u čamac . . . Miloš 96. Oko sto pisani(h) tabaka junački(h) pesama, koje su, *kao što* se vidi, pisala četiri pisara. Npj.[1] (1833). 4, XXVI. *Kao što* je ova posljednja (pripovijetka), ovaku mi je od prilike poslala . . . Npr. VIII. Koji je bio dungjerin, *kao što* su gotovo svi Osaćani. Opit. III. Matica, uzevši je za onakovu, *kao što* se u početku sama objavila, nije od potrebe i od koristi narodu našemu. Pis. 3. Ako samo onako uznapreduju, *kao što* su do sad napredovali. 27. Da se piše tako, *kao što* se govori. 29. Da pišu onako, *kao što* je najpravilnije. 53. Da zna upravo, *kao što* treba. 53. Koji bi pisao upravo onako, *kao što* misli da je pravo . . . nego pišu, *kao što* misle da će se dopasti. 60. Ni ostala slova nijesu iz početka bila tako lijepa, *kao što* su danas. Rj.[1] XI. Pišu Milenku . . . da ga ustavi kod sebe za sekretara, *kao što* i bude. Sovj. 78. *Kao što* onda u Biogradu nije bilo štamparije, odgovor ovaj nije ni štampan. 86 *(kao što = kako = budući da).* Kome iskaže sve po istini *kao što* jest. Žitije, 11. *Kao što* crkva sluša Hrista, tako i žene svoje muževe u svemu. Efes. 5, 24. *Kao što* ću ti pokazati . . . tako da načinite. Mojs. II. 25, 9. A upravo je Nemanja umr'o u Hilandaru, *kao što* svjedoči hilandarski tipik. DM. 17. — 2) kao što *može se i rastaviti jedno od drugoga,* a što *u takome dogagjaju doluzi ponajviše pred glagol.* Kad ko na polasku reče: „s Bogom ostaj!" odgovori mu se: „u dobri čas pošao!" *kao* i kad se što zlo dogodi, *što* se kaže: „u zao čas!" Rj. 125b. Već nestade dobrijeg junaka, *ka* ig, brate, *što* je u Turaka. Rj. 229b. (dobrije*g*, *ig mjesto* dobrijeh, ih *isp.* g). Vjetar ga baci čak u nekakvu zemlju gje se o njegovu carstvu ništa i ne čuje

(kao ni on o ovome *što* do sad ništa nije čuo ni znao). Npr. 173. Zidine od gradića, koji se zvao, *kao* i ono sve brdo sad *što* se zove, Avala. Danica 2, 50. Trava, koja se u onim zemljama žvaće, *kao* u nas duvan *što* se puši. 2, 134. Kad su nji(h)ove starešine bile onake, *kao* i oni danas *što* su. Miloš, 173. Onda se svuda *(kao* i u Slavenskome i Ruskom jeziku *što* mi čitamo) pretvori „l“ u „lj“. Odg. na sit. 14. Grčko *H* (eta, *η*), koje Grci u vreme sv. Ćirila već nisu više izgovarali kao „e“, nego *kao* mi danas *što* „i“ izgovaramo. Opit, XI. *Kao*, n. p., *što* nije mislio ni Došen, pišući Aždaju XX. *Kao* n. p. *što* se govori. Pis. 58. *Kao* i mnogi ostali Srbi *što* govore. Posl. XIV. Pregjašnje glavne starješine nijesu nasrtale na Kara-Gjorgjija, *kao* ni on *što* nije na njih. Sovj 6. Oprosti nam dugove naše *kao* i mi *što* opraštamo dužnicima svojijem. Mat. 6, 12. Nije li trebalo da se i ti smiluješ na svoga druga, *kao* i ja na te *što* se smilovah? 18, 33. Jer nijesu od svijeta, *kao* ni ja *što* nijesam od svijeta. Jov. 17, 14. Da svi jedno budu, *kao* ti, oče, *što* si u meni i ja u tebi. 17, 21. *u tijem primjerima nema privezane rečenice, koja bi stajala pred glavnom svojom.*

U rečenici (poviše pod I. 1. a): Kad te car zapita kako može roditi vareni bob, a ti reci: *„kao* i iz varenijeh jaja izleći se piplad“. Npr. 105 — *glagol* izleći se *nije predikat nego se misli* može: *a kad bi se glagol* može *upravo kazao, onda bi trebalo da se reče: kao što* se može i iz varenijeh jaja izleći piplad, *ili: kao* i iz varenijeh jaja *što* se može izleći piplad. — *amo idu jamačno i ovi primjeri, u kojima je izostavljeno* je *(nije glagol čitav):* On opet oživi *kao* i bio. Npr. 70. Pa da budem vrba, *k'o* i bila. Npj. 4, 168 (= on opet oživi *kao što je* i bio; pa da budem vrba, *k'o što je* i bila).

kònj, kònja, *m.* (*gen. pl.* kònjâ). Rj. U trećem padežu množ. i u oba koja su sada s njim jednaka nema u nastavku glasa *i* u riječi *konj* nego glasi *konjma.* Obl. 8. *Kòbila,* izgubivši *b* pred nastavkom *nj:* kònj. Korijeni, 236. — 1. *das Pferd, equus.* Rj. *vidi* ȁt*, kljuse, parip. *dem.* konjic, konjičić. *augm.* konjina, *hyp.* konjičak. — a) *konj može biti (kaže se imenicom):* (*sa završetkom* ac) bijelac, karavranac, lisac, plavac, sivac, šarac, vranac; (*sa završetkom* aš) bjelaš, brazdaš, brnjaš, brvnaš, čilaš, duplaš, kulaš, miškulaš, taljigaš, vrljikaš; (*sa završetkom* alj) gubalj, kusalj, mrkalj, putalj, sivalj, zekalj; (*sa završetkom* in) buin, dorin, galin, gjogin, kulin, mulin, šarin; *(sa različnim završecima)* adžamija, ȁlat, alča, barna, binjak, bjelan, čavkun, čile, dorat, doračić, doro, gjoga, gjogat, gjogo, hodac, jabučilo, jagrz, kasač, kazivač, kljuverina, kr'at, kretač, kule, kurada, logov, mrkov, musjo, nutrak, odrtina, pelivan, popuštenik, povodnik, prdnjava, raga, rigjan, rigjo, rudnjak, rukuničar, sedlenik, seisana, šarčić, šavran, vila, vitez, vrân, vranče, vrančić, vrančina, zekan, zeko, zekun, zelenko, žâr; *(po godinama)* četvrtȁk, desetak, devetak, dvogoče (ždrijebe), petak, osmak, sedmak, šestak, trećak; *(imena konjma od ptica)* gavran, golub, labud, lastavica, ždral, žerav; — b) *konj može biti (kaže se pridjevom):* ajgirovit, ȁlatast, bangav, bijel (bjelaš), brnjast, brz, brzovat, bušat, crven (alat, crven konj), čukljaiv, ćeskin, debeo, dobar, dorast, doratast, gô, grošast, gjogatast, hrabren, jahaći, karučni, kiridžijnski, kolski, kosat, krilat, krupan, ljut, mekoput, mekoust, mezilski, nejahan, ovčij (konj, *kaže se u šali mjesto* magarac. Rj.), pastušast, plah, plemenit, poštanski, pretio, putast, putonog, putonogast, razlomljen, rgjav, sedlast, sedleni, silan, strmoguz, širok, tarnični, tovan, tovarni, trom, tvrdoust, vatren, veliki, vileni, vilovni, visok, vrân (vrânî), zvjezdast, žestok. — c) U Hrvatskoj vojvoda se danas zove šumar koji *ide na konju.* Rj. 70b. Gjem*, ono gvožđje na uzdi što stoji *konju u zubima* i *oko usta;* žvale. Rj. 148b. *Zaigravati konja.* Rj. 175a. *Zaigrava se konj.* Rj. 175b. Zamanica, pomoć koju lagjari na kakijem mjestima uzimaju *k običnijem konjma* ili ljudma koji lagje vuku. Rj. 182b. *Zaulariti konja.* Rj. 199b. Turci svoje *konje zobe* najviše *ječmom,* a seljaci *kukuruzima.* Rj. 213a. *Konja igrati.* Rj. 216b. *Izvodati konja.* Rj. 220a. Kaljak, kaljac, *zub u konja* po kojemu se poznaje *starost konjsku.* Rj. 261a. Korać, čekić što *se konji kuju.* Rj. 291a. *Krupan konj.* Rj. 308a. Svatovi sad *ne idu* po djevojku *na konjma,* već na kolima. Rj. 392a. *Obuti konja,* vidi *potkovati.* Rj. 435b. *Oklopiti konja,* t. j. *uzjahati nanj.* Rj. 453b. *Okonjiti se,* ein Pferd bekommen, equum nancisci. Rj. 454b *(dobiti konja).* I Šarčića *konja*

okročio. Rj. 456a. *Opkročiti konja,* t. j. uzjahati. Rj. 462b. *Penjati, péti konja.* Rj. 494a. *Posjedati, posjesti konja.* Rj. 548a. *Potplećavati, potplećati konja.* Rj. 555b. *Potpregnuti konja,* t. j. kolanom sedlo mu svezati. Rj. 556a. *Prejahati konja (na konju)* n. pr. preko vode. Rj. 572b. Prekovati, nanovo potkovati: Mi njegova *konja prekovali,* srebrne mu klince udarili. Rj. 573b. *Sapeti konje u prekonož* . . . tako je *konjma* mnogo teže *ići.* Rj. 573b. *Propeo se konj.* Rj. 610b. *Razigravati, razigrati konja.* Rj. 632a. *Rzati.* Rj. 649a *(konji ržu). Sápi,* das Kreuz des Pferdes, clunes equi. Rj. 665b *(u konja). Konji fište,* sokolovi pište. Rj. 797a. Pa se opravi sa ženom kući, *i pogju na konjma: pod njime bijaše konj,* a pod ženom kobila . . . Onda *konj* pod čovekom *za'rže.* Npr. 13. Bog im da te steku u svačemu: u govedima, *u konjma,* u ovcama. 71. Car se prepane te onako *na konja gola* uzjaše, kad *se konj* polja *dohvati, preleće kao munja* do jezera. 153. Carev sin *usedne na konja* pa pogje suvim da putuje. 238. Vid'la žaba gje *se konji kuju,* pa i ona digla nogu (. . . Junak *potkiva konja hrabrena* . . .). Posl. 34. I *konj od sto dukata* posrne. 101. Kao da su ga Cigani jahali. (Reče se *za rgjava konja.*) 131. Kao *konj pastuh* (n. pr. pobjesnio). 131. Ko tolikoj vojsci *konje osedla?* (Pitala baba vojnika, a on joj odgovorio: Svak svoga.) 157. Malog hvali, a golemog *ćeraj (konja u kolima).* 175. *Na konju* (biti t. j. dobro, n. pr. on je *na konju*). 188. *Konj* koji ima vele zobi *prnjica se.* DPosl. 48. *Konj trom,* dug put; *konj brz,* kratak (lak) put. 49. *Konja plemenita* bolje vlada slatka ruka neg tvrda uzda. 49. *Konju tvrdoustu* tvrdo žvalo (potrebno je). 49. Relja *konja sedla,* Jela *odsedlava.* Npj. 1, 110. Jelen-rogom *šarca osedlala,* ljutom ga je zmijom *zauzdala,* još ga ljućom zmijom *ošibuje.* 1, 160. Mlado momče *jezdi konja.* 1, 191. Gjuragj kosi po pobrgju, *konja penje* po za(h)lagju . . . Gjuragj *konju* govorio: *Vrisni, konju,* dobro moje. 1, 198. Ja joj dadoh *konja provagjati,* ona *konju* tiho govoraše: „Oj dorate *grive pozlaćene!*" 1, 299. Jaša *konja adžamiju.* 1, 352, jaša *mjesto* jaa *(upravo* jahah. Vuk). *Sedlah konja dobra musja.* 1, 361. Dva devera *konje prežu.* 1, 414. A ti dogji *konje prepinjati.* 1, 428. Ugledala Omera gjevera, vas u crno, *a na konja crna.* 1, 466. *Uvatiše konje u kočije.* 1, 539. Pod njima *se dobri konji ljube.* 2, 43. Kad je dete *do konja doraslo,* dobra konja i svetla oružja. 2, 71. Dobru *konju griva* ne opala! 2, 76. Momčil' ima konja Jabučila, *Jabučila konja krilatoga.* 2, 107. *Šarca konja* i *grli* i *ljubi* . . . Šarac *jezdi* po sredi planine. 2, 217. K njima *jezdi* Vladeta vojvoda na doratu *na konju dobrome;* Vladeta je *konja oznojio i u b'jelu pjenu obukao.* 2, 307. Dobri *se konji poboljeli od* bolesti konjske sakagije. 2, 314. Daj mi, care, *konja razlomljena,* nejahana, na boj nećerana. 2, 322. A reći ću slugi Huseinu, nek *opremi dva konja viteza.* 3, 8. Ponajprvi ide pred družinom *na vrančiću konju kosatome.* 3, 26. *Tovni konji,* a bijesni Turci. 3, 74. *Izvadiše konje* iz podruma. 3, 125. Pak *izvede dva konja viteza,* mašiše se *konjma na ramena* . . . . „Pognaj konja, da idemo brzo . . . ti *prihvati konja* i mojega, pa *okreći konje* ispod kule" . . . *Od dobrijeh konja odjahaše.* 3, 250. „I doš'o sam poteći na trku, da okušam sreću u doratu; ak' *uteče konjma Novljanskijem,* zaista ga prodavati ne ću" . . . „I mi *konja za trku* imamo, zaista *ih ogledat'* hoćemo". 3, 251. *Vrane konje roda* Bosanskoga. 3, 319. Brzo dobre *konje posjednite.* 4, 146. Pak *labuda konja okročio.* 4, 163. Dobra *konja krilata gjogata.* 4, 167. Pak ne šćede *konja* da se drži, već *sjah s konja* da toke dobije . . . Uteče na *gjogatu konju vilovnome;* poćera ga Čupić *na mrkovu* . . . Jer je Čupić *konja umorio,* i *mrkov* mu rana dopanuo . . . još *se konjma pokoriti* ne će. 4, 191 (već sjah s konja: *već sjaha s konja*). Miloša ću *s konjma istrgati,* Čupića ću britkom sabljom posjeć'. 4, 239. Dok pod sobom *konja ne oznoji;* a kad *gjogat* pod njime *sustane* . . . *gjoga sjaše, dorata uzjaše,* pa *izgoni dora* na kapiju . . . Na *jagrzu konju velikome.* 4, 244. Ode Luko su četr'est druga, *konja ljuti,* a pred Turke ide. 4, 267. Na *jagrzu konju visokome.* 2, 268. Pred njim *doru konja odsjednuo.* 4, 301. Već junaci *od konja odjašu.* 4, 306. Svi *na dobre konje posjedoše.* 4, 308. Pjevajući, *konja igrajući.* 4, 309. *Skoči* Lazar *na konja zekuna.* 4, 317. *Spade* pope *sa konja dorina.* 4, 326 (spade: *sagje*). U Grkovo Turke ugledaše, dva Turčina na dva *konja silna.* 4, 327. Konjanici *konje pojahaše.* 4, 347. *Turite* ga *na konje mezilske.* 4, 355.

Jednak brže *na konja usjede.* 4, 372. Dv'je hiljade *konjah sedlenijeh.* 4, 374. Sa mrkova *konja širokoga.* 4, 403. Ni *debela konja osedlati.* 4, 434. Pod njima su *konji kao vile.* 5, 277. Pa *pojaha konja pretiloga.* Herc. 36. *Skoči na konja* . . . pa potrči, da vidi, šta je. Danica 4, 7. Otpočinimo da *konje prekujemo.* Kov. 69. Sad je Kara-Gjorgjije *na konju.* On blagodari Balli kako je najlepše znao, i pogje da ga poljubi u ruku mesto cara. Miloš, 24. Arsenije Andrić, *razigravši konja,* otide. 100. *Konji* mu *se kopitaju.* Živ. 8. Podreza David žile svijem *konjma kolskim.* Sam. II. 8, 4. Jesi li ti dao *konju jačinu?* jesi li ti okitio vrat njegov *rzanjem?* . . . *frkanje nozdrva njegovijeh* strašno je . . . Od nemirnoće i ljutine *kopa zemlju.* Kad truba zatrubi, *on vrišti.* Jov 39, 22—28. — **2.** *der stehende Stab im* klis-*spiel.* Rj. U igri (klisu) ima *konj* (drvo kao štap), palica, klis i trlica. Rj. 275b. — **3.** *der Massstab im* klis- *und* prsten-*spiel:* dva konja, tri konja. Rj. *mjera u igri klisu i u igri prstenu.* Onaj mjeri palicom od klisa do konja, i koliko bude pâlîcâ onoliko broji *kónjâ.* Kad već izigraju onoliko *konja* u koliko su se pogodili da se igraju, onda . . . Rj. 275b. Prstena se igraju uz mesojegje noću . . . onda kažu da je „ubio patku", i broje mu svi *deset konja* . . . onda se broje *svi konji,* kao i kad se ubije patka . . . pogore *svi konji* što su dotle bili izigrani. Kad izigraju onoliko *konja* u koliko su pogodili da se igraju, onda se karete različno. Rj. 617b. — **4.** (*i* konjic) *der Steg über* gusle, *ponticulus, cf.* konjic. *Konjic, 3) na guslama,* vidi konj. Rj. 289b.[1])

Prijegled časopisâ.

Zeitschrift für das Gymnasialwesen, herausgegeben von H. I. Müller. Berlin 1896.

Peti svezak. Pod natpisom: *Die Volks-Hochschulen in England und Amerika* oglašuje Chr. Muff knjigu: Die Volkshochschulen in E. u. A., von Dr. James Russel, deutsch von O. W. Beyer, Leipzig 1895., u kojoj pisac pripovijeda, što u Engleskoj i u Americi sveučilišta rade za populariziranje nauke, i to s velikim uspjehom. Taj se rad sve ljepše organizira, a podupiru ga i države. Zanimljivo je, što se spominje, da je na ponuku bečkoga sveučilišta i austrijski parlamenat votirao 5000 for., da se najprije u Beču na 20 mjesta, a onda i u provincijama, poglavito u industrijalnim mjestima, urede sveučilišni tečaji. Kao svrhu ovoga rada oko populariziranja nauke označuje Russell ovo: Ovaj rad hoće da širi obrazovanost među ljudima, koji su prestari, da bi sjeli na školsku klupu, niti mogu sve vrijeme upotrebiti na učenje; on hoće da priuči ljude s korišću čitati, korektno misliti i kako valja živjeti; on hoće da duševni život probudi i potakne, a to sve za to, da bi se uveo socijalni napredak i da bi ljudi živjeli u plemenitijim i veselijim društvenim prilikama. Sam Muff misli, da bi se mogla priređivati predavanja za narod i u mjestima, gdje nema sveučilišta, te navodi za primjer, da su u Casselu s uspjehom stali tako raditi srednjoškolski profesori.

Šesti svezak. H. Brettschneider: *Der historische Begriff der Revolution.*

Sedmi i *osmi svezak.* C. Gorge: *Zu Einführung in die Geographie an Gymnasien und Mittelschulen* razlaže, kako valja geografiju učiti u 1. razredu, držeći se Kirchhoffova načela, da je nauka o zavičaju (Heimatskunde) jedini

[1]) Poradi one neiskazane koristi, koju će ovaj rječnik imati upravo za školu, uredništvo je drage volje ovaj Ogled primilo u ovaj list. Na želju g. pisca štampano je sve onako, kako je on napisao, da bi se što jasnije vidjelo, kakav će biti rječnik. S toga za sve odgovara sam g. pisac. *A. M.*

pravi ulaz u zemljopis, samo se ne smije izroditi u specijalnu topografiju nekoga ograničenoga kraja, nego valja da služi samo tomu, da se steku najnužniji geografički osnovni pojmovi, pa razumijevanju karte.

Deveti svezak donosi veoma poučnu raspravu A. Waldecka: *Ziele und Wege des lateinischen Unterrichts nach den neuen Lehrplänen.* Nova naučna osnova njemačka označuje kao svrhu obuke u latinskom jeziku: razumijevanje znatnijih klasičnih pisaca i jezično-logično školovanje. Po tom se ne radi više o tom, da učenik umije latinski pisati, nego o tom, da umije s latinskoga valjano prevoditi, kao što je po sudu piščevom i posve pravo. Dobro kaže pisac: Ne će li temeljitije umjetničko razumijevanje slikarstva steći onaj, koji marljivo polazi muzeje, u njima zakone umjetnosti uči i kod toga od čovjeka, koji to razumije, biva upozoren na osobitosti svake slike i svake škole slikarske, nego li onaj, koji čitave godine sam boje razmazuje? — Ali s tim se ne slaže, što naučna osnova za ispit zrelosti ište i prijevod s njemačkoga na latinski i što propisuje, da se u višim razredima svake nedjelje upotrebi 1 sat na to, da se sačuva stečeno gramatičko znanje, a svakih 14 dana piše školska ili domaća zadaća. Gramatika neka se uči samo u nižim razredima. Tu neka se prevodi s latinskoga na njemački i s njemačkoga na latinski, ali samo samostalne rečenice, ne suvisla štiva, jer su samostalne rečenice za vježbanje u pravilima zgodnije od suvislih štiva. U višim razredima valja da se učitelj bavi gramatikom samo toliko, koliko je nužno za razumijevanje onoga, što se čita. Razumijevanje klasika i dobar prijevod ima u latinskoj, kao i u grčkoj obuci biti glavna stvar.

Deseti srezak. L. Spreer: *Non scholae sed vitae discimus* raspravlja o tom, kako bi se doskočilo nevolji, da učenici tako lako zaboravljaju ono, što su naučili. Njegove su misli evo ove: 1) Valja na umu držati, da mlađi učenici lakše uče mehanički, a stariji (od 13., 14. godine počevši) lakše razumno. 2) Heuristička je metoda zgodna u prirodopisnim disciplinama, ali nije zgodna u jezičnoj obuci (ne valja dakle učenika putiti, da deklinaciju sam nađe, nego mu je valja kazati). 3) Ne valja učeniku na jedan put previše toga podati (tako ne valja gramatiku učiti samo na štivima, nego i napose). 4) Učitelj mora biti praktičan i znati, kojim će od mnogih didaktičnih sredstava učenike najbrže dovesti k cilju. U nižim je razredima učenicima najmiliji najstroži učitelj, a u višima najzanimljiviji. 5) Nije dobro, da učenici sve u školi nauče, nego valja da im se zadaje, da i kod kuće uče. 6) Dok učenici uče isti predmet, valja da imaju i istu knjigu. 7) Zadaće neka se pišu sve do posljednjega razreda, ali samo školske.

Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik. Zweite Abteilung. Herausgegeben von Richard Richter. Leipzig 1896.

Treći i četvrti svezak. Fr. Mommsen u članku: *Ein Gymnasium vor fünfzig Jahren und das jetzige Gymnasium* prikazuje, kako je negda bila uređena gimnazija u Flensburgu u Schleswigu, pa želi, da bi se i današnja gimnazija vratila k onomu uređenju. Poglavite su želje njegove: manje stručnih učitelja, manje razreda, manje učenika, jednostavnija obuka, manje rada za školu. — J. Ley: *Das Problem im Buche Hiob und dessen Lösung.* — C. Humbert: *Hamlet oder die christlich-sittlichen Ideale und das Leben.* — W. Soltau: *Wie gelang es Rom 340—290 vor Ch. Italien zu unterwerfen?* — Članak Herchnerov: *Die Cyropädie in Wielands Werken* završuje svezak.

Peti svezak. Urednik R. Richter priopćuje predavanje, što ga je držao u skupštini saksonskih gimn. učitelja u Budišinu, pod natpisom: *Zur Frage der pädagogischen Vorbildung für das höhere Lehramt.* Osvrćući se na Friesovu knjigu: Die Vorbildung der Lehrer für das höhere Lehramt (isp. naprijed str. 63. i d.) uspoređuje Friesov pedagogički seminar u Halli, koji nije u svezi s gimnazijom, sa svojim u Leipzigu, koji je prislonjen uz gimnaziju (kao i naš zagrebački), te ističe, koliko je bolji ovaki od onakoga seminara. — Fr. Mommsen završuje svoj u pređašnjem svesku započeti članak: *Ein Gymnasium vor fünfzig Jahren und das jetzige Gymnasium.* — C. Humbert nastavlja svoju raspravu:

Hamlet oder die christlich-sittlichen Ideale und das Leben. — F. Cunze u članku: *Die Reihenfolge der Casus* dokazuje, koliko bi praktičnije bilo, kad bi se u latinskoj gramatici padeži navodili ovim redom: nom. (vok.) ak. gen. dat. abl., kao što je učinio Madvig u svojoj lat. gramatici (1843.)

Šesti svezak. O. Seiffert nastavlja svoje u 8. svesku od g. 1895. započete *Psychologische Studien auf pädagogischer Grundlage: Ruhe — und Sammelpunkte im Denken.* — C. Humbert završuje raspravu: *Hamlet oder die christlich-sittlichen Ideale und das Leben.* — Th. Sorgenfrey u članku: *Gemeinnützige Kenntnisse und die Aufgaben des Gymnasiums* odgovara onima, koji hoće, da bi gimnazija svoje učenike više odgajala za život: „Ne tim, da bi se raširilo sadašnje učivo ili da bi se uvele posve nove struke, nego tim, da se zadubu u ono, što se uči, treba gimnazijalce učiniti vrsne za život, i željeti bi valjalo, da bi se od marljivosti i nastojanja učenika u najboljem smislu ove riječi više tražilo; a navali nepozvanih u sveučilišta trebalo bi na put stati tim, da bi se povisili zahtjevi za ispit zrelosti — Svaki je pravi prijatelj i pristaša gimnazije uvjeren, da se jače naglašivanje realizma ne slaže s bićem tih škola. — Gimnazija neka služi životu, ali samo tim, da podaje znanje, kojim se shvaća život, i tim, da pokazuje, kako su se državne, društvene i crkvene uredbe i čitava obrazovanost sadašnjosti razvila iz prošlosti". — J. Ziehen u članku: *Der altgeschichtliche Anfangsunterricht bei lateinlosen Gymnasialschülern* pokazuje, kako se može s korišću učiti stara historija u kvarti (u 3. razredu) i u onim gimnazijama, u kojima se latinski jezik počinje učiti istom u terciji (4. razredu). — R. Gast, koji je u 8. svesku od g. 1895. pokazao, da je krivo *riječi* označivati kao konkretne i apstraktne, jer takove nijesu riječi, nego *pojmovi*, odgovara pod natpisom: *Noch einmal concretum und abstractum* O. Schulzeu, koji se u 12. svesku od iste godine s njim nije slagao.

Sedmi svezak. E. Schwabe: *Zur Geschichte der deutschen Horaz-Übersetzung* raspravlja o najstarijem njemačkom prijevodu Horacijevih oda od A. H. Bucholtza iz g. 1639.

Osmi svezak. F. Stein: *Mag. Seidenstücker und der Lippstädter Schul- und Kirchenstreit von 1797.* — K. Brinker: *Bemerkungen zum Sprachgebrauch Ciceros in der Casussyntax. A. Accusativus. B. Dativus.* - R. Wagner: *Ein Wort über das äussere unserer Schulprogramme.* — K. Landmann: *Goethes Faust in den höheren Schulen.*

Deveti i deseti svezak. Pod natpisom: *Die alte Kunst im Unterricht des Gymnasiums* raspravlja H. Crämer o jednom pitanju, koje je u Njemačkoj već dugo na dnevnom redu. Najprije se pita, ima li se obuka u staroj historiji i u klasičkim jezicima na staru umjetnost osvrtati samo prigodice ili je potrebna sistematička obuka u njoj. Pisac se odlučuje za drugu alternativu. On misli, da bi se u gornjoj sekundi (u 7. razredu), u kojoj se uzima stara historija, dva ili tri puta na nedjelju po četvrt ure ili jedan put tri četvrti ure (i to na kraju ure) mjesto klasičkih jezika ili historije moglo upotrebiti na proučavanje starih spomenika. Tako bi se stekli uvjeti, te bi se u druga dva razreda u donjoj i gornjoj primi (u 8. i 9. razr.) predmeti iz historije umjetnosti mogli pokazivati samo prigodice. Za ono, što bi se imalo sistematički uzeti u gornjoj sekundi, valjalo bi postaviti neki kanon, u kojem bi bilo najglavnije iz grčke i rimske plastike, poređano kronologički, pa iz arhitekture: kuća, hram i kazalište, kod čega bi se svakako govorilo i o vrstama stupova; na prvom mjestu bila bi plastika, istom na drugom arhitektura. Napokon izbraja pisac različna djela, koja mogu učitelju služiti kao pomagala. Najviše preporučuje djelo: R. Menge, Einführung in die antike Kunst (Seemann, Leipzig 1891. 2. Aufl.). — Istim se pitanjem bavi i A. Güldenpenning u članku: *Wie ist bei der Kürze der Zeit, welche nach den neuesten Lehrplänen in Preussen der alten Geschichte gewidmet wird, dennoch eine zusammenhängende Betrachtung der antiken Kunst möglich?* I on traži sistematičku obuku u staroj umjetnosti, ali hoće, da se prisloni uz historiju (ne uz klasičke jezike) u gornjoj sekundi i u donjoj primi (u 7. i 8. razredu), i to tada, kad se govori o kulturi pojedinih perioda grčke i rimske historije. — K. Brinker: *Bemerkungen zum Sprachgebrauch Ciceros in der*

Casussyntax. C. Genetivus. — C. Müller u članku: *Bella grammaticalia* raspravlja o knjizi iz 16. vijeka: Gramaticale bellum Nominis et Verbi regum de principalitate orationis inter se contendentium — i o kojekakvim nasljednicama njezinima na njemačkom jeziku. — U članku: *Zar lateinischen Schulgrammatik* odgovaraju najprije H. Lattmann i J. H. Schmalz na ono, čim je E. Gast u 2. svesci ovoga časopisa nastojao pokazati, da je zališno razlikovanje samostalnih i relativnih vremena, a napokon sam Gast izjavljuje, da uza sve to ostaje kod toga, da je takovo razlikovanje zališno.

Dr. **A. Musić.**

Zeitschrift für mathematischen und naturwissenschaftlichen Unterricht von I. C. V. Hoffmann. Siebenundzwanzigster Jahrgang. Leipzig 1896.

VI. Svezak. Emmerich: *Stereometrische Gruppenaufgaben.* I. Kegeloberflächenteilung. — 28 zadaća s riješenjem za najviši razred gimnazije i realke. Lijepo svrstane, ali teže zadaće za domaće veće radnje. — *Ein bedenklicher Zwiespalt auf elementar-geometrischem Gebiete.* I. *Über den Begriff des Kreises* od Leonhardta. II. *Über den geometrischen Begriff der Figur und die davon abhängigen bedenklichen, weil schwankenden Definitionen, besonders die Definition des Kreises* od urednika. Diskusija o tom pitanju s konačnim prijedlogom *Kreis = Kreislinie*, a za plohu riječ *Kreisfläche.* — *Logik und Sprachrichtigkeit im math. Unterricht* od Webera. Diskusija i praktični, inače poznati prijedlozi. — *Zu Dr. Kesslers „Periodlänge unendlicher Decimalbrüche"* od Mayera. Polemična stvar. — *Aufgaben-Repertorium.* — *Litterarische Berichte.* Veće recenzije o knjigama: Loew, Didaktik und Methodik des Unterrichts in der Naturbeschreibung 1895. (2.20 M.) od Kranchera; Landsberg, Hilfs- und Übungsbuch für den botanischen und zoologischen Unterricht an höheren Schulen. I. Botanik 1896. (6 M.) od Dietela. Obje kritike preporučuju knjige. — *Pädagogische Zeitung* ima nastavak izvješća o V. skupštini društva za unapređivanje obuke u matematici i prirodnim naukama držanoj od 25.—27. svibnja 1896. i početak Holzmüllerova predavanja u toj skupštini (N. Vj. V. str. 97.).

VII. Svezak. Mayer: *Die vier Grundrechnungsarten mit periodischen Dezimalbrüchen* raspravlja pitanje s gledišta, na koliko mjesta u periodi najviše račun vodi. Sitne su praktične bilješke: *Über die Auflösung einiger eingekleideter Aufgaben in Bardey's Aufgaben-Sammlung* od Schönherra, i *Zur Zerlegung ungerader Zahlen in Faktoren* od Neumanna. *Pädagogische Zeitung* svršuje naprijed spomenuto izvješće i predavanje.

VIII. Svezak. Heymann, *Drei Aufgaben im geometrischen Gewande.* Lijepo riešenje triju zadaća, koje se tiču polumjera trokutu opisanoga kruga, a na koncu jedna do sada neriješena zadaća o simetralama kutova u trokutu. — Heyden: *Das Rechenlineal* svraća ponovno pažnju na ovaj genijalno smišljeni, ali malo poznati aparat, mnogo vrijedan u rukama učitelja i učenika. — Sitnije su bilješke: Kewitsch, *Bemerkungen zu meinem Aufsatze: „Die Basis der Bürgischen und Neper'schen Logarithmen" nebst einigem anderen* (N. Vj. V. str. 96.) i Bürklen, *Verbesserter Zeichenwinkel.* — Zadaće — Među književnim obznanama: Esmarch, Die Kunst des Stabrechnens, Leipzig 1896. (4 M.) od Thaera. — *Pädagogische Zeitung* ima izvješće urednika i Müllera o pedagoškoj sekciji u skupštini njemačkih prirodoslovaca u Frankfurtu (21.—26. rujna 1896.) i 2 nekrologa (Drobisch, Minnigerode).

XXVII. godišnjak završuje se ovim sveskom.

Zeitschrift für den physikalischen und chemischen Unterricht von Dr. F. Poske. Neunter Jahrgang. Berlin 1896.

V. Svezak. Strecker, *Drehwage für absolute magnetische Messungen.* Aparat za visoke i stručne škole. — Hartl, *Selbstregiestrirender mechanischer Apparat zu Versuchen über Reibung, Zugkraft einer Lokomotive und Zugspannung in einem beschleunigten Körper.* Aparat za tehničke i stručne škole.

*

— Geissler, *Demonstrationsapparat für Lichtschwingungen und Praecession der Nachtgleichen.* Jednostavan i lijep aparat i za srednju školu. — Dubrowsky, *Einfaches Modell einer Influenzmaschine.* Za srednju školu veoma vrijedan aparat. Učitelj ga može sam sastaviti. — Weiler, *Ein Elektroskop für den Nachweis galvanischer Elektricität.* Zgodan aparat, koji može svatko sam sastaviti. — *Rebenstorff, Über Farbenthermoskope.* Opis veoma zgodna preparata za pokuse o toplini, navlastito žarnoj. — Oosting, *Einige graphische Darstellungen aus der Elektricitätslehre,* i Götting, *Über den scheinbaren Ort eines unter Wasser befindlichen Punktes* specijalne su stvari. — *Kleine Mitteilungen* i *Berichte* imadu stvari zanimljivih za učitelja.

VI. Svezak. Looser, *Neue Versuche mit Differential-Thermoskop.* Mnogo vrijedan aparat za pokuse o žarnoj toplini u višim razredima srednje škole. — Wurstenberger, *Apparat zur objectiven Darstellung der Vorgänge des Drehstromes.* Veoma lijep aparat za tumačenje vrtežne struje. — Dubrowsky, *Eine einfache Reibungs-Elektrisiermaschine.* Aparat za pučke škole i niže srednje škole. — Behn, *Über Demonstrationsthermometer.* Aparat po Warburgu za projekciju. — Silow, *Vereinfachung der Huyghens'schen Construction für die Reflexion und Brechung der Lichtwellen.* Za tumačenje u školi lijepa preinaka. — Mnogo lijepih sitnica za obuku i nauku donose ostale česti sveska: *Kleine Mitteilungen, Berichte* i dr.

Tim se svršuje IX. tečaj ovoga časopisa.

Zeitschrift für das Realschulwesen. Herausgegeben von Dr. Josef Kolbe. 21. Jahrgang. Wien 1896.

IX. Svezak. Nagele, *Methodische Behandlung des Herzogthums Krain auf der Unterstufe der Mittelschule.* Lijep prilog metodici geografije. — Radaković, *Über die Behandlung der Gleichgewichtsaufgaben im Mittelschulunterrichte.* Preporučuje princip virtualnoga gibanja za ishodište i formulira taj princip zgodno. Dva primjera. — *Schulnachrichten* i mnogobrojne literarne obznane.

X. Svezak. Bechtel, *Zur Eintracht Frankreichs und Deutschlands auf dem Felde der Erziehung und der Wissenschaft.* Preporučuje slogu i međusobno priznavanje. — Glösel, *Über ein neues Verfahren bei der Addition von Reihen von Binomial-Coefficienten mit übersprungenen Termen.* Stvar posve specijalna. — Školske vijesti i kraće književne obznane. Austrijski programi.

XI. Svezak. Ritschel, *Bemerkungen über den Sprachunterricht nach Gouin's Methode und über die Verwendbarkeit dieser Methode in unseren Schulen.* Početak članka, koji razlaže osnove ove metode, koju pisac preporučuje. — Maiss, *Zur Berechnung der Fortpflanzungsgeschwindigkeit von Wellen in einer homogenen Punktreihe.* Prilog matematičnoj fizici u srednjoj školi, koji ujednostručuje metodu Handlove knjige. — Vijesti školske. — Književne obznane. — Programske radnje austrijske.

XII. Svezak. Ritschel nastavlja svoj članak o metodi Gouin'ovoj. — Mandić, *Die Senkrechte Stellung einer Geraden und einer Ebene gegen eine Ebene.* Bilješka, u kojoj pisac za niži stupanj predlaže svoj način obuke u ovom pitanju, koji je više prema didaktičnim načelima od običnoga. — Školske vijesti. — Književne obznane i programi.

Ovim se sveskom svršuje XXI. tečaj časopisa.

O. Kučera.

Narodna imena mjesecima.

U hrvatskoj su književnosti imena *siječanj, veljača, ožujak* i t. d. danas tako utvrđena, da će slabo tko mjesto njih napisati latinska (t. j. opća evropska). Iz književnosti prodrla su pomenuta imena u urede i u škole, a otud u sav hrvatski pismeni narod; mi ih svaki dan čujemo, čitamo i pišemo, te su nam ona tako obična kao makar koje najobičnije i najpotrebnije riječi. Za to osim filologa malo tko na njih i misli, a možda nikomu ne pada ni na um, da je bilo vrijeme, kad ta imena nijesu bila onako obična, kako su danas, i da ih je u književnost i u život istom trebalo uvesti. Mislim, da ne će biti bez interesa za čitatelje ovoga časopisa, ako o pomenutijem imenima doznadu koješta, što im je do sad bilo poznato slabo ili nikako.

Kao mnoge druge (dobre i rđave) riječi uveli su i narodna imena mjesécâ u književnost našu vrijedni Ilirci, i to u trećoj godini narodnoga preporoda. Gajeva Danica u svojoj prvoj, t. j. 1835. godini, ima za mjesece (počinjući s januarom, a svršujući s decembrom) ova imena (navodim ih u gen.-sing., kako stoji na čelu svakoga broja „Danice"): *prosinca, sečna, sušca, travna, svibnja, lipnja, srpnja, kolovoza, rujna, listopada, studna, grudna.* Dakle s imenima danas običnima potpuno se podudaraju samo imena za mjesece: maj, jun, jul, august, septembar i oktobar. Isto onako kao „Danica" zovu mjesece god. 1835. i Novine horvatske. God. 1836. već su imena mjeseca i u „Danici" i u „Novinama" bliža današnjima. Danica ih te godine zove (opet u gen.-sing.): *januara, februara* (samo u prvom broju, dalje:) *veljače, ožujka, travna, svibnja, lipnja, srpnja, kolovoza, rujna, listopada, studna, prosinca,* a gotovo isto tako imaju i Ilirske narodne novine te godine, samo što mjesto imena „veljača" svuda imaju: februar, a za pošljednji mjesec u godini imaju ime *prosinac* samo u prvom broju toga mjeseca („3. prosinca" — br. 97), a u drugijem brojevima pišu „decembra". Istom g. 1837. stvar je uređena. Prvi broj „Danice" od te godine ima (gen.-sing.) *siječna* („sěčna"), a ostala tri januarska broja imaju *siječnja* („sěčnja"). U drugom broju „Danice" god. 1837. štampan je članak: Ilirska dvanajst měsecah imena, kojim je čitav taj broj ispunjen. U članku se tome veli: od sad će „Danica" upotrebljavati za mjesece „čista i prava u starih i

novih knjigah najizverstniih spisateljah i u najčištjem narěčju naroda našega sačuvana imena", a odbacit će sasvijem „sva kojekakova, ponajviše prostačka ili samovoljno skovana, ilirskoj jedinosti protivna měsecah imena" (kao n. pr. velikomešnjak, malomešnjak, kozoprsk, gruden i dr.); jedno i drugo čini „Danica" po iskrenoj želji premnogih čestitih rodoljubaca te poziva sve, koji su za ilirsku slogu, da prime predložena imena. Iza toga se u članku navode mjesta iz Reljkovićeva „Kućnika" i Kanižlićeve „Rožalije", gdje se spominju narodna imena mjesecima (ta ću mjesta i ja malo dalje priopćiti). I od toga broja „Danica" doista piše sva imena mjesecima sasvijem onako, kako ih i danas hrvatski pisci pišu, osim što za novembar ima gen.-sing *studena*. Tko je ovaj članak u „Danici" napisao, ne veli se nigdje (pa ni u „kazalu" sadržaja čitavoga godišnjaka); ali ja bih rekao, da ga je napisao Babukić, koji je od svih zagrebačkih književnika onoga vremena jamačno najbolje poznavao slavonsku književnost, — a Reljković i Kanižlić, na kojih se ugled članak naslanja, bili su Slavonci (kao i Babukić). „Ilirske narodne novine" god. 1837. pišu sva imena mjesécâ onako kao i „Danica" iste godine, samo od 8. broja počevši ima pored narodnoga imena svuda u zagradama latinsko, a g. 1838. nema više zagrada ni latinskijeh imena, već su samo narodna. Tako je dakle sad upravo 60 godina, kako su rečena imena uvedena u književnost hrvatsku. A sad ćemo ogledati malo prošlost njihovu.

Za svijeh 12 mjeseca ima Vuk u svojem srpskom rječniku od g. 1852. narodna imena upravo onako, kako se danas upotrebljavaju u književnosti hrvatskoj, i za 11 od tijeh imena veli, da se govore u Dubrovniku, samo za *veljaču* (kad znači: februar) piše, da se govori u zapadnom primorju. Rođeni Dubrovčanin i čestiti naš filolog P. Budmani govori mi, da pravi Dubrovčani ovijeh imena osim *veljača* i (*ilijnštak*) ne upotrebljavaju, a po gotovu ih nijesu upotrebljavali u vrijeme, kad je Vuk sabirao građu za II. izdanje svoga rječnika i pisao ga. Sva je prilika — misli Budmani — da je ona imena Vuk u Dubrovniku zapisao od kojega književnoga ili poluknjiževnoga čovjeka, koji ih je iz knjiga pokupio te rekao Vuku, da ih Dubrovčani ne samo pišu, već i govore; a može i to biti, da taj čovjek i nije bio pravi Dubrovčanin, već otkud iz Dalmacije ili od drugud, pa je samo u Dubrovniku živio. Bilo kako mu drago, ele imena mjesecima u Vukovu rječniku (g. 1852) zabilježena su sasvijem dobro, kako će se lijepo vidjeti iz ovoga mojeg članka, a pogrješka je samo to, što se veli, da su ona iz Dubrovnika. Dodat ću još, da pored imena „ožujak" ima u tom rječniku i *lažak*, a pored „srpanj" još *ilijnštak*, i za prvo ime stoji, da se govori u Dubrovniku, a za drugo: u Risnu.

Vrijedno je zapamtiti, da Vuk u I. izdanju rječnika (g. 1818) nema ni jednoga imena mjeseca, što znači, da mu onda nijesu

bila poznata; nalazi se do duše ime *veljača*, ali ne u značenju: februar, već kao sinonim riječi „babini ukovi“, t. j. Märzschnee, nix cadens mense martio; to značenje ima *veljača* i u II. izdanju (ali dakako pored značenja: februar) te se veli, da se to govori u Srbiji. Odavde se vidi, da narodna imena *sječanj*, *veljača*, *ožujak* i t. d. srpskomu narodu u Srbiji i po Srijemu (kojega je naroda govor Vuk g. 1818. vrlo dobro poznavao) nijesu poznata; a koliko ja znam, pravi ih Srbi (pa ni sam Vuk) nikad nijesu pisali, kako ih ne pišu ni danas.

Pomenuta narodna imena ja sam u cjelini (t. j. od siječnja pa do prosinca) našao tek u knjigama iz početka XVII. vijeka, a prije toga vremena samo sam našao ime *travan* u ispravi pisanoj u Jajcu god. 1412.: мѣсеца травна (Pucić, srpski spomenici I. 176); ali se ne može znati, ima li se tu upravo misliti april ili drugi koji mjesec. Vidi u Daničićevu rječniku iz knjiž. star. srb. kod te riječi.

God. 1595. štampan je u Mlecima rječnik: Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et ungaricae, što ga je napisao Šibeničanin Faust Vrančić. Jezici su u tom rječniku poređani u kolumne onijem redom, kako stoje u natpisu, tako da svaki jezik ima svoju kolumnu. Imena: mart, jun, jul, august, novembar, decembar nema Vrančić nikako, a za ostale mjesece evo što nalazimo (uzet ću samo latinsko i hrvatsko ime): Januarius — *siječan* („Siecsan“), februarius — *sičen* („Szicsen“), aprilis — *travan*, maius — *traven*, quintilis — *travan*. Kako se dakle vidi, Vrančić je vrlo slabo znao narodna imena mjesecima; a to znanje ili upravo neznanje pokazuje on i tijem, što je mjesto u hrvatskoj kolumni za mjesece: sextilis, september, october ostavljeno prazno, a dotična mjesta u kolumnama ostalijeh jezika ispisana su! Tako dakle u Vrančićevu rječniku nalazimo samo dva narodna imena, od kojih jedno služi za dva mjeseca, a drugo čak za tri!

Prva knjiga s potpunijem popisom narodnijeh imena mjesecima potječe iz god. 1611, a to je bosanskom ćirilicom u Mlecima štampani Nauk krstjanski od marljivoga fratra Matije Divkovića iz Jelašaka. Na početku je te knjige kalendar s ovijem imenima: сиечањ, велианоњь, ожзиакь, траван, свибан, липан, сарпан, коловозь, рѧиан, листопад (griješkom mjesto д stoji н), стѧдени, просинаць. Osim kalendara s postojanijem imenima svetaca dolazi na početku knjige i uskrsna tablica za pomične svetkovine, i tu nalazimo genitive: велиеноњи, ожзиака, травна, свибна, липна, стѧденога, i to svaki po nekoliko puta. — Iza smrti Divkovićeve štampana je godine 1683. u Mlecima knjižica Nauk krstjanski, koju dobro treba razlikovati od knjige otoič navedene, jer je sadržajem sasvijem različna. Koje je ovo izdanje od god. 1683. toga drugog „nauka krstjanskoga“ ne mogu reći, jer u Zagrebu starijega nema, a u natpisu ne stoji ništa o

tome[1]). I u toj knjizi ima kalendar, a u njemu se mjeseci ovako bilježe: сиечан, вељиача, ожзиак, травањн, свибан, липан, сарпан, коловоз, рзиан, листопад, стздени, просинац; u tablici uskrsnoj dolaze ovi genitivi (svaki nekoliko puta): вељаче, ожзпака, травња, свибња, липња, — dakle nominativ: *sviban, lipan*, a genitiv *svibnja, lipnja*!

Poslije Divkovićeva „Nauka krstjanskoga“ od g. 1611. dolazi po vremenu odmah knjižica Matije Albertija Spljećanina: Oficij b. Marije d. U Bnecih 1617., u kojoj je kalendar s ovijem imenima: *sičanj, veljača, ožujak* ili *vlažak, travanj, svibanj, lipanj, srpanj* ili *ilinšćak, kolovoz* ili *gospodičnjak, ruj, listopad, studeni, prosinac*. Da *ruj* (septembar) nije štamparska pogrješka, vidi se otud, što dvaput dolazi tako zabilježeno (na str. XXIX i XXXIX). Od „ožujak“ piše Alberti genitiv *ožujka* (str. XX).

Lekcionar bosanskoga fratra iz Skoplja Ivana Bandulavića („pištole i evangelja“) štampan je od god. 1613. do 1773. deset puta, kako navodi Kukuljević u svojoj hrv. bibliografiji. U Zagrebu prvoga izdanja nema, ali ima drugo, koje je štampano g. 1626. Tu se u kalendaru mjeseci zovu: *sičanj, veljača, ožujak, travan, sviban, lipan, srpan, kolovoz, rujan, listopad, studeni, prosinac*, a dalje u knjizi na str. 189—235 nalazimo ove genitive (svaki nekoliko puta): *sičnja, ožujaka, travna, svibnja, lipnja, srpnja, studenoga* (osim drugih, kojih bilježiti ne treba), dakle mjesec januar s *nj* u nom. i u gen., april s *n* u oba padeža; maj, jun i jul imaju u nom. *n*, u gen. *nj*, a mart ne izbacuje u gen. *a*. Izdanja Bandulavićeve knjige od g. 1699. i 1718. imaju sve kao i ovo sada navedeno. Malo je drukčije u izdanju od g. 1739, u kojem je zapadni govor okrenut na južni, ali ne s potpunom dosljednosti. U tom se izdanju januar zove *sijerčanj* („Sierciagn“), a da ne bi tko mislio, da je to štamparska grješka, reći ću, da se genitiv *sijerčnja* („Siercgna“) nalazi 8 puta u knjizi, i to na str. 2 kalendara, na str. 155. 156. 157.; ali opet treba dodati, da se na str. 158. triput nalazi oblik *sičnja* („Sicgnia“). April se zove *travanj*, ali u gen. je *travna* i *travnja* (str. 164—165); maj je *svibanj*, u gen. *svibna* i *svibnja* (str. 166—168); jun je *lijepanj*, u gen. *lipnja* i *lijepnja* (str. 169—174); jul je *srpanj*, u gen. *srpna* i *srpnja*; decembar se napokon zove *prosijenac* (možda *prosjenac*?), gen *prosijenca* (str. 154—155). Ostalijem se mjesecima pišu imena kao i u izd. od g. 1626., dakle na pr. *ožujak — ožujaka* i t. d.

Ježovit Bartol Kašić (rodom s ostrva Krka) izdao je g. 1628. u Mlecima na svijet knjigu: Perivoj od djevstva ili životi

[1]) O toj knjizi Divkovićevoj iz g. 1683. govorio sam ja (u drugom poslu) prije 14 godina u Jagićevu „Archiv-u für slav. Philologie“ VII. str. 415. i d., gdje mi se potkrala pogrješka u naznaci godine: 1643 mjesto 1683.

od djevica. Tu su životi svetijeh djevica razdijeljeni po mjesecima i danima u godini, u koje padaju, pa gdje koja svetica otvora nov mjesec, ondje je ime mjesecu napisano talijanski i hrvatski, a kod drugijeh svetica samo talijanski. Tako izlazi potpun imenik: *sičanj, veljača, ožujak* (griješkom: ožujar — „oxvyar"), *travanj, svibanj, lipanj, srpanj, kolovoz* (griješkom: prolovoz), *rujan, listopad, studeni, prosinac.* — Od istoga Kašića ima (osim mnogih drugih) još i knjiga: Ritual rimski istomačen slovinski, u Rimu 1640.; u kalendaru te knjige sva imena glase onako kao i u „perivoju", samo su mjeseci *ožujak* i *kolovoz* zapisani bez štamparskijeh pogrješaka.

U rječniku Jakova Mikalje: Blago jezika slovinskoga (u Loretu 1649) ne nalazimo potpun imenik mjeseca, fale imena za septembar i novembar, a ostalijeh deset glasi ovako: *siječan* (ili *sječan*? — „sjecjan"), *veljača, ožujak, travan, svibanj, lipanj, srpanj, kolovoz, listopad, prosinac.*

Bošnjak Stjepan Jajčanin „od Markovac aliti Margitić" izdao je g. 1704. u Mlecima na svijet knjigu Ispovijed krstjanska (Kukuljević u bibl. hrv. veli, da je to drugo izdanje, a prvo da je štampano g. 1701), u kojoj je na početku kalendar s ovijem imenima: сиечаћн, већлача, ожѕиак, траваћн, свибаћн, липан, сарпаћн, коловоз, рѕпан, листопад, стѕдени, просинац.

Iste godine (1704) štampana je u Mlecima i knjiga Luke Terzića Pokripljenje umirući(h), koja je napisana govorom, koji se onda govorio u Spljetu i okolini; to izrijekom kaže u predgovoru pisac, koji je rodom bio Bišćanin, kako sam za se veli. Terzić u kalendaru (na početku knjige) zove mjesece ovako: *sičanj, veljača, ožujak, travan, svibanj, lipanj, srpan, kolovoz, rujan, listopad, studeni, prosinac.*

Sad da vidimo, kako se mjeseci zovu u rječniku Ardelija della Belle: Dizionario italiano-latino-illirico, in Venezia 1728. Budući da Bella uza svako ime piše i genitiv, za to ću ostaviti njegovu grafiku, da bi se to ljepše vidjelo: Gennaio — *Sjécjagn*, -cgna; Febbraio — *Vegljaccja*, -cce; Marzo — *Oxûjak*, -jka; Aprile — *Traavan*, -vna; Maggio — *Svíbagn*, -bgna; Giugno — *Ljépagn*, -pgna; Luglio — *Sàrpagn*, -pgna; Agosto — *Kolovòz*, -za; Settembre — *Rùjan*, -jna; Ottobre, *Listopád*, -da; Novembre — *Studení*, -noga; Decembre — *Prossjìnaz* (ovdje će *i* biti štamparska griješka mjesto *e*) -nza. Valja dodati, da Bella uza sve mjesece osim *veljače* meće slovo *m.* za znak, da su muškoga roda (masculini generis), a uz *veljaču* piše *f.*, što znači, da je to ime ženskoga roda (feminini generis).

Najstarija slavonska knjiga, u kojoj ima građe za ovaj moj posao, mislim da je: Ogledalo temelja vire . . . iliti jezgra sviju događaja staroga i novoga zakona, u Budimu 1759., koju je napisao vrlo plodni pisac fratar Emerik Pavić. U knjizi nema kalendara, ali su u predgovoru štampane aprobacije, i u njima

dolazi: 24. *veljače*, 3. *ožujka*, 29. *travnja*, 24. *srpnja*, 2. *prosinca*.

Dvije godine mlađa je knjiga Blaža Tadijanovića, također slavonskoga pisca (koji kašto glas *h* piše na južnu): Svašta po malo iliti kratko složenje imenah i ričih u ilirski i njemački jezik, u Magdeburgu 1761. Na str. 9—10 navode se imena mjeseca, koja sva osim jednoga glase onako, kako ih danas pišu hrvatski pisci; samo mjesto *ožujak* dolazi tu *lažak*. Isto je tako i u drugom izdanju (u Tropavi 1766).

Dolazi nam pisac slavonski Antun Kanižlić; on je izdao g. 1763. u Zagrebu knjigu: Mala i svakomu potribna bogoslovica. U kalendaru čitamo: *sičanj, veljača, ožujak, travanj, svibanj, lipanj, srpanj, kolovoz, rujan, listopad, studeni, prosinac*, a u predgovoru dolazi lokativ *ožujaku, travnu, svibnju, lipnju*. Sve je ovo isto tako i u Kanižlićevoj knjizi: Bogoljubnost molitvena u Trnavi 1766. Poslije smrti Kanižlićeve izdata je g. 1780. u Beču njegova Sveta Rožalija, panormitanska divica. U trećem pjevanju opisuje pjesnik dvore u Palermu, u kojima se Rožalija rodila; na ulazu su različni kipovi, koji prikazuju krepost, udes, sreću, zavist i t. d., a među drugima je i kip, koji prikazuje vrijeme, ono drži okrug, na kojem su prikazate mijene godišnje, a dakako i mjeseci, koji se navode po redu: *sičanj, veljača, ožujak, travanj, svibanj, lipanj, srpanj, kolovoz, rujan, listopad, studeni, prosinac*. O svakom se veli po nekoliko riječi, a ja ću ovdje navesti samo one, kojima pjesnik ime tumači ili opisuje:

Tu *travanj* odiva travom polje i goru
i ptice poziva, da pozdrave zoru . . . .
Tu *lipanj* u ladu gleda, kako liću
pčele i med kradu po lipovom cviću.
Tu *srpanj* kad lito žari, srpom trudi
žanjuć novo žito trud i hranu ljudi.
Tu *kolovoz* vozi žito, slamu, sino,
i *rujan* svoj k lozi sud za rujno vino.
Tu *listopad* ljuti iđe, držću grane
od straha, požuti lišće pada, sane (str. 13 i 14).

U sveučilišnoj biblioteci zagrebačkoj ima kalendarčić za god. 1766., štampan u Budimu: Kalendar ili uređeno prikazanje nediljah i svetkovinah . . . za godište 1766. Ta je knjižica pisana običnim slavonskim narječjem. Imena se mjesecima navode onako kao u Rožaliji Kanižlićevoj. Sasvim isto tako glase rečena imena i u knjizi Matije Antuna Reljkovića: Nova slavonska nimačka gramatika, Neue slavonisch und deutsche Grammatik, Agram 1767 (I. izd.) i Wien 1774 (II. izd.). U prvom se izdanju navode imena mjesecima na str. 86., a u drugome na str. 81., i u oba se izdanja izrijekom veli: „masculina jesu sva imena miseceva“, — dakle je i *veljača* muškoga roda!

Dalmatinski fratar (rodom iz Knina) Petar Knežević izdao je g. 1773. u Mlecima knjigu: Pištole i evangelja, gdje u kalendaru dolaze imena: *sičanj, veljača, ožujak* iliti *lažak, travan, svibanj* i dalje kao u Rožaliji Kanižlićevoj.

Od Josipa Matovića („iz Dobrote države Kotorske") imamo knjigu: Katekism rimski po naredbi sv. sabora tridentinskoga, u Mlecijeh 1775. Tu sam našao imena samo za pošljednja tri mjeseca u godini: str. IV. *listopad,* str. XII. mjeseca *studenoga,* — mjeseca *prosijenca.*

U prvom izdanju gramatike Marijana Lanosovića (Neue Einleitung zur slavonischen Sprache, Essek 1778) nalazimo na str. 22. imena za prvijeh sedam mjeseca, koja glase kao i u Rožaliji Kanižlićevoj, samo je vrijedno zapamtiti, da pisac piše: *ova veljača,* t. j. da mu je to ime ženskoga roda. Na str. 243 i d. ima za ogled nekoliko pisama, i na svršetku pojedinijeh pisama dolazi: 10. *sičnja,* 12. *ožujka,* 19. *ožujka,* 1. *svibnja,* 8. *svibnja,* 1. *listopada,* 15. *studenoga,* 30. *prosinca.* U drugom izdanju (1789., također u Osijeku) na str. 20. također piše *ova veljača,* a u trećem izdanju (1795. u Budimu) izrijekom veli, da je *veljača* „weiblichen Geschlechtes". Na str. 29. trećega izdanja ima potpun imenik, koji se za prvih 10 mjeseca potpuno slaže s imenikom u Kanižlićevoj Rožaliji; novembar se tu zove *studen,* a decembar je *prosinac* i *prasinac.*

Nikako iz ovoga prijegleda ne bi smjela izostati knjiga Josipa Stjepana Reljkovića: Kućnik, što svakoga miseca priko godine u polju, u brdu, u bašči, oko marve i živadi, oko kuće i u kući činiti i kako zdravje razložno uzdržati ima, u Osiku 1796. Iz natpisa se vidi sadržaj te poučne u rimovanijem desetercima napisane knjige, i ja ću samo reći, da je strogo po mjesecima razdijeljena. Na početku svakoga razdijela govori Reljković u nekoliko stihova o imenu i značenju dotičnoga mjeseca.

Str. 36. *Sičanj* misec od sičenja ima
svoje ime, to je znano svima,
koji građu sikirama ore
il' za vatru drveće obore.

Str. 72. *Veljači* je od starine ime,
dugo ne ću baviti se njime;
jer to i naš običaj svidoči,
što njom biva, — kazat ću u oči:
Ovi misec bivaju poklade,
s kojih mnogi i griha dopade
izgubivši i zdravje i novce
lakovirne varajuć trgovce . . . .
Dobri ljudi drugačije rade
i razložno provode poklade:
sastanu se na ljubazne časti,
jedan drugom slobodu povlasti
jist i piti, koliko je dosta,
da vrativ se ne promaši mosta;
ne oblače na sebe utvore,

već provode mirni razgovore,
po starinski: med sobom veljaju,[1])
što odavna il' od skora znaju;
otud mislim da *veljača* posta,
od imena nje nek bude dosta.

Str. 107. Pramalitje *ožujak* izdaje,
on se k njemu imenom priznaje,
jer dok sniga popiju ledine,
odmah jaglac u šumarku sine
i ožuti, smijuć se pod grmom
ravnim sja se i po putu strmom.

Ispor. str. 122. *ožujka*, str. 130. *ožujku*.

Str. 171. *Travanj* misec imenom se izda,
on bo travom i cvićem se gizda,
nikoji ga prozivaju *lažkom*,
to znaš, što je u jeziku naškom;
lažak vrime svakojako laže:
sada kišu, sad sunce ukaže;
zvizdoznanci na njega su ljuti,
on bo njima račun često smuti!
drugda lasno pogode vrimena,
u *travnju* im ne znadu imena,
kad upišu: „bit će lipo", tada
kiša kano da iz kabla pada.

Str. 209. *Svibnju* ime otuda se nadi,
što se lako sad s drvetom radi,
listja svako puno je i soka,
svib i vrbu uzmi za svidoka,
od njih *svibnjem* prave se svirale,
i dica se sad džilitom šale . . . .

Str. 251. Ovi misec od lipnoga cvita
sebi kod nas *lipanj* ime pita;
kad bo sunce zrak užiže vruće,
onda ljudi ostavljaju kuće,
traže drvje, koje daje lada,
žena s dicom pod njim sidi rada,
i pod *lipom* na pustoj ledini
jedan putnik s drugim se sjedini . . . .

Str. 297. *Srpnju* ime nadila su polja
žuta ranom (žito je najbolja!),
koje zrilo težaka zaziva,
da mu srpa pod klasje zadiva
i da žanjuć trud sebi naplati
od oranja i sime povrati.
Sad se vidi, srp kako zateže
težko snopje il' lagano reže . . . .

Str. 324. . . . . *Kolovozu* pak otud je ime,
jer se veli sad za kola vrime,
ili za to, što se svaka rana
s polja vozi do svojega stana,
il' put utren što se sada praši,
putnik ide nit se noći plaši.

---

[1]) Tu riječ pod linijom tumači Reljković: „*veljam*, govorim, razgovaram se; stara naška rič i dobra". Ja mislim, da narod naš te riječi nikad nije imao, već ju je Reljković sam izveo iz imena *veljača*.

Str. 347. *Rujnu* ime dopada od vina,
kaže svaki, to da je istina,
kom pitome brdo loze plodi
i rađeno r u j n i m vinom rodi,
sad se grozdje već rumeno vidi,
premda svatko još brat ga ne slidi.

Str. 372. Ne istražuj *listopadu* ime,
jerbo njega već izdaje vrime,
l i s t o p a d a i goli se drvo,
svašto hiti sad u ništo prvo . . . .

Str. 395. *Studenomu* otuda je ime,
jer s t u d e n o on izdaje vrime,
dok izideš na polje, prid usti
on ti odmah i ćud svoju pusti, —
odmah, rekoh: što tko većma diše,
to se diže prid njim magla više . . . .

Str. 416. . . . . Otkudgoder tko *prosinca* hoće,
to je meni sve jednako voće,
što li sunce sad ridko p r o s i v a,
mlogi danak kad brez njega biva,
što li star'ji sada žene mlade,
jer u polju svi ob lito rade;
litos koji i žanju i kose,
sada oni sebi druga p r o s e,
p r o s e, rekoh, jer ženidba sile
ne će, nit se silovani mile . . . .

Kukuljević u bibl. hrv. (str. 16) veli, da je knjiga dalmatinskoga fratra Tome Babića C v i t r a z l i k a m i r i s a d u h o v n o g a štampana pet puta, i to god. 1726., 1736., 1839., 1849., 1851. (ali vidi još str. 190). Ni jednoga od tijeh izdanja ja nijesam vidio, već sam vidio i pregledao samo izdanje od g. 1802. (u Mlecima), za koje se u natpisu izrijekom veli, da je treće i da ga je priredio fratar Josip Pivac „iz Zavojane, biskupata makarskoga". U toj knjizi stoji kalendar s imenima mjeseca, koja se sva (osim jednoga) potpuno podudaraju s imenima u Kanižlićevoj Rožaliji, samo se april piše *travan*; ali ispred kalendara na str. XIV. dolazi nekoliko puta genitiv *travnja*, tako isto na istoj strani nekoliko puta genitiv *ožujaka*; ovome se mjesecu na istoj strani veli i *lažak* (gen. *laška*).

Na početku Stulićeva rječnika („rječosložja"), i to prvoga sveska dijela ilirsko-talijansko-latinskoga (štampanoga god. 1806. u Dubrovniku), nalazi se u ime predgovora dug članak F. M. Appendinija „de praestantia et vetustate linguae illyricae", gdje se osim drugoga govori i o narodnijem imenima mjeseca (str. X—XI). Za *siječanj* veli Appendini, da mu ime dolazi od „sjeći", jer se tada sijeku drva za lađe i za kuće. — Ime *veljača* kaže pisac da dolazi „a temporis mutatione atque inconstantia" te ga izvodi od glagola *vrljati* (kojemu piše značenje „variare"), i to tako, što je ispalo *r* „lenioris pronunciationis gratia"; Appendini je zaboravio reći, otkle *e* između *v* i *lj*; u ostalom glagola *vrljati* („vargljati") u jeziku nikad mislim da nije bilo kao ni glag. *veljati*, iz kojega J. S. Reljković izvodi ime *veljača*. — Za *ožujak*

piše Appendini da mu je ime postalo od *ožuljiti*, a to od *žulj*, jer u tom mjesecu seljaci mnogo kopaju te dobivaju žulje po rukama; mjesto *ožujak* veli pisac da neki govore *oživjak*, jer tada priroda kao *oživi*. Mislim za cijelo, da *oživjak* mjesto *ožujak* nitko nikad nije govorio. — *Travanj* dolazi dakako od *trava*; nekoji taj mjesec, veli Appendini, zovu *listonos*, što on prevodi na latinski „frondifer"; još donosi on za april i ime *vlažak*, koje izvodi od *vlaga*. Mi smo naprijed vidjeli, da i Alberti ima ime *vlažak*, ali ne za april, već za mart; a imenu *listonos* mislim da nigdje nema traga ni glasa. — Ime *svibanj* izvodi Appendini iz glagola *svijati*, jer se tada svija žitni klas i jer ptice svijaju tada gnijezda! — O šestom mjesecu piše Appendini: „Junius *lipagn* a *liepos* pulchritudo, quasi mensis omnium pulcherrimus". — *Srpanj* mu dolazi od *srpiti* „metere cum falce" (taj je glagol Appendini jamačno izmislio); pored toga donosi još jedno ime: „sunt qui et *ilinstak* vocitent; sed *ilinstak* dicuntur dies canicu lares seu canicula, quae hoc mense exoritur", — dakle ni toga sasvijem jasnog imena nije Appendini razumio! — Ime *kolovoz* mu je postalo od *kolo* i od *voditi*: „a plaustris trahendis vel a choreis ducendis; hoc enim praesertim mense penes Illyricae linguae rusticos celebres omnino sunt choreae, quae ducuntur in areis;" još veli pisac, da se taj mjesec zove i *gospodičan* „mensis scilicet B. V. Assumptae, quae „gospa velika" vocatur". Vidjeli smo, da Alberti pored kolovoz ima *gospodičnjak*. — „September *rujan* a subrutilo vel nigrescente uvarum colore; siquidem Dalmatae mediterranei nunquam epithetum *rujno* a vino disjungunt". — *Listopad* (griješkom „Lisctopad") dolazi mu „a foliorum casu". — Čudno je, što jedanaestom mjesecu veli *studenac* „ab hieme vel frigore, brumifer". — Ime pošljednjega mjeseca piše Appendini *prosjenac* (bit će griješka „Proscjenac") i tumači ga: „ab arboribus putandis, *prosjecchi* proprie est ramos inutiles amputare".

Dalmatinski fratar Andrija Dorotić (rodom s ostrva Brača) izdao je god. 1815. u Beču knjižicu, gdje u stihovima pripovijeda svoje doživljaje g. 1813: Kratko iskazanje jednoga događaja, u komu se naša god. 1813. redovnik F. Andrija Dorotić. Na str. V. čitamo gen *lipna*, na str. V. i 9. *ožujaka*, na str. 10. *travna*.

U izdanju Gundulićeva „Osmana" od Ambrosija Markovića (u Dubrovniku 1826) dolazi na svršetku trećega sveska tumačenje (t. j. upravo prevođenje na talijanski jezik) neobičnih i nepoznatih riječi i imena („Izgovaranje razlicijeh i ne svakomu običnijeh riječi, koje se kad i kad susretaju u ovijeh knjigah"). Znatno je, što se među tim neobičnim i nepoznatim riječma nalaze i narodna imena mjesecima, koja ovako glase: *siječanj*, *veljača*, *travanj*, *svibanj*, *lipanj* i *lijepanj*, *srpanj*, *kolovoz*, *rujan*, *listopad*, *studeni*, *prosijenac* (*prosjenac*? — „prosjenaz"). Fali dakle sâmo ime trećega mjeseca. Što je A. Marković i ova imena unio u rečeni popis, to je dokaz, da ona god. 1826. u Dubrovniku i

okolini nijesu bila poznata ili bar ne obična; a to se lijepo slaže s onijem, što smo naprijed rekli, da ni danas pravi Dubrovčani tijeh imena ne upotrebljavaju. Samo ću još prikričati, da ne treba misliti, da svih onih jedanaest imena dolazi u Gundulićevu „Osmanu". U tom djelu dolazi samo ime *kolovoz* (pjev. IX., st. 41.); a što se jednoć (u pjev. XVII., st. 715.) nalazi riječ *listopad*, tu ona ne znači ime mjesecu oktobru, već: opalo lišće. Ali sam Marković u svojim obilnim bilješkama upotrebljava ona imena, pa ih je za to unio u rečeni popis.

God. 1828. izišla je na svijet u Rimu knjiga bosanskoga fratra i biskupa Augustina Mileti'ća: Istomačenje stvari potribitiji nauka krstjanskoga. U kalendaru te knjige zovu se svi mjeseci onako kao u Kanižlićevoj Rožaliji, samo što pored *ožujak* dolazi i *lažak*.

God. 1831. u Budimu štampan je u šest knjiga Katančićev prijevod sv. pisma. Na kraju drugoga sveska novoga zavjeta ima: „Ukazalo epistola i evanđelja cile godine", i tu dolaze sva imena mjeseca onako kao i u Kanižlićevoj Rožaliji (od *ožujak* genitiv je *ožujka*). — Isto je tako i u gramatici Ignatija Brlića (Grammatik der illyrischen Sprache, Ofen 1833) na str. 296—297., samo što tu pored imena *travanj* u zagradama stoji *lažak*. — Molitvena knjiga Marijana Jaića (Brođanina, kako je i Brlić) Vinac bogoljubnih pisamah prvi put je štampana u Budimu g. 1830. i do danas je dočekala možda već dvadeset izdanja. U prvom izdanju nema kalendara ni imena mjesecima; drugoga nijesam imao u rukama, a u trećemu od god. 1834. zovu se mjeseci kao u Rožaliji Kanižlićevoj, samo se septembar u kalendaru piše *rujanj*, ali u bilješkama ispred kalendara ima lokativ *rujnu*; u istim bilješkama dolazi lokativ *ožujaku*.

Pošto smo ovako obredili različne stare pisce XVII., XVIII. i XIX. vijeka iz Bosne, iz Dalmacije (s Dubrovnikom) i iz Slavonije i vidjeli što ima u njih za naš posao, hajde da sad pođemo od mjeseca do mjeseca te pogledamo kako ga pisci zovu.

Januar: siječanj, sičanj, siječan, sijerčanj, — gen. siječnja, sičnja, sijerčnja. Poradi netočne grafike ne može se znati, dali su pisci južnjaci izgovarali u ovom imenu *ije* ili *je*.

Februar: velja noć, veljača, aveljača, oveljača (ovo pošljednje dvoje samo u Vukovu rječniku). Hrvati danas pišu i govore na pr. petoga ili desetoga veljače, t. j. upotrebljavaju tu riječ kao muškoga roda. Mi smo naprijed vidjeli, da stariji Reljković za sva imena mjesécâ veli da su muškoga roda, dakle i za veljaču, ali mlađi Reljković osjećao je to ime kao riječ ženskoga roda, dok u četvrtom stihu o veljači veli: što *njom* (t. j. veljačom) biva, — a u pošljednjem stihu veli: od imena *nje* (t j. veljače) nek bude dosta. Vidjeli smo, da i Lanosović i Bella ime *veljaču* broje među riječi ženskoga roda; a napokon i Vuk u rječniku (1852) meće uz to ime slovo *f.*, što znači: feminin. Kad bismo

mi dakle danas pisali i govorili: pete (desete i t. d.) veljače, ili: *lanjska* je veljača *bila topla*, — to bi bilo sasvijem dobro i možda još bolje nego kako pišemo i govorimo.

Mart: ožujak, — gen. ožujaka, ožujka; lažak, — gen. laška; vlažak.

April: travan, travanj, — gen. travna, travnja; lažak, — gen. laška; vlažak.

Maj: svibanj, svibanj, — gen. svibna, svibnja.

Jun: lipan, lipanj, lijepanj, — gen. lipna, lipnja, lijepnja.

Jul: srpan, srpanj, — gen. srpna, srpnja; ilinštak (ilinšćak).

August: kolovoz; gospodičan; gospodičnjak.

Septembar: rujan, rujanj, — gen. rujna; ruj.

Oktobar: listopad.

Novembar: studeni, studen, studenac (?), — gen studenoga, studena.

Decembar: prosinac, prosijenac (prosjenac?), prasinac.

Što većina ovijeh imena dolazi i u drugim slavenskim jezicima (na ime: siječanj, travanj, lipanj, srpanj, rujan, listopad, studeni, prosinac — potvrde vidi u Miklošićevu članku Die slavischen Monatsnamen, Denkschriften der kais. Akademie, philos.-hist. Classe XVII.), otud s potpunijem pravom možemo zaključivati, da ona potječu iz davne davnine, t. j. iz praslavenskoga vremena. A ona velika raznoličnost u formi pojedinijeh imena dokazuje nesigurnost jezičnoga osjećanja; tâ opet nesigurnost dokazuje, da ta imena nijesu ljudma bila onako poznata i obična kao druge riječi, na pr. imena dánâ u sedmici, već su se čuvala samo tradicijom, a ne živom porabom, i to možda ne toliko u prostom narodu, koliko među popovima i fratrima i drugim pismenim ljudma.

Možda misli tko, kad ja već pišem o ovome predmetu, da ću i etimološki tumačiti imena mjesecima. Ja sam naprijed naveo tumačenja Reljkovićeva i Appendinijeva, od kojih su prva mnogo bolja i pametnija od drugih, ali i Reljković je protumačio samo ona imena, koja su i bez njega svakome jasna. Imena *ožujak* i *rujan*, koja Reljković krivo tumači, protumačio je kako valja Miklošić u pomenutom svojem članku; ali i nakon Miklošića ostala su nejasna (bar meni) imena *siječanj* (jer se u svakom mjesecu drva sijeku, ne samo u januaru), *kolovoz* (jer ne voze kola samo u augustu, već cijelu godinu), *prosinac* (jer da to ime dolazi „von der Zunahme des Tageslichtes“, ne uviđam, za što bi za to uzet bio upravo glagol „prosinuti“). Što se tiče imena *veljača*, može se misliti, da je ime *velja noć* (t. j. poklade, koje padaju u taj mjesec) starije i da je *veljača* ipokoristik prema *velja noć*. To sam ja izrekao u svojoj radnji „Život i rad F. Miklošića“ (Rad jugosl. akad. *112*, str. 97.). Ali danas mi se to mnijenje ne čini dosta sigurno, jer se s njime ne može dvoje lako protumačiti: 1. poraba riječi *veljača* u značenju: Märzschnee, babini

ukovi, jer je to značenje za cijelo starije od značenja: februar, — 2. što se pored *veljača* govori također *aveljača* i *oveljača*. Može dakle biti i obrnuto, t. j. da je Divkovićevo *velja noć* načinjeno od *veljača* pod utjecajem tko zna koje jezične sile.

Napokon da dodam još dvoje: Izdavač Bandulavićeva lekcionara g. 1739. načinio je *sijerčanj* iz *sijećanj* po svoj prilici za to, jer je on ime *prosinac* izvodio od *proso*, a *sijerak* (gen. sijerka) je vrsta prosa; on je mislio: kad je jedan mjesec prozvan (Bog zna za što) po *prosu*, neka se prvi mjesec iza njega zove po *sijerku*! — Zanimljivo je, što se isti mjesec (t. j. mart) zove (u Albertija) *vlažak*, t. j. vlažan mjesec, kojemu Kajkavci vele *sušec*, t. j. suh!

Dr. *T. Maretić.*

O najobičnijim pogrješkama u njemačkom jeziku.

Kod nas se njemački veoma pogrješno govori, a i piše. Da se tomu bar donekle doskoči, napisao sam ovaj članak. U njemu navodim one pogrješke, koje čovjek može danomice čuti ili čitati. To nijesu pogrješke, kakve čine oni učenici, koji se još bore s prvim poteškoćama jezičnima, nego većinom takove, kakve nahodimo i kod ljudi inače dosta vještih njemačkome jeziku. Ovaj članak neka dopuni Marnovu gramatiku. Po mogućnosti nastojao sam svoje bilješke nadovezati na ovu gramatiku potpunjajući i precizirajući njezina pravila, a donekle i mijenjajući ih, gdje mi se to učinilo nužno.

Članak ovaj poslužit će, čini mi se, dobro svima, kojima je do toga stalo, da njemački ne samo govore, nego i valjano govore: u prvom pak redu namijenjen je našim školskim potrebama. Po gdjekoje od ovih pravila upotrebit će s uspjehom učitelj već u nižim razredima srednjih škola; ali osobito u višim razredima, gdje je i onako gramatičko znanje obično nedostatno, mogao bi učitelj kod ispravljanja zadaća u školi ili kod čitanja učenike upozoriti na jedno ili drugo od ovih pravila. Nema sumnje, da će učeniku u višim razredima ovakovo jedno pravilo lako prodrijeti u svijest i za dugo ostati u pameti; svakako duže, nego kad sustavno uči gramatiku, gdje na nj navaljuje mnoštvo pravila, od kojih lako ovo ili ono zaboravi.

Ovo sam djelce izradio što na temelju svoga iskustva, što na temelju vrsnih radnja, kojima je urodila novija njemačka gramatička literatura. Osobito spominjem i ujedno preporučujem ova djela: *K. G. Andresen*, Sprachgebrauch und Sprachrichtigkeit im Deutschen, 7. Aufl. Leipzig 1892. *G. Wustmann*, Allerhand

Sprachdummheiten, Leipzig 1891. *O. Schroeder*, Vom papiernen Stil, 4. Aufl. Berlin 1896. *A. Heintze*, Gut Deutsch, 6. Aufl. Berlin 1895. — Ugodna mi je dužnost i na ovom mjestu zahvaliti g. profesoru Sarkotiću, koji je ovaj članak u rukopisu pročitao te me na neke nedostatke upozorio.

Oblici.

Imenica.

a) Sklonidba imenica.

Kod ovih imenica muškoga roda, koje se sklanjaju po mješovitoj sklonidbi, koleba se nastavak za nom. sing. između *e* i *en*: *Friede, Funke, Gedanke, Glaube, Haufe, Name, Same, Schade, Wille.* Dobri su samo oblici na *e*, premda se dosta često govore, a i pišu, oni na *en*.

Imenice *muškoga* i *srednjeg* roda na *el* i *er* sklanjaju se po *jakoj* sklonidbi, nipošto po mješovitoj. Nom. plur. glasi dakle isto tako, kao i nom. sing. (u muškom rodu eventualno s prijeglasom)[1]; n. pr. *die Engel* (a ne *die Engeln*); isto tako *die Esel, die Säbel, die Stiefel, die Pantoffel, die Äpfel, die Viertel, die Möbel, die Ritter, die Eber, die Messer, die Fenster.* Kao izuzetak imaju u pluralu *n* ove riječi muškoga roda na *el* i *er*: *Stachel, Bauer, Gevatter* i *Vetter.*

Imenice *ženskoga* roda na *el* i *er* idu po *slaboj* sklonidbi; s toga se u nom. plur. svršuju na *n*; n. pr. *die Angeln, die Inseln, die Nadeln, die Federn, die Mauern, die Schwestern.* Samo *Mutter* i *Tochter* idu po *jakoj* sklonidbi; dakle im glasi nom. plur. *die Mütter, die Töchter.*

Plurali s prijeglasom *Krägen, Bögen, Böden, Wägen, Mägen, Kästen* vrlo se često govore i pišu, a navode se i u Marnovoj slovnici; ali prijeglas, koji je ovamo došao samo krivom analogijom, tu je upravo tako neopravdan i pogrješan, kao u *Täge, Wässer, Herzöge, Ärme, Erlässe, Verlüste, Böte, Röhre.* Govorimo i pišimo dakle svagda *die Kragen, die Bogen, die Wagen, die Magen* i t. d.

Plurale na *s* kao *Fräuleins, Mädchens* (ili *Mädels*), *Jungens, Kerls, Schlingels, Fracks, Uhus, Bräutigams, Villas, die Abers, die Wenns* ne valja upotrebljavati, jer to *s* potječe koje iz sjevernonjemačkoga koje iz francuskoga i engleskog jezika. Treba dakle pisati *die Fräulein, Mädchen, Jungen, Kerle, Schlingel, Fräcke* (!), *Uhue* (!), *Bräutigame, Villen, die Aber, die Wenn.* Samo kod tuđih riječi, koje se kao takove još osjećaju, opravdan je taj nastavak; n. pr. *die Genies, die Beefsteaks, die Meetings.*

[1]) Mjesto *uzvišak* (Umlaut) i *prijeglas* (Ablaut) bolje je reći *prijeglas* (Umlaut) i *prijevoj* (Ablaut). *A. M.*

Za tuđa imena na *or* može se postaviti ovo pravilo: Ako im je naglašen *pretposljednji* slog, sklanjaju se po *mješovitoj* sklonidbi, ako li je naglašen *posljednji* slog (ovamo pripadaju dakle i jednosložne riječi), po *jakoj*. Dakle *der Profèssor — die Professoren; der Dóctor — die Doctoren* (!); ali *der Majór — die Majore; der Tenór — die Tenóre; der Chor — die Chöre.*

b) Rod imenica.

Nekoliko se imenica često upotrebljava u krivom rodu. Tako se kaže *der Butter* mjesto *die Butter*; *das Teller* mj. *der Teller* (te dvije pogrješke čuju se osobito u južnonjem. govoru); *das Monat* mj. *der Monat*; *der Schneck* mj. *die Schnecke*; *die Schinke* mj. *der Schinken.* Taj krivi rod u današnjem jeziku razumjet ćemo, ako uzmemo na um, da je riječ *Teller* u starom njem. jeziku bila svagda srednjega, a *Schnecke* svagda muškoga roda. Riječi *Butter* i *Schinken* bile su sad muškoga sad ženskoga, a *Monat* muškoga ili srednjega roda. Kod riječi *Schinken* i *Monat* nadvladao je u novijem jeziku muški, a kod *Butter* ženski rod, dok su ostale dvije riječi svoj isprvični rod promijenile: *Teller* je danas muškoga, a *Schnecke* ženskoga roda.

Riječ *Magistrat muškoga* je roda, nipošto srednjega, kao što se dosta često čuje (valjada po analogiji riječi kao *das Konsulat, das Rectorat, das Protectorat*).

c) Sklonidba vlastitih imena.

Ako pred vlastitim imenom stoji član ili druga koja sklonljiva riječ, onda vlastito ime u svima padežima ostaje nepromijenjeno; n. pr. *des* (ili *unseres*) *Joseph, dem* (ili *unserem*) *Joseph, den* (ili *unseren*) *Joseph.* Protiv toga su pravila prije i dobri pisci dosta griješili. Goethe piše *des Achills, des Cäsars, Leiden des jungen Werthers* (mj. *Werther*); isto tako Schiller *des Saturns.*

Ako zajedno dolaze ime i prezime kojega lica, sklanja se samo prezime; n. pr. *Gustav Freytags Romane*; *Friedrich Schillers Dramen.* To pravilo vrijedi i onda, ako među ime i prezime dolazi riječca *von*; dakle *Leopold von Rankes Weltgeschichte*, a nipošto *Leopolds von Ranke Weltgeschichte*, kao što se dosta često piše. Samo onda, ako prezime znači kakvo mjesto (n. pr. zemlju, tvrđavu, selo, brijeg, dolinu, šumu i t. d.), sklanja se samo ime, a prezime ostaje nepromijenjeno; n. pr. *Eine Urkunde Rudolphs von Habsburg, Gottfrieds von Strassburg Tristan, die Werke Wolframs von Eschenbach, das Haus Heinrichs von Grünwald, der Sohn Ludwigs von Thüringen.* Krivo bi bilo reći, da ovakovo prezime ostaje u nominativu, jer ga možemo shvatiti kao dativ, koji je ovisan o prijedlogu *von.*

Ako uz vlastito ime stoji apozicija, mora se svagda sklanjati ne samo apozicija, nego i vlastito ime. Protiv toga se pravila veoma mnogo griješi. Ne valja pisati *die Thaten Friedrich des Grossen*, nego *die Thaten Friedrichs des Grossen*. Isto tako treba reći *der Zug Alexanders des Grossen nach Indien*, *das Zeitalter Ludwigs XVI. (= des Sechzehnten)*.

Ako pred vlastito ime dolazi koja apozicija, kao *Kaiser, König, Prinz, Fürst, Herzog, Graf, Ritter, Baron, Papst, Bischof, Major, Director, Doctor, Professor* i t. d., treba razlikovati dva slučaja prema tome, da li se ta apozicija upotrebljava kao naslov ili pak kao zvanje, zanimanje nekoga lica. Ako se upotrebljava kao puki naslov, čini s vlastitim imenom rekao bih jednu cjelinu, te stoji bez člana i ne sklanja se; n. pr. *Kaiser Josephs Leutseligkeit, Prinz Heinrichs Erzieher, ein Vortrag Professor Treitschkes, Doctor Fausts Höllenfahrt*. U tom slučaju postupa se s apozicijom upravo tako, kao da je ime, koje stoji uz prezime (n. pr. *Friedrich Schillers Werke*). Ako se pak takovom apozicijom ima označiti zvanje ili zanimanje kojega lica, ona s imenom toga lica ne čini više jedne cjeline, već stoji sa članom i sklanja se. U ovom slučaju vlastito ime ostaje nepromijenjeno; n. pr. *ein Bild des Ritters Georg* (slika, koja prikazuje sv. Đurđa kao viteza), *das Haus des Directors Meyer, der Operationssaal des Professors Billroth* (nipošto *des Professor Billroth*, jer ako pred apozicijom stoji član, mora se apozicija svagda sklanjati). Ako pak apozicije *Director* i *Professor* shvatimo kao naslove, reći ćemo *das Haus Director Meyers* i *der Operationssaal Professor Billroths*.

Još ovaj slučaj treba napose spomenuti: Ako jedna apozicija stoji *pred* vlastitim imenom, a druga *za* njim, onda je najbolje prednju apoziciju ostaviti nepromijenjenu pa sklanjati ime i zadnju apoziciju; na pr. *das Zeitalter König Friedrichs des Grossen, der Tod Kaiser Heinrichs VI. (= des Sechsten), der Nachfolger Papst Gregors IX. (= des Neunten)*.

Imena *mjeseca* danas se ni u kojem slučaju više ne sklanjaju. Treba dakle reći *an einem Tage des Januar* (a nipošto *des Januars*), *die Freuden des wonnigen Mai*. Prije su se imena mjeseca sklanjala; ostaci te stare sklonidbe sačuvali su se do danas u nekim složenicama kao u *Märzenbier, Märzenveilchen* i t. d.

Imena *rijeka* i *bregova*, koja se obično upotrebljavaju sa članom, moraju se sklanjati. Neka se dakle govori i piše *das Ufer des Rheins* (a ne *des Rhein*), *die Spitze des Grossglockners* (a ne *des Grossglockner*).

Imena *gradova* i *zemalja* sklanjaju se, ako se upotrebljavaju bez člana; a ako stoje sa članom (to je onda, kad uza se imadu atribut), ne smiju se sklanjati; n. pr. *die Strassen Agrams, die Berge Steiermarks*; ali *die Strassen des schönen Agram, die Berge der grünen Steiermark*.

Pridjev.

O porabi atributivnoga pridjeva govorit će se u sintaksi. Ovdje ću spomenuti samo neke pogrješno tvorene oblike za komparativ i superlativ. Od pridjeva *gesund, mager, dunkel, klar, zart* tvore se u dobrom književnom jeziku komparativ i superlativ obično bez prijeglasa. Treba dakle govoriti i pisati *gesunder — gesundest, magerer — magerst, dunkler — dunkelst, klarer — klarst, zarter — zartest.*

Pridjevi *bang, blass, glatt, nass* moraju po historičkoj gramatici u komp. i superl. dobiti prijeglas, premda se u najviše školskih gramatika kaže, da su oblici bez prijeglasa bolji. Neka se dakle govori *bänger — bängst, blässer — blässest, glätter — glättest, nässer — nässest.*

Brojevi.

Uz pravilne oblike *fünfzehn* i *fünfzig* čuju se katkad i oblici *fufzehn* i *fufzig.* Da su ovi posljednji pogrješni, to svaki donekle obrazovan čovjek zna. No i za oblike *funfzehn* i *funfzig* obično se veli, da su pogrješni. Ali nije tako. U staronjem. glasi broj 5 nesastavljen *finf* i *funf*, u srednjonjem. *vünf* i *vunf.* Oblik bez prijeglasa (*vunf* ili u novonjem. *funf*) nalazi se još kod Luthera; do današnjega se dana sačuvao samo još u gore spomenutim oblicima *funfzehn* i *funfzig*, koji ne samo u knjigama žive, nego se u nekim krajevima Njemačke doista još govore.

Isto je tako dobar i posve opravdan oblik *eilf* uz *elf.*

Treba pisati *sechzehn, sechzig* i *siebzig*, a ne *sehszehn, sechszig* i *siebenzig.*

Mjesto jedino dobroga *der hundert (und) erste* može čovjek dosta često čuti i *der hundert (und) einte.* Oblik je taj dakako pogrješan, a načinjen je po analogiji ostalih rednih brojeva (izuzevši *dritte,* nastalo od *drei-te*).

Zamjenice.

Genitiv plurala ličnih zamjenica za prvo i drugo lice glasi *unser* i *euer*, nipošto *unsrer* i *eurer* (to je gen. plur. posvojne zamjenice). Dakle: *Erbarme dich unser! Ich vergesse euer gewiss nicht.*

Mjesto akuzativa plurala lične zamjenice za 3. lice (*sie*), isto tako mjesto dativa i akuzativa plurala povratne zamjenice (*sich*) upotrebljava se u običnom govoru dosta često dativ plurala lične zamjenice za 3. lice (*ihnen*), i to onda, ako se tom zamjenicom označuje 2. lice, koje se u uljudnom njem. govoru izriče 3. licem plurala. Dakle mjesto *Ich habe Sie* (= Vas) *gestern gesehen*, veli se dosta često *Ich hab Ihnen gestern gesehen*; ili mjesto *Sie benehmen sich* (akuz.) *eigenthümlich* (= Vi se čudno ponašate),

veli se pogrješno *Sie benehmen Ihnen eigenthümlich*; isto tako ne valja reći *Sie haben Ihnen viel geschadet* mjesto *Sie haben sich* (dat.) *viel geschadet*. U opće se može kazati: Da se komu iskaže poštovanje, govori se s njim isto tako, kao da se govori o trećem licu plurala.

O porabi pokaznih zamjenica isp. I. Podgoršeka u Nast. Vjes. III, 291 i d.

Neodređena zamjenica *man* upotrebljava se samo u nominativu; u kosim padežima služe oblici neodređene zamjenice *einer*. Dakle: *Man* macht das, was *einen* freut; *man* bedenke, was *einem* Alles passieren kann. Lessing doduše piše: *Man* spricht selten von der Tugend, die *man* hat, aber desto öfter von der, die *uns* (mj. *einem*) fehlt; a Goethe: *Man* erkennt niemand an, als den, der *uns* (mj. *einem*) nutzt, ali za takim i sličnim primjerima ne valja se povoditi.

Od *jemand* i *niemand* glase dativ i akuzativ upravo onako, kao i nominativ. Oblici za dativ na *-em* ili *-en*, a za akuzativ na *-en* po historičkoj gramatici nijesu opravdani, s toga su gore spomenuti oblici bez nastavka bolji od njih.

Glagol.

Oni jaki glagoli, koji u osnovnom slogu imaju *e*, mijenjaju to *e* u 2. i 3. licu sing. ind. prez. akt. u *i* ili *ie*; n. pr. *ich spreche, du sprichst, er spricht*; *ich sehe, du siehst, er sieht*. Po analogiji 2. i 3. lica mijenja se u običnom govoru često i u 1. licu sing. prez. to osnovno *e* u *i* (*ie*), što biva osobito onda, kad se nastavak *e* odbaci; n. pr. mjesto *ich spreche* kaže se *ich sprich*, mj. *ich sehe* — *ich sieh*; isto tako *ich miss, ich stirb, ich hilf, ich vergiss, ich erschrick*. To je dakako posve kriva analogija; tih se oblika treba čuvati, makar se koliko u običnom govoru upotrebljavali.

U 2. licu sing. imperativa aktiva biva upravo obratno. Oni isti glagoli, koji u 2. i 3. licu sing. prez. svoje *e* mijenjaju u *i* (*ie*), čine to i u 2. licu sing. imper. Dakle *ich messe, du missest, er misst* — imper. *miss*; *ich befehle, du befiehlst, er befiehlt* — imper. *befiehl*. Ali mjesto toga jedino pravilnoga imperativa može čovjek veoma često čuti a i čitati oblike s osnovnim *e*; n. pr. kod Goethea *mess, seh, nehm, befehle, helfe, trete*. Tih se pogrješnih oblika treba veoma čuvati.

Iz toga dakle vidimo, da se oblici za 1. lice sing. ind. prez. akt. i za 2. lice sing. imper. akt. često među sobom zamjenjuju.

A sad ću navesti najobičnije glagole, kojima se neki oblici pogrješno tvore.

Glagol *fragen* spreže se danas po analogiji glagolâ *tragen, schlagen, graben* i t. d. gotovo svagda jako; dakle *du frägst, er frägt, ich frug*. Ali premda se ti oblici nalaze i kod najboljih

njem. pisaca, za to ipak ostaju pogrješni, jer *fragen* je kao i *sagen, jagen, plagen, wagen* i t. d. svagda *slab* glagol; dakle *du fragst, er fragt, ich fragte.* Kad bi taj glagol tvorio jaki prezent i imperfekt, morao bi mu naravno i perfekt biti jak, dakle *ich habe gefragen* kao *ich habe getragen, geschlagen* i t. d. Jaki oblici toga glagola potječu valjada iz sjevernonjemačkoga, odakle su istom u 18. vijeku prodrli i u književni jezik; ali pošto su gramatički posve neopravdani, valja ih se pomnjivo kloniti.

I od glagola *stecken* tvori se veoma često jaki impf. *stak*; ali on je isto tako pogrješan, kao i impf. *frug.* I tu je dobar samo slabi impf. *steckte.* Da je oblik *stak* dobar, morao bi perfekt glasiti *gestocken* (po analogiji glagola *stechen*).

Od glagolâ *wünschen, winken, anzünden* i *läuten* često se upotrebljava jaki perfekt mjesto slaboga; veli se naime *ich habe gewunschen* mj. *gewünscht, gewunken* mj. *gewinkt, angezunden* mj. *angezündet* i *gelitten* mj. *geläutet* (*gelitten* je za pravo perfekt glagola *leiden*). Od glagola *niesen* (kihati) čuje se katkad perfekt *ich habe genossen* mj. *geniest* (!). *Genossen* dolazi od *geniessen.*

Tako smo evo spomenuli slabe glagole, od kojih su neki jaki oblici u običaju, a sada ćemo navesti jake glagole, koji tvore slabe oblike.

Slabi imperfekti upotrebljavaju se od razmjerno mnogo jakih glagola. Ja ću navesti samo najobičnije. Pogrješni su impf. *schiesste* mj. *schoss*; *schliesste* mj *schloss*; *verlierte* mj. *verlor*; *streichte* mj. *strich*; *hebte* mj. *hob*; *rufte mj. rief.*

Impf. i perf. pogrješni su kod *erbleichen: erbleichte* mj. *erblich, erbleicht* mj. *erblichen*; *gedeihen: gedeihte* mj. *gedieh, gedeiht* mj. *gediehen.*

Od glagola *laufen* tvori se pogrješno perfekt *ich bin gelofen* mj. *gelaufen.*

Prislov i prijedlog.

U književnom jeziku smije se samo reći *anders*; oblik *anderst* potječe iz 16. i 17. vijeka, te danas živi samo još u dijalektu.

Upravo obratno biva kod prijedloga *mittelst.* U starijem jeziku glasila je ta riječ *mittels* (za pravo genitiv od *Mittel*), ali danas valja svagda pisati i govoriti *mittelst.*

Tvorba riječi.

Poznato je, da se u njemačkom kao i u grčkom jeziku veoma lako grade nove riječi, i to najlakše s pomoću različnih tvoraka ili sastavljanjem od dvije ili više riječi; n. pr. *fleiss-ig, städt-isch, Jüng-ling, Blumen-garten, Landes-gerichts-präsident.*

*

Ali ljudi nevješti jeziku često u tom prekoračuju pravu mjeru, te misle, da svaka takova riječ mora biti i dobra. Općenoga pravila, koje su kovanice dobre, a koje nijesu, nema, nego u najviše slučajeva odlučuje uho i osjećanje za ljepotu jezika. Nijesu lijepe ni dobre ove složenice: *hinterherig, all(en)fallsig, gleichfallsig, deshalbig, seinerzeitig, mittlerweilig, zweifelsohnig, immerfortig, lebensmittelig, einstmalig, protestantenvereinlich, culturell, Ausserachtlassung, Wiedersehungsfreude, Ärztevereinsbund, Inanklagestandversetzung* i slične.

Ako se dvije riječi slože u jednu, umeće se često *s*; n. pr. *Geburtstag, Armutszeugnis, Freundschaftsdienst.* Ovdje se *s* bez sumnje umeće blagoglasja radi. U riječima kao *Königstochter, Gutsbesitzer, Himmelsthor* i t. d. možemo *s* shvatiti kao nastavak genitiva (die Tochter *des Königs*, der Besitzer *des Gutes*, das Thor *des Himmels*). Ali prema tome trebalo bi također reći *Wertspapiere, wortsbrüchig, gefühlslos, gehaltsreich* i t. d., a ipak se te riječi u dobroj prozi nalaze svagda bez *s*. Ta nejednakost potječe odatle, što se to *s*, koje ćemo najbolje shvatiti kao prelazan glas, istom u novije doba toliko upotrebljava; u starijem jeziku bilo ga je veoma malo, ali danas sve većma preotima mah, te već ima ljudi, koji pišu *Stadtsgraben, Stiefelsknecht, Nachtsdienst.* Ali tako daleko ne valja ići. To posve neorgansko *s* nije za pravo nigdje potrebno, ali pošto se u nekim riječima sasvim uobičajilo, ne da se iz njih više izbaciti. No u riječima, u kojima se još nije ustalilo, ne valja ga upotrebljavati. Općeno pravilo, gdje danas treba pisati *s*, ima samo za one složenice, kojih je prvi dio imenica *ženskoga* roda. Po tom primaju *s* one riječi ženskoga roda koje se svršuju na *t, heit, schaft, ung, ion, tät*, za tim *Liebe, Hilfe* i *Geschichte*; n. pr. *vorschriftsmässig, Gesundheitsregel, Wirtschaftsgebäude, Sitzungsprotokoll, cautionsfähig, Maturitätszeugnis, Liebesbrief, Hilfslehrer, Geschichtsforscher.* Za složenice pak, kojih je prvi dio imenica muškoga ili srednjeg roda, ne može se postaviti općeno pravilo, nego u svakom dvojbenom slučaju treba da se uzme u ruke koji dobar njem. rječnik[1]).

Sintaksa.

Ispuštanje i premještanje subjekta.

Mnogi ljudi misle, da je znak osobite učtivosti ispustiti subjekt *ich* ili *wir*. To rade osobito onda, kad bi te riječi imale stajati odmah na početku izreke; n. pr. *Erlaube* (mj. *ich erlaube*) mir dem P. T. Publicum ergebenst anzuzeigen . . . . ili: *Habe*

[1]) Za taj posao, kao i za sve ostale školske potrebe osobito bih preporučio ova dva rječnika: *Moritz Heyne*, Deutsches Wörterbuch, 3 Bde, Leipzig 1890—1895 i *Hermann Paul*, Deutsches Wörterbuch, Halle a. S. 1897.

(mj. *ich habe*) erfahren, dass Euer Wohlgeboren . . . . ili: Gestern *habe* (mj. *hab ich*) von einem Freund gehört . . . .

Isto je tako smiješno, kad pisac ili govornik sve, što se njega tiče, metne sasvim na kraj ili bar iza riječi, koje se tiču onoga, s kim govori ili o kom piše; n. pr. Da die Angelegenheit dringend ist, so bitte Euer Wohlgeboren infolge unserer mündlichen Verabredung *ich* ganz ergebenst . . . . ili . . . . so heisse Euer Gnaden *ich* ehrerbietigst willkommen. Na takav način pokazati komu poštovanje, smiješno je.

Ispuštanje pomoćnoga glagola.

Osobito u novije vrijeme uobičajilo se u sporednim rečenicama ispuštati finitni oblik glagolskoga predikata pa pisati n. pr. Wir wissen, auf welchen Widerstand einst das Interim *gestossen* (scil. *ist*), und welchen Hass sich Melanchthon durch seine Nachgiebigkeit *zugezogen* (scil. *hat*); ili: Sagen Sie offen und ehrlich, ob Sie vor dem Gerichte die reine Wahrheit *gesagt* (scil. *haben*); isto tako: Das Geld, das ihm noch *geblieben* (scil *war*), verschwendete er leichtsinnig; ili: Bald darauf lachte wieder die Sonne, als wenn es nie in Strömen *geregnet* (scil. *hätte*). Ovakovo ispuštanje može se odobravati samo u poeziji i u uzvišenoj poetskoj prozi, gdje bi ovi pomoćni glagoli katkad glatki tijek riječi zaustavljali, ali u običnoj prozi nikada. Osobito je pogrješno ispuštati pomoćni glagol ondje, gdje čitalac ili slušalac ne može sam znati, koji bi glagol imao stajati *ili* u kojem vremenu; n. pr. Das Schlagwort, womit das ideale Werk *begonnen* (treba li u misli dodati *ist* ili *hat*?); ili: Er erinnert sich der Freude, die ihm so mancher gelungene Versuch *verursacht* (je li *verursacht* prezent ili treba u misli dodati *hat* ili pak *hatte*?). Dopuštam, da ovakovo ispuštanje ima i svoju praktičnu stranu, osobito onda, ako je pisac sam u neprilici, koji bi pomoćni glagol i u koji oblik metnuo, ali jezik takovih pomagala ne poznaje.

Slaganje subjekta s predikatom.

Naša školska gramatika uči: Ako kod skupnih imena kao *Menge, Dutzend, Zahl, Anzahl, Reihe, Mass, Haufe* i t. d. stoji koja imenica u pluralu, onda i predikat stoji obično u pluralu. Ali nije tako. Uz ova skupna imena dolazi predikat samo onda u plural, ako imenica uz njih stoji u nominativu; ako li stoji u prostom ili ovisnom genitivu, dolazi predikat u singular; n. pr. *Eine Menge Menschen kamen hinzu*; ili: *Eine Anzahl Soldaten verweigerten den Gehorsam.* Predikati se tu udešavaju po nominativu plurala *Menschen* i *Soldaten*, jer su te riječi važnije od općenih imenica *Menge* i *Anzahl.* Ali: *Die Masse der Arbeiter war aufgeregt; eine Menge fremder Gäste ist angekommen; es*

folgt eine Reihe von Beispielen. Plurali *Arbeiter, Gäste* i *Beispiele* u ovisnom su padežu, te se ne ističu tako, kao nominativi singulara *Masse, Menge* i *Reihe*; za to se broj predikata udešava po ovim posljednjim riječima.

Atribut.

Atributivni pridjev ide ili po jakoj ili po slaboj sklonidbi. Znak je slabe sklonidbe *n* u svima padežima izuzevši nom. sing. svih rodova i akuzativ sing. ženskoga i srednjeg roda, koji se oblici svršuju na *e*.

Kada treba atributivni pridjev sklanjati jako, a kada slabo? Odgovor na to pitanje nije sasvim jednostavan.

Atribut, koji sam t. j. bez člana, zamjenice ili broja pred imenicom stoji, sklanja se jako; n. pr. *guter Tabak*; *frisches Wasser; aus reiner Liebe.* Samo u gen. sing. muš. i sred. roda sklanja se pridjev danas obično po slaboj sklonidbi; n. pr. ein Glas *frischen Wassers.* Jaka sklonidba sačuvala se još samo u nekim ustaljenim frazama kao *jedesfalls, keinesweges, einestheils, meines Wissens* i t. d.

Ako pred atributom stoji član ili adjektivni pronomen ili broj u takovom obliku, koji ima nastavke *jake* sklonidbe, onda se pridjev sklanja *slabo*; ako pak te riječi nemaju jakih nastavaka, onda se pridjev sklanja *jako.* Izvjesni član ima jake padežne nastavke, atribut se dakle uza nj mora sklanjati slabo: *der gute Vater*; *des guten Vaters* i t. d. Ali *ein guter Vater*, jer neizvjesni član u nominativu nema jakoga nastavka. Genitiv: *eines guten Vaters*; tu član ima jaki nastavak, dakle mora atribut biti slab. S istoga razloga glasi dativ *einem guten Vater* i akuzativ *einen guten Vater.* Isp. još ove primjere: *Dieser* (jako) *schöne* (slabo) *Krug*; *der Besitzer jenes* (j.) *neuen* (sl.) *Kleides*; *welcher* (j.) *gute* (sl.) *Mann?*; *in manchem* (j.) *alten* (sl.) *Buch.* Ali *manch* (bez jakoga nastavka) *edler* (jako) *Ritter*; s istoga razloga *in manch bitterer Stunde*; *welch schönes Ross! Zwei* (bez jakoga nast.) *gute* (jako) *Kinder*; ali *zweier* (jako) *guten* (slabo) *Kinder. Zweier guter Kinder* valja samo onda, ako je smisao ovaj: zweier und zwar guter Kinder. Ili n. pr. Durch diese Politik zog sich der König die Feindschaft *zweier* (und zwar) *mächtiger* Nationen zu. U takovom slučaju mogao bi čovjek obje riječi rastaviti zarezom.

Iza neodređenih brojeva *einige, etliche, andere, wenige, mehrere, viele, alle, verschiedene* morao bi atributivni pridjev svagda imati *slab* oblik, jer spomenute riječi imaju *jake* nastavke. Ali uz te brojeve i najbolji stiliste vrlo često upotrebljavaju jake oblike pridjeva; samo uz *alle* i *beide* stoje gotovo svagda po pravilu slabi oblici. N. pr. *Etliche guten* (ali i *gute*) *Freunde*; die Schriften *mehrerer hervorragenden* (i *hervorragender*) *Männer*;

ali gotovo svagda se kaže *alle grossen Städte*; *beide schönen Kinder*.

Uz neke od naprijed spomenutih neodređenih brojeva nije sve jedno, da li se atribut uz njih sklanja jako ili slabo. Ako na ime atributivni pridjev sa svojom imenicom čini *jedan jedini pojam*, koji se onim brojem pobliže označuje, onda se atribut sklanja slabo; n. pr. *einige weissen Weine* (= *Weissweine*) sind stark. Ako pak pridjev s imenicom ne čini jedne cjeline, nego je logički posvema koordiniran s brojem, što je pred njim, onda i pridjev stoji u jakom obliku; n. pr. *so vieler grosser Namen* = erstens so vieler und zweitens noch dazu so grosser Namen, ili: so vieler und zwar grosser Namen. Ova dva atributa mogao bi čovjek rastaviti zarezom.

Na tu razliku treba naravno paziti i onda, ako mjesto broja imamo makar kaki pridjev. U tom slučaju imamo dva pridjevna atributa; n. pr. *aus guter ungetrübter Quelle* = aus guter und zwar ungetrübter Quelle; ali *die Beobachtung zuverlässiger geschichtlichen Thatsachen* (jer *geschichtliche Thatsachen* čine jedan pojam).

Iza ličnih zamjenica sklanja se atributivni pridjev *slabo*, samo iza nom. sing. *ich, du, er* — *jako*; n. pr. *wir alten Leute*; *mir armen Mann*; ali: *ich armer Mann*; *du treuloser Geselle*.

Apozicija.

Apozicija se s imenicom, koju pobliže označuje, slaže u padežu i, ako može, u broju i rodu. To pravilo svak zna — teoretički, ali u praksi često se protiv njega griješi; n. pr. Papier aus der Fabrik *Adolf Meyers, königlicher Hoflieferant* (mj. *königlichen Hoflieferanten*); ili: Die Versammlung fand im Hause *der Frau N. N., eine hochgebildete Dame*, statt (mj. *einer hochgebildeten Dame*); An Herrn Joseph Schulze, *erster Tenor* am Theater zu X (mj. *ersten Tenor*). Osobito se često ta pogrješka nalazi u natpisima knjiga; n pr. Vermischte Schriften von N. N., *wirklicher Lehrer* am Gymnasium zu Greifswald (mj. *wirklichem*); Aesthetische Schriften von N. N., *Docent* an der Universität Berlin (mj. *Docenten*).

Adverbijalne oznake.

Govorit ću samo o nekim pogrješkama u određivanju *vremena*.

Je li sve jedno, ako se kaže *mittags* ili *zu Mittag* ili *Mittag* (akuzativ)? Nije. Ich speise *mittags* im Gasthaus — znači: ručam *svaki dan* u gostionici; a ich speise *zu Mittag* ili *Mittag* im Gasthaus — znači: *danas* ručam u gostionici. Ich bin *abends* zu Hause = *svako* sam *veče* kod kuće; ich bin *am Abend* ili *(heute) Abend* zu Hause = *danas* sam kod kuće. *Sonntags* = *svake*

nedjelje; *Sonntag* ili *am Sonntag* = neke *određene* nedjelje; n. pr. *Sonntags* ist in Agram grosser Wochenmarkt, ali: *Sonntag* ist in Agram Wettrennen. Pravilo dakle glasi: Genitivom se kazuje, da se nešto *redovito* ponavlja, s akuzativom, da se nešto *jedan put* događa. Ne valja dakle reći *heute abends*, nego *heute Abend* ili *am Abend*. Isto je tako pogrješno *den 1. September abends*, jer je to jedno jedino određeno veče, nego treba reći *den 1. September am Abend* ili *am Abend des 1. Sept.*

Kako ćemo na njemački prevesti „*u utorak, 1. rujna*“? Gdjekoji će reći *am Dienstag, den 1. September*. Ali to ne valja. Adverbijalna oznaka *am Dienstag* sama je za se dobra, isto tako *den 1. Sept.* (Isp. ono, što je naprijed rečeno o akuzativu vremena). Ali se ne može spojiti, jer *am Dienstag* je dativ, a apozicija *den 1. Sept.* akuzativ; apozicija pak mora svagda stajati u istom padežu, u kojem stoji riječ, koju dopunjava. Da se toj pogrješci uklonimo, ne ćemo uzeti *am Dienstag*, nego prosti akuzativ vremena, pa ćemo reći *Dienstag, den 1. September*. Sada je apozicija u istom padežu, kao i riječ, koju označuje. Ova adverbijalna oznaka mora svagda ostati u akuzativu, makar postala ovisna o prijedlogu, koji zahtijeva drugi koji padež; n. p. *von Dienstag, den 1. September bis Donnerstag, den 3. September*, nipošto pak *vom Dienstag, den 1. Sept bis Donnerstag, dem 3. Sept.*

Iz onoga, što je naprijed rečeno, jasno je ujedno, da ne valja reći *Dienstag, am 1. September*.

Poraba imperfekta i perfekta.

Kod nas većina ljudi, ako štogod njemački pripovijedaju, upotrebljavaju svagda perfekt; a oni, koji misle, da se moraju pokazati osobito obrazovani, govore svagda u imperfektu. Ali jedno je upravo tako pogrješno, kao i drugo. Da li u kojoj rečenici ima stajati impf. ili perf., nije prepušteno samovolji ili ukusu pojedinca, nego to visi o izvjesnim pravilima jezičnima.

Imperfekt je u Nijemaca vrijeme pripovijedanja; to se dakle vrijeme ima upotrebiti svagda onda, ali i samo onda, ako se kakav događaj pripovijeda. Ali što znači pripovijedati? Pripovijedati reći će kakav prošli čin ili događaj u cijelom razvitku priopćivati; kod pripovijedanja prijeko je nužno, da se čovjek više ili manje upušta u potankosti događaja. Tu je impf. na svom mjestu. Ali ako jednostavno kažemo ili javimo, da se to i to dogodilo, a sam događaj pobliže ne razglabamo, onda se mora uzeti perfekt. Perfekt je osobito onda na svom mjestu, ako se navodi događaj, kojemu posljedice sežu u sadašnjost. Primjeri će nam pravilo objasniti: Andreas *öffnete* die Lade seines Tisches, *nahm* seine drei schönen Banknoten heraus und *legte* sie vor sich hin. Er *bewunderte* die zierliche Schrift, die Zeichnung, das Papier.

Endlich *beugte* er sich traurig zurück in seinen Armsessel und *strich* liebevoll über die Seitenlehnen dieses getreuen Dieners .... Tu su imperfekti posvema opravdani, jer se događaj u cijelom razvitku priopćuje. Ali Franz *hat* die Lection nicht *gewusst* — ili: Herr N. N. *hat* das goldene Verdienstkreuz *bekommen* (und besitzt es jetzt). Tu stoji perfekt, jer se nešto jednostavno priopćuje. Ali ako u ovu posljednju ili u pretposljednju rečenicu metnemo kakvu oznaku vremena, n. pr. *vorgestern*, tim ona odmah dobiva karakter pripovijesti, te *osim* (!) perfekta može posvema dobro stajati i imperfekt: Herr N. N. *bekam vorgestern* das goldene Verdienstkreuz.

Uz veznik *nachdem* nikada ne smije stajati imperfekt.

Protiv svih tih pravila, koja nijesu gramatici izumjeli, nego su iz živoga i nepokvarenoga jezika crpena, griješe katkad i najbolji njem. pisci. To neka nam bude dokaz, da je tu potrebna osobita opreznost.

Poraba indikativa i konjunktiva.

Isp. o tom I. Podgoršeka u Nast. Vjes. IV, 189 i d.

Perioda.

U njemačkim knjigama često nalazimo duge periode, katkad tako duge, da se samo s teškom mukom može shvatiti sintaktična sveza i smisao. Takove periode bile su osobito u 17. vijeku u običaju. Nijedne rečenice nije pisac odmah dovršio, nego je među pojedine dijelove njene uvrstio drugu rečenicu; pa ni nje nije odmah dovršio, nego je u nju uvrstio treću i t. d. Grafički bi se to moglo ovako prikazati (ista slova označuju dijelove iste rečenice): aabbccdd .... ddccbbaa. To je tako zvani „Schachtelstil". Taj se način pisanja razvio u 17. vijeku, i to bez sumnje pod utjecajem latinskoga jezika. Njemačkim pjesnicima toga vremena bili su rimski pjesnici i pisci uzor ne samo za sadržaj, nego i za oblik[1]). Ali taj način pisanja nije još ni sada sasvim prestao; osobito austrijski Nijemci vole graditi duge, nepregledne rečenice.

A sada evo nekoliko primjera, za kojima se ne valja povoditi: In einer — durch ein — von Spinnweb getrübtes — Rundfenster — dürftig erhellten Kammer = aabbcccbaaa; ili: Die — auf den Hilferuf — des — aus der Ohnmacht — sich aufraffenden Königs — wieder zum Kampf — antretenden Römer = abbbcdddcccceeaa; ili: Das Gericht wolle erkennen, der Geklagte sei schuldig, mir für die von mir für ihn an die in dem von ihm zur Bearbeitung übernommenen Steinbruch vorgeschossenen Ar-

[1]) Isp. Dr. *S. Tropsch*, Flemings Verhältnis zur römischen Dichtung (3. Band der Grazer Studien zur deutschen Philologie), Graz 1895.

beitslöhne Ersatz zu leisten. — Bečki sveučilišni docent E. Reich u svom inače dosta dobrom djelu Grillparzers Dramen (Dresden u. Leipzig 1894) analizira sadržaj Schillerove drame „Die Braut von Messina“ ovako: Die Fürstin treibt, nachdem Cesar in voller Hast davon gestürzt, um der geraubten Schwester nachzusetzen, ohne noch zu wissen, wo der Überfall geschehen, auch den besonnenern Manuel, den bei seiner Frage nach dem Thatort freilich noch andere Gründe leiten, ohne Antwort von hinnen, was um so sonderbarer auf das Publicum wirkt, als unmittelbar darauf Cesar, seine Übereilung einsehend, rückkehrt, und nun seinerseits die Auskunft erhält, welche Don Manuel zu Theil geworden, alle Räthsel sogleich gelöst hätte.

Svaki učitelj, koji je u višim razredima naše učenike u njemačkom jeziku poučavao, znat će, da takove i slične periode veoma često grade — mirabile dictu — slabiji đaci. Ja te zagonetke ne mogu odgonenuti, ali mislim, da će tomu svakako biti dublji, psihologijski razlozi.

Uklanjajmo se dakle suviše dugim i nepreglednim periodama, ali čuvajmo se pri tom, da ne zagreznemo u drugu pogrješku: Ne gradimo posve kratkih rečenica! Katkad doduše kratke rečenice odgovaraju sadržaju (n. pr. u orisima), ali svagda ih pisati ne valja, jer tim nestaje suvislosti među pojedinim rečenicama, a katkad se tim i razumijevanje otežčava.

Dodatak.

Blagoglasje.

Nije dosta da čovjek nešto tačno i razumljivo kaže, nego valja da to i u lijepo ruho zaodjene; što mu više to bude uspjelo, to će sigurnije djelovati na svoje slušatelje ili čitatelje. Stilističnu okretnost steći ćeš najlakše, ako budeš čitao dobre stiliste. Goetheova je proza uzorna (izuzevši onu, što ju je u zadnje vrijeme svoga života pisao; to je t. zv. Geheimrathsprosa). Stil Gustava Freytaga lijep je, ali je katkad maniriran. Osobito fino osjećanje za blagoglasje imao je Gottfried Keller; već s toga zaslužuju njegove novele i romani, da ih čovjek čita (der grüne Heinrich; die Leute von Seldwyla; Züricher Novellen).

Ovdje ću navesti nekoliko slučajeva, u kojima se blagoglasje vrijeđa:

Ako se jedna riječ svršuje na *e*, a druga se počinje sa samoglasnikom, nastaje *zijev (hiatus)*, koji vrijeđa naše uho. Klonimo ga se svagdje, gdje možemo. Pišimo i govorimo dakle: Ich *hab ihn* heute nicht gesehen; ich *sag Euch* dies zum letzenmal.

Uklanjajmo se, koliko možemo, većim skupinama suglasnika, jer tim jezik postaje tvrd i nelijep. Ne pišimo dakle *der barbarischste, der schlechtste, du reizst, du wünschst* i t. d., nego *der*

barbarischeste, der schlechteste, du reizest, du wünschest i t. d. Ali čuvajmo se i suvišnih samoglasnika; pišimo *er wählt, er wählte, er hasst, er hasste*, a nipošto *er wählet, er wählete, er hasset, er hassete*. To je danas s pravom zastarjelo.

Ne valja u kratkom razmaku ponavljati iste riječi ili riječi istoga korijena; n. pr. Sieh zu, ob du etwas aus einem Menschen wie ich, der aus sich selber nichts *zu machen weiss, zu machen weisst*; ili: mein Freund ist von einem heftigen *Unfalle befallen* worden.

Isto je tako ružno uzastopce upotrebljavati više samostavnika postalih istom tvorkom Na početku ovoga vijeka izdalo je neko poglavarstvo ovu odredbu: In *Hinkunft* darf hier keinem Fremden *Unterkunft* gegeben werden, wenn er nicht bei seiner *Ankuft* genaue *Auskunft* über seine *Herkunft* gibt. Istu pogrješku imamo i u ovoj rečenici, koja je izvađena iz neke gramatičke rasprave: Die Ausnahme, die *m* macht, erhellt aus der zur *Hervorbringung* desselben notwendigen *Lippenbewegung* und der daraus folgenden *Abneigung* zur *Verengerung* der *Mundöffnung* unmittelbar vor *Hervorbringung* der labialen Liquida.

Konačno upozorio bih još na to, da glagoli na *-ieren*, ako ih čovjek odveć često upotrebljava (a to se danas vrlo često događa), vrijeđaju naše uho. Osim toga taj nastavak nije njemačkoga nego latinskoga izvora, te se gotovo svagda pridjeva tuđim osnovama, a tim njem. jezik gubi svoj narodni karakter. Ne upotrebljavajmo dakle prečesto *präsidieren, präsentieren, probieren, negieren, reservieren, regieren, pardonnieren* i t. d. U mnogo slučajeva može se lako naći zgodan njemački izraz.

Izgovor glasa s.

Njemačko je *s* znak za dva glasa, za naše *s* i za naše *z*; n. pr. *sagen* (čitaj *sagen*), ali *lesen* (čitaj *lezen*). Ali na tu se razliku u izgovoru kod nas, kao i u nekim krajevima Njemačke, gotovo nikad ne pazi, nego se svako *s* čita kao naše *z*. Pa ipak je pravilo za izgovor toga glasa veoma jednostavno: Na početku i na svršetku riječi, za tim u sredini pred suglasnicima čita se *s* kao naše *s* (to pravilo vrijedi ne samo za proste, nego i za složene riječi); a kao naše *z* čita se samo u sredini nesloženih riječi pred samoglasnicima. Dakle u *Silbe, als, flüstern, Ab-sender, vor-sagen, be-seitigen, aus-einander, bo-shaft* čitaj *s* kao naše *s*; a u *Rose, leise, losen* kao naše *z*.

Sp i *st* izgovara se samo *na početku* riječi, bila ona prosta ili složena, kao naše *šp* i *št* (samo nešto mekše), inače svagda kao naše *sp* i *st*. Svagdje *šp* i *št* govoriti dijalektična je osobina. Dakle *Stunde, be-ständig, ab-springen*; ali *durstig, zuerst, Kaspar, Mispel* (mušmula).

Dr. *S. Tropsch.*

Riječi muškoga roda od ā-osnova u hrvatskom jeziku.

Da supstantivi mijenjaju rod, pokazuju nam gotovo svi indoevropski jezici. Neki sufiksi daju danas specifičnu biljegu rodu; sufiks *-o-* označuje muški i srednji rod od onoga doba, kad je sufiks *-ā-* postao oznakom ženskoga roda, jer se čini posve sigurno, da sufiksi iznajprije nijesu imali nikake oznake za rod. W. Streitberg, Indogerm. Forschungen III. 345. U sekundarnim je prilikama mogao sufiks *-ā-* biti oznakom predmeta, koji je muškoga roda uza sve to, što o-osnove označuju u nekim jezicima (n. pr. u slovenskim) samo riječi muškoga i srednjega roda, što se poznaje po atributnijem dodacima. Brugmann, Techmer: Internationale Zeitschrift IV. 103. Kuhn: Zeitschrift XXIV. 47.

Nas će u ovom članku zanimati one riječi *ā*-osnova u hrvatskom ili srpskom jeziku, „koje su po prirodi muškoga roda, a po gramatici (samo) ženskoga, kao n. pr. *vojvoda, vladika, sluga, sudija*“, kako veli Novaković u svojoj gramatici. U narodnom i književnom govoru ima raznovrsnijeh kongruencija, a ono pravilo, što sam ga spomenuo iz gramatike Novakovićeve (a tako je i u Daničića, Divkovića, Miklošića i dr.) za riječi kao *sluga, vojvoda* i t. d. nije osnovano na statističkim podacima, već je uzeto po Vukovoj Srpskoj gramatici (1818) str. XXXIX.[1]). Isporedi i: Skupljeni gram. i polemički spisi Vuka S. Karadžića knj. II. sv. 1, str. 42. i 2, str. 244. — Na prilično nepotpuno sabiranje građe[1]) za ovake riječi u svijem jezicima, gdje ima takovih pojava gramatičkih, tuži se i B. Delbrück, Brugmann: Grundriss der vergl. Grammatik (vergl. Syntax) III. 1. str. 107. i 108. i veli, da se poradi toga ne može sigurno odrediti zajednica razvijanju indoevropskih jezika za riječi muškoga roda od *ā*-osnova. Za to mislim, da će se za hrvatski moći prilično sigurno kazati, kakove se sve pojave nalaze i kako bi se mogle protumačiti po primjerima, što sam ih sabrao iz narodnih umotvorina i onijeh književnoga jezika.

Po svjedočanstvu Delbrückovu (o. c.) ima riječi s osnovom na *-ā*, koje su po prirodi muškoga roda u jezicima grčkom,

---

[1]) Iz nekih je Vukovih i Daničićevih djela sabrao primjera za kongruenciju ovakih imenica g. Maretić u Nast. Vjes. II. str. 335—337.

latinskom, litavskom i letskom, pa u svim slovenskim; arijski jezici ne znaju te promjene roda, prem da imaju svu silu riječi od *ā*-osnova, koje su ženskoga roda, a funkcija im je apstraktna. W. Neisser, Bezzenberger: Beiträge zur kunde der indoger. sprachen XX. 46. (Vedica) J. Grimm, Kleinere Schriften III. 356.

Grčke riječi kao *εὐρύοπα*, *ἱππότα*, *κυανοχαῖτα*, *νεφεληγερέτα* i t. d. držao je G. Hinrichs, De Homericae elocutionis vestigiis Aeolicis str. 96. i dalje, a s njime i Brugmann, Litterarisches Centralblatt (1875) str. 1459, za akuzative, prem da su već stari gramatici (Aristarh) mislili, da su ti oblici vokativi. Poslije je Brugmann, Curtius Studien IX. (Erstarrte Nominative), te riječi poradi njihova upotrebljavanja nazvao „Titularsubstantiva“ i držao ih vokativima od *ā*-osnova, jer vokativ i onako pokazuje niži prevojni stepen prema višemu, koji dolazi u nominativu (Isporedi samo **genā*: **gena* = *žena*: *ženo*; *νύμφᾱ*: *νύμφα* i t. d.). — Tome bi se upotrebljavanju može biti i u našim narodnim pjesmama moglo naći potvrda: tu na ime imade supstantiva, što stoje pred drugim supstantivom (ponajviše kao apelativi), da se onaj prvi ne mijenja, već mu oblik ostaje kao i u nominativu, n. pr. Pa mi žao, *sirotan*-Alija, što toliko cviliš u tamnici. Hörmann 2, 518. — Serdar Mujo, *direk* od Krajine. 2, 522. — Hvala tebi, *momak jabandžija*. 2, 564. — Čuješ mene, *Vrgorac Alija*. 5, 578. — Čuješ mene, *delibaša* Ramo. 1, 12. — *Buljuk-baša* od Travnika Džano. 1, 50. — *Ali-paša*, lalo moja prava. 1, 50. — O bora mi, Soko Mehmed-*paša*. 1, 69. — *Beg* Mustaj-*beg*, muselime lički. 1, 91. — Čuješ mene, muhur-*sahibija*. 1, 128. — Dobro care, *sultan* Sulejmane. 1, 129. — Jesam bogme, *Brehulj harambaša*. 1, 283. — *Hasan-paša* od Kaniže grada 1, 318. — Slušaj more, hitar *knjigonoša* 1, 349. — O *nevjesta*, kafazli Zlatijo! 1, 357. i t. d. Iz naših se primjera u istinu vidi, da je oblik nominativni pravi Brugmannov „Titularsubstantiv“. No u grčkom jeziku ima i nominativa od *ā*-osnova, kao *νεανίας*, *τεχνίτης*, *πολίτης*, *γενέτης* i t. d., a te riječi imaju potpuno razvijenu deklinaciju i tim se razlikuju od onih, koje se upotrebljavaju samo u jednom obliku za sve padeže singulara.

Ispoređivanjem ovih grčkih riječi, koje se svršuju u nom. sg. na *-ης*, s riječima drugih jezika, n. pr. lat. *collega, scriba, parricida, verna, advena* i t. d., sa slovenskim riječima kao *junota, starosta, sluga, starješina* i t. d., došlo se do mišljenja, da su one grčke riječi bile ponajprije samo supstantivi ženskoga roda[1]), kao i one u drugim jezicima, pa su poslije primile svoj nastavak za nominativ singulara *-s*, kad su promijenile rod; nastavak *-s* je prema riječima muškoga roda od *o*-osnova, n. pr.

[1]) Tumač značenja pojedinih riječi latinskoga jezika, kako dolaze do muškoga roda, kušao je podati J. Grimm, Kleinere Schriften 3, 372.; no čini se, da je u mnogom pogledu takovo tumačenje nategnuto.

ἄνθρωπος, δῆμος, a pravi im se oblik dočuvao u vokativu, kao Ἑρμεία i t. d. Po tom bi to bile tekovine specijalno grčkoga jezika, kao što su *scriba, verna, advena, incola* tekovine latinskoga jezika. Brugmann, Grundriss der vergl. Grammatik II, str. 103. Griech. Gram.[2] 117. Oshoff, Verbum in der nominalcomposition str. 131. Stolz, Lat. Gram.[2] 330. — U litavskom i letskom se jeziku po osnovi ništa ne razlikuje muški rod od ženskoga, poradi čega Leskien stavlja sve ove riječi u *ā*-osnove ženskoga roda; samo se iz zagođa za koju riječ veli, da je i muškoga roda. Po značenju označuju osobe ili kakovo zanimanje ili su psovke i rugalice, a uvijek jednako i za muški i za ženski rod, po čem ih najobičnije i bilježe kao „communia". Budući da tih riječi najviše pripada osobama muškoga roda, za to ih označuju (Leskien, Bildung der Nomina im Lit.) i samo s muškijem rodom. Delbrück u Brugmannovu Grundrissu III. 1. str. 107. Kurschat, Litauische Gram. §. 594. Po tom odlučuje ovdje pravi rod, a ne odlučuje oblik i svršetak riječi, kako je to i u latinskim riječima, gdje je deklinacija posve jednaka riječi *terrigena* i *hora*. J. Grimm, Kleinere Schriften III. 358 Slična je pojava između litavskoga jezika i slovenskih jezika, pa ista vrsta riječi (rugalice) ostaje n. pr. u češkom jeziku ponajčešće ženskoga roda, rjeđe su muškoga, dok su „communia" najobičnija. Vondrák, Jagić Archiv f. slav. Philol. XII. 61. Isporedi i hrvatske primjere: Ti si *prava kukavica, velika pijanica*, kao *prava poturica* i t. d.

Iz toga se već vidi — kako ispitivanje pojedinih indoevropskih jezika dokazuje — da se mijenjanje rodova u osnovama provodilo ponajviše odjelito u pojedinijem jezicima. Poznato je, da u grčkom i latinskom jeziku imade o-osnova ženskoga roda (ἡ νῆσος, ἡ χέρσος, ἡ φηγός, *humus, Aegyptus, Corynthus*), a u drugim se jezicima ne nahode takove pojave. Za slovenske jezike Miklošić u Sintaksi str. 22. piše, da se javljaju različne riječi od *ā*-osnova, koje su muškoga roda po značenju, pa za to drži, da se to razvilo u pojedinim jezicima posve samostalno, a u slovenskoj zajednici bile su sve te riječi samo ženskoga roda. Do ovoga se zaključka došlo promatranjem pojedinih riječi kao *sluga, junota*. Isporedi i Vondráka u Jagićevu Archivu für slav. Philol. XII. 60.

Ispitivanjem riječi od *ā*-osnova muškoga roda u jezicima grčkom, latinskom i slovenskim počelo se sumnjati u potpunu vjerojatnost tumačenja o njihovu postanju, pa W. Neisser B. B. XIX. str. 45. 52—53. pomišlja, da je *ă* (ἐνῠόπα) znak nominativa bez obzira na rod, i da riječi kao *νεφελληγερέτα, advena* nijesu bile nikad ženskoga roda, budući da su *ā*-feminini osnove tematske, a *ă*-maskulini osnove bestematske. Istom iz sličnosti oblika (ă : ā) razvila se *ā*-deklinacija u jednom i drugom slučaju. *ă* odgovara po tom glasu *ə* (grč. i lat. = *a*; slov. *o* n. pr. *vjedogonja* = *vêda — exercens, voj-voda* = voj + *voda, danas *vođa* = vod + ja;

lit. ă), a u zamjeni se javlja samo u evropskim jezicima, dok ovake pojave nema u Arijaca.

Sad ćemo ponajprije razgledati kongruenciju riječi muškoga roda od *ā*-osnova u čistom narodnom govoru, onda u književnom umjetnom jeziku, u dijalektima i u starijim književnim spomenicima. Sabranu sam građu u primjerima iz narodnih pjesama i književnoga govora podijelio ovako:

1. Imenice su u singularu, a rod se riječi poznaje: *a*) po atributu ili predikatu, i to da li je rod *α*) *muški*; *β*) *ženski*; *b*) po odaljenijim dijelovima rečenice (zamjenicama pokaznim, odnosnim, i t. d.), a riječi su: *α*) *muškoga*, *β*) *ženskoga* roda.

2. Primjeri supstantiva dolaze u *pluralu*, a svrstavaju se, kao i oni pod 1., dakle: a*α*), a*β*), b*α*), b*β*). Značenja i bilješke roda uzete su po akad. rječniku i Vukovu Srpskom rječniku.

Prijegled kongruencije u hrvatskom jeziku.

A. Primjeri iz narodnih pjesama.

1. Singular.

a*α*) *Muški rod označen predikatom ili atributom.*

Imena vlastita lica kao *Ilija, Tadija, Alija, Matija* uvijek su samo i u slaganju muškoga roda u singularu; u pluralu vrlo su rijetka. Za druge riječi imamo ove primjere:

Àga,[1]) m. gospodar. — *Jačeg age* u Novome nema Hörmann 2, 478. — Gledaj *age* od mene *svezata* 2, 481.— Dok je *aga* konja *razjašio*. Jukić 229. — Da t' učinim *agom haračlijnskim*. Vuk 2, 369. Više primjera u akad. rječ. s. h. v.

Bînjedžija, m. aptus eques, dobar jahač. — *Dobar* Nuhan bješe *binjedžija*. Hörmann 2, 600. — A Alija *mladi binjedžija*. 2, 422. — Na đogatu *dobar binjedžija*. 2, 267.

Budàla, f. — More biti, koji će mi reći: *budala* bi ja bio *najveći*. — *Rekao* je *budala* u srcu svomu: nije boga. Akad. rječ. I. 707b[2]).

Buljubaša, m. starješina nad buljukom (četom) vojnika, kao pukovnik. — Stan', postani *turski buljumbaša*. Akad. rječ. I. 731b.

Cetobaša, m. što i četovođa. — Ja pogubih *turska četobašu*. Vuk 3, 182.

Ćehaja, m. vicarius. — Ahmed dobra okrenu zekana do *staroga ćehaje*. Hörmann 2, 354. — U akad. rječ. s. h. v. veli se, da će biti što i *ćaja*, za koju riječ vidi tamo primjere.

---

[1]) Da sam i ovake tuđe riječi uzeo u ovaj prijegled, uzrok je taj, što u pluralu (a u nekim riječima i u singularu) dolazi kongruencija kao i kod domaćih riječi *poglavica, starješina* i t. d.

[2]) Isporedi: *Ov budala* samo se je malo *skril*. Valjavec, Nar. pr. 62. — Zar malenkost *jednoga budale* da knjaževsku tvoju smuti dušu? Njeguš, Šćepan 152.

Dàhija, m. znači onoga, koji što prisvaja, po čem su se prozvali janjičari i baše tako 1801. vrativši se u Srbiju; exul, redux et ultor. — Mula Jusuf *veliki dahija*. Vuk 4, 119.

Dèlija, m. i f. eques levis armaturae turcicus, vir fortis. — Otud ide *star delija*. — Id' otale, *star delija*. Vuk 1, 308. 292. — Dočekajte *neznana deliju*. 2, 78. — Pa dozivlju *careva deliju*. Jukić 198[1]). — A ja jesam *carevi delija*. Vuk 2, 44.

Đuvegija, m. mladoženja. Ako Bog da, *drugi đuvegija*. Jukić 407. — Posijeci *đuvegiju moga*. Hörmann 2, 415. — Je li lepša prošena devojka, nego *lepi đuvegija* Ranko? — Majka oće da ostavi sinu, a devojka *svome đuvegiji*. Akad. rječ. s. h. v.

Gázija, m. turski junak. — *Moj gazija*, od Travnika Džano. Hörmann, 1, 67.

Hàrambaša, m. poglavica hajdučki. — Postao sam *gorski harambaša*. Vuk 3, 434; 4, 152. — Ustan' gore, *dragi harambašo!* Ti si reko, da s' Gojka pokajo. 4, 309. — *Harambaša* na noge *skočio* 2, 221. — Ja Mijate, *haran harambaša*. Jukić 604. — Nu Pauna, *vrsna harambaše*. Hörman 2, 226.

Knjigonoša, m. der Briefträger, tabellarius. — On je dade *mladom knjigonoši*. Hörmann 2, 560. — Pa prihvati *hitar knjigonoša*. 2, 62. 63. — Halkom tuče *knjigonošu mlada*. 2, 164. — Ja ću tražit' *laka knjigonošu* 2, 64. — Te ih dade *mladu knjigonoši*. Vuk 3, 106. — *Knjigonoša* rano *poranio*. Jukić 567. — Zafaljuje *hitri knjigonoša*. 253. — Pa se misli neboga djevojka, gdje će naći *knjigonošu mlada*. 155. — Još da vidiš *laka knjigonoše*: kud god iđe, brzo silazio. H. Kunić, nar. pj. rkps.

Jabàndžija, m. čovjek iz tuđe zemlje. — Aleć selam *neznan jabandžija*. Hörmann 1, 260.

Lažljivica, f. die Lügnerin, mendax femina. Tako Vuk u rječ.[2] — Id' otale, *jedan lažljivico*. Vuk 1, 471.

Lála[2]). — Kad to *čuo lala* Ćuprilija. Hörmann 1, 142. — Eto idu od Bosne svatovi *tvoga lale*, paše sa Glasinca. 1, 16.

Mejdándžija, m. der Kämpfer, pugnator. — Al' je dorat *stari mejdandžija*. Jukić 425. Hörmann, 2, 14.

Muštèrija, f. die Kundschaft, der Kunde, der Käufer, emtor, conquisitor. — Ovo ti je *dobar mušterija* Vuk 3, 458. — Ja imadoh *glavna mušteriju*. Jukić 342.

Pàša, m. — U Vukovu rječ.[2] s primjerima: zvornički, šabački, bosanski, travnički. — A odozgo *paša dočekao*. Jukić

[1]) Vrijedno je spomenuti, što je ubilježeno u akad. rječniku (2, 335) kod ove riječi, jer drugdje ovakih bilježaka nema ili su dosta rijetke; čitamo: „Kao ostali ovaki supstantivi (na *a*) u plur. je obično ženskoga roda, a u sing. muškoga a često (osobito u pjesmi) i ženskoga". — I uz druge riječi ima vrlo zanimljivih primjera baš iz pjesme, ali im ne stavljaju, da su muškoga i ženskoga roda, nego samo jedan rod, kako će se naprijed vidjeti.

[2]) Vuk u rječ.[2] ima *làle* f. pl. ponajviše u pjesmama: lale i veziri; no ja sam čuo ovako u pjesmi od H. Kunića.

300.600. Hörmann 2, 561. — Ko ć' okajat' *pašu kaniškoga.* 2, 149. — *Silan pašo*, dragi gospodare. Vuk 4, 90. 242. — Najzad zove *paša vučitrnski* na divana svoje tevabije. 500.

Poglavica, m. = poglavar. — Поглавица хајдучки. Vuk, Rječ.[2] s. v. harambaša[1]).

Sahibija, m Herr, Eigenthümer, dominus. — Svaki hajvan binjedžiju ima, a ti, dore, *sahibiju svoga.* Hörmann, 2, 307. 452. 458. 524. — *Sahibiju drugog* pazariti. 2, 465. — Ne boj s', đogo, ribničkih topova za života *sahibije svoga.* 400. 458. — A đe ti je *jadan sahibija*? Kunić rkps.

Serhatlija, m. krajišnik. — Ni u moje ni u tvoje zdravlje, već u zdravlje *onog serhatlije*, što nam vrata od nobeta čuva. Hörmann 2, 234. — Kako im je *serhatlija kazo.* 1, 259. — Mudro hajde *onom serhatliji*, pogub'te *mu* sa ramena glavu. 1, 117.

Slúga. — U Vukovu rječniku: f. minister, servus (u pjesmama je *svuda* ženskog roda, a u govoru je u jedin. broju muškoga roda, a u množini opet ženskoga, n. pr. *moj sluga, moje sluge* i t. d.). U Dubrovniku govore i žene i djevojke n. pr. sluga vaša! — Za muški rod u singularu nađoh ove primjere u pjesmama: Nije šala Muratova glava, *prvog sluge* skadarskog vezira. Vuk 4, 305. — Đogata mu *jedan sluga* voda. 4, 501. — Ode Marko na carevu vojsku sa *svojijem slugom* Golubanom. 2, 364. — Vino služi *vjeran sluga* Lazo 2, 180. — To vidite da ste zaslužili, poklem ste mi vrata oborili, na *mog sluge* pleća nabrojili tries i šest zlatni buzdovana. 2, 437. — *Njezin sluga* seisane sprema. Hörmann 2, 154. — Viknu *svoga slugu* Mehemeda. 1, 148. — Gdje l' je *osto sluga* Marijane. U životu *slugu svoga* nađu. 1, 114. — Kada *čuo sluga* Mihovile, ona iđe te kraljici kaže. Jukić 117. — Ne ću tebi *sluge nijednoga.* Vuk 1, 415. — *Svojim slugom* Jeroglavac-Markom, koji junak za Boga ne znade. Vuk, Nar. pjes. Rječ.[2] s. v. Јероглавац.

Starješina, m. — Dragi beže, *lički starješina.* Hörmann 1, 389. 548. — Dok zavika *svatski starješina.* 220. — Pa joj *divski starešina* vika. Vuk 2, 8. — Da mi budeš *svatski starješina.* 3, 132.

Varalica. — U Vukovu rječniku: f. der Betrüger, fraudator (als Apposition) s primjerom: Latini su *stare varalice.* — U pjesmi imamo za sing.: A tvoj paša, *stari varalica*, posla kao dvanaes uvoda. Vuk 4, 320[2]).

---

[1]) Isporedi: Meni je pripovijedao *znatni poglavica.* Vuk Rječ.[2] s. v. презиме.

[2]) Isporedi: Proklet da je *varalica, koji* ima u svom stadu muško i zavjetuje. Malah. 1, 14. — Vi slušate nagovore *poturice, koji* vas za perčin drži i podbada. Ljubiša Prip. 156. — Kažuj pravo *grdna poturice*! otkuda si i kud si hodio. Njeguš, Šćepan 35.

Vlàdika, m. der Bischof, episcopus. — Kad *vladika* glase *razumio*, vladika mi bješe *izlazio*. Vuk, 4, 67. — Zavadi se *cetinjski vladika* sa Moskovom, Bogom pobratimom, ovako *mu* Moskov govoraše: Pobratime, *cetinjski vladika*. 4, 314. — I Belo ig vodi pred *vladiku* i *njegova* Bogom pobratima. 312 i 314.

Vojvoda, m. dux (u različnim prigodama, kako se vidi iz Vukova rječnika s. h. v.) — Šaban Đeka *gradski vojevoda*. Vuk, 4, 103. — Ka' je turska zemlja propanula od *silnoga vojvode* Đorđija. 291. — *Vojvoda* im pomoć *prifatio*. 364. 418.

aβ) *Ženski rod označen predikatom ili atributom.*

Budàla, f. stultus, stulta, ludo čeljade (muško ili žensko). — Ah moj Ivo, *velika budala*. Jukić 403. — Djevojko, *luda budalo*. Vuk 1, 196[1]).

Buljuk-baša. — O Omere, *buljuk-bašo carska*. Hörmann 2, 427. — Jedno bješe *gracka buljubaša*. Vuk 4, 476. — O Mehmede, *turska buljubašo*. ibid. — Tu ne nađe *buljuk-baše carske*. 2, 199.

Delija. — Prođi me se, *neznana delijo*. Šestić rkp. — Ovo nije *bosanska delija*. Vuk 3, 428. — Što učini, *neznana delijo*. ibid. — Bih rekao, e si dobar junak, dobar junak, *careva delija*. 3, 340. — Ajde s Bogom, star na konju, *stara delijo*. 1, 309. — To ne bila *neznana delija*, već to bio carev delibaša. Jukić 593. — Podviknuše *carevu deliju* 195. — Kad si junak i *taka delija*. 74. — Zapituje *neznanu deliju*. Hörmann, 1, 546.

Dûka, m. tal. duca, gospodar, vladalac. — Anđu prose svijetli đenerali, i prosi je *duka cesarova*. Jukić 299. — Vraćaj dora, *duko cesarova*. Hörmann 2, 314.

Đidija, m. (i f.) psovka mužu, kojemu je žena nevjerna; der Spitzbube, homuncio. — Oj Ilijo, *kaurska đidijo*. Hörmann 2, 361. — Kad *đidija* četu *pokupila*. 1, 389.

Gazija. — Seidija, *careva gazijo*. Hörmann 1, 34.

Harambaša. — Milutine, *naša harambašo*. Vuk 4, 355. — O Stanojlo, *srpska harambašo*. 310. 519. — A drugo je *srpska harambaša*. 476. — O Jovane, *naša harambašo!* 3, 304. — O Brehulju, *gorska harambašo*. Hörmann 1, 284.

Haramija, m. latro, hajduk. — Sahidija, *gorska haramijo*. Jukić 599. 603. — Što se kuneš, *turska haramijo*? Vuk 4, 341.

Jabandžija. — Dolje *neka jabandžija* dođe na đogatu, konju od mejdana. Hörmann 1, 563. — Ubi mene *ona jabandžija*. 564.

Kàtana, m. ein Krieger zu Pferde, miles eques: Скидај руо *незнана катано*. Vuk rječ.[2] s. h. v. — Otklena si, *neznana ka-*

[1]) Isporedi: A to nije do jedna *budala*, pa svjetina huda zahučala, te *ga* ruži i proz usta plače. Njeguš Šćepan 46.

tano? Jukić 108. Hörmann 2, 508. — Dok upade *bijela katana*. 2, 536. 538. — Žao mi je, *neznana katano*. 2, 169. 546. — I pred njima *pašina katana*. Vuk 4, 408. — Onda *vlaška* napade *katana*. Hörmann 1, 415.

Knjigonoša. — Evo ovud *knjigonoše mlade*. Hörmann 2, 585. — To kucaše *hitra knjigonoša*. 26. — A kad *hitra* ode *knjigonoša*. 62. 63. — *Kaurska* se vrati *knjigonoša*. 1, 350. — Momak uze *hitru knjigonošu*. 349. — Pa on *hitroj* veli *knjigonoši*. 349.[1]) — Al' eto ti *treće knjigonoše*. Vuk 3, 226.

Kȍlovođa, m. choragus. — (Ivkovića Kosa pjeva): Ispani der na pećinu stijenu, da me vidiš *kolovođu mladu*. Hörmann 2, 275.[2])

Krvopija f. što i krvopilac (cf. krvolija m.). — Ej đidijo, *turska krvopijo!* Jukić, 212.

Lala. — Sahidijo, *moja lalo mila*. Jukić 597. — *Lalo moja*, vezir Ćuprilića. Hörmann, 1, 140. — *Carska lala* Ćuprilić vezire. 496.

Ludaija, m. u pjesmi mjesto luda: А некколи *ова лудаија*. Vuk rječ. s. h. v.

Mejdandžija. — Stipan jesti *silna mejdandžija*. Šestić rkps.

Mušterija. — *Mnoga* meni ima *mušterija*. Hörmann 2, 513. — Namamila *mnogu mušteriju*. Kunić rkps.

Poglavica, m. — I Mujagu *tursku poglavicu*. Šestić rkps. — Hvala tebi, *turska poglavico*. Hörmann 2, 56. — O Hrnjica, *turska poglavice*. Hörmann 2, 162. Vuk 3, 356. — O Miloše, *srpska poglavico*. 4, 322. — Stari djedo, *naša poglavice*. Hörmann 1, 419.

Serhatlija. — O Boga ti, *serhatlijo mlada*. Hörmann 1, 371. 166. — Ne vidiš li dolje kod bunara, kod bunara *turske serhatlije*? 488. — *Kakva* li je ono *serhatlija*? 2, 426. — Eto iđe *jedna serhatlija*. 5. — Na to tebi, *mlada seratlijo*. Vuk 3, 476. — O bora ti, *mlada seratlijo*. 465.

Sluga. — Huseine, moja *vjerna slugo*. Hörmann 2, 495. — Žali bane debela alata, a banica Rade *sluge svoje*. Šestić rkps. — I pogodi *Lazarevu slugu*. Vuk 4, 296. — U Bakala *vjerna sluga* bješe. 250. — *Vjerna slugo*, Ćuprilijć vezire. 3, 56. — Susrete i Stevane, *verna sluga* Gavana. 1, 136. — Hairala, *moja slugo vjerna*. Jukić 62. Hörmann 1, 392. — Da mu budem ja *vijerna sluga* 2, 111. — Mehemede, *prava slugo moja*. 1, 348.

Starješina. — A majka mu diva ugledala u pećinu *divsku starešinu*. Vuk 2, 8.

---

[1]) U toj pjesmi imamo više puta ispremiješanu kongruenciju za ovu riječ, da sad dolazi muški rod, sad opet ženski, n. pr. Slušaj, more, *hitar knjigonoša*.

[2]) Isporedi: Istina je, *naša četovođo!* Dosta ih se sada namjerilo, ali si se malo *zabrojio*. Njeguš Šćepan 141.

Strašivica, f. der Hasenfuss, ignavus s primjerom: Тоналпаша *љута страшивица*, он Кулаша не смје погубити од Кокора и од Јездимира. Vuk s. h. v. — Međer, Ivo, *jedna strašivica* Jukić 171. 254. — Ta ne boj se, *jedna strašivice*. Vuk 3, 472. — O ti Vuče, *ženska strašivica*. 4, 390.

Vojvoda. — Đe si, Šujo, *drobnjačka vojvodo*? Vuk 4, 435. — Prvo jeste *srpska vojevoda* od Loznice Bogičević Mato. 4, 226. — Prvo bješe *srpska vojevoda*. 162. — O Boga ti, *kneževa vojvodo*. 2, 307. — K njem' dolazi Ilija *mironosna vojvoda*. 1, 140.

b) *Odaljeniji dijelovi rečenica pokazuju rod.*

α) Muški rod.

Aga. — Evo ovđe do trideset *aga*, svaki ima u dvoru svojemu *koji* šćercu, *koji* milu seju. Vuk 4, 86. — Triest *aga jedan* za drugime. Jukić 137.

Budàla. — *Budala* kad ćuti, misle *ga* da je mudar. Akad. rječ. 1, 707.

Buljuk-baša. — Ak' dobije Kostreš *buljuk-bašu*, ovud će *ga* navesti, Halile. Hörmann 2, 178.

Delija. — Al' na vodi neznana *delija*, poji konja vilena dorata; pa kad cure *bio opazio*. Jukić 592. — *Živ* mi i *zdrav*, *delijo* neznana. Vuk 3, 164.

Duka. — Anđu prose svijetli đenerali, i prosi je *duka* cesarova, *koji* biva na mjesto cesarovo. Jukić 299.

Đidija. — Kad *đidija* četu pokupila, nije četu, nego steću vojsku, *porobio* Rijeku i Ribnika. Hörmann, 1, 389.

Harambaša. — Ak' dobije Mujo *harambašu*, ovud će *ga* navesti, Halile. Hörmann 2, 178.

Haramija. — Što se kuneš, turska *haramijo*? Znaš li, što si jučer *učinio*? Vuk 4, 341.

Jabandžija. — Te oklen god *jabandžija* dođe, ne daju *mu* gradu na kapiju. Hörmann 2, 264. — Dolje neka *jabandžija* dođe na đogatu konju od mejdana, pa zaiska cijel dukat vina; a ja *njemu* tiho govorila. 1, 563.

Knjigonoša. — Dok upade vlaška *knjigonoša*, škriljak skida, do zemlje se svija, kapetanu *poljubio* ruku. Hörmann 2, 238. — Ti se meni do sabaha vrati, da prihvatiš hitru *knjigonošu*, kad osvane i ograne sunce, da *ga* vodiš desnom barjaktaru. 1, 349. — Ja kad začu *knjigonoša* mlada, *on* izađe iz šikli odaje. 311. — Oh, ču li me, *knjigonoša* mlada, jesi l' *išo* na široku Liku. 309.

Mušterija. — I da sebi *mušteriju* traži, *koji* će se cure prihvatiti. Hörmann 1, 257.

Poturica f., pseudoturca. — Evo dođe *jedna poturica*, i na *njemu* srpsko odijelo. Vuk 3, 251.

Serhatlija — A bora ti, mlada *serhatlijo!* Otklen jesi tako *zaputio*? Vuk 3, 465. — Dok ispade jedna *serhatlija*; a *kakav* je, žalosna mu majka! *pocrnijo* kako čavka crna, a na *njemu* rube halje nema. Kunić rkp. — Dok iz luga niče *serhatlija*; poznaje *ga*, poznat' *ga* ne more. Hörmann 2, 5. — Uranila turska *serhatlija* u Bojkovu selu bijelome, *uranio*, vatru *naložio*. 2, 413. — Ne vidiš li dolje kod bunara, kod bunara *turske serhatlije*? *došo* ti je na mejdan junački. 1, 489. — Da viš' 'nake *serhatlije* mlade, *vas* u srmi i žeženu zlatu. Kunić rkp.

Sluga. — Uzmi *slugu*, *koga* tebi drago. Vuk 1, 414. — Vjerna *sluga* sluša gospodara, za bijelu ga ruku *dovatio*. 2, 612. — U to *sluga* natjera alata na kapiju na mermer-avliju; kako pade, turski selam dade, a Orlan *mu* selam prifatio. Hörmann 1, 260. — Haj aferim, moja vjerna *slugo*! Kad si meni haber *donosio!* 416. — A *sluga* im čaše dohvaćaše, *koji* služi vino i rakiju. 2, 531. — Na to bane dobavio *slugu*, te *ga* diže na čilaša svoga. 289.

Vladika. — Kad *vladici* sitna knjiga dođe, *on* im šalje praha i olova. Vuk 4, 342. 338.

Vojvoda. — Oj Boga ti, kneževa *vojvodo!* što si tako konja *oznojio*? Vuk 2, 307. — Još mi kaži, kneževa *vojvodo!* kad si *bio* na Kosovu ravnu, ne viđe li devet Jugovića? 308.

β) Ženski rod.

Među sabranijem primjerima malo ih je, kojima bi se poznavao rod po odaljenijim oznakama; u takim je primjerima gotovo bez izuzetka muški rod.

Jedini sam ovaj primjer zabilježio za ženski rod: Viđeše mu *knjigonošu* Turci, đe *je* posla preko Gore Crne. Vuk 4, 407.

2. Plural.

a) *Po atributu ili predikatu riječi su*

α) muškoga roda.

Aga. — *Age* su mu zdravljem *prifatili*. Jukić 137. — Onda su se *age iskupili*. Kunić rkps.

Dahija. — Idu *silni* četiri *dahije*. Vuk 4, 139. — To gledaju Turci Biograci i iz grada *svi*[1]) sedam *dahija*. 119.

Hodža. — *Iznijeli hodže* kovanluke. Jukić 577.

Terzija. — *Terzije* im *svezali* ječerme, *kujundžije* toke *salijevali*. Jukić 571.

---

[1]) Nije li to gen. plur. *svih*?

β) ženskoga roda.

Aga. — Ondar su se *age porezale.* Hörmann 2, 567. — — *Sve* su *age* selam *prihvatile.* 235. 228; 1, 363. 359. — Kad su *age* večer' *večerale.* 2, 568. — *Sastale* se *age* Budimlije. 436. — *Pitale* ga *age* Krajišnici. 1, 355. — Eto knjiga, *dvije age drage.* Vuk 3, 145. — Kad to čuše *age svekolike.* 4, 90. — *Sve* mu *age* na noge skočiše. Jukić 245. — *Age* su mu ljepše *prihvatile.* Hörmann 1, 457.

Bȃjica, m. (U naše vrijeme u Crnoj Gori dio plemena Cetinja zove se množinom Bajice, a jedan je od njih *Bȃjica.* Akad. rječ. I, 157a). — Dvije Cuce i *dvije Bajice.* Vuk 4, 33.

Bjèlica, f. i m. (Jedno pleme u Crnoj Gori zove se Bjelice, a čovjek iz toga plemena *Bjelica.* Akad. rječ. 1, 381a). — Dva Njeguša i *dvije Bjelice.* Vuk 4, 33.

Buljuk-baša. — Pa pitaju *obje buljuk-baše.* Hörmann 2, 428. — Pitaju ga *turske buljuk-baše.* 222.

Cûca, m. čovjek od plemena Cûcâ. — *Dvije Cuce* i dvije Bjelice. Vuk 4, 33.

Četobaša. — Eto knjige, *dvije četobaše.* Vuk 3, 145. — A sjedoše *dvije četobaše.* Akad. rječ.[1])

Ćardžija, m. trgovac. — Jera nije vojska od mejdana, već sve stare hodže i hadžije, zanatlije i *mlade ćardžije.* Vuk 2, 314.

Dahija. — Od Turakah i od Bijograđanah, od četiri *turačke dahije.* Vuk 4, 138. — I za njime *ostale dahije.* 4, 129. — Kad dahije lice ogledaše, *sve dahije* očima viđeše. 120.

Delija. — Pošetale *careve delije.* Vuk 1, 478. — Što će ljubit *pašine delije.* 4, 28. — Kuluglije i *mlade delije.* 70. — Izgiboše bosanske spahije i *mostarske* na glasu *delije.* 271. — Pa kad dođu *pašine delije*, ljubite ih u skut i u ruku. 3, 19. — Id'te s Bogom, *moskovske delije.* 3, 78. — Poreza joj ruho serhatlijnsko, ka' što nose *careve delije.* 285. — To su mlade *njegove delije.* Hörmann 2, 356. — Tu *delije* jesu *zanoćile.* 1, 159.

Djédo, m. — *Dvije djede* šta je tamo bilo? Hörmann 1, 412.

Đuvegija. — Cura jedna, *dvije đuvegije.* Hörmann 2, 284. — Sve nesretne *đuzelđuvegije.* 357.

Efendija. — Pred njim idu *dvije efendije.* Hörmann 2, 363. — U Sarajevu u običnom govoru kažu: kod ona *dva efendije.*

Gazija. — To su bome tri *gazije carske, zatekle* se caru i veziru, da će moju donijeti glavu. Vuk 4, 425.

Harambaša. — O bora vam, *harambaše mlade.* Hörmann 2, 50. — Bog ubio *dvije harambaše.* 470. — Po planini česti

[1]) Da i ovakovi primjeri pokazuju, kojemu rodu pjevač daje slavu, o tom se ne može sumnjati, budući da se to ne može nikako uzeti samo poradi stiha: pjevači se znaju pomoći, pa bi se i ovdje (kao i drugdje) moglo lijepo reći: A sjedoše *do dva* četobaše, ili: Eto knjiga, *a dva* četobaše.

čardakovi, na njim' *mnoge vlaške harambaše.* 1, 437. — Kad ugleda *dvije harambaše.* Vuk 3, 356.

Haramija. — Napadoše *gorske haramije.* Jukić 615.

Hodža. — Jera nije vojska od mejdana, već sve *stare hodže* i hadžije. Vuk 2, 314.

Hrnjica. — To su *bile Hrnjice* od Like. Hörmann 1, 338. — *Dv'je Hrnjice* vaktom *uranile.* 1, 551.

Katana. — Kako jašu *primorske katane.* Hörmann 2, 164.

Kiridžija. — Sčijenit hoće od hana handžija, da su ovo *kakve kiridžije.* Jukić 578. — Il' su *kake mlade kiridžije.* Vuk 4, 26. — Ispor. u akad. rječ. *handžija.*

Knjigonoša. — I do sad su knjige dolazile, ama nijesu *'vake knjigonoše.* Hörmann 1, 388.

Krvopija. — Kumalići *stare krvopije.* Hörmann 2, 171.

Kujùndžija m., zlatar. — Na učkuru *dvije kujundžije,* jedan kuje, drugi pozlaćuje. Vuk 3, 100.

Lala. — Sve mu *lale stale* na divanu. Jukić 62. 597.

Mejdandžija. — Izljegoše *dvije mejdandžije.* Vuk 4, 98. — Al' vojvode *stare mejdandžije* više pušak' metati ne šćeše. 215. 172. — Posjeko sam *dvije mejdandžije.* Hörmann 1, 457. — A ne dadu *mejdandžije klete.* 480.

Mušterija. — Što bijaše bjelice pšenice, izjedoše *tvoje mušterije.* Hörmann 2, 260.

Nobečija. — Kraju mlade *stale nobečije.* Hörmann 2, 428.

Paša. — Jer na Bosni *dvije paše* imadu. Jukić 597. 598. — Tomu su nas *paše naučile.* Hörmann 2, 427. — *Sve* mu *paše stale* na divanu. 1, 455.

Pašalija. — Oko njihu *mlade pašalije.* Jukić 614.

Pobro. — Vino pijuć' *pobre besjedile.* Jukić 453. — *Obje pobre* konje povedoše. Hörmann 2, 345. — Kad se *pobre* vinca *ponapile.* 1, 218. — *Dvije* se *pobre* rukam zagrliše. 553. — Tude su se *pobre upoznale.* 585 (do latak). — Kad se *pobre nakitile* vina. Vuk 3, 142.

Poglavica. — Kad ga *vidle dvije poglavice,* pred Zekom su na noge *skočile.* Vuk 4, 258. — Kad padoše *dvije poglavice,* onda Turci natrag ustegnuše. 251. — A pod njima bijeli čadori, pod čadore *srpske poglavice.* 160.

Sahibija. — Sve hodaju *konjske sahibije.* Hörmann, 2, 347.

Sarajlija. — Čujete l' me *moje Sarajlije.* Hörmann 2, 559. — Ne ludujte, *moje Sarajlije.* Vuk 3, 9.

Serhatlija. — Dok izbiše *dvije serhatlije.* Hörmann 2, 591.

Sluga. — Posla Lazar *dvije vjerne sluge.* Vuk 4, 296. — Poslo bane *hitre sluge* svoje i *odvele* Bijeljić Ivana. Jukić 103. — U Stojana nema mnogo druga razma *cigle dvije vjerne sluge* Vuk 4, 165. — *Vjerne sluge* konja prifatiše. 2, 265. 229. 258. i t d. — No jesu l' nam *naše stare sluge*? 448. — Kad ispade Jovan na Labudu, željna li ga *sluge ugledale.* 37. — Čuste li me,

moje vjerne sluge? Hörmann 2, 41. — *Sluge* su mu hizmet *učinile*. 2, 224. — *Kraljeve* ga dočekaše *sluge* na mačeve i na koplja bojna. Vuk Rječ.[2] 137b.

Spahija. — I *ostale* age i *spahije*. Vuk 4, 70. — Izgiboše *bosanske spahije*. 271.

Stambolija. — Sve se čude *mlade Stambolije*. Hörmann 1, 22. — Gledaju ga *Stambolije mlade*. 478. — *Stambolije* na polje *izašle*. 485.

Starješina. — Ustadoše *svatske starješine*. Hörmann 1, 550.

Terzija. — Zubune su *terzije šarale*. Vuk 1, 5.

Vojvoda. — Što se, bolan, 'nako ne vladate, kô su s' stare *vojvode vladale*? Vuk 4, 230. — Vino piju tri *srpske vojvode*. 161. — *Vojvode* su sve te *preminule, preminule*, pa i *počinule*. 483. — I odoše tri *vojvode bojne*. 2, 319. — I do njega *dvije vojvode srpske*. 310. — Procviljele tri *srpske vojvode*. 4, 17. — Oj vi moji anđeli, tri *nebeske vojvode*. 1, 134.

b) *Po odaljenijim se oznakama poznaje rod, a to je*

α) muški rod.

Aga. — Kad se *age* napojiše vina, *svi* na pendžer glave oboriše. Hörmann 2, 234. — Kad vidio obje *age* carske, *oba* bili sa Udbine ravne. 1, 339. — Obje *age* na noge skočile, Mustajbegu ruke *odriješili*, a *bacili* s nogu bukagije. 340. — Ne bojte se, moje *age* drage, od mrtve se poplašiste glave, kako biste *stali* na mejdanu, *dočekali* džidu od čelika. 344 — Kad se *age* ponapile piva, a pivo im ugrijalo tijelo i rakija eglen otvorila, o svačem su *oni govorili*. 386. — *Age* moje od moga Trebinja, vi *svi* znate, nije davno bilo. Vuk 4, 89. — Pa da vidiš *aga* krajišnika: pa se onda *bili iskupili*, a šejite svoje *pokopali*. Kunić rkps.

Binjedžija. — U podgaje konji izlijeću, a na njima nema *binjedžija*, jer su *bili*, al' su *izginuli*. Hörmann 2, 159.

Buljubaša. — Kad su čule gorske *buljukbaše*, *svaki* sentu na stazu poskaka. Hörmann 2, 485. — Gdjeno bjehu do tri *buljukbaše*, te čuvaju carske karaule, sa *svakijem* po stotina druga. 199.

Ćardžija. — Zanatlije i mlade *ćardžije*, *koji* boja ni viđeli nisu. Vuk 2, 314.

Dahija. — Kad *dahije* lice ogledaše, sve dahije očima viđeše, ni na *jednom* glave ne bijaše. Vuk 4, 120. — Sve *dahije* na noge skočiše, Memed-agi *svi* se pokloniše. 128. — Ne brin'te se nama *dahijama*: dok je nama zdravlja i pameti, mi smo *kadri* upraviti gradom. 123.

Hodža. — Još nagoniš *odže* i hadžije, da i *oni* s tobom piju vino. Akad. rječ. s. v. hadžija. — Jera nije vojska od mejdana, već sve stare *hodže* i hadžije, koji boja ni *viđeli* nisu; istom *pošli*, da se ljebom rane. Vuk 2, 314.

Poglavica. — Kad to čule srpske *poglavice,* na mah *oni* poslušaše Đorđa: *svi* skočiše na noge lagane, *svaki* svoga ubiše subašu. Vuk 4, 135. — Žlje *zaspali,* srpske *poglavice!* Žlje zaspali, zao san *usnili.* 244. — Izgiboše turske *poglavice,* po izboru *bolji* od boljega. 4, 191. 320. 324. — I da ć' isjeć' srpske *poglavice, koj'* su kavgu najpre *zametnuli.* 190.

Sarajlija. — Ja imadem tridest *Sarajlija,* što su *išli* s begom Džaferbegom. Vuk 3, 8.

Sluga. — Sad će *sluge* iz lova mi doći, u *kog* bude ponajviše cvijeća, *onoga* ću tebi pokloniti. Vuk 1, 414. — Kad ispade Jovan na labudu, željna li ga *sluge* ugledale, a caru su riječ *govorili.* 2, 37. — Poslo bane hitre *sluge* svoje i odvele Bijeljić Ivana, *bacili* ga na dno u tavnicu. Jukić 103. — Pa su *sluge* pred kapiju *sašle,* pa stadoše *jedan* do *drugoga.* Hörmann 1, 368. — Pa begove *sluge* doletješe, prihvatiše bega i dorata, *izveli* ga begu u odaju. ibid.

Stambolija. — Gledaju ga *Stambolije* mlade, *gledali* ga, pa su *besjedili.* Hörmann 1, 478. — Pa sve bježe *Stambolije* mlade, kad vidješe Filipovu glavu na bojnome koplju ustaknutu: od mrtve se glave *prepadnuli.* 496.

Vojvoda. — Žlje ga *sjeli,* tri srpske *vojvode,* žlje ga sjeli i vino *popili.* Vuk 4, 163. — *Vojvode* su sve te *preminule,* preminule, pa i počinule, *neki* prije, a neki poslije 483 — Sve to bjehu naše *vojevode,* sve su *bili,* pa su *preminuli.* 3. 55.

β) ženski rod.

Vrlo su rijetki primjeri u narodnijem pjesmama, da bi se u relativnoj na primjer rečenici pokazivao ženski rod, kad je govor u pluralu o riječima, koje naznačuju muški rod; odaljenije oznake pokazuju u opće pravi ili seksualni rod. Što sam primjera pribrao, ti su već prije spomenuti, ali nijesu nikad posve izraziti, jer sad odlučuje ovo sad ono. Za to ih ovdje napose i ne navodim.

B. Primjeri književnoga jezika.

Za riječi ā-osnova muškoga roda veli g. Maretić (Nast. Vjes. II. str. 335) ovo: „Kada one stoje u sing., Vuk ih i Daničić slažu svagda kao riječi muškoga roda, a kada su u pluralu, obično kao ženskoga roda". U onijeh pisaca, što sam ih ja upotrebio ovdje mimo Vuka i Daničića, posve se malo nahodi primjera, koji bi bili u singularu složeni s atributom ili predikatom u ženskom rodu. Evo primjera, što sam ih našao, a slažu ih pisci u sing. po imenicama ženskoga roda: *Stara sluga* razumje volju gospodara svoga. Milićević Zim več. 92[1]). — Došla pozvana gospođa ili

[1]) Isporedi u istoga pisca: *Gostionički sluga.* Zim. več.; *manastirskoga sluge.* 154.

ne došla, valjalo je po *svojoj sluzi* da pošalje na tanjiru — — najmanje jednu forintu. Vuk Rječ.[2] s. v. справа. — A bi li se zbilja među vama našlo *vjerne sluge*. da pregne mrijeti za dužda? Ljubiša Prip. 13. (Na str. 12. veli: Dok se *jednome slugi* dožali). — *Ta zlica* dobije pomilovanje i dođe naredba da *ga* oslobode. 65. — Čujete li *laže bezobrazne*, u čemu je s nova *zagazio*. Njeguš Šćep. 151. — Istina je, *naša četovođo*. 141. — Što se stidiš od *te paralaže*. 21.[1]) — Đe si Marko, *nagnuta delijo*. Njeguš Vijenac 71. 72. — Ono bide *jedna fukara* (m. i f.), a *imo* tri sina. Nar. prip. Kunić rkps.

Za plural imamo ovake primjere:

1. *Muški rod.*

a) po atributu ili predikatu.

Dva mladića, oba unuci *dva slavna vojvode*, naručivahu jedan drugome. Milićević Zim. več. 48. — On daje pismeni oblik, što *ova tri sudije* presude. Id. Let. več. 132. — Tako isto ostarosvati i odeveri *dva dućandžije* iz varoša. 242. — Jedno jutro pristupe pod šator *dva spahije*. Ljubiša Prip. 85. — Neka ide na Cetinje, da tamo popne prijesto, pa nek caruje, mi *dobri komšije*. 111. — Smiješni su i *ovi padiše*. Njeguš Šćep. 167. — *Zanatlije nikakvi* nijesu. 89. — *Zli* smo, oče, mi do Boga *sluge*. 142. — *Hvališe* su kod njih *popljuvani*. 86. — Ručaju, ne zbore ništa, *dva kadije* Bošnjaka poju uz tambure. 54 — Odoše *oba paše* i poslanici. 58. — *Dva bajalice* i krivosudnika 183. — Tri serdara i *dva vojvode*. Id. Vijenac 40. — Teodosija Mrkojević od imena *oba vladike*. Šćepan 142. 141. — S toga su me k tebi *otpravili* tvoje vjerne, koje imaš *sluge*. 110. — A *dva zasjede*[2]) (ili zastave) uzmu joj veo s glave, a držeći ga iznad nje jedan od njih govori: „Pomozi Bože i namjeri se veliki dobri čas! Moja sestrice! Bog ti dao mjesto poroda devet sinovah i desetu kćercu za milost: dva ka' i *dva zasjede*". Vuk Rječ.[2] s. v. добра молитва. — Od ovoga roda gospodskoga *vladike* su vazda *izlazili*. Kačić Razgovor (1801) 168. — Budući od njih *izlazili vojvode*. 161.

b) Po oznakama, koje nijesu u istoj rečenici.

Kad *dahije* u početku ovoga vijeka po smrti Hadži-Mustajpašinoj obladaju Biogradskijem pašalukom, *oni* se nametnu svijem selima Vuk Rječ.[2] s. v. читлук. — I *zanatlije* su spravljale svoje

[1]) Isporedi: Mi se spomenusmo, da *ovaj laža* kaza još za života. Mat. 27, 63. — I jedni govorahu: šta će *ovaj besposlica*. Djela ap. 17. 18. — Pripovijedaju da je *nekakav laža* odgovorio caru. Vuk Rječ[2] s. v. лагала. — Nevaljalac se ne će više zvati knez, niti će se *tvrdica* nazivati *podašnijem*. Isai. 32, 5.

[2]) Isporedi: Kad djevojci daju dobru molitvu, *dvije zasjede* drže veo iznad nje. Vuk Rječ[2]. s. v. засjeда.

šegrte, kojima su osim novijeh haljina i blagoslova *davali* i sav alat od svoga zanata. Ibid. s. v. справа. — *Spahije* obično idu u jesen i zimi po svojim selima, te kupe glavnicu i desetak. *Oni* nemaju nigdje svojijeh namjesnika po selima. s. v. спахија. — A kad ču za Isusa, posla k njemu *starješine* Judejske, moleći ga da bi došao da mu iscijeli slugu. A *oni* došavši k Isusu moljahu ga. Luka 7, 2—3. — Blago onijem *slugama* koje nađe gospodar kad dođe a *oni* straže. Luka 12, 37. Iv. 18, 36. — Tako i okružnijem i sreskijem *starješinama koji* su ih *preporučivali*. Vuk Sovjet. — Kao što je poznato, Kara-Đorđija su *starješine* u Šumadiji godine 1804. izabrale za glavnoga poglavara najviše za to, da bi na njega *mogli* baciti krivicu. 12. — I postavi ili potvrdi nove *starješine* po onijem krajevima govoreći im, da su *oni* kao i Jakov. 14. Isporedi str. 16, 21, 33, 34, 35. — *Poglavice* su do sad jednako narodu govorile, da se *oni* ne biju s carem Turskijem. 23. — *Vojvodama*, kako dojakošnjima tako i onima, *koji* se nanovo postave, dadu se od prilike ovake diplome. 58. — Onda on odmah raspiše svijem *starješinama* da ostave sve što su gdje nanovo *zauzeli*. 30. — Jer mnoge *varalice* izidoše u svijet *koji* ne priznaju Isusa Hrista da je došao u tijelu. 2. Jov. 7. — *Sluge!* budite *pokorni* sa svakijem strahom gospodarima. 1 Petr. 2, 18. — U licemjerju *lážâ*, žigosanijeh na svojoj savjesti, *koji* zabranjuju ženiti se. 1 Tim. 4, 2. — Sad su, Jovo, i moje i tvoje riječi pred *sudijama*, *oni* će naći koji od nas dvojice ima u čemu pravo, koji li krivo. Vuk Spisi II. 1, 175 (1821). — U Carigradu se *beratlije* razlikuju od ostale raje i po odijelu . . . . te ih po sokacima ne smiju ustavljati i pitati jesu li *platili* harač i imaju li teskeru. Vuk Rječ.[2] s. v. бератлија. — Za vladanja Turskoga *vladike* se ništa nijesu miješale u upravljanje namastirsko: njima su namastiri plaćali što je bilo određeno na godinu i držali su ih po nekoliko dana kad bi ondje *došli*. Ibid. s. v. намастир. — U Austrijskijem pak državama, osobito u Srijemu i u Bačkoj i Banatu *vladike* su pravi gospodari od namastira; *oni* im starješine postavljaju. Ibid. — I smutiše narod i *starješine* gradske *koji* ovo čuše. Djela ap. 17, 8. — A on reče *(slugama)*: ne; da ne bi čupajući *počupali* zajedno s njime pšenicu. Mat. 13, 29. — Žene zgotove večeru, a Pero, nadajući se *kiridžijama*, *koji* dokle ne odu, hajduci ne smiju udariti na njega. Milićević Zim. več. 139. — Nije to bilo davno, kad se u Srbiji nahodilo *starješina*, *koji* su *govorili*, a možda i *vjerovali*, da je ljeskovina nikla u raju. 67. — Na Kopiti dadoše *starješine* odmorak vojsci, a *sami* se sastaše na tajni dogovor. 48. — Ali one *dućandžije*, *bojadžije* i druge *sumajstorice* iz sveta nisu tako smerne. *Oni* bi se pravce *hvatali* do najlepših devojaka. Id. Let. več. 234. — Treći dan posle toga, opet *sudije* behu u sudnici, ali *sami* bez naroda. 136. — Takim *starešinama* valjat ću ja, pa će valjati i *oni* meni. 116. — A Isus sin Navin posla iz Sitima potajno dvije *uhode* rekavši

im: idite, vidite zemlju i Jerihon. I *oni* otidoše i dođoše u kuću jednoj kurvi. Is. Nav. 2, 1. — A Jeftaj reče *starješinama* Galadskim: ne mrzite li vi na me, i ne istjeraste li me iz doma oca mojega? Što ste dakle *došli* k meni sada, kad ste u nevolji? A *starješine* Galadske rekoše Jeftaju: za to smo sada *došli* opet k tebi da pođeš s nama. Sud. 11, 7—8. — Dobro došle Cucke *četovođe!* dosta mi se glavah nanesoste, pa i robje dovodit' počeste. Ot kuda je to dvoje turadi te ste mi ih na daru *dovcli*? Njegoš Šćepan 34. — Pošalje *sluge* za njima u potjeru, a *ovi* ih na brzu ruku uhvate i odvedu spahiji. Bosanske nar. prip. 139.

2. *Ženski rod.*

a) po atributu ili predikatu.

A ne kao da biste imali slobodu za pokrivač pakosti, nego kao *sluge Božije*. 1 Petr. 2, 16. — I na prijestolima vidjeh dvadeset i četiri *starješine*, gdje sjede *obučene* u bijele haljine. Otkr. 4, 4. — A sjutradan otide Pavle s nama k Jakovu, i dođoše *sve starješine*. Djela ap. 21, 18; 22, 5. — Onda glavari svešteničkí i *starješine Jevrejske* tužiše mu se na Pavla. 25, 2, 15. — I kad dođe u crkvu i stade učiti, pristupiše k njemu glavari svešteničkí i *starješine narodne* govoreći. Mat. 21, 23; 26, 3; 27, 1. Luka 19, 47; 22, 66. — Tada dođoše *sluge domaćinove* i rekoše. Mat. 13, 27; Otkr. 22, 3. — Ali u isto vrijeme iziđu na glas dolje preko Morave u nahiji Požarevačkoj *dvije poglavice*. Vuk Sovjet. 15. — Tu su mnoge *Srpske starješine* za svoju hrabrost *dobile* zlatne ili srebrne kolajne. 40. — Kao što je poznato, Kara-Đorđija su *starješine* u Šumadiji godine 1804. *izabrale* za glavnoga poglavara. 12. (Vidi naprijed). — A sovjetnici i *druge manje* i *strašivije poglavice* oboriše oči preda se. 5. — Njemu su *starješine* na skupštini o novoj godini *predavale* račune od različnijeh troškova. 11. — Sve *ostale starješine*, i *dojakošnje* i *koje* bi se nanovo *postavile*, da se nazovu vojvode. 50. — Kad Milenko u veče dođe s momcima i pokaže mu se kuća u kojoj su *bile dahije*, on udari na njih. 72. — A *ostale* su sve *vojvode imale* samo po jednu knežinu. 64. — *Srpske poglavice* pristanu i postave sovjet, ali upravo nijesu znale, što će to da bude. 3. — Za vladanja Turskoga u Srbiji *vladike* se nijesu *miješale* u upravljanje namastirsko. Vuk Rječ. s. v. намастир. — *Krdžalije* su *bile* kao Turski hajduci. Ibid. s. v. крџалија. — Knežine su opet bile razdijeljene na srezove, nad kojima su bili kapetani ili *velike buljubaše*. s. v. кнежина. — Zapise od različnijeh bolesti, a i od drugijeh zala, zapisuju gdješto i naši ljudi, ali najviše *Turske hodže*. s. v. заиис. — U Loznici *jekmekčije imale* su otprije prvo obične somune. s. v. боцман. — Za vremena Karađorđijeva, pošto se vojska bila malo uredila, *velike buljubaše* nazovu se kapeta-

nima. s. v. капетан. — U carstvu Austrijskome namastiri su *prave spahije* od prnjavora kao i *druge spahije* od ostalijeh sela. s. v. намастир. — A gdjekoji su (popovi) *narodne starješine*. s. v. поп — Dokle im *zemaljske starješine* . . . nijesu to *zabranile*. s. v. презиме. — I *zanatlije* su *spravljale* svoje šegrte. s. v. справа. (Vidi naprijed). — *Njihove starješine* zovu se oberbaše. s. v. шережанин. — *Čitluksahibije* su i u Srbiji narodu *bile gore* i *teže* ne samo od spahija. s. v. читлук. — Da bi dakle čitatelji, kao *prave i bezumitne sudije*, o ovome poslu mogli suditi. Vuk Gram. spisi III, 1, 112 (1843). — Meni se čini, da i *ovostrane dućandžije naše* više zovu Schalwage terazije, nego vage . . ., a koji sad od nas dvojice ima pravije, to mogu presuditi Zemunci . . . i sve *ostale dućandžije* po varošima. Ibid. II. 1., 156 (1821). — Đelo je Resavski i Sremački delo, Šokački dilo. a *Sarajlije* bi *kazale* i djelo. Ibid. 2, 1. str. 189. (1822). — Je li ono glas jasne ili tavne lire, to neka kažu *naše poete*. Ibid. 149. (1821). — I *sve starješine* onoga grada koji bude najbliže ubijenoga neka operu ruke svoje nad zaklanom junicom. 5 Mojs. 21, 6. Plač Jerem. 1, 19. Jezek. 8, 1. — Tada će se prepasti *starješine Edomske*. 2 Mojs. 15, 15; 3, 18; 1 Mojs. 50, 7. Isus Nav. 9, 11. — A kad otidoše od njega ostavivši ga u teškoj bolesti, pobuniše se na nj *sluge njegove*. 2 Dnev. 24, 25; 35, 24; 1 Mojs. 47, 3. — A *sluge Isakove* iskopaše ondje studenac. 1 Mojs. 26, 25; 26, 15; 1 Dnev. 19, 19. — Koji knez sluša lažne riječi, *sve* su mu *sluge bezbožne*. Solom. 29. 12; Jerem. 22, 1. 4; 1 Dnev. 19, 13. — I sav Izrailj i *starješine njegove* i upravitelji i *sudije njegove* stadoše s obje strane kovčega. Isus Nav. 8, 33. — I Isus sin Navin posla iz Sitima *dvije uhode*. 2, 1. — U istom se spomeniku spominju *dvije vojvode*. Daničić Rječ. srp. starina 1, 153. Jerem. 26, 21. — Najviše se ovijeh vojvoda zvaše *velike vojvode*. Daničić Rječ. 1, 152. — *Te* su *vojvode* bile *veće* od knezova. 151. — Tako se nazivaju i *turske starješine vojničke*. Ibid. — Imena za pomenik obično kazuju *kutnje starješine*. Milićević Zim. več. 31. 44. — *Sluge* su mu se već *počele* brinuti, šta će biti od njega. 90. — Ovo su *moje kiridžije*. 140. — Zapamtit će mene *moje nevaljale komšije*. 211. — *Sudije* pak *učile* su nauke. 228. — Mi smo *njihove sudije*. 241. — Trudbenici, *vešte drvodelje* u selu, načiniše joj visoki drveni krst. Let. več. 253. — I ovako sama, mogu me ubiti i *moje sluge*. 86. — Kakav je čovjek ovaj Penča, kazat će ti, gospodine, *moje komšije*. 102. — Za me i za te, moj brale, najbolje su *one starešine*, kod kojih se može ovako! 116. — Za ovaj naš posao ne traže se *najbolje platiše*. 124. — Mi *potpisane sudije* 131. — Članovi Toša iz Podgorice i Jevta iz Nerađe nisu pravnici, ali su na glasu kao *pravedne sudije*. 132. — Ali *one dućandžije, bojadžije* i *druge sumajstorice* iz sveta nisu tako *smerne*. 234. — *Iznenađene sudije* gledahu, šta će biti. 136. (Vidi na. prijed). — Dobro došle *Cucke četovođe!* Njeguš Šćepan 34. (Vidi

naprijed). — Mi smo *sluge duždeve*. Ljubiša Prip. 76. — A on je budala i izgubljenik, pak se pušta za nos vući od *dvije tri nahinske delije*. 103. — *Starješine crnogorske* opreme perjanike po Šćepana. 105. — . . . dođu na uglavljeni sastanak . . . pop Rado Andrović . . . i Mirčeta Niklan Spičanin, *seoske starješine*, oba mudra, govordžije i mirotvori. 156. — Rekoh li ti ja, gospodine, šta će mi se dogoditi i kakve su *te vaše sudije*. 221. — Jedan vješti pisarčić svaki bi put zapisao u jednu knjigu što je zbor zaključio ili *suđe osudile*. 9. — *Kakve* su ti oni *poglavice*, nazivlju se carevi sinovi. Njeguš Vijenac 26. — *Nevjerne* im *sluge* postadoše. 8. 106 108. — Dođoše *poglavice Turske* sedam osam. 27.

b) Ženski se rod označuje riječima, koje nijesu u istoj rečenici.

Najviše se ovijeh *vojvoda* zvaše i velike vojvode a *neke* i hercezi. Daničić Rječ. srp. starina. 1, 152. — I *sluge* Hiramove i sluge Solomunove, *koje* donesoše zlata iz Ofira, dovezoše drveta. 2 Dnev. 9, 10. — I kad se utvrdi u carstvu, pobi *sluge svoje*, *koje* ubiše cara oca njegova. 2 Dnev. 25, 3. — I služi Izrailj Gospodu svega vijeka Isusova i svega vijeka *starješina*, *koje* dugo živješe iza Isusa i *koje* znahu sva djela Gospodnja, koja učini Izrailju. Isus Nav. 24, 31. — A ja velim da se mi nikad nijesmo s narodom svojijem svadili, nego se svađamo s kojekakijem *nadriknjigama*, *koje* bezumnijem umom svojijem grde. Daničić V. Laziću II. (1848). — Srpske *poglavice* pristanu i postave sovjet, ali upravo nijesu *znale*, što će to da bude. Vuk Sovjet 3. — Tako se i ostale sve manje *starješine*, *koje* su se ondje bile *skupile*, podijele u dvoje. 29. — Nahijske *starješine*, *koje* su se u početku bune *same načinile* starješinama, kao i Kara-Đorđije, prvijeh godina nijesu ni u snu *htjele* da znadu. 12. — *Sve ostale starješine*, i dojakošnje i *koje* bi se nanovo *postavile*, da se nazovu vojvode i da budu jednaki između sebe. 50. (Vidi naprijed). — A *sluge* znadijahu *koje* su *zahvatile* vodu. Jov. 2, 9. — I dvadeset i četiri *starješine*, *koje* sjeđahu pred Bogom na prijestolima svojima, padoše na lica svoja i pokloniše se Bogu. Otkr. 11, 16. — *Čitluk-sahibije* su i u Srbiji bile gore i teže ne samo od spahija nego i od sviju ostalijeh Turaka, ali su opet *one* prema Bosanskijem čitluk-sahibijama *bile* smilje i bosilje. Vuk Rječ.[2] s. v. читлук. — Od onijeh kmeta nijesu gospodari spahije, nego *čitluk-sahibije*, *koje* se onamo zovu age. s. v. кмет.

U drugijeh pisaca nijesmo našli ovakih primjera, a nema im potvrda ni u narodnijem umotvorinama.

Ovdje ćemo nekolikim primjerima pokazati još kongruenciju riječi muškoga roda od *ā*-osnova: a) u dijalektima čakavskom i kajkavskom s dodatkom nekolikih primjera iz nekih starijih pisaca i spomenika; b) u starom slovenskom jeziku.

a) *Kongruencija u dijalektima i starijim piscima.*

арьхїстратиже, *божіи слуго.* (1358. god.) Miklošić Mon. serb. 166. *срьдьчанога* ми *слугє* Өѡмаша логофета. (1392) 222. — и ѡще оучини милость госпоцтво ни почтеномоу властелиноу, нашемоу *вєрномоу слоузи*, логофетоу Степаноу (1458). 481. — Kako bi u napridak *bili bolji sluge.* Kukuljević, Acta croat. (1437.) 60. — Kako nas prosi župan Mihovil, *naś sluga.* (1446.) 67. — Od *vašega bližike.* 218. — I na to su *naše sluge potribovali* od bana — — da bi nim *mogli naše sluge* naše poručen'je zreći. Zagreb. (1526.) 216. — С тием остаем *понизна слуга* воивода пилип. (1530.) 235. — *таковомоу пїаници* да моу се ѡко оузьме. Daničić Rječ. srp. star. 2, 307, — *вьсє судиє.* (1253. god.) Miklošić Mon. serb. 35. — *соудїа царєвь.* Daničić Rječ. srp. star. 2, 197. — да ѥ вольнь куньсуль и *нєговє судиє* ѡногази свезати. (1387. god.) Miklošić o. c. 206. — световни судиѥ которсци. (Kotor. 1454.) 465. — *Sluge najverniji* — i meni *miliji.* Marulić, Stari pisci hrv. I. 10. — *Svi sluge preverne* okol njega bihu. 13. — *Pravi božje sluge* vazda mrze na to. 119. — Tebe *sluge moje* učeći vapiše. 237. — Da ste *sluge božji pravi.* Marin Držić 445. — Gdi su *sluge moji verni?* Palmotić II., 349. — Za što tko se zove krstjanin, zove se *sluga Isukrstova,* a Isukrst mu je Gospodin, i jest istinito *sluga Isukrstov.* Mat. Divković, Nauk krst. (god. 1611) str. 31 (16a). — Koji ti veli . . . po usta *sluge svoga* Moisia govoreći. 15 (8a). — Glavar njihov zvaše se ban, od koga vojvode oliti *duke slovinske* do dneva današnjega bani se prozvaše. Kačić Razgovor (god. 1801. izd.) 5. — Ah *moj diko,* bane Cidomire. 25a. — Ili koga sritneš ili stigneš, oli starca, ol' *deliju mladu.* 30a. — Do nikoliko vrimena bi pokazano Muratu, da Grgur i Stipan, *šure njegove,* dokazuju otcu svomu. 47. — Prija ću ti izgubiti glavu, nego ljubit *poturicu mladu.* 133b. — Pod njime se Surić nahođaše, koji razbi *carevu deliju.* 156a. — Privari se *straža* od tamnice, privari se, ujede *ga* zmija. 33a.

Iz živoga govora narodnoga imamo ove primjere za čakavski i kajkavski dijalekat: Ah boga vam, dve *katane mlade!* Kukuljević 4, 144. (Ogulin). — Boraj tebi *neznana delijo.* 159. — To *začule sluge* bega, *isli* begu kazivati. 163. — *Isli* jesu *sluge* bega. 164. — Ča su krajcu pribignule zvizde, *naše* su nas *ostavile sluge.* 170. (Novi Vinodol). — *Tvoji* su mi *slugi* cvitnjak *potrgali.* 202. (Toplička). — Ja (išćen) *dobroga slugu.* Mikuličić. Nar. prip. 11. — Jedan put je hodil kraljev sin *svojen slugun* na lov. 58. 62. — Oj vi *moji slugi verni i neverni.* 140. — *Haharski* se *sluge* valjen *pripravili.* Kurelac Jačke 181. — On navek jutro zaran stal prvo neg *drugi slugi.* Valjavec Nar. prip.[2] 7. — *Slugi* su *počeli* na njega laži delati kak bi ga *mogli* iz službe spraviti, neg nesu *mogli.* 8. — Car pošle *dva sluge.* 41. — *Sluge* ga zemu da ga budu tam *hmorili.* 54. — V jutro su se

'si stali i *slugi odišli* u svoju hižu. 84. — A gda su *ovi slugi* nju *šteli* v ogenj hititi, dojâli su njeni seđem bratov. 220. — I *vlovili* su *slugi* tu stvar i *hitili* med ždrebce. 283. 284. Isporedi i L. Zima, Nekoje sint. razlike 185.

b) *Kongruencija u starom slovenskom jeziku.*

U starom slov. jeziku imamo ove riječi, koje su $\bar{a}$-osnove, a muškoga su roda: ближика, винописца, владыка, дрѣводѣлꙗ, балии, вѣтии, корабъчии, кръмьчии, кънигъчии, пиꙗница, прѣдътеча, самъчии, слоуга, сокачии, старѣишина, сѫдии, сѣчьца, оубиица, шаръчии, ѫжика, юноша i t. d. — Iz četveroevanđelja Marijinskoga imamo ove primjere: и *старѣишинамъ галилеискамъ*. Marko 14, 65. — *слоугы июдеискы* ѩсѧ Исоуса и съвѧзашѧ. Iv. 18, 12. — и идеже есмь азъ, тоу и *слоуга мои* бѫдетъ. Iv. 12, 26. — а *слоугы* вѣдѣхѫ *почрьпъшеи* водѫ. Iv. 2, 9. — видѣшѧ *юношѫ сѣдѧщь*. Marko 16, 5. — *слышавъ* же *юноша* слово отиде *скрьбѧ*, бѣ бо имѣѩ. Mat. 19, 22. — и ты, виѳлеѡме, землıе июдова, ни чим же мьньши ѥси въ *владыкахъ* (ἡγεμόσι) *июдовахъ*. Mat. 2, 6. — въчера *слоугы пилатовы* рѫгаахѫ сѧ емоу. Glag. Cloz. (ed. Vondrák) str. 90.

Po Miklošićevoj Sintaksi str. 22. u starom slov. dolazi u sing. muški i ženski rod uz ovake riječi, u pluralu gotovo uvijek samo ženski.

Navodeći primjere iz novijega književnoga govora, primjere iz govora čakavskoga i kajkavskoga i iz starijih književnih spomenika nijesam se držao raspoređanja kao u narodnijem pjesmama poradi toga, što u singularu gotovo i ne nahodimo ženskoga roda, a u drugu pak ruku i ne nakanih iz ovakih spomenika podati potpunu građu, u kojoj bi se našlo mnogo primjera, ali osobitih i drukčijih pojava i kongruencija ne bi bilo. Za to mislim, da je i ovo primjera dosta, jer se vidi pregledno, kako nam valja shvatiti ovo pitanje.

Po sabranijem primjerima opažamo ovo:

U narodnijem pjesmama štokavskoga narječja na jednako dolazi u singularu muški i ženski rod za riječi kao *sluga, vojvoda* i t. d. U pluralu su dosta rijetki primjeri, da bi se slagao ***predikat*** ili ***atribut*** s pravijem rodom; mnogo je običnije slaganje po gramatičkom rodu. Kad se slaže koja riječ u drugoj rečenici, a ne u onoj, u kojoj su ovake riječi (*sluga, vojvoda* i t. d.) u pluralu, tad narodni govor gotovo uvijek upotrebljava seksualni rod. — U primjerima književnoga govora dosta se rijetko u singularu slažu ove riječi po gramatičkom rodu, već redovno uvijek stoji predikat ili atribut u muškome rodu. U pluralu se redovno slažu po gramatičkom rodu u jednoj rečenici. Kad oda-

ljeniji dijelovi imaju da odrede rod, onda u Vukovijem djelima vidimo, da se slažu ove riječi ponajviše po gramatičkom rodu, ali kao predikat uvijek je samo gramatički rod. U Daničića je ovo posljednje slaganje uvijek provedeno, a u odaljenijim slaganjima razilazi se od Vukova upotrebljavanja, jer ako se javlja kongruencija u složenoj rečenici, gotovo je svagdje ženski rod. Istom u nezavisnijem samostalnijem rečenicama javlja se seksualni rod. — U drugijeh je pisaca onako, kao i u narodnijem umotvorinama, t. j. muški rod u predikatu i atributu u pluralu dosta rijetko dolazi; ali ako ono, što se s takijem riječima slaže, ne stoji u istoj rečenici, stoji redovno u muškom rodu. U Njeguša uz brojeve *dva, tri* redovno je broj u muškom rodu; a onaj primjer iz Vuka: *dva zasjede* uz *dvije zasjede* čini mi se da pokazuje valjano upotrebljavanje i muškoga i ženskoga roda. I u Kačića u Razgovoru ugodnom (1801. god.) ima: Ostavši *ova dva poglavice* u veliku nemiru, da se kolju i biju među se (str. 36.). Sigurno ne će biti ovaki primjeri osamljeni, što je samo znak, da sve više preteže u kongruenciji samo rod.

U čakavskom i kajkavskom dijalektu nema primjera (odbivši neke iz narodnijeh pjesama, gdje će biti uzeto prema štokavskomu govoru), da bi u singularu bila kongruencija, kao da je koja riječ ženskoga roda. Miklošić nema u svojoj sintaksi primjera za hrvatski govor čakavski u pluralu, već samo u singularu, pa za to i veli (4, 23), da se s *ā*-osnovama slaže muški rod. Po onijem primjerima, što smo ih malo prije naveli, ne stoji Miklošićevo pravilo, jer imamo ne samo iz čakavskoga govora primjera, da se *atribut* može slagati sa ženskim rodom, već i u kajkavskom dijalektu (ako i dosta rijetko) može atribut biti u pluralu u ženskom rodu. Isporedi: Zima, Sint. razlike l. c. Iz ovoga se vidi, da je kongruencija u hrvatskom ista u sva tri dijalekta, kaku nalazimo u svijem ostalim slovenskim jezicima, što razbiramo iz Miklošićeve sintakse.

Sad ću s drugim jezičnim pojavama kušati prikazati i rasvijetliti ovu zanimljivu jezičnu pojavu.

Miklošić IV, 21 navodi iz novoga slovenskog jezika riječ *deklič* (= puella), koja je riječ mnogo puta muškoga roda, a po smislu ima vrlo lijep primjer, koji se slaže s našijem primjerima (osobito iz dijalekata): preljubi vi *dekliči*, kaj pa zdaj za vas bô, če ne bôte skor *jenjale*? Iz ruskoga jezika navodi se tamo, da dolazi u narodnijem pjesmama riječ muškoga roda složena s riječju ženskoga roda, n. pr. купець жена, купець дочи, отець матушка. S ovakijem primjerima isporeduje Miklošić str. 22 primjere iz hrvatskoga jezika, kao: ja imadoh *jarána djevojku*; u Kotarim s *kaurom djevojkom*. Ja ću popuniti Miklošićeve primjere ovake kongruencije, jer su vrlo pouční. Zareče se *zulumćar-djevojka*. Vuk 1, 449. — Dockan pođo s dobrijem drugom, s *dobrim drugom*, lijepom *djevojkom*. Petranović 1, 224. — Mrtva ne dam *ljepo-*

tice Muja. — Oj *djevojko,* moj *stari jarane.* — U *djevojke,* u *jarana* moga. — Već ja imam u selu jarana, a *jarana* lijepu *đevojku.* Petranović Nar. pj. 1, 141. — Imadijah *košutu jarana.* 1, 226. — Niko mene prevarit ne može, već *ajanin* lijepa *đevojka.* 1, 249. — *Bećar-Mara* u Bugare zašla. Vuk 1, 131. — O ti *Mare,* vjerni *druže,* vjerna ti bješe. 1, 26. — Za tom stokom ide *čobanin djevojka.* Milićević Zim. več. 65.

Sudeći po Miklošićevu mišljenju 4, 21 o ruskim riječima u ovakim složenicama, gdje se veli, da se u купець жена riječ купець shvata kao feminin, i u hrvatskom jeziku bi se *kaurin* (djevojka), *bećar* (Mara) i t. d. imale ove riječi shvatiti kao ženski rod. Ja mislim, da se to slaganje u prvom redu ima odbiti na pjesmu, gdje se takovo slaganje po vremenu utvrdilo, premda niko ne pomišlja, da je riječ *kaurin, jaran* i t. d. ženskoga roda, što nam u gdjekojim našim primjerima dokazuje sam atributni dodatak. Da se te riječi ne shvataju onako, kako u Miklošića nahodimo, mislim, da i u tom imamo jaku potvrdu, što pored *kaurin* imamo *kaurka, jaran* i *jaranica, zulumćar* i *zulumćarka* i t. d, a ove riječi ženskoga roda dale bi se i u nekim stihovima sa svijem lijepo održati (n. pr. oj djevojko, stara jaranico; u Kotarim s kaurkom djevojkom). To je ona ista pojava, što je nahodimo u latinskom jeziku, kad se kaže *lupus femina* mjesto *lupa, agnus femina* za *agna.* Isporedi Wölfflin, Archiv für lat. Lexicographie VII, 280. — Streitberg, Indogerm. Forsch. III, 346.

Kako daleko ide slaganje po smislu, lako razbiramo po ovom primjeru: za koga je *dika* lice *ubelila*? za koga je *dika* kosu *popuštala*? prema: sunce seda pred veče, kad treba, kad *moj dika* dolazi menika. Akad. rječ. II. 394—395. — Ovo metonimičko upotrebljavanje riječi *dika* za čeljade, koje može biti i muškoga i ženskoga roda, pokazuje nam, da riječ, koja pokazuje svojstvo, može označiti i nosioca toga svojstva, pa se prema nosiocu svojstva upravlja i rod one prve riječi, koja je samo ženskoga roda. Isporedi: Paul, Principien[2] 81. U tom sam smjeru pribilježio nekoliko vrlo karakterističnih jezičnih pojava: и ћош бандижах Ђурђа Даничића *сенскога* речених ускоков *главу.* Starine (godine 1588) knj. X. str. 13. — More biti, koji će mi reći: *budala* bi ja *bio najveći.* Akadem. rječ. I. 707b, primjer iz Blagoevića. — *Rekao* je *budala* u srdcu svomu: nije boga. Ibid. I. Velikanović. — Još će i *glava* njih *nemili* pasti od moje ruke bojne. Stari pisci hrv. XIII. 146. — Toj videći *glave bijesni* crkovnoga vijeća huda gnjivni stahu i bolesni. Id. XIV. 22ab. — O *sionski glave izbrani!* XIII. 42b. — U toliko na glas daše *velikomu glavi* od Rima sve nesrićne zgode naše. Jak. Palmotić u Akad. rječ. — Navodeći redaktor Akad. rječnika (III. 171b) primjere navedene iz Palmotićevijeh djela s. v. *glava* veli: „pošto je *glava* naj pretežniji i naj plemenitiji dio od tijela, i misli se kao da vlada tijelom, prenosi se na čeljade, koje ima naj-

veću vlast i koje drugijem zapovijeda, tako i na kolektivna imena".

Ovakih primjera, u kojima preteže rod i u onakim imenicama, koje su po gramatici sa svijem drukčijega roda, imamo u različnim evropskim jezicima; u tom se slažu neki jezici s hrvatskijem, da i u predikatnoj — osobito gdje je odaljen predikat od subjekta — i atributnoj (u pjesnika) porabi može prevladati kongruencija po rodu pravom, a ne gramatičkom. Isporedi iz grčkoga jezika: *ἐλθὼν γάρ ῥ' ἐκάκωσε βίη Ἡρακληείη.* Il. *Λ* 690. — *ἐκίνηθεν δὲ φάλαγγες ἐλπόμενοι. Π* 281. — *Διὸς τέκος, ἤτε μοι ἀιεὶ παρίστασαι. K* 278. — *φίλον θάλος, ὃν τέκον ἀντή X* 87. — *θανόντων ἑπτὰ γενναίων τέκνων, . . . οὓς ποτ' Ἀργείων ἄναξ Ἄδραστος ἦγαγε.* Eur. Suppl. 12. — *τῷ κε τέῳ στύξαιμι μένος καὶ χεῖρας Ἀάπτους, οἳ κεῖνον βιόωντα. λ* 502. — *πυρώσω τὰς Ἀθήνας, οἵ γε ἐμὲ . . . ὑπῆρξαν ἄδικα ποιεῦντες.* Hdt. 7, 8. — *ὦ ἀγαθὴ καὶ πιστὴ ψυχή, οἵχῃ δὴ ἀπολιπὼν ἡμᾶς.* Ksenof. Kirup. 7, 3, 8. *αἱ μένουσαι φυλαὶ . . . διαγωνιζόμενοι πρὸς ἀλλήλους διατελοῦσιν.* 1, 2, 12. — *ὦ φίλτατ', ὦ περισσὰ τιμηθεὶς τέκνον.* Eur. Troad. 740. — Isporedi u latinskom: *servitia* — ut arcem Capitoliumque *armati* occuparent. Liv. 4, 45. 1. — *capita* coniurationis — virgis *caesi* ac securi *percussi.* 10, 1. — illa *furia* (Clodius) muliebrum religionum, qui non pluris fecerat bonam deam, impunitatem illorum sententiis *assecutus* est. Cic. ad fam. 1. 9, 15. — quod unquam huiusmodi *monstrum — qui assecutus* est. Cic. Verr. 2, 32. — duo importuna *prodigia, quos* egestas addixerat. Cic. — Vidi više primjera u Kühnera Ausführ. Gram. der griech. Spr. §. 359 (II, str. 48. 49.), Draeger Hist. Syntax der lat. Spr. §. 110. Isporedi: Brugmann, Griech. Gram.[2] 197; Stolz, Lat. Gram.[2] 401.15. U njemačkom jeziku također ima takih pojava: eines *frauenzimmers, die* sich am artigsten gegen mich erwiesen hatte. (Goethe). — *die hässlichste* meiner *kammermädchen* (Wieland). — *des frauenzimmer* hot nach der gefragt, was will den *die* eigentlich. Reiss, Synt. Forsch. Sievers-Paul-Braune Beiträge XVIII. 494. — Po Diezovoj gramatici romanskih jezika II[3] str. 17. sq. vidimo, kako se prema latinskijem riječima mijenjao rod, premda su mnogo puta ostale osnove iste. Tako u lat. *justicia* (pravda) u španjolskom *el justicia*, da znači 'sudac', a u starom franc. ostaje *la justise* (isp. hrv. *suđa*). Neke su riječi sad muškoga sad ženskoga roda (n. pr franc. *aide* f. pomoć, a m. pomoćnik; *le garde* stražar — prvotno je identično s *la garde* straža i t. d. Paul Principien[2] 221), kako to vidimo u hrvatskim riječima kao *laža* m. (= lažljivac), *glava* m. (= glavar), u stslov. юнота f. mladost, m. mladić; u rus. голова f. glava, m. poglavica, vođa. Po analogiji jednih riječi počeše se onda i druge upravljati. Kako je došlo do ovakova slaganja po smislu (ad sensum), razložio je Osthoff (Verbum in der nom. comp. 264). ovako: Ponajprije se apstraktni pojam, kojemu je po gramatici oblik ženskoga

*

roda, s pomoću metonimije počeo upotrebljavati za muški rod, a kad se takovo metonimično upotrebljavanje učvrstilo, došla je potreba da riječ izmijeni rod tako, da pravi seksualni rod posve istisne gramatički rod. Po tom je prvotna kongruencija u atributima ili predikatima raskinuta. Osthoff ide još i dalje, pa o. c. str. 264* misli, da je i slov. riječ *vojvoda* bila ponajprije apstraktan pojam „heerführung", onda konkretan prenesen na pojedini slučaj, ali još uvijek ženskoga roda, a napokon se riječju *vojvoda* označivalo, što je bilo predmet konkretan i očevidan u značenju „heerführer". Za to mu se čini, da bi se u lat. n. pr. primjeru: Antonius fuit *collega* Ciceronis in consulatu moglo prevesti u njem. jeziku: Antonius war *die mitwahl* des Cicero im Consulat. Brugmann K. Z. XIV. 35. još pobliže određuje promjenu roda u onijem slučajevima, gdje se nije i oblik izmijenio, i to ovako: Prva je promjena nastala u unutarnjem obliku riječi; apstraktno se ime dodavalo kao direktni predikat ili atribut riječima muškoga (a i ženskoga) roda, dok se oblik toga dodavanog predikata ili atributa pomalo počeo identificirati sa supstancijom, koju je napokon zamijenio. Isporedi primjere: приходитъ же непрѣзнь — *ὁ πονηρός* — и въсхытаатъ сѣное въ сръдьци его. Cod. Mar. Mat. XIII, 19. — Al' je Marko neka *domislica*[1]) Petranović Nar. pj. 3, 203. — Strah zadaše *nevjeram* Bošnjacim. Jukić 569. — *Nevjera* ti uz koljeno sjedi. Nar. pj. — O moj dragi, jedna *prelivodo!* Petranović, Nar. pj. 1, 193. Više primjera kod Zime, Sint. razlike 5. — U lat. se jeziku i subjekat konkretni zamjenjuje apstraktnim imenom, n. pr.: stupente ita *seditione* (mj. stupentibus ita seditiosis); pars altera regiae *adulationis* (= regiorum adulatorum); *latrocinium* (= latrones); *ignavia* (= ignavi) itd. Nägelsbach, Stylistik[4] 41; 47. — U grčkom jeziku ima iste pojave: *ὦ πέπονες, κάκ ἐλέγχε' Ἀχαιΐδες, οὐκέτ' Ἀχαιοί.* Il. *B* 235. — Isporedi njem.: der mensch ist *eine unschuld*; er ist *ein ekel* i t. d. Iz ovoga se vidi, da izrazi u tropima u prvom redu u istinu pomažu, da se apstrakcija svede na razumljiv, konkretan predmet. Techmer, Intern. Zeitschrift I. 18. — Delbrück, Vergl. Syntax (Brugmann, Grdrs. III. 1.) 113. Paul, Principien[2] 81; 310.

Ovijem nam se putem čini da postaju „communia", budući da u jednijem prilikama odlučuje rod, a u drugima gramatički oblik. Tako je u grčkom jeziku od *ὁ θεός* moglo postati *ἡ θεός*, da se i oblik izjednači, *ἡ θεά*; u latinskom *hic verna*, ali i *verna carissima*, *incola niger — incola nigra*, *hic parens — haec parens* i t. d. Delbrück, Vergl. Syntax (Brugmann, Grdrs III. 1) str. 109. 113. Hrvatski *delija*, *varalica*, *vojvoda* vidjesmo u primjerima (osobito u narodnijem pjesmama) da mogu biti muškoga i ženskoga roda. Vondrák, Archiv für slav. Philol. XII. 60.

[1]) U Akad. rječ. s. v. *domislica* stoji „m. i f. domišljat čovjek". — Ovom nam se riječju potvrđuje ono izvođenje od apstraktnosti na konkretnost, budući da to ime ima i jedna trava (cf. Akad. rječ. II. 624a).

Samo po analogiji svršetka osnove možemo pravo razumjeti, kako je došlo do ovakih primjera: *Pitale* ga *age* Krajišnici; pred njim idu *dvije efendije*; tomu su nas *paše naučile*; dapače i: kad se *pobre* vinca *ponapile*. Poznato je, da su na narodnom govoru osnovane analogije, kad u latinskom i slovenskim jezicima od grčkih konsonantskih osnova u riječima kao *δόγμα*, *σχῆμα*, *διάδημα*, *πάσχα* postaju čiste *ā*-osnove i u deklinaciji sa svijem poprimiše oblik ovih riječi. Miklošić IV. 345. U njemačkom od staroga *der slange, der snecke* postade samo analogijom u svršetku riječi ženskoga roda *die schlange* i t. d. Brugmann K. Z. XXIV. 47 sq. Miklošić IV. 24. Delbrück o. c. 109. Za to mislim, da se samo neodlučnošću narodnoga govora u hrvatskom jeziku, hoće li prevladati vanjski oblik ili nutarnji, dadu tumačiti onaki primjeri, što ih nađosmo u jednoj i istoj pjesmi, gdje je bez ikakova drugoga uzroka sad muški sad ženski rod. Evo tih primjera: Ustan' gore, *dragi harambaša,* ti si reko, da s' Gojka okajo (Vuk IV. 309) i: O Stanojlo, *srpska harambašo!* — Od četiri *turačke dahije* (Vuk IV. 138) i: Idu *silni* četiri *dahije* (IV. 139.) — U istoj pjesmi u razmaku od nekoliko stihova čitamo: Pa dozivlje *careva deliju* (Jukić 198) i: Podviknuše *carevu deliju*. — Viknu *svoga slugu* Mehemeda: Mehemede, *prava slugo moja!* (Hörmann 1, 348). — Pa on *hitroj* veli *knjigonoši*: Slušaj more, *hitar knjigonoša.* (Hörmann 1, 349, stih 307—308). — Mudro hajte *onom serhatliji* (Hörmann 1, 117.) i: A Boga ti, *turska serhatlijo* (1, 124). — Al' pred vratim *knjigonoša mlada,* i: A ja velju *knjigonoši mladu* (Hörmann 1, 558). — Tako je i onaj primjer iz M. Divkovića Nauka vrlo karakterističan: Za što, tko se zove krstjanin, zove se *sluga Isukrstova* . . . . I jest *sluga Isukrstov.* — U formalnom su pogledu osobito poučni oni primjeri, gdje se ipokoristične riječi muškoga roda upravljaju ne samo po *ā*-osnovama u oblicima, nego su čak poradi tih izjednačenih oblika promijenile i rod. To su primjeri: *Dvije djede,* šta je tamo bilo? Hörmann 1, 412. — Kad se *pobre nakitile* vina Vuk 3, 142. — Vino pijuć' *pobre besjedile.* Jukić 453. — *Obje pobre* konje povedoše. Hörmann 2, 345. 1, 218. Ispor. Paul, Principien[2] 222.

Delbrück je u svojoj sintaksi (Brugmann, Grundriss III. 1, 103) svrstavao riječi od *ā*-osnova muškoga roda, koje znače „nicht allein handelnde oder gar männliche Wesen, sondern auch noch Dinge und Zustände, Handlungen, Eigenschaften". To je za litavski jezik (o. c. str. 103); druge su riječi kao *scriba,* прѣдътеча, невѣжда nomina actionis, ili opet označuju kakovu službu, a ima i takovih, kojima se označuje podrugivanje. Osobito pak one riječi, koje su izvedene od glagola, ili koje su u kakoj svezi s glagolskom radnjom, određuju uvijek nosioca ili izvoditelja radnje (str. 110). Zanimljivo je pored toga kod takovih riječi, da se ženski rod upotrebljava uvijek onda, kad se pomišlja na apstrakciju, dok u kon-

kretnim slučajevima, gdje je poznat nosilac toga apstraktnoga svojstva, u književnom govoru i nema gotovo primjera za ženski rod, a u narodnijem pjesmama morat će se mnogo odbiti i na to, da li je pjesma od pravoga pjevača ili recitatora, pa i na sam oblik pjesme. S toga i mislim, da je pravo ono, kako je već Grimm negdje izrekao, da je u ženskom rodu mnogo veća apstrakcija nego u muškom rodu; vrhunac pak apstrakcije je srednji rod. To bi se — mislim — moglo potvrditi i ovakim hrvatskim riječima, gdje se nahode ili od dva ili od sva tri roda oblici riječi, premda bi i jedan samo rod bio dostatan, da označi u apstraktnom i konkretnom značenju svoj predmet. Mi imademo pored *bajalica* i *bajalo* (ali i *bajalac*); *čangrizalo* i *čangrizalica*; *davalo* i *davalac* (*davalica* nema u hrv. jeziku, ali ima u ruskom давалица); *drijemalo — drijemalica — drijemalac*; *gatalo — gatalica — gatalac*; *glamazalo — glamazalica — glamazalac*; *budalo* i *budala* i t. d. (Vidi: Daničić, Osnove 122. Miklošić, Vergl. Gramm. II. 98). Isporedi novoslov. *brbotalo*, rus. облыгало (varalica), такало (adulator) i t. d.[1]).

O tom ne može biti sumnje, da su riječi s oblikom srednjega roda (n. pr. *budalo*) po svojoj funkciji u istinu takove, da se njima može označiti (a i često označuje) muški rod; no u tijem prilikama ima i ovakih kongruencija: to je *pravo mazalo*; on je *pravo drijemalo*; ti si *grubno budalo* (Jačke) i t. d. Miklošić IV. 33 određuje za takove riječi ovakovo pravilo: Ako imenica srednjega roda izriče osobu, t. j. ako je to takova imenica, koja je načinjena sufiksom, kojim se obično tvore riječi srednjega roda, tad se rod takovih riječi upravlja po rodu lica ili osobe, a riječ može biti muškoga, ženskoga i srednjega roda; atribut, pa i predikat se različno upravlja prema subjektu u pojedinijem jezicima. Općeno se u ostalom opaža pretega seksualnoga roda imenica, kojima su riječi po obliku srednjega roda dodane za pobliže označivanje. Iz hrvatskoga jezika navodi Miklošić samo ovaj primjer: a kad *momče* riječ *razumio*[2]). — Ja imadem još ovakih vrlo zanimljivih primjera: *Paslo* konja *mlado momče*, paslo konja spram mjeseca — — oko konja kolo igra, u tom kolu djevojčica; *on* se vata do djevojke. Vuk 1, 407. — Navrani se *momče neženjeno*, đevojkama bostanj *pogazio* 1, 413. — *Ždno momče* čarnom gorom jezdi, ždno vode, a ždno đevojke; od jada se na mač *naslonio*. 1, 432. — Pseto jedno, *tursko momče* mlado! ja sam tebe najpre bratimila, za št' mi

[1]) Daničić je u Osnovama 122 mislio, da su take riječi na sufiks *-lz*, *-lo*, *la* za pravo participi preterita aktivnoga II., a razvile se prema imenima ipokorističnim, no po značenju nam se čini pravo da je ono Miklošićevo mnijenje o. c. str. 96, kad veli, da je tu isti sufiks, kao i u riječima *krilo*, *grlo*, samo što je ovdje primaran, a ondje sekundaran.

[2]) Za ovake riječi ima iz Vuka primjera u spomenutoj raspravi g. Maretića u Nast. Vjes. II. 337. br. 3.

nisi za bratstvo *primio*? 1, 614. — Pa ga (đerdan) baca u zelenu travu, ne bi li se *Ture zabavilo*; al' na đerdan Ture i ne gleda, već *on* šiba doru konju svoga. 1, 617. — Ode *Ture* svome belom dvoru, pak usede dora debeloga, pak *on* pliva na tijo Dunavo, *naplivao, preplivao* ga. 1, 613. — Sve mu age nikom ponikoše, a u crnu zemlju pogledaše, ali ne htje *jedno momče mlado*, već *on* begu tiho govoraše. Hörmann 1, 558. — Isporedi i primjere: No to *Ture* ni slušati ne će, već je baca za se na konjica, tri puta je *opasalo* pasom, a četvrtom od sablje kajasom, pa naplovi na vodu Bojanu, *on* naplovi, i na breg ispliva; kad je *Ture* na brijeg isplivalo, *ono sjalo* sa svoga dorata, pak se malo *bilo zabavilo*. Vuk 1, 618. — Njivi *momče* vrana konja, vrana konja i sokola, kada ih je *podnjivio*, meće mu se na ramena. Nar. pj. Vuk Rječ.[2] s. v. њивити[1]).

Ova nam kongruencija vrlo jasno pokazuje, što u riječima odlučuje, kad treba složiti formalnu stranu s nutarnjom. Kako pak može biti *grubno budalo* uz *slab* sam *pamtilo* (Vuk Rječ.[2] s. v. памтило), tako nije nikako nerazumljivo, da se riječi kao *sluga, vojvoda, starješina* slažu i s muškim i sa ženskim rodom, osobito kad su ovake kongruencije još od starine. Da se u pluralu nahodi mnogo običnije kao predikat ili atribut ženski rod, mislim, da tomu pomaže ponajviše formalna strana; budući da je u oblicima izjednačen pluralni oblik adjektiva muškoga i ženskog roda u svijem padežima osim nominativa i vokativa, razlikovanje seksualnoga roda izgubilo je onu vrijednost, koju ima u sing. To sigurno odlučuje i u prozi mnogo puta u onijem primjerima, gdje je dosta neznatna odaljenost predikata ili atributa od imenice: tu oblik imenice silom izjednačivanja pretegne i u obliku predikata ili atributa, što nije obično u odaljenijim dijelovima rečeničnim, koji se odnose na ovakove riječi od *ā*-osnova. Čakavski i kajkavski govor pošli su svojim putem privoljevši se muškomu rodu.

Knjige, iz kojih su vađeni primjeri, u koliko nijesu označene kod razlaganja:

K. *Hörmann*: Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini. Sarajevo. Knjiga I. II. 1888—1889.

I. Fr. *Jukić*: Narodne pjesme bosanske i hercegovačke. Osijek 1858.

S. M. *Ljubiša*: Pripovijesti crnogorske i primorske. Dubrovnik 1875.

B. *Petranović*: Srpske narodne pjesme. Biograd. 1867. Knjiga I.

Vuk S. Karadžić: Srpske narodne pjesme. Knjiga I. (Biograd 1891. državno izdanje); II. Beč 1845; III. Biograd 1894. IV. 1896.

---

[1]) Ispor. kajk.: *Duša* krščanska, kaj si *došel*? Valjavec Nar. prip.[2] 3; pa štokav.: Tad upade *pošta* knjigonoša, u ruci *mu* kapa sakuljica. Nar. pj. Hörmann.

Vuk S. Karadžić: Gramatički i polemički spisi. Knjiga I.—III. Biograd 1894—1896.

—: Novi zavjet Gospoda našega Isusa Hrista. U Pešti 1868.

—: Praviteljstvujući sovjet. Beč 1860.

—: Srpski rječnik. Beč 1852.

Đ. *Daničić*: Sveto pismo staroga zavjeta. Pešta 1868.

M. Đ. *Milićević*: Letnje večeri. Beograd 1880.

—: Zimnje večeri. Priče iz narodnog života u Srbiji. Dubrovnik. 1885.

P. P. *Njegoš*: Lažni car Šćepan Mali. Trst 1851.

—: Gorski Vijenac. 1847.

Fr. *Mikuličić*: Narodne pripovietke i pjesme iz hrv. primorja. Kraljevica 1876.

I. S. *Kukuljević*: Pěsme. Različita dela. Knjiga IV. Zagreb 1847. str. 127—256.

M. *Valjavec*: Narodne pripovjesti u Varaždinu i okolici. Drugo izdanje. Zagreb 1890.

Rukopisi nar. pjesama: *Sestićev* u Matici Hrvatskoj i Hamida *Kunića* Hercegovca u mojoj zbirci.

Đ. Šurmin.

Građa za narodnu nomenklaturu i terminologiju životinja.

(Svršetak.)

II. Narodna imena gmazova ili plazavaca (Reptilia).

Emys europaea: u okolici zagrebačkoj, oko Siska, Križevaca, Požege i druguda poznata je kao *željva*; na Korani kod Slunja zovu je *pladnjača*, jer je isporeduju s *pladnjem* (tanjurom), a kod Gerova nedaleko od Tounja budući da je nalik na zdjelu, zovu je *zdjelnjak*.

Testudo graeca. Ove južno-evropske kornjače voze na Rijeku cijele brodice te je prodaju. Primorci je zovu *žaba*.

Anguis fragilis. Ova je vrsta plazavaca poznata pod imenom *sljepić* (okolica zagrebačka, Bedenik, Bjelovar, Borci gornji). Oko Gregurevaca u Srijemu zovu ga *sljepak* pa tvrde, da ne vidi, a što je gore, da skače s drveta, te će skočiti i na čovjeka, i ako ga ujede, ne može se izliječiti; isto tvrde i u Borcima. Oko Zlatara, Vidovca kod Varaždina, u Sv. Ivanu Žabnu zovu sljepića i *sljepouš*.

Pseudopus apus sa svojih je anatomijskih osobina veoma zanimljiva vrsta gmazova, koja živi od Istre i Dalmacije u cijeloj jugo-istočnoj Evropi. Ja *blavora* ili *gluvaje*, kako toga gmaza

zovu dalmatinski Hrvati, u našem primorju nijesam našao, ali ističem, da ga u Trogiru zovu i *majur*[1]).

Lacerta oxycephala. Ovu vrstu guštera otkrio sam u Hrvatskoj na školju sv. Marka kod Kraljevice, gdje je zovu *gušćerica.*

Lacerta muralis zove se u primorju također *gušćerica,* oko Zaistovca kod Križevaca *jašćerica,* a oko Zagreba (odlika *fusca*) poznata je kao *marlinček.*

Lacerta viridis. U okolici severinskoj zovu ovu u nas najveću vrstu guštera *zelenac,* oko Bedenika, Kešinaca, Popovaca i *zelembać,* oko Zagreba *zeleni gušter.*

Druge dvije vrste *Lacerta vivipara* i *L. muralis* zove naš narod također *gušterica.*

Hemidactylus verruculatus, koji je u nas jednom prilikom ulovljen na Rijeci, zove se u Trogiru *macaklina.*

Zmije.

Tijelo je u zmije dugo, vretenasto ili valjkasto, a završuje se s repom. Za zmije kratka, debela i tupa repa veli naš narod, da su *kusaste* i da će *ujesti* čovjeka; one su mu *pakosne, pogane.*

Zmija se giblje rebrima, pa ako to čini po zemlji, onda ona *plazi,* ona se *povlači*; ide li na drvo, onda ona *lazi,* kao zloglasni *drvolaz* ili *drvolaž.* Ali naš narod ne zna, da se zmija giblje rebrima, već tvrdi, da se pomiče trbušnim štitcima (ventralia, abdominalia), koje zove *koluti.* Za neke zmije priča, da *se valjaju* poput kola, da *skaču,* a kad se sunčaju, *smataju se* u *kotač,* u *klupko,* u *hrpu,* a *namataju* pod panj ili stablo.

Kao gušterice, tako *se* i zmije preko godine nekoliko puta *svlače* t. j. zbace staru kožu pa je zamijene novom. Takovu ćeš kožu naći među kamenjem, korijenjem i po drugim prikladnim mjestima, kojima se zmija provlačila, da bi je lakše sa sebe skinula. Kad to biva, onda *se* zmija *lili,* a kad se svukla, onda *se olilila* (Sv. Ivan-Žabno, Bedenik, Kešinci, Bosiljevo) ili *svukla* (Severin). Staru kožu, koju tada nalazimo izvrnutu, zovu u Belcu (Zagorje) *lilina,* u Sv. Ivanu Žabnu *lilak,* oko Bjelovara *olilak,* a inače *košuljica* (Lijepa vina, Bedenik, Kešinci, Bosiljevo), *kožica* (Božjakovina, Šušnjevac, Brod na Savi), *košuljica zmijska* (Gradac, Požega). Ovoj košuljici, kao i zmijskoj glavi i jeziku, pridijeva narod osobitu čudotvornu moć.

Zmije se razplođuju ili jajima ili rađaju žive mlade. Kad se zmije pare, onda *se* one *biju* (Babina greda), katkad u dvoje, a katkad ih ima u klupku mnogo. Za ovaj slučaj vele oko Plaš-

[1]) Ime *blaror* zabilježio nam je za Dalmaciju već g. 1830. dr. Michahelles u Okenovom časopisu Isis (Ueber einige dalmatinische Vertebraten die zugleich im westlichen Asien vorkommen, Bnd. XXIII., p. 818.).

koga, da *se* zmije *prstenaju*. Ono mjesto, gdje to biva, zove naš narod *zmijište*. Takovo su mi mjesto pokazali u Lješnjakovoj drazi, pol sata pod velikom Viševicom u Gorskom kotaru, i kod Ozaljske pećine (spilje). Od takovih mjesta ljudi jako zaziru. U Plaškom mi je lani seljak Mile Kurteš pripovijedao, da je jednom zgodom u uzanom prodolu šumskom, kad je pasao koze, vidio u krugu do 100 zmija. Jedna je sigurno bila mati, jer je veličinom svojom bila nada sve druge, a imala je glavu kao pašče; druge su bile manje i debele kao štap.

Kad je zmija ljuta, onda na čovjeka *sikće*, a veli se, da i *ciči* (Bošnjaci, Slav.). Otrov zmijinji zove narod *čemer*, ali i *jed*. Kad zmija ujede, onda ona *otrov pusti*.

Bojom tijela zmija je našemu narodu *zelena, kostanjeva, siva, crna, sucrna, žuta, pirgava, pisasta*. On znade, da zmija ima zube, ali mu nije poznato, da ujeda njima, već tvrdi to za rep i jezik, koji u Srijemu zovu *žalac*, jer njime zmija tobože bode, kao pčela svojim žalcem.

Zmije imadu i svoga čuvara, a to je *kačji pastir* (okolica zagrebačka, Zagorje), *kačji konj* (Ivanić Kloštar, Voloder) *vilenski konj* (Đakovo), *vilin konj* (Gregurevci), *zmijski konj* (Šušnjevci). U Lepoglavi zovu kačjega pastira *kačec*; on ima ružu kao kokotić, sprijed je debeo, ima ga pri pećinama, a zviždi kao željeznica. Kad kačec sikne, a to biva obično oko Đurđeva, tada se sve zmije od zimskog sna probude i oko njega sakupe (Varaždin). U Zagorju je kačji pastir, *modros*, prava pravcata strahota. Dug je kao lakat, glavu ima kao mačak, na glavi greben, a oči kao kokot. Tijelo mu je golo, crno, bijelo, žuto. Noge ima kao kokot, a „*sapaste*“ kao raca. Modros se vidi mjeseca ivanjšćaka (kao što mi reče jedan seljak iz Vinice) u šumi, zviždi kao lovac, i po zviždanju ga čovjek može opaziti.

Zmije imaju i svoga puža, a to je *zmijski puž* (Tachea nemoralis). One imaju i svoje bilje. Jednu vrstu euforbije zovu u Rokovcima (Slavonija) *zmičak*, jer ga zmije sišu, da bi i one imale svoje mlijeko (euforbije su pune mliječna soka). Gdje raste *kačja preslica* (Muscari botryoides), ondje se rado drže zmije, a oko Gline raste i *zmijeća trava*, kojom se rane povijaju. *Kačkin žir* zovu Hrvati u Istri oko sela Vele i Male Učke krasnu vrstu ruže Rosa pimpinellifolia, koje se plodom tobože zmije hrane. Ali zmije imadu i svoje grožđe, a to je *zmijino grožđice* (Physalis Alkekengi). Primorci poznaju i *kačje zelje*, kako zovu otrovnu vrstu kozlaca (Arum italicum).

Neke se biline zovu po zmiji za to, što se njima ljudi liječe od njezina ujeda. Takova je kod Tounja *zmijina trava* (Sylibum Marianum), kod Broda u Gorskom kotaru *kačnik* (Scrophularia nodosa), koj mu se na mladom lišću tobože vidi slika *kače*.

Narodna imena zmija.

1. *Tropidonotus natrix* u nas se zove *bjelouška,* jer ima na glavi sa strane iza uha bijelu pjegu, *bijela uha* (Ribnik kod Karlovca) ili *zaušnjake* (Mlaka — Jasenovac) ili *zauške* (Satnica). U Stupovači zovu bjelouršku *vodenjara,* kod Lipovčana *sivača,* kod Lijepih vina i Obreža *žabarica,* jer se rado hrani žabama, za koje narod priča, da ih *siše.* Oko Dubrovnika zovu bjelouršku (po Vodopiću) *sopulja.*

2. *Tropidonotus tesselatus* (Würfelnatter). Ovu smo zmiju zvali *kockarka* i *kockovača,* ali ja sam u narodu za nju zabilježio četiri lijepa imena. Kako se drži kraj *bereka* (močvara), zovu je u Božjakovini *berečarica*; kako je prava zmija *vodenjara* (Daruvar) ili *vodenjača* (Dubica), zove se *vodarica* (Novi Glog — Sv. Ivan Žabno); a kako se hrani ribama, zovu je *ribarica* (Čepin). Ribari tvrde, da rado spava u jamama, gdje se drže raci; oni dapače tvrde, da rake lovi i ispija (ali valjada onda, kad se svlače, kad su bez korepine), i zovu je u Banovini kod Oblaja *račarica,* koje smo ime pribilježili i za Terezovac kod Virovitice. U Dalmaciji (po Vodopiću) poznata je ova vrsta kao *sušac.*

3. *Zamenis carbonarius* crna je odlika od *Zamenis viridiflavus,* i u našem primorju, po otocima i Istri dosta obična zmija. U okolici bakarskoj poznata je kao *crni gad,* oko Crkvenice kao *crnčina,* oko Novoga i Bribira kao *črnec.* Pokojni Živko Vukasović, opisujući u prijevodu zoologije od Pokornoga riđovku ili ljuticu (Pelias berus = Vipera berus), ističe, da njezina crna odlika *P. prester* živi na hrvatskom krasu. Zove je *crnac, črnec, crnuša.* Poznajem tu odliku dobro, u deset sam godina iskrižao cijeli kras, ali zmije P. prester nijesam našao. Vukasovićeva imena pripadaju bez sumnje *crnomu gadu.*

4. *Zamenis caspius* (Z. trabalis), također odlika zelenoga guša (Z. viridiflavus), ima u nas svoju pravu postojbinu u Srijemu, i najveća je ne samo naša, već evropska zmija. U Srijemu zovu ovu zmiju *drvolaz* i *drvolaž,* jer lazi po drveću i vadi ptice i jaja iz gnijezda, a budući da je odozgo, postrance i po trbuhu žuta, zovu je i *žutulja, žuta zmija* ili *žutica.*

I oko Požege, Đakova, Broda i Vinkovaca poznaje narod *drvolaza,* ali ne mogu reći, da li je to *Zamenis caspius* ili možda *Callopeltis Aesculapii,* koji također lazi po drveću, što sam i sâm vidio g. 1893. u šumi Lipiku kod Osijeka.

5. *Callopeltis cruentatus.* Prekrasna ova zmija prebiva u primorju na Rijeci, oko Bakra; u Vinodolu našao sam je oko Bribira, Novoga; poznajem je s otoka Krka (Omišalj, Dobrinj), sa Cresa i istočne Istre. Značajne su za ovu zmiju velike, kao krv crvene, a crno obrubljene pjege eliptična oblika, u sredini utegnute, koje sežu od vrata do kraja repa. (Može ih biti do 70 na broju). U Dalmaciji zovu ovu odliku *kućarice* (*C. quadriline-*

atus) crvenih pjega radi *crvena krpa* i *vužak*, u hrvatskom primorju *kačak*. Primorcu nema pakosnije, opasnije zmije od ove. Vidio sam sâm, kako su seljaci okopavajući vinograd motike bacili i od straha pobjegli, kad su zagledali kačka, kako je ispod kamenja izašao.

6. *Elaphis cervone* poznata je u Dalmaciji kao *kravosac*, koje nam je ime već g. 1830. zabilježio Michahelles. Prvi eksemplar ove preko 2 m. duge zmije ulovio sam u Hrvatskoj kod Bakra 21. svibnja 1878. Tu je poznata kao *plavi gad*, a oko Crkvenice kao *plavčina*.

7. *Callopeltis Aesculapii* (Zamenis Aesculapii) našemu je narodu dobro poznata zmija, jer za nju tvrdi, da *siše krave*, pa je za to zove *kravosac* (oko Ogulina, Slunja, u Lici oko Smiljana i druguda) ili *posikrava* (Rujevac u Banovini), *sisokravac* (Račinovci). U Stupovači kod Kutine poznata je kao *mlječarica*, u Garešnici kao *mljekara*. U Marincima kod Nuštra narod također vjeruje, da kravosac kravu siše, i zove ga *sisavka*. Oko Severina i Broda na Kupi tvrde isto, ali ga zovu *voš*, i pripovijedaju, da se za čovjekom *valja* poput kola. Za kravosca tvrdi narod, da vadi i ptice iz gnijezda, pa ga za to zovu *tičar* (Stari Banovci), *tičarica* (Stupovača, Lipovčani) i *tičarka* (Borovac kod Raića). Kravosac pije i jaja, pa otuda mu oko Nuštra ime *jajara*, a veoma je koristan time, što polja čisti od poljskih miševa, pa s toga ga zovu *mišolovka* (Lijepa vina), a budući da rado izađe poslije tople kiše, i *kišnjača* (Dubica), pa i *šumarica*, jer se drži po šumama (Novi Glog — Sv. Ivan Žabno). Oko Bjelovara i Daruvara zovu kravosca *blagara*, jer drže, da gdje on leži, tamo ima u zemlji blaga. U Žumberku, u Pokuplju, u Zagorju poznat je kravosac kao *guš*, a ime mu dolazi otuda, što svoj plijen, omotavši ga polagano, najprije *zaguši*, a po tome ga guta i proguta[1]). U Lici oko Ploče zovu kravosca *jegulja*, ispoređujući crno mu tijelo s ribom istoga imena. Kravosac može biti bijele masti, crvenih očiju i jezika, a tu odliku zove naš narod *bijela zmija*, *bjelica*, *vračarna zmija*; o njoj se mnogo priča, i sretna kuća, u kojoj se ona nastanila. Oko Bjelovara bijela je zmija *zmijski knez*, oko Bruvna (u Krbavi) *zmijski kralj*.

8. *Coronella girondica*. Lijepa ova vrsta zmije, koja inače živi u Italiji, u južnoj Francuskoj, na Pirenejskom poluotoku, u sjevernoj Africi, a po Duméril u i u Grčkoj, stekla je hrvatsko građanstvo god. 1879., kad sam 30. svibnja ulovio prvu u primorju kod Bakra, a poslije sam je našao i po drugim mjestima, ali

[1]) U Slavoniji zovu zmiju Zamenis flavescens „*ptičar*“ (Ljetopis Matice srpske. 1896, knj. 188 p. 121, 122), ali ovo nije osobita vrsta, već odlika od kravosca (gelbliche Aeskulap — Natter), koja je odozgo jasnije obojena (obično jasno-zagasito) s rastresenim bijelim potezićima na pjegama (dr. E. Schreiber: Herpetologia Europaea. p. 282. — B. Dürigen: Deutschlands Amphibien und Reptilien, p. 311.).

nikada daleko od obale morske. Oko Bakra zovu i ovu vrstu *plavi gad*, kao i Elaphis cervone, kod sv. Jurja *plavuška*, oko Novoga *plavac*. Dalmatinska zmija *plavuština* jamačno ide ovamo, jer je C. girondica obojena *plavo*; po tom ovo ime ne pripada *poskoku*.

9. *Coronella austriaca* (C. laevis) u nas je dosta rijetka zmija, kojoj do sada nijesam doznao imena, valjada za to, što nalikuje na ljuticu. Zadužio bi me, tko bi mi narodno ime pri-općio. U knjigama je zovemo *smukulja*.

10. *Tarbophis vivax* također je rijetka zmija hrvatskoga primorja, a po generalnom konsulu Ledereru poznata s Rijeke već od god. 1812. Prvi eksemplar ulovio sam kod Bakra god. 1878., ali narodno ime nijesam doznao, ako ne ide ovamo *šarulja*.

Ima imena, za koja do sada nijesam doznao, kojoj vrsti pripadaju, kao: *mulavar* na planinama kod Novoga, *zelena zmija*, koja se drži obale i ograda (Martinci — Nuštar), *jalševa zmija*, koja prebiva pod korijenom jalše (Alnus glutinosa) i ljuta je (Odra kod Siska), *lovka* (Račinovci), koja zalazi rado u torbu, u kojoj ima sira. Nepoznate su mi vrste iz Dalmacije, kojima pripadaju imena: *smačalina*, *črnostril* i *crnokrug*, ako nije druga Tarbophis vivax, a treća Vipera Ammodytes. *Ljeskovna zmija* prebiva rado pod lijeskom, a vidjeli su je seljaci u šumi Dol kod Račinovaca. To je *bijela zmija*, a živi pod takovom lijeskom, na kojoj raste bijela imela (Viscum album), a kad je to, onda je pod njom i zlatna jabuka. Ne znam, kakova je zmija *zlatara*, za koju pričaju oko Stupovače, da čuva novce, a nepoznata mi je i *žitarica* iz Božjakovine.

Od zmija otrovnica imamo u domovini dvije vrste. Za krajeve kamenite, kršovite, prisojne, značajna je *Vipera Ammodytes* (Sandviper), za šumovita, osojnija mjesta *V. berus* (Kreuzotter), iz knjiga poznata kao *riđovka*, koje ime nijesam nigdje u narodu čuo[1]). Vipera Ammodytes bijaše nam do novije doba poznata kao pjeskuša, što je puki prijevod njemačkoga *Sandviper*. Prvo sam narodno ime za nju zabilježio na Vučniku kod Lukova dola g. 1874., gdje je zovu *pepelnjača*, jer je *pepeljasto* obojena, pa za to je oko Bakra poznata i kao *pepeljuša*, oko Crkvenice i kao

[1]) 13. kolovoza g. 1893. oko 11 ure prije podne ulovio sam u šumi Lipiku kod Osijeka riđovku, za koju mišljah, dok bijaše još na grmu, da je *Vipera aspis*, ali dobivši prije kratkoga vremena zaključnu svesku Dürigenova djela: Deutschlands Amphibien u. Reptilien (p. 653), odredio sam je kao V. berus var. *Bosniensis*, i nova je za faunu naše domovine. Živi i oko Požege, jer sam jedan zagasito-sivi eksemplar našao u muzeju u Pešti, kamo ga je poslao K. Csillag (označena je kao *V. Redii*). *V. Bosniensis* obojena je vazda (po Werneru) zagasito ili zagasito-sivo i nema na hrptu krivuljice (Zickzackband), već je popriječno isprutana. Na *V. aspis* nalikuje time, što joj oko od supralabialia dijele 2 reda štitaca. Naš eksemplar, koji je sada u narod. muzeju, ulovili smo u onaj čas, kad se svlačio. Dug je 54 cm., najveća mu je debljina 8·5 cm. Popriječnih pruga, koje sežu do kraja repa, nabrojio sam 61. Obojen je tamnozagasito (kao plod divljega kestena), a u želucu mu bijaše cio vodeni štakor.

popeljuha[1]). Budući da je *šarena*, zovu je u Dubici *šarac*, a kako ima i modro obojenih primjeraka, nazvali su je oko Radoboja, Krapine i u okolici *modras*. Vipera je Ammodytes kratka, tupa, *kusasta* repa, s toga se dostala i imena *kusač* (Gradac — Požega). Ona ima na glavi roščić, kojim tobože bode (Novi u primorju); iz toga je roščića naš narod izmaštao *krunu*, pa je u Plaškom zmiju nazvao *krunašica*, a oko Sv. Ivana-Žabna vidi u njemu *ružu* (*rožu*, kao u kokota), pa zmiju zove *rožarica*.

Viperu Ammodytes zovu i *poskok*, i tu ću istaknuti, za što je tako zovu. U Dubici vele, da se ispravi i *skače*, da ima sprijed krunu i da je *žestoka* zmija, u Stupovači, da se smota u hrpu i „hoće *skočiti*". Oko Pakraca i Daruvara pripovijedaju, da može *poskočiti* uz brdo. Tu je poskok gonio seljaka, koji se spasao tako, da se zaklonio za bukvu. Oko Bjelovara zovu ga *poskok* „jer kad vidi čovjeka, onda se smota i *skoči* na njega". Jedan Hrvat iz Bosne, kad sam ga upitao, za što tu zmiju zovu *poskok*, rekao mi je ovo: „*Poskok* ili *šarac* nije velika zmija, šarena, crvena repa, a glava mu se svijetli kao zvijezda. *Posadi se* na rep, baci se za čovjekom i *preskočit* će ga. Nizbrdo *skače* brzo, i čovjek mu uteče samo, ako k suncu bježi". I u Garešnici znadu, da je Vipera veoma otrovna i brza zmija, pa je zovu *brzoskok*, a oko borova u Srijemu vele, da je poskok kratka zmija. Poznajem Viperu iz različnih strana domovine, proučavao sam je po danu i po noći, vidio je mnogo puta, gdje je plazila, vidio je i u klupko smotanu. Mnogo sam je puta dražio štapom, ali nigdje i nikada nijesam vidio, da bi *skočila*, ali je *poskočila*. Kad je ljuta, pridigne glavu i jedan dio tijela, svine vrat i peca ili grize u predmet, kojim sam je dražio. Kod toga *sune* naglo i još se naglije povuče natrag, da za čas opet zagrize. Po ovom ju je *poskakivanju* sigurno narod nazvao *poskokom*[2]).

U Banovini, oko Trgove, Rujevca, Bršljinovca i Oblaja zovu Viperu Ammodytes *kljećan*, a u Lepoglavi i *kačec*. U Zagorju, oko Samobora poznata je kao *gad*, u Gorskom kotaru oko Čabra kao *planinska gadina*.

U Dalmaciji Vipera je također dobro poznata zmija. Brusina spominje u svojim „Naravoslovnim crticama sa sjeveroistočne obale Jadranskoga mora" ova imena: *Modralja*, *plavuština*, *poskok*, *modračina*; Castrapelli[3]) zove je *zmaja*, Mato Vodopić[4]), bivši biskup dubrovački, *crnokrug huhorasti* i *pepe-*

[1]) Primorci pepelu kažu popel.

[2]) Nama je poznata samo jedna zmija iz britanske Guyane, koja *skače*. *Schoumburg* pripovijeda, da je ranjena *Herpeto dryas carinatus* jedan put na nj skočila, a da bi to učinila i po drugi put, da je nije ubio iz puške. (Bronn: Reptilien)

[3]) Nekoliko riječi u čakavštini, Slovinac 1880., br. 5.

[4]) Imena pučka raznijeh lazećijeh i plazećijeh živina, koje se nahode u dubrovačkom okružju itd. Slovinac 1880., br. 7.

ljuha, a profesor Kolombatović u Spljetu[1]): *kusac, prikusac, pruglavica, huhorača-zmaja*[2]).

Viperu Ammodytes označuje osobito između velikih nosnica istaknuti izrastak. U Novom ga zovu *roščić*, u Zagorju *roža* (ruža), oko Plaškoga *čunj*, a čuo sam i riječ *nosić*. U ovom nosiću izmaštao je narod dijamant; on vidi zmiji na glavi dapače i krunu. (Pobliže o tome u mojoj radnji: *Što priča naš narod o nekim životinjama*. Zbornik za narodni život i običaje knj. I., str. 22.).

I poskoka označuje na hrptu niz pjega, koje Nijemac zove „Zickzackband". Godine 1892. zabilježio sam za tu prugu preli jepu riječ *krivuljica* (Oštarije na Velebitu, gdje poskoka zovu *šarulja*).

V. berus. Za ovu zmiju otrovnicu pribilježio sam u narodu malo imena. U Božjakovini je zovu *ljutica*; ona je *kostanjeva*, na suncu *se sjaje*; kad je tko draži, tako je ljuta, da za drvo hvata. Oko Kupčine donje poznata je kao *gad*, a kao takovu znadu je i u Gorskom kotaru.

Ima u nas ljudi, koji od ujeda ljutice i poskoka liječe. Kod Kraljevice i Bribira ima čovjek, koji takoga nesretnika *razgovori*. On ne treba da bude blizu; dosta je, da mu ime zna, i on ozdravi. U Budinšćini vele, da *pregovaraju*, a pregovaraju i u Preseki kod Križevaca.

III. Narodna imena dvoživaca (Amphibia).

Od Tritona živu u našoj domovini: *Triton taeniatus*, *T. alpestris* i *T. cristatus*. Prvu i treću vrstu zove naš narod *vodeno tele* (Koprivnica), *vodeni gušter* (Bjelovar, Đakovo), *vodeni bik* (Virovitica), *vodenjak* (sv. Križ, Kutjevo, Kukuljanovo kod Bakra), a za drugu vrstu, koje ima i na Velebitu, nijesam doznao narodnoga imena.

Od Salamandra imamo dvije vrste: *Salamandra atra* i *S. maculosa*. Ovoga zovu oko Đakova i Gline, u Sv. Ivanu-Žabnu *kišnjak*, u Žumberku *godinjak* (kiša = godina), u Slunju *godnjača*, u Čučerju kod Zagreba *znebar*, oko Požege *drožđenjak*, oko Vinice *kunkač*, oko Podova *burnjak* (jer se pojavljuje za *burna* vremena), u Zaistovcu kod Križevaca *maslenjak*, u Severinu *tuđevnik*, oko Zagreba i *madžaron* Kako se za kiše iznenada pojavi, priča narod, da pada iz neba (što tvrdi i za žabe), pa ga za to u Čučerju i zovu *znebar*. Za drugu vrstu, koja živi u nas u Gorskom kotaru, nijesam do sad pribilježio narodnoga imena.

---

[1]) Mammiferi, anfibi e rettili della Dalmazia itd. Spalato 1882., p. 21.

[2]) U Hercegovini je zovu *crnokrug* ili *plavokrug*. — U Srbiji je poznata kao *kamenjarka* i *grabarka*, dok ljuticu zovu *šaran* (J. Pančić: Građa za faunu kneževine Srbije. Glasnik srp. učenoga društva 1869., knj. IX., p. 96.).

Bombinator igneus našemu je narodu oko Vinice *kumač*, oko Vidovca *punjkač*, oko Božjakovine *korčec*, oko Babine grede *kučić*, oko Slatine *tukac* (jer se glasa: tûk, tûk)[1]).

Hyla arborea u nas je dobro poznata i omiljela žabica, a zovu je *zelenjara* (jer je zelena) ili *kišnjara* (jer dolazi s kišom: Gradac kod Požege), *kraljevčica* (Zaistovec, Valpovo), *kraljeva žabica* (Kapela kod Bjelovara, Sv. Križ), *bogina*[2]) (oko Vukovara), *kraljica* (oko Bjelovara), *gatalinčica* (Županja), *zelena žabica* (Marin dol), *gatalinka* (Lapovci kod Đakova), *božja žabica* (Zagreb, Zagorje), *vračara* (Daruvar), *katoličanka* (Nijemci), *reglica* (Božjakovina, gdje se zove i *kišovica*). U Sv. Ivanu-Žabnu poznata je kao *kraljeva žabička*, oko Križevaca i kao *krekavica* (jer krekeće)[3]).

Rana esculenta zove se *zelenka* (Zaistovec), *travnjača* (Pčelić — Suhopolje, jer je zelena kao trava), *krmećara* (Voćin, jer ju jedu krmci), *jerga* (Vinica varaždinska), *zelenkač* (Božjakovina), *zelena vodarica* (Sv. Ivan-Žabno), *kreketača* (Stari Banovci). U Dalmaciji (oko Dubrovnika) poznata je kao *škrkutavica*.

Rana temporaria drži se rado po šumama, a kad skoči ili kad je čovjek ulovi, *sekne* (brizne, štrcne) vodu, pa za to je u Božjakovini zovu *sekač*, a drugdje *popišuša* (Gradac — Požega), *pišura* (Slunj), *poscanjka* (Zaistovec), *piškor* (Grubišno polje), *popišani Martin* (Vidovec kod Varaždina), *poscani Tomaš* (Veliko Trgovište).

Bufo vulgaris poznata je kao *krastača* (poradi krastave kože). U Božjakovini je porede s opankom i zovu *opančarica*, u Sv. Ivanu Žabnu *škvornjača*, u Novom Glogu i Kloštru-Ivaniću *škornjača*, u Slunju *kornjača*, a od prijatelja R. S. iz Trogira zabilježio sam ime *žaba-napuvača*, jer se dražena nadimlje, *napuhava*. Oko Dubrovnika *žaba-puhača*.

Bufo variabilis, koje ima oko Siska i druguda u Posavini na hiljade, zove se *zelena krastača*, a za našu planinsku vrstu *Bufo calamita* nijesam do sad doznao imena.

Mužjaku žabe vele *žabac* (u množini: *žapcovi*; Stari Banovci). Žablja mrijest zove se u Lasinji *žabnjak*, u Slunju *žabokrečina*, u Grubišnom polju *žablja jaja*, u Velikom Trgovištu *žablja mrena*.

Mlade žabice zovu se *žablji vujci* (Zagreb, Bjelovar i druguda), *poglavci* (Suhopolje), *repate žabice* (Slunj), *crnoglavci* (u Bosni), *glavači* (Valpovo), *puloglavci* (Dubica), *mrmoljci* (sing. mrmoljak; Stari Banovci).

---

[1]) Za drugu vrstu kučića *B. pachypus*, koji živi oko Plitvičkih jezera, u vodi čistoj kao suza i pod Grbinom pećinom kod Tounja, nijesam doznao narodnoga imena.

[2]) Nijesam čuo, da bi narod govorio „*boginja*".

[3]) U Dalmaciji u okružju dubrovačkom (po *Vodopiću*) zovu božju žabicu *žabica zelenka*.

D. Hirc.

Prilog za nomenklaturu kukaca u opsegu srednjoškolske obuke.

(Svršetak.)

Lepidoptera, leptiri Mr. Z. T. M. V. Vt. Kz. K. Ml. ljuskokrilci ili leptiri A. leptirovi Pr. lepidopteri P. lepiri J. Kr. *kukci lepiri.*

Diurna, dnevni leptiri Mr. Pr. Kz. metulji ili dnevni leptiri A. dnevnjaci ili metulji Z. dnevnjaci T. Md. dnevni leptiri ili dnevnjaci M. danovci, kijačaši Vt. danji lepiri J. Kr. danji leptiri V. K. *danji lepiri.*

Rhopalocera, lepiri kijačastih ticala Kr. *lepiri kijaši.*

Succincta, čaure vise o koncu dubke Pr. kukuljice vise u petlji glavom gore okrenutom J. *kukuljice vise osovno.*

Suspensa, čaure vise o koncu strmoglavce P. kukuljice viseći strmoglavce o niti J. *kukuljice vise strmoglavce.*

Papilionida, pravi dnevnjaci T. metulji Vt. pravi danji leptiri K.

Papilio, plemenke K.

Papilio machaon, lastin rep Mr. A. T. M. Pr. P. V. J. K. Kr. lastovac ili lastin rep Z. lastovac Md. lastorep Vt. lastin repak Kz. Ml. *lastin rep.*

Papilio podalirius, vjetrilo Mr. leptir jedrilac A. veslar Pr. jedarce V. J. K. Kr. jadrilac Vt. *prugasto jedarce.*

Papilio Priamus, prijam Pr. priam. V. J. K.

Doritis Apollo, apolo Mr. T. M. Md. P. Kz. crveni okač ili apolo V. J Kr. apollo Vt K. *crvenooki apolo.*

Pieris, beli leptirovi Mr. domari Vt. bijelci K. *bijelci.*

Aporia crataegi, glogovnjak Mr. A. M. Md. T_2. K. beli leptir Pr. glogov bieli leptir ili glogovnjak V. J. Kr. složar Vt. beli glogovac Ml. *bijelac glogovnjak.*

Pieris brassicae, kupusnjak A. Z. T. M. Md. K. beljac Pr. kupusov bieli leptir ili kupusnjak V. J. Kr. keljar Vt. veliki kupusar K_2 beli leptir kupusar Kz. beli kupusar Ml. *bijelac kupušnjak.*

Pieris napi, repičnjak, repični bijeli leptir ili repičnjak V. J. repičar Vt. *bijelac repičnjak.*

Pieris rapae, repnjak T. A. repin bieli leptir ili repnjak V. J. rotkvar Vt. mali kupusar K_2 *bijelac repnjak.*

Antocharis cardamines, leptir aurora A. zorica T. V. J. aurora leptir Pr. zorničar Vt. zoraš K. *bijelac aurora.*

Rhodocera rhamni, žutak A. J. K. Kr. citrunovac Md. žutac Pr. trušljikovac ili citrunovac T_2 pasjačar Vt. *žutak citrunovac.*

Argynnis, biserni metulji, sedefice V. J. K. Kr. *sedefice.*

Argynnis paphia, srebrocrtnik A. gospica Z. Md. srebrnac Pr. srebropis V. J. K. medičar Vt. gospodjak Kz. *sedefica srebropis.*

Argynnis latonia, mali biserni metulj A. mali sedeflija Pr. mala sedefica V. J. K. mačuhar Vt. *mala sedefica.*

Argynnis aglaja, veliki biserni metulj A. veliki sedeflija Pr. velika sedevica V. J. Aglaja Vt. *velika sedefica.*

Vanessa, zubaši K. čeznari Vt. *zupcokrilci.*

Vanessa antiopa, mrtvački plašt A. T. K. kadifar Md. kadifac Pr. mrtvački plašt ili pokrov V. J. Kr. crnoplašt Vt. *mrtvački plašt.*

Vanessa Io, paunac Mr. dnevni paun-pero A. paunovac T. paunić ili crveni koprivac Pr. danje paunče V. J. K. Kr. pavac Vt dnevni paunovac Kz. *danje paunče.*

Vanessa cardui, badlenjak A. M. Md. T. čkaljac Pr. stričkov leptir V. J. Kr. stričar Vt. stričkarac K. badlenjak T_3 *stričkov zupcokrilac.*

Vanessa atalanta, admiral A. M. Md. T_2. P. Kz. K. Ml. skrletić ili admirao Pr. liepokrilac V. J. Kr. brojničar Vt. *zupcokrilac admiral.*

Vanessa polychloros, veliki koprivnjak A. lisičnjak veliki T. veliki koprivac Pr. velika riđa V. J. K. Kr. lisičar Vt. lisac T_3. *velika riđa.*

Vanessa urticae, mali koprivnjak A. lisičnjak mali T. mali koprivac Pr. mala riđa ili koprivnjak V. J. K. Kr. proljetnik Vt. koprivnjak T_3 *mala riđa.*

Vanessa *C*-album, *C*-leptir A., *C*-ovac Pr., bielo *C*, V. J. Kr. bijela *C* K. *bijeli C.*

Apatura iris, talasnjak veliki A. T. veliki dugac Pr. modra preljevica V. K. dûga Vt. modra preljevica ili dûga J. Kr. *modra preljevica.*

Lycaena, modri i crveni leptiri V. K. modrani Vt. modri lepiri ili okači J *okači.*

Lycaena alexis, gladišev modri leptir ili gladišev okač V. J. Kr. okač K. *gladišev okač.*

Lycaena adonis, liepi okač A. T.

Lycaena (Thecla) betulae, mali lastovac T. bubrežac M. Md. brezar Vt.

Polyommatus virgaureae, dukatac T_2. zlatan V. J. K. krkičar Vt. *okač zlatni.*

Melanargia galatea, tavlika A. markov šarac Pr.

Hipparchia Janira, obični očni okrajač A. tavlika T. travar Vt.

Melitaea cinxia, obični šarac A. bokvičar Pr. kokar Vt.

Hesperida, nepravi dnevnjaci T. debeloglavci K. *lepiri debeloglavci.*

Hesperia, sumračnjaci Vt.
Hesperia comma, črknjaš, crknjar Vt.
Hesperia malvarum, slezovnjak T.

Crepuscularia, večernji leptiri Mr. K. večernjaci T. M. Md. vještice ili večerni leptiri A. večernjaci ili ljiljaci Z. sutonjaši Pr. večernji leptiri ili ljiljci V. J. Kr. *večernji lepiri.*

Sphingida, ljiljci T. K. leptiri sumračnjaci Kz. *ljiljci.*

Sphinx, prhavci Vt. *ljiljak.*

Sphinx ligustri, vještica oleandra A. zimoležnjak T. K. zimoležev ljiljak V. J. zimolezinar Vt. *zimolezov ljiljak.*

Sphinx pinastri, borov ljiljak Z. V. J. bornjak T. jelvar Vt. borovnjak K. borov leptir Ml. *borov ljiljak.*

Deilephila euphorbiae, vještica mlječike A. mlječikar T. Vt. K. mlečikovac Pr. mlječerov ljiljak ili mlječikar V. J. Kr. *mlječerov ljiljak.*

Acherontia atropos, mrtvačka glava Mr. V. K. smrtoglavac Z. T. M. Vt. mrtva glava A. mrtvoglavac ili vukodlak Pr. mrtvačka glava ili smrtoglavac J. Kr. mrtvoglavac Kz. Ml. krumpiraš H. *mrtvačka glava.*

Smerinthus ocellatus, večernje paun-pero A. večernje paunče V. J. K. Kr. večerni paunić Pr. očinar Vt. *večernje paunče.*

Smerinthus tiliae, lipov ljiljak ili zubar J.
Macroglossa, velerilac T. jezičari Vt. *golupka.*

Macroglossa stellatarum, golubni rep A. golubić Pr. golupka V. J. K. Kr. zviezdar Vt. golubinji repak Kz. Ml. *dugorila golupka.*

Macroglossa croatica, hrvatska dugorilka V. Hrvat Vt. *hrvatska golupka.*

Sesiadae, caklokrilci T. staklokrilci K. *staklokrilci.*

Sesia, prozračnica Vt. *staklokrilac.*

Sesia apiformis, pčelar Mr. pčelasta vještica A. caklokrilac pčelar T. M. Md. pčelin konjic Pr. pčelka V. J. K. pčeličar Vt. *osasti staklokrilac.*

Cossus cossus, vrbosvrdlar A. drvotoč Z. vrbotoč T. vrbina burgija Pr. vrbova bušilica ili vrbotoč V. drvožder Vt. vrbotoč ili drvožder J. *bucmasti vrbotoč*

Zeuzera aesculi, prelac divjeg kestenja A. kestenova leptirica Pr. modro sitance V. J. madlar V. T.

Harpyia vinula. rašljar T_2.
Stauropus fagi, bukovnjak M. Md.
Zygaenidae, ovniči T.
Zygaena, jarmovci Vt.
Zygaena filipendulae, ivanjska ptičica T. ivanjska ptičica crvenopjegasta V. J. lavozubar Vt.
Zygaena Achilleae, prženičnjak M. Md.
Syntomis phegea, ivanjska ptičica bjelopjegava V. J. lienaš Vt.
Heterocera, raznorožci, mračnjaci Vt.

Nocturna, noćni leptiri, vještice Mr. noćni leptiri ili metuljice A. noćnjaci ili vještice Z. noćnjaci T. Md. noćni leptiri Pr. K. noćni leptiri ili metulji V. J. *noćni lepiri.*

Bombycida, prelje Mr. prelci T. A. V. K. Kr. leptirice Pr. noćni leptiri ili prelje Kz. *lepiri prelci.*

*

Bombyx mori, svilna prelja Mr. prelac svile, svilena buba A. sviljac Ž. svilac dudovnjak T. svilac M. Md. svilena leptirica Pr. svilena buba P. Kz. K. dudov svilac ili svilna buba V. J. Kr. svilenarnica ili svilena buba Ml. *dudov svilac.*

Bombyx arryndia, čudičin svilac V. J. Kr. *čudikov svilac.*

Bombyx cynthia, svilac pajasenjak T. pajasenov svilac V. J. Kr. ajlantusov prelac K_2 *pajasenov svilac.*

Bombyx yama-mai, hrastov svilac V. J. japanski hrastov prelac K_2 *hrastov svilac.*

Aglia atlas, prelac gorostas A. atlas Pr. V. *prelac atlas.*

Gastropacha neustria, prelac prstenjak A. vitičar Z. T. M. Md. kukavičja suza Pr. Ml. kukavičji suznik V. J. K. Kr. klimar Vt. *kukavičji suznik.*

Gastropacha quercifolia, hrastov list M. Md. podvijač T_2 hrastolistar Vt. *prelac hrastolist.*

Lasiocampa pini, prelac bora A. borikar T. borovnica Z. Md. borova leptirica Pr. borov prelac V. J. K. *borov prelac.*

Cnethocampa processionea, četnjak Z. Md. četničar T. M. leptir četnik ili hrastov prelac V. J. Kr. povorkaši Vt. litijaš Ml. hrastov prelac K. *hrastov prelac.*

Liparis monacha, prelac omorike A. duvna Pr. Vt. Ml. omorikar T. Md. omorikov prelac V. J. Kr. omorični prelac K. *omorikov prelac.*

Ocneria dispar, gubar A. T. K_2. varalica Pr. glavonja ili gubar V. J. Kr. debeloglavac Vt. *gubar glavonja.*

Dasychira pudibunda, voćkar Vt. bukov il orahov prelac J.

Leucoma salicis, prelac vrbe A. bela leptirica Pr. vrbar Vt. vrbov prelac J. *vrbov prelac.*

Arctia caja, smedj medo ili medvjednjak A. medved Mr. šarena leptirica Pr. obični medonjica ili kaja V. otrovar Vt. obični otrovar ili medonjica J. Kr. *obični medonjica.*

Porthesia chrysorrhoea, zlatotražnjak A. šipkar Vt. žutoguzka ili šipkar J. gnjezdar K_2 *zlatokraj.*

Saturnia carpini, malo noćno paunče ili grabov prelac V. J. mali pavac Vt. mali noćni paunovac Ml.

Saturnia piri, veliko noćno paun-pero A. noćna paunica Pr. veliko noćno paunče ili kruškov prelac V. J. Kr. pavokar Vt. veliki noćni paunovac Kz. Ml. noćno paunče K. *noćno paunče.*

Noctuida, sovoljužice A. more, sovice T. veštice Pr. sovice V. J. K. Kr. *lepiri sovice.*

Trachea piniperda, sovoljužica bora A. borova veštica Pr. borova sovica V. J. K. smrekožder Vt. *borova sovica.*

Agrotis segetum, sovoljužica zimske sjetve A. usjevača T. M. žitna veštica Pr. ozimčeva sovica V. J. ozima pozemljuša K_2 ozima sovica K. *usjevna sovica.*

Plusia gama, pištoljača T. slovo *G.* gama K_2 glagoljka Kr. *sovica gama.*

Acronycta, psi, strielac. T. crni psi V. sovica strjelica T_3.

Acronycta rumicis, kiseličnjak M. Md.

Characeas graminis, sovoljužica trave A. travska sova Mr. travarica V. J. pirikar Vt. *sovica travarica.*

Mamestra brassicae, kupusna sova Mr. kupusova sovica V. J. kupusar Vt. kupusna sovica K_2. *kupusna sovica.*

Catocala nupta, crvena lenta A. M. Md. V. K. Kr. crvena nevesta Pr. crveni vrpčar T_2 udanik Vt. *crvena lenta.*

Catocala fraxini, jasenovac Mr. modra lenta A. M. Md. V. Kr. plava nevesta Pr. modrovrpčar Vt. *modra lenta.*

Mesogona acetosellae, kiseličnjak Md. kiseličar Vt.

Phalaenidae (Geometrae), skočci Mr. raztezači A. grbe Z. V. J. K. Kr. pedljaši T. veštci Pr. natežnici Vt. pedljaši, mjerači T_3 *lepiri grbe.*

Ennomos lituraria, ubrisar Vt. modrosiva borova grba K. *modrosiva grba.*

Abraxas grossulariata, arlekin A. šarac Z. T. ogrozdov veštac Pr. šarac ili ogrozdova grba V. šarenjak ili harlekin K_2 grozdičar Vt. šarenjak, ogrožnjak T_3 *ogrozdova grba.*

Phalaena piniaria, jelov skočac Mr. borova grba Z. K_2 borni pedljaš T. M. *borova grba.*

Phalaena prunaria, šljivov pedljaš T. grmljar Vt.

Phalaena sambucina, zovnjak Z. T. bazgar Vt.

Chimatobia brumata, voćnjački skočac Mr. zimski raztezač A. jesenji veštac Pr. zimska grba V. mala zimska grba J. K_2 Kr. *mala grba.*

Hibernia defoliaria, velika zimska grba J. K_2 Kr. mrazovac Ml. *velika grba.*

Anisopteryx aescularia, zimolezinar Vt.

Microlepidoptera, leptirići A. T. M. Md. V. K. sitni leptirovi Pr. lepirići Kr. *lepirići.*

Tortricina, zavijači T. savijači K. *lepirići savijači.*

Carpocapsa pomonella, jabučan smotavac Mr. voćni ili jabučni zavijač ili zavijalac A. jabučni zavijač M. Md. jabučni moljac Pr. jabučni savijač ili jabučni moljac V. J. jabučni savijač K. jabukov savijač, jabukov moljac Kr. jabučni leptirak Ml. *jabukov savijač.*

Tortrix viridana, rastov smotavac Mr. hrastov zavijač T. hrastov ili zeleni savijač V. J. *hrastov savijač.*

Tortrix pruinana, šljivov zavijač T.

Tortrix Bergmanniana, zlatožuti zavijač T.

Tortrix Buoliana, borni zavijač T. borov savijač V. J.

Pyralidae, metuljići, vještice T.

Pyralis pinguinalis, tučnica T.

Pyralis silacealis, projina vještica T.

Scopula frumentalis usjevnica T.

Asoplia farinalis, brašnarica T. brašnarica ili brašnena vještica V.

Tineida, moljci Mr. Z. T. Kz. K. *lepirići moljci.*

Tinea, grinja P. *moljac.*

Tinea granella, grinja ili žitni moljac Mr. Kz. bieli žitni moljac ili torac A. žitni moljac Z. T. M. Md. Pr. žitni moljac ili bieli žitni žižak V. J. K. Kr. *žitni moljac.*

Tinea lacteella, brašneni moljac ili tjestotar V. J. brašneni moljac K. *moljac brašnar.*

Tinea pelionella, kožarski moljac Mr. krznarski moljac T. kožušni moljac ili kožušna grizlica V. J. rušni moljac K_2 suknarski moljac Kz. kožušni moljac K. *moljac krznar.*

Tinea sarcitella, suknen moljac Mr. moljac ili torac haljinah A suknarski moljac Z. T. M. Md. rušni moljac Ili rušna tarica V. J. rušni moljac K. Kr. *rušni moljac.*

Tineola biseliella, pokućni moljac V. J. K_2 Kr. *pokućni moljac.*

Galleria cerella, voskovni moljac T. vošćani moljac K. *moljac voštar.*

Pterophorida, pernjaci T. peruške K. *peruške.*

Pterophus tridactylos, troprsti pernjak T.

Cnemidophorus rhododactylos, ružova peruška V. ružina peruška J.

Aciptilia pentadactylos, bieli perjati moljac A. petoprsti pernjak T. M. Md. biela ili trnova peruška V. J. *petoprsta peruška.*

Alucita hexadactylos, šestoprsti pernjak T. šestopera peruška V. J.

Diptera, dvokrilci Mr. A. Z. T. M. Md. Pr. V. J. Kz. K Kr. Ml. dipteri P. *kukci dvokrilci.*

Orthorrhapha, pravošavi K. *dvokrilci ravnošavci.*

Nematocera, mušice sa dugačkim pipcima Pr. mušice dugih ticalah V. J. dugorozi K. *dvokrilci mušice.*

Culicidae, komarice K. *mušice komarci.*

Culex pipiens, komarac Mr. Z M. Md. Pr. Kz. Ml. obični komar ili komarica A. obični komarac T. K. komar ili komarac V. J. K. komar H. *obični komarac.*

Tipulidae, komari K. *mušice komari.*

Tipula gigantea, veliki komar K. *veliki komar.*

Pachyrhina pratensis, poljski komarac Mr. livadni komar A. V. J. *livadni komar.*

Ceratopogon communis, bradati komarac T.

Limnobia punctata, piknjasti komarac T.

Limnobia nubeculosa, livadni komarac T.

Limnobia oleracea, kupusni komarac T.

Simulidae, gnice K. *mušice gnice.*

Simulium golumbacense, kolumbača Mr. golubačka muha ili braničevka A. V. J. Kz. K. golubača T. M. golubački komar Md. golubačka mušica Pr. P. Ml. golubačka muha, braničevka, gnica Kr. *golubačka gnica.*

Mycetophilidae, gljivarice V. mušice gljivarice J. K. *mušice gljivarice.*

Cecidomyidae, babuškarice V. mušice babuškarice J. K. *mušice babuškarice.*

Cecidomyia destructor, žitna mušica K_2 *žitna mušica.*

Sciara Thomae, turobnica J.

Brachycera, prave muhe kratkih ticalah V. J dvokrilci s kratkim pipcima Kz. kratkorozi K. *dvokrilci muhe.*

Tanystomata, muhe T.

Tabanidae, obadi T. K. *muhe obadi.*

Tabanus bovinus, krlja Mr. prava volovska obad A. štrk ili štrkalj Z. štrk Pr. govedji obad T. J. govedska obad V. govedja obad K. *goveđi obad.*

Haematopota pluvialis, obad kišar T. kišna obad K_2.

Stratiomyidae, borilice K. *muhe močvarice.*

Bombylidae, skorci ili zukalice V. J. zukalice K. *muhe zukalice.*

Bombylius major, treptalica žuta T.
Bombylius medius, srednja treptalica T.

Asilidae, zoljarice V. J. K. *muhe grabilice.*

Asilus germanicus, grabežnica siva T.
Dioctria rufipes, crvenonoga grabežnica T.
Dioctria oelandica, elandezka grabežnica T.

Cyclorrhapha, oblošavi K. *dvokrilci oblošavci.*

Proboscidea, koji jaja ili ličinke rađaju K.

Syrphidae, nihalice K. *muhe njihalice.*

Eristalis, muljarica K. muha lužarka T_3 *muha gnojnjača.*

Muscidae, obične muhe V. J. muve Kz. prave muhe K. *prave muhe.*

Musca, muva Mr. *muha.*
Pollenia rudis, dlakava muha T.

Musca domestica, sobna muva Mr. Pr. Kz. sobna muha A. muha kućarica T. M. obična kućna muha V. J. kućna muha K. Kr. muva Ml. *kućna muha.*

Calliphora vomitoria, mesarska muva Mr. modra strvna ili bljuvaća muha A. mesarska muha Z. Md. mesarka muha T. zundarača Pr. zujara, zundarača ili brundara V. J. Kr. upljuvara Kz. zujara ili brundara K. zuhara Ml. zukara, upljučara, sjajna muha, sjajnjača, trudnica H. *muha zujara.*

Lucilia caesar, zlatara, zlatarka ili zlatnica V. J. zlatara K. zlatica, zlatara, zlatača, zlatnjača H. *muha zlatara.*

Stomoxys calcitrans, pakostna muha Mr. T. bodulja ili pakostna muha Z. M. bodulja M. pecara J. Kr. muha bodkašica K_2 *muha pecara.*

Sarcophaginae, muhe mesarice K. *mesne muhe.*

Sarcophaga carnaria, prava mesna muha A. siva muha T. siva mesarka M. kasapska muva Pr. poganuša V. J. muha mesarica K_2 mesarača Kz. *mesna muha.*

Sarcophaga mortuorum, mrtvačka muha K. *mrtvačka muha.*

Piophila casei, muha sirača T. sirna muha J. muha sirarica K. *sirna muha.*

Pyrellia cadaverina, muha strvinara K_2 gadara K. *muha strvinara.*

Glossina morsitans, tsetse muha J. tsetse K_2.
Anthomyia ceparum, muha lukarica T.
Tachinae, gusjeničarke V. J.
Tachina fera, gusjenarka velika T.
Trypetae, bušarice V. J.

Oestrida, obadovi Kz. štrkovi K. obadi Ml. *muhe štrkovi.*

Hypoderma bovis, volovska štrk ili štrkalj A. govedji obad Z. Md. pečak T. M. štrkljaj Pr. govedji štrk ili štrkalj V. J. Kr. kožni govedji štrk K_2 govedji obad ili štrkalj Kz. Ml. govedji štrk K. *goveđi štrk.*

Hypoderma tarandi, sobov štrk K. *sobov štrk.*

Oestrus, obad P.

Oestrus ovis, ovčji obad Mr. T. M. Md. Pr. Kz. Ml. ovčji štrk ili štrkalj V. J. Kr. ovčji štrk K *ovčji štrk.*

Gastrophilus equi, konjski obad Mr. Kz. konjska obad A. konjski obad štrk T. M. štrk Md. obad Pr. kosmata konjska muha V. kosmata konjska muha ili pesavka J. Kr. konjski želudčani štrk K_2 konjska muha K. *konjski štrk.*

Pupiparae, koji kukuljice rađaju K.

Hippoboscidae, krlje K. *muhe krlje.*

Hippobosca equina, konjska muva Mr. P. Kz. konjska uš T. konjska muha K_2 krilata konjska muha K. *konjska muha.*

Melophagus ovinus, ovčja uš T. ovčja krlja K. *ovčja krlja.*

Nycteribiidae, netopirove uši K. *netopirove krlje.*

Aphaniptera, beskrilci V. Kz. tajnokrilci J. beskrilci sa sisalom K. buhe Kr. *buhe.*

Pulicidae, buhe T. K. buve Kz. *buhe.*

Pulex irritans, buva Mr. Kz. buha A. Z. M. V. J. Kr. čovječja buha K_2 obična buha T. K. *obična buha.*

Pulex penetrans, peščara buva Mr. buha pješčara T. M. K. *buha pješčara.*

Rhynchota, polukrilci Mr. A. Z. T. M. Md. Pr. V. hemipteri P. kljunaši J. kljunaši ili rilaši Kz. rilaši K. Kr. Ml. *kukci rilaši.*

Heteroptera, raznokrili Pr. nejednakokrilci T_2 raznokrilci V. K. polukrilci J. *rilaši nejednakokrilci.*

Geocores, pozemne stjenice T. J. suvozemne stenice Kz. kopnene stjenice K. *kopnene stjenice.*

Reduvia, stjenice gadare K.

Pentatomidae, smrdibube Kz.

Pentatoma, stjenice oklopnjače K.

Strachia ornata, šarena stjenica A. Pr. ciganka V. Kr. šareni martin K. *šareni martin.*

Acanthosoma griseum, sivi smrdljivi martin V. J. K. Kr. smrdljiva pata, smrduška, smrdljiva baba H. *sivi martin.*

Acanthosoma haemorrhoidalis, crvenka T.
Cydnus bicolor, bjelopjegasta štitarka T.
Cimex rufipes, crvenonoga štitarka T.
Cimex baccarum, bobičarka T. siva smrdibuba Kz.
Cimex oleracea, kupusnjača T. ciganka J. štitasta stenica Ml.

Acanthia, meke stjenice K. *plosne stjenice.*

Acanthia lectularia, posteljna stjenica A. kućna stjenica Z. Md. obična stjenica T. M. V. J. Kz. K. Kr. kućevna stenica Pr. domaća stenica P. Ml. *obična stjenica.*

Hydrodromus, vodene skakutice K. *vodene skakalice.*

Hydrometra, vodeničar H.

Hydrometra stagnorum, obična skakutica A. gazivoda Pr.

Hydrometra lacustris, skakutica T. obična skakutica V. *obična skakalica.*

Pyrrhocoris apterus, bezkrili opančar V. J. Kr. *beskrili opančar.*

Hydrocores, povodne smrdibube T. smrdibube V. vodene stenice P. Kz. K. povodne stjenice J. *vodene stjenice.*

Nepa cinerea, vodeni štipavac A. vodena škorpija Mr. Kz. povodna štipavica T. M. pljoštanka Z. Md. sura štipavica V. J. vodena štipavica K. *vodena štipavica.*

Notonecta, veslačice K.

Notonecta glauca, vodena stjenica A. Kz. vodena stenica ili gladiš Pr. nauznačarka V. nauznačarka ili obična veslačica J. Kr. *obična nauznačarka.*

Naucoris cimicoides, plivačica obična T.

Corixa striata, prugasta plivačica T.

Homoptera, istokrilci Pr. jednakokrilci T_2 V. J. istokrilci K. *rilaši jednakokrilci.*

Cicadina, strigavci T. kriši V. J. Kr. cvrčci Kz. K. *rilaši cvrčci.*

Aphrophora, pjenuše K. *pjenuša.*

Aphrophora spumaria, pjenjak A. strigavac pjenjak T. cvrčak penušar Pr. pjenuša ili strigavac V. Kr. pjenuša strigavac J. strigavac Kz. *vrbova pjenuša.*

Fulgora, svećonosci Pr. svjetluše K. *svjetluša.*

Fulgora laternaria, svetlica Mr. surinamska zlatarka A. svjetilnjak T_2 surinamska svjetiljka V. *surinamska svjetluša.*

Cicada, strigavac Mr. cvrčak P. prave cvrkutaljke K. *cvrčak.*

Cicada orni, cvrčak A. Pr. V. J. Kz. Kr. Ml. strigavac manar T. jasenova cvrkutaljka K_2 jasenov cvrčak K. *jasenov cvrčak.*

Cicada plebeja, obični cvrčak K. *obični cvrčak.*

Cicada coccinea, crveni strigavac T_2.

Aphidida, listne vaši Mr. ušenci Z. T. M. Md. V. J. K. Kr. buhači P. biljne vaši ili medljikare Kz. gnjilice, bubice H. *rilaši ušenci.*

Aphis rosae, ušenjak ili ušenac ruže A. ušenac ruževac T. ružina buač Pr. ružični ušenac Z. ružin ušenac V. J. K. Kr. ružina vaš Ml. *ružin ušenac.*

Aphis mali, ušenac jabukovac T. zeleni jabučni ušenac K_2 jabučni ušenac K. *jabukov ušenac.*

Aphis piri, ušenac kruškovac Md.

Aphis cerasi, ušenac trešnjevac T. trešnjin ušenac K_2.

Aphis brassicae, ušenac kupusar T. kupusni ušenac K_2.

Aphis sambuci, ušenac zovnjak T.

Chermes abietis, omorični ušenac K. *omorikov ušenac.*
Chermes coccineus, ušenac kermesovac T.

Phylloxera vastatrix, trsov ušenac ili ušenac vinove loze J. Kr. šušibuba Kz. trsov ušenac K. filoksera ili sušibuba Ml. *trsova filoksera.*

Coccida, crvci T. K. *rilaši crvci.*
Coccus, štitna vaš Mr. *crvac.*

Coccus cacti, košenil ili krmez Mr. skrletna crvičina ili košenila A. crvac Z. M. Ma. T_2 pravi crvac košnilac T. skrletarka ili košenila Pr. pravi crvac V. J. K. Kr. *pravi crvac.*

Coccus ilicis, krmez Mr. kermesov crvac T. crvac kermesovac K. *crvac kermesovac.*

Coccus ceriferus, crvac voštanik K. *crvac voštar.*

Coccus polonicus, poljski crvac T. K. *poljski crvac.*

Coccus manniparus, manin crvac K. *crvac manotvor.*

Coccus lacca, gumilaći crvac A. lakovac Z. M. Md. T crvac lakovac V. J K. Kr. *crvac lakovac.*

Coccus persicae, crvac breskovac T. breskvin crvac K_2.
Coccus hesperidium, narančevac T. narančin crvac K_2.

Aptera, bezkrili Pr. beskrilci K. *rilčari beskrilci.*

Pediculina, uši ili vaši Z. uši T. K. uš P. *uši.*

Pediculus capitis, vaš u glavi Mr. Z. uš glave A. uš glavna T. M. uš u glavi Md. obična uš Pr. K. uš T_2 obična uš ili vaš V. J. Kr vaš čovečja Ml *obična uš.*

Pediculus vestimenti, bela vaš Mr. biela uš T. M. uš prtenjača ili biela uš V. J. Kr. prtena ili bijela uš K. *prtena uš.*

Pediculus pubis, vaš u dlaci Mr. uš pljoštica T. široka uš M.
Malophaga, perovci T. tekuti K_2 *tekuti.*
Philopterus communis, obična tekut T. *obična tekut.*
Philopterus pavonis, paunova tekut T.
Trichodectes latus, pasji dlakar T.
Liothoeum pallidum, živaća tekut T.

Kako se iz priopćenoga materijala razbira, držali su se stariji pisci često odviše točno tuđega imena. Na taj način tumačimo izraze: Eintagsfliege = *jednodnevna muha*, Wintersaateule = *sovoljužica zimske sjetve*, Cynips calycis = *šišar cvjetne čaške*. Bombylius medius = *srednja treptalica*, der grosse braune Rüsselkäfer = *velika mrka borova pipa*, der breiteste Schwimmkäfer = *najširi plivaći kebar*, Maulwurfsgrille = *krtinski šturak*; ili čak ove: blaue Fleisch- oder Schmeissfliege = *modra strvna ili bljuvaća muha*, die Frühlingsfliege mit den gelben Fühlern = *protuljetna muha sa žutimi roščići*, der gewöhnliche Randaugenfalter = *obični očni okrajač* itd. Neobične su kovanice: *bakrenobojna roguša*, *listoušna žderalica* za kukca, koji jede ušence, *sisokrija* za kornjaša, koji ima tobože sakriveno rilce, sisalo.

Uvukla su se u našu nomenklaturu i protivurječja: *omorikov jelotoč* i *borov jelotoč*. A nema svagda konsekvencije n. pr. Geocores = *pozemne stjenice*, a Hydrocores = *povodne smrdibube*; Curculionidi zovu se *žušci* ili *kljunci*, a pojedini primjerak zove se *žižak*; Cerambycidi imadu imena: *strižibube*, *cvilidrete* i *kozlići*, ali ime *kozlić* nema nijedan od navedenih kornjaša. Vanessa Io ima ime *pavac*, Saturnia piri *pavokar*, a rođak S. carpini *mali pavac*; Gryllus campestris zove se *šturak*, a Gryllus domesticus *stričak*; Cynips calycis *šiškar*, a C. folii *šišaričar*. Ne držim za ispravno, da se ni dva kukca, a kamo li dva lepira zovu istim imenom n. pr. da je *okač* Doritis i Lycaena, *zimolezinar* Sphinx ligustri i Anisopteryx aescularia, *gložar* Aporia crataegi i Bombyx crataegi. Po mom mnijenju kod Diptera nijesu zgodna imena *dugorozi* i *kratkorozi*, jer su im ticala većinom nježna, kao ni *pčelka* za Trochilium apiforme, jer je slična osi, *žuti trčak* za Zabrus gibbus, jer ima samo noge žute, *grabić* za Staphylinus, jer ne grabi itd. Gdje se u latinskom ime familije slaže s imenom genusa, uveo sam to i u našu nomenklaturu n. pr. Dytiscida, Dytiscus, *kozaci*, *kozak*, a naprotiv prozvao sam rodove po familijama n. pr. *kusokrilac* prema *kusokrilci*. Klonio sam se kovanja novih izraza, te sam zadržao i takova imena, koja, ako i nijesu zgodna, već su se udomila duljom porabom n. pr. *hitra*, *kozak*, *čahuromora*. Mislim, da je zgodno, ako se upotrebe neka internacionalna imena kukaca, za to se vraćam na imena: *apolo*, *admiral*, *aurora*, *gama*, *filoksera*, premda imamo već hrvatskih imena za te kukce.

Naknadno mi je u ruke došla programna radnja iz Karlovaca od g. 1856., u kojoj g. Dimić navodi narodna imena životinja, a među njima i imena kukaca, poimence lepira. Upozorujem na tu radnju gg. kolege.

Ne mogu završiti, da ne zahvalim i na ovom mjestu svoj gospodi, koja su me u ovom nastojanju podupirala. G. kolega Korlević pomogao mi je dobrano, da bude ova nomeklatura u skladu s predmetima. Gg. kolege Dr. Bosanac i Dr. Radić pomogli su mi, da se ne uvuku nove jezične nezgrapnosti i da se uklone neke starije pogrješke. G. kolega Medić podao mi je za ovaj posao svoje primjerke zoologije od Marinkovića i Pančića. Ljubezni naš kolega u Biogradu g. P. S. Pavlović poklonio mi je zoologiju Milkovića za I. razred i onu Kozarca za više razrede; tako sam mogao ovdje priopćiti i nomenklaturu, kakvu upotrebljavaju sada srpski naši drugovi. G. Dragutin Hirc podao mi je iz svoje zbirke sabranih faunističkih bilježaka narodne nazive kukaca. Svoj gospodi izričem i ovdje srdačnu hvalu.

Dr. *A. Langhoffer.*

O antiprizmama, koje su Arhimedovi poliedri.

Po Wittsteinu — izumitelju prizmatoida — zove se pravilnom antiprizmom takav prizmatoid[1]), koji ima za osnovke pravilne među sobom kongruentne poligone, a pobočke su mu istokračni trokuti. Takova se na ime antiprizma dobije, ako se osnovke stave u takav položaj, da sastavnica njihovih središta stoji okomito na ravninama obiju osnovaka, i pri tom se jedna osnovka prema drugoj za kut od $\frac{180^0}{n}$ oko spomenute sastavnice središta kolota, gdje n znači broj stranica svakoga osnovnog poligona. Kad su osnovke takove antiprizme pravilni poligoni od n stranica, onda je naravno srednja presječna figura pravilan poligon od $2n$ stranica; samo pobočke takove antiprizme — istokračni trokuti — nijesu u opće pravilni likovi.

Od osobitoga su pak interesa takove pravilne antiprizme, kojima su i pobočke pravilni poligoni, dakle istostrani trokuti. Ovake antiprizme imadu to važno svojstvo, da su im svi bridi među sobom jednaki. Kod ovakovih pravilnih antiprizama bile bi dakle sve strane pravilni poligoni, a svi bi bridi bili među sobom jednaki, samo uglovi, koji su među sobom kongruentni, ne bi u opće bili pravilni. Po ovim svojstvima pripadaju ovake antiprizme svakako među Arhimedove poliedre[2]). Lako se vidi, da je moguća samo jedna pravilna antiprizma s pravilnim pobočkama, koja bi imala i pravilne i među sobom kongruentne uglove, a to je ona, koja ima za osnovke pravilne trokute. A sada se opet lako spoznaje, da takova antiprizma nije ništa drugo nego pravilan oktaedar.

Iz obične pravilne antiprizme dobije se lako antiprizma, koja je Arhimedov poliedar. Pomislimo na ime, da je jedna osnovka onakove antiprizme u čvrstu položaju, a druga se na sastavnici osnovnih središta pomiče tako, da ostaje sama sa sobom usporedna; tako će ta osnovka s onom čvrstom u svakom položaju svome činiti osnovke pravilne antiprizme; samo u jednom jeditom položaju činit će ona prva s ovom drugom osnovke takove pravilne antiprizme, kojoj će pobočke biti pravilni trokuti. Dakle

[1]) Das Prismatoid. Eine Erweiterung der elementaren Stereometrie. Von Theodor Wittstein, Hannover, Hahnsche Buchhandlung 1860. str. 19.

[2]) Isporedi: Wittstein, Das Prismatoid, str. 20.

svaka obična pravilna antiprizma prelazi kod neke visine u antiprizmu, koja je Arhimedov poliedar. Ta se visina može u svakom slučaju proračunati iz stranice osnovnoga poligona. Pošto kod pravilne antiprizme s pravilnim pobočkama moraju pobočni bridi biti jednaki s osnovnima, to je ta visina, kao što se čovjek lako može uvjeriti, kateta pravokutnoga trokuta, komu je hipotenuza jednaka stranici osnovnoga poligona antiprizme, a druga je kateta stranica pravilna poligona, koji imade dva puta toliko stranica, koliko ih ima osnovka antiprizme, s kojom je istomu krugu upisan. Ova druga kateta nije na ime ništa drugo nego ortogonalna projekcija spomenute hipotenuze — pobočnoga brida antiprizme — na ravninu jedne osnovke antiprizme; a s obzirom na međusobni položaj osnovaka antiprizme lako se vidi, da ona mora biti stranica gore spomenutoga poligona.

Ako su osnovke pravilne antiprizme poligoni od n stranica, gdje n može biti svaki cijeli broj, počevši od 3, onda je dakle $v^2 = s_n^2 - s_{2n}^2$; gdje je v visina antiprizme, s_n stranica osnovnih poligona, a s_{2n} stranica pravilna poligona od $2n$ stranica, koji je upisan istomu krugu, kao jedna od osnovaka antiprizme. Pošto je

$$s_{2n} = \sqrt{2r\left(r - \sqrt{r^2 - \frac{s_n^2}{4}}\right)},$$

gdje je r polumjer kruga, koji je osnovci pravilne antiprizme opisan, i koji se za svaki osobiti slučaj može izraziti sa s_n, to je

$$v = \sqrt{s_n^2 - 2r\left(r - \sqrt{r^2 - \frac{s_n^2}{4}}\right)} \quad \ldots\ldots \text{I)}$$

Mnogo jednostavniji izraz dobije se za v, ako se upotrebi trigonometrija. Budući da je $s_{2n} = \dfrac{s_n}{2\cos\frac{90^0}{n}}$, to je

$$v = s_n \sqrt{1 - \left(\frac{1}{2\cos\frac{90^0}{n}}\right)^2} \quad \ldots\ldots \text{II)}$$

Ili, ako se želi iz II) dobiti za v formula, koja je prikladna za logaritmiranje, stavi se, da je

$$\frac{1}{2\cos\frac{90^0}{n}} = \cos\varphi.$$

Gornji se izraz smije izjednačiti cosinusu nekoga pomoćnoga kuta φ s toga, što je najveća vrijednost toga izraza $\frac{1}{\sqrt{3}}$, dakle manja od jedinice. Ta se najveća vrijednost dobije, ako je $n = 3$. Dakle:

$$v = s_n \sqrt{1 - \cos\varphi^2}, \text{ ili}$$

$$v = s_n \sin\varphi \quad \ldots\ldots \text{III)}.$$

Budući da je n. pr. za pravilnu osmerostranu antiprizmu[1]) $n = 4$, a $r = \frac{s_4}{2}\sqrt{2}$, to je po formuli I), ako se mjesto s_4 piše samo s:

$$v = \sqrt{s^2 - s\sqrt{2}\left(\frac{s}{2}\sqrt{2} - \sqrt{\frac{s^2}{2} - \frac{s^2}{4}}\right)} = \sqrt{s^2 - s^2 + \frac{s^2}{2}\sqrt{2}};$$

ili $$v = s\sqrt{\tfrac{1}{2}\sqrt{2}}.$$

Isti se resultat dobije dakako i iz formule II), jer je $\cos\frac{90^0}{n} = \cos 22\tfrac{1}{2}^0 = \tfrac{1}{2}\sqrt{2+\sqrt{2}}$, dakle

$$v = s\sqrt{1 - \frac{1}{2+\sqrt{2}}} = s\sqrt{1 - \frac{2-\sqrt{2}}{2}};$$ ili

$$v = s\sqrt{\tfrac{1}{2}\sqrt{2}}.$$

Naravno je, da se iz zadanoga brida pravilne antiprizme, koja je Arhimedov poliedar, može proračunati ne samo njezino oplošje, nego i tjelesnina. Pošto je tjelesnina prizmatoida $= \frac{v}{3}\left(\frac{B+b}{2} + 2S\right)$, gdje v znači visinu, B i b osnovke, a S srednju presječnu figuru prizmatoida, to je i tjelesnina pravilne antiprizme od $2n$ pravilnih pobočaka i brida s_n

$$T = \tfrac{1}{3}\left(\frac{n}{2}s_n\sqrt{r^2 - \frac{s_n^2}{4}} + n\,s_n\sqrt{\varrho^2 - \frac{s_n^2}{16}}\right).$$
$$.\sqrt{s_n^2 - 2r\left(r - \sqrt{r^2 - \frac{s_n^2}{4}}\right)},$$ ili

$$T = \frac{n}{6}s_n\left(\sqrt{r^2 - \frac{s_n^2}{4}} + 2\sqrt{\varrho^2 - \frac{s_n^2}{16}}\right).$$
$$.\sqrt{s_n^2 - 2r\left(r - \sqrt{r^2 - \frac{s_n^2}{4}}\right)} \quad \ldots\ldots 1),$$

gdje je r polumjer kruga, koji je opisan osnovci, a ϱ polumjer kruga, koji je opisan srednjoj presječnoj figuri antiprizme. U svakom osobitom slučaju mogu se r i ϱ izraziti sa s_n.

Na temelju trigonometrije dobije se pak, da je:

$$T = \frac{n}{12}s_n^3\left(\operatorname{cotg}\frac{180^0}{n} + \operatorname{cotg}\frac{90^0}{n}\right)\sqrt{1 - \left(\frac{1}{2\cos\frac{90^0}{n}}\right)^2} \quad \ldots 2)$$

A u formi prikladnoj za logaritmiranje dobije se iz 2) s obzirom na III), da je

---

[1]) Po Wittsteinu zvali bi mnogi ovakovu antiprizmu četverostranom pravilnom antiprizmom. Pošto je pak takova antiprizma omeđena od osam pobočaka, to je ipak neko protivurječje, ako se zove četverostrana, i to tim više, što se kod ostalih prizmatoida to ne čini.

$$T = \frac{n s_n^3}{12} \sin\varphi \cdot \frac{\sin\frac{270^0}{n}}{\sin\frac{180^0}{n}\sin\frac{90^0}{n}} \quad \ldots\ldots 3);$$

gdje je kut φ određen jednadžbom $\cos\varphi = \frac{1}{2\cos\frac{90^0}{n}}$.

Tako je n. pr. za pravilnu osmerostranu antiprizmu, koja je Arhimedov poliedar, s obzirom na to, što je $n = 4$, $r = \frac{s_4}{2}\sqrt{2}$ i $\varrho = \frac{s_4}{2\sqrt{2-\sqrt{2}}}$ po formuli 1), ako se opet izostavi kazalo kod s:

$$T = \tfrac{4}{6} s \left(\sqrt{\frac{s^2}{2} - \frac{s^2}{4}} + 2\sqrt{\frac{s^2(2+\sqrt{2})}{8} - \frac{s^2}{16}}\right) \cdot$$

$$\cdot \sqrt{s^2 - s\sqrt{2}\left(\frac{s}{2}\sqrt{2} - \sqrt{\frac{s^2}{2} - \frac{s^2}{4}}\right)}, \text{ ili}$$

$$T = \tfrac{2}{3} s \left(\tfrac{s}{2} + \tfrac{s}{2}\sqrt{3 + 2\sqrt{2}}\right) s\sqrt{\tfrac{1}{2}\sqrt{2}},$$

ili konačno, pošto je $\sqrt{3 + 2\sqrt{2}} = 1 + \sqrt{2}$,

$$T = \tfrac{s^3}{3}(2 + \sqrt{2})\sqrt{\tfrac{1}{2}\sqrt{2}}.$$

Taj isti rezultat dobije se i iz formule 2) s obzirom na to, što je $n = 4$, i ako se mjesto s_4 piše samo s. Tako je

$$T = \tfrac{s^3}{3}(\operatorname{cotg} 45^0 + \operatorname{cotg} 22\tfrac{1}{2}^0)\sqrt{1 - \left(\frac{1}{2\cos 22\frac{1}{2}^0}\right)^2}; \text{ ili}$$

$$T = \tfrac{s^3}{3}[1 + (1 + \sqrt{2})]\sqrt{1 - \frac{1}{2+\sqrt{2}}}, \text{ ili napokon}$$

$$T = \tfrac{s^3}{3}(2 + \sqrt{2})\sqrt{\tfrac{1}{2}\sqrt{2}}.$$

Vrlo lijepi izrazi dobiju se također za visinu i tjelesninu one pravilne deseterostrane antiprizme, koja je Arhimedov poliedar. Za takovu je na ime pravilnu deseterostranu antiprizmu visina

$$v = s\sqrt{\tfrac{1}{2} + \tfrac{1}{10}\sqrt{5}}; \text{ a tjelesnina}$$

$$T = \tfrac{s^3}{12}(10 + 4\sqrt{5}); \text{ gdje } s \text{ znači brid antiprizme.}$$

Ova je pravilna antiprizma za to osobito važna, što dolazi kao srednji dio pravilnoga ikosaedra, kad mu se uzmu dvije suprotne peterostrane piramide kao ostala dva dijela[1]).

Konačno neka bude još rečeno, da se iz onih općih formula pod I), II) i 1), 2) može dakako proračunati visina i tjelesnina pravilnoga oktaedra, ako se shvati kao antiprizma.

Tako je n. pr. po formuli I), pošto je $n = 3$, a $r = \frac{s_3\sqrt{3}}{3}$, i ako se mjesto s_3 piše samo s, spomenuta visina

[1]) Vidi moj članak: „Proračunavanje tjelesnine pravilnih polijedara ....." u Nastavnom Vjesniku, knjiga II. str. 331.

$$v = \sqrt{s^2 - \frac{2s\sqrt{3}}{3}\left(\frac{s}{3}\sqrt{3} - \frac{2s\sqrt{3}}{3}\right)}, \text{ ili}$$

$$v = s\sqrt{\tfrac{2}{3}}.$$

Ovo dakako nije ništa drugo, nego promjer kugle, koja je oktaedru upisana.

Iz formule 1) dobije se pak s obzirom na to, što je $n = 3$, $r = \frac{s_3\sqrt{3}}{3}$ i $\varrho = \frac{s_3}{2}$, da je tjelesnina pravilnoga oktaedra

$$T = \frac{s^2}{2}\left(\sqrt{\frac{s^2}{3} - \frac{s^2}{4}} + 2\sqrt{\frac{s^2}{4} - \frac{s^2}{16}}\right)\sqrt{\tfrac{2}{3}}, \text{ ili}$$

$$T = \frac{s^3}{4}\left(\tfrac{1}{3}\sqrt{2} + \sqrt{2}\right), \text{ ili konačno}$$

$$T = \frac{s^3}{3}\sqrt{2}\,;$$ gdje se opet mjesto s_3 pisalo samo s.

D. Radović.

O primjeni jednoga poučka iz planimetrije u deskriptivnoj geometriji.

Visine makar kojega trokuta sijeku se u jednoj tački, koja je važna tačka trokuta (ein merkwürdiger Punkt des Dreieckes). — Djelomična primjena toga poučka u deskriptivnoj geometriji poznata je. Za to sam naumio, da je u „Nastavnom Vjesniku“ u potpunoj cjelini iznesem. Razlozi, s kojih to činim, ovi su: Prvo, poradi koristi, koju iz toga poučka crpemo, jer se prečesto događa, da se taj poučak poradi jednostavnosti u nacrtnoj geometriji primijeniti mora (moglo bi se doduše često od te primjene i odstupiti, ali bi se u tom slučaju neki postupak, koji je već bio upotrebljen, morao na novo upotrebiti, i to jednostavnosti na uštrb), pa je onda jasno, da učitelj, kao i učenik, u svakom času s tom korisnom primjenom treba da računaju. Drugo, namjeravam, da obratim pažnju na prostiji i zgodniji postupak kod jednoga zadatka, koji se često u deskriptivnoj geometriji primjenjuje, i koji do sada nije riješen s pomoću toga poučka. Iz svega, što je do sada kazano, izlazi, da će mi za ishodište svih onih zadataka, koji u deskriptivnoj geometriji imadu veliku praktičnu vrijednost i koji se najčešće pojavljuju, služiti gore navedeni poučak, što do sada, koliko je meni poznato, nije učinjeno. Treći je i posljednji razlog taj, što hoću da pokažem, kako se može do povoljnoga resultata doći i u onim slučajevima, gdje se u prvi mah čini, da se taj poučak ne može primijeniti.

Primjena ovoga poučka tiče se ovih triju zadataka, koji, kao što je gore izloženo, vrlo su važni u zadacima deskriptivne geometrije:

1. Nacrtaj pravac, koji je paralelan zadanomu pravcu, a prolazi kroz presjek drugih dvaju pravaca, koji se nalazi izvan ravnine, na kojoj crtamo[1]).

2. Kroz zadanu tačku nacrtaj pravac, koji prolazi kroz presjek dvaju zadanih pravaca, ako se taj presjek nalazi izvan ravnine, na kojoj crtamo.

Prvi zadatak rješava se s pomoću gornjega poučka na ovaj način (sl. 1.). Zadani su pravci p i p_1. Traženi pravac p_3, koji

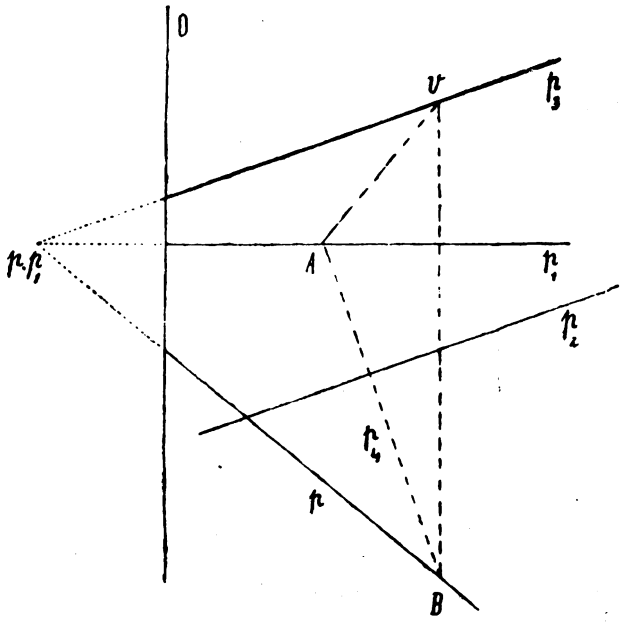

Sl. 1.

prolazi kroz $p \,.\, p_1$ (presjek pravaca p i p_1 označujem sa $p \,.\, p_1$), zadan je smjerom p_2. Okrajak ravnine prikazuje pravac O. Kad bismo mogli naći jednu tačku, koja bi se nalazila na pravcu p_3, a ujedno i na ograničenom dijelu ravnine, na kojoj crtamo, onda bi zadatak bio riješen.

Takvu tačku dobivamo ovako: Povučemo li okomicu p_4 na pravac p_2, dobivamo trokut $ABp \,.\, p_1$. Presjek visina toga

[1]) 3. zadatak: Nacrtaj pravac, koji je okomit na zadanom pravcu, a ide kroz presjek drugih dvaju pravaca, koji se nalazi izvan ravnine, na kojoj crtamo — sadržan je u prvom, a i obratno prvi u ovom.

trokuta tražena je tačka, jer se traženi pravac p_3 može držati za visinu trokuta $ABp \,.\, p_1$, koja pripada stranici AB, a druge se dvije visine njegove, kao i njihov presjek, mogu lako naći.

Drugi zadatak rješava se na više načina, od kojih je, čini mi se, najobičniji onaj, kojega crtež prikazuje trobridnu piramidu, presječenu dvjema paralelnim ravninama (sl. 2.). Kao što

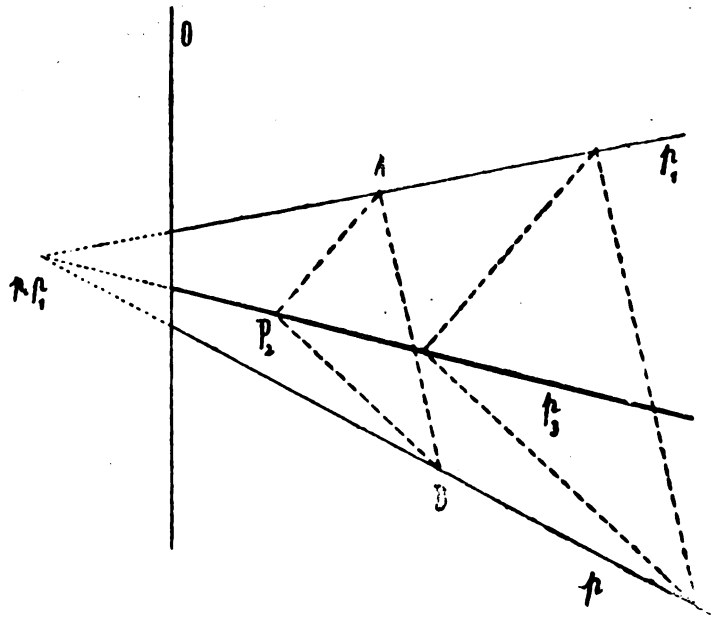

Sl. 2.

se vidi, kod ovoga je postupka potrebno 6 pomoćnih pravaca, od kojih su dva po dva paralelna.

A sada da pokažem elegantnije riješenje ovoga zadatka, koje se iz gore navedenoga poučka izvodi (sl. 3.). Kroz zadanu tačku P_2 povuku se okomice na p i p_1, te se dobije trokut $ABp \,.\, p_1$. Tačka je P_2 presjek visina toga trokuta; za to je p_3 visina njegova, koja pripada stranici AB, te se s toga dâ lako povući.

Kako se dolazi do ovoga novog postupka? Promatrajući pažljivo sliku 2. Iz postupka kod ove slike zna se, da trokut ABP_2 može imati beskonačno mnogo položaja, jer tačke A i B mogu imati makar kakav položaj na pravcima p i p_1, te će jedan položaj trokuta biti i takav, da će stranica AB biti okomita na p_3. Onda bi p_3 bila visina, koja bi pripadala stranici AB u trokutu $ABp \,.\, p_1$. Kad bismo dakle mogli naći taj osobiti položaj stranice AB, koji visi o nepoznatom položaju pravca p_3, onda bi zadatak bio riješen. Pravac p_3 bio bi onda određen

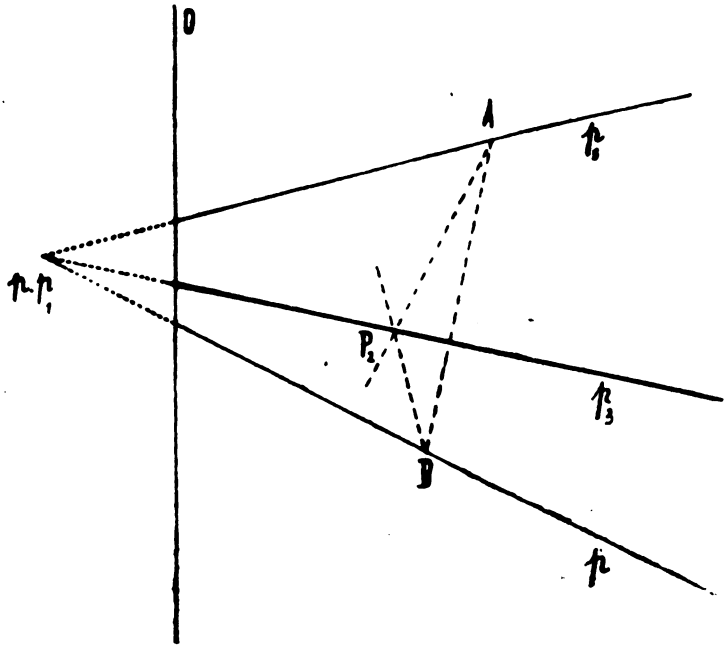

Sl. 3.

tačkom P_2 i smjerom. Naći pak taj osobiti položaj stranice AB značilo bi izbaciti (eliminirati) jednu nepoznanicu, pa uvesti u zadatak drugu nepoznanicu. Ali to ne treba da smeta, jer se ta druga nepoznanica lako dobije. Do nje dolazimo ovako:

Recimo, da je taj za nas osobito važni položaj stranice AB (sl. 4.) nađen; onda možemo vrlo lako naći dvije visine trokuta $ABp.p_1$, dakle i presjek V svih triju visina. Prema tomu došli bismo do pravca p_3, kad bismo tačku V sastavili s tačkom P_2, što se lako vidi iz slike 4., jer svi trokuti $ABp.p_1$, $A_1B_1p.p_1$, $A_2B_2p.p_1$ i t. d. imaju zajednički vrh $p.p_1$, zajedničke dvije stranice p i p_1, a stranice AB, A_1B_1, A_2B_2 i t. d., koje su nasuprot zajedničkomu vrhu, jesu paralelne.

Ujedno mi trokut $A_2B_2P_2$ daje elegantno riješenje ovoga zadatka. Zadanu tačku P_2 shvaćamo kao presjek visina jednoga trokuta, kome su p i p_1 stranice po položaju, a tačka $p.p_1$ jedan vrh. Kroz tačku P_2 moraju ići dvije visine toga trokuta, koje je lako povući, a kroz presjeke A i B tih visina sa stranicama p_1 i p mora ići treća stranica trokuta, na kojoj mora treća visina $-p_3$ — stajati okomito.

Jasno je, da bi se dokaz a i sam postupak kod ovoga zadatka ovdje bio mogao prikazati samo u kratkom obliku, no to

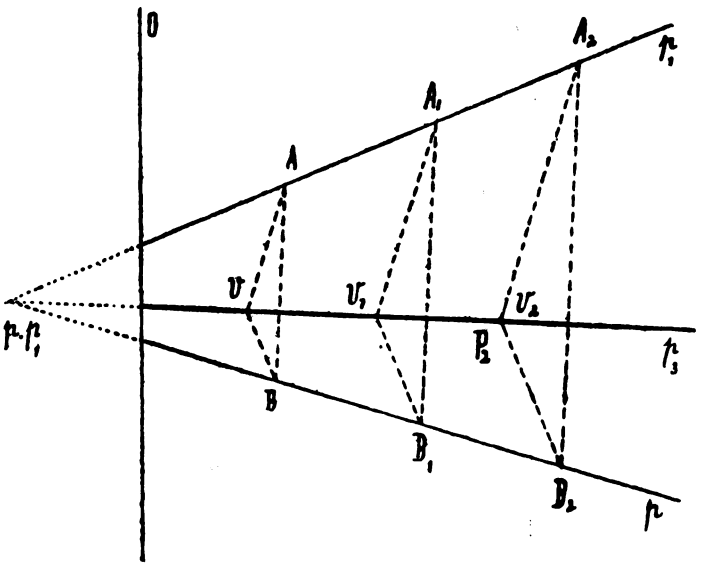

Sl. 4.

nijesam učinio za to, da pokažem, kako često elegantan dokaz, kao i elegantno riješenje kojega zadatka, ima dosta dugačku historiju. Kod ovoga novog postupka potrebne su samo tri pomoćne linije, od kojih se dvije moraju okomito povući.

I tako sam zadovoljio prvomu i drugomu zahtjevu ove raspravice. Trećemu zahtjevu zadovoljit ću ovim primjerom.

Zadana je ravnina π i u njoj makar koja tačka C. Treba u okomici, koja je u tački C podignuta na ravninu π, uzeti makar koju tačku D i kroz nju položiti ravninu $\beta \parallel \pi$[1]) (sl. 5.) Kako se ovaj zadatak rješava, poznato je. Nas interesira zadatak od onoga časa, kad smo uzeli tačku D. Sada treba tačkom D položiti pravac, koji bi bio paralelan s makar kojim pravcem ravnine π.

Najzgodniji je pravac $\overline{m}$, koji se već nalazi u ravnini π. Kroz vertikalno probodište $\overline{p_v}$ mora prolaziti $\beta_v \parallel \pi_v$. Ako je O okrajak ravnine, na kojoj crtamo, onda nam to probodište pada izvan ravnine. I sada je neprilika gotova. Zgodna bi bila i vertikalna trasa ravnine π, ali može i r_h pasti izvan ravnine ili presjek horizontalne trase s osju x. Uzeti pak koji drugi pravac u ravnini π značilo bi uzeti u pomoć još 8 pravaca, od kojih

[1]) Tačke označujem velikim, pravce malim latinskim, a ravnine grčkim slovima. Probodište pravca r sa vertikalnom ravninom označujem sa $\overline{p_v}$, a njegovu horizontalnu projekciju sa $_1\overline{p_v}$; horizontalno probodište sa $\overline{p_h}$, a vertikalnu projekciju sa $_2\overline{p_h}$.

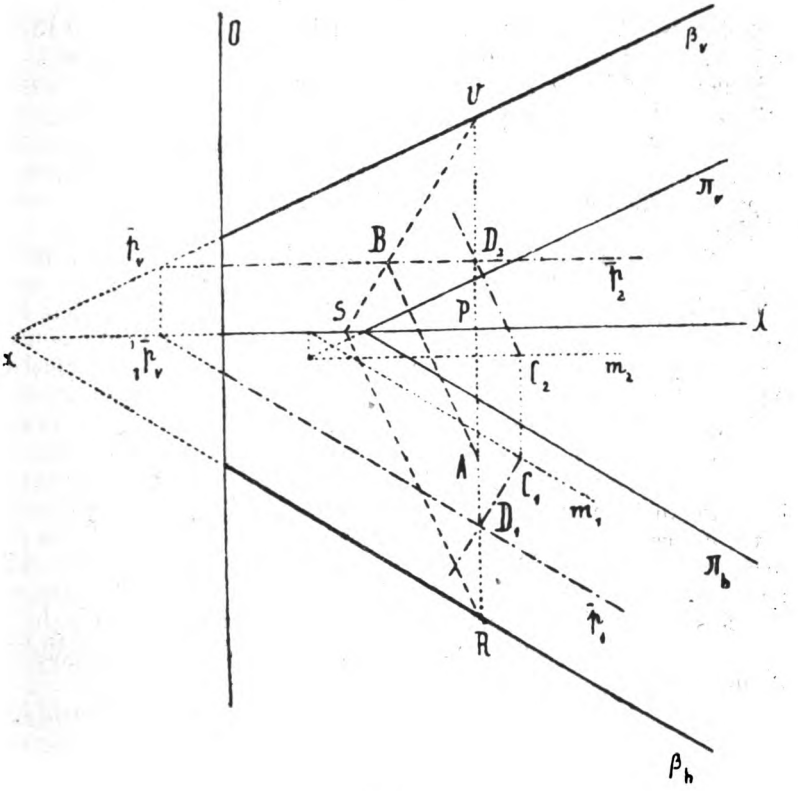

Sl. 5.

su dva po dva paralelna. Pribjegnemo li pak pomoćnomu zadatku 1., vidjet ćemo, da će se do resultata doći s pomoću triju pravaca i prenošenjem jedne poznate dužine. U prvi se mah čini, da se ne može povući pravac, kojemu je samo smjer zadan i koji prolazi kroz jednu tačku izvan ravnine, i ako je ta tačka potpuno određena. Ali kad bismo u ograničenoj ravnini, u kojoj radimo, imali dva pravca, koji bi produženi isto tako tom tačkom prolazili, onda bismo se neprilike izbavili, jer bi u tom času počela služba zadatka 1. Jedan takav pravac, i to samo taj, u ravnini već imamo, a to je pravac $\overline{p_2}$; a drugi ćemo dobiti ovako:

Učinimo li $D_1 A = P D_2 = \overline{p_v}_1\overline{p_v}$ i položimo tačkom A paralelu sa $\overline{p_1}$, to dobivamo pravac, koji mora prolaziti tačkom $\overline{p_v}$; šta više, povlačenje te paralele sasvim je suvišno, jer od karakterističnoga trokuta u zadatku 1. dobivamo već dva vrha A i $\overline{p_v}$ i jednu stranicu $A\overline{p_v}$ (i ako ne izvučenu) i na posljetku

stranicu $\bar{p}_2$ po položaju. Veličine drugih dviju stranica, kao i treći vrh B, dobivamo s pomoću okomice spuštene iz A na π_v. Na taj način dobivamo vertikalnu trasu s pomoću dvaju pravaca AB i $BV \perp \bar{p}_1$. V je presjek visina trokuta $AB\bar{p}_v$. Sličnim putem dobiva se i β_v, samo što su u ovom slučaju stranice karakterističnoga trokuta β_v i os x, a smjer od $\beta_h \parallel \pi_h$ (β_h dobivamo s pomoću pravca $RS \perp \beta_v$ ili $\parallel AB$). Karakteristični je trokut SVx.

Na koncu da dodam još ovo: Učitelj treba kod obuke da se, koliko je god moguće, uklanja ovim neprilikama, jer unoseći u zadatak ono, što se samoga riješenja zadatka ne tiče, čini crtež pretrpan, te zadaje učeniku kod ponavljanja više muke. Savjestan i vješt učitelj moći će toj neprilici svagda doskočiti. Ali primjenu gore navedenih zadataka morat će učenicima pokazati na nekoliko zgodnih primjera, prvo s toga, što je ona u praksi kod većih radova upravo prijeko nužna, a drugo s toga, što će učenik, koji nije još dosta upućen u praktičnu stranu deskriptivne geometrije, kod odgovora često položaj zadanih česti uzeti tako, da će se ona morati upotrebiti. Učitelj ne smije nikada položaj zadanih česti zadatka učeniku sam dati, kao što ne smije na nezgodnom položaju, što ga je učenik uzeo, ništa mijenjati, jer bi se kod učenika mogle roditi različne misli, od kojih bi se gdjekoja možda samoga znanja učiteljeva ticala, što učitelju ne bi nipošto služilo na čast.

M. Zdelar.

Parabola kao resultat polarne recipročnosti.

Polarna je recipročnost poznat važan zakon, s pomoću kojega se mnoštvo poznatih zakona može upotrebiti kao izvor novih pravila, koja su s onim prvašnjima u nekom užem savezu, kao što se u projektivnoj geometriji neprestano opaža. Ako se svi ti zakoni i dadu naći na temelju opće projektivne dualnosti, ipak je polarna recipročnost izvrsno sredstvo, s pomoću kojega se ona pravila drže u neprestanoj svezi, ona je tako reći neki osobiti zakon u velikoj projektivnoj općenosti.

Pomislimo li neku čunjosječnicu kao geometrijsko mjesto mnoštva tačaka, to će nam polarno recipročna geometrijska tvorevina s obzirom na neku ravnalicu (direktriks), koja je, kao što je poznato, obično također krivulja drugoga reda i razreda, biti isto tako čunjosječnica kao takova; ipak će se u nekim slučajevima, koji mogu ovisjeti samo o položaju zadane krivulje i di-

rektriksa, mijenjati njezina vrsta ili, ako hoćemo, oblik. S obzirom na zadanu čunjosječnicu bit će krivulja, koja resultira, dodirna krivulja sviju svojih tangenata (Enveloppe). Taj pak postojani odnošaj u polarnoj recipročnosti omogućuje neko isoliranje navedenoga zakona u projektivnoj geometriji. U ovoj ću raspravici pokazati takav jedan slučaj, gdje se ujedno neki strogi zaključak iz zakona o polarnoj recipročnosti dade svesti na prilično elementarne poučke sintetične geometrije.

Poznato je iz projektivne geometrije, da je polarno recipročna krivulja neke čunjosječnice s obzirom na neku zadanu krivulju: elipsa, parabola ili hiperbola, kako je već središte direktriksa u zadanoj čunjosječnici, na periferiji njezinoj ili izvan nje. Ako nam u opće nije stalo do toga, da krivulja, koja resultira, ima neku željenu ekscentricitetu ili parametar, to je konstrukcija s pomoću polarne recipročnosti dosta jednostavna, a dade se još jednostavnija učiniti, uzme li se i za zadanu čunjosječnicu i za direktriks kružnica.

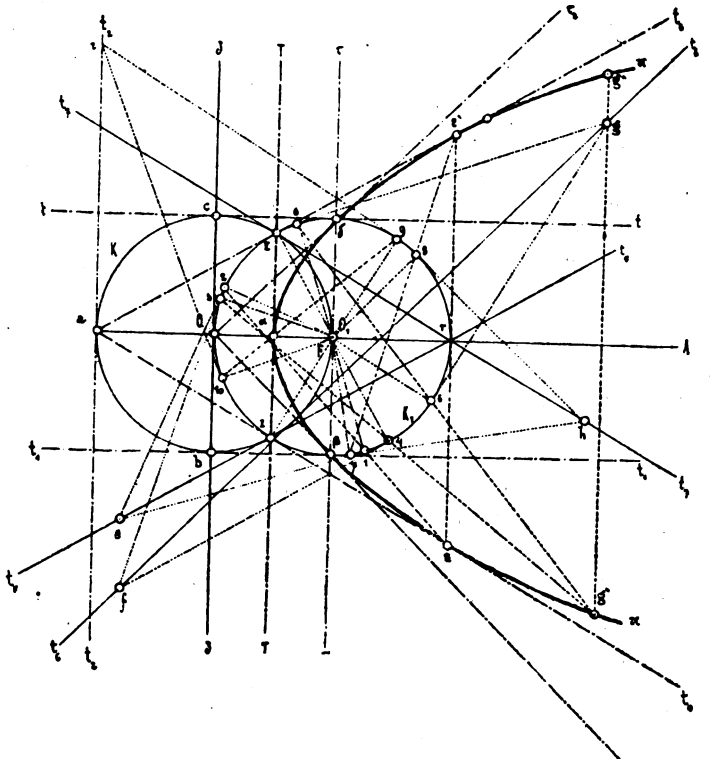

Sl. 1.

U slici 1. uzeta je kružnica K kao zadana krivulja, dalje kružnica K_1 kao direktriks, kojemu je središte u periferiji K. Traže li se za sve tačke kružnice K polare s obzirom na K_1, to će sve ove polare biti tangente polarno recipročne krivulje $\varkappa$, koja resultira; potraže li se pak polovi sviju tangenata na K također s obzirom na K_1, to su svi ti polovi tačke krivulje $\varkappa$, koja je u našem slučaju parabola, jer je središte O_1 od K_1 u krivulji K. Sve to poznato je iz projektivne geometrije.

Uzmemo li pak i K i K_1 kao jednako velike, na ime tako, da su O i O_1 naizmjence na obje krivulje, to ćemo vidjeti, da se iz obje ove kružnice da konstruirati parabola, koja je sa K i K_1 u nekom vrlo tijesnom savezu i onda, ako se pusti s vida polarna recipročnost.

Zanimljivo je pitanje, na koje u ostalom teorija polarne recipročnosti s mjesta odgovara, u kakom je odnošaju središte O_1 direktriksa prema krivulji $\varkappa$, koja resultira. Da na to pitanje i bez te projektivne teorije odgovorimo, pogledajmo prije, kakovo značenje ima tangenta T u središtu O na K_1 za našu parabolu $\varkappa$. Pošto je T kordala kružnicâ K i K_1, to ona na centrali $\overline{O\,O_1}$ stoji okomito, a ujedno je i tangenta parabole $\varkappa$, jer je polara tačke a kružnice K. Tačka α, u kojoj kordala siječe centralu, diralište je tangente T na paraboli, jer je α pol tangente t_2 u tački a kružnice K. U slici je ta tačka određena s pomoću polare $\overline{9,10}$ neke tačke i kao pola u tangenti t_2. Krivulja, koja resultira, mora prema centrali A biti simetrična, jer su K i K_1 s obzirom na istu os simetrične. Pošto pak A stoji okomito na tangenti T u tački α parabole, to je jasno, da će A biti os, α vrh, a T vršna tangenta parabole. Tački O_1 odgovara s obzirom na K_1 kao polara pravac $\overline{\delta\,\delta}$, koji je sa T paralelan, a ujedno je $O\,O_1 = O_1\gamma$, iz česa opet izlazi, da je O_1 fokus parabole $\varkappa$.

Tako sam nastojao elementarno dokazati, da je O_1 doista fokus krivulje, koja resultira, što je kod specijalnoga položaja i jednake veličine obiju kružnica bila lasna stvar. U svakom drugom slučaju bilo bi naravno bolje izvesti dokaz s pomoću poznatih zakona o projektivnosti.

Toliko je, mislim, ipak istina, da će s toga, što je za ravnalicu $\delta\,\delta$ parabole i za njezin fokus F tačka γ (i njoj simetrična tačka δ) doista tačka parabole, morati za istu ravnalicu i isti fokus sve tačke i tangente, koje se s pomoću polarne recipročnosti dadu konstruirati, biti tačke i tangente te iste parabole. Treba li dakle konstruirati parabolu, ako je zadana ravnalica i fokus, to će se iz fokusa, kao središta opisati kružnica K_1 s polumjerom $2p$ (t. j. s dvostrukom dužinom parametra), a iz tačke (O), u kojoj os parabole siječe ravnalicu, kružnica K s istim polumjerom. Polare sviju tačaka periferije K i polovi sviju tangenata na K tangente su, resp. tačke parabole. Vrh je njezin sjecište njezine osi s kordalom tih dviju krugova K i K_1.

Za ovako konstruiranu parabolu vrijede dakako svi zakoni projektivne geometrije o polarnoj recipročnosti s obzirom na K i K_1. Tako će n. pr. svakomu pravilnomu šesterokutu, koji je kružnici K upisan, odgovarati polarno recipročni šesterokut, koji je paraboli opisan. Tako će u specijalnom položaju prvoga šesterokuta ravnalica $\overline{\delta\delta}$ biti Pascalov pravac za drugi šesterokut, a O_1 opet Brianchonova tačka njegova.

Ali ovaj ću put ove i slične zakone prijeći, pa ću na temelju navedene specijalne polarne recipročnosti pokazati riješenje jedne zadaće, koja se u projektivnoj geometriji, osobito kod I. Steinera, vrlo često susreće.

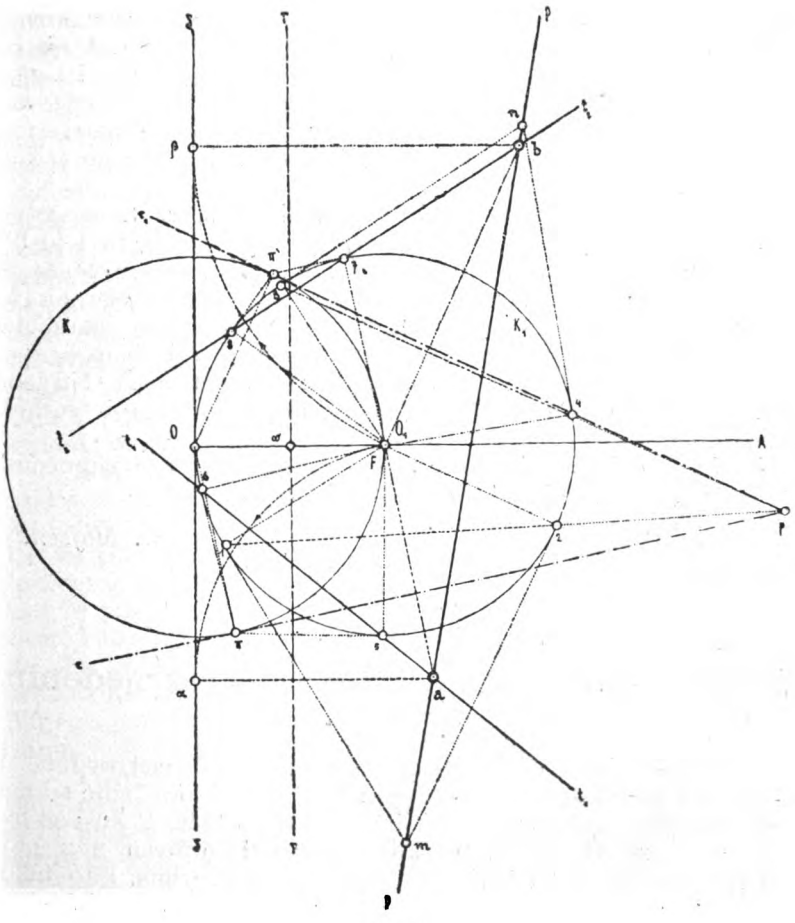

Sl. 2.

Treba li na ime naći presjecišta nekoga pravca P (sl. 2.) s nekom parabolom, od koje je poznata ravnalica i fokus, a da se sama krivulja ne konstruira, to ćemo s pomoću gore opravdane suvislosti postupati na ovaj način.

Mjesto same parabole stavit ćemo njoj polarno recipročnu kružnicu K, iz koje je postala s obzirom na K_1 kao direktriks, i to tako, da fokus F bude središte (O_1) od K_1, a središte (O) od K tačka, u kojoj A siječe $\overline{\delta\,\delta}$. Obje kružnice imaju polumjer $2p$. Tražimo li pol pravca P s obzirom na direktriks K_1, to ćemo ga naći u tački p, i to s pomoću polara $\overline{1,2}$ i $\overline{3,4}$ dviju tačaka m i n pravca P. Polom p moraju ići polare sviju tačaka pravca P, dakle i onih dviju, u kojima pravac P siječe parabolu. S jedne strane moraju ta sjecišta biti u P, a s druge strane u paraboli kao dirališta onih dviju tangenata t_1 i t_2, koje polarno recipročno odgovaraju nekim tačkama π i π' kružnice K, koje pak nijesu ništa drugo nego tačke u kružnici K, koje sjecištima a i b polarno odgovaraju. Tangentama τ_1 i τ_2 u π i π' na K odgovaraju pak polarno upravo ta sjecišta a i b, koja se nalaze i u pravcu P, poradi česa moraju τ_1 i τ_2 opet ići tačkom p kao polom pravca P.

Iz ovoga posljednjega izlazi, da iz pola p treba samo povući tangente τ_1 i τ_2 na K i konstruirati ili polove (a i b) tih tangenata ili polare t_1 i t_2 tačaka π i π'. U sl. 2. provedena je ova konstrukcija s polarama t_1 i t_2, koje pravac P sijeku u a i b. Te su tačke tražena sjecišta. Da su one doista tačke parabole, vidi se u konstrukciji odatle, što je $O_1 b = b\beta$ i $O_1 a = a\alpha$. Osim toga moraju polare tačaka a i b s obzirom na K_1 biti tangente na K, koje ujedno prolaze polom p, kao što iz gornjih razloga izlazi.

Kako se i kod hiperbole i kod elipse polarna recipročnost da specijalizirati, pokazat ću možda drugi put.

Đ. Majcen.

O nekim pokusima u prostoru s razrijeđenim zrakom.

Poznato je, da neutralizacija protuimenih elektriciteta u obliku svjetla može mnogo laglje nastati u prostoru, gdje se nalazi razrijeđen plin, nego li u plinu obične gustoće. Pokusi se ovi izvode u t. zv. Geisslerovim, Crookesovim, Hittorfovim, a u najnovije doba na veliku korist u Röntgenovim cijevima, i to tako, da se dvije u cijev utaljene platinene žice sastave s obje elektrode Rhumkorffova induktora, ili s oba pola koje elektrostatičke mašine.

Ali za te pokuse nipošto nije potrebito, 1. da s utaljenim platinenim žicama sastavimo elektrode izvora elektriciteta; 2. da obje elektrode sastavimo s ovakovom cijevi.

Da ovo prvo dokažem, uzeo sam Crookesov radiometar, Wollastonov kriofor, obični termometar i t. d., pa sam jedno mjesto stakla sastavio s jednom elektrodom, a drugo s drugom. Svakom tom zgodom dobio sam živahne efekte svjetla, kojega je intenzitet visio o razrijeđenju zraka i o napetosti elektriciteta. Kako ovdje to svjetlo nastaje, teško se tumači, jer je staklo izolator, koji ne će tako lako dopustiti, da se kroza nj izjednači potencijalna razlika obiju elektroda. Možda nastaju u staklu sekundarne inducirane struje, proizvedene onim primarnim strujama[1]). Ovo se svjetlo osobito lijepo vidi u radiometru, kod kojega sam redovito zamjećivao živahnu zelenu fosforescenciju stakla. U opće je mala razlika u intenzitetu svjetla kod radiometra rasvijetljena na ovaj način i kod Geisslerovih cijevi rasvijetljenih na obični način.

Kao što ćemo poslije razabrati, valja kod ovih pokusa paziti, da ne uzmemo elektricitet odveć velike napetosti, jer nam se staklo može probušiti i sprava pokvariti.

Što se tiče druge točke, ja sam se kod mnogih pokusa s običnim Geisslerovim cijevima, s radiometrom, krioforom, a po gotovu s električnim žarnicama uvjerio, da je dovoljno, ako spravu žicom sastavimo samo s jednom elektrodom izvora elektriciteta. Svjetlo je ovdje doduše mnogo slabije, ali ipak nastaje. Da tu nema govora o kakom prijelazu elektriciteta u zemlju, dokaz je to, što svjetlo nastaje, i ako spravu metnemo na posve čist parafin (jedan od najboljih krutih izolatora)[2]). Pače Geisslerova cijev, koju držimo u ruci, rasvijetli se, ako je dovedemo u blizinu konduktora Winterova elektr. stroja.

Kod ovih pokusa upozorujem na fiziološki učinak, koji se osjeća u trzanju mišićja (kao i kad se isprazni Leydenska boca). Kad držimo n. pr. rukom jednu platinenu žicu, koja vodi u Geisslerovu cijev rasvijetljenu u električnom polju Winterove mašine, to ćemo, ako pokus dulje izvodimo, dobiti prilično jak udarac, kad se poslije pokusa drugom rukom prihvatimo druge platinene žice. Isto vrijedi i za običnu žarnicu, ako je rasvijetlimo tako, da joj staklo držimo u ruci, a na metalni omot pustimo da preskakuju iskre Winterova stroja. I kod nje, ako nakon poduljega pokusa drugom rukom prihvatimo metalni omot, dobivamo prilično jak trzaj mišica.

Pokuse s radiometrom, krioforom i termometrom, koje sam sada naveo, nije dobro često izvoditi, jer se može staklo probušiti i sprave pokvariti. S toga su za te pokuse osobito zgodne istrošene žarnice, u kojima je nit ugljena prekinuta.

[1]) Slično misli i Stenger. Vidi o tom izvrsno djelo „Handbuch der Physik“ Bd. III. Abth. 1., izdano od dr. A. Winckelmanna u Breslavi g. 1893.

[2]) Dr. V. Dvořák: O izolaciji elektrostatičkih aparata. Nast. Vjes. I.

Osim rečenih pokusa izveo sam sa žarnicom i ovaj lijepi pokus: Jednu elektrodu *A* Rhumkorffova induktora sastavio sam debelom bakrenom žicom s metalnim omotom žarnice *C* tako, da je ona na toj žici visjela. Elektroda *B* bila je prosta. Kako je induktor počeo djelovati, rasvijetlila se čitava žarnica slabim modrušastim svjetlom tako, da je postala neprozirna i da se nit ugljena nije vidjela. Kod ovoga svjetla nijesam mogao čitati knjigu štampanu običnim slovima. Poslije toga uronio sam žarnicu od prilike do polovice u prilično široku vodom napunjenu staklenu posudu. Elektrodu *B* sastavio sam sada s vodom običnom bakrenom žicom. Kad je struja počela prolaziti iz induktorija, zasjala je čitava žarnica intenzivnim nemirnim modrušastim svjetlom, kojega je jakost bila tako velika, da sam posve lako mogao čitati onu knjigu. Pokus pravi lijep efekt i uspijeva još bolje, ako dodamo vodi nešto H_2SO_4, valja da za to, jer se tim vodljivost vode povećava. Kad sam pak metnuo u posudu obično ulje, tad bijaše svjetlo mnogo slabije nego li prije.

Kod izvedbe toga pokusa treba žarnicu u tekućinu uroniti dosta duboko, jer se inače ona lako probuši. Ako se pak upravo hoće da pokaže probušenje žarnice, to treba žarnicu uroniti tako duboko u tekućinu ($H_2O + H_2SO_4$ ili još bolje u živu), da joj samo šiljak, gdje je zataljena, dođe pod tekućinu. U početku nastane modrušasto živahno svjetlo (modro valja da za to, što staklo žarnice sadržava olova) uz iskrice, za koje se čini, da ulaze u svjetiljku. Poslije kratkoga vremena modrušasto svjetlo biva malo po malo slabije, a iskre živahnije preskakuju, dok se napokon žarnica ne probuši. A kako se ona probušila i modroga svjetla nestalo, nastane u žarnici čitav plamen (kao plamen malene svjećice), koji kroz probito staklo ulazi u svjetiljku. Sad počinje kapljevina poradi tlaka izvanjskoga zraka ulaziti u žarnicu u obliku mlaza, koji prska. Plamen biva sve slabiji, što više tekućina u svjetiljku prodire, dok nije napokon svjetla posve nestalo.

Čini se, da ovaj pokus pokazuje, da se staklo elektricitetom mnogo lagljе probuši, ako nije s obje strane opkoljeno zrakom obične gustoće, nego ako je jedna strana u prostoru s razrijeđenim zrakom.

Kod ovih pokusa čuje se, pošto je prestala struja, dulje vremena neko osobito zujanje niti, koje uzrokuje brzo njezino titranje i udaranje po staklu.

Ovo modrušasto svjetlo još se ljepše ukazuje, ako turimo žarnicu u tekućinu, koja se nalazi u okrugloj posudi, jer tada vidimo povećanu sliku žarnice pod niveauom tekućine.

Pojave ovoga smjera veoma su slabo istražene. Edlund[1]) i Hittorf[2]) htjeli su na temelju sličnih pokusa s vrlo razrijeđenim

[1]) Beibl. 8, pag. 145. 1884.
[2]) Hittorf, Wied. Ann. 21, pag. 138. 1884.

zrakom da dokažu, da je apsolutni vakuum vodič elektriciteta, čemu se protivio Föppl[1]) sa svojim istraživanjima. Exner[2]) spominje, da se u vrlo evakuiranoj staklenoj cijevi može plin i bez elektroda rasvijetliti indukcijom, ako cijevi naglo približimo neko jako elektrizirano tijelo, pa misli, da se ova pojava principijelno razlikuje od pojava u Geisslerovim cijevima. Uza sve to držim, da se pokusi sada navedeni mogu izvoditi u školi, jer se njima uz veoma lijep efekt svjetla pokazuje novo čudnovato svojstvo elektriciteta, koje učeniku i učitelju daje dovoljno podloge za razmišljanje. A po gotovu su pokusi s električnim žarnicama zgodni za školske demonstracije, jer učenici vide lijep i poučan pokus na jeftin način, pošto se istrošene žarnice mogu nabaviti uz vrlo malen trošak.

S. Plivelić.

Prirodopis u višim trgovačkim školama.

Kad je kr. zemaljska vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, naredbom od 26. listopada 1883. br. 12.268 otvorila dvorazredne „trgovačke škole“ u Zagrebu i u Zemunu, u naučnoj osnovi prirodopisa kao osobitoga predmeta nije bilo. Predmetom učenja bijaše pak „prirodopis i nauk o robi“; tada se odmah započinjalo s robom, pak se u opisu njenom isticalo iz prirodopisa toliko, koliko se nastavniku činilo da je potrebno.

Prilikom raširivanja ovih dvorazrednih škola u trorazredne i predijevanja imena u „više trgovačke škole“ poslala je kr. zemaljska vlada nacrt nove naučne osnove učiteljskim zborovima tih dvaju zavoda, da je prouče, pa ako bi željeli, da se što izmijeni, da to i predlože, ali uz valjano obrazloženje. U tom nacrtu uzet je „prirodopis“ u 1. razred, a „nauk o robi“ (po sadašnjem nazivanju „poznavanje robe“) došao je u 2. i 3. razred. Tada sam bio ja protiv toga rastavljanja, a iskustvo dojakošnje svjedoči mi, da nijesam imao krivo. Na brzo za tijem dobio sam u ruke djelo još iskusnijega stručnjaka, dra. T. F. Hanauseka[1]), pa mi je bilo milo, što i on u predgovoru izjavljuje, da je zajedničkim isticanjem sviju osobina robe dobre uspjehe imao u trgovačkim školama. U poznavanju robe nema sistematike, kao što je u sva tri ogranka prirodopisa, pa upravo ni to nije smetalo dru. Hanauseku, da uza svaku prirodninu istakne i robu, što se

[1]) Föppl, Wied. Ann. 35. pag. 834. i 33. pag. 492. 1888.
[2]) Exner: Vorlesungen über Elektricität, Wien 1888., pag. 351.
[1]) Lehrbuch der Materialienkunde auf naturgeschichtlicher Grundlage.

od nje dobiva, da mu bude djelo neki „tehnički prirodopis". Od preustrojstva ovih škola (uslijed naredbe od 26. rujna 1890. br. 4956) treba uza svaku robu da se ponovi ono, što je u prirodopisu rečeno, da bude učenicima jasnija sveza između teorije i prakse. A i naučna osnova propisuje, da se u opisu robe uzimlje obzir i „na proizvađanje iz surovina"[1]). Tijem se ponavljanjem gubi dosta vremena, jer je n. pr. između zoološke i botaničke nastave i poznavanja robe iz životinjskoga i biljnoga carstva razmak od jedne godine, a za neke dijelove i koji mjesec više. To dangubljenje nekako bi se i podnosilo, kad bi se prirodopis podjednako predavao u sva tri naša zavoda (osječka viša trgovačka škola otvorena je početkom školske godine 1893./4.); toj jednakosti treba da težimo svi, a nje radi i pišem ove retke.

Učevni je cilj iz prirodopisa: „Na osnovu pokazivanja pribavljeno pregledno znanje općega prirodopisa, na koliko je ovaj potrebit za poznavanje robe". A dali se on doista i postizava, i kako?

Našoj mladeži preporučuju se za školske knjige iste one, po kojima se u gornja tri razreda pređašnjih realki učiše učenici prirodopisu (u svemu nedjeljno 8 ura), a ona treba po njima u jednoj godini s tri ure na nedjelju da savlada sve, što će joj valjati pri obučavanju u „poznavanju robe". Već ovo nedostajanje knjige prema naučnoj osnovi podrezuje krila prirodopisnoj nastavi, a kad poslije dođe knjiga s takim nedostacima i za „poznavanje robe", onda je i gore. A toga radi ne smije se zamjerati učiteljima, što dopuštaju, da učenici nepotpuno bilježe predavanja njihova. Molilo se od strane učiteljskih zborova, da se prirede knjige za sve predmete, ali sviju knjiga još nemamo. Oko knjiga, što se štampaju i u malo vremena preštampavaju na tisuće primjeraka, jagme se i pisci i nakladnici, ali zemlja ne smije da preza ni od većih žrtvi, gdje se radi o obrazovanju i njenoga trgovačkoga podmlatka.

A kad uza ove poteškoće znamo još i to, da nastavnici nemaju ni svih objekata (koji se mogu nabaviti) pri ruci, da „na osnovu pokazivanja" dadu mladeži „pregledno znanje", onda se samo kaže, da je prirodopisna obuka više napametno učenje nego li očigledna ili „zorna obuka".

Pa što valja da se uzme napose iz svakog carstva? U knjigama o poznavanju robe obično su sprijeda opisana zajednička obilježja sirovina iz rudnoga i biljnoga carstva, a za sirovine iz životinjskoga nema takog opisa, jer do njega se teško dolazi. Je li dosta samo to iz ona dva carstva? Nikako nije, jer onda bi se istom vidjelo, da je rđavo, što je prirodopis odijeljen od poznavanja robe, — da je prirodopisna nastava promašila svoj cilj!

[1]) Meni se čini, da za njemačko „Rohstoffe" nije dobro *surovina*; bit će svakako bolje prema duhu jezika *sirovina*.

Sve one prirodnine, od kojih se proizvodi roba, što je uzeta u bolje knjige za ovake više trgovačke škole, treba da se (kad nije drukčije) dajbudi naslikane pokazuju mladeži, a potanko opisuju samo oni dijelovi njihovi, koji su obrađeni ili neobrađeni trgovačkom robom.

„Dobar pastijer, jer što kaže inom', i sam svojijem potvrđuje činom"; pa prema tome iznijet ću evo, kako radim sam. Prva 2 mjeseca školske godine određena su za zoologiju, a druga tri od prvoga polugođa namijenjena su mineralogiji. Za drugo polugođe ostaje sama botanika. U prvom dijelu počinjem odmah s hrpteničnjacima, te prema napomenutim zahtjevima i rečenom vremenu svršim ovo gradivo. Iz mineralogije dođu najprije morfološka, fizikalna i kemijska svojstva ruda, pa onda se uz sistematski prijegled navedu sve potrebne rude, a od svake se istaknu njena osobita svojstva i glavnija nalazišta. Tome dodam i ono malo kamenja. A iz botanike preuzmem gradivo na isti način, samo što se u njoj uz organografiju dotaknem i anatomije, da bi učenici s pomoću mikroskopa mogli također ispitivati robu, da li je čista ili iskvarena štočim. Po nekoliko učenika naruče Schneiderov Typen-Atlas, a njime olakšavaju učenje prirodopisa sebi i svojim sudrugovima.

Dok je bila kemija samostalan predmet u 4. razredu realki, dotle se moglo poznavanje robe tumačiti razgovjetnije, natezalo se samo s učenicima s drugih zavoda. Ali već s prvim učenicima iz nove realne gimnazije zapinje se u ovom predmetu s nedovoljnoga kemijskog predznanja, jer su se oni u tome gotovo izjednačili sa sudrugovima iz klasičke gimnazije ili iz viših pučkih škola trgovačkoga smjera. A malo će zaostajati za njima i oni učenici, kojima je prijamni ispit otvorio školska vrata. To sam ja ove godine već prve ure vidio, kad smo u 1. razredu tražili razlike između prirodnih nauka, a i pri tumačenju kemijskih svojstva ruda u opće. Zaista nam je žao, što je jedan od najvažnijih i najzanimljivijih predmeta, naime kemija, izbačena iz nižih razreda u novim realnim gimnazijama, te je prve dvije godine bila pastorčetom fizike, a od školske godine 1896./7. postade već dadiljom mineralogije. Kuda je sama eto nesrećna, tuda je povukla za sobom i prirodopis!

Želja nam je, da učenici viših trgovačkih škola steku što bolju spremu iz prirodopisa, kemije s kemijskom tehnologijom i poznavanja robe. Imajući na umu nejednako predznanje učenika, uzajamnu svezu ovih disciplina, kako se što predaje u dvije posljednje i kojim redom, po mome shvaćanju ta bi se želja mogla najlakše postignuti, kad bi nastale ove promjene:

1. Opća kemija da se uči u prvom razredu po 3 ure na nedjelju s učevnim ciljem od 4. razreda pređašnjih realki.

2. Poznavanje robe s prirodopisom i kemijskom tehnologijom došlo bi u drugi i treći razred, ali bi sadašnje ure od kemije i kemijske tehnologije pripale k onima od pozna-

vanja robe, pa bi bilo za ove združene predmete po 4 i po 5 ura na nedjelju. Predavali poznavanje robe na osnovi prirodopisnoj ili obrnuto, to na stvari samoj ne mijenja ništa; pa i sada se kod proizvodnje robe upleće tehnologija kemijska (i mehanička), jedino što se ne tumače opširno kemijski procesi. A i praktične radnje u laboratoriju, koje se do sada ne radiše, izvodile bi se bar donekle, jer bi se imalo kada da se kvarenje i patvorenje robe ne samo kazuje, nego i dokazuje.

Istina je, da se gdje drugdje — koliko ja znam — ovako ne radi, ali sam uvjeren, da će do ovoga rasporeda gradiva doći, kako se o njemu povede javna riječ i saslušaju ljudi, koji su i gradivo i metodiku ovih disciplina iscrpli do najmanje sitnice. A dotle neka se bar prirodopis predaje onako, kao što iziskuje i naučna osnova, pa ćemo opet biti napredniji[1]).

M. Medić.

Koncentracija obuke.

(Svršetak.)

Najčešće se pojam koncentracije uzima u užem značenju t. j. kao svestrano pozivanje jednoga predmeta na drugi. Često se spominje zahtjev Lessingov, koji ište, da dademo dječaku „beständig aus einer Scienz in die andere hinübersehen", i riječi Herbartove: „Die Pädagogik muss die Fugen können, in denen sich das menschliche Wissen berührt". Odatle valja zaključiti, da se i stvarna obuka i obuka oblikâ i svaka za se i među sobom imaju spajati, i to tako, da bi stvarna obuka bila temelj i sadržaj obuci oblikâ.

---

[1]) Kad je već ovaj rukopis bio u uredništvu, došla mi je do ruku knjiga *Fr. Glasera: Das commercielle Bildungswesen in Oesterreich-Ungarn* (Wien & Leipzig 1893). U njoj sam našao, da je u ugarskim trorazrednim „srednjim trgovačkim školama" provedena u glavnome podjela ovih predmeta, kao što se u ovom člančiću u prvom redu ište za naše „više trgovačke škole", koje drukčije potpuno odgovaraju ovim ugarskim stručnim školama (strana 256 i 258). Jedina je razlika u tome, što je tamo u prvom razredu uza opću kemiju ostala i kemijska tehnologija, i što se učenici toga razreda svake sedmice po 2 ure vježbaju u kemijskom laboratoriju, ali u slobodno vrijeme, kad nije redovna obuka. Naprotiv je za poznavanje robe zajedno s prirodopisom i upletanje jedne i druge tehnologije u drugom i trećem razredu određeno svega 6 ura, dokle bi kod nas po mom prijedlogu otpalo na ove predmete 9 ura. Iskalo se i kod nas, da se zavedu vježbe napose, ali se nijesu još zavele; za to sam u svom obrazloženju naglasio, da će se ujedno u toliko ura donekle moći i to pokazivati, što je propisano za vježbanje.

Koji su razlozi odlučivali u Ugarskoj, da se ovijem redom predaju ta tri predmeta, u tom se djelu ne kazuje, ali mi je drago, što sam iz njega doznao, da je moj zahtjev osnovan i tamošnjom praksom opravdan.

To će svestrano nadovezivanje morati utvrditi već i naučna osnova, koja prema tomu ne smije određivati građu jednu do druge tako, da među njima nema baš nikakva srodstva, te ne dopuštaju pogleda iz jedne u drugu. Tako na primjer ne smije one godine, kad se uči stara povjest, biti pensum iz geografije Amerika ili Australija.

Takvih spojnih niti ima i između svjetske i biblijske povjesnice, koje se već u tom slažu, da obadvije obrazuju ćud. Ziller postavlja paralelu između jedne i druge prema socijalnomu napretku, a na tom temelju napreduje i uzgojenik u religioznom i socialno-političkom mišljenju. Među njima ima vezova osobito od onda, kad je kršćanstvo postalo upravo kvasac u razvitku kulture. To treba upotrebiti i za razređenje građe. Uspjeha ne će biti, ako obadvije obrađujemo uporedo, nego ako ono, što smo u jednoj obradili, upotrebimo za drugu, te onu, koju baš obrađujemo, osvijetlimo prvom. Čudoredno se suđenje budi jednako u biblijskoj, kao i u svjetskoj povjesnici. Pouzdanje u Boga, zdušnost, uvjerenje i t. d. mogu i moraju i učitelj vjere i učitelj povjesnice međusobnim paralelama razjasniti i ojačati im utisak. Povjesnica mora uvijek imati pred očima izraelski narod, kad raspravlja o prednjoj Aziji, a rimske careve treba obrađivati s obzirom na širenje kršćanstva. Ako isporedimo povjesnu obuku s obukom u nauku vjere, vidimo, da imadu srodstva u g r a đ i, u o b u č n o m o b l i k u i u o b u č n o j s v r s i. I u jednoj i u drugoj građa je — izuzevši neke razlike — ljudski život. Radi se o licima, o sudbini njihovoj, o ćudi i značaju, a to sve pripada više manje u duševno — psihološko — područje. U obučnom obliku pokazuje se sličnost, da se građa i ovdje i ondje prikazuje u obliku pripovijesti. A za svrhu smo rekli, da im je ista, obrazovati ćud. U jednoj i u drugoj budi se sućut, oštri se ćudoredno suđenje, uzdiže se pogled k tvorcu svega i upravljaču sudbine. Dakako da ima među njima i razlika, ali obuka u religiji može znatno pripraviti tlo za historijsko razumijevanje. Učenici steku u religijskoj obuci psihološku i etičnu spoznaju, te mogu to i u povjesnoj obuci razumijevati i o tom govoriti. Najbolje će učitelj povjesnice učiniti, ako učenike navede, da kažu, gdje se u obuci vjere govorilo o istim, ili oprečnim psihološkim ili etičnim činjenicama, da sud ondje stečen upotrebe i ovdje.

U religiji se govori i o vanjskim objektima, koji pojmovno pripadaju drugim strukama, n. pr. geografiji: Mesopotamija, Kanaan, Egipat, Jordan i t. d.; prirodopisu: zlato, srebro, sol, šuma, kruh, vino, deva, magarac, koza, ovca . . ., zvijezde, klima; etnografiji: putovanja, hrana, odijelo, šatori, oružje, ugovori, ženidba, pokop . . . S toga se obuka mora obazirati ne samo na narav objekta — na građu, nego i na narav subjekta — na duh, jer ako to ne čini, pravi sama sebi zapreke. Pomislimo sebi sat nauka vjere, kojega građa ima više ili manje pojmova, koji pri-

padaju drugoj struci. Nastaje pitanje, kako da se učitelj vlada prema toj građi? Očito je, da se sve, što je djeci nepoznato, mora protumačiti, i to u kratko. Ali što onda, ako su ti pojmovi takvi, da ih treba razjasniti i potanje protumačiti? Kadikad bit će potrebno, osobito u znatnim poredbama, da se prije tumačenja učenici priprave, ali u najviše slučajeva morat će učitelj vjere spomenuti samo najvažnije, a ostalo ili upotrebiti od onoga, što se možda već učilo, ili prepustiti realnoj obuci. Tako će jedan predmet podupirati drugi, takvo se znanje u različitim spojevima lakše sačuva i upotrebi. U opće treba ono, što se već zna, upotrebiti svagdje, gdje se može; ni sitnica se ne smije izgubiti. Često je upravo za religiozno razumijevanje i interes nužno, da realna obuka priteče u pomoć. Pomislimo samo na povjest Josipovu, u kojoj se pripovijeda, kako je Faraon sanjao, da iz vode izlazi sedam ugojenih i sedam mršavih krava, sedam punih i sedam praznih klasova. Djeci će to biti čudno, dà smiješno, ali će ih učitelj geografskim, prirodoslovnim i etnografskim prilikama Egipta morati poučiti, da se to ozbiljno misli.

Teže je naći svezu između povjesnice i prirodoslovlja, ali ima i tu putova, da u svijest učenikovu dovedemo jedinstvo, a ne narušimo ga rastresenim, mnogim stvarima. Prvi je uvjet za to, da učitelji tih predmeta ne budu pristaše oprečnih nazora. Tako učielj prirodnih nauka ne bi smio biti pristaša znanstvenoga materijalizma, jer resultatima, do kojih ga vodi njegova nauka, nema mjesta u uzgojnoj obuci i u školi. Dijete neka veliko i bogato područje prirode upozna kao radionicu božju i kao objavu njegova veličanstva. Tim ne mislimo reći, da bi se svako promatranje prirode imalo s tim završivati; neka se slobodno prepusti religiji, da to upotrebi i učvrsti religiozan nazor o svijetu na temelju onoga, što se privrijedilo promatranjem prirode, ali ne će smetati, ako se i u prirodnoj obuci na zgodnom mjestu istakne misao, da Bog ravna i upravlja ovim svijetom. Što se tiče pojedinih pojmova, koji pripadaju prirodoslovlju, i za njih vrijedi ono, što smo spomenuli kod religije. Ali ljudi su zavisni o prirodi, za to ne će biti veoma teško naći sveza između ljudi i prirode, ta ljudske su misli i jezik pod utjecajem prirode (ispor. poređenja, slikovite izraze i t. d.). Ljudski se život ne može razumjeti bez poznavanja prirode (geografije). To će morati imati na umu i onaj, koji postavlja naučnu osnovu, i prema tomu građu odabrati tako, da se građa pomoćnih struka uzima tada, kad je dotični odsjek povjesnice na redu. Što se pak tiče svrhe uzgoja, to se povjesnica i prirodoslovlje znatno pomažu. S obzirom na koncentraciju potrebno je, da su bar zemljopis i povjest u jednim rukama. Tako se n. pr. kod putovanja Odisejeva lako može nametnuti pitanje, za što mu je bilo tako teško vratiti se kući, pa tako nadovezati na kompas, s kojim treba učenika rano upoznati već poradi matematične geografije.

Tako se, kad govorimo o cvatu trgovine, o iznašašću praha, tiskarstva, o prekretu u životu i nazorima s pomoću pare i elektriciteta, može pokazati unutrašnja sveza između stvari i prirodnih sila pa ljudi i tako u učenikovu mišljenju buditi jedinstvo.

Na to treba nadovezivati i geografiju, koju i zovu asocijativnom znanošću. Geografija nas uči poznavati zemlju, koja nije pozorište samo prirodnih, nego i ljudskih pojava. Toj će svrsi geografija slabo poslužiti, ako postupa po zakonima saveznoga prikazivanja. Ako hoće, da bude spoj i posrednica između povjesnice i prirodnih nauka, mora biti svagdje podređena i od pomoći, gdje je treba. Tako će ona biti sveza između obje grupe, ako kazuje, gdje se nalaze prirodni predmeti, i tako razjašnjuje, za što su neka mjesta bila pozorište važnih događaja; ako tumači karakteristike naroda, koje su zavisne o klimi i drugim prilikama; ako uči poznavati razvitak industrije, trgovine, umjetnosti, i kako je taj razvitak zavisan o prirodnim objektima. Tako se u jednu ruku može spajati s prirodom, a u drugu s povješću. Ono će prvo biti, ako shvaćamo prirodne produkte kao dio života na zemaljskoj površini, a ovo drugo, ako se geografija usko spoji s tijekom povjesnice. Budući da je djetinjemu interesu bliži čovjek nego li priroda, razumljivo je, za što nemaju djeca tako lako slobodna interesa za zemljopis. S toga je nužno, da se zemljopis i povjest spajaju. Tako će se govoriti o Švedskoj, kad se govori o Gustavu Adolfu, o Ruskoj, kad se pripovijeda o Petru Velikom, o novom svijetu, kad se govori o otkrićima. Najteže je kod geografije odrediti, dokle ima ići detaljno prikazivanje i kamo pripada. To se može riješiti istom onda, ako učitelj zemljopisa umije pregledati građu ostalih disciplina, te od njih prima upute i zadatak Sad može prirodopisu trebati koje mjesto, sad povjesti koja rijeka, koja je inače neznatna, ali je važna kao granica, te bi je učitelj, da nema to na misli, mimoišao, sad opet zahtijeva literarna historija, da se koje mjesto spomene. I s religijom se može spojiti, kad se radi o sv. zemlji. Ipak ne mislimo, da bi se povjest i geografija imale tako spojiti, da bi se prije nekoga odsjeka u povjesnici uzela geografija one zemlje, nego da geografija prati povjesnicu. Povjesnica treba da pobudi težnju za geografskim razumijevanjem, kako bi od njega oživjela i djela i sudbina ljudska. S geografijom se može spajati i matematika. Potraživanje trokuta na karti, poređenje i mjerenje daljine i prostora matematične su vježbe, koje znatno pomažu pamćenju slika na karti. Dosta je, da se upamti nekoliko daljina i prostora u jednoj zemlji, koji onda vrijede kao mjerilo, da možemo u glavi odrediti daljinu ili prostor u drugoj zemlji. U zemljopisu se, recimo, govori o tom, kako su se neki veliki gradovi n. pr. New-York, Amsterdam, London, Hamburg, Rijeka i t. d. brzo podigli i procvali. Uzroci mogu biti historijski ili slučajni, ali ostavimo ove, pa spomenimo samo geografske. Učitelj će reći, kako taj i

*

taj grad stoji na rijeci, koja je plovna, ili na utoku rijeke u more i t. d. Spomenut će za tim, da u novije vrijeme ima gradova, koji su se uzdigli do velikih gradova, otkad su željeznice uvedene; da na stjecištima željeznica ima pače gradova, gdje je prije 20—25 godina bila pustoš. Hoće li učenik ovako raspravljanje pojmiti? On će svakako razabrati, da je u geografskom položaju neki povoljan uvjet napretku gradova, ali mu stvar ne će biti jasna i zorna s toga, što ipak ne može točno razabrati: zašto?, jer mu ne dostaje mjerila, da to prosudi. To će mjerilo biti broj. Recimo mu: Ako konjska sila može kopnom nositi 1000 kg., to nosi željeznica 10.000 kg., a parobrod 60.000 kg. Već će i ta činjenica, gdje se nijesmo obazreli još i na vrijeme, znatno pomoći učenikovu razumijevanju. Ali treba i računati. Najprije se izračuna, koliko je konja potrebno, da na kopnu prenesu tovar broda ili željeznice. Za tim se zadadu zadaće, koje zorno prikazuju trošak prijevoza robe, i koliko trgovac prišteđi, ako robu otpremi željeznicom ili vodom, a ne kopnenim putem. Odatle se razbira, da se geografski odnošaj može protumačiti i razjasniti matematikom. Tako treba račun upotrebiti svagdje, gdje se god može.

Matematična geografija upotrebljava dobar dio nauka o krugu i stereometrije. Učitelj geografije može mnogo vježbati matematičnu apstrakciju (Willmann, Päd. Vorträge str. 105.). Učitelj će geografije imati prilike, da upotrebi i dio fizike, kad se govori o razlikama klime (termometar, barometar). Morat će spomenuti i kompas, oluje, djelovanje vode i vatre, a tijem će đake znatno pripravljati za fizikalnu obuku (Willmann o. c. 106.). Samo je jedno potrebno, da o tom ne kaže previše, da u pravo vrijeme prekine i mirne duše ostavi ono, što je još neprotumačeno, čudno, jer čuđenje je prvi korak k spoznaji.

Ali će načelo koncentracije znatno utjecati i na obrađivanje naučne građe. To načelo na ime zahtijeva samo od sebe, da se prije svega polazi od središta — iskustva učenikova, da se svagdje traže putovi i spojevi pojedinih predmeta, i da se u njegovoj svijesti nađe što više aperceptivnih pomoćnica. Kad učenik dođe u školu, već je individualnost u njega razvijena. Ako je obuka loša, onda ona gradi nešto pored nje i skuplja predodžbe, koje nijesu spojene s duševnim životom individua. Hoćemo li dakle, da uzgajajući očuvamo individualnost, treba da nam je u prvom redu na umu, da u individua već ima predodžbi, te je naš zadatak i posao, da i ostale k njima pridružimo, kako bi zajednički stvarale mar. S toga je Pestalozzi pravo zahtijevao, da se učenik uzgaja iz unutrašnjosti, da se sva obrazovanost mora navraćati k individuu t. j. k misaonomu i predodžbenomu krugu njegovu. I Komenski uspoređuje taj postupak s prirodom, veleći,

da priroda svagda počinje iz unutrašnjosti. Ta duša učenikova nije prazna ploča, na kojoj bi učitelj po svojoj volji mogao pisati, nego je u doba, kad učitelj stane na nju utjecati, duševni život već obilato razvit. S toga treba oprezno odabrati mjesto, gdje ćemo početi, ako ne ćemo, da se u duši učenikovoj stvara proletarijat predodžbi.

Poznato je, da se iskustvo i obuka ne nalaze svagda u skladu, nego su disparatni, pa ih za to treba hotimice i uređeno spajati. Lijepo je njihovu različitost istakao Raumer s ovim primjerom: „Možeš sebi predočiti Pariz po nacrtu, slikama, modelima. opisima i prikazivanjima, koja su dakako potekla od pređašnjega, tuđega opažanja. Tako vidiš grad u ogledalu tuđega duha. Recimo, da ti bude prilika stanovati neko vrijeme u Parizu u kući, koje ne bi smio ostaviti. Vidio bi na prozor i čuo šarolik, bučan život . . . promatranjem malena dijela naučio bi poznavati grad". Vidimo dakle, da u takvoj obuci nedostaje zornosti, ako i jest u nje potpunosti i jasnoće. S toga je nužno, da se obuka potpuni i osvježi zornošću. To je važno osobito za zemljopis. Mi smo stanovnici samo malena dijela zemlje; samo njega možemo motriti, a s ostalim nas svijetom upoznaje obuka. Ali taj mali dio pokazuje sličnosti s udaljenim te daje našoj maštи građe, da i ono sebi predočimo Tijem načinom motrenje oživljava ono, što čujemo ili čitamo. Geografija zahtijeva u prvom redu, da se nadovezuje na iskustvo učenikovo, ali ni ostali predmeti ne smiju biti bez toga (Isp. Rousseau, Emile III.). Ali ne valja misliti, da je ovakova analitična obuka prirodna i nužna samo za početnike, nego je potrebno, da seže do najviših razreda. Što je djetetu milo, spojeno s njegovim težnjama i čuvstvima, to treba da bude središte obuke (Ziller, Grundlegung str. 482.). Odatle slijedi n. pr. da središte jezičnoj obuci ima biti materinski jezik, a ne koji strani, n. pr. latinski. Materinski se jezik spominje svagda bilo poradi analogije bilo poradi opreke. To su načelo jezične obuke poznavali već Ratke i Komenski. Odatle izlazi ujedno, da se prije nego li se uzme što novo, ponavlja ono staro, s kojim je novo u svezi, i tako za to novo stvore aperceptivne pomoćnice. Tako treba za tuđe biljke, životinje, prirodnine i pojave ponajprije potražiti zgodne analogije iz naše okoline, koje će služiti lakšemu razumijevanju i shvaćanju tuđega. To isto vrijedi i za apercepciju čuvstava. Radeći tako ne učvršćujemo samo naučenu građu, nego pomažemo i razumijevanju, jer se svijesti učenikovoj sve prikazuje sa dva gledišta te se uže spaja s gotovim već misaonim krugom. Amo bismo mogli brojiti n. pr. to, da učitelj u obuci pisanja daje pisati samo one rečenice, koje su učeniku poznate iz iskustva ili iz stvarne obuke; odatle valja učitelju uzimati vježbe za sastavke; čitanke moraju svojom realnom građom pristajati u naučnu osnovu, a ne ići ponajviše za jezičnom svrhom; čitajući čitanku ima učitelj udesiti svoj rad

prema građi ostalih predmeta, a ne čitati bez izbora i reda; računske vježbe neka se nadovežu na stvarnu obuku; svagdje neka se pokazuje na ono, što se već naučilo te je poznato. Osobito je zgodno, da se jezična obuka spoji s realnom. Općeno je iskustvo, da je nesiguran, nejasan govor znak nesigurna znanja; što tko dobro razumije, ono može najbolje izreći, a što slabije razumije, slabije će i izreći. S toga razloga istinita je ona Jean Paulova: „Das beste Sprachbuch ein Lieblingsbuch", jer se uvijek i uvijek rado čita, a sa sigurnošću sadržaja jača i jezična sigurnost. Ako dakle valjano postupamo sa stvarnom obukom, njegujemo i jezičnu. Jezik je formalna strana povjesne građe. Ta nam sveza pokazuje, da je upravo nužno spajati jezične i stvarne obuke. Sadržaj jezičnoga oblika pripada stvarnomu području, ali je sadržaj tako usko skopčan s oblikom, da se ne mogu odijeliti. Ipak se do sada malo pazilo na to, te se jezika radi osamila stvar, a štetovalo je oboje: i shvaćanje sadržaja i jezik. Stvarna je obuka izgubila jasnoću, koju će zadobiti, ako se spoji s jezičnom, a štete je bilo i za jedinstvo misaonoga kruga. Ako se ne pazi na tu svezu, onda je sve jedno, na kojoj se građi vježba jezični oblik; mislilo se pače, da se najbolje vježba, ako se sasvijem odijeli od stvari. Za to nije bilo uspjeha ni u materinskom ni u tuđim jezicima, pa je i gramatika bila suhoparna. Jezik je tvorevina narodnoga duha; ako osnujemo svoj postupak na toj činjenici, lako nam je odrediti građu. Sve, što je koji narod govorio ili pisao, sve je to predmet, na kojem se ima učiti jezik, i to ne samo u višim razredima, nego i u nižima. Za početak ne treba da jezik bude klasičan, ali građa mora biti trajne vrijednosti, koja zahvata u misaoni krug djeteta, n. pr. Odisej kod Kiklopa, povjest rimskih kraljeva, priče i t. d., pri čemu se jezična obuka oslanja na povjesnu. S toga bi bolje bilo, kad bi se napustilo osamljivanje jezika, pa se nadovezivalo na čitanku. Koncentracija zahtijeva, da se čitanka udesi prema stvarnoj obuci, a ne da bude sastavljena po enciklopedijskom načelu. Kakva treba dakle da bude? Dörpfeld u „Grundlinien einer Theorie des Lehrplans" zahtijeva za osnovnu školu dvojaku čitanku, jednu za realnu obuku, a jednu beletrističnu. Prva ima biti učevna knjiga, a može biti ujedno i čitanka. Učevna štiva treba da budu: 1. po sadržaju točno proračunana i izrađena prema naučnoj osnovi; 2. u prikazivanju zorna i opširna; 3. jezično lako razumljiva. Sadržavati mora svu građu, obrađenu u realnoj obuci. To je doduše teško postići poradi velikoga obilja građe, ali su oni zahtjevi ipak opravdani. U njoj ne treba da bude ono, što se u obuci uzelo, nego dodaci, raširenje građe, bilo u povjesnici, prirodopisu ili zemljopisu. Sadržaj joj imadu biti kulturno-historijske slike, detaljni opisi historijskih događaja, geografski opisi, koji potpunjaju obrađenu građu. Tako mogu povjesna štiva sadržavati običaje, nošnju, oružje, oruđe, stanove, zanimanje, industrijalni i umjetnički

rad, veoma zanimljive bitke, svečanosti, igre, kazalište i t. d.; geografska: opise interesantnih mjesta, karakteristike zemalja i ljudi, putovanja; prirodopisna: način života u životinja, razvoj bilina i t. d. Sporedno je pitanje, treba li čitati štiva za satova određenih za realnu ili jezičnu obuku, samo da budu u svezi sa stvarnom obukom. Realistični dio čitanke može biti i opsežniji, te se štošta može prepustiti i kućnoj lektiri, jer u takvim štivima ne smije biti ni stvarne ni jezične poteškoće. Ako je štivo spojeno s realnom obukom, trajnije se upamti, nego kod enciklopedijske čitanke, gdje je građa osamljena, pa se brzo zaboravi. Kao neki prijelaz od realistične čitanke k beletristčnoj t. j. onakovoj, koja je samo za jezično obrazovanje, preporučuje Dörpfeld takvu građu, koja je s ostalom građom doduše u nekoj svezi, ali ima klasičnu formu. To su klasična povjesna prikazivanja, geografski opisi, osobito poetičke tvorevine. Takve pjesme učvršćuju povjesnu građu i čine je zanimljivu. Ni matematika ni geometrija ne smiju se odijeliti od stvari, kako je to osobito za geometriju dokazao Pickel: „Theorie und Praxis des Volksschulunterrichts, VIII. Schuljahr", a ona načela treba da vrijede i za više škole.

Za prirodopis, jezik i obuku u religiji spomenuli smo sprijed, da se i njihovi dijelovi moraju međusobno vezati, a i s drugim predmetima u svezi podržavati. Hoće li učitelj da zadovolji ovim zahtjevima, to će mu posao u prvo vrijeme slabo napredovati, jer se spojevi „die Fugen" doduše pokazuju, ako pomnjivo o tom razmišljamo, ali najbolje misli dolaze često istom u obuci same od sebe. Kako nam često padne na um zgodna poredba, dok smo u saobraćaju s učenicima! Da se taj dobitak ne izgubi, treba to iskustvo zabilježiti, te će nam drugi put dobro doći. Tako će učitelj sebi stvoriti bilježnicu, koja će mu često više pomoći nego mnoga metodična knjiga. Samo se valja čuvati jedne pogibli. Tražeći na ime srodnu građu možemo i predaleko zaći i tijem od cilja zastraniti, pa ćemo glave učenika od samoga nadovezivanja zbuniti i smesti. U tom će slučaju posljedak obučne ure biti discentracija mjesto koncentracije.

Pribilježit ćemo ovdje i jedan zahtjev staroga Komenskoga, da se u školi valja kloniti svega, što je oprečno, t. j. u različnim razredima, gdje je više učitelja, ne smiju se pojedini dijelovi obuke oprečno obrađivati. Kako je n. pr. štetno, ako učitelj jezika nepovoljno govori o realijama ili ako učitelj realija za svoga sata kritizira druge predmete! I u sitnicama i u sporednim stvarima treba da bude sklad, tako na primjer u gramatičnim nazivima i izrazima. Danas su tek prvi pokušaji učinjeni, da se gramatična obuka različnih jezika spaja i veže, a već je Ratke rekao: „Die Grammatica muss im Deutschen übereinstimmen mit der Hebräischen, Griechischen, so viel immer möglich die Eigenschaften der Sprachen zulassen. Denn dies hilft dem Verstande trefflich

und giebt auch dieses eine Scharfsinnigkeit, dass mann siehet, wie eine Sprache von der anderen abtritt und wo sie überein kommen". I u nas bi vrijedno bilo, da tko izradi latinsku gramatiku, koja bi se podudarala, koliko se može, s hrvatskom i grčkom. Za grčku je lijep uspjeh pokazao Curtius, a o paralelnoj gramatici pisao je u novije doba Hornemann u Frickovim Lehrproben.

Odatle izlazi, da je sasvim pogrješno, ako se u razredima učitelji često mijenjaju, nego bi trebalo, da isti učitelji prate razred.

Prava je koncentracija samo koncentracija duha. Za to treba prije svega spomenuti apercepciju. Najvažnije su i najkrepče one predodžbe, koje smo sami stekli znanjem ili iskustvom. Na njima treba graditi, ispravljati ih i raširivati. Te isprvične predodžbe treba da upotrebljavamo za sve vrijeme školovanja kao najvrednije aperceptivne pomoćnice za sve novo. To je za koncentraciju duha važno, jer se učenik svojim mišljenjem, čuvstvovanjem i voljom s tom građom srastao. Odatle crpe učenik mjerilo za prosuđivanje, uz njih prianja njegovo srce, oko njih snuje svoje osnove. Tako dobivamo dosta prilike, da novo s njima spojimo, pa bi se toga načela morale držati i čitanke. Taj je postupak osobito zgodan za analizu. Prije nego gotove već elemente obrazovanosti spojimo s novom građom, treba da ih valjano shvatimo same za se. Tako ćemo u povjesnici za analitičan razgovor upotrebiti građu iz domoslovlja; u piscima ćemo govore pripraviti već prema situaciji; isto ćemo tako postupati kod štiva i pjesama u materinskom jeziku, da razumijevanje već unaprijed pripravimo. Taj nas posao vodi do Zillerovih metodičkih jedinica i formalnih stupnjeva. Prema dobi učenika i građi bit će jedinice manje ili veće. Tako će u višim razredima biti jedinica cijela drama, Periklovo doba i t. d. Poradi razumijevanja bit će dašto nužno podijeliti je na manje dijelove, da se možemo zamisliti u pojedinosti, što je prvi uvjet obrazovanosti. Zadaća analize, da namakne aperceptivne predodžbe, o kojima zavisi jasnoća i prisvajanje nove građe, upućuje nas i na ono, što smo već prije u obuci uzeli. Tim se pruža obilna zgoda, da svestrano ponavljamo, a naučena se građa ukazuje u novom spoju, u novom svjetlu. To nije ono obično ponavljanje, što ga učitelj zahtijeva, nego ga zahtijeva sama stvar, pa se zove imanentno. Ako se takvo ponavljanje spretno udesi, bit će suvišnje ono neopravdano ponavljanje, koje sama stvar ne zahtijeva. U drugu ruku pomaže novo, da se staro trajnije zadrži, pa je takvo spajanje znatna pomoć za koncentraciju. Ta ona zahtijeva neprestano spominjanje pređašnje građe, a ova nam opet daje zgodno ishodište za novu. Tako je na primjer za geografiju zgodna pomoć historijska građa ili iskustvo, za prirodoslovlje ono isto, što smo već prije imali u kojem drugom predmetu, za Sofoklova Ajanta Homer ili Ovidije.

Isto su tako zgodna poređenja i paralele. Jezična se građa može spajati i među sobom i s građom u tuđim jezicima, no ipak tako, da je materinski jezik početak, a ovi su opet njegovi pomoćnici. Tu ćemo korist crpsti samo onda, ako ponavljanje nije površno, nego nastojimo, da reproducirane predodžbe dođu učeniku u svijest u što većoj jasnoći. Ako i izgubimo nešto vremena tako ponavljajući, ali ga nadoknadimo u daljem radu. Kad smo aperceptivne predodžbe jasno dozvali u svijest, nastaje drugi stupanj — sinteza. Novo se brže prisvaja, samo se ne smije zastranjivati. Ne bi jamačno odgovaralo onoj Lessingovoj „aus einer Scienz in die andere hinübersehen", kad bismo htjeli na primjer u pripovijesti opširno da tumačimo i prirodopisnu i zemljopisnu i jezičnu građu. Ako se to nije moglo već u analizi spomenuti, ne treba ni sada dugačkih epizoda. Tako možemo n. pr. u povjesti spomenuti pređašnji događaj, u geografiji sličan oblik ili pojavu, u jeziku slične zakone, ali svagda za to, da se novo valjano i sigurno shvati.

Kad smo sebi prisvojili konkretnu građu, učinili smo samo polak posla. Drugi je posao to znanje pretvoriti u pojmovnu uviđavnost, koju stječemo apstrakcijom. Spomenuti nam valja naročito, da se ta uviđavnost mora *steći*, a ne da bismo je učeniku *mi podali*. Sve općeno, što se gotovo daje, bio etičan zakon, matematično pravilo, povjesna ili prirodna istina, ima malo vri jednosti. Istom ako promatramo veći niz objekata, možemo stvoriti pravi pojam; iz većega broja primjera gramatično pravilo; a tako biva i u povjesti i u zemljopisu. Baš to, da silimo učenika, da osim glavnih biljega, što ih je našao u jednom obučnom predmetu, dozove u pamet još i velik broj druge već obrađene građe, nije samo veoma zgodno sredstvo za imanentno ponavljanje, koje je jednako vrijedno, kao i ono u analizi, već za to, što se stara građa promatra s drugoga gledišta, — nego je i izvrsno sredstvo, da se obučna građa koncentrira ili drugim riječima, da se obrazovni elementi dovedu u organičko jedinstvo. Tako se prema tomu u gramatici ne smije polaziti od pravila, nego od riječi i rečenica, koje treba tako odabrati i poređati, da je pravilo u njima gotovo vidljivo. Već je vrsni Ratke prije 250 godina izrekao znatne riječi, koje se još ni danas svagdje ne cijene: „Keine Reguln soll man geben, ehe man die Materie, den Autoren und Sprach gegeben hat . . . Es muss aus der Materie vorhin ein Entwurf im Verstand gefasset sein, ehe die Reguln dazu kommen . . . Alles durch Erfahrung und stückliche Untersuchung". To isto treba da vrijedi i za sudove o pravu i nepravu, o dobru i zlu. S toga je osobito vrijedno poređenje u povjesnici, jer se tako iz novoga i staroga izvodi ono, što je općeno. Dok smo prije novo analitički pripravili, sada završujemo sintetički, ako i ne u logičnom, a ono u didaktičnom značenju. Tako služi i taj sintetički dio ponavljanju, jer sjeća na pređašnje i tvoreći pojmove doziva u svijest predodžbe.

Ali za sav taj posao treba i vježbe. Za to je nužno, da se i vježbe i sastavci i zadaće oslanjaju na ono, što se uzelo, jer i to služi za koncentraciju, a ne treba se ni malo bojati, da bi bilo premalo izbora za vježbe. Iz svake se metodičke jedinice, koju smo savjesno obradili, može odabrati više zadaća. Ako se ovako radi, dobivamo još jednu korist. Obično se zadaju ili prelake ili preteške zadaće, a oboje je štetno; a u onakvim je zadaćama sam predmet zanimljiv, jer ga učenici ruzumiju, pa je više nade, da će biti i veselja za rad. Učenici će se moći zamisliti u predmet, a ne će brbljati same fraze. Tako se koncentrira i građa i duh. U tom su pogledu osobito važni slobodni sastavci, poimence u materinskom jeziku. Često se učitelji hrv. jezika tuže, da đaci zadaće pišu loše, misli da su im plitke i vodene, da ne znadu, što bi i kako bi počeli. Ako im učitelj dade uputu, većina ne iznese nijedne nove misli, već samo reproduciraju učiteljeve misli. To dolazi odatle, što su đaci uvijek reproducirali nizove, koje su čuli, a učitelji se nijesu starali, da đaci već u nižim razredima steku neku gipkost u predodžbama i u vrsnoći, da kombiniraju i spajaju predodžbe te ih uzdižu do pojmova. Istina je, đaci se u nižim razredima uvijek drže određene građe, ali ih treba već i tu, osobito u analitičnoj pripravi, priučavati samostalnoj produkciji. S toga je opravdan didaktičan zahtjev, da hrvatska radnja mora niknuti iz misaonoga kruga učenikova, jer produkcija mora imati čvrstu podlogu u stvarnom znanju; učenik mora znati, za što radi sada ovo, sada ono. Ne radi li se tako, onda se od učenika zahtijeva teži posao nego od spisatelja, koji uzima pero u ruke samo onda, kad ima u njega obilje misli i težnja, da ih prikaže. Tako je n. pr. u seminaru u Gothi običaj, da njemačke slobodne zadaće zadaju redom učitelji različnih struka, i to baš ono, o čemu se govorilo i raspravljalo, te učenik ima još uvijek dosta prilike, da pokaže svoju darovitost i obrazovanost. Ne valja dakle izmišljavati kakvegod zadatke, nego zadavati ono, oko česa se učenik u obuci baš bavi. Toliki zahtjevi zahtijevaju dašto i od učitelja teži posao, osobito ondje, gdje nije moguće ukloniti učitelje po strukama; tako baš u višim školama. U tom slučaju treba poteškoće bar umanjiti tijem, da učitelj, imajući općenu obrazovanost i u drugim predmetima, može iz jednoga znanja zaglédati u drugo. To se pak dade postići, pa makar se žrtvovalo nešto i od stručne obrazovanosti, a da je to doista korisno, vidi se i odatle, što najučeniji učitelji nijesu svagda i najbolji. Jedinstvo misaonoga kruga zahtijeva i jedinstvo mišljenja u učiteljskom zboru. S toga bi se učitelji morali dogovarati i o naučnoj osnovi i o obučnoj metodi, što bi bila veoma izdašna pomoć za jedinstven rad. Ako u naučnim osnovama često nalazimo u isto vrijeme uporedo: sredovječnu povjest, Herodota, pa recimo geografiju Amerike, a u književnosti novo doba, onda moramo biti veseli, da je mladež i takva, kakva je.

Jedinstvo je svijesti prva briga učiteljeva, njegov prvi posao. Za čudorednost se zahtijeva obilat sadržaj svijesti, i to jedinstvene, a obuka, koja ide upravo za obilnošću sadržaja, prijeti jedinstvu. S toga treba tomu zlu doskočiti. To sredstvo daje koncentracija. Sadržaj svijesti treba da bude trajan, no to je doduše samo idealan zahtjev, jer zaboravljati je — ljudsko. Psihologija nas uči, a iskustvo potvrđuje, da najčvršće zadržavamo one predodžbe, koje su međusobno spojene, a zaboravljamo osamljene. Pojedine stvari, koje nijesu vezane s našim misaonim krugom, brzo iščezavaju. S toga je zadaća koncentracije, da svu građu preplete raznovrsnim. međusobnim vezovima (Stoy, Encyklop., Methodologie und Litter. der Pädag.[2] str. 67.). Budući da se međusobnim vezovima stvara mnoštvo pomoćnica za reprodukciju, koncentracija nam ne zajamčuje samo sigurnost učenja i zadržavanje onoga, što smo naučili, nego još i nešto drugo. Hoćemo li, da u nas bude stalne, krepke volje, kako je krepost zahtijeva, potrebno je, da predodžbe, iz kojih izviru čuvstva, težnje i volja (ignoti nulla cupido) budu u nizovima i spojevima s onim, što se već u duši nalazi, da tako dobiju što veću krepčinu i energiju nad ostalim sadržajem duše. Odatle je jasno, da znanje ne smije biti pojedinačno, razdrobljeno na mrvice, jer je sve, što je u duši osamljeno, bez uzgojne vrijednosti. Obuka treba u dušu da unese mnoštvo predodžbi što jače spojenih i vezanih, iz kojih će po zakonima duševnoga mekanizma izvirati težnje. S toga je potrebno, da već i pojedine ure budu što većma zaobljene cjeline. Od pisaca se ne bi smjeli čitati nesuvisli komadići, nego neka cjelokupna slika, da utisak bude što trajniji. Takva cjelokupna slika ne može nastati, ako se čitajući samo gramatizira pa jezično i kritično promatra. Zato treba govor, dramu pročitati do kraja, a od pisaca, koji se ne mogu pročitati do kraja, treba uzeti barem veće partije, koje su zaokružene i samostalne cjeline. Kad smo neki komad pročitali, potrebno je, da ga još jednom pregledamo, prevedemo i o njemu povedemo razgovor, kako bi učenik shvatio ne samo tijek misli, nego i sveze dijelova s cjelinom i među sobom. S toga gledišta ne vrijede mnogo hrestomatije, gdje ima svega i svačesa.

Prije svega je dakle nužno, da ono, što smo naučili, bude svagda prezentno i za naše mišljenje i za rad. Sigurnost u radu i u mišljenju osniva se samo na brzoj reprodukciji. Nema li vezova, koji bi spajali raznovrsne grupe mislî, kako bi reprodukcija bila brža; nema li spojeva od jedne grupe k drugoj, koji bi oživljavali saobraćaj među njima, onda u našem mišljenju nema brzine. Jamačno imadu svi učitelji dovoljno iskustva, da učenici ne znadu ono, što su u nekom predmetu naučili, ako ih koji drugi učitelj zapita, a učitelju bi onoga predmeta znali. To se iskustvo opaža svagdje, gdje obuka nije koncentrirana. Za život pak nije dosta, ako su misli pojedinih grupa odijeljene, jer upravo život traži spretnost, da različite stvari u mislima spojimo, a to treba naučiti.

Danas u pedagogiji nema više nesuglasja o tom, da svaka obuka mora biti uzgojna. Obuka će moći utjecati na uzgoj samo onda, ako u dušu učenikovu unesemo obilat misaoni krug, koji je među sobom spojen. Ali na misaoni krug utječe i saobraćaj i iskustvo, koji često smetaju obuci i nastojanje njezino čine bezuspješno. Prema tomu obuka ne može sve, ali ipak ima dosta zgode, da pokaže svoje utjecanje i djelovanje. Upravo s toga misle mnogi, da su učinili svoje, ako su u dušu učenikovu unijeli bogato znanje i spojili ga, a ne mare za način, kako se stječe. Kad bi tako bilo, onda bi uzgojno utjecalo i ono znanje, što je mekanički stečeno, a to nije istina. Odatle se u današnjoj školskoj praksi uobičajilo, da u naučnu osnovu prima obilatu građu, a za najbolji se kriterij škole drži, ako su učenici građu sebi prisvojili te je na ispitu znadu. Ali kad i ne bi bila preobilna građa zapreka koncentraciji, to je ipak jasno, da naučne osnove idu za ekstenzivnošću, a ne za intenzivnošću. Da to nije pravo, dokazuje najbolje to, da ljudi, koji najviše znadu, nijesu baš najbolji. Da bude dobrote, treba ljudske povjesnice u svjetlu ćudorednoga prosuđivanja; treba valjana suda o stvarima, koji mora učenik sam steći, a nema mu se podati gotov. I shvatanje je života važno. Valjano je shvatanje života sastavljeno od mnogo pojedinačnih sudova. Svaki pojedini sud nastaje apstrakcijom, a vrijednost njegova raste s opsegom građe, iz koje smo ga izvadili. I to dakle zahtijeva, da obučnu građu, iz koje općeno apstrahiramo, koncentriramo i spajamo. Ako se apstraktno s konkretnim uže sveže, od većega je zamašaja. Pojedine sudove treba također svezati u uređenu cjelinu, gdje jedan drugi ispravlja, potpunja i učvršćuje; samo tako se može razviti skladno shvatanje života i njegovih uvjeta. Radi li se tako, ne će biti nesuglasja medju mislima. Gdje je ćudoredno-religiozno mišljenje, ondje ne može nastati nereligiozan nazor o prirodi, ondje ne će biti dvije duše u jednom tijelu. Ali sav taj posao zahtijeva mnogo vremena i truda, a otkuda vremena, kad osnova propisuje golemu građu? Tijem su učitelji prisiljeni, da naučne osnove radi žrtvuju temeljito obrađivanje, daju multa, a zapuštaju multum. U fizičkom životu vrijedi ovo pravilo: ne živiš od onoga, što si pojeo, nego od onoga, što si probavio, pa zar to ne vrijedi i za duševni život? Bolje su dakle naučne osnove, koje propisuju manje građe, pa tako dopuštaju temeljitiju obradbu.

Ako je učenik sebi prisvojio uređen misaoni krug, kojemu su i dijelovi u pravom odnošaju, te je osobito istaknuto, što je glavno; ako smo ga doveli do zdrava nazora o svijetu i životu, to će on kasnije elemente, koji su štetni, po zakonima apercepcepcije teže prisvajati, a mar će njegov obuhvatati sve, što je jednako i istovrsno. Ako je pak znanje, stečeno u školi, rascjepkano, razdrobljeno, nije čudo, da se ta građa poruši, kad velikom silom navale misli, koje se nameću iz vana. U takvom slučaju

nema mara, nego se javlja bolno čuvstvo, koje je spojeno s duševnim gubitkom, te je jedina sreća, ako se cijela zgrada od takvih navala ne sruši.

Najposlije koncentracija pomaže riješiti i pitanje o preopterećenju, koje ne zavisi samo o prevelikoj građi, nego i o nedostatku mara, jer gdje nema mara, ondje se posao drži upravo za teret. Koncentracija budi interes, jer dajući spojeve znanja uzrokuje, da se mar od jedne grupe prenosi i na drugu, koja je s njom u svezi.

Cijelo to pitanje o koncentraciji nije doduše u praksi lako riješiti, ali treba kušati, a ima nade, da će se složnim radom učiteljstva doći do naučne osnove, koja ne će biti zbrka predmetâ, nego će već ta osnova učiteljstvu pokazivati put, kako će ono, što je u obuci uzeto, podupirati razumijevanje i shvaćanje ostaloga. Lijepo je i jezgrovito označio koncentraciju Willmann (Pädag. Vorträge 117.): „Die Konzentration zum Prinzip zu machen heisst uns nicht, den einen Lehrgegenstand von dem anderen abhängig zu machen, nicht, von dem einen die Aufgaben für den anderen hernehmen und so den Aufbau aus seinen eigentümlichen Elementen verkümmern, es heisst uns vielmehr: hinarbeiten darauf, das in der Seele vereinzelt Dastehende zusammenzuführen, das Auseinanderfallende zu verknüpfen; es heisst uns, Wege suchen zwischen verschiedenen Lehrgegenständen, Gruppen des Lehrstoffs bilden, die übergreifen von einer Disciplin zur anderen, damit von jedem Punkt des Wissens aus Verbindungen mit anderen hergestellt werden. Ein Zentrum alles Unterrichts ist uns fernerhin des Zöglings eigene Erfahrung, an welche wir von allen seiten Lehren und Antriebe anschliessen wollen; zum Prinzipe der Konzentration bekennen wir uns endlich dadurch, dass wir einer Zersplitterung des Gesinnungs — beziehentlich des Geschichtsunterrichts vorbeugen durch Zugrundelegen einheitlicher, bedeutsamer Stoffe".

Mislimo, da ne možemo zgodnije završiti taj članak, nego ako se sjetimo Lessingovih riječi (Abhandlungen über die Fabel): „Dječak, kojega se sve duševne sile po mogućnosti razvijaju i raširuju u jednim prilikama, kojega priučavamo, da sve, što je k svomu malomu znanju danomice priučio, brzo isporedi s onim, što je jučer naučio, i pazi, ne bi li tim poređenjem mogao sam doći do stvari, koje mu još nijesmo kazali; kojemu dajemo, da neprestano iz jednoga znanja pòglêdâ u drugo, te ga učimo, da se lako uspinje od pojedinačnoga k općenomu, a od općenoga silazi do pojedinačnoga: taj će dječak biti genij (= pametan čovjek").

Eto dakle dosta posla svima nama, da svaki prema svomu iskustvu i silama doprinesemo k tomu, da se uzmogne stvoriti

naučna osnova, koja će sasvijem odgovarati pedagoškim zahtjevima i sigurnije voditi učitelja na mučnom, ali i zahvalnom putu njegovu. Svako razmišljanje, svako iskustvo trebalo bi zabilježiti, da se ne izgubi, te ga u našem listu priopćiti, neka bude svakomu pristupno, da se njim okoristi.

Dr. *J. Golik.*

Neke primjedbe na članak dr. J. Golika „Koncentracija obuke“.

Pitanje, kojim se g. dr. Golik bavi, specijalno je pedagoško pitanje, a pošto se ja tim nikada sustavno bavio nijesam, ne mogu se upustiti u sam meritum, nego reflektiram samo na ono, što se tiče obuke prirodopisa. Ako pri tom sebi dopuštam koju primjedbu, koja prekoračuje moje specijalno područje, neka mi se to oprosti i drži samo za primjedbu laika. U ostalom, kad je već predmet, kojim se g. dr. Golik bavi, tako kombiniran, te upravo izazivlje diskusiju, držim, da je donekle i opravdano, da se i drugi u to umiješaju.

G. je dr. Golik istom sada jasnije istaknuo razliku između koncentrične naučne osnove i koncentracije. Ja sam ustao protiv koncentrične naučne osnove, što se tiče obuke prirodopisa. Mislim, da se sada u tom slažemo. Ali nam ostaje još koncentracija, kojoj po mišljenju g. dra. Golika današnja sistematska metoda prirodopisa nipošto ne odgovara.

Čitava „koncentracija obuke“, oko koje se sve vrti, koliko sam je ja razumio, držim da ima samo uzgojnu vrijednost, i to samo direktnu uzgojnu vrijednost. Jer stjecanje znanja i bez koncentracije, požrtvovna ljubav i mar za koju znanost dovodi redovno također do veće ćudorednosti i značajnosti. Dovodi dakle do iste svrhe indirektno.

Poradi svega toga ja ne mogu pristati na to, da se koncentraciji obuke za volju radikalno preinači dosadašnja metoda u obuci prirodopisa u srednjim školama, jer bi znanje u tom predmetu samo štetovalo, a ona svrha, koja se hoće baš koncetracijom obuke da postigne, ipak se ne bi bolje polučila.

Pa baš i samoj koncentraciji obuke dalo bi se prigovoriti. Mi možemo učeniku podavati samo nove predodžbe; kako se pak to u njegovoj svijesti sastavlja u jednu cjelinu, na to mi ne možemo utjecati. A takav bi utjecaj napokon bio i atentat na njegovu slobodnu volju. Mi mu ne možemo dušu stvarati. Mi mu možemo podavati samo gradiva, od kojega on svoje sopstvo, svoje shvaćanje svijeta sebi sam stvara.

Što se pak tiče moralnosti i značajnosti, značajan će profesor svojim primjerom daleko više utjecati na odgoju mladića, nego svi govori Ciceronovi i pjesme Homerove. U pokvarenom će svijetu učenik samo s bolnim srcem čitati junačka djela pređašnjih naroda i vremena kao nešto, što je bilo, pa prošlo.

Napokon mi je drago, da g. dr. Golik prihvaća moju diobu nauka na moralne i prirodne. Jer doista „saobraćaj nas u prvom redu upućuje na ljude, a iskustvo na prirodu“. A na drugom mjestu rasprave g. dr. Golika kaže se posve dobro „Obuka mora dakle crpsti građu iz saobraćaja i iz iskustva t. j. iz ljudskoga života i iz prirode“.

Ispraviti mi valja još samo jedan nesporazumak. Ja sam preporučio u višim razredima induktivnu metodu, jer u nižima već jest. I ja velim: U nižim razredima mora biti obuka induktivna. Samo bih ja istu metodu, koliko se tiče prirodopisa, protegnuo i na više razrede.

Dr. *L. Car.*

Zaključni odgovor g. dru. Goliku.

G. dr. Golik daje nam u svom članku „Koncentracija obuke“ (Nast. Vjesnik knj. 5. sv. 2.) sa svoga gledišta obilno pouke, a svraća se i na moje primjedbe, te dolazi za čudo do zaključka, da se mi ne razilazimo. Pokazat ću u kratko, da se mi pače veoma razilazimo.

Ja sam protiv toga, da se u školi neprestano miješa zoologija i botanika tobože za volju neke zajednice, a po gotovu sam protiv toga, da se prema tomu udese i školske knjige. Što se više upoznajem s djelima nove metode, to sam više protiv njih — kao školskih knjiga, jer vidim u njima upravo pogibao, da bismo došli do prirodopisnoga kaosa.

G. dru Goliku silno se sviđa djelo Kiessling-Pfalzovo. Zar mu doista imponiraju zajednice, kao što su u I. kursu „Im Garten“ ili „Auf der Wiese“, a u II. „Haus und Hof“, gdje se spominju: kokoš, paun, golub, vrabac, patka, guska, konj, goveče, koza, ovca, svinja, miš, štakor, mačka, pas, ili u kratko: svašta? Zar je bolji III. kurs, gdje se „Am Teiche“ zaletjela lastavica, ili „Im Wald und Feld“ sa zoološkom zbirkom? Da bi ovakova obuka bila intenzivnija, ja poričem. Ili zar to znači proniknuti u predmet sam, kad se kod jednoga prirodnog predmeta spominje podrijetlo imena, kod drugoga se govori o nalazištu, kod trećega se opisuje oblik, kod četvrtoga se ističe boja, a kod petoga spominje korist? To je po mom mišljenju posve površno promatranje predmeta, a knjiga takova možda dobro dolazi guvernanti ili informatoru, da djeci prirođene izvjedljivosti ne uguši.

G. dr. Golik zaboravlja, da mi nemamo po 5 ili čak 6—7 sati na tjedan pojedini predmet prirodopisni, a ni u svima razredima, već po 2—3 sata u 1—2 semestra; pa za to se moramo trsiti, da bar u izvatku svoje učenike upoznamo s bitnim osobinama prirodnih predmeta. Da g. dr. Golik zagovara veći broj sati za prirodopis ili iza svršenoga gradiva u zaključnim razredima razmatranje prirode i prirodnih predmeta s obzirom na njihovu uzročnu svezu, dalo bi se o tom još govoriti, ali ovako sve to stisnuti u malo sati pojedinih semestara nije moguće.

Što Rein u svojih „osam školskih godina“ preporučuje „za obuku u osnovnoj školi“, a Kiessling-Pfalz „za obuku u osnovnim i višim djevojačkim školama“, ne će jamačno htjeti ni g. dr. Golik da jednostavno prenese u naša srednja učilišta, jer valja da ni on ne drži za veoma važne ili duhovite rečenice Kiessling-Pfalzove na str. 54. i 55. u II. kursu, gdje se kaže, da biljke u vrtu trebaju ljudske njege, a i čvorci je trebaju; biljke, koje čovjek njeguje, daju mu veselje i korist, a i čvorak daje čovjeku veselje i korist; hrušt čini u vrtovima štetu. Zar to nijesu prisiljene dedukcije, samo da dođu u neki savez?

Životne zajednice mogu služiti kao neznatan dopunjak već obavljenoga gradiva, ali da se intenzivno proučavanje prirodnih predmeta nekim naravnim redom, gdje ima mjesta i za životne zajednice i za druge važne tečevine napredne struke, zamijeni metodom prirodopisnoga quodlibeta — a tako zvane životne zajednice obično su to, — za to ja odlučno nijesam, jer se bojim, da bi to imalo iste posljetke, koje g. dr. Golik priznaje za koncentričnu obuku, da se „poradi neprestanoga prekidanja ne napreduje“, jer se rastavlja i raskida „što nužno pripada zajedno“.

Dr. *A. Langhoffer.*

Moderni tjelesni uzgoj u srednjim školama austrijskima i ugarskima.

Koliku su vrijednost stari klasički narodi, Grci i Rimljani, pridijevali tjelesnomu uzgoju i kako su sistematski sastavljali uzgoj tjelesni s duševnim, mislim, da mi ne treba na ovom mjestu isticati. Slavljene grčke Olimpijade pa njihov znanstveno-umjetnički i narodno-uzgojni značaj najbolje su svjedočanstvo njegove vrijednosti. Srednji vijek pod dojmom askese nije njegovao tijelo, jer je odgajao samo dušu za nebo. Vježbanje tijela nastavilo se tek u 10. vijeku za viteštva, s toga je dakako bilo pristupno samo boljim slojevima društva. Istom u XV. vijeku nastojahu humaniste, proučavajući klasički uzgoj, na novo oživiti gimnastiku kao sustavni dio odgoja. P. P. Vergerio († 1428) i Maffeo Vegio (1458) isticahu vrijednost tjelesnoga uzgoja, a glasoviti liječnik Jeronim Mercurialis napisa dapače i specijalno djelo: De arte gymnastica. Poput ovih isticahu vrijednost tjelesnoga uzgoja i glasoviti humaniste, učenjaci i pedagozi srednjega i novoga vijeka: Rabelais († 1553.), Montaigne († 1592.), Luther, Zwingli, Melanchthon, Komenský († 1671.), Locke (1704.), Rousseau (1712—1778.), Tissot (1728—97.), kojih su djela i nastojanja išla za tim, da se umanji duševni, a razmjerno poveća tjelesni rad, jer „preopterećeno dijete često se pričinja kao kakovo čudo, ali najzad biva od njega ludak“ Tissot)[1]). — Filantropiste počeli su još više isticati potrebu tjelesnoga uzgoja, a na čelu im Ivan B. Basedow (1774.), profesor u Joachimsthalu Villaume i glasoviti liječnik Ivan P. Frank (1784) u Beču. Njima se pridruži Pestalozzi (1746—1825), pa filozofi Kant i Fichte na koncu prošloga stoljeća. Djela ovih ljudi urodiše obilnim plodom, jer na početku ovoga stoljeća nalazimo na jedan put po čitavoj Europi glasovite pokretače i poštovače tjelesnoga uzgoja.

U Njemačkoj poče djelovati „otac“ Jahn (g. 1811.) poslije pravog začetnika gimnastike među školskom mladeži Guts-Muthsa (Gymnastik für die Jugend 1793, drugo izdanje 1893.), te prenese gimnastiku iz škole i među odrasle, osnovavši njemačke „Turnere“, koji uzeše u svoj program uz gimnastiku također i propagandu njemačke narodnosti i samosvijesti. U Francuskoj je u

[1]) Hranilović H. Dr.: Povjest higijene, Gimnastika V, 36.

isto doba osnovao prvu gimnastičku školu Španjolac kapetan Amoros g. 1820.. a u Danskoj poče prvi gimnastično djelovanje u Kopenhagenu Nachtegall (g. 1799.), koji opet odgoji glasovitoga oca švedske gimnastike Pera Linga (1814.). U velikom dakle dijelu Europe započeše revni propagatori isto djelo ne znajući rekao bih ni jedan za drugoga. To međusobno nepoznavanje urodilo je istim rodom, da se nije došlo ni do kakoga sistematičnog jedinstva ni u obuci ni u najglavnijim načelima pojedinih sistema. Dok se n. pr. u Švedskoj sistem razvijao ponajprije na liječničkoj osnovi i više teoretički, njegovalo se u Njemačkoj gotovo samo vježbanje na spravama, a francuska je gimnastika dobila suviše vojnički značaj. Osim toga došlo je i pitanje narodnosti i narodnoga ponosa, koje je bilo razlog, da se poglavito Nijemci, Francuzi i Švedi nijesu sjedinili u svojim sistemima.

Čitavo ovo stoljeće radilo se oko usavršivanja gimnastike i u školi i u društvima. Svima narodima prednjačili su Švedi i Nijemci, koji posljednji po svom položaju zauzimaju naravno i prvo mjesto. Gimnastična literatura Europe čini danas knjižnicu od nekoliko tisuća svezaka s nekoliko stotina časopisa, a na prvom mjestu dolazi i opet Njemačka, kamo valja da brojimo i austrijske i švicarske Nijemce. U Stockholmu osnovao se centralni gimnastički zavod, tako i u Berlinu i kraj Pariza École de Point de Joinville. Gimnastika se posvuda uvela i u vojsku, te su novo osnovani centralni zavodi imali u prvom redu zadaću izučiti učitelje gimnastike za vojsku. Gdje su bile zgodne prilike, uvela se gimnastika i u škole, a prvi učitelji bili su isluženi vojnički podčasnici, koji o pedagogiji i o uzgojnoj vrijednosti gimnastike nijesu imali ni pojma. Švedska i Njemačka prve su počele isticati potrebu inteligentnih učitelja gimnastike i nastojale za to obrazovati učitelje, profesore i časnike. Za njima su se povele Austrija i Rusija, dok je od drugih država u Europi inače prosvijetljena Francuska u tom ostala jedna od najkonservativnijih. Engleska i Sjeverna Amerika nijesu se toliko brinule za gimnastiku makar su nada sve cijenile tjelesni uzgoj i odredile u svojim školama i u vojsci velik dio vremena za rekreaciju s narodnim igrama[1]). U Engleskoj igra se pače čitav narod, a u glavnome igra se tek nekoliko igara. Dok se zimi skližu i igraju Nogometa (Football) na polju, a Hockena na ledu, igraju se ljeti Kriketa, a u jesen Lawn-Tennisa i Golfa, koje se sve vježbe izvode na otvorenom polju i u čistom zraku.

Gimnastika u školi sve je više napredovala, uvela se obligatno u pučke škole i u preparandije, a gdjegdje i u srednje škole, u čemu je opet prednjačila Švedska. Ali vježbanje se izvodilo kojekako i redovito uvijek u zatvorenim prostorijama. No

[1]) Mosso-Širola: Tjelesni uzgoj mladeži. Zagreb 1896. Izdao hrv. pedag. zbor. p. 17.

dok u Švedskoj i u opće u Skandinaviji nalazimo većinom lijepe, visoke i prostrane dvorane, pače i čitave zgrade za gimnastiku školske mladeži[1]), zadovoljavali su se često Beč, Berlin, Prag itd. vježbanjem u podrumu i u sličnim kukavnim prostorijama. Resultat svega toga bio je, da je takova gimnastika više škodila nego li koristila, te su posvuda ustali nezadovoljnici, liječnici i fiziolozi, protiv takoga izvođenja gimnastike. Osobito se pak često događalo, da su mladići, vježbajući se od ambicije i volje i preko svojih običnih ura po danu, pa još kasnije i u večer u društvima, uhvatili na takav način klicu sušice, koja ih je onda redovno već u mladenačkoj dobi i srvala.

Na oko postigli su se ipak veliki resultati. ali su ponajviše ostali na papiru koje poradi financijalne štednje koje opet poradi slaboga moralnoga utjecaja i potpore od viših oblasti. Tako su u načelu primljeni zaključci: Potrebna je osobita zgrada, u kojoj ima biti ponajprije velika i visoka dvorana s dobrom ventilacijom, čistim i dobrim podom, visokim prozorima, termometrom, pljuvaonicama i brisalom za noge. Đaci neka imadu svi papuče, djevojke da nemaju steznike, nego osobite kostime, kao i dječaci. Učitelj neka ima osobitu sobu, a đaci prostrane garderobe s umivaonicama ili još bolje osobite kupaonice s dušem[2]). Kad su najnoviji reformatori gimnastike počeli zahtijevati, neka više po engleskom načinu vježbanje biva na prostom zraku, valja da se uz gimnastične zgrade nalaze i prostrana ljetna vježbališta za gimnastiku i igre. Đaci neka se zimi skližu, a ljeti neka plivaju i čine izlete, osobito u ferijama. Gimnastika neka bude obligatna izuzevši one, kojima to školski liječnik zabrani, a predaje neka se bar dva sata na tjedan. K tomu neka se đaci viših škola poučavaju i u školskoj higijeni itd. . . .

Eto to su same idealne naredbe za gimnastiku, koje su nastale proučavanjem liječnika i pedagoga u posljednjih trideset godina. Ali ako se obazremo malo po Europi, vidjet ćemo, kako se to do sada doista provelo, a koliko je toga ostalo neizveden ideal gimnastičnih stručnjaka.

* * *

U ovom članku obazret ćemo se na Austro-Ugarsku monarkiju i na sve vrste tjelesnoga uzgoja, kako su u njoj provedene.

U pučkim, višim pučkim školama i preparandijama austrijskima gimnastika je obligatno uvedena. Isto je tako gimnastika obligatno uvedena u realkama, dok je u gimnazijama još neobligatna. Ali već je i u mnogim gimnazijama uvedena obligatno.

---

[1]) F. B. Gimnastične dvorane u Stockholmu, Gimnastika IV. 39.
[2]) Liedbeck-Bučar: Gimnastika za pučke škole, Zagreb 1895.

i po dvije ure na tjedan[1]). Gimnastičnih dvorana ako i imade dovoljan broj, ipak ih još gotovo većina ne odgovara svojoj svrsi. Od novijega doba njeguju se mnoge igre, za koje se drže tečajevi po od osam dana u proljetno doba. Za njih podijeli se prijavljenim učiteljima dopust, a gdjekada i potpora. U tima tečajevima sudjeluju i pučki i srednjoškolski učitelji, a osobiti takovi tečajevi drže se za učiteljice. U mnogim gradovima osnovana su društva za njegovanje i širenje gimnastičkih igara među školskom mladeži, te priređuju napose takove tečajeve, u kojima mogu sudjelovati i nepedagozi i sveučilišna mladež, koji su kasnije ili besplatno ili za malu odštetu pomagači kod dječjih igara. Mnogi gradovi pokloniše za igre velike i prostrane livade, tako u Beču u Prateru, u Pragu na Letni za češku, a na Carskoj Luci za njemačku djecu, u Krakovu u Jordanovu parku itd. Čitava organizacija igara povjerena je društvima, koja imadu svoje članove, učitelje i vođu, koji poglavito određuje, kada će se igrati pojedini zavodi i škole. Igre se izvode uvijek samo po podne poslije škole, dok je svjetla. Gradska zastupstva podjeljuju stalnu subvenciju, a i pojedine škole za svoju mladež. Društvo nabavlja sprave, plaća podvornika, koji svaki dan sprave dovozi na igralište, a nagrađuje i pomagače i pomagačice za djevojčice, koje se igraju na osobite dane. Osobita izvješća upućuju široku publiku o statističkim podacima i donose uz to i poučne članke o vrijednosti i vođenju igara. Takova su n. pr. izvješća bečkoga društva[2]). Iz izvješća češkoga takovog društva u Pragu[3]) za g. 1895. vidimo, da su se u Pragu igre izvodile na tri igrališta od početka svibnja pa do jeseni. Gimnazijalaca i realaca igralo se 8.095, dječaka iz pučkih i građanskih škola 12.569, a djevojčica iz građanskih i pučkih škola 24.685, svega 45.685 i za 9.650 više od prošlje godine. Svake godine drže se po jedan ili dva tečaja za vođe igara, sad muški sad ženski. I pisac ovoga članka sudjelovao je u jednom takovom tečaju za djevojačke i u jednom za dječačke igre[4]). Vođe igara dobivaju mjesečnu nagradu od 10 for, dok su isprva tu službu otpravljali besplatno. Zimi nastavlja isto društvo svoju djelatnost time, da naima jedno sklizalište te ga djeci prepušta besplatno. Ono sakuplja pače i stare sklizaljke, te ih poklanja najsiromašnijoj školskoj mladeži. Slično rade i takova društva u Beču i po Njemačkoj, odakle je u glavnome i doneseno čitavo to nastojanje oko dječjih igara.

---

[1]) Isporedi: Zeitschrift für Turnen u. Jugendspiele 1895, 1896. Leipzig. Gutmann: Beiträge zur körperlichen Erziehung in Oesterreich.

[2]) Mittheilungen des Vereines zur Pflege des Jugendspieles. Wien 1896., Wipplingerstr. 8.

[3]) Zpráva spolku ku pěstování her české mládeže v Praze 1895. (Gimnastika VI. p. 95).

[4]) F. B. Na tečaju za dječje igre u Pragu, Gimnastika V. br. 10.

*

Napose moramo istaknuti t. zv. Jordanov park u Krakovu[1]), koji je na daleko poznat i izvan granica naše monarkije. Na mjestu, gdje je g. 1887. u Krakovu bila zemaljska izložba, uredio je sveučilišni profesor u Krakovu Dr. M. Jordan prekrasan park od 17 jutara i zasadio ga drvećem i raznovrsnim eksotičnim biljem i cvijećem. Sam park razdijeljen je na više polja, koja su određena za osobite vrste gimnastike ili za osobite igre. Napose se nalaze odjeli za djevojčice. U sredini parka, koji je izprekrštan različnim drvoredima i lijepo uređenim putovima, nalazi se glavni paviljon, gdje su spravljene sprave, gdje djeca mogu dobiti vode, kupiti mlijeka i odmoriti se. U tom paviljonu nalazi se i soba za nadzornika i njegovih 15 pomoćnika, koji su svi honorirani. U toj je zgradi smještena i kupaonica s dušem od 18—20° R. topline. Mladež se igra svako popodne poslije 2 sata, a u različne dane izmjenjuju se različne škole. U subotu igraju se Židovi, a u nedjelju šegrti, koji se osim toga poučavaju još i u pjevanju. Za đake najviših razreda i za one, koji najmarljivije posjećuju igre, određena je osobita nagrada. Oni se uvršćuju u strjeljački odio „Djece krakovske", gdje se vježbaju u strijeljanju u nišan s karabinkama i u vojničkom eksperciranju. Svi pak imadu jednostavnu uniformu od kape konfederatke pa kaputića i hlača od ruskoga platna. Svaki dan vježba se tu i igra od 500—700 djece, a na nedjelje i svetke i do 1.200, što je zaista vrlo lijep broj. Osim toga svira u nedjelju popodne i na svetke glazba u osobitom glazbenom paviljonu, a koji put priređuju se u parku i pučke svečanosti s javnim vježbanjem djece. Park, koji resi 8 mramornih poprsja glasovih Poljaka, a na čelu poprsje Kościuszka, neprestano je pun svijeta, ponajviše roditelja, koji se zabavljaju gledajući veselo igranje svoje mladeži. Park, koji je patriotični Dr. Jordan uredio na svoj trošak g. 1888., postao je g. 1893. svojina grada Krakova, koji ga je i na čast osnivača prozvao „Jordanov park". On je četvrt sata udaljen od grada, na domaku slavne „mogile" Kościuszkove, koja svojim historičkim uspomenama pobuđuje mladež na plemeniti patriotizam. I u Jordanovu parku drže se tečajevi za učitelje igara.

Igranje se sve više uvodi u srednje zavode, a osobito u internate, kojima prednjače Terezijanska akademija[2]) i neki katolički gimnazijski internati, kojih su poglavarstva uvjerena, da i svećenicima prije svega treba zdravlja. Tako u Feldkirchu, Brixenu i u benediktinskim zavodima. Igre pak imadu i s toga veliku budućnost, što su sprave razmjerno jeftine, te ih gdjegdje i đaci sami nabavljaju ili priređuju. To vrijedi osobito za one zavode, gdje se uči slöjd. Po statistici od g. 1894. imade 111 igrališta u

[1]) Filiński Bol.: Park Dra. Jordana, Krakov 1891. (Gimnastika IV. p. 12.) Miejski park Dr. Jordana, Krakov 1894.

[2]) Guttmann: Beiträge zur körperlichen Erziehung in Oesterreich (Zeitschrift f. Turnen und Jugendspiel 1895. p. 154.).

63 grada Austrije[1]), od kojih ih 35 potpuno odgovara svojoj svrsi. Neka su od njih i vojnička vježbališta. Da je to krenulo toliko na bolje, velika je moralna zasluga ministra Gautscha, koji je g. 1890. (dne 15. sept.) izdao osobitu naredbu[2]) za gajenje igara na prostom zraku i za učenje plivanja i sklizanja. Igranje biva posvuda u osobito vrijeme, i to ponajviše u vrijeme određeno za gimnastiku. Gdjegdje se pokušalo s igranjem i za vrijeme respirija u jutru, ali se to nije pokazalo praktično poradi obuke, koja dolazi iza toga.

Gimnastična obuka uvedena je u srednje škole već školskim zakonom od g. 1849. Gimnastika se predaje obligatno u 62 realke, dok je u 15 zavoda još neobligatan predmet. U 168 gimnazija predaje se gimnastika fakultativno obligatno, a u 17 obligatno[3]), dok u 8 gimnazija gimnastične obuke u opće nema, a nadomještaju je donekle igre. Dok se u Trstu vježba samo 12 postotaka školske mladeži, vježba se n. pr. u Gracu u katoličkoj biskupskoj gimnaziji 90%! U najviše zavoda vježba se mladež po dva sata, a osim toga još se napose i igra, dok se u ostalim zavodima vježba samo po jedan sat na tjedan[4]). Posvuda se mladež vježba po njemačkom sistemu, u Češkoj po češkom Tyrševu, koji je postao iz njemačkoga, a samo gdjegdje prilagođuje se njemačka gimnastika i švedskomu sistemu, koji je žalibože u Austriji premalo poznat. Budući da u Austriji nema drugoga nadzora nad poukom gimnastike osim različnih sjednica mnogih društava za učitelje gimnastike, to mnogi gimnastici i samovoljno preudešavaju nastavnu osnovu, kako već koji naginje više igri, sportu ili švedskoj gimnastici. Srednjoškolski profesori sve se više zanimaju za tjelesni uzgoj, te svake godine nalazimo u školskim izvješćima po više rasprava o gimnastici, igrama i sportu. Po takovom moralnom nastojanju nije čudo, da se i đaci time mnogo zanimaju, čemu je najljepši dokaz to, da je u lanjskim programima među zadaćama bila ništa manje nego 71 tema[5]) o tjelesnom uzgoju. Tako n. pr. Olimpijske igre, Tjelesni odgoj u Grkâ, O sklizanju, O sklizanju po snijegu (ski) Korist gimnastike, O izletima, O koristi i pogibli igre itd.[6]).

Po mogućnosti njeguje se na srednjim zavodima i sklizanje i plivanje. U Schönbergu u Moravskoj imade 98·5%[7]) sklizača, a više gimnazija imade na sjeveru monarkije dapače sa

[1]) Zeitschrift f. Turnen und Jugendspiel Nr. 2. 1895. p. 22.
[2]) Ibidem 25. Glas: Stat. Aufnahme über Verbreitung der Jugendspiele in Oesterreich.
[3]) Guttmann: Beiträge zur körp. Erziehung in Oester. Zeitschrift f. Turnen u. Jugendspiel 1895. p. 116.
[4]) Ibidem p. 133.
[5]) Guttmann: Beiträge zur körp. Erz. in Oest. 95. Zeitschrift f. Turnen u. Jugendsp. 1896. p. 283.
[6]) Ibidem.
[7]) Ibidem 1895. p. 155.

80%. U Steyeru vježbaju se đaci i u sklizanju sa snježnim sklizaljkama (ski). U realci u Gorici uči se dapače i bicykle (Jahrbuch f. Volks- u. Jugendspiele V. 92.). Plivanje i kupanje[1]) podupiru gradske i privatne oblasti prepuštajući đacima kupališta ili besplatno ili uz veliki popust. Dok imade u Pulju 83% plivača među đacima, imade ih u Zadru, Brnu i Teschenu u Šleskoj 90%, što je osobito za ova dva posljednja zavoda hvale vrijedno, jer na kontinentu nijesu tako zgodne prilike, kao na moru. I veslanje počinje se sve više širiti kao dobra tjelesna vježba. Tako veslaju đaci u Beču, Belaku, Celovcu itd.[2]).

Izleti zauzimaju vrlo važno mjesto u tjelesnom uzgoju, te se u Austriji sve više izvode, ali i u tome zaostaje još znatno naša monarkija n. pr. za Njemačkom. Izletom[3]) se vježba tijelo i duša. Zorna obuka prikazuje se na praktičan način, umjerenost se uzgaja, uzgaja se nazočnost duha. Izletom se bistri um za orijentiranje, a tako se ispravljaju mnogi krivi nazori u opažanju. Đak sudi kasnije jasnije i sigurnije o različnim pojavama na nebu, na polju i livadi, u šumi, na obali potoka, rijeke, jezera, ribnjaka i mora. Doline, brda i visoke gore, selo i grad, tvornica i dvorac ili gradina, sve se to đaku za izleta prikazuje jasno i točno, što on inače iz knjiga i pripovijedanja ne bi nikada mogao shvatiti i sebi predočiti. Prirodna ljepota i veličina prirodnih pojava i objekata postaje jasnija i pristupnija mlađanoj poletnoj duši đačeta. Uz geografiju i historiju, geologiju, botaniku i zoologiju, koje će se sve đaku istom na izletu prikazati u pravom svjetlu ozbiljne nauke uz laglje shvaćanje, pobudit ćemo u mladeži i mnoga lijepa patriotična čuvstva za grudu zemlje, na kojoj se nalazi i za koju živi. To pak sve pod dobrim vodstvom znatno utječe na cjelokupni značaj mladih učenika, koji rađa ljepšom međusobnom pažnjom i snošljivošću, dapače i pravom i iskrenom ljubavlju bližnjega. Izleti su nužni đacima velikih gradova, da dođu u prirodu, i đacima omanjih mjesta, da upoznaju velike gradove. Instrukcije austrijske vlade od g. 1884. upućivale su već profesore prirodopisa, geografije i historije pa fizike na školske izlete, a još više g. 1890. ministar Gautsch svojom već pomenutom naredbom. Kraj svega toga bilo je do lanjske godine još uvijek 66 srednjih škola, gdje se još nijesu pravili izleti[4]).

Profesor Salač poduzeo je od g. 1891. četiri ferijalna izleta s 11, 12, 15 i 52 đaka kroz 6, 8 i 9 dana, i to uvijek u češke gorske predjele. Na temelju svoga višegodišnjeg iskustva prepo-

---

[1]) Guttmann: Beitr. z. körp. Erz. in Oester. Zeitschrift f. T. u J. p. 156.
[2]) Ibidem.
[3]) Jos. Salač: O tělesné výchově na středních školách v Rakousku. Rychnov 1895. p. 33.
[4]) M. Guttmann: Schulausflüge in Oesterreich. Zeitschr. f. T. u. J. 1896. p. 109.

ručuje prof. Salač uredbe za priređivanje školskih manjih i ovećih izleta[1]). Profesorima realnih predmeta neka se umanji broj sati, ali za to moraju praviti s đacima izlete, na kojima se mora i pitati i tumačiti, kao i u školi. Za uputu u tom preporučuje se knjiga Lüddeckova: Der Beobachtungsunterricht in Naturwissenschaften, Erdkunde u. Zeichnen an höheren Lehranstalten, besonders als Unterricht im Freien. Braunschweig, O. Salle, 1895. U slučaju izleta neka se odrede za isti predmet dva sata uporedo, ili neka se učitelji napose nagrade. Izleti se moraju odrediti odmah na početku školske godine. Učitelji neka vode zapisnike, a đaci dnevnike, roditelji neka se obavijeste o tome eventualnoga troška radi. Za siromašne đake neka se uredi osobita štedionica, a ravnateljstva željeznička i parobrodarska imadu se zamoliti za popust kod vožnje. Neka se o svakom ovećem izletu vodi točan dnevnik, koji imade sadržavati dane, godinu, trajanje i trošak izleta za pojedinca i za sve zajedno, broj đaka i razred, točan put s oznakom, koliko je kilometara prevaljeno željeznicom, pješice, na lađi ili na kolima. Ako je mnogo izletnika, imade se vođa za noćišta unaprijed pobrinuti, ako je moguće, u školama. Čitav plan ima se već unaprijed odrediti i đacima objaviti, koji imaju odmah početi sa štednjom i sakupljanjem novaca. Najbolje je, da se u to ime već unaprijed daje novac po mogućnosti mjesečno dotičnomu vođi izleta, ili kojemu od učiteljskoga zbora za to određenomu profesoru. Točno izrađeni plan ima odobriti učiteljski zbor i đacima objaviti, koji imadu odmah prinijeti neku svotu za nabavu karata i literature, da mogu eventualno i sami proučiti svoje buduće putovanje. Ako izleti traju više dana, imadu se izabrati samo jaki i zdravi učenici, a uza sve to imade se sa sobom ponijeti nešto malo najnužnijih medikamenata za prvu pomoć, ako tko nastrada. Putnom blagajnom najbolje je da upravlja sam vođa izleta, a dobro je, da on imade uvijek uza se i reservni fond za svaki slučaj. Odijelo neka bude jednostavno, ali potpuno. Ako se ide na više dana, neka se uzme i druga košulja, nekoliko pari čarapa i koji rubac za nos. Najbolje odgovara lako odijelo od ruskoga platna. Jelo neka bude jednostavno, ali hranivo, a prvi po mogućnosti topal obrok neka se uzme istom u večer. Poslije večere neka se pišu pisma i vode dnevnici. Oko 10 sati neka svi legnu, a prije počinka dobro je još oprati noge hladnom vodom. Isto neka se učini i u jutro u 5 sati, kad se ima ustati, a eventualno neka se noge namažu i salicylnim uljem. U jutru neka se ide 4—6 sati, poslije podne 3—4 sata, a poslije svakoga trećeg ili četvrtog dana neka bude određen jedan dan za odmor. Na ovakav način izvodi prof. Salač svoje izlete, a i mnogi drugi zavodi povedoše se već za njim, osobito pak što se malih izleta tiče.

[1]) Ibidem, p. 110.

Sada valja da vidimo, na koji se način obrazuju učitelji gimnastike za srednje škole. Najnovija struja u tom pogledu ide za tim, da budu u srednjim zavodima učitelji gimnastike sami srednjoškolski učitelji, koji mogu osim gimnastike predavati još koji drugi predmet. Prije su to bili obično pučki učitelji, a mogao je postati svatko, koji se praktički izvježbao bud u kojem društvu ili u školi, pa poslije načinio ispit pred napose za to imenovanom komisijom, koja se nalazila u svakom većem gradu. Po prof. Salaču bilo je lanjske godine u 188 gimnazija Austrije 198 učitelja gimnastike. Od ovih bilo ih je 35% akademijski obrazovanih, 17·5% specijalnih učitelja gimnastike, a 21% pučkih i građanskih učitelja, koji su bili ispitani učitelji gimnastike. Dalje je bilo 4·5% učitelja iz gimnastičkih društava, a 22% pomoćnih učitelja gimnastike od svih ovih navedenih vrsta[1]).

Sada je obrazovanje za učitelje gimnastike uređeno na ovaj način. U sveučilištima u Beču, Pragu[2]), Gracu i Krakovu otvoreni su osobiti tečajevi za učitelje gimnastike. Ovi tečajevi traju po dvije godine[3]). Da bude tko primljen u tečaj, nužna je maturalna svjedodžba koje srednje škole ili preparandije. Vještina gimnastična ne traži se, ali ipak se uzima u obzir kod primanja. Pošto se gimnastika već dosta predaje u srednjim zavodima, pazi se već kod izbora kandidata sve više na praktično prethodno znanje. Tečajevi se posjećuju besplatno, ministarstvo daje dapače u svakom tečaju po dvojici srednjoškolskih kandidata stipendije po od 100 for. za svaki semestar. Poučavanje je praktično i teoretično. Iz prakse uči se metodički razvoj vježbi za školsku gimnastiku; a od teorije uči se povjest i literatura gimnastike, sistematika i metodika, igre, nazivoslovlje i poznavanje sprava. Tečaj se dijeli na dvije godine sa četiri semestra, koji sasvim odgovaraju sveučilišnim semestrima. Svake druge godine u zimskom semestru počinje se nov tečaj. Praksa se uči kroz sva četiri semestra po $4^1/_2$ sata na tjedan. Historija i literatura gimnastike predaje se po 1 sat na tjedan u prvom semestru. Anatomija, fiziologija i prva pomoć, kad tko nastrada, uči se po $1^1/_2$ sata u III. i IV. semestru. Predavanja se drže svagda na večer, da ne kolidiraju s ostalim predmetima u sveučilištu. Predaje se djelomice u sveučilištu, djelomice u kojoj gimnaziji, a učitelji su najbolji učitelji gimnastike i sveučilišni docenti. Minimalni je broj frekventanata 6, a maksimalni 15. Na sklizanje, plivanje i mačovanje još se žalibože ne obziru. Kod primanja kandidata morao bi se uvesti bar nekaki formalni prijamni ispit za praktičnu vještinu. Nigdje u Austriji nema tečaja za učiteljice gimnastike, s toga i nema gimnastike gotovo nigdje u ženskim srednjim školama. Inspektora gim-

[1]) M. Guttmann: Prof. Salač u. körp. Erz. in Oester. Zeitschrift f. T. u. J. 1895. Nr. 5. p. 70.

[2]) U Pragu je osobit češki i osobit njemački tečaj.

[3]) Zeitschrift f. T. u. J. 1896. Nr. 21. p. 334.

nastike nema u Austriji, ali oni su nužni, da ne bi srednjoškolski učitelji suviše zanemarivali gimnastiku, kao što im specijalni učitelji gimnastike prigovaraju, koji tvrde, da se srednjoškolski učitelji gimnastike svojom strukom obično bave kao posve sporednom strukom bez ozbiljnoga zamimanja i shvaćanja. S toga bi bilo dobro, da se osnuju na vrijeme ponavljački tečajevi preko ferija za učitelje gimnastike. Toliko nam se čini da bi se ovi tečajevi još dali usavršiti.

Srednjoškolska mladež imade osim toga dosta prilike da se vježba i u gimnastičnim društvima. U dva najviša razreda dopušta se obično da se đaci vježbaju sa članovima u večernje doba, dok se ostalim razredima dopušta da se vježbaju po danu u t. zv. dječjim i đačkim odjelima. Društvena pak gimnastika vrlo je razvijena u Austriji. Austrijski Nijemci sastavljaju XV. okružje svih njemačkih Turnera, te imadu 456 društava s 55.083 člana, od kojih se vježbaju 26.633 s 2.466 prednjaka i 7.268 učenika[1]). Dok se gdjekoje škole vježbaju u prostorijama gimnastičnih društava, za što društva dobivaju neku odštetu, vježba se više društava (204) u školskim prostorijama. Uz njemačke Turnere razvili su i Česi svoje Sokolaše, kojih danas imade u Češkoj, Moravskoj i austrijskim provincijama u Savezu do 40.000. Uz Čehe imadu i Poljaci 70 društava s 8.165 članova, Slovenci 12 društava, a Hrvati (u Dalmaciji) „Sokol" u Spljetu i Zadru[2]). Još imade u Austriji nekoliko društava učitelja gimnastike, a u Beču su samom 4 takova društva.

U vojničkim školama uči se posvuda gimnastika i mačovanje obligatno, i to kako u nižima, tako i u najvišima. Središte je za učitelje u Bečkom Novom Mjestu, gdje se drže tečajevi od 6 mjeseci poglavito za učitelje mačovanja. Taj tečaj polaze samo časnici sviju struka, kojim valja, kad svrše tečaj, učiti i vježbati druge časnike. Druga vrsta tečaja traje jednu godinu, a ispitani postaju učitelji u vojničkim odgojilištima, kadetskim školama i u višim vojničkim zavodima. U taj tečaj primaju se i podčasnici, koji se poslije imenuju za pomoćne učitelje gimnastike i mačovanja u nižim i srednjim vojničkim zavodima. Napokon ima još i treća kategorija frekventanata, na ime najboljih, koji su svršili jednogodišnji tečaj. Njima se za izuzetak dopušta, da ostaju u zavodu još jednu godinu, t. j. svega dvije, a poslije se imenuju za učitelje u višim vojničkim zavodima. Razredba nauke za jednogodišnji tečaj, koji je i najbitniji dio čitavoga zavoda, za cijeli je tjedan zimskoga semestra ovaj[3]): Praktični dio: mačovanje 17 sati, gimnastika 8 s., vatrogastvo 2 s., sklizanje 3 s.,

[1]) Dr. med. Ferd. Goetz: Handbuch der deutschen Turnerschaft 1896. p. 241.

[2]) Sokolski Zbornik, Kolin, 1897.

[3]) D. k. u. k. Militär Fecht- u Turn-Curs in W. Neustadt. Wien 1892. Militärwiss. Ver.

ples 2 s. Teoretični dio: anatomija i zdravoslovlje 3 sata, nauka o uzgoju i pristojnosti (samo za podčasnike) 4 s., predavanja o gimnastici, mačovanju i vatrogastvu 3 s., njemački jezik, risanje i krasopis (samo za podčasnike) 5 s. Zimski tečaj traje od 21. sept. do 30. aprila. Ljetni tečaj traje od 1. svibnja do 18. augusta. Razredba je nauke ova: anatomija i zdravoslovlje 2 s., nauka o uzgoju i pristojnosti 1 s, predavanja o gimnastici, mačovanju i vatrogastvu 1 s., njemački jezik, krasopis i računanje 1 s.; mačovanje 14 s., gimnastika i igre 6 s., vatrogastvo 3 s., plivanje i veslanje 6 s., bicykle 3 s., strijeljanje 2 s. i pjevanje 2 s.

Čitatelje upozorujemo tom prilikom i na poljsku knjižicu Edmunda Cenara: Wychowanie fiziczne (Lavov 1897.), u kojoj je također opisan moderni tjelesni uzgoj u austrijskim srednjim zavodima.

Na koncu moramo još spomenuti i đačke gimnastične svečanosti srednjoškolske mladeži u Ugarskoj. Gimnastika je u srednjim zavodima Ugarske znatno raširena, ako i nije posvuda još obligatna. Stanje je od prilike jednako, kao i u Austriji. Jedina je razlika ta, da đački gimnastici u srednjim zavodima u Ugarskoj od 5. r. počevši u realkama i gimnazijama, za tim u preparandijama i u trgovačkim srednjim školama čine neku cjelinu poput samostalnih gimnastičnih društava. Srednje škole pojedinih županija čine osobito okružje te priređuju svoje gimnastične vježbe u razdoblju od nekoliko godina Te svečanosti drže se naizmjence u različnim gradovima, a posjećuje ih od nekoliko stotina pa čak i do jedne hiljade mladeži. Svake pak druge ili treće godine priređuju se u Pešti centralne svečanosti za sva okružja. Prva takova centralna gimnastična svečanost srednjoškolske mladeži Ugarske bila je g. 1891. inicijativom tadašnjega ministra nastave grofa Albina Csakyja. Duševni je pokretač tih svečanosti državni tajnik, potpredsjednik ugarskoga sabora i predsjednik saveza gimnastičnih društava Dr. A. Berzeviczy s peštanskim učiteljima gimnastike Maurerom i Sedlačekom. Čitava je pak institucija imitacija nekadašnjih školskih bataljuna u Francuskoj. Lanjske godine bila je III. takova svečanost za vrijeme milenija[1]). Đaka se sakupilo 4000 sa 124 zavoda. Poslije svečanoga provoda gradom držala se smotra uz zajedničko pjevanje himne pred samim kraljem. Svečanost trajala je dva dana po podne. Pošto su svi zajedno izveli nekoliko prostih vježbi, vježbali su se po zavodima na spravama i u različnim skupnim vježbama. Napose su se pak izvodila različna natjecanja, a najbolji nagrađeni su kolajnama. Đaci su imali velik popust na željeznicama i besplatan stan za tri dana. Sa đacima je došlo 280 učitelja, ponajviše srednjoškolskih, koji većinom predaju i gimnastiku u srednjim školama.

[1]) III. gimnast. svečanost srednjoškolske mladeži Ugarske u Budimpešti. Gimnastika VI. p. 103.

Za obrazovanje učitelja gimnastike služe osobiti ferijalni tečajevi, kojih je do sada bilo već vrlo mnogo. Takovi su tečajevi u Pešti. Također se u Ugarskoj držalo već više tečajeva za igre, koje se također već marljivo njeguju u srednjim zavodima, te ima za njih u Pešti i osobit središnji odbor.

O njegovanju tjelesnoga uzgoja u hrvatskim školama govorit će se u osobitom članku.

Fr. Bučar.

Mladež za vrijeme razvoja puberteta.

Često se pisalo o dječacima, koji su u dobi razvoja, pa kako je ta dob veoma važna za dječaka, tako je veoma zanimljiva za uzgojitelja. To nas je ponukalo, da se s nekoliko riječi dotaknemo te dobi.

Poznato je, da je za uzgojitelja najteža zadaća i posao valjano postupati s onom dobi, kad dječak prelazi u mladenačku dob. Učitelj, koji je svaki dan s mladeži, često i ne opazi toga prijelaza, ali često mu zadaje dosta poteškoća, a ne domišlja se uzroku. Spomenut ćemo jedan primjer. Dok se dječak još onomadne, kad ga je učitelj prekoravao i grdio, pognuo i skučio, sada na jednom pokazuje, da je uvrijeđen. Učitelj se na to raspali, drži ga za drska i bezobrazna, te misli, da ga je ovim nazivima stegnuo u granice reda i pristojnosti. Sreća je samo, da ne čuje, kako glasno za časova odmora provaljuje njegov uvrijeđeni muškarački ponos. Učitelj se vara, kad misli, da je pred njim još uvijek dječak. U takvoj je dobi prijelaza teško s dječacima, i upravo ta dob zadaje često dosta brige i zlovolje učiteljima i roditeljima. Vrijedno je dakle upoznati se s tim preokretom.

Pubertet, t. j. početak tjelesne zrelosti, počinje se kod dječaka po prilici godinu dana kasnije nego kod djevojke. U umjerenom pojasu pada taj događaj od prilike oko 15. godine, dakle ponajviše u 5. ili 6. razred. U to se doba ne mijenja samo tijelo, nego i čuvstva. Pahuljice stanu pokrivati lice. Tijelo pokazuje očito energiju u rastenju, a to se vidi osobito na rukama, nogama i nosu. Glas se mijenja, i basista gleda sada prezirno na sopranistu. Priroda dakle sama dječaka, kad dozrijeva, kiti svim znakovima muževnosti. Pa kako bi ga moglo napunjavati drugo čuvstvo nego ponosita svijest: Ja sam čovjek! Neka se učitelj sjeti kad je sam bio u toj dobi, pa će znati postupati s takim učenikom! Dječak se počne kititi i rediti; osobito njeguje bradu; ovratnik mu nije nikada dosta tvrd i sjajan; troši novce; više pazi na lijepo odijelo; ako ima uru, ne će kaputa da zakopča,

da se može vidjeti lanac, urešen kompasom ili čim drugim. U opće se u vanjštini njegovoj opaža potpun preokret. Ako se sve te pojave i ne opažaju u svakoga polumladića, jer različita mjesta imadu svoje osobitosti, ali svagdje hoće takvi mladići da se pokažu veliki i muževni. To se očituje osobito u pušenju i u piću. Roditelji i škola uvjereni budući, da im to škodi, brane zabranama i prijetnjama, ali zabranjeno voće draži još više mladež; tjera je na to težnja, da se pokaže muževna. Pa najposlije potrebna je neka odlučnost, srčanost, da čovjek prekrši zabranu, a srčanost je jedna od prvih muškaračkih vrlina. Osobito znadu drugovi bockati druga, što nema srčanosti, a to draškanje rijetko kada promaši cilj. Sretan je mladić, koji u to doba ima odlučna i ujedno obzirna oca, te se pod njegovim vođenjem nauči i uživati i pregarati. Škola se ne može u to upuštati; ona se mora zadovoljiti tim, da opominje, odvraća, kazni. Jedino onda mora se škola obazirati na to, kad odmjeruje kazan. Prestupci, koji izviru iz te svijesti, ne smiju se odmah držati za zločine i ne treba se latiti krajnjega sredstva — isključenja iz zavoda; to će se upotrebiti samo kod onih učenika, koji pogubno utječu na drugove. Ako škola u kaznama i ne može postupati sasvijem individualno, ipak se mora uzdignuti nad sudačku vlast i osudu. Nije potrebno, da se u to doba svaka cigareta, svaka čaša kazni u sjednici; učitelj može u četiri oka dati ukor, opomenu, i u mnogom će slučaju to potaknuti učenika, da točnije vrši školske propise, a ujedno će se buditi i pouzdanje prema uzgojitelju, koje je baš u to doba veoma znatno i vrijedno.

Ali pouzdanje učenikovo ne će uništiti samo preuranjena kazan, nego još više povrijeđeno čuvstvo njegovo. Za puberteta mijenjaju se čuvstva, a to treba da ima na umu i uzgojitelj. Učitelj, koji stupi pred mnoštvo nezrele djece, lako će sebi steći čvrst položaj, ako se odupre svakomu pokušaju učenikovu, da u svojoj dječačkoj obijesti krši red, disciplinu i ugled učiteljev, ali je sasvijem drukčije s mladićima i polumladićima. I oni iskušavaju učitelja, koji se istina može oprijeti, ali ovdje nije sve jedno, na koji način to biva. Žestoka riječ, osobito ako je uzajmljena iz životinjskoga carstva, progovor, koji pristaje mlađoj dobi, može izazvati buru nezadovoljstva i ogorčenja, pa ako to ogorčenje i ne provali odmah, nego istom poslije obučne ure, ipak je posljedica za učitelja vazda neugodna. Ukorimo li pak neurednjaka, pa ukorivši ga dodamo, kako je takvo vladanje nedostojno te dobi; od mladih se ljudi može i mora očekivati muževnije, bolje vladanje; razred je dužan, da se vladanjem razlikuje od mlađih, a nasljeduje one više; uhvatimo li dakle „mladu gospodu“ za čast, a klonimo se svakoga vrijeđanja, tada smo mi pobjednici, te će napredniji i bolji učenici obično sami obuzdavati djetinjaste i obijesne drugove. Događa se doduše, da kadikad bolji nemaju odvažnosti, da se opru dječačkoj surovosti svojih drugova, koji

su tjelesno jači. Tada valja drugi put čvrsto pograbiti krivca i ne štedjeti makar i koju grubu, jer takav je podnosi, a bolji su najprije u unutrašnjosti svojoj, a poslije i otvoreno na strani učiteljevoj. Znade li dakle učitelj valjano postupati s njihovom muževnosti, njegov će postupak biti uspješan za disciplinu.

Odatle se bjelodano razabire, da toj dobi ne pristaje tjelesna kazan. Bilo je slučajeva, da je đak viših razreda uzeo sebi život ili učinio kakvu ludoriju, jer su mu zaprijetili šibama. Ćuška, koju smo dobili u to razdražljivo doba, može nas još i u punoj muževnoj dobi natjerati u bijes, kad je se sjetimo. Moramo reći, da nijesu svagda najgori oni, koji su najćutljiviji, kao što u opće nijesu najlošiji ljudi oni, koji ne dopuštaju, da im tko vrijeđa muževnost. Za to veli Dr. Köhler: „Der Lehrer überschätze die stillen, oft nur heuchlerischen und feigen Naturen nicht gegenüber den offenen und flegelhaften".

Ta je razdražljivost još veća, ako se čuvstveni život takva mladića koncentrira oko ženskoga bića. Nije potrebno opisivati to stanje, svak ga može sebi dozvati u pamet. Tu može najviše utjecati majka. Ako treba ukora, tu ne bi zgodno ni uputno bilo koriti mladića na očigled sviju, nego samo u četiri oka; i u četiri oka prima on mnogo toga sa zahvalnošću i priznanjem, što bi ga pred ostalima dotjeralo do bijesa.

Neka nitko ne misli, kao da bi se tim htjelo uzgojitelja podložiti hirovitosti uzgojenikovoj. Pojam je muževnosti u poluzrele mladeži još nejasan. Treba dakle nastojati oko toga, da takav mladić upozna i ostale biljege muževnosti, a ne samo muškaračko dostojanstvo, jer će ga nepoznavanje muževnosti dovesti do bezobzirnosti. Treba mu pokazati, kako se muškaračka premoć ne smije nikada očitovati na slabijem, nego samo u borbi s jednakim i ravnim, i da je obzir na slabije upravo biljeg muževnosti. Na to će moći najviše utjecati povjesni i pjesnički primjeri. Potrebno je dakle, da vodimo mladež do ideala, koji je najbolji ustuk njezinoj divljosti, a uzor joj u tom mora biti sam učitelj. Pored toga treba nastojati, da mladež bude duševno valjano zabavljena, jer koja se mladež ne obučava valjano, naginje rado na to, da nekorisno potrošeno vrijeme ispuni ludorijama i nedopuštenim uživanjem. Najuspješnija će biti disciplina, ako se valjano postupa sa čuvstvenim životom učenikovim i ako mu se podaje obuka, koja ga zanima i vodi k plemenitomu znanju. S toga je upravo štetna svaka obuka, koja mekanički zabavlja samo pamćenje.

Mladež može u to doba i spolno zalutati, a tu je pomoć najteža. Lijepo je to razpravio Dr. Köhler u Schmidovoj enciklopediji u članku „Spolne zablude". Iz svega se razbira, da je ovo prelazno doba i za kuću i za školu problem, koji ne smijemo ravnodušno motriti, nego je potrebno, da baš u to doba brižno i ljubazno upravljamo mladeži i nadziremo je. Korisno može

biti tumačenje i upućivanje, ali taj posao zapada svagda kuću. Škola će imati taj zadatak, da brižno njeguje čuvstva, zapriječi mekaničko učenje i višesatno sjeđenje, koje poradi prepunjanja krvi draži, a to posljednje ona i može postići pauzama od 10 časaka, za kojih bi se učenici imali kretati u svježem zraku.

Dr. *J. Golik.*

Književne obznane.

V.

Kraljevine **Hrvatska i Slavonija** na tisućgodišnjoj zemaljskoj izložbi kraljevine Ugarske u Budimpešti 1896. Zagreb 1896. Tiskarski zavod „Narodnih Novina". Izdao „Zemaljski izložbeni odbor" na 224 + 225 strana osmine. Na kraju knjige dodan je „Tloris tisućgodišnje zemaljske izložbe god. 1896. u Budimpešti", u kome je osobitom modrom bojom istaknut izložbeni prostor kraljevina Hrvatske i Slavonije

Sadržaj cijele knjige dijeli se na dvoje: na I. dio ili „Uvod" i na II. dio ili „Popis izložitelja i izložaka". U uvodu prikazan je najprije „geografski oris zemlje", za tim ustav i uprava, gdje je osobito istaknut „trošak za autonomnu upravu i državni dohoci". „Teritorij i žiteljstvo" svestrano je obrađeno. Tu se govori o množenju žiteljstva, o porodu i pomoru, o seobi nutarnjoj i zagraničnoj, o žiteljstvu po spolu, dobi, staležu, po vjeri i materinskom jeziku, po zvanju i zanimanju. Cijelo poglavlje o žiteljstvu obuhvata punih 36 strana, te je tako majstorski, jasno, pregledno i poučno sastavljeno, da bi ga trebalo u sve svakidašnje bilježnice (notese) u izvatku preštampati, da nam bude „vade mecum", da možemo svakom zgodom proučavati istinite podatke o „najdragocjenijem blagu", o napretku ili nazatku našega naroda. Ovaj odsjek kao da je sastavljen za učitelje statistike naših zemalja, jer žiteljstvo Hrvatske i Slavonije i onako nije obrađeno u Steklasinu „Zemljopisu i Statistici". Poljodjelstvo i šumarstvo obuhvata 44 strane, a prikazuje: poljodjelsko žiteljstvo, ratarsku produkciju, stočarstvo, svilogojstvo, vinogradarstvo, gospodarske škole, kulturno-tehničke radnje, gospodarska društva i zavode, gospodarsku zemaljsku upravu, promet nekretnina i opterećivanje nekretnina pa šumarstvo. Knjiga se obazire i na rudarstvo i talionstvo. Trgovina i vere-

sijstvo zapremaju 22 strane. Veresijstvo je upravo vještački i vrlo zanimljivo obrađeno. Industrija zauzima 20 strana, a nastava, zdravstvo i graditeljstvo predočeno je u kratko. O hrvatskoj književnosti i umjetnosti (slikarstvu, kiparstvu, glazbi i glumi) dan je jasan prijegled.

II. dio kataloga t. j. popis izložitelja i izložaka vodi nas kroz cijelu hrvatsku izložbu, koja je u glavnom bila sastavljena od dvije skupine, i to: od historijske izložbe (crkvenih i svjetovnih spomenika hrvatskih pa obrtnih zadruga ili cehova) s 87 izložitelja, i od izložbe sadašnjosti, koja je imala XVIII skupnih područja: I. umjetnost i vještina našla je 60 izložitelja, II. književnost 10 izložitelja, III. nastava 120 izložitelja, IV. zdravstvo 35 izložitelja, V. trgovina, financije i veresijstvo 4 izložitelja, VI. poljsko gospodarstvo, vrtlarstvo, vinogradarstvo i vinarstvo, pčelarstvo i životinjski proizvodi 5580 izložitelja, VII. šumarstvo i lov 223 izložitelja, VIII. obrtnički i tvornički nadzor, rudarstvo, metalurgija i metalni obrt 157 izložitelja, IX. komunikacije, brodarstvo, mornarstvo i ribarstvo 49 izložitelja, X. građevni obrt 91 izložitelja, XI. umjetni obrt, obrt s drvom, pokućstvom i dekorativni obrt 108 izložitelja, XII. obrt s glinom i staklom 31 izložitelja, XIII. kožarski obrt, pletivo i tkanje, obrt odijela 175 izložitelja, XIV. papirni i reproduktivni obrt 22 izložitelja, XV. zlatna i nakitna roba, radnje od voska i različna sitna roba 18 izložitelja, XVI. kemički obrt 2 izložitelja, XVII. predmeti hranidbe 93 izložitelja, XVIII. etnografija, domaći obrt i kaznionički obrt 1259 izložitelja. Napokon je dodan brojevni prijegled izložitelja po županijama i skupinama. U svemu su bila 8124 izložitelja, i to najviše iz srijemske županije (4.407), a najmanje iz modruško-riječke županije (155).

Cijeli je katalog vrlo lijepo i poučno sastavljen. Trajna mu je vrijednost osigurana poradi njegovih napomenutih i istaknutih vješto sastavljenih članaka u I. dijelu i poradi biografskih crtica nekih naših umjetnika u II. dijelu, t. j. u specijalnom katalogu. U tom je dijelu razložena i naučna osnova „kr. muške obrtne škole“ i „kr. ženske stručne škole“ u Zagrebu. Tko god uzme ovaj katalog u ruke te ga stane listati i čitati, sigurno će mu sve miliji postajati, jer će se malo tko naći, koga ne bi u njemu što god svojski zanimalo Budući da je sadržaj kataloga trajne vrijednosti i budući da je namijenjen ne samo hrvatskomu nego i stranomu općinstvu, s toga se usuđujem o njemu dodati i nekoliko pripomena.

U kazalu „sadržaja“ ima više krivo navedenih strana, kao 151. mjesto 51., 172. mjesto 72., 127. mjesto 137. i dr. — Površina Hrvatske i Slavonije (str. 1.) naznačena je s 2.531 km.² mjesto 42.531 km.² „Orografski oris zemlje“ podudara se u glavnom sa Steklasinom prikazbom u „Zemljopisu i Statistici austro-ugarske monarhije za srednja učilišta“. Koliko je pak

ta knjiga ispravna za orografski oris naše domovine, to sam nastojao prikazati u „Ocjeni i tumaču Steklasine karte Hrvatske i Slavonije i njegova Zemljopisa i Statistike“ (tiskano u „Školskom vjesniku“ 1895. i napose). Čudnovato je, da se bez svake nužde traži koje vrelo rijeke ili potoka za početak ili svršetak gore, pa makar to vrelo bilo i daleko od prave gorske granice. — Južno hrvatsko visočje tako je zbrkano prikazano, da se u tom „orisu“ teško snaći i onomu, tko ga dobro poznaje. „Gacka“ je „Lička visočina zvana“ (!) Poznata planina „Plješevica“ nazvana je „Pliševica“. Velebit je bez uzroka i nužde razdijeljen na troje, te je južnomu dijelu dan najviši vrh „Crnopac“ mjesto *Srnopas* („Vijenac“ 1896. str. 364.). Govori se i o jezeranskoj i kosinjsko-perušićkoj dolini (!), zrmanjskoj kotlini (!). Rijeke ponornice Lika i Gacka „utječu u Jadransko more kod Lukova“ (!), premda je poznato, da Lika kao Vrulja (vir) izbija kod Jablanca; a Gacka da se izlijeva kod Žrnovnice nedaleko Sv. Jurja. Rijeka Munjava teče kroz Munjavu ili Josipdol, a ne „kod Modruša“. — Prirodne krasote Hrvatske i Slavonije nijesu istaknute, a to bi u takvom katalogu bilo prijeko nužno i vrlo korisno. — U povjesnom odsjeku veli se, da se Tomislav g. 910. proglasio kraljem (mjesto g. 924.). — Tumačenje kratica specijalnoga kataloga moralo je doći pred I. skupinu, a ne istom pred III. skupinu. — I naziva ima ovdje ondje nespretno skrojenih, kao „tečaj za krojačenje“ mjesto „tečaj za krojenje“, „kolo mazilo“ mjesto „kolomaz“ i dr.

Na izložbi je bilo krasnih slika (akvarela) prirodnih i povjesnih znamenitosti Hrvatske i Slavonije, za tim mnogo fotografija narodnih tipova iz pojedinih županija. Od prijeke bi nužde bilo, da se te slike i fotografije prirede za zemljopisnu i povjesnu pouku u školama.

Katalog hrvatskoga odjela izložbe preveden je na njemački i madžarski jezik, te se dobiva kod Ravnateljstva pomoćnih ureda kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade u Zagrebu.

D. Franić.

VI.

Bosna i Hercegovina na milenijskoj izložbi u Budimpešti godine 1896. Izdanje izložbenog ureda bos.-herceg. zemaljske vlade. (Uredio Kosta Hörmann, vladin savjetnik).

Katalog bos.-herc. odjela na milenijskoj izložbi u Budimpešti izdan je u dvije knjige, i to u jednoj na madžarskom i njemačkom jeziku (na svakoj strani uporedo) na XXIV + 312 strana velike osmine, a u drugoj knjizi u hrvatskom prijevodu (s njemačkoga)

latinskim i ćirilovskim slovima (na svakoj strani uporedo) na XXII + 330 strana velike osmine. Cijeli katalog iznosi dakle u jednom jeziku i jednim slovima oko XI + 150 strana velike osmine.

Ovo opsežno, najbolje i najpouzdanije djelo o Bosni i Hercegovini, u kojem je pregledno i stvarno prikazan napredak tih zemalja od okupacije (1878.) do godine 1896. dijeli se u glavnom na troje, i to na: Uvod, općeni dio, i specijalni katalog. — U uvodu se govori o zemljopisnom odnošaju Bosne i Hercegovine (str. I.—VII.), za tim o povjesnoj sudbini tih zemalja (VII.—XIII.), pa o žiteljstvu i o uređenju uprave iza okupacije (XIII.—XXII.). — Zemaljska vlada B. i H. ima već danas četiri osobita odjela s točno određenim područjem, i to: odio za nutarnju političku upravu, za financijalnu upravu, za pravosuđe i za graditeljstvo. Sve struke uprave podložne su, kao što je poznato, zajedničkomu ministarstvu financija u Beču.

U općenom dijelu razloženo je nastojanje, trud i plod stručnoga rada od okupacije. Najprije je predočen razvoj rudarstva od najstarijih vremena do god. 1895. Zadnjih godina uprlo se u opće živo raditi oko rudarstva, a napose oko željeznoga obrta (u Varešu), varenja soli (u Siminhanu kod D. Tuzle) i kopanja ugljena (u Kreki kod D. Tuzle i kod Zenice). Danas se već tih obrtnina toliko proizvodi, da se mogu na veliko izvoziti. — Sađenje i proizvođenje duhana napreduje sve bolje. Već ga se dobiva oko 36.000 *q*, te se na veliko izvozi. — Poljsku privredu unapređuju četiri uzorno uređena gospodarstva, kojima je svrha, da podižu i oplemenjuju poljodjelstvo i stočarstvo, i da ujedno u trogodišnjim tečajima domaće mladiće seljačkoga staleža odgajaju i priučavaju razboritomu gospodarenju. Postaje za poljsku privredu zapremaju oko 4000 *ha* zemljišta, a od toga je oko 3000 *ha* visoka planina. U istu su svrhu podignute i četiri voćarske i vinogradarske postaje pa peradarski zavod u Prijedoru. Oko napretka zemlje brinu se svojski i kotarske novčane zaklade za podupiranje naroda u gospodarstvu, u elementarnim i drugim nezgodama. Te zaklade posuđuju narodu potrebite novce uz jamstvo. — Umjetnički zanati njeguju se na veliko u zemaljskim radionicama: u Sarajevu, u Foči i u Livnu. — Grafičke umjetnosti iza nekoliko neuspjelih pokušaja počeše se u novije doba lijepo razvijati. U službenim izdanjima uvedena je ravnopravnost latinice i ćirilice. Narječje je uzeto štokavsko ijekavskoga izgovora. Pravopis je uveden fonetički, kao i u nas, samo što se mjesto *đ* piše *gj*. Službene su novine „Sarajevski list“. Njemački dnevnik „Bosnische Post“ (koji je počeo izlaziti i na hrvatskom jeziku tri puta na tjedan) služi politici, narodno-gospodarstvenim, trgovačkim odnošajima i zabavi. Muhamedanski politički časopis „Vatan“ (domovina) izlazi na turskom jeziku i

pismu[1]), a „Bošnjak“ na narodnom jeziku latinskim slovima. „Bošnjak“ se drži u politici lokalnoga „bosanskoga“ gledišta. „Glas Hercegovca“ u Mostaru pobornik je hrvatstva. Publicistika okupiranih zemalja još je u zametku, ali se valja nadati bujnomu razvoju, jer se već počeo književni preporod. Danas uz izvrsno uređenu zemaljsku štampariju u Sarajevu ima još 8 privatnih štamparija: 4 u Sarajevu, 3 u Mostaru, 1 u Banjoj luci. U zemlji ima 25 ovlaštenih knjižara. Od god. 1882. pokrenuto je više časopisa, namijenjenih crkvi, pouci i zabavi, znanosti i nastavi. Za katoličko svećenstvo i redovništvo izlazi dva puta na mjesec „Vrhbosna“ i „Glasnik jugoslavenskih Franjevaca“. Za pravoslavne izdaje se ćirilicom „Bosansko-hercegovački istočnik“ i „Bosanska vila“. Za strogo znanstveno istraživanje okupiranih zemalja služi bogato ilustrirani „Glasnik zemaljskog muzeja“, koji izlazi svake godišnje četvrti u velikom opsegu, a stoji samo 2 for. na godinu. Zemaljska vlada izdala je znatan broj raznovrsnih djela o znanstvenom istraživanju zemlje, o njezinom kulturnom napretku i narodnim umotvorinama. I za školsku nastavu izdane su najnužnije knjige, jer ni hrvatske ni srpske školske knjige poradi vjerskoga gledišta i poradi nesuglasja u pravopisu i gramatici ne bijahu podesne za tamošnje odnošaje. Nova epoha u književnomu životu Bosne i Hercegovine nasta osnutkom vrsnoga pedagoškog mjesečnog lista „Školskoga vjesnika“ (od 1894.) i raskošno ilustriranoga beletrističnog časopisa „Nada“ (od 1895.). Oba časopisa izdaje zemaljska vlada, a urednici su im naši zemljaci: Ljuboje Dlustuš, vladin tajnik, i Kosta Hörmann, vladin savjetnik. „Nadi“ je namjera, „da svojim čitaocima pruži zdravu od svake tendencije slobodnu književnu radnju, da dobrim ilustracijama budi i oplemenjuje estetički ukus i da postane ognjištem produktivnomu radu jugoslavenske publicistike, gdje će na neutralnom od narodne i vjerske mržnje slobodnom tlu moći djelovati“. Oba navedena časopisa došla su u kratko vrijeme na dobar i dalek glas. — Kućni obrt, i to osobito vez djevojački na platnu od velike je vrijednosti. — Školstvo se od okupacije povoljno razvija, ali prilike nijesu još ni sada takove, da bi se mogao uvesti obligatan polazak škole. Školu polazi još samo 15% sposobne djece. Za gimnazijske učenike Muhamedove vjere uveden je stari arapski jezik mjesto grčkoga. — Staro graditeljstvo istražuje se s velikom marljivošću, te je već dovelo do zanimljivih resultata. Sadašnji građevni odio zemaljske vlade imade 4 stručna odsjeka: za zgrade, ceste, gradnje na vodi i željeznice. Od god. 1880. potrošilo se na samu gradnju cesta, mostova i prijevoza 6,245.670 for. bez robote ljudi i marve, koja se može računati

[1]) „Vatan“ mora imati malen broj čitatelja, jer se na str. 46. istoga kataloga veli, da je turski jezik narodu okupiranih zemalja posve nepoznat.

na 3,270.406 for. Nove se ceste grade po svima modernim zahtjevima. — Meteorologija se razvija. Do sada ima 79 postaja: 69 zemaljskih, a 10 vojnih. — Mjerenje vode izvodi se na glavnijim rijekama i poplavnim mjestima. Za to je osnovano 87 postaja. Mjerenje vode kod rijeka ponornica i periodičnih povodnja od osobitoga je zamašaja za melioraciju tla. Rijeka Drina uređena je na 80 *km* duljine od Zvornika do njezina ušća. Parobrodarstvo po njoj predano je god. 1895. c. i kr. dunavskomu paroplovnomu društvu. Na uređenje ušća Neretve potrošeno je punih 7 milijuna forinti. — Središnja kazniona u Zenici sagrađena je po progresivnom (irskom) sustavu, te služi i kao uzorna postaja za poljsku privredu i obrt. — Šumarstvo je još za sada najveće bogatstvo okupiranih zemalja. Šume pokrivaju do 2,709.039 *ha* zemljišta. Od toga je 2,157.269 *ha* državni, a 551.770 *ha* privatni posjed. Same visoke državne šume ima 1,446.366 *ha*. Velika se briga ima oko zagajivanja i pomlađivanja krša i golih predjela. Trgovina šumske robe znatno se razvila. Na godinu je se izveze po prilici za 15 milijuna for., i to najviše duge u Francusku. — Lov je izdašan. Raznovrsna divljač i veličanstvena priroda mame lovce na sve strane zemlje. — Ribolov je znatan po svima vodama. Uvodi se i umjetno razplođivanje riba. — Bosanska kuća tako je plastički prikazana, kao da je sam gledaš. — Narodno je odijelo raznovrsno i slikovito. Razlike nastaju iz vjerskih, podnebnih i tradicionalnih razloga. Gradska nošnja razlikuje se od seoske. Sjajem se najviše odlikuje odijelo Muhamedanke. Tomu odijelu nije svrha da ističe oblike tijela, već da ih što više zaklanja. — Čaršija i bosanska kavana prirodno su predočene. — Zanimljiv je članak i o bosansko-hercegovačkim željeznicama. God. 1895. bilo je oko 832 *km* željeznih pruga.

Opći dio kataloga obuhvata, kao što se vidi, sve grane ljudskoga rada u okupiranim zemljama. Poglavlja o pojedinim granama kulturnoga rada i napretka vrlo su jezgrovito i jasno napisana. Opći dio popunjava se specijalnim katalogom, u kome su popisani svi izloženi predmeti. U specijalnom katalogu razloženo je sve, gdje se što dobiva i radi, i kako se proizvodi, a to je za čitaoca veoma poučno i korisno. — Opći dio toga kataloga ima neprolaznu vrijednost, te će svakomu dobro doći, tko bude htio makar o čemu pisati ili znati u Bosni i Hercegovini. U to ime bit će uvijek bolje uzeti u ruke njemački original nego hrvatski prijevod, koji je prebrzo sastavljen i ne odgovara posvuda točno izvorniku. Ovdje ću navesti samo nekoliko primjera.

Str. III.: Njemačko „Alpen“ može se prevoditi našim nazivom *planine*, a po tom je bolje reći: Dinarske planine, nego „Dinarske Alpe“. — „Gelegene Posavina“ ne može se prevesti „ležeća Posavina“. — Slavonska je i bosanska Posavina geografsko-morfološka cjelina, s toga bosanska Posavina nije samo „nastavak“

slavonske savske nizine (Saveniederung). — Ako koji turista i nazove Hercegovinu „ilirskom Švicarskom", to ipak ne smijemo mi činiti, nego moramo nastojati, da i pojedine strance od toga odučimo, jer je ilirsko doba u Hercegovini davno bilo. — Str. IV. „Höhlenfluss" je *ponornica*, a ne „špiljasta rijeka". — Str. V. „Karstformation" je *krš*, a ne „krasgorje", jer krasgorja po imenu nema, nego samo po građi. — „Steinwüsten des Karstes" bolje je reći *kamene golijeti krša*, nego „kršne pustare krasa". — „Karstregionen" ljepše je prevesti: *kršoviti krajevi* ili *predjeli*, nego „kršne regije". — „Der sperrende Schneefall" je *zapala mećava* ili *snježani nameti*, a ne „sprečavajući snijeg". — „Tiefere Landstriche" su *niži predjeli* ili *strijeke*, a ne „dublji krajevi". — Str. XI. „schwere Noth" bolje je reći *teška nevolja*, nego „teška nuždа". — „Gegen den Westen" znači *prema zapadu*, a ne „sa zapada". — Str. XIV. „Exclusivität" bolje je prevesti *zasebica*, nego „isključivost". — Za „unversehrt" ljepši je izraz *nenatrunjen* nego „neokrnjen". — Str. 3. „nach Urkunden" znači *po poveljama*, a ne „glasom povelja". — „Becken" je *kotlina*, a ne „korito". — Str. 72. „Thalsperre" je *ustava u dolini*, *zatvor* ili *pregrada doline*, a ne „ustava doline".

Za nas bi to djelo vrednije bilo, da je na hrvatskom jeziku sastavljeno, a onda na madžarski i njemački prevedeno. Tim bi načinom tehnička terminologija bila iz živoga govora uzimana ili po duhu našega jezika krojena. U tom katalogu ima ipak vrlo lijepih narodnih i novih izraza i naziva, koje mogu i jezikoslovci radosno pozdraviti. — I to ćemo pripomenuti, da je sadržaj ili kazalo cijele knjige dodano na kraju iza oglasa, premda bi svomu zadatku mnogo bolje odgovaralo, da je sasvim naprijed.

Svako, tko želi i hoće da se upozna sa sadašnjim stanjem u Bosni i Hercegovini i komu je u opće doista stalo do razvoja tih zemalja, neka samo sâm pročita i prouči ovo najnovije djelo o Bosni i Hercegovini. Učiteljima zemljopisa i statistike ne bih pak znao kazati bolje knjige, gdje bi kulturnu sliku Bosne i Hercegovine mogli naći prikazanu tako opširno, temeljito i lijepo, kao upravo u tom izložbenom katalogu. Slike i fotografije prirodnih krasota i narodnih tipova trebalo bi za škole prirediti.

Katalog bosansko-hercegovačkoga odjela milenijske izložbe može se dobiti u bosansko-hercegovačkom zemaljskom ekonomatu u Sarajevu.

D. Franić.

VII.

Rijeka Kupa i njezino poriječje. Napisao prof. dr. **M. Šenoa.** Tiskano u „Radu" Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga CXXII. Matematičko-prirodoslovni razred. XIX. U Zagrebu 1895. Strana 94 u osmini.

Ova lijepa i vješto sastavljena „rasprava za stroge ispite" u nas je prvi pokušaj svestrana metodična obrađivanja hrvatskih voda. Vrijednomu sudrugu pošlo je za rukom, da nam je cijelu rijeku Kupu i njezino poriječje, što je god bolje znao i umio, ne samo opisao, nego i ocrtao; on se pače potrudio, da nam prezanimljivo „Poriječje Dobre i Korane" na osobitoj karti (u mjerilu 1 : 300.000) prikaže i da pravi tijek mnogih ponornica umišljenim crtkanjem riješi. Sam izvor i ušće nekih hrvatskih ponornica donekle je poznato, ali naučnomu istraživanju naših ponornica nema još ni traga, a podzemni tijek i udes njihov još nam je sasvim nepoznat; s toga i jest teško i nemoguće samim umišljanjem odrediti podzemni tijek njihov. Da bi se pravi podzemni tijek ponornica saznao, trebalo bi dulje vremena i to neprestano motriti i istraživati izvore i ponore samih rijeka, a za tim sva vrela i povodne pećine oko tijeka pojedinih rijeka i u cijelom području ponornica. Osobito bi se valjalo obazreti na cijelu primorsku obalu uz neposredno i posredno područje ponornica. Posao bi zahtijevao mnogo više motrilaca nego novčanih žrtava, jer bi se za početno opažanje i istraživanje mogli lako upotrebiti svećenici, učitelji, općinski i šumarski službenici, oružnici, financijalni stražari, cestari, u opće svaki obrazovaniji službenik i pametniji seljak. Posao bi se u cijelom jednom području ponornica morao u isto doba započeti i svuda s velikom pomnjom obavljati. Trebalo bi i osobitoga stručnjaka, koji bi cijelim radom rukovao i nadzirao ga pa prema pouzdanim ili vjerojatnim resultatima posao nastavljao. Istraživanje područja rijeka ponornica zamašan je posao, koji bi moglo izvesti samo dobro uređeno zemljopisno društvo uz pripomoć visoke vlade i područnoga naroda. Već to nas sili, da se već jednom udružimo za istraživanje svoje „rođene grude" i da osnujemo „zemljopisno društvo". U to ime mogli bi najviše učiniti naši stručni akademici i profesori u sveučilištu u Zagrebu. Ne bilo uzalud ovo nekoliko riječi!

Osvrćući se opet na tu zanimljivu hidrografsku raspravu istaknut ćemo samo nekoliko riječi iz „zaglavka", u kom se veli: „Kupa u svom poriječju pokazuje najraznovrsnije hidrografske pojave: ponornice, strme sušice, duboka poput kanona usječena riječna korita, savršeno razvijena riječja, ravninske potoke, gorska jezera i močvare, sve su to resultati raznovrsnoga terena, koji se u području Kupe pokazuje. Kršna visočina južno-hrvatska svojim je žilavim kamenom učinila, da se ondje razvio čitav sistem po-

nornica, koje podzemnim putem probijaju glavne kose obiju Kapela, a i njihove paralelne kose. Ponikvama obilat kraj između obiju Kapela i Gornjega Pokuplja podaje pritocima Kupe, a i samoj Kupi neko osobito obilježje. Posve su drukčiji pritoci, što dolaze s Petrove i Zrinjske gore, u mnogom su slični lijevim pritocima, jer se tu razviše posve pravilna riječja. Lijevi se pritoci ističu kao ravninske rijeke. Dok se u kršnom gorju pokazuju strme sušice na kamenu, kod lijevih se pritoka pokazuju ravninske sušice na pjeskovitom tlu".

Površina čitavoga poriječja Kupe iznosi 9195,8835 km^2, a od toga pripada punih 70% desnim njezinim pritocima.

Osim toga iznijeti ćemo ovdje i neke pogrješke, što smo ih opazili, i to: Str. 2. i dr. pisano je „Pliševica" mjesto *Plješevica*. — Str. 4. spominje se „Gračački potok", ali toga nema, nego je tamo više potoka, koji imadu različna imena. — Na str. 33. veli se, da Vrhovska rijeka izvire ispod „Čudnoga klanca", mjesto *Cudina klanca*. — Narod ne veli „Novakovićbrod" (str. 39.), nego *Novakovića brod*, a to je i ispravnije. — Str. 48. i dr.: narod govori *Jesenica*, a ne „Jasenica". — Str. 68. „Minderno brdo", str. 73. „Bezni potok" i dr. neka imena sigurno nijesu ispravna, ali se ipak moglo saznati pravo ime, da je pisac koga tamo u blizini upitao. — Str. 94. posljednje tri primjedbe (alineje) trebalo je metnuti na početak rasprave, a ne na svršetak.

Pouzdano držimo, da je to samo početak hidrografskoga istraživanja i proučavanja našega vrijednoga druga, te se čvrsto nadamo, da će nas naskoro iznenaditi nastavkom svoga započetoga hidrografskog rada u našim zemljama.

D. Franić.

Različne bilješke.

VII.

Razgovaranje meju papistu i jednim luteranom.

(Dodatak članku na str. 224.).

Dr. Theodor Elze, protestantski pastor u Mlecima, koji se već 50 godina bavi poglavito jugoslavenskom literaturom iz vremena reformacije, drži[1]), da onaj Antun Senjanin, koji je stumačio to Razgovaranje nije nitko drugi nego sam Petar Pavao

[1]) Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protenstatismus in Oesterreich, XV. Wien 1894. Manz'sche Buchhandlung, p. 16. i 136.

Vergerius. On je u različnim godinama na svojim djelima upotrebljavao različne pseudonime. Pomenute god. 1555. izašla je i molitvena knjižica „Edna molitev“ potpisana od Vergerija u Morhartovoj tiskarnici u Tübingenu, koju je preveo Truber po svoj prilici s latinskoga (ili možda i s hrvatskoga) na slovenski jezik. Obje pak te knjižice imadu isti papir, ista slova i tisak, istu godinu, pače i isti znak Morhartove tiskarnice, na ime jagnje u triumfu na zmaju. Prema tomu je podmenuto ime padovanske oficine Graziosa Percacina, iz koje imade u ono vrijeme i drugih knjiga, ali s drugim tiskarskim znakom, kao što je podmetnuto i ime A. Senjanina. U ono vrijeme bio je osim Vergerija u Njemačkoj i u opće u savezu s jugoslavenskim literarnim protestantskim pothvatom i Illyricus Flacius, za kojega se neposredno tvrdi, da je bio vješt hrvatskomu jeziku i da je kasnije bar donekle sudjelovao kod toga pothvata[2]), dok se za Vergerija tvrdi, da je Hrvat i Talijan, sada, da je znao, sada, da nije znao hrvatski[3]). Ali da je sam Vergerije (a ne Flacije) pisac Razgovaranja, dokaz je to, što je Vergerije kao crkveni polemik upotrebljavao 8 pseudonima, a kod 8 svojih polemičkih brošura fingirao imena i mjesta tiskarâ (Elze: Allgemeine deutsche Bibliographie [s. v. Vergerius] I, 39, p. 621.).

Prvi napominje Razgovaranje Šime Ljubić u II. svesku svoga Ogledala književne povjesti jugoslavenske na str. 453. (Starine XVII. p. 232.). Ali prvi je Razgovaranje otkrio i Ljubića na nj upozorio pomenuti pastor Elze (Jahrb. d. Ges. f. Gesch. d. Prot. in Oesterr. XVI. 122. I.).

F. Bučar.

VIII.

Petitio principii ili circulus in demonstrando iz Hočevarove geometrije za gornje gimnazije. Beč, 1891.

§. 13. tačka a) na str. 9. navedene knjige glasi u prijevodu:

a) Čine li dva pravca s priječnicom dva jednaka protukuta ili dva jednaka izmjenična kuta ili dva suplementarna prikuta, to su također svaka dva protukuta jednaka, svaka dva izmjenična kuta jednaka i svaka dva prikuta suplementarna.

Ili: stoji li samo jedna od dvanaest jednadžbi:

---

[2]) Kostrenčić: Urkundl. Beiträge zur Geschichte d. Protest. in Kroatien. Wien 1874. p. 72.

[3]) Sixt: P. P. Vergerius, Braunschweig. 1855 p. 375. — Dimitz: Geschichte Krains II. p. 229. — Elze: Jahrb. d. Ges. f. Gesch. d. Protest. in Oe. 1893. XVI. p. 88.

1.) $\alpha = \alpha_1$	5.) $\alpha = \gamma_1$	9.) $\alpha + \delta_1 = 2\,R$
2.) $\beta = \beta_1$	6.) $\beta = \delta_1$	10.) $\beta + \gamma_1 = 2\,R$
3.) $\gamma = \gamma_1$	7.) $\gamma = \alpha_1$	11.) $\gamma + \beta_1 = 2\,R$
4.) $\delta = \delta_1$	8.) $\delta = \beta_1$	12.) $\delta + \alpha_1 = 2\,R$

to stoje i sve ostale.

Dokaz se izvodi tako, da se pokaže, kako iz svake od dvanaest jednadžbi izlazi ona, što slijedi, a onda se prva izvodi iz dvanaeste.

Iz 1. jednadžbe izlazi 2., iz ove 3. i t. d. sve do 8. (incl.) po stavku: Jednakim kutima pripadaju i jednaki prikuti.

Iz 8. jednadžbe izlazi 9. ovako: Imamo $\delta = \beta_1$ (pretpostavka) i $\beta_1 = \delta_1$ (vršni kuti), dakle je $\delta = \delta_1$. Ali $\alpha + \delta = 2\,R$ (prikuti), dakle je i $\alpha + \delta_1 = 2\,R$. Iz 9. jednadžbe izlazi 10, iz ove 11., a iz ove 12. po stavku: Ako su dva kuta suplementarna, to su također njihovi prikuti suplementarni.

Iz 12. jednadžbe dobiva se napokon 1., jer budući da je α_1 po pretpostavci, a α kao prikut s δ suplementaran, to je $\alpha = \alpha_1$.

Polazeći dakle pisac od 1. jednadžbe, koju pretpostavlja, dolazi napokon do 12., a s pomoću ove hoće da utvrdi prvu. Ovo je očita pogrješka, koja se u logici zove petitio principii ili circulus in demonstrando, i po tom ovaj dokaz ne valja i ne može valjati.

Ali da rečemo, da je dobar, što nikako nije, ima još jedna druga nezgrapnost logička u njemu. Prva se jednadžba pretpostavlja, dakle je prva premisa hipotetična, a po tom i svi valjani zaglavci, koji se iz nje izvode bilo posredno bilo neposredno, mogu biti samo hipotetični, a nikada kategorični. Dakle je i 12. jednadžba samo hipotetična t. j. ona vrijedi samo onda, ako vrijedi prva, dakle ni onda, kad ne bi izlazila posredno iz prve, ne bi je mogla utvrditi ili dokazati.

Spomenuti dokaz sveden na najjednostavniji obrazac logički glasio bi: Ako je $\alpha = \alpha_1$, onda je doista $\alpha = \alpha_1$ — sud doduše identičan, ali bez svake teoretične i praktične vrijednosti.

St. Miholić.

IX.

Pedagoške mrvice.

1.

Poštenje vrijedi najviše. Ima učitelja, koji misle, da moraju svoj auktoritet sačuvati pod svaku cijenu. Ne mogu se nikako uvjeriti, da učitelj može katkada i pogriješiti i nemati pravo, pa zahtijevaju, da to pravo očuvaju pred đakom i onda, kad imadu krivo Jednoć, bijaše to u drugom razredu, vraćao je

neki učitelj latinske zadaćnice i isticao pogrješke. Kad je to dovršio, javi se neki učenik:

— Gospodine profesore, pregledali ste jednu pogrješku, napisao sam „flexuit“ mjesto „flexit“.

— Pokaži! Imaš pravo, što veliš, da ti pogrješke nijesam podvukao, ali pregledao nijesam. Ja sam upravo htio da iskušam tvoju iskrenost. Ti si se u kušnji junački održao i sam si prijavio pogrješku. To je lijepo, tvoja je iskrenost vrijedna priznanja.

Od onda je minulo četrnaest dana, a profesor je opet isticao pogrješke u latinskim zadaćama i između ostaloga upozorio nekoga učenika, kako je mjesto „rexit“ napisao „rexuit“. Na to ustane đak i reče:

— Ja sam, gospodine profesore, to naumice učinio. Mislio sam, da ćete pogrješku previdjeti, a ja ću je sam prijaviti i tijem steći vaše priznanje.

— Ti bezobrazniče, plane profesor, ja ću ti pokazati!

— To je bezobraznost, zaviče profesor, kad nam je to u zbornici pripovijedao.

— Pa kako ste očuvali svoj auktoritet? — zapitamo mi.

— Odredio sam mu dva sata zatvora poradi drskosti i rekao, da je zavrijedio šiba.

— Vi ste, gospodine kolego, gotovi, da budete apsolutan monarh. Ja ne bih — mimogred rečeno — ništa prigovarao toj vašoj odluci, da događaja nijeste skrivili sami. Vi ste prije četrnaest dana svoj auktoritet sačuvali na račun iskrenosti, a danas ste se mogli uvjeriti, da se djeca ne mogu prevariti. Svjetovao bih vam, da iz toga događaja crpete zdravu nauku, a za ovaj put pustite đaka, premda je bio drzak.

Da li je kolega poslušao, nije mi poznato, ali znam, da je naskoro izgubio sav svoj auktoritet u srednjim i višim razredima. Ako učiteljevu prijevaru i opaze samo najbistriji učenici, škodi ona više učiteljevu auktoritetu nego iskreno priznanje pogrješke ili neznanja. Znam iz svoga opažanja, kako su đaci mojega razreda donijeli svome profesoru kojekakvo bilje, a često takvo, koje su oni sami poznavali, pa ga pitali, kako se zove. Profesor, koji ih nije poznavao, rasrdi se i izdere na njih, veleći, da to nije nikakvo bilje. I đaci su se tomu odgovoru smijali. Drugi put reče im neko ime, a đaci se podsmijevaju, jer znadu, da nije tako, i upravo se vesele, kako su učitelja doveli na tanak led. Da je učitelj mirno rekao: „Te biline još nijesam vidio, dajte mi je, pa ću je do budućega sata odrediti“, ne bi učenici imali odatle nikakvih zlih pobuda. Koliko su puta učenici upravo kažnjeni zaradi pogrješaka učiteljevih! Zgodna je ona stara: Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi. Oskar Jäger u Aforizmima „iz prakse“ veli zgodno: „Znadeš li, kad smo prvi put osjetili veličanstvo znanosti? Kad je naš pokojni učitelj, čovjek, pred kojim se svaki nas četrdesetorice skrivao u rupu, premda nije kaznio drukčije

nego riječima, pred nama siromašnim dječacima priznao, da je taj i taj jučer u prijevodu valjano shvatio, a on je krivo preveo. On bijaše čovjek od šezdeset godina, i veoma dobar filolog, a mi bijasmo ludi dječaci od 15 godina. Tad smo osjećali, da ima nešto preko nas i njega — istina". Istina je i to, da je lakše priznati onomu, koji je sebi auktoritet već stekao, nego li onomu, koji istom treba da ga steče. Ali ipak iskrenost i poštenje nada sve!

2.

U mjesecu kolovozu sankcionirao je kralj Oskar novi školski zakon za Norvešku. Taj zakon prekida svaku svezu sa dosadašnjim uredbama srednjih škola, jer su klasični jezici iz redovne obuke isključeni. Norvežani drže, da su klasični jezici svoju ulogu kao sredstvo za općenu obrazovanost doigrali te pripadaju u znanstvenu obuku sveučilišnu. Uspjeh, koji se postiže, nije u razmjeru s potrošenim silama, koje bi se mogle korisno upotrebiti za ono, što je neposredno važno za život. Vladina je osnova išla za tim, da se ukine latinski jezik samo u srednjoj školi (t. j. u razredima 4. 5. 6.), a u gimnaziji (t. j. u razredima 7. 8. 9.) da se zadrži pored fakultativnoga grčkoga jezika. Ali odbor je saborski klasične jezike sasvijem brisao. Jedino je zakonu dodan §. 10., u kojem se veli, da kralj može s dopuštenjem Storthinga odrediti, da se u nekim gimnazijama uči latinski do dalje odredbe. To se ima priopćiti Storthingu, kad se podnosi proračun. Tim je opet i ta posljednja tvrđava osvojena, jer uskrati li Storthing novčana sredstva, obuke u lat. jeziku ne će biti.

3.

Tehnička visoka škola u gradu Karlsruhe dala je svoje mnijenje o višim realkama. Zbor žali, što se u školstvu dijeli pravac humanistički i realistički. Misli, da bi se u gimnazije imali uvesti moderni jezici, barem u nižim razredima; onda bi to bila donekle jedinstvena srednja škola, koja bi se u višim razredima cijepala. Gimnazija morala bi podati učenicima i nauk o projekciji makar na račun same matematike. Zbor želi, da se iz gimnazija klasički jezici ne istisnu niti suze, budući uvjeren o velikoj vrijednosti njihovoj, jer „alle unsere Erfahrungen stimmen darin überein, dass die Gymnasialabiturienten der humanistischen und Real-Gymnasien unser bestes Schülermaterial bilden". Za svakoga su obrazovanoga čovjeka korisni i nužni, a po gotovu za neke struke tehničke visoke škole. Predlaže, da se realke poprave, tehnicima da se dadu veća prava, što se tiče namještenja, premda tvrdi, da se realkama, povišenima na 9 razreda, ne mogu dati ista prava za državne službe, kao humanističkim i realnim gimnazijama.

Dr. *J. Golik.*

Prijegled časopisâ.

Zeitschrift für das Gymnasialwesen, herausgegeben von H. I. Müller. Berlin 1896. 1897.

Jedanaesti svezak. G. v. Kobilinski: *Die Behandlung der klassischen Realien im Unterricht* misli, da se realia imadu učiti samo u savezu sa čitanjem i samo toliko, koliko je potrebno za razumijevanje onoga, što se čita. Najbolje bi bilo, kad bi učenici imali u ruci nekakvu pomoćnu knjigu, na koju bi učitelj u pojedinim zgodama upućivao. O tom, kakva bi imala biti takova knjiga, govori pisac opširnije, ali poznata knjiga Wohlrabova (Die altklassischen Realien im Gymnasium, 3. Aufl., Leipzig, Teubner) ne sviđa mu se, jer je prekratka. — U članku: *Ein Vorschlag zur Erweiterung der griechischen Lektüre in Obersekunda* razlaže Chr. Harder, kako se u njemačkim gimnazijama odviše vremena (svega 5 semestara) troši na čitanje Ksenofonta. Ne sviđaju mu se navlastito njegova Memorabilia, u kojima Sokrat (kojega je Ksenofont krivo shvatio) na više mjesta propovijeda nauk: Čini dobro, jer ti donosi korist. S toga pisac želi, da bi se onomu, tko ne će da čita Memorabilia, dopustilo, da onaj semestar, koji je u gornjoj sekundi (u 7. razredu) određen za njih, upotrebi na čitanje Razmatranjâ Marka Aurelija, u kojima je sadržana čista stoička nauka, i na čitanje nekih najljepših odsjeka iz Plutarhovih biografija.

Dvanaesti svezak. R. Hannecke: *Friedrich Rückert.*

U svakom je svesku obznanjeno mnogo knjiga, poglavito školskih. Dodan je 22. godišnjak izvješća filolog. društva u Berlinu, u kojem su obznanjene najnovije publikacije o arheologiji, Herodotu, Homeru (viša kritika), Horaciju, Liviju, Ovidiju, Tacitu (osim Germanije) i Vergiliju.

Prvi svezak. (1897.) E. Gruhl: *Erinnerungen aus dem Leben des Geh. Ober-Regierungsrats u. Kurators der Universität Bonn Dr. Otto Gaudtner.*

Drugi i *treći svezak.* U članku: *Imponderabilien in der Paedagogik* ističe H. F. Müller, da kao što je Sokrat u dušama svojih učenika umio buditi *τὸν ἔρωτα* t. j. ljubav, težnju za lijepim, dobrim i istinitim, tako bi učitelji imali činiti i danas. Ali ova vještina pripada među stvari, koje se ne dadu definirati ni vagati (imponderabilia) ni proračunati. „Tko od nas razumije tu vještinu? Što je za to potrebno?“ pita pisac, pa odgovara: „Kao što se meni čini, potrebno je za to neko bogatstvo duha i srca, a uz to čuvstvo siromaštva, koje nastoji oskudicu života ispuniti onim, što je vječno (kod Platona je Eros sin Pora [obilja] i Penije [siromaštva]). K tomu ne smije nedostajati vremena i mira i strpljivosti, da može među učiteljem i učenikom nastati zajedništvo (*συνουσία*); tri ili četiri sata na nedjelju u razredu ne mogu to učiniti. A nada sve potrebna su lična svojstva: samo duh rađa duh, zanos budi zanos, ljubav nalazi ljubav. A kako djeluje to i kako se to postiže? Tako smo opet došli do imponderabilija. Jedan to umije, a drugi ne umije. Učiti se to slabo može. Što kod uzgojne obuke može mnogo pomoći, to je ljubav k stvari i licu, koja se povodi za Sokratom“. Lijepo i toplo pisani članak završuje pisac riječima: „Na polju odgoje ništa drugo ne rađa trajnim plodovima nego duboka učiteljska narav. Da ovaj miraz prirode, ovaj dar božji, bio malen koliko mu drago, njegujemo, najznatnija je dužnost naša. A to biva koliko ozbiljnim životom, toliko marljivim učenjem“. — U članku: *Die neuen Lehrpläne und die altsprachliche Lektüre* brani Friedrich Aly novu (prusku) naučnu osnovu od prigovora, da se kod manjega broja sati ne može pravi uspjeh postići, pa pokazuje, kako valja raditi,

da uza sve to uspjeh ne bude manji. Glavna stvar neka bude čitanje, ali za to ne valja zanemarivati gramatiku. A prije svega potrebno je, da bude učitelj sam zauzet za svoj predmet. „Na učiteljevu zanosu valja da se zapali zanos učenikâ, na učiteljevu interesu interes učenikâ". — „Der Übel grösstes aber ist die Langweiligkeit". — C. Hachtmann: *Über Umfang, Einrichtung u. Kontrolle der fremdsprachlichen Privatlektüre auf dem humanistischen Gymnasium*

Četvrti svezak. F. Böckelmann: *Die schriftlichen Arbeiten im Französischen und die Reifeprüfung auf dem Gymnasium.*

Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik. Zweite Abteilung. Herausgegeben von Richard Richter. Leipzig 1897[1]).

Prvi svezak. F. Kuypers u članku: *Vives in seiner Paedagogik* razlaže pedagogička načela glasovitoga pedagogičkoga pisca 16. vijeka Španjolca J. L. Vivesa. — U članku: *Zur lateinischen Formenlehre* iznosi G. Fasterding neke prijedloge, kako bi latinska gramatika postala jednostavnija i preglednija, ali po mom sudu njegovi prijedlozi nemaju one praktične vrijednosti, koju pisac u njima nalazi. — R. Le Mang: *Zum Entwurf eines Lehrplans für den deutschen Unterricht im Realgymasium.* — Pod natpisom: *Zum Unterrichte in der neueren u. neuesten Geschichte* oglašuje Th. Sorgenfrey nekoliko historičkih školskih knjiga obazirući se poglavito na to, kako odgovaraju zahtjevu (pruske) naučne osnove, da se u gornjoj primi (u 9. razredu) držeći se historije imadu prikazati socijalno-političke uredbe evropskih kulturnih država u dva posljednja vijeka.

Drugi svezak. F. Kuypers: *Vives in seiner Paedagogik* (nastavak). — Članak O. Schulzea: *Über einige Punkte der lateinischen Grammatik* dijeli se na tri dijela. U prvom dijelu, koji radi o glasovima, spominje pisac između ostaloga, da valja razlikovati glasove i slova, da *ae*, *oe*, ako se izgovaraju onako, kako se obično izgovaraju, nijesu dvoglasnici itd., pa predlaže novu diobu latinskih glasova. U drugom dijelu predlaže, da bi se glavne rečenice dijelile na izrične, upitne, željne i dopusne. U trećem dijelu odgovara pisac R. Gastu na njegov članak: Noch einmal concretum und abstractum - u 6. svesku istoga časopisa od g. 1896. — J. Ziehen: *Zur Weiterführung des Französischen in den Mittelclassen des Gymnasiums mit Frankfurter Lehrplan.*

Treći svezak. F. Kuypers: *Vives in seiner Paedagogik* (svršetak.) — E. Rosenberg u članku: *Homerische Kleinigkeiten aus der Schulpraxis* spominje neke momente, na koje bi kod čitanja Homera valjalo upozorivati učenike. Ti su momenti: Nijema radnja; Nausikaa; Antinoj; plač Odisejev; zgoda sa Sirenama; tipovi junakâ u podzemnom svijetu: Agamemnon i Ahilej; materinska ljubav. — Pod natpisom: *Drei Hilfsbücher für den deutschen Sprachunterricht der Ober- (und Mittel-) Classen, besonders der Obersekunda* oglašuje F. Vogel ove knjige: O. Weise, Unsere Muttersprache, ihr Werden und ihr Wesen. 2. Aufl. Leipzig 1896. — F. Kaufmann, Kurzgefasste Laut- und Formenlehre des Gotischen, Alt-, Mittel- und Neuhochdeutschen. 2. Aufl. Marburg 1895. — H. Paul, Deutsches Wörterbuch. Halle 1896. — Sve tri knjige pisac u velike hvali.

Dr. **A. Musić.**

Zeitschrift für mathematischen und naturwissenschaftlichen Unterricht von I. C. V. Hoffmann. Achtundzwanzigster Jahrgang. Leipzig 1897.

I. Svezak. U lijepo sastavljenom članku *Die Maturitätsprüfung an den österreichischen Realschulen* pokazuje F. Wilhelm uredbu i organizaciju austrijske realke (napose u Češkoj) s osobitim obzirom na propise za ispit zrelosti u opće, a na matematiku napose. Na koncu članka dodaje pismene zadaće za

[1]) Jedanaestomu i dvanaestomu svesku iz g. 1896. priopćit će se sadržaj naknadno.

ispit zrelosti iz matematike, koje su u školskoj godini 1895. zadane bile na 9 realaka u Češkoj, i nekoliko primjera za pitanja na usmenom ispitu zrelosti iz istoga predmeta. Ako članak i nema ništa novo za nas, kojima je uredba austrijskih realaka poznata poradi posvema jednake organizacije naših bivših realaka, čitat će ipak svaki stručnjak s velikim interesom cijeli članak, a osobito će ga zanimati na kraju dodane zadaće i pitanja iz matematike na ispitu zrelosti. — U odsjeku *Kleine Mitteilungen* raspravlja Kewitsch o prijedlogu Sauerovu za termine „Umkreis, Inkreis, Ankreis, den Kreis beschreiben, Pythagoras = Pitagorin poučak". — *Aufgaben-Repertorium* (sada redaktor C. Müsebeck) rješava zadaće 1457.—1462., zadaje nove 1545.—1558. i donosi iz stranih časopisa zadaće 749.—751. zajedno s riješenjem. — Odsjek *Litterarische Berichte* ima najprije recenzije knjiga matematičkih (među njima: Holzmüllerove matem. i Gajdeczkine aritm. i algebre), onda prijegled matematičnih i prirodoslovnih programskih radnja provincija Pruske, Posena i Šlezije za g. 1896. Prijegled časopisa izvješćuje o časopisima: Unterrichtsblätter für Mathematik und Naturwissenschaften, Jahrg. II.; Himmel und Erde Jahrg. IX.; o Poskeovu časopisu i o časopisu Mathematische Annalen Bd. 48. S bibliografijom za mjesec studeni 1896. završuje se ovaj odsjek. — *Pädagogische Zeitung* ima u članku *Der Neubau der Technischen Hochschule in Darmstadt* opširan opis ovoga lijepog, prema današnjim zahtjevima nauke i tehnike građenog instituta, koji je sastavljen od 5 osobitih odjela, a u članku *Bericht über die Verhandlungen der pädagogischen Section der Naturforscher-Versammlung zu Frankfurt a. M.* (21.—26. Sept. 1896.) nastavljaju urednik i Müller svoje izvješće o toj skupštini (Vidi N. Vj. V. str. 239.) i referiraju ovdje o Stelzovu predavanju: *Über den Schulgarten und seine Verwendung im Unterricht*, koje se završuje s nadom, da će 20. stoljeće dati srednjoj školi prijeko nužni školski vrt.

II. Svezak. U člančiću *Über die Unmöglichkeit der Konstruktion eines Dreiecks aus den drei Winkelhalbierenden* dokazuje A. Korselt, da se ova konstrukcija ne da izvesti linealom i šestilom. — F. Wilhelm završuje ovdje svoj u prvom svesku započeti članak *Die Maturitätsprüfung an den österreichischen Mittelschulen* i izlaže sadašnje stanje pitanja *o studiju ženskinja*, koje je tako akutno svagdje, pa i u Austriji. Govori o Gautschevoj naredbi od 9. ožujka 1896., po kojoj se ženski kandidati uz neke uvjete mogu pripustiti k ispitu zrelosti u gimnazijama, za tim o njegovu otpisu, koji se tiče nostrifikacije doktorskih diploma, što su ih žene stekle u inozemstvu. — Urednik potiče u članku *Erneuter Kampf gegen eingerostete wunde Punkte im math. Elementar-Unterricht betreffend inkorrekte Ausdrücke* ponovnu borbu protiv pogrješnoga njemačkoga govora u školskoj matematici. On se protiv toga bori od osnutka svoga časopisa, ali sa slabim uspjehom. Ovdje prigovara rečenicama: 1) Die Geraden schneiden *sich* in einem Punkt x, mjesto: schneiden einander; 2) 4 ist 7 mal weniger wie 28, mjesto: 4 ist 7 mal so wenig wie 28, ili još bolje: 4 ist der 7. Theil von 28; 3) izrazu „dividiert" u dvojakom značenju „geteilt" i „gemessen" i zajedničkomu znaku : za oboje. Predlaže, da se za „Teilen" upotrebljava znak : i čita „geteilt durch", a za „Enthaltensein" predlaže znak ⋮ i čita „gemessen durch". Člančić *Das ethische Element im mathematischen Unterricht* od Hermesa odgovara na Holzmüllerovu tvrdnju, da matematika nije ni u kakvoj svezi s etikom, nego taj moment utječe u obuci tek indirektno preko prirodnih nauka. Pokazuje, da se obuka matematike ipak bar dotiče etičkoga polja. — *Aufgaben-Repertorium* rješava zadaće 1463.—1472., zadaje nove 1559.—1573. Na koncu ima članak *Die mathematischen Aufgaben bei den Ostern 1893, Herbst 1893 und Ostern 1894 abgehaltenen Abschluss — bezw. Reifeprüfungen an Realgymnasien und Realprogymnasien in Preussen*, u kojem Quensen priopćuje 399 zadaća zadanih na 57 pruskih zavoda. Od njih su stereometrične 133, aritmetične 123, planimetričnih je 47, trigonometričnih 96. Članak će u velike interesirati stručnjake u srednjim našim školama, da omjere svoje zadaće o pruske. U svezi je s tim člankom predašnji od istoga pisca (vidi N. Vj. III. str. 196). — *Litterarische Berichte* do nose najprije ocjene nekih novijih logaritmičkih tablica (njih 7). Među njima se ističe sve veći broj tablica sa 4 mjesta. Kao svaki napredak, tako i ovaj pedagogički bez dvojbe veliki na-

predak krči sebi put polako, ali postojano. Ne će proći mnogo godina, pa će se ljudi tomu čuditi, da srednja škola već davno nije prešla k logaritmičkim tablicama sa 4 mjesta. Ističem još Ludwigovu ocjenu zanimljive Habenichtove knjige: Die analitische Form der Blätter. — *Programmschau* izvješćuje o programskim radnjama provincija Brandenburg i Pommern g. 1896 (15 radnja) pa Rheinprovinz i Hohenzollern g. 1893 (11 radnja). Prijegled časopisa (Geographische Zeitschrift od Hettnera, Jahrg. II.) i bibliografija za prosinac 1896. završuju ovaj odsjek. — Pädagogische Zeitung ima članak *Ein Stückchen Dilettanten-Mathematik*, u kojem urednik osuđuje članak *Merkwürdige Zahlen* jednoga njemačkoga lista. — Nekrolog znamenitomu matematiku *Weierstrassu* (1815—1897) završuje svezak.

Zeitschrift für den physikalischen und chemischen Unterricht von Dr. F. Poske. Zehnter Jahrgang. Berlin 1897.

I. Svezak. U filozofičkom članku *Über Gedankenexperimente* pokazuje Mach vrlo lijepo na izabranim primjerima, kako se u fizici često eksperiment najprije izvodi u glavi, a iza toga tek dolazi fizikalni pokus. Neke oblike i faze onoga prvoga pokusa analizira pa dolazi do zaključka, da je pokus u glavi važan ne samo u fizici, nego u svima granama ljudskoga znanja, pa i ondje, gdje bi mu se najmanje nadao — u matematici. — U članku *Galvanometrische Schulapparate* opisuje F. C. G. Müller dva svoja aparata, koji će po mom sudu naskoro općeno zahvatiti fizikalnu obuku srednje škole na polju galvanizma. Zgodan galvanometar za *školsku* porabu danas je još uvijek problem. Svi prijedlozi, pa i Weinholdov galvanometar sa zrcalom, mogu se držati za više ili manje neuspjele. Müllerov ovdje opisani „Waagegalvanometer“ čini mi se da je prvi uspjeli pokus, da se dâ školi galvanometar za demonstracije. Drugi je aparat njegov „Trommelrheostat“, gdje je žica tako razređana, da se već okom može ocijeniti, koliko je žice upleteno u tečaj struje. Što se tiče opisa osobito prvoga aparata, koji se po privatnom pismu autorovom pokazao u praksi izvrstan, upućujem na članak. — Raschig opisuje u članku *Veranschaulichung der Luftbewegung in gedeckten und offenen Pfeifen* aparat, koji s pomoću skioptikona lijepo pokazuje postajanje postojanih uzdušnih valova u sviralama. Do sada se to pokazivalo crtnjom, koju su učenici redovno teško shvaćali; s toga je aparat vrijedan, da uđe u srednjoškolsku zbirku. — Krasni članak Koppeov *Die Coriolis'sche Kraft* pokazuje, kako se obret Coriolisov, na koji su se knjige o mehanici do sada premalo obazirale, premda je već god. 1835. publiciran, može upotrebiti za tumačenje mnogih relativnih gibanja u prirodi. On raspravlja ovdje: 1. gibanja na ploči, koja se vrti; 2. sferično njihalo; 3. gibanja na površini zemaljskoj; 4. otklon tjelesa, koja padaju. S velikim sam užitkom čitao ovaj članak. Od sitnijih bilježaka spominjem Spiesovu o Rogetovoj spirali, koju je već g. 1892. naš Dr. Dvořak obradio u časopisu Zeitschr. f. Instrumentenkunde; Kuhfahlovu o formuli za Dopplerov princip i jednostavni aparat za praskavac od Merkelbacha i Plivelićeve pokuse sa žarnicama, opisane i u ovom broju N. Vj. — Drugu polovicu sveska zapremaju *Berichte*, puni mnogo vrijednih bilježaka za učitelja fizike i kemije. Ovdje mogu tek spomenuti: Rohrbachov nebeski globus (1·50 M), pokus Errere o umjetnoj kiši, novi oblik kvadrantnoga elektrometra od Dolezaleka i Nernsta, veoma zanimljive pokuse o dobivanju električne energije direktno iz ugljena, veoma interesantne 3 radnje od Moissana o amorfnom ugljiku, o grafitu i o satvaranju dijamanta (Ann. de chim. et de phys. VIII. 1896.), Schiffovu opširnu kritiku Arendtove knjige: Didaktik und Methodik des Chemie-Unterrichtes, na koju svraćam pažnju kolega, i Moore-ov obret o rasvjeti s pomoću vacuum-cijevi, izveden 22. travnja 1896. Kratke obznane knjiga i rasprava, izvješće o Frankfurtskoj skupštini prirodoslovaca i Erneckeova obznana njegova aparata za Tesline pokuse sa strujama visoke napetosti završuju svezak. Svesku je dodana puno vrijedna Koppeova tabla astronomička za g. 1897.

II. Svezak. U članku *Das geologische Experiment in der Schule* pokazuje Schwalbe veliku važnost i korist geologičkih eksperimenata u srednjoj školi, koji se mogu uplesti u obuku fizike, kemije, mineralogije ili geografije, a najbolje bi po mišljenju pisca bilo, da bude u najvišem razredu 1 sat geografije na tjedan određen geologiji. U ovom prvom dijelu radnje daje pisac raspored ovih pokusa po tvarima, koje i danas utječu na pretvaranje zemaljske kore, pa ih svrstava ovako: 1) Pokusi za demonstraciju vulkanskih pojava; 2) učinci vode u različnim njezinim agregacijama; 3) eolski učinci (t. j. učinci struja uzdušnih); 4) učinci organizama; 5) pojave raspadanja (Verwitterung) i nove tvorbe, koje su s njima u svezi; 6) geognostički pokusi; 7) petrogenetički pokusi; 8) različni pokusi. U drugom će dijelu pisac iz svake hrpe opisati nekoliko pokusa. Učitelji prirodne nauke i geografije s velikim će interesom pratiti ovaj članak. — U članku *Ein Schulversuch zur Messung der Polstärke und des magnetischen Momentes* opisuje J. Kleiber veoma jednostavnu metodu za mjerenje obiju veličina u školi, koja zaista ište veoma malo vremena i pripreme, a ipak je dosta točna u resultatu, pa se tim osobito preporučuje. Svraćam pažnju i na vagu za male težine, opisanu u uvom člančiću, koju može svatko sam načiniti (fig. 2.). — B. Kolbe opisuje u člančiću *Ein leicht herstellbares und bequemes Knallgas-Voltameter* veoma zgodnu modifikaciju toga aparata, koja od dva Grenetova elementa daje u minuti 9—10 cm^3 praskavca, a od dva velika svježom rastopinom klornatrija napunjena elementa dobiva čak 27 cm^3 praskavca u minuti. Aparat mogu u velike preporučiti za srednju školu. — S velikim će interesom čitati učitelj Lehmannov članak *Das absolute Maass-system*, u kojem pokazuje neprilike mjerenja, pa i onih sa sistemom centimetar, — gram, — sekunda. Važan mi se čini za školu savjet piščev, s kojim se posvema slažem, *da u srednjoj školi nije mjesta uz praktične jedinice* sustavu apsolutnomu s jedinicama: centimetar, gram i sekunda, jer poznavanje toga sustava za većinu učenika nema vrijednosti, a troši premnogo radne snage i vremena. Oni, koji će u visokoj školi dalje učiti, imaju još dosta prilike, da podrobno prouče taj sustav. — L. Pilgrim izvodi u članku *Der Satz von der Unveränderlichkeit der Flächengeschwindigkeit bei einer Centralbewegung* korektniji dokaz drugoga zakona Keplerova, nego što je obični u školskim knjigama. Dokaz je pretežak za srednju školu, a i zališan, jer je prvi dokaz Newtonov (Newtons mathematische Principien, deutsch von Wolfers 1872. str. 55) posve korektan i jednostavniji od ovoga. Dokazi u mnogim školskim knjigama (n. pr. i u Machovoj) lošija su izdanja Newtonova dokaza. — Članak *Das Klima von Berlin im Vergleich mit anderen europäischen Städten* od G. Schwalbea daje po Hellmannu podatke o temperaturi Berlina, pa ih uspoređuje s podacima za druge glavne gradove i neke njemačke gradove (reducirane na periodu 1851—1890). Tu su za Berlin normalni srednjaci temperature za pojedine dane i mjesece u godini i apsolutni ekstremi temperature. U školi mogu ovakovi podaci lijepo poslužiti za sliku o klimatičnim prilikama. Bilo bi dobro, kad bi do takovih podataka mogli doći za Zagreb i neka druga mjesta u Hrvatskoj. — *Physikalische Aufgaben* imaju 5 lijepih zadaća iz kalorike od W. Müller-Erzbacha. Od sitnijih priloga ističem Schreiberov: *Leuchterscheinungen bei Wechselströmen geringer Frequenz* poradi sličnosti s Teslinim pokusima. — Odsjek *Berichte* pun je veoma zanimljivih stvari. Spominjem radnju od Richarza i Krigar-Menzela o konstanti gravitacije i srednjoj gustoći zemlje (Ber. d. Berl. Ak. 1896). Gustoća je zemlje po tom $D = 5{\cdot}505 \pm 0{\cdot}009$. Zanimljiv je referat o istraživanjima Donatha, Nicholsa i Rubensa u ultracrvenom spektru (Wied, Ann. Bd. 58., Berl. akad. Ber. 1896. Naturw. Rundschau XI.). Osobito se ističe lijepi referat Poskeov: *Röntgenstrahlen*, u kojem se opisuju novija istraživanja i nova Röntgenova lampa od Siemensa i Halskea. Preporučujem ga osobito. Izvadak iz predavanja Schwalbeova: *Freihand-Versuche* zanimat će praktične učitelje. To su pokusi bez osobitih aparata poput onih, što sam ih prije 3 godine opisao u „Pobratimu". Kratke obznane knjiga i programskih radnja pa izvješća o stručnim društvima završuju svezak.

Zeitschrift für das Realschulwesen. Herausgegeben von Dr. Josef Kolbe. 22. Jahrgang. Wien 1897.

I. Svezak. Ritschel svršuje svoj članak *Bemerkungen über den Sprachunterricht nachGouin's Methode und über die Verwendbarkeit dieser Methode* (vidi N. Vj. V. str. 240) i proriče ovoj metodi, koja se može nazvati metoda serija, lijepu budućnost. Na koncu misli, da će se ova metoda dati primijeniti i na učenje slavenskih jezika u austrijskim srednjim školama, kad bude na tanko izrađena za pojedine jezike. — U članku *Zur Unentbehrlichkeit der sprachlichen Studien für die Erziehung der Jugend* izvješćuje Horák o sadržaju programske radnje Dr. Gotha „Nezbytnost jazykového výchovu na školе střední (program češke velike gimnazije u Mladoj Boleslavi 1894.). Radnja se sakuplja u ovim zaključcima: školski je uzgoj nuždan za obrazovanost mladeži; ne treba da nastoji o stručnoj temeljitosti; ne da se složiti s ciljem škole, da se stara oko tjelesnoga razvoja učenika; najbolje je sredstvo za naučni uzgoj lingvistični uzgoj na temelju materinskoga jezika uz pomoć stranih jezika, a za to su u prvom redu zvani klasični jezici. Revizija Organisationsentwurfa što se tiče obuke u stranim jezicima prijeko je nužna. — U člančiću *Der Chemieunterricht an Realgymnasien* izlaže Fegerl potpunu naučnu osnovu za obuku kemije u IV. razredu realnih gimnazija. Po velikoj množini gradiva, koje bi trebalo uzeti u drugom polugodištu toga razreda za 3 sata na tjedan, moram suditi, da je pisac još mlad učitelj. Na koncu spominje, da mu ostaje još vremena za neka tehnologička poglavlja! — Odsjek *Schulnachrichten* ima izvješće o raspravama VII. skupštine novih filologa u Hamburgu od 25.—28. svibnja 1896. — *Bücher-, Zeitungs- und Programmschau* ima obilno obznana knjiga, a među njima: Mandić, Methode und Apparat zur anschaulichen Entwickelung des pythagoräischen Lehrsatzes. Wien 1896.

II. Svezak. U članku *Bericht über das im Jahre 1896. in Cambridge abgehaltene Summer-Meeting* izvješćuje Baecker o onim kratkim tečajevima u sveučilištima u Oxfordu i Cambridgeu, koji se drže od g. 1890. s namjerom, da se plodovi naučnoga rada priopće i širim krugovima. Tečaj, u kojem je bio pisac g. 1896., trajao je 4 tjedna i dijelio se na 3 hrpe: 1) Utjecaj Grčke i Rima na moderni život (7 predavanja); 2) studije o evropskoj povijesti (12 predavanja); 3) studije u svezi sa starijom poezijom engleskom (3 predavanja); 4) teorije razvitka (3 hrpe predavanja). Ovim glavnim hrpama priključilo se mnogo manjih hrpa i pojedinih predavanja o prirodoslovnim, antropologičnim i nacionalno-ekonomičnim stvarima, odabranim partijama astronomije, geografije, svjetske, literarne i umjetne povijesti pa teologije. Za učitelje bilo je predavanja o uzgoju i obuci. — W. Swoboda ocjenjuje u člančiću *Zur Schreibung der Appelativa mit grossen Anfangsbuchstaben und der Wortzusammensetzungen* programsku radnju: Wania, Zur deutschen Rechtschreibung (progr. gimnazije u Mährisch-Schönbergu 1895.), gdje se predlaže: 1) da se s velikim slovima pišu samo vlastita imena; 2) da se rastavljeno pišu samostalne riječi. Swoboda odbija oba prijedloga. — Huber opisuje u članku *Apparat zum Nachweise des Gay-Lussac-Mariotteschen Gesetzes* zgodan aparat, koji je on konstruirao napose za kemičku obuku u V. razredu (Gradi ga Rohrbeck's Nachfolger, Wien, za 12 fl). — Kuglmayr dokazuje u člančiću *Über eine Eigenschaft der Kegelschnitte* poučak, koji vrijedi općeno za presječnice stošca (kružnicu, elipsu, parabolu i hiperbolu): Paralela, potegnuta makar kojoj polari presječnice stošca, siječe presječnicu stošca u dvije točke, koje su jednako daleko od presjecišta te paralele s tangentama potegnutima od pola na polaru. — *Schulnachrichten* imaju veoma zanimljivo izvješće od Kemeny-ja: *Das Mittelschulwesen Bosniens und der Herzegovina auf der Milleniums-Ausstellung in Budapest* i reskript ugarskoga ministra za bogočašće i nastavu (br. 3887. od 15. prosinca 1896.) o pravima obiju vrsta srednjih škola za polazak svih visokih škola. — Veću polovicu sveska zaprema opet *Bücher-, Zeitungs- und Programmschau.* Ističem recenziju o djelu: Hoppe, Bilder zur Mythologie und Geschichte der Griechen und Römer. Wien, Graeser 1896. — Ocijenjeno je 16 programskih radnja.

O. Kučera.

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

BOOK DUE - WID

6945568

NOV 13 1980